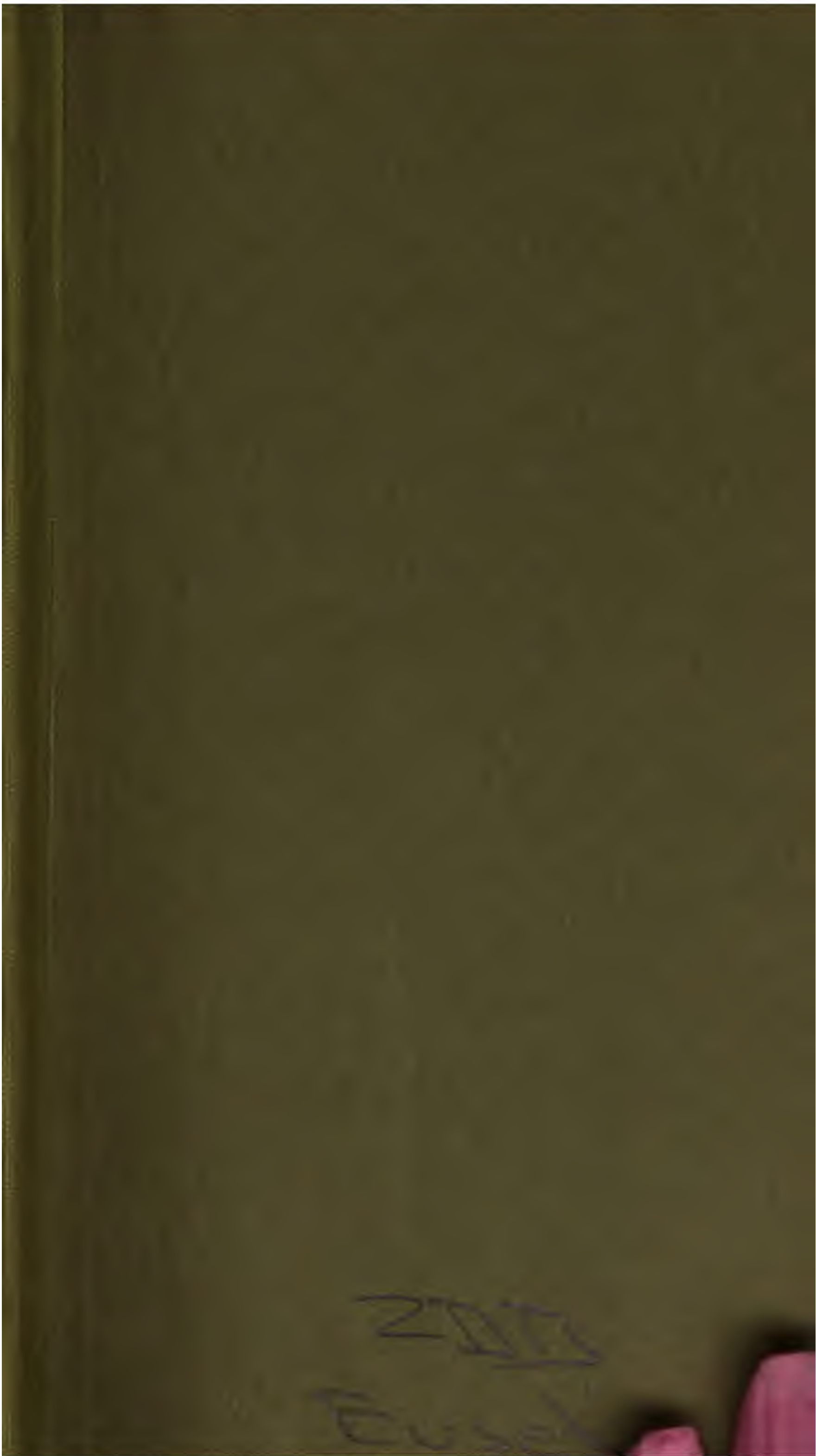

EUSEBII PAMPHILI

HISTORIAE ECCLESIASTICAE

LIBRI X.

EX
NOVA RECOGNITIONE
CUM
ALIORUM AC SUIS PROLEGOMENIS
INTEGRO HENRICI VALESII COMMENTARIO
SELECTIS READINGI STROTHII ALIORUMQUE VIRORUM
DOCTISSIMORUM OBSERVATIONIBUS
EDIDIT
SUAS ANIMADVERSIONES ET EXCURSUS INDICES
EMENDATOS AC LONGE LOCUPLETIORES
ADIECIT

FRIDERICUS ADOLPHUS HEINICHEN
REV. MIN. CANDIDATUS SOCIETATIS HISTORICO - THEOLOGICAE
LIPSIENSIS SODALIS ORDINARIUS.

TOMUS II.
CONTINENS
LIB. V—VII.

LIPSIAE APUD C. G. KAYSER.
MDCCCXXVIII.

PRAEMONITUM.

Trado iam lectoribus historiae Eusebianae Tomum secundum, in quo eandem fere rationem ac viam, quam in primo, me tenuisse videbunt. Quod quidem ut faciundum existimarem, movit me, si quid aliud, illius, cuius doctrinae immensitatem ingeniique subtilitatem magis admirer, nescio, Beckii iudicium in *Repertorio litterario* de labore quem in primo Tomo consumpsi, prolatum et pro quo grati animi sensa viro vere venerabili non possum non palam et publice declarare. Sed hoc ipsum magis etiam me excitasse fateor, ut quibus tandem cunque pro virium mearum tenuitate atque in eo, qui nunc est, vitae meae statu duriori et iniquiori historiam Eusebianam possem illustrare, ea afferrem, ut hunc secundum Tomum secuturo tertio, quo libri pretium non potest non certe paulum augeri, simul augeatur libri dignitas. Hinc quoque in genere critico maiorem collocans operam, non solum saepius de aliorum lectionibus in animadversionibus meis iudicavi, sed haud paucis locis lectiones quas verio-

res esse certo habebam persuasum, in ipsum textum recepi et interdum etiam tum a VALESIO tum a STROTHIO in eo discedere non dubitavi. Quamquam ne κρίσις mea in iuvenilem ἀκρισίαν abiret, religiose providi et quod VALESII potius quam STROTHII recensionem textus Eusebiani subieci [1]), nec nunc me poenitet. Similiter ZIMMERMANNUM iusto saepius STROTHII lectiones spretis VALESIANIS exhibuisse [2]), nec nunc possum tacere. Porro tenendum est, vel in animadversionibus vel in VARIIS LECTIONIBUS quas Tomo tertio eidemque ultimo adiectas lectores invenient, ut diserte semper significavi, ubi ZIMMERMANNUS in septem prioribus libris aut VALESII lectiones in textu retinuit, aut, quod tamen perraro accidit, tum a VALESII tum a STROTHII textu recessit, ita, ubi STROTHII [illegible]

1) Cf. quae Tomo primo praemisi, Prolegomm. p. XXVIII. [illegible]

2) Cf. Prolegomm. p. XXIX. extr. Sed hoc ipso loco lin. 2. a fin. pro „prorsus" legendum est „satis" et lin. ult. pro „satis" scribendum „non prorsus." Nam alioquin non solum mihimet ipsi repugnarem, sed etiam ZIMMERMANNO, qui in Praefat. p. V. sq. haec scripsit: „*A textu quem Valesius constituit, quemque repetere statuimus, nullibi, nisi editiones recentiores (Cantabrigiensis et Strothiana) meliora exhibuerint, recessimus.*" Cantabrigiensis vero seu READINGI editio ubi meliora exhibuerit, me nescire fateor, cum READINGUS vix literam in textu VALESII mutaverit et apertissima typothetarum vitia quae in priores VALESII editiones irrepserant, plerumque non sustulerit, ut ipse meis vidi oculis. Cf. Prolegg. p. XXV. Addit vero ZIMMERMANNUS l. l. p. VI. „Ipsius vero Valesii coniecturis et emendationibus perraro tantum tribuimus, ut in contextum recipiendas censeremus: quod iis solummodo locis factum est, quibus manifesta depravationis vulgatae scripturae indicia inesse animadvertimus. Textui subiecimus potiorem lectionis varietatem, *omissis tamen — brevitatis causa — eius auctoribus.*" Cf. *Heidelberger Iahrbücher der Literatur* Octob. 1822. *Ienaische Literaturzeitung* Fasc. XLIX. a. 1823. SEEBODE neue kritische Bibliothek für das Schul- und Unterrichtswesen Fasc. XI. XII. a. 1822.

textum idem V. D. secutus est, me certe plerumque[3]) nihil monuisse, et quoties STROTHIUM aliquo modo legere, simpliciter neque additis eius lectionum auctoribus dixi, STROTHIUM ipsum lectionum suarum auctores non significasse, quod tamen ab eo longe rarius factum est, quam a VALESIO[4]). Codicis autem IONESIANI et CASTELLANI lectiones in tribus quoque posterioribus historiae Eusebianae libris et quidem omnes quas a READINGO commemoratas reperi, animadversionibus meis subieci ac plures etiam STEPHANI lectiones, collata in iisdem illis tribus posterioribus libris STEPHANI editione, in VARIIS LECTIONIBUS indicavi. Postremo ne aegrius ferre velint lectores, quod singulis libris historiae Eusebianae non sunt praefixi librorum indices[5]), quemadmodum singulis capitibus praemisi capitum, vehementer rogo. Malo enim

---

3) Interdum tamen ubi perspicuitas illud postulare videbatur, ZIMMERMANNUM eandem exhibere lectionem, quam STROTHIUM et STROTHIUM eandem quam VALESIUM, disertis verbis monui. Cf. Praefat. p. IV., ubi lin. 6. ab init. post verbum „nihil" adde sis „plerumque."

4) Cf. Prolegomm. p. XXVIII., ubi similiter lin. 17. post „simul" addas velim „plerumque."

5) Cf. VALESIUS ad Euseb. H. E. I, 1 not. 3., quae ipsa nota non ad primi capitis libri primi titulum pertinet, sed ad totius libri indicem spectat, et paulo prius erat collocanda. Videatur READINGI editio ad h. l. Sed quod ad illos ipsos librorum et capitum indices attinet, potest profecto an Eusebius ipse eos confecerit, magno opere dubitari, quamvis negante illud VALESIO l. l. Vid. KESTNER. de Euseb. auctor. et fide diplom. p. 78. „*Omnino vero capitum inscriptiones et librorum indices* n e u t i q u a m *ab Eusebio profectos esse contra* READING *in nota ad indicem libri I. H. E.* (imo contra VALESIUM l. l., nam READINGUS ad notam VALESII nihil plane vel pro eius sententia vel contra eam monuit) *evinci posse arbitror, quamvis id nunc pro exiguis, qui huic opusculo scripti sunt finibus, ulteriore indagatione prosequi nequeo.*" Cf. quae ipse animadverti ad Euseb. H. E. VII, 21 not. 2. et in EXCURS. XV. Hinc fortasse casum illum quem

casu accidit, ut illud negligeretur a typotheta in primo libro, unde ego neque reliquis libris commode praefigi posse putabam reliquos titulos. Neque vero istis privatum esse a nobis Eusebium eiusque lectores, docebit Tomus tertius, qui illos affixos habebit.

Scribebam Lipsiae CIƆIƆCCCXXVIII.

---

malum dixi, eodem iure bonum dixeris atque etiam STROTHIUS in sua interpretatione historiae Eusebianae Germanica librorum indices calci Tomi secundi adiecit. Denique indices librorum de vita Constantini magni non confecisse Eusebium, concedit ipse VALESIUS ad Euseb. V. C. I, 1. eumque sequitur STROTH. Uebersetzung der K. G. des Eus. Tom. II. p. 143 not. 1.

F. A. HEINICHEN.

EUSEBII

HISTORIAE ECCLESIASTICAE

LIBRI X.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας

Λόγος ε'.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Ὁ μὲν οὖν τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἐπίσκοπος Σωτὴρ ἐπὶ ὄγδοον ἔτος ἡγησάμενος, τελευτᾷ τὸν βίον. Τούτον δωδέκατος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων Ἐλεύθερος διαδέχεται· ἔτος δ' ἦν ἑπτακαιδέκατον [1]) αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου Οὐήρου, ἐν ᾧ κατά τι-

---

1) Ἔτος δ' ἦν ἑπτακαιδέκατον. Nescio quis ad marginem editionis Genevensis annotavit, mendum esse in Eusebiano textu, hanc enim persecutionem factam esse anno 7. Antonini Veri, ut legitur in chronico Eusebii. Quam opinionem secutus est Blondellus in apologia pro sententia Hieronymi de episcopis et presbyteris cap. 8. Verum longe fallitur Blondellus ipse, et quisquis auctor est huius annotationis. Nam persecutio Christianorum, quae imperante Marco grassata est, non eodem ubique tempore flagravit, nec unius anni spatio finita est. In Asia quidem primum coepta est anno 7. Marci Antonini, idque non ex edicto imperatoris, sed tumultu et concitatione populari. Exinde usque ad finem eius imperii producta est, etiam in Asia, ut docet Melito Sardianus episcopus in libello ad M. Antoninum his verbis: τὸ Ῥωμαίων ηὐξήθη κράτος, οὗ σὺ διάδοχος εὐκταῖος γέγονάς τε καὶ ἔσῃ μετὰ σοῦ παιδός, etc. Id est: *Romanum crevit imperium, quod tu ex omnium voto successorio iure obtinuisti, obtinebisque deinceps cum filio tuo.* Iam ergo Commodus a patre adscitus fuerat in consortium regni, cum hunc pro Christianis libellum Melito imperatori porrigebat. Quod sub finem imperii Marci Antonini contigisse constat. Quare cum post Commadum consortem imperii factum, Melito libellum suum pro Christianis Antonino imp. obtulerit, ad id usque temporis persecutio Christianorum in Asia durave-

να μέρη τῆς γῆς σφοδρότερον ἀναῤῥιπισθέντος τοῦ καθ' ἡμῶν διωγμοῦ ἐξ ἐπιθέσεως τῶν κατὰ τὰς πόλεις δήμων, μυριάδας μαρτύρων ἀνὰ τὴν οἰκουμένην διαπρέψαι, στοχασμῷ λαβεῖν ἔνεστιν ἀπὸ τῶν καθ' ἓν ἔθνος συμβεβηκότων· ἃ καὶ γραφῇ τοῖς μετέπειτα παραδοθῆναι [2]), ἀλήστου μνήμης ὡς ἀληθῶς ἐπάξια ὄντα, συμβέβηκε. Τῆς μὲν οὖν περὶ τούτων ἐντελεστάτης ὑφηγήσεως τὸ πᾶν σύγγραμμα, τῇ τῶν μαρτυρίων [3]) ἡμῖν κατατέτακται συναγωγῇ, οὐχ ἱστορικὴν αὐτὸ μόνον, ἀλλὰ καὶ διδασκαλικὴν περιέχον διήγησιν. Ὁπόσα γέ τοι τῆς παρούσης ἔχοιτο πραγματείας, ταῦτ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναλεξάμενος παραθήσομαι. Ἄλλοι μὲν οὖν ἱστορικὰς ποιούμενοι διηγήσεις, πάντως ἂν παρέδωκαν τῇ γραφῇ πολέμων νίκας, καὶ τρόπαια κατ' ἐχθρῶν, στρατηγῶν τε ἀριστείας, καὶ ὁπλιτῶν ἀνδραγαθίας, αἵματι καὶ μυρίοις φόνοις, παίδων δὲ πατρίδος καὶ τῆς ἄλλης ἕνεκεν περιουσίας μιανθέντων. Ὁ δέ γε τοῦ κατὰ θεὸν πολιτεύματος [4]) διηγηματικὸς ἡμῖν λόγος, τοὺς ὑπὲρ αὐτῆς τῆς

---

sit necesse est. Ex quo apparet, ut id obiter moneam, male in chronico Eusebii scribi, Melitonis apologeticum M. Antonino esse oblatum anno eius imperii 10. [Hoc ipsum affirmare Valesium sibi repugnantem IV, 26., monet *Pearson.* vind. Ign. P. II p. 160. citante Read. *H.*] Ceterum et in Asia et in Galliis aliisque provinciis, persecutio illa anno eiusdem Antonini 17. vehementius exarsit, ut hic diserte refert Eusebius. In cuius textu numeros annorum non esse corruptos, vel hinc apparet, quod hoc eodem anno Eleutherum Romanae urbis episcopum Soteri successisse scribit. Quod quidem in chronico confert in annum 16. Antonini. Vide Baronium ad annum Christi 179. Certe auctor chronici Alexandrini, martyrium Pothini et reliquorum consignat anno 16. Antonini. — 2) *Ἃ καὶ γραφῇ παραδ. τοῖς μετεπ.* Stroth. Haud multo antea pro *τοῦ καθ' ἡμῶν* MSt. MG. Ien. affert. *τ. κ. ἡμᾶς*. *H.* — 3) *Τῇ τῶν μαρτύρων συναγωγῇ.* Sic Eusebius vocare solet librum suum de martyribus, eo quod nihil aliud esset quam collectio actorum. Ita in libro IV. cap. 15. sub finem: *ἐπὶ ταύτην παραπέμψωμεν, τοῖς τῶν ἀρχαίων συναχθεῖσιν ἡμῖν μαρτυρίοις ἐντεταγμένην.* Supple *γραφήν*. Vide infra cap. 21., ex quo patet scribendum hic esse *μαρτυρίων συναγωγῇ*. [Ita scripsi cum *Cavio* hist. litt. T. I p. 182. et Strothio, cum ipse Rufinus non aliter legerit. Cf. *Danz.* p. 57 not. 19., qui tamen de veritate illius lectionis adhuc dubius. *H.*] — 4) *Τοῦ κατὰ θεὸν πολιτεύματος.* Nicephorus in cap. 16. lib. IV. pro his verbis habet: *τῆς καθ' ἡμᾶς πολιτείας*, id est: *reipublicae Christianae*, ut interpretati sumus. At Christophorsonus *divinam vivendi rationem* vertit, quod non placet. [Imo Christophorsoni interpretationem veriorem puto. Quamvis enim saepius et plerumque πο-

κατὰ ψυχὴν εἰρήνης εἰρηνικωτάτους πολέμους, καὶ τοὺς ἐν τούτοις[4] ὑπὲρ ἀληθείας μᾶλλον ἢ πατρίδος, καὶ μᾶλλον ὑπὲρ εὐσεβείας ἢ τῶν φιλτάτων ἀνδρισαμένους, αἰωνίαις ἀναγράψεται στήλαις, τῶν εὐσεβείας ἀθλητῶν τὰς ἐνστάσεις, καὶ τὰς πολυτλήτους[5]) ἀνδρίας, τρόπαιά τε τὰ κατὰ δαιμόνων, καὶ νίκας τὰς κατὰ τῶν αοράτων ἀντιπάλων, καὶ τοὺς ἐπὶ πᾶσι τούτοις στεφάνους, εἰς αἰώνιον μνήμην ἀνακηρύττων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

Ὅσοι καὶ ὅπως κατὰ Οὐῆρον ἐπὶ τῆς Γαλλίας τὸν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας διεξῆλθον ἀγῶνα.

(Nic. H. E. IV, 16. 17.)

Γαλλία μὲν οὖν ἡ χώρα ἦν, καθ' ἣν τὸ τῶν δηλουμένων συνεκροτεῖτο στάδιον· ἧς μητροπόλεις ἐπίσημοι καὶ παρὰ τὰς ἄλλας τῶν αὐτόθι διαφέρουσαι βεβόηνται, *Λούγδουνος* καὶ *Βίεννα*, δι' ὧν ἀμφοτέρων τὴν πᾶσαν χώραν πολλῷ τῷ ῥεύματι περιῤῥέων ὁ *Ῥωδανὸς* ποταμὸς διέξεισι. Τὴν οὖν περὶ τῶν μαρτύρων γραφὴν αἱ τῇδε διαφανέσταται ἐκκλησίαι ταῖς κατὰ τὴν *Ἀσίαν* καὶ *Φρυγίαν* διαπέμπονται, τὰ παρ' αὐταῖς πραχθέντα, τοῦτον ἀνιστοροῦσαι τὸν τρόπον. Παραθήσομαι δὲ τὰς αὐτῶν

λίτευμα dicatur de civitate (cf. Philipp. III, 20.), tamen aperte h. l. opponitur τὸ κατὰ θεὸν πολίτευμα praecedentibus στρατηγῶν ἀριστείαις, ὁπλιτῶν ἀνδραγαθίαις, ideoque de agendi ratione ad dei praecepta composita qualis illa quamvis splendide facta non cogitantur, sermo est. Neque inusitatum esse patribus ecclesiasticis illum verbi πολίτευμα usum, satis docent exempla de voce πολιτεύεσθαι allata *Suic.* Thes. T. II p. 799 sqq. Frequentius etiam ita dicitur πολίτεια. Cf. IV, 26. not. 2. *Kuinoel*, Comm. ad Actor. XXII, 30. p. 793 ed. II. Sed ipse Str. vertit: *von der Republik Gottes*. *H.*] In codicibus nostris Maz. Med. Fuk. et in Sav. [Ven. Stroth. *H.*] ita scribitur hic locus: ὁ δέ γε περὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς πολιτεύματος, etc. quamquam in Med. vulgata lectio ad marginem apposita est. [Val. cum Ruf. (Ion.) dedit ὁ δέ γε περὶ τοῦ κατὰ τὸν θεὸν, ego cum Reg. Steph. Med. in marg. περὶ omisi. vid. quae monui ad cap. VIII not. 2. *H.*] — 5) Pro πολυτλήτους quod habet Grut. Val. Stroth., Steph. πολυηττήτους, Cph. ἀηττήτους dedit. *H.*

φωνάς· „οἱ ἐν Βιέννῃ καὶ Λουγδούνῳ τῆς Γαλλίας παροικοῦντες δοῦλοι Χριστοῦ, τοῖς κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ Φρυγίαν τὴν αὐτὴν τῆς ἀπολυτρώσεως ἡμῖν πίστιν καὶ ἐλπίδα ἔχουσιν ἀδελφοῖς, εἰρήνη καὶ χάρις καὶ δόξα ἀπὸ θεοῦ πατρὸς καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν.“ Εἶτα τούτοις ἑξῆς, ἕτερα προοιμιασάμενοι, τὴν τοῦ λόγου καταρχὴν ποιοῦνται ἐν τούτοις· „Τὸ μὲν οὖν μέγεθος τῆς ἐνθάδε θλίψεως, καὶ τὴν τοσαύτην τῶν ἐθνῶν εἰς τοὺς ἁγίους ὀργὴν, καὶ ὅσα ὑπέμειναν οἱ μακάριοι μάρτυρες, ἐπ' ἀκριβὲς οὔθ' ἡμεῖς εἰπεῖν ἱκανοὶ, οὔτε μὴν

Cap. I. 1) Οἱ ἐν Βιέννῃ καὶ Λουγδούνῳ. Duplex hic quaestio oritur. Prima, cur haec epistola scripta sit coniunctim a duabus ecclesiis, Viennensi ac Lugdunensi. Altera, cur Galli Graece scribant ad ecclesias Asiae et Phrygiae, et ad Eleutherum Romanae urbis episcopum. Quod ad primum attinet, hoc idcirco factum existimo, quod ecclesiae Viennensium ac Lugdunensium, non modo loci vicinitate, sed etiam mutui amoris vinculo coniunctae erant. Et cum in eadem persecutione simul decertassent, epistolam de suis martyribus simul et coniunctim scripserunt. Adhaec utraque provincia sub unius praesidis iurisdictione, tunc quidem temporis videtur fuisse; ut ex eo coniicitur, quod tam Viennenses quam Lugdunenses, ob fidem Christi a praeside comprehensi et damnati esse dicuntur in hac epistola. Hae igitur causae sunt, cur coniunctim scripserint Viennenses et Lugdunenses. Nam quod suspicati sunt quidam, unum tunc fuisse episcopum Viennae atque Lugduni, id ex hac ipsa epistola facile refellitur, quae Pothinum episcopum Lugduni fuisse dicit, non item Viennae. Porro Lugdunenses honoris causa Viennensium nomen praeponunt, cum tamen ipsi Lugdunenses epistolam scribant de iis quae Lugduni gesta fuerant. Vetustati quoque et nobilitati coloniae Viennensium id tributum videri potest. Quod vero ad secundam quaestionem attinet, ex ipsa epistola discimus plurimos fuisse Graecos in ecclesia Lugdunensi, cuiusmodi fuit Attalus et Alexander Phryges, et Alcibiades oriundus item ex Phrygia, ut opinor: Irenaeus quoque oriundus erat ex Asia, et Polycarpum Smyrnae audierat una cum Florino admodum puer, ut ipse testatur. Pothini quoque episcopi vel nomen ipsum, Graecam originem designat. Proinde non mirum est, si qui ex Asia in Gallias venerant, fratribus suis in Asia constitutis de rebus suis scribant, a quibus, ut credibile est, epistolam illam de martyrio Polycarpi et aliorum, prius accepissent. Huius autem epistolae auctorem fuisse arbitror Irenaeum; qui quidem eo tempore ecclesiae Lugdunensis erat presbyter. [Assentiuntur Valesio *Dodwellus* Diss. in Iren. p. 477 sqq. *Strothius* ad h. l. et *Danz.* p. 133 not. 41. Praeterea non cuncta quae in hac epistola enarrantur, vere ita evenisse satis docere iam genus scribendi declamatorium exquisitis antithesibus et metaphoris pretiosis refertum, recte monuit *Kestner.* p. 34 not. 68. cf. *Stroth.* *Uebersetzung* T. I. p. 322

γραφῇ περιληφθῆναι δυνατόν. Παντὶ γὰρ σθένει ἐνέσκηψεν ὁ ἀντικείμενος, προοιμιαζόμενος ἤδη τὴν ἀδεῶς μέλλουσαν ἔσεσθαι παρουσίαν αὐτοῦ· καὶ διὰ πάντων διῆλθεν, ἐθίζων τοὺς ἑαυτοῦ καὶ προγυμνάζων κατὰ τῶν δούλων τοῦ θεοῦ, ὥστε μὴ μόνον οἰκιῶν [2]) καὶ βαλανείων καὶ ἀγορᾶς εἴργεσθαι, ἀλλὰ καὶ τὸ καθόλου φαίνεσθαι ἡμῶν τινὰ αὐτοῖς ἀπειρῆσθαι ἐν ὁποίῳ δήποτε τόπῳ. Ἀντεστρατήγει δὲ ἡ χάρις τοῦ θεοῦ, καὶ τοὺς μὲν ἀσθενεῖς ἐῤῥύετο, ἀντιπαρέτασσε δὲ στύλους ἑδραίους, δυναμένους διὰ τῆς ὑπομονῆς πᾶσαν τὴν ὁρμὴν τοῦ πονηροῦ εἰς ἑαυτοὺς ἑλκύσαι· οἳ καὶ ὁμόσε ἐχώρουν αὐτῷ, πᾶν εἶδος ὀνειδισμοῦ καὶ κολάσεως ἀνεχόμενοι, οἳ καὶ τὰ πολλὰ ὀλίγα ἡγούμενοι, ἔσπευδον πρὸς Χριστὸν, ὄντως ἐπιδεικνύμενοι [3]), ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ, πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς. Καὶ πρῶτον μὲν τὰ ἀπὸ τοῦ ὄχλου πανδημεὶ σωρηδὸν ἐπιφερόμενα, γενναίως ὑπέμενον, ἐπιβοήσεις, καὶ πληγὰς, καὶ συρμοὺς, καὶ διαρπαγὰς, καὶ λίθων βολὰς, καὶ συγκλείσεις [4]), καὶ πάνθ' ὅσα ἠγριωμένῳ πλήθει ὡς πρὸς ἐχθροὺς καὶ πολεμίους φιλεῖ γίνεσθαι. Καὶ δὴ ἀναχθέντες εἰς τὴν ἀγορὰν ὑπό τε τοῦ χιλιάρχου καὶ τῶν προεστηκότων τῆς πόλεως ἐξουσιῶν [5]), ἐπὶ παντὸς τοῦ πλήθους ἀνα-

---

324. 326. 327. infra not. 26. *H.*] — 2) *Μὴ μόνον οἰκιῶν.* Christophorsonus *aedificia publica* interpretatur, quod non probo. *Οἰκίαι* enim nonnisi de privatis domibus dicuntur, a quibus tum arcebantur Christiani, id est, ab aedibus amicorum, propinquorum, opificum. Neque enim assentior Rufino, qui Christianos in suis ipsorum domibus habitare prohibitos existimavit. — 3) *Ἐπιδεικνύμενοι.* [Reg. Steph. *H.*] Codex Medicaeus adverbium addit hoc modo: *ὄντως ἐπιδεικνύμενοι.* Neque aliter codex Mazar. Fuket. et Savilian. [Ven. Cph. Nic. Stroth. Contra Bong. habet *οὕτως.* *H.*] — 4) *Συγκλείσεις.* Non possum probare interpretationem Langi et Christophorsoni qui *συγκλείσεις carceres* vertunt. Hic enim primo loco recensentur iniuriae et mala, quae a conferta populi multitudine inferebantur Christianis. In quibus carcer locum habere non potest. Iudicum quippe, non populi erat, reos carceri mancipare. Rectius ego Rufinus vertit: *concludi. Sed et verberari,* inquit, *se ab illis, ac lapidari, et concludi, patienter accipiebant.* Gentiles enim Christianos intra domos suas concludebant, dum a foro et balneis eos arcerent, nec in publicum prodire sinerent, ut supra dictum est. Infra tamen *συγκλείσεις* pro carcere sumuntur. — 5) *Προεστηκότων τῆς πόλεως ἐξουσιῶν.* Magistratus municipales intelligit, qui etiam duumviri dicebantur. Quamvis autem *ἐξουσίας* seu potestatis vocabulum, fere de

κριθέντες καὶ ὁμολογήσαντες, συνεκλείσθησαν εἰς τὴν εἱρκτὴν ἕως τῆς τοῦ ἡγεμόνος [6]) παρουσίας. Μετέπειτα δὲ ἐπὶ τὸν ἡγεμόνα ἀχθέντων αὐτῶν, κἀκείνου πάσῃ τῇ πρὸς ἡμᾶς ὠμότητι χρωμένου, Οὐέττιος Ἐπάγαθος [7]), εἷς ἐκ τῶν ἀδελφῶν, πλήρωμα ἀγάπης τῆς πρὸς τὸν θεὸν καὶ τὸν πλησίον κεχωρηκώς· οὗ καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἠκρίβωτο ἡ πολιτεία, ὡς καίπερ ὄντα νέον, συνεξισοῦσθαι τῇ τοῦ πρεσβυτέρου Ζαχαρίου μαρτυρίᾳ. Πεπόρευτο γοῦν ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ κυρίου ἄμεμπτος, καὶ πάσῃ τῇ πρὸς τὸν πλησίον λειτουργίᾳ ἄοκνος, ζῆλον θεοῦ πολὺν ἔχων, καὶ ζέων τῷ πνεύματι. Τοιοῦτος δή

---

maioribus iudicibus dici solet, qui habent ius gladii, ut docet Ulpianus in titulo de iurisdictione, et de verborum significationibus, tamen de magistratibus etiam municipalibus usurpatur, qui habebant modicam coercitionem, ut loquuntur iurisconsulti. Sic apud Iuvenalem: *Gabiorumque esse potestas.* Infra ubi de Pothino, πολιτικαὶ ἐξουσίαι dicuntur. — 6) Τοῦ ἡγεμόνος. *Praesidem* vertit Rufinus, quae vox generalem habet significationem, perinde ac Graeca. Omnes enim provinciarum rectores ita appellantur, seu procuratores sint, seu proconsules, seu legati Caesaris. Dubitari itaque merito potest, cuiusmodi hic fuerit rector provinciae Lugdunensis. Equidem existimo legatum Caesaris fuisse. Movet me primo, quod hic mentio fit tribuni militum. Id enim optime convenit legato Caesaris, qui rem militarem curabat. Deinde in veteri inscriptione quam refert Gruterus pag. 427. legatus imp. Nervae Traiani Caesaris Aug. provinciae Lugdunensis nominatur. Denique Spartianus in Severo, Lugdunensem provinciam per legatos Caesaris administratam fuisse imperante M. Antonino testatur. Sic enim scribit de Severo: *Deinde provinciam Lugdunensem legatus accepit.* Ac fortasse in hac Lugdunensium epistola Severus intelligitur. Fuit enim legatus provinciae Lugdunensis sub Marco. Sed et Iunius Blaesus, quem rectorem Galliae Lugdunensis vocat Tacitus in primo historiarum, legatus fuit. Argumento est legio Italica et ala Taurina Lugduni tendens, quas regebat Blaesus. Fuit etiam Vitrasius Pollio legatus provinciae Lugdunensis temporibus imp. Hadriani, ut patet ex lege 15. D. de excusationibus. — 7) Οὐέτιος Ἐπάγαθος. De quo Gregorius Turonensis in libro primo historiae ecclesiasticae cap. 29. Et rursus cap. 31. de ecclesia Bituricensi loquens sic habet: *Leucadium quendam primum Galliarum senatorem, qui de stirpe Vetii Epagathi fuit, quem Lugduno passum pro Christi nomine superius memoravimus, repererunt.* Qui locus aperte ostendit, Epagathum nobilitate generis inter Lugdunenses eminuisse. Sed et epistola ipsa id satis superque testatur his verbis: καὶ γὰρ ἦν ἐπίσημος. Porro huius martyris nomen cum duplici τ scribi debet, ut habet codex Maz. et Fuketianus. Etenim nomen Romanum est Vettius apud Ciceronem et Iuvenalem, idque pronomen fuit praetextati. Certe in manuscripto Ru-

τις ὤν, τὴν οὕτω καθ' ἡμῶν ἀλόγως γινομένην κρίσιν οὐκ ἐβάστασεν, ἀλλ' ὑπερηγανάκτησε, καὶ ἠξίου καὶ αὐτὸς ἀκουσθῆναι ἀπολογούμενος ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν, ὅτι μηδὲν ἄθεον μηδὲ ἀσεβές ἐστιν ἐν ἡμῖν. Τῶν δὲ περὶ τὸ βῆμα καταβοησάντων αὐτοῦ, καὶ γὰρ ἦν ἐπίσημος, καὶ τοῦ ἡγεμόνος μὴ ἀνασχομένου τῆς οὕτως ὑπ' αὐτοῦ δικαίας προταθείσης ἀξιώσεως, ἀλλὰ μόνον τοῦτο πυθομένου εἰ καὶ αὐτὸς εἴη Χριστιανὸς, τοῦ δὲ λαμπροτάτῃ φωνῇ ὁμολογήσαντος, ἀνελήφθη καὶ αὐτὸς εἰς τὸν κλῆρον τῶν μαρτύρων 8), παράκλητος Χριστιανῶν χρηματίσας 9), ἔχων δὲ τὸν παράκλητον ἐν ἑαυτῷ, τὸ πνεῦμα πλεῖον τοῦ Ζαχαρίου 10). Ὁ διὰ τοῦ πληρώματος τῆς ἀγάπης 11) ἐνεδείξατο,

---

fini codice Vettius Epagathus dicitur. — 8) *Εἰς τὸν κλῆρον τῶν μαρτύρων* Valesius vertit: *in numerum martyrum.* Et hoc certe melius, quam Strothius: *in das Loos der Märtyrer.* Cf. IV, 15. ubi legitur *ἐν ἀριθμῷ τῶν μαρτύρων.* Sed haud scio an in illo κλήρῳ τῶν μαρτύρων insit plus, quam in simplici ἀριθμῷ τ. μ. Videtur enim κλῆρος quidam martyrum eodem sensu esse cogitatus, quo satis mature quamvis pluribus doctoribus ecclesiasticis refragantibus tota doctorum ecclesiae universitas tanquam singularis quidam ultra λαικοὺς longissime evectus et haud contemnendis a deo privilegiis et immunitatibus insignitus ordo spectatus est. Vid. quae monui ad Eus. H. E. X, 7. *H.* — 9) *Παράκλητος Χριστιανῶν χρηματίσας.* Male Christophorsonus hunc locum interpretatus est, quasi Epagathus exinde ab omnibus vocatus fuerit patronus Christianorum. Nostram autem versionem confirmat Rufinus, et quae sequuntur verba, *ἔχων δὲ παράκλητον,* etc. quae stare omnino non possunt, nisi ita interpreteris, ut fecimus. — 10) *Πλεῖον τοῦ Ζαχαρίου.* Iam supra Epagathum comparavit cum Zacharia sacerdote, de quo Lucas in evangelio cap. 10. Iterum nunc alludit ad verba quae leguntur in fine dicti capitis: *Et Zacharias repletus est spiritu sancto.* Porro spiritus sanctus, παράκλητος dicitur in evangelio, id est, *advocatus,* quia scilicet postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus, ut ait apostolus. Ita Tertullianus in libro de ieiuniis, de spiritu sancto loquens: *Qua paracletus, id est, advocatus, ad exorandum iudicem, huiusmodi officiorum remedia mandabat.* At Rufinus cum haec non intelligeret, ita vertit: *Ille vero habens in se advocatum pro nobis Iesum, hoc nomine meruit honorari: sancti presbyteri Zachariae, qui erga sanctos plenitudinem charitatis ostenderat, secutus exemplum.* Quae prava Rufini interpretatio, occasionem erroris praebuit Adoni Viennensi, et Usuardo, et Notkero, qui in suis martyrologiis quadraginta et octo martyrum Lugdunensium nomina recensentes, Zachariam presbyterum secundo loco nominant, post Pothinum Lugdunensem episcopum. Qui si Graecum huius epistolae exemplar consuluissent, animadvertissent profecto, *Ζαχαρίαν πρεσβύτερον* hic dici, non Zachariam presbyterum

εὐδοκήσας ὑπὲρ τῆς τῶν ἀδελφῶν ἀπολογίας καὶ τὴν ἑαυτοῦ θεῖναι ψυχήν. Ἦν γὰρ καὶ ἔστι γνήσιος Χριστοῦ μαθητὴς, ἀκολουθῶν [12]) τῷ ἀρνίῳ ὅπου ἂν ὑπάγῃ. Ἐντεῦθεν δὴ διεκρίνοντο [13]) οἱ λοιποὶ, καὶ φανεροὶ καὶ ἕτοιμοι ἐγίνοντο πρωτομάρτυρες. Οἳ καὶ μετὰ πάσης προθυμίας ἀνεπλήρουν τὴν ὁμολογίαν τῆς μαρτυρίας. Ἐφαίνοντο δὲ καὶ οἱ [14]) ἀνέτοιμοι καὶ ἀγύμναστοι, καὶ ἔτι ἀσθενεῖς, ἀγῶνος μεγάλου τόνον ἐνεγκεῖν μὴ δυνάμενοι. Ὧν καὶ ἐξέτρωσαν [15]) ὡς δέκα τὸν ἀριθμὸν· οἳ καὶ μεγάλην λύπην καὶ πένθος ἀμέτρητον ἐνεποίησαν ἡμῖν, καὶ τὴν προθυμίαν τῶν λοιπῶν τῶν μὴ συνειλημμένων ἐνέκοψαν, οἳ καίπερ πάντα τὰ δεινὰ πάσχοντες, ὅμως συμπαρῆσαν τοῖς μάρτυσι καὶ οὐκ ἀπελείποντο αὐτῶν. Τότε δὴ οἱ πάντες μεγάλως ἐπτοήθημεν, διὰ τὸ ἄδηλον τῆς ὁμολογίας, οὐ τὰς ἐπιφερομένας κολάσεις φοβούμενοι, ἀλλὰ τὸ τέλος ἀφορῶντες, καὶ τὸ ἀποπεσεῖν τινὰ δεδιότες. Συνελαμβάνοντο μέντοι καθ' ἑκάστην ἡμέραν οἱ ἄξιοι, τὸν ἐκείνων ἀναπληροῦντες ἀριθμὸν, ὥστε συλλεγῆναι [16]) ἐκ τῶν δύο ἐκκλησιῶν πάντας τοὺς σπουδαίους,

---

Lugdunensis ecclesiae, sed Zachariam sacerdotem, patrem Ioannis baptistae. Quem quidem Lugdunenses in hac epistola πρέσβυτερον, id est, seniorem appellant, Epagathum iuvenem ei comparantes. Ceterum hic error Adonis et reliquorum in Zachariae martyris nomine, facit ut dubitem de ceteris neminibus martyrum Lugdunensium, quae ab illis ibidem relata sunt. — 11) Τοῦ πληρώματος τῆς ἀγάπης. Alludit ad illud servatoris nostri dictum in evangelio: *Maiorem charitatem nemo habet, quam ut animum suum ponat pro fratribus suis.* — 12) Ἀκολουθῶν κ. λ. cf. Apoc. XIV, 4. *H.* — 13) Διεκρίνοντο. Metaphora videtur esse ab athletis, qui antequam certamen inirent, examinari solebant ac probari, utrum ingenui, utrum aetatis athleticae essent. Et ii quidem qui ad certamen admittebantur, dicebantur εἰσκρίνεσθαι. Qui autem repudiabantur, ἐκκρίνεσθαι. Examen autem ipsum vocabatur διάκρισις, ut ex hoc loco colligo. Plena certe est haec epistola vocabulis a re athletica translatis. Quod et loci huius lectio ipsa indicat, et nos infra ostendemus apertius. — 14) Οἱ deest apud Stroth. *H.* — 15) Ὧν καὶ ἐξέπεσον. In codice Regio legitur: καὶ ἐξέτρωσαν, quod verbum mihi nequaquam negligendum videtur. Cum enim rarius sit et inusitatius quam ἐξέπεσον, facilius τὸ ἐξέτρωσαν mutatum est in τὸ ἐξέπεσον, quam hoc in illud. Ἐξέτρωσαν igitur hic passive sumitur pro ἐξημβλώθησαν, id est, abortivi facti sunt, excussi sunt, ἔκτρωμα ἐγένοντο. Quae metaphora iterum usurpatur infra, ubi agitur de lapsis. [Ἐξέτρωσαν, quod etiam exstat in Venet. MSt. MG. Cast., recepi in textum cum Stroth. *H.*] — 16) Ὥστε συλλεγῆναι ἐκ τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ex ecclesia scilicet Viennensi et Lu-

καὶ δι' ὧν [17]) μάλιστα συνειστήκει τὰ ἐνθάδε. Συνελαμβάνοντο δὲ καὶ ἐθνικοί τινες οἰκέται τῶν ἡμετέρων, ἐπεὶ δημοσίᾳ ἐκέλευσεν ὁ ἡγεμὼν ἀναζητεῖσθαι πάντας ἡμᾶς· οἳ καὶ κατ' ἐνέδραν τοῦ σατανᾶ, φοβηθέντες τὰς βασάνους ἃς τοὺς ἁγίους ἔβλεπον πάσχοντας, τῶν στρατιωτῶν ἐπὶ τοῦτο παρορμώντων αὐτούς, κατεψεύσαντο ἡμῶν Θυέστεια δεῖπνα, καὶ Οἰδιποδείους μίξεις, καὶ ὅσα μήτε λαλεῖν μήτε νοεῖν θέμις ἡμῖν, ἀλλὰ μηδὲ πιστεύειν εἴτι τοιοῦτο πώποτε παρὰ ἀνθρώποις ἐγένετο. Τούτων δὲ φημισθέντων πάντες ἀπεθηριώθησαν εἰς ἡμᾶς, ὥστε καὶ εἴ τινες τὸ πρότερον δι' οἰκειότητα [18]) ἐμετρίαζον, τότε μεγάλως ἐχαλέπαινον καὶ διεπρίοντο [19]) καθ' ἡμῶν. Ἐπληροῦτο δὲ τὸ ὑπὸ τοῦ κυρίου ἡμῶν εἰρημένον [20]), ὅτι ἐλεύσεται καιρὸς ἐν ᾧ πᾶς ὁ ἀποκτείνας ὑμᾶς, δόξει λατρείαν προσφέρειν τῷ θεῷ. Ἐνταῦθα λοιπὸν ὑπεράνω πάσης ἐξηγήσεως ὑπέμενον κολάσεις οἱ ἅγιοι μάρτυρες, φιλοτιμουμένου τοῦ σατανᾶ καὶ δι' ἐκείνων ῥηθῆναί τι τῶν βλασφήμων [21]). Ὑπερβεβλημένως δὲ

---

gdunensi. Haec autem verba inprimis notanda sunt, ex quibus manifeste apparet, Viennensem ecclesiam perinde ac Lugdunensem, suum tunc episcopum habuisse. Quippe ecclesia ab antiquis scriptoribus non dicitur, nisi matrix, quam Cathedralem vocamus. Ado Viennensis in chronico, Iustum tunc temporis Viennensem episcopum fuisse dicit, eundemque diuturno exsilio maceratum palmam martyrii retulisse. Porro verbum συλλεγῆναι Christophorsonus vertit, *eximerentur*, Langus: *deligerentur*; metaphora videtur esse a fructibus qui decerpuntur. — 17) Δι' ὧν — ἐνθάδε. Ostendunt haec verba recentem fuisse ecclesiam Lugdunensem, cum illam vexationem sustineret. Praeterea calamitatem illam non ad annum CLXVII, sed a. CLXXVII referendam esse ostendere studuit. *Moshem. Obss. Sacr. et historico-critic.* I, 3, 10. p. 172 sq. cf. *Eiusd.* Dissertt. ad Hist. Eccl. pertt. Vol. I. p. 317. *H.* — 18) Δι' οἰκειότητα. Haec vox non solum propinquitatem generis designat, sed etiam amicitiam ac benevolentiam. Interpres Nicephori etiam *humanitatem* addidit, non contentus necessitudinis vocabulo. [Val. vertit *cognationis causa.* cf. *Suicer.* T. II. p. 455. *H.*] — 19) Διεπρίοντο καθ' ἡμῶν. Codex Regius ἐφ' ἡμῖν. — 20) Ioh. XVI, 2. *H.* — 21) Τι τῶν βλασφήμων. Recte Rufinus blasphemiam adversus Christianorum religionem intelligit. Quod plane confirmatur verbis proxime antecedentibus καὶ δι' ἐκείνων. Cum enim servi Christianorum, metu cruciatuum perterriti, infanticidia et incestos concubitus de Christianis confessi essent, studebat satanas, ut Christiani qui comprehensi fuerant eiusmodi calumnias in religionem nostram iactarent. Quippe iudices omni tormentorum genere Christianos urgebant, ut Thyesteas quasdam cenas et incestos concubitus apud se peragi faterentur.

ἐνέσκηψεν ἡ ὀργὴ πᾶσα καὶ ὄχλου καὶ ἡγεμόνος καὶ στρατιωτῶν[22]), εἰς Σάγκτον[23]) διάκονον ἀπὸ Βιέννης, καὶ εἰς Μάτουρον νεοφώτιστον μὲν, ἀλλὰ γενναῖον ἀγωνιστὴν, καὶ εἰς Ἄτταλον Περγαμηνὸν τῷ γένει, στῦλον καὶ ἑδραίωμα τῶν ἐνταῦθα ἀεὶ γεγονότα, καὶ εἰς Βλανδῖναν, δι' ἧς ἐπέδειξεν ὁ Χριστὸς ὅτι τὰ παρὰ ἀνθρώποις εὐτελῆ καὶ ἀειδῆ καὶ εὐκαταφρόνητα φαινόμενα, μεγάλης καταξιοῦται παρὰ θεῷ δόξης, διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην, τὴν ἐν δυνάμει δεικνυμένην, καὶ μὴ ἐν εἴδει καυχωμένην. Ἡμῶν γὰρ πάντων δεδιότων, καὶ τῆς σαρκίνης δεσποίνης αὐτῆς ἥ τις ἦν καὶ αὐτὴ τῶν μαρτύρων μία ἀγωνίστρια, ἀγωνιώσης μὴ οὐδὲ τὴν ὁμολογίαν δυνήσεται παῤῥησιάσασθαι διὰ τὸ ἀσθενὲς τοῦ σώματος, ἡ Βλανδῖνα τοσαύτης ἐπληρώθη δυνάμεως, ὥστε ἐκλυθῆναι καὶ παρεθῆναι τοὺς κατὰ διαδοχὰς παντὶ τρόπῳ βασανίζοντας αὐτὴν ἀπὸ ἑωθινῆς ἕως ἑσπέρας, καὶ αὐτοὺς ὁμολογοῦντας ὅτι νενίκηνται, μηδὲν ἔχοντες μηκέτι ὅ ποιήσουσιν αὐτῇ, καὶ θαυμάζειν ἐπὶ τῷ παραμένειν ἔμπνουν αὐτὴν, παντὸς τοῦ σώματος διεῤῥωγότος[24]) καὶ ἠνεωγμένου, καὶ μαρτυρεῖν[25]), ὅτι ἓν εἶδος στρεβλώσεως ἱκανὸν ἦν

Quo spectat illa vox Blandinae, in mediis cruciatibus nihil aliud proloquentis quam Christiana sum: nihil apud nos mali geritur. Potest etiam illud καὶ δι' ἐκείνων referri ad decem illos, qui initio persecutionis capti animum desponderant. Christophorsonus blasphemiam contra nomen Christi intelligere maluit. — 22) Καὶ στρατιωτῶν. Rufinus vertit: *officium, milites.* Nam Graeca vox utramque significat, tam officiales seu apparitores iudicum, quam milites, ut fusius ostensuri sumus ad libros de vita Constantini. Hic vero milites malim intelligere, cum supra mentio fiat tribuni militum. — 23) Σάγκτον διάκονον ἀπὸ Βιέννης. Rufinus Sanctum diaconum Viennensem interpretatur, quod est ambiguum. Neque enim Sanctus fuit diaconus Viennensis ecclesiae, ut quidam hac Rufini versione inducti existimarunt. Certe Lugdunenses in hac epistola id non dicunt, sed tantum affirmant illum Vienna oriundum fuisse. Fuit igitur hic Sanctus patria quidem Viennensis, diaconus autem Lugdunensis ecclesiae. — 24) Περιεῤῥωγότος. Codex Med. Fuk. Savil. et Maz. διεῤῥωγότος habent, quod magis placet. — 25) Μαρτυρεῖν — τοσαῦτα. Horum verborum sensum non assecutus est Valesius. Putavit enim μαρτυρεῖν pendere ex praecedenti ὥστε et vertit: „*testarenturque* (tortores, βασανίζοντας) *unicum tormenti genus ad illam enecandum suffecisse, nedum tot ac tanta tormenta.*" Quae aperte repugnarent praecedentibus, ubi tortores illi dicuntur nullum tormenti genus habuisse reliquum, quo cruciarent Blandinam. Imo μαρτυρεῖν pentet ex ἐπὶ et sensus hic est: ut mirarentur tortores quod Blandina adhuc duceret spiritum et confiteretur

πρὸς τὸ ἐξαγαγεῖν τὴν ψυχήν, οὐχ ὅτι γε τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα. Ἀλλ' ἡ μακαρία ὡς γενναῖος ἀθλητὴς ἀνενέαζεν ἐν τῇ ὁμολογίᾳ, καὶ ἦν αὐτῆς ἀνάληψις καὶ ἀνάπαυσις καὶ ἀναλγησία τῶν συμβαινόντων, τὸ λέγειν ὅτι Χριστιανή εἰμι· καὶ παρ' ἡμῖν οὐδὲν φαῦλον γίνεται. Ὁ δὲ Σάγκτος καὶ αὐτὸς ὑπερβεβλημένως καὶ ὑπὲρ πάντα ἄνθρωπον πάσας τὰς ἐξ ἀνθρώπων αἰκίας γενναίως ὑπομένων, τῶν ἀνόμων ἐλπιζόντων διὰ τὴν ἐπιμονὴν [26]) καὶ τὸ μέγεθος τῶν βασάνων ἀκούσεσθαί τι παρ' αὐτοῦ τῶν μὴ δεόντων, τοσαύτῃ ὑποστάσει ἀντιπαρετάξατο αὐτοῖς, ὥστε μηδὲ τὸ ἴδιον κατειπεῖν ὄνομα [27]), μήτε ἔθνους, μήτε πόλεως ὅθεν ἦν, μήτε εἰ δοῦλος ἢ ἐλεύθερος εἴη, ἀλλὰ πρὸς πάντα τὰ ἐπερωτώμενα ἀπεκρίνατο τῇ Ῥωμαϊκῇ φωνῇ· Χριστιανός εἰμι. Τοῦτο καὶ ἀντὶ ὀνόματος, καὶ ἀντὶ πόλεως, καὶ ἀντὶ γένους, καὶ ἀντὶ παντὸς ἐπαλλήλως ὡμολόγει, ἄλλην δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν αὐτοῦ τὰ ἔθνη. Ὅθεν δὴ καὶ φιλονεικία μεγάλη τοῦ τε ἡγεμόνος καὶ τῶν βασανιστῶν ἐγένετο πρὸς αὐτόν, ὥστε ὁπότε μηκέτι μηδὲν εἶχον ὃ ποιήσουσιν αὐτῷ, τὸ τελευταῖον χαλκᾶς λεπίδας διαπύρους προσεκόλλων τοῖς τρυφερωτάτοις μέλεσι τοῦ σώματος αὐτοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν ἐκαίετο, αὐτὸς δὲ παρέμενεν ἀνεπίκαμπτος καὶ ἀνένδοτος, στεῤῥὸς πρὸς τὴν ὁμολογίαν, ὑπὸ τῆς οὐρανίου πηγῆς τοῦ ὕδατος τῆς ζωῆς τοῦ ἐξιόντος ἐκ τῆς νηδύος τοῦ Χριστοῦ [28]) δροσιζόμενος καὶ ἐν-

---

unum genus tormenti ad ipsam enecandam suffecisse, nedum tot ac tanta, cum tamen ipsi omnibus illis, quos ei intulerant, cruciatibus non potuissent eam conficere. Ita sententia est apta et concinna. Οὐχ ὅτι autem optime explicuit *Hermann. ad Vig.* p. 790. cf. Euseb. H. E. IV, 8 p. 313. *Lennep.* ad Phalar. p. 235. *H.* — 26) Διὰ τὴν ὑπομονήν. Amplector scripturam codicis Medicaei et Maz. Fuk. et Sav. [Ven. Cph. Stroth. *H.*] in quibus legitur ἐπιμονὴν καὶ τὸ μέγεθος τῶν βασάνων. Id est, ob assiduitatem et gravitatem tormentorum. Nam quod ex Gruteri libro proponitur ὑπερβολήν, vanissima coniectura est. Paulo post, ubi legitur ὁπότε μηδὲν εἶχον, codex Medicaeus et Maz. Fuk. et Savil. vocem interserit hoc modo: ὁπότε μηκέτι μηδὲν εἶχον. Quod est elegantius. — 27) Ὥστε — ὄνομα. *Lowth.* conferri iubet infra de martyr. Palaest. c. 11. et similia in passione Felicis ad calcem Lactantii de mortt. persecutorum et in passione Tharaci, Probi et Andronici apud Baronium ad a. 290 n. 2. 7. 9. *H.* — 28) Ἐκ τῆς νηδύος. Alludit ad cap. 7. ex Ioannis evangelio, in quo legitur: *Flumina de ventre eius fluent aquae vivae.* [Facile autem animadvertent lectores, imagines hoc toto capite legi satis insolentes et tumidiori orationis genere expressas. Cf. infra verba ὡς

δυναμούμενος. Τὸ δὲ σωμάτιον μάρτυς ἦν τῶν συμβεβηκότων, ὅλον τραῦμα καὶ μώλωψ, καὶ συνεσπασμένον [29]), καὶ ἀποβεβληκὸς τὴν ἀνθρώπειον ἔξωθεν μορφήν. Ἐν ᾧ πάσχων Χριστὸς μεγάλας ἐπετέλει δόξας, καταργῶν τὸν ἀντικείμενον, καὶ εἰς τὴν τῶν λοιπῶν ὑποτύπωσιν ὑποδεικνύων, ὅτι μηδὲν φοβερὸν ὅπου πατρὸς ἀγάπη, μηδὲ ἀλγεινὸν ὅπου Χριστοῦ δόξα. Τῶν γὰρ ἀνόμων μεθ᾽ ἡμέρας πάλιν στρεβλούντων τὸν μάρτυρα, καὶ νομιζόντων, ὅτι οἰδούντων καὶ φλεγμαινόντων [30]) τῶν σωμάτων εἰ τὰ αὐτὰ προσενέγκοιεν κολαστήρια, περιέσοιντο αὐτοῦ, ὁπότε οὐδὲ τὴν ἀπὸ τῶν χειρῶν ἁφὴν ἠνείχετο· ἢ ὅτι ἐναποθανὼν ταῖς βασάνοις, φόβον ἐμποιήσειε τοῖς λοιποῖς, οὐ μόνον οὐδὲν περὶ αὐτὸν τοιοῦτο συνέβη, ἀλλὰ καὶ παρὰ πᾶσαν δόξαν ἀνθρώπων ἀνέκυψε [31]) καὶ ἀνωρθώθη τὸ σωμάτιον ἐν ταῖς μετέπειτα βασάνοις, καὶ τὴν ἰδίαν ἀπέλαβε τὴν προτέραν καὶ τὴν χρῆσιν τῶν μελῶν, ὥστε μὴ κόλασιν, ἀλλ᾽ ἴασιν διὰ τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ, τὴν δευτέραν στρέβλωσιν αὐτῷ γενέσθαι. Καὶ Βιβλιάδα δέ τινα μίαν τῶν

νύμφη κεκοσμημένη ἐν κροσσωτοῖς χρυσοῖς πεποικιλμένοις τὴν εὐωδίαν κ. λ. et paulo post ἐκ διαφόρων ἀνθῶν κ. λ. Neque vere Danz. de Eus. p. 17 num. 9. Nostrum *ab omni tumore et* κακοζηλίᾳ *in hyperbolis caeterisque vocum translationibus*, *quas tropos appellant*, *nec non impestivo figurarum usu* liberare studuit. Cf. ibid. p. 28 not. 12. *Nemo unquam* (?) *conquestus est*, *scriptoris nostri orationem* — — *alienam esse ab historiae simplicitate. Quae de Vita Constantini M. dicta sunt, huc non pertinent.* Vid. quae annotavi ad II, 14 not. 3. cf. infra not. 37. Euseb. V. C. III, 6. μέγιστον ἱερέων στέφανον, ἐξ ὡραίων ἀνθέων καταπεποικιλμένον et testimonium Theodori Metochitae inter *veterum pro Eusebio testimonia* p. LXXIX, quae editioni nostrae praemisimus. *H.* — 29) Συνεσπασμένον. *Contractum et incurvum* malim vertere, quam *distractum et divulsum*, ut initio verteram. Hoc enim esset διεσπασμένον. Contractum autem intelligo prae magnitudine tormentorum. Nam qui in eculeo torquebantur vehementius, caput incurvare cogebantur, ut docet Amm. Marcellinus, cum ait: *vel sub eculeo caput incurvos, aut ictu carnificis torvi substravit.* Inepte Christophorsonus *contractum in rugas corpus* interpretatus est. [cf. Xen. Anab. I, 5, 10. τὰς διφθέρας — συνῆγον καὶ συνέσπων i. e. constrinxerunt. *H.*] — 30) Φλεγμαινόντων τῶν σωμάτων. Scribendum videtur τραυμάτων, ut legit Ruf. [Et Zimmermann. *H.*] — 31) Ἀνεκάλυψε. In codice Med. et Maz. Fuk. et Sav. et apud Nic. [in Ven. apud Cph. et Stroth. *H.*] legitur ἀνέκυψε, quae procul dubio vera huius loci scriptura est. Opponitur enim ἀνέκυψε καὶ ἀνωρθώθη illis quae supra dixerat de toto corpore Sancti diaconi contracto atque incurvato. Itaque hic locus superiorem expositionem nostram plane

ἠρνημένων ἤδη δοκῶν διάβολος καταπεπωκέναι, θελήσας δὲ καὶ διὰ βλασφημίας [32]) κατακρῖναι, ἦγεν ἐπὶ κόλασιν, ἀναγκάζων εἰπεῖν τὰ ἄθεα περὶ ἡμῶν, ὡς εὔθραυστον ἤδη καὶ ἄνανδρον. Ἡ δὲ ἐν τῇ στρεβλώσει ἀνένηψε, καὶ ὡς ἂν εἰπεῖν, ἐκ βαθέος ὕπνου ἀνεγρηγόρησεν, ὑπομνησθεῖσα διὰ τῆς προσκαίρου τιμωρίας τὴν αἰώνιον ἐν γεέννῃ κόλασιν, καὶ ἐξ ἐναντίας ἀντεῖπε [33]) τοῖς βλασφήμοις φήσασα· πῶς [34]) ἂν παιδία φά-

---

confirmat. — 32) *Διὰ βλασφημίας.* Christophorsonus blasphemiam adversus Christum intellexit. Videndum tamen est, ne hic quoque blasphemia adversus religionem Christianorum intelligatur. Certe quae sequuntur verba, id penitus evincunt. Sequitur enim ἀναγκάζων εἰπεῖν τὰ ἄθεα περὶ ἡμῶν. Porro haec mulier in MS. Maz. ac Med. *Βιβλιὰς* dicitur, non *Βίβλις*. Sic etiam vocatur in Fuk. Rufinus hanc cum Blandina videtur confudisse gravi errore. [De Bibliade tacet plane Rufinus, qui Blandinam potius iterum commemorat, et quae de defectu a religione dicuntur h. l., non tradit. Vertit enim: „*Sed et Blandina, quam paulo ante memoravimus, simili exemplo ad supplicia secunda revocatur. Quae cum semiviva paene, et in mortis quodam confinio posita, iteratis fuisset pulsata cruciatibus, veluti somno quodam subito evigilans, in memoriam futurae beatitudinis venit, et voce constanti, tanquam de excelso et edito concionaretur apud populum: Multum, inquit, erratis, o viri, quod putatis infantum visceribus vesci eos, qui ne mutorum quidem animalium carnibus utuntur. Et sic in confessione perdurans, iterum numero martyrum sociata retruditur.*“ *Strothius deutsche Uebers.* p. 317. haec affert: „*Ein sonderbares Beispiel von muthwilliger Verfälschung des Textes, oder vielmehr zügelloser Frechheit beim Uebersetzen. Vermuthlich steckt eine Heiligen-Geschichte dahinter, dass man um der Biblias zu schonen, ihren Namen ausliess, und den ganzen Vorfall entstellte.*“ *H.*] — 33) *Ἀντεῖπε τοῖς βασανισταῖς.* Longe melior est lectio quam reperi in codice Maz. et Med. Fuk. et Savil. τοῖς βλασφήμοις. Sic vocantur a Lugdunensibus gentiles, qui Christianam religionem calumniabantur: vel certe lapsi, qui prae cruciatuum violentia infanticidia et incestus a Christianis admitti fassi erant. — 34) *Πῶς παιδία φάγοιεν.* Plane cum his consentit Tert. Apol. c. 9. Orig. contra Cels. lib. VIII. med. Clem. Alex. Paedag. I, 3 extr. citante *Readingo*, qui tamen simul opportune monet, Augustinum non accedere, quod pertinet ad verba οἷς μηδὲ ἀλόγων ζώων αἷμα φαγεῖν ἐξόν. vid. August. contra Faust. XXXII, 13. *Et ubi ecclesia gentium talis effecta est, ut in ea nullus carnalis Israëlita appareat? quis iam hoc observat, ut turdos vel minutiores aviculas non attingat, nisi quarum sanguis effusus est? Aut leporem non edat, si manu a cervice percussus nullo cruento vulnere occisus est? Et qui forte adhuc pauci tangere ista formidant, a ceteris irridentur.* De illa ipsa satis nota et a gentilibus in Christianos coniecta calumnia qua isti infantes edere ab illis dicebantur,

γοιεν οἱ τοιοῦτοι, οἷς μηδὲ ἀλόγων ζώων αἷμα φαγεῖν ἐξόν; Καὶ ἀπὸ τοῦδε Χριστιανὴν ἑαυτὴν ὡμολόγει, καὶ τῷ κλήρῳ τῶν μαρτύρων προσετέθη. Καταργηθέντων δὲ τῶν τυραννικῶν κολαστηρίων ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς τῶν μακαρίων ὑπομονῆς, ἑτέρας μηχανὰς ὁ διάβολος ἐπενόει, τὰς κατὰ τὴν εἱρκτὴν ἐν τῷ σκότει καὶ τῷ χαλεπωτάτῳ χωρίῳ συγκλείσεις, καὶ τὰς ἐν τῷ ξύλῳ διατάσεις 35) τῶν ποδῶν, ἐπὶ πέμπτον διατεινομένων τρύπημα

---

conferantur verba quae leguntur supra: κατεψεύσαντο ἡμῶν Θυέστεια δεῖπνα καὶ Οἰδιποδείους μίξεις, καὶ ὅσα — — ἐγένετο. Praeterea vid. *Kortholt. pagan. obtrectat.* III, 9 p. 544 sqq. *Tzschirner. Geschichte der Apologetik* T. I p. 215 sqq. *Augusti Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archaeologie* Tom. VIII p. 82—85. Scelestissimi autem et quos vere horret dicere animus, ritus ac ceremoniae, quibus coenae sacrae celebrationem esse defoedatam et inquinatam a nonnullis Gnosticorum sectis, lubentius vellemus, quam possumus negare, non plane certe fictas fuisse illas paganorum criminationes, profecto non possunt non satis probare. cf. Euseb. VII, 9. Nulli peius et constantius vesani hoc in genere fuerunt quam Carpocratiani (vid. *Fuldner. de Carpocratianis* in: *Dritte Denkschrift der hist. theol. Gesellschaft zu Leipzig* p. 286 sqq. cf. ibid. p. 296 sqq. p. 260. *Augusti* l. l. p. 314 sq. 5.), quorum similes Ophitae (vid. *Moshem. Versuch einer Ketzergeschichte* p. 108 sqq.), et Cataphryges. vid. Philastr. haeres. 49. cf. *Augusti* l. l. p. 494 sqq. Vix superantur illa flagitia ab impia vita paganorum, quam descripsit *Tholuck. das Wesen und die sittlichen Einflüsse des Heidenthums* in: *Neander. Denkwürdigkeiten* Tom. I. p. 129 sqq. p. 133 sqq. Quocirca semper cogitandum est, omnia illa quae unquam patrarunt Christiani, flagitia minime fluxisse ex nativa religionis Christianae indole, contra quae pagani, ex paganae superstitionis natura. Vid. *Tholuck.* l. l. p. 3 sqq. Lactant. Instit. I, 20, 16. *Quid mirum, si ab hac gente universa flagitia manarunt, apud quam ipsa vitia religiosa sunt, eaque non modo non vitantur, verum etiam coluntur?* H. — 35) Καὶ τὰς ἐν τῷ ξύλῳ διατάσεις τῶν ποδῶν. Superiore libro ubi de Iustini martyrio dictum est, observavimus ξύλον a Graecis dici, quem Latini appellant *nervum*. Id plane confirmat Rufinus qui hunc locum ita interpretatur: *Ac septimo (ut dicunt) puncto in nervo pedes, contra quam credi fas est, distenti, in intimo poenarum loco deperirent.* Has διατάσεις τῶν ποδῶν optime expressit Prudentius in versibus quos supra [IV, 16 not. 5. cf. *Kuinoel.* Commentar. ad Act. XVI, 24. p. 557. *H.*] citavimus:

Lignoque plantas inserit,
Divaricatis cruribus.

Porro huius supplicii haec videtur fuisse forma. Truncus fuit ligneus, quinis hinc et inde foraminibus certo invicem spatio divisis excavatus. In

καὶ τὰς λοιπὰς αἰκίας, ὅσας εἰώθασιν ὀργιζόμενοι ὑπουργοὶ, καὶ ταῦτα διαβόλου πλήρεις, διατιθέναι τοὺς ἐγκλειομένους, ὥστε ἀποπνιγῆναι τοὺς πλείστους ἐν τῇ εἱρκτῇ, ὅσους γε ὁ κύριος οὕτως ἐξελθεῖν ἠθέλησεν, ἐπιδεικνύων τὴν αὐτοῦ δόξαν. Οἱ μὲν γὰρ βασανισθέντες πικρῶς, ὥστε δοκεῖν μηδὲ τῆς πάσης θεραπείας τυχόντας ἔτι ζῆσαι δύνασθαι, παρέμενον ἐν τῇ εἱρκτῇ, ἔρημοι μὲν τῆς παρὰ ἀνθρώπων ἐπιμελείας, ἀναῤῥωννύμενοι δὲ ὑπὸ τοῦ κυρίου καὶ ἐνδυναμούμενοι καὶ σώματι καὶ ψυχῇ, καὶ τοὺς λοιποὺς παρορμῶντες καὶ παραμυθούμενοι. Οἱ δὲ νεαροὶ καὶ ἄρτι συνειλημμένοι, ὧν μὴ προκατῄκιστο τὰ σώματα, τὸ βάρος οὐκ ἔφερον τῆς συγκλείσεως, ἀλλ' ἔνδον ἐναπέθνησκον. Ὁ δὲ μακάριος Ποθεινὸς ὁ τὴν διακονίαν τῆς ἐπισκοπῆς ἐν Λουγδούνῳ πεπιστευμένος, ὑπὲρ τὰ ἐνενήκοντα ἔτη τῆς ἡλικίας γεγονὼς, καὶ πάνυ ἀσθενὴς τῷ σώματι, μόλις μὲν ἐμπνέων διὰ τὴν προκειμένην [36]) σωματικὴν ἀσθένειαν, ὑπὸ δὲ προθυμίας πνεύματος ἀναῤῥωννύμενος διὰ τὴν ἐγκειμένην τῆς μαρτυρίας ἐπιθυμίαν, καὶ αὐτὸς ἐπὶ τὸ βῆμα ἐσύρετο, τοῦ μὲν σώματος καὶ ὑπὸ τοῦ γήρως καὶ ὑπὸ τῆς νόσου λελυμένου, τηρουμένης δὲ τῆς ψυχῆς ἐν αὐτῷ, ἵνα δι' αὐτῆς Χριστὸς θριαμβεύσῃ. Ὃς ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἐπὶ τὸ βῆμα κομισθεὶς, παραπεμπόντων αὐτὸν τῶν πολιτικῶν ἐξουσιῶν, καὶ παντὸς τοῦ πλήθους ἐπιβοήσεις παντοίας ποιουμένων, ὡς αὐτοῦ ὄντος τοῦ Χριστοῦ, ἀπεδίδου τὴν καλὴν μαρτυρίαν. Ἀνεταζόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος, τίς εἴη Χριστιανῶν ὁ θεὸς, ἔφη· ἐὰν ᾖς ἄξιος, γνώσῃ. Ἐντεῦθεν δὴ ἀφειδῶς ἐσύρετο, καὶ ποικίλας ἔπασχε πληγὰς, τῶν μὲν σύνεγγυς, χερσὶ καὶ ποσὶν ἐνυβριζόντων παντοίως, μηδὲ τὴν ἡλικίαν αἰδουμένων αὐτοῦ, τῶν δὲ μακρὰν, ὃ μετὰ χεῖρας ἕκαστος εἶχεν, εἰς αὐτὸν ἀκοντιζόντων,

---

haec foramina tanquam in ocreas quasdam, pedes inserebantur noxiorum et vinculis seu nervis astringebantur, ut ex Aratoris versibus colligitur, quos supra retulimus in annotationibus ad librum IV. Et Rufinus quidem haec foramina vulgo puncta appellata esse testatur, quod confirmat locus ex passione Chrysanti et Dariae, quem ibidem adduxi. Sed quod Rufinus septimum punctum dixit, vix credibile mihi videtur. Certe Eusebius hoc loco quintum duntaxat foramen dixit, et aliis in locis hunc numerum foraminum nunquam supergressus est. De his punctis intelligendus est locus in actis Graecis passionis Tarachi, Probi et Andronici: *Μάξιμος ἡγεμὼν εἶπε· βαλόντες αὐτῷ σίδηρα, εἰς τέσσαρα κεντήματα διατείνατε,* quod vetus interpres pessime vertit hoc modo: *Mittite illi fer*

πάντων δὲ ἡγουμένων μεγάλως πλημμελεῖν καὶ ἀσεβεῖν, εἴ τις ἀπολειφθείη τῆς εἰς αὐτὸν ἀσελγείας· καὶ γὰρ τοὺς θεοὺς ἑαυτῶν ᾤοντο οὕτως ἐκδικήσειν. Καὶ μόγις ἐμπνέων ἐῤῥίφη ἐν τῇ εἱρκτῇ 37), καὶ μετὰ δύο ἡμέρας ἀπέψυξεν. Ἐνταῦθα δὴ μεγάλη τὶς οἰκονομία τοῦ 38) θεοῦ ἐγίνετο, καὶ ἔλεος ἀμέτρητον ἀνεφαίνετο Ἰησοῦ, σπανίως μὲν ἐν τῇ ἀδελφότητι γεγονὸς 39), μὴ ἀπο-

---

rum per quatuor loca nervorum et confringite. — 36) Διὰ τὴν προκειμένην. Hoc loco verba videntur esse transposita. Sic igitur legendum puto: διὰ τὴν ἐγκειμένην σωματικὴν ἀσθένειαν. Et paulo post ubi legitur: διὰ τὴν ἐγκειμένην τῆς μαρτυρίας ἐπιθυμίαν, scribo προκειμένην. [Cf. quae monui supra IV, 17 not. 4.5. *H.*] Porro hoc Pothini martyrium elegantissime describit Eucherius Lugdunensis episcopus in sermone de S. Blandina: *Praestitit inter ista divina providentia, ut in tantis patriae sacrificiis, etiam pontifex non deesset. Rapitur ad impiam quaestionem grandaevus et plenus dierum b. pater noster Pothinus, ecclesiae huius antistes, et pro eruditionis, ut credimus, merito, gregi suo iungitur. Ac post dominici corporis sacrificium; profanis tribunalibus novam de se hostiam Christo oblaturus infertur. Senilis infirmitas per iniurias et afflictiones furentium ministrorum ita celerem sortitur exitum, ut intelligeres ad tempus illud soli martyrio reservatum.* — 37) Ἐῤῥίφη ἐν τῇ εἱρκτῇ. [Reg. Steph. Nic. quos secutus sum cum Stroth. *H.*] Codex Medicaeus habet εἰς τὴν εἱρκτήν. Nec aliter codex Maz. Fuk. et Savilii. [Et Val. *H.*] — 38) Τοῦ omisit Stroth. *H.* — 39) Σπανίως μὲν γεγονός. Notandum est quod aiunt Lugdunenses, rarum adhuc in ecclesia eiusmodi indulgentiae usum fuisse erga lapsos. Nempe quia ad hoc usque tempus pauci admodum lapsi fuerant. Itaque cessante morbo, nihil opus erat huiusmodi medicina. Subsecutis autem persecutionibus, hoc remedium crebrius usitatum est. [Male intellexisse patet Valesium huius loci paulo impeditioris sententiam. De indulgentia Christianorum erga lapsos ne verbum quidem hoc loco legitur, imo dicitur hoc: Hic singularis quaedam apparuit dei procuratio et inexhausta Christi misericordia, *hoc quidem in genere* raro Christianis contingens: neque vero illi misericordiae deerat sollers et prudens Iesu cura, qua effectum est, ut nihil prodesset Christianis sua fidei abnegatio, imo qui ita agerent, a *gentilibus* pariter coniicerentur in vincula, quam qui se Christianos esse profiterentur. Qua enim in re divina providentia et prudens Christi misericordia, ut brevius dicam, quod exprimitur illis μὴ ἀπολειπόμενον — Χριστοῦ, fuerit conspicua, luculenter apparet ex sequentibus: οἱ — δεινῶν. Quid igitur hoc loco dicatur, patet, et *obscuritatem* ego non potui invenire cum Strothio, quamquam ei longe *simplicius* potuisse et debuisse illam sententiam exprimi largior. Loci autem vim ac naturam non magis iam Valesius perspexerunt Rufinus, Musculus et Christophorsonus. Meus Stroth. vertit: „*Bei allem diesem zeigte sich die grosse Waltung*

λειπόμενον δὲ τῆς τέχνης τοῦ Χριστοῦ. Οἱ γὰρ κατὰ τὴν πρώτην σύλληψιν ἔξαρνοι γενόμενοι, συνεκλείοντο καὶ αὐτοὶ καὶ μετεῖχον τῶν δεινῶν. Οὐδὲ γὰρ ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ ὄφελός τι αὐτοῖς ἡ ἐξάρνησις ἐγίνετο· ἀλλ' οἱ μὲν ὁμολογοῦντες ὃ καὶ ἦσαν, συνεκλείοντο ὡς Χριστιανοὶ, μηδεμιᾶς ἄλλης αἰτίας αὐτοῖς ἐπιφερομένης· οὗτοι δὲ λοιπὸν ὡς ἀνδροφόνοι καὶ μιαροὶ κατείχοντο, διπλότερον παρὰ τοὺς λοιποὺς κολαζόμενοι. Ἐκείνους μὲν γὰρ ἐπεκούφιζεν ἡ χαρὰ τῆς μαρτυρίας, καὶ ἡ ἐλπὶς τῶν ἐπηγγελμένων, καὶ ἡ πρὸς τὸν Χριστὸν ἀγάπη, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ πατρικόν, τούτους δὲ τὸ συνειδὸς μεγάλως ἐτιμωρεῖτο, ὥστε καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς ἅπασι κατὰ τὰς παρόδους, διαδήλους τὰς ὄψεις αὐτῶν εἶναι. Οἱ μὲν γὰρ ἱλαροὶ προῄεσαν [40], δόξης καὶ χάριτος πολλῆς ταῖς ὄψεσιν αὐτῶν συγκεκραμένης, ὥστε καὶ τὰ δεσμὰ κόσμον εὐπρεπῆ περικεῖσθαι αὐτοῖς, ὡς νύμφη κεκοσμημένη ἐν κροσσωτοῖς χρυ-

---

Gottes und die unermessliche Erbarmung Jesu, so wie sie sich wohl selten in der Brüderschaft (Gemeinde) *gezeigt hat, doch der weisen Lenkung Christi angemessen.*" Sed quid falso dicat *Stroth. Uebers.* T. I. p. 320 not. 10., ex iis quae ego proposui, facile animadvertent lectores. Ille commentatur ibi haec: *Die Dunkelheit der Stelle* (?) *rührt theils von dem ungeschickten Ausdrucke* τέχνη *her, der von Christo nicht hätte gesagt werden sollen, theils von der Zweideutigkeit des* ἀπολειπόμενον, *das bekanntlich viele Bedeutung zulässt* (?), *theils endlich daher, dass man nicht deutlich sieht, worauf das* ἔλεος *geht, und was eigentlich darunter zu verstehen sei* (?). *Ob der Verfasser des Briefs das Barmherzigkeit Christi nenne, dass den Verläugnern ihre Verläugnung nichts geholfen, und also die Gemeinde von der Furcht und einzelne Mitglieder von der Gefahr befreit worden, dass noch mehrere verläugneten?* (Ita est.) *Oder was wohl schicklicher sein würde, ob er die Barmherzigkeit Christi darein setzt, dass die Verläugner im Gefängniss gehalten worden, und da Zeit und Gelegenheit bekommen, wieder in den Schooss der Kirche zurückzukehren? wie weiter unten erzählt wird.* (Ob hanc ipsam causam, quia hoc inferius demum dicitur, et ille ἔλεος Christi nostro loco accuratius iam explicatur, non potest illo de eo cogitari.) *Hieraus muss denn auch bestimmt werden, was es heissen solle, diese Art der Erbarmung Christi, habe sich bisher selten in der Gemeine gezeigt.*" Hoc nihil aliud significatur, nisi quod supra iam monui, raro dei et Christi cura et misericordia evenisse, ut vel qui Christum abnegarent, a gentilibus in vincula coniicerentur, coniectique retinerentur. Et tamen hoc ipsum Christianis iis, qui constantes manserunt, mirum in modum profuit. In eo igitur dei et Christi misericordia egregie eluxit. Monendum denique puto, male nostrum locum perspexisse videri ipsum *Ittigium de haeresiarchis* p. 226., ubi in ea causa ad illum provocat, qua recte locum interpretatus neque de Christianorum indulgentia erga lapsos

σοῖς περιπεποικιλμένοις 41), τὴν εὐωδίαν ὀδωδότες ἅμα τὴν Χριστοῦ 42), ὥστε ἐνίους δόξαι καὶ μύρῳ κοσμικῷ κεχρίσθαι αὐτούς· οἱ δὲ, κατηφεῖς καὶ ταπεινοὶ καὶ δυσειδεῖς, καὶ πάσης ἀσχημοσύνης ἀνάπλεοι, προσέτι δὲ ὑπὸ τῶν ἐθνῶν ὀνειδιζόμενοι ὡς ἀγεννεῖς καὶ ἄνανδροι, ἀνδροφόνων μὲν ἔγκλημα ἔχοντες, ἀπολωλεκότες δὲ τὴν πάντιμον καὶ ἔνδοξον καὶ ζωοποιὸν προσηγορίαν. Ταῦτα δὲ οἱ λοιποὶ θεωροῦντες, ἐστηρίχθησαν, καὶ οἱ συλλαμβανόμενοι ἀδιστάκτως ὡμολόγουν, μηδὲ ἔννοιαν ἔχοντες διαβολικοῦ λογισμοῦ.“ Τούτοις μεταξύ τινα ἐπειπόντες, αὖθις ἐπιφέρουσι· „μετὰ ταῦτα δὴ λοιπὸν εἰς πᾶν εἶδος διῃρεῖτο τὰ μαρτύρια τῆς ἐξόδου αὐτῶν 43). Ἐκ διαφόρων γὰρ χρωμάτων καὶ παντοίων ἀνθῶν ἕνα πλέξαντες στέφανον, προσήνεγκαν τῷ πατρί. Ἐχρῆν γοῦν τοὺς γενναίους ἀθλητὰς, ποικίλον ὑπομείναντας ἀγῶνα καὶ μεγάλως νικήσαντας, ἀπολαβεῖν τὸν μέγαν

---

cogitans, minime poterat. *H.*] — 40) *Ἱλαροὶ προσῄεσαν.* In codice Maz. et Fuk. Savil. et Medicaeo legitur *προῄεσαν*, quam scripturam secutus videtur Christophorsonus. Hoc est quod ante dixit: *κατὰ τὰς παρόδους*, dum scilicet e carcere procedunt usque ad tribunal. — 41) *Ἐν κροσσωτοῖς χρυσοῖς περιπεποικιλμένοις.* Alludit ad locum qui est in psalmo 44. et paulo aliter hodie legitur, *περιπεποικιλμένη* scilicet. Sed melius est *περιπεποικιλμένοις*. Mos enim erat, tunicarum fimbrias variegare, ut testatur Amm. Marcellinus in lib. 14. *ut longiores fimbriae tunicae perspicue luceant, varietate liciorum effigiata in species animalium multiformes.* Certe in codice Med. et Maz. scribitur *πεποικιλμένοις*, nec aliter Fuk. [Cum Reg. Sav. Stephan. (MSt. etc.) Str. dedi *περιπεποικιλμένοις*. *H.*] — 42) *Εὐωδίαν ὀδωδότες τοῦ Χριστοῦ.* Alludit ad verba Pauli apostoli, *Christi bonus odor sumus.* [2 Cor. II, 15. cf. Psalm. 45, 7. *H.*] — 43) *Τὰ μαρτύρια τῆς ἐξόδου.* Verba hic videntur esse transposita, quae sic construo: *εἰς πᾶν εἶδος διῃρεῖτο τῆς ἐξόδου τὰ μαρτύρια αὐτῶν.* [Recte quidem. Sed in eo falsum puto Val., quod *ἔξοδος* h. l. de morte accipit, quo sensu quamvis haec vox legatur (cf. infra Cap. VIII.), tamen h. l. illa aliter explicanda est. *Μαρτυρίοις* enim non potest mors tribui." Sensus potius hic est: martyria eorum consecuta sunt varia *felicia eventa* i. e. praemia. Nam qui in dei honorem varia subierant mortis genera (*ἐκ διαφόρων—πατρὶ*) et fortiter sustinuerant certamen, eos par erat immortalitatis corona donari. Nobis assentiri videtur Strothius vertendo: *Uebrigens war das Ende der Märtyrerthümer von allerley verschiedener Art.* In N. T. ita saepius usurpatur *τέλος* de malo vel bono evento, unde ver...ndum est vel *poena* vel *praemium.* Vid. *Wahl.* Clav. N. T. s. h. v. cf. ...ner. Observv. Philonn. p. 486. Ioseph. Antiqq. X, 9, 7. Hebr. XIII, ...bi similiter legitur *ἔκβασις*, quod *Heinrichsius* perperam de fine vitae ...rpretatur. Cf. *Excursus* IV. Paulo autem post *δ' οὖν* pro *γοῦν* dedit

τῆς ἀφθαρσίας στέφανον. Ὁ μὲν οὖν Μάτουρος καὶ ὁ Σάγκτος καὶ ἡ Βλανδῖνα καὶ Ἄτταλος ἤγοντο ἐπὶ τὰ θηρία εἰς τὸ δημόσιον 44), καὶ εἰς τὸ κοινὸν τῶν ἐθνῶν τῆς ἀπανθρωπίας θέαμα, ἐπίτηδες τῆς τῶν θηριομαχιῶν ἡμέρας διὰ τοὺς ἡμετέρους διδομένης 45). Καὶ ὁ μὲν Μάτουρος καὶ ὁ Σάγκτος αὖθις διῆσαν ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ διὰ πάσης κολάσεως, ὡς μηδὲν ὅλως προπεπονθότες, μᾶλλον δὲ ὡς διὰ πλειόνων ἤδη κλήρων 46) ἐκ-

---

Stroth. H.] — 44) Εἰς τὸ δημόσιον. Hoc nomine amphitheatrum videtur intelligi. Neque enim referri potest ad θέαμα. Primo quia repetitur praepositio εἰς τὸ δημόσιον καὶ εἰς τὸ κοινὸν, etc. Ita enim legitur in codice Med. Maz. Fuk. et Savil. Quod si δημόσιον referretur ad vocem θέαμα, dixissent εἰς τὸ δημόσιον καὶ κοινὸν, etc. Porro eleganter amphitheatrale munus, in hac epistola vocatur publicum gentilium inhumanitatis spectaculum. In eo siquidem loco gentiles suam tum in Christianos, tum in reliquos bestiarios, belluinam saevitiam publice spectandam exhibebant. — 45) Τῶν θηριομαχιῶν ἡμέρας διδομένης. Huius loci sensum non assecuti sunt interpretes. Sensus autem est, praesidem seu legatum provinciae Lugdunensis, spectaculum ferarum extra ordinem populo praebuisse, constituta ad id die, propter Christianos quos ad bestias damnaverat. Erant enim apud Romanos ordinarii ac solemnes munerum dies, qui in mensem Decembrem incidebant, ut est in Calendario Hervartii. Extra hos dies non licebat munerariis ac duumviris quibus huiusmodi editionum onus erat impositum, spectacula ferarum populo exhibere, ut docet epistola ecclesiae Smyrnensis de martyrio Polycarpi, quae superius relata est in libro IV. Verum maiores iudices, qui ius gladii et ad bestias damnandi habebant, huiusmodi meridiana spectacula, quoties ipsis libitum erat, exhibebant, ut cum populi voluptate noxios e medio tollerent. Cuius rei exemplum illustre est in actis martyrum Tarachi, Probi et Andronici. Nam cum Maximus proconsul Ciliciae eos ad bestias damnasset, advocans Terentianum sacerdotalem Ciliciae, iussit ei sequenti die munera edenda curare, ut legitur in cap. 10. eorundem actorum. [Eodem modo quo Valesius et recte definivit loci sententiam Stroth. deutsche Uebersetz. T. I. p. 321 not. 5. Idem vero male mutavit sententiam in editione Graeca, ubi ad ἐπίτηδες refert voces διὰ τοὺς ἡμετέρους, et sensum loci ita constituit: *Cum nostrorum causa opportune adessent dies, quibus dari solerent spectacula.* Non enim extra ordinem data esse tunc spectacula, sed affuisse dies, quibus darentur et cum Christiani, quorum mentio facta sit, in carcere tenerentur ad mortem damnati, etiam propter hos opportune illos affuisse. H.] — 46) Διὰ πλειόνων ἤδη κλήρων. Iam supra monuimus, multas hic translationes esse a re athletica. Inter has numeranda est vox κλῆροι. [Cf. *Fabric.* bibliogr. p. 460. *Kuinoel.* Commentar. ad Actor. I, 26 p. 26 sq. ed. II. Plutarch. Timoleon c. XXXI ext. H.] Solebant enim athletae qui in ludis certaturi erant, sortito educi. Quod

βεβιακότες τὸν ἀντίπαλον, καὶ περὶ τοῦ στεφάνου αὐτοῦ τὸν ἀγῶνα ἔχοντες, ὑπέφερον πάλιν τὰς διεξόδους τῶν μαστίγων 47) τὰς ἐκεῖσε εἰθισμένας, καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν θηρίων ἑλκηθμοὺς, καὶ πάνθ᾽ ὅσα μαινόμενος ὁ δῆμος ἄλλοι ἀλλαχόθεν ἐπεβόων καὶ ἐπεκελεύοντο, καὶ ἐπὶ πᾶσι τὴν σιδηρᾶν καθέδραν, ἐφ᾽ ἧς τηγανιζόμενα τὰ σώματα, κνίσσης αὐτοὺς ἐνεφόρει. Οἱ δ᾽ οὐδ᾽ οὕτως ἔληγον, ἀλλ᾽ ἔτι καὶ μᾶλλον ἐξεμαίνοντο, βουλόμενοι νικῆσαι τὴν ἐκείνων ὑπομονήν. Καὶ οὐδ᾽ ὡς παρὰ Σάγκτου ἕτερόν τι ἤκουσαν 48), παρ᾽ ἣν ἀπαρχῆς εἴθιστο λέγειν τῆς ὁμολογίας φωνήν.

---

quomodo fieret, docet nos Lucianus in Hermotimo. Cistella erat argentea, deo certaminum praesidi sacra, in quam coniiciebantur sortes seu tesserae breves. In duabus inscripta erat litera A, in aliis duabus B, in aliis item duabus Γ, et sic deinceps. Tum athletae sortes e cista educebant. Quibus A obvenisset, ii inter se committebantur primo loco pugnaturi. Eratque hic πρῶτος κλῆρος. Similiter qui literam B eduxissent, secundo loco inter se certabant. Ita sors et urna suum cuique adversarium adsignabat. Is qui adversarium suum vicerat, non statim coronabatur. Sed cum aliis qui adversarios item suos vicerant, iterum pugnaturus componebatur, donec unus omnium victor superesset. Quam in rem pluribus opus erat sortitionibus: Hinc est quod in inscriptione Farnesiana, quam refert Gruterus pag. 314., Asclepiades quidam Pancranciasta, in multis certaminibus victoriam retulisse dicitur, τὸ δεύτερον καὶ τρίτον μετὰ πρῶτον ἢ δεύτερον κλῆρον στήσας τοὺς ἀνταγωνιστάς. Id est: *post primam aut post secundam sortitionem, secundo vel tertio superatis adversariis.* Id enim usu veniebat, ob eam rationem quam dixi, quoties plura erant paria athletarum. Quippe victores inter se componebantur, et secunda inter eos fiebat sortitio, ac rursus tertia, donec victoria ad unum rediisset. Et hoc est, quod in hac epistola dicitur διὰ πλειόνων κλήρων. Ad hanc athletarum sortem referenda sunt [? H.] ea, quae habes in principio huius epistolae de Epagatho: ἀνελήφθη καὶ αὐτὸς εἰς τὸν κλῆρον τῶν μαρτύρων. [Bene vertit Strothius: *in mehrern Gängen.* Valesius: *multis vicibus. H.*] Moris autem erat, ut bestiarii, antequam pugnarent cum bestiis, flagris verberarentur ut docet Tertull. in libri I. ad nationes c. 18. et in lib. ad martyres c. 5. Sic in passione Perpetuae et Felicitatis scriptum legimus: *Ad hoc populus exasperatus flagellis eos vexari pro ordine venatorum postulavit.* Ubi vide quae notat Lucas Holstenius. Itaque hoc loco διεξόδους verto *transcursiones flagrorum.* Omnium enim venatorum flagra per ordinem excipiebant bestiarii, ut ex actis illis et ex Tertulliano discimus, qui et *transcurrendi* verbo in ea re utitur. [Similiter nos: *Spiessruthen laufen. H.*] — 47) Τὰς διεξόδους τῶν μαστίγων. Musculus vertit *verberum illationes.* Christophorsonus *traiectiones.* Dictum videtur pro τὰς ἐν τοῖς διεξόδοις μάστιγας, id est, verbera illata dum traducerentur in pompa. — 48) Εἰσήκουσαν Stroth. *H.* —

Οὗτοι μὲν οὖν διʼ ἀγῶνος μεγάλου ἐπιπολὺ παραμενούσης αὐτῶν τῆς ψυχῆς, τοὔσχατον ἐτύθησαν, διὰ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἀντὶ πάσης τῆς ἐν τοῖς μονομαχίοις [49]) ποικιλίας, αὐτοὶ θέαμα γενόμενοι τῷ κόσμῳ. Ἡ δὲ Βλανδῖνα ἐπὶ ξύλου κρεμασθεῖσα, προὔκειτο βορὰ τῶν εἰσβαλλομένων θηρίων· ἣ καὶ διὰ τοῦ βλέπεσθαι σταυροῦ σχήματι κρεμαμένη, διὰ τῆς εὐτόνου προσευχῆς, πολλὴν προθυμίαν ἐνεποίει τοῖς ἀγωνιζομένοις, βλεπόντων αὐτῶν ἐν τῷ ἀγῶνι, καὶ τοῖς ἔξωθεν ὀφθαλμοῖς [50]) διὰ τῆς ἀδελφῆς, τὸν ὑπὲρ αὐτῶν ἐσταυρωμένον, ἵνα πείσῃ τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτὸν, ὅτι πᾶς ὁ ὑπὲρ τῆς Χριστοῦ δόξης παθὼν, τὴν κοινωνίαν ἀεὶ ἔχει μετὰ τοῦ ζῶντος θεοῦ. Καὶ μηδενὸς ἁψαμένου τότε τῶν θηρίων αὐτῆς, καθαιρεθεῖσα ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἀνελήφθη πάλιν εἰς τὴν εἱρκτὴν, εἰς ἄλλον ἀγῶνα τηρουμένη, ἵνα διὰ πλειόνων γυμνασμάτων νικήσασα, τῷ μὲν σκολιῷ ὄφει ἀπαραίτητον ποιήσῃ τὴν καταδίκην, προτρέψηται δὲ τοὺς ἀδελφοὺς ἡ μικρὰ καὶ ἀσθενὴς καὶ εὐκαταφρόνητος, μέγαν καὶ ἀκαταγώνιστον ἀθλητὴν Χριστὸν ἐνδεδυμένη, διὰ πολλῶν κλήρων ἐκβιάσασα [51]) τὸν ἀντικείμενον, καὶ διʼ ἀγῶνος τὸν τῆς ἀφθαρσίας στεψαμένη στέφανον. Ὁ δὲ Ἄτταλος καὶ αὐτὸς μεγάλως ἐξαιτηθεὶς ὑπὸ τοῦ ὄχλου, καὶ γὰρ ἦν ὀνομαστὸς, ἕτοιμος εἰσῆλθεν ἀγωνιστὴς διὰ τὸ εὐσυνείδητον, ἐπειδὴ γνησίως ἐν τῇ Χριστιανῇ συντάξει γεγυμνασμένος ἦν, καὶ ἀεὶ μάρτυς ἐγεγόνει παρʼ ἡμῖν ἀληθείας. Καὶ περιαχθεὶς κύκλῳ τοῦ ἀμφιθεάτρου [52]), πίνακος αὐτὸν προ-

49) Ἐν τοῖς μονομαχίοις. Codex Maz. Med. et Fuk. habent μονομαχίμοις. [Paulo ante pro ἐνεφόρει Cast. ἐνεφύρει habet. *H.*] — 50) Τοῖς ἔξωθεν ὀφθαλμοῖς i. q. σαρκικοῖς, ut nos: *mit leiblichen Augen.* Locus dignus qui conferatur, est apud Cyrill. Alex. lib. X. in Ioh. p. 838. quem affert *Suicer.* Thes. T. II. p. 530. I. σαρκικοῖς οὐκέτι φαινόμενος ὀφθαλμοῖς, τοῖς γε μὴν νοητοῖς τοῖς καρδίας ὄμμασι θεωρούμενος. cf. Chrysost. de sacerd. VI, 12, 581. ed. *Tauchn.* Opp. T. XII p. 393. B. ed. *Montf.* τοὺς ἔξωθεν ὀφθαλμοὺς — τὰ ἔνδοθεν ὄμματα. Aliter autem supra initio huius capitis legitur: σαρκίνη δέσποινα i. e. terrestris. Cf. Ephes. VI, 5. Coloss. II, 22. Hebr. XII, 9. *H.* — 51) Διὰ πολλῶν κλήρων ἐκβιβάσασα. Scribendum est ἐκβιάσασα, ut supra. Atque ita legitur in codice Medicaeo et apud Nicephorum. Vide Petrum Fabrum in libro primo Agonistici cap. 24. [In textum recepi ἐκβιάσασα cum Stroth. Vulgatum habent Reg. Maz. Fuk. Sav. Steph. Val. *H.*] Porro notandum est Blandinam, utpote servam, cruci affixam fuisse, quod erat supplicium servorum. — 52) Καὶ περιαχθεὶς κύκλῳ τοῦ ἀμφιθεάτρου. Solebant olim gladiatores et bestiarii, antequam certamen obirent, per ora populi cir-

άγοντος ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο Ῥωμαϊστί· οὗτός ἐστιν Ἄτταλος ὁ Χριστιανός· καὶ τοῦ δήμου σφόδρα σφριγῶντος ἐπ' αὐτῷ, μαθὼν ὁ ἡγεμὼν ὅτι Ῥωμαῖός ἐστιν, ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀναληφθῆναι μετὰ καὶ τῶν λοιπῶν τῶν ἐν τῇ εἱρκτῇ ὄντων, περὶ ὧν ἐπέστειλε τῷ καίσαρι, καὶ περιέμενε τὴν ἀπόφασιν τὴν ἀπ' ἐκείνου. Ὁ δὲ διαμέσου καιρὸς οὐκ ἀργὸς αὐτοῖς οὐδὲ ἄκαρπος ἐγίνετο, ἀλλὰ διὰ τῆς ὑπομονῆς αὐτῶν, τὸ ἀμέτρητον ἔλεος ἀνεφαίνετο Χριστοῦ. Διὰ γὰρ τῶν ζώντων ἐζωοποιοῦντο τὰ νεκρά, καὶ μάρτυρες τοῖς μὴ μάρτυσιν ἐχαρίζοντο[53]. Καὶ ἐνεγίνετο πολλὴ χαρὰ τῇ παρθένῳ μητρί, οὓς ὡς νεκροὺς ἐξέτρωσε, τούτους ζῶντας ἀπολαμβανούσῃ. Δι' ἐκείνων γὰρ οἱ πλείους τῶν ἠρνημένων ἀνεμητροῦντο[54] καὶ ἀνεκυΐσκοντο καὶ ἀνεζωπυροῦντο, καὶ ἐμάνθανον ὁμολογεῖν, καὶ ζῶντες ἤδη καὶ τετονωμένοι, προσῄεσαν τῷ βήματι, ἐγγλυκαίνοντος[55] τοῦ τὸν μὲν θάνατον,

---

cumdaci. De qua pompa loquitur Lucianus in Toxari, ut notavit Salmasius in notis ad Iulium Capitolinum pag. 91, et Casaubonus post Lipsium in Saturnalibus, qui locum Quintiliani ex declamatione nona eo spectantem primus adduxit. Id autem fiebat non solum in iis qui se ipsos ad ludum auctoraverant, sed in reis qui ad ferrum aut bestias damnati erant. Martialis:

Traducta est gyris, nec cepit arena nocentes.

[Pro περιαχθεὶς Cph. περιαχθέντος, quod mihi praeferendum videtur. vid. quae monui VIII, 14 not. 6. *H.*] — 53) *Οἱ μάρτυρες ἐχαρίζοντο.* Id est, dextram lapsis porrexerunt, et medicinam adhibuerunt, et pro iis intercesserunt. Id enim solebant martyres, ut ex Cypriano didicimus. [Ante pro *ἀμέτρητον*, *ἄμετρον* habet Grut. Ion. *H.*] — 54) *Ἀνεμετροῦντο.* Dudum conieceram scribendum esse *ἀνεμητροῦντο.* Postea vero in codice Regio ita superscriptum inveni eadem manu. Quin etiam Christophorsonum ita legisse apparet. [*Ἀνεμητροῦντο* in textum recepi cum Stroth. *H.*] Hieronymus in cap. 4. ep. ad Gal. *Sed et illud est intuendum, quod qui per peccatum quodammodo homo esse desierat, per poenitentiam concipitur a magistro, et rursum in eo Christi reformatio repromittitur.* — 55) *Ἐγγλυκαίνοντος.* Hoc verbum tam active, quam passive sumi potest. Et Nicephorus quidem active dictum intellexit. Sic enim hunc locum interpolavit: *καὶ ἐγγλυκαίνοντο ὑπὸ τοῦ μὴ θέλοντος τὸν θάνατον.* Metaphora est ab oleastro, qui insitus dulcescit, de quo Paulus apostolus. Sed et passive sumi potest, et quidem commode, ut mihi videtur. Id enim sibi volunt Lugdunenses, nomen Christi, quem lapsi negaverant, dulce de cetero ipsis fuisse. [Recte vertit Val. „*Deo mitiorem succum eis infundente.*“ Mire Strothius: „*gestärkt durch den süssen Einfluss Gottes.*“ *H.*] Paulo post pro *ἐρωτηθῶσι*, codex Medicaeus ac Mazarinus *ἐπερωτηθῶσι*

τοῦ ἁμαρτωλοῦ μὴ βουλομένου, ἐπὶ δὲ τὴν μετάνοιαν χρηστευομένου θεοῦ, ἵνα καὶ πάλιν ἐπερωτηθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος. Ἐπιστείλαντος γὰρ τοῦ καίσαρος τοὺς μὲν ἀποτυμπανισθῆναι [56], εἰ δέ τινες ἀρνοῖντο, τούτους ἀπολυθῆναι, τῆς ἐνθάδε πανηγύρεως [57]· ἔστι δὲ αὕτη πολυάνθρωπος ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν συνερχομένων εἰς αὐτήν· ἀρχομένης συνεστάναι, ἀνῆγεν ἐπὶ τὸ βῆμα θεατρίζων τοὺς μακαρίους, καὶ ἐμπομπεύων τοῖς ὄχλοις· Διὸ καὶ πάλιν ἀνήταζε, καὶ ὅσοι μὲν ἐδόκουν πολιτείαν Ῥωμαίων ἐσχηκέναι, τούτων ἀπέτεμνε τὰς κεφαλάς, τοὺς δὲ λοιποὺς ἔπεμπεν εἰς θηρία. Ἐδοξάζετο δὲ μεγάλως ὁ Χριστὸς ἐπὶ τοῖς πρότερον ἀρνησαμένοις, τότε παρὰ τὴν τῶν ἐθνῶν ὑπόνοιαν ὁμολογοῦσι. Καὶ γὰρ ἰδίᾳ οὗτοι ἀνητάζοντο, ὡς δῆθεν ἀπολυθησόμενοι. Καὶ ὁμολογοῦντες, προσετίθεντο τῷ τῶν μαρτύρων κλήρῳ [58], ἔμειναν δὲ ἔξω, οἱ μηδὲ ἴχνος πώποτε πί-

---

habent. Sic etiam codex Fuketiano et Savilii. — 56) *Ἀποτυμπανισθῆναι.* [Ante ἀποτυμπανισθῆναι et post τοὺς μὲν Cph. addit ὁμολογοῦντας idque ipse *Zimmermannus* in textum recepit. Et sane rectius esset istud additum. Rufinus quoque habet *persistentes.* Sed h. l. non tam necessarium mihi visum est illud additamentum quam I, 7 ἐκ μνήμης ubi vid. not. 25. Cf. locus satis similis II, 5. ibique not. 8. Prolegomm. p. XXVII ext. *H.*] Hanc vocem non intellexit Christophorsonus, qui *tympanis torqueri* vertit. Quid hoc verbum significet, iampridem docuit Villiomarus in libris adversus Robertum Titium. [Val. vertit: *gladio caederentur* Stroth. *hinrichten* vid. *Suicer.* s. ἀποτυμπανίζω et τυμπανίζω. Hebr. XI, 35. De sententia imperatoris cf. *Moshem.* Commentt. p. 247 sq. *H.*] — 57) *Τῆς ἐνθάδε πανηγύρεως ἀρχομένης συνεστάναι.* Celebris ex omni Gallia conventus ludorum causa fiebat Lugduni, ad aram Augusto sacratam. Dicata autem fuerat haec ara Iulo Antonino et Fabio Africano Coss. Calendis Augusti, ut scribit Suetonius in Claudio. Eos ludos adhuc sua aetate mansisse scribit Dio. Ex his colligitur martyres Lugdunenses mense Augusto passos esse. Quod autem Ado, Usuardus, Beda, Nothkerus aliique natalem Lugdunensium martyrum conferunt in diem quartum Nonas Iunii, nihil me movet. Diu enim post illorum necem, cum illorum reliquiae inventae fuissent, hic dies potissimum electus est, quod omnium simul memoria celebraretur; cum tamen non uno eodemque die omnes passi sint, ut ex hac epistola constat. [Vid. *Marca* dissert. de primatu Lugdun. Num. C., *Pagi* ad a. C. 177. M. Aurelii 17. citante Read. *H.*] — 58) *Τῷ μαρτύρων χορῷ.* Hoc loco codex Medicaeus melior est Regio. Scriptum enim habet τῷ τῶν μ. κλήρῳ, et sic Nicephorus quoque scriptum habet. Quam lectionem alteri longe praestare, ex iis quae supra diximus, liquido patet: κλήρῳ etiam legitur in codice Maz. et Fuk. et Saviliano. [Grut. Venet. Str. *H.*].

σεπτῶς, μηδὲ αἴσθησιν ἐνδύματος νυμφικοῦ 59), μηδὲ ἔννοιαν

---

59) Μηδὲ — νυμφικοῦ quid sit, praecedentia et sequentia satis significant. Debet enim profecto certe simile quid fidei et timori dei eo exprimi, neque hoc non vidit *Stroth. Uebersetzung* T. I p. 326 not. 10. ubi „*d. i.*, inquit, *von Rechtschaffenheit des Herzens.*" Iam vero quomodo illud possit esse ἔνδυμα νυμφικὸν, hoc sane non statim pateat, neque Strothius indicavit. Itaque hoc erit exponendum, et quidem eo magis, quo minus quisquam illius locutionis vim intellexerit ex falsa interpretatione Valesii: *quorum animis — — nec reverentia* *v e s t i s n u p t i a l i s* et Strothii: *noch eine Empfindung vom hochzeitlichen Kleide.* Iam vero νυμφικὸν minime est nuptialis, sed idem quod νυμφίδιος et aut quod est sponsi aut quod sponsae. His praemissis addenda sunt haec. Primum patres ecclesiam Christi tum παρθένον (cf. supra καὶ — — τῇ *π α ρ θ έ ν ῳ* *μ η τ ρ ὶ* Suicer. Thes. T. II. p. 596. II. 1.) tum νύμφην apellare amant. vid. Ammonius in catena in cap. 3. Ioh. p. 168. Διὰ τοῦ βαπτίσματος νυμφεύεται ὁ Χριστὸς τὴν ἐκκλησίαν ἀγαγεννηθεῖσαν. Ἡ συζυγία αὕτη πνευματικὴ διὰ τοῦ διδασκαλικοῦ λόγου συνάπτει θεῷ. Παρθένος δ᾽ ἐστὶ καὶ ἁγνὴ ἡ νύμφη, διὰ τὴν τῶν δογμάτων ὀρθότητα· ἡ αὐτὴ καὶ γυνὴ ἐστὶ τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἀγαθὰς γεννῶσα πράξεις, οὐκ ἀφ᾽ ἑαυτῆς, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἐγσπείροντος ἐν αὐτῇ Χριστοῦ. Ἧς οὐδεὶς γεννητῶν δύναται εἶναι νύμφιος, ἐπείπερ πρωτοτύπως οὐδεὶς αὐτῶν ἐστι δότηρ ἀγαθῶν· πᾶσα οὖν λογικὴ φύσις, ἀγγέλων τε καὶ ἀνθρώπων, νύμφη ἐστί· *ν ύ μ φ ι ό ς ἐ σ τ ι ν ὁ* *Χ ρ ι σ τ ό ς* · *κ α ὶ ἡ ἐ κ κ λ η σ ί α ν ύ μ φ η*, καὶ ὁ νυμφὼν ὁ τόπος τοῦ βαπτίσματος, ἔνθα γίνεται ἡ πνευματικὴ συνάφεια, ἐπειδὴ πάντα φαιδρὰ καὶ χαρᾶς ἀνάμεστα καὶ εὐφροσύνης. Itaque ἔνδυμα νυμφικὸν certe esse poterit vestitus sponsae i. e. ecclesiae. Sed hoc illis verbis debere etiam significari praeterea ostendendum est. Quidni enim vel vestitus sponsi i. e. Christi significetur? Per se illud non minus possit illis verbis exprimi. Sed vetat hoc alius dicendi usus, ex quo solo plena locutionis illius vis, quae adhuc sive νυμφικοῦ de Christo sive de ecclesia dictum velimus, omni commodo sensu caret, potest cognosci. Dicuntur enim quoque Christiani a patribus saepius ἐνδύεσθαι Χριστὸν eodem modo quo a Paulo apostolo. vid. Rom. XIII, 14. Galat. III, 27. *Teller. Wörterbuch des N. T.* p. 20 sq. ed. III. s. v. *Anziehen.* Ita supra in hoc ipso capite legitur: μέγαν καὶ ἀκαταγώνιστον ἀθλητὴν Χριστὸν ἐνδεδυμένη i. e. *magni et invicti athletae Christi* *f o r t i t u d i n e* (de hac enim haud dubie sola h. l. cogitandum) *a r m a t a*. cf. Ephes. VI, 13. sqq. Hinc patres Christum quoque vocant ἱμάτιον. Adscribere iuvat certe locum Theophylacti ad Rom. XIII, 14. p. 133. laudatum cum aliis a Suicer, T. I. p. 1114. 1453. quem cf. Ita autem Theophylactus: Ἀποδύσας, inquit, ἡμᾶς τῶν πονηρῶν ἱματίων, καλλωπίζει λοιπὸν, οὐκέτι ὅπλα φωτὸς ἡμᾶς ἐνδύων, ἀλλ᾽ ὃ πολλῷ φρικωδέστερον, *τ ὸ ν α ὐ τ ὸ ν δ ε σ π ό τ η ν δ ι δ ο ὺ ς ἱ μ ά τ ι ο ν* *ὑ μ ῖ ν*. Simul addit: Ὁ γὰρ τοῦτον περιβεβλημένος, *π ᾶ σ α ν ἔ χ ε ι τ ὴ ν ἀ-* *- - - ή ν*. Quae si ad nostrum locum transferas, sententiam eius esse intelli-

φόβου θεοῦ σχόντες, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀναστροφῆς αὐτῶν βλασ-

---

get nullam nisi hanc: *Martyrum vero clero non sunt adscripti* (ἔμειναν δὲ ἔξω) *ii, quorum animis nec vestigium ullum fidei neque sensus illius vestis quam induere debeat ecclesia* i. e. *Christi, nec notitia timoris dei impressa erat.* Ita puto omnia esse plena et nostram explicationem simul oratione contexta egregie confirmari. Remota imagine, dicitur hoc: qui ne leviter quidem suspicati erant, Christianos et Christianam ecclesiam quanti quanti sint, totos sese tradere ac consecrare debere Christo, summo ecclesiae regi ac quasi capiti. Longe languidior fieret oratio, si quis ἔνδυμα ut sane alibi dicitur, interpretari vellet de baptismo (cf. *Suicer.* T. I. p. 1112. II.), relato νυμφικοῦ ad Christum et sensu loci ita constituto: nec leviter sentiunt quid sit baptisma sponsi sui i. e. Christi et qualis eius esse debeat efficacia. Accedit quod vix illae imagines de ecclesia et Christo usurpantur, nisi facilius possis eas ex orationis tenore perspicere, id quod, si ita velimus ἔνδυμα νυμφικὸν h. l. interpretari, minime posset fieri. Contra adscita priori explicatione, modo quis orationis nexum consideret et νύμφην saepe vocari ecclesiam, νυμφικὸν igitur quod ad eam pertineat, cogitet, reliqua facile et sua sponte sequuntur, praesertim cum supra iam legeretur formula Χριστὸν ἐνδύεσθαι. cf. verba ὡς νύμφη κεκοσμημένη κ. λ. Quamquam illud ante omnia tenendum fuerit his ac similibus imaginibus patres uti saepius ἀνοπῶς et adeo μυστικῶς. Cf. locus superius laudatur ex Ammonio, et supra not. 26. et verba τὴν εὐωδίαν ὀδωδότες ἅμα τὴν τοῦ Χριστοῦ, ὥστε ἐνίους δόξαι καὶ μύρῳ κοσμικῷ κεχρίσθαι αὐτούς. IV, 15 p. 355. καὶ γὰρ εὐωδίας τοσαύτης ἀντελαβόμεθα κ. λ. Nominatim vero in illa de Christo et ecclesia cum sponso ac sponsa comparatione, quam non minus ex locis Matth. IX, 15. XXV, 5. XXII, 2. sqq. Marc. II, 19. Luc. V, 34. sq. Ioh. III, 29. quam 2 Corinth. XI, 1. Ephes. V, 25 sqq. 32 sq. patres ecclesiastici duxisse videntur, magnam adhibendam esse cautionem, verissime iam monuit *Teller.* l. l. p. 34. „*Man sollte — Christum nicht in das Spiel mengen, welches man zuweilen mit der Kirche, als seiner Braut, treibt. Er selbst hat sie nie seine Braut genannt, und am wenigsten ein einzelnes Glied, welches noch weit anstössiger ist.* — — — *Ich bestimme diese Anmerkung besonders Lehrern der Gemeinen, die solchen Tändeleien mit gewissenhaftem Ernste entgegenarbeiten sollten, und nicht die Einbildungskraft ihrer Zuhörer mit Bildern anfüllen, welche von ihnen gar zu leicht auf eine anstössige Weise erweitert werden können, und sehr oft, auch von ganzen Gemeinen, sind erweitert worden.*“ Et idem V. D. l. l. p. 177. „*Eph.* 5, 32. (bedeutet Geheimniss) *die Lehre von der Vereinigung der Christen mit Christo, welche der Apostel gross, wichtig nennt, um es iedem zur ernsthaften Pflicht zu machen, die von ihm angestellte Vergleichung nicht ungebührlich und zur Vorstellung grober sinnlicher Vorstellungen auszudehnen.*“ Neque igitur quidquam homines haec praecepta negligentes iuvat exemplum Pauli,

σφημοῦντες τὴν ὁδὸν [60]), τουτέστιν οἱ υἱοὶ τῆς ἀπωλείας. Οἱ δὲ λοιποὶ πάντες τῇ ἐκκλησίᾳ προσετέθησαν· ὧν καὶ ἀνεταζομένων, Ἀλέξανδρός τις, Φρὺξ μὲν τὸ γένος, ἰατρὸς δὲ τὴν ἐπιστήμην, πολλοῖς ἔτεσιν ἐν ταῖς Γαλλίαις διατρίψας, καὶ γνωστὸς σχεδὸν πᾶσι διὰ τὴν πρὸς θεὸν ἀγάπην καὶ παῤῥησίαν τοῦ λόγου· ἦν γὰρ καὶ οὐκ ἄμοιρος ἀποστολικοῦ χαρίσματος· παρεστὼς τῷ βήματι, καὶ νεύματι προτρέπων αὐτοὺς πρὸς τὴν ὁμολογίαν, φανερὸς ἦν τοῖς περιεστῶσι τὸ βῆμα ὥσπερ ὠδίνων [61]). Ἀγανακτήσαντες δὲ οἱ ὄχλοι ἐπὶ τὸ τοὺς πρότερον ἠρνημένους αὖθις ὁμολογεῖν, κατεβόησαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὡς ἐκείνου τοῦτο ποιοῦντος. Καὶ ἐπιστήσαντος τοῦ ἡγεμόνος [62]) καὶ ἀνετάσαντος αὐτὸν, ὅστις εἴη, τοῦ δὲ φήσαντος ὅτι Χριστιανὸς, ἐν ὀργῇ γενόμενος, κατέκρινεν αὐτὸν πρὸς θηρία· καὶ τῇ ἐπιούσῃ εἰσῆλθε μετὰ καὶ τοῦ Ἀττάλου. Καὶ γὰρ καὶ τὸν Ἄτταλον τῷ ὄχλῳ χαριζόμενος ὁ ἡγεμὼν, ἐξέδωκε πάλιν πρὸς θηρία. Οἳ καὶ διὰ πάντων διελθόντες τῶν ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ πρὸς κόλασιν ἐξευρημένων ὀργάνων, καὶ μέγιστον ὑπομείναντες ἀγῶνα, τοὔσχατον ἐτύθησαν [63]) καὶ αὐτοί· τοῦ μὲν Ἀλεξάνδρου μήτε

---

qui ipse sane duobus locis superius laudatis certe simili imagine utitur, sed *apte* et *sapienter*. Vid. *Iaspis.* ad Ephes. V, 32 not. hh. *H.* — 60) Βλασφημοῦντες τὴν ὁδὸν. Hoc loco βλασφημοῦντες idem valet ac βλασφημεῖσθαι ποιοῦντες. Quae loquendi forma usitata est in sacris libris, ut cum dicitur in evangelio: Viri Ninivitae surgent et condemnabunt vos in iudicio. Id est, condemnari facient. Et Musculus quidem vertit hoc modo: *per vitae suae conversationem viam dei blasphemantes.* Christophorsonus vero interpretatur: *viam veritatis contumeliis afficientes.* At Nicephorus cum haec non intelligeret, locum interpolavit. [Cf. Rom. II, 24. ibique *Iaspis.* not. v. p. 16. *H.*] — 61) Ὠδίνων eodem plane modo legitur ut Gal. IV, 19. τεκνία μου, οὓς πάλιν ὠδίνω i. e. ut recte interpretatur Theophylactus et Oecumenius, ἀναγεννῶ, ad religionem Christi adduco et hoc modo vera vita animo. Praeterea vid. 1 Cor. IV, 15. IX, 1. Philem. v. 10. Iacob. I, 18. cf. Ephes. II. 10. Similiter supra legebatur ἀνεμητροῦντο, ἀνεκυΐσκοντο, ἀνεζωπυροῦντο cf. Senec. epist. 34. *Paulus Commentar über das N. T.* Tom. III. p. 409. *H.* — 62) Ἐπιστήσαντος τῶν ἡγεμόνος. Rufinus vertit: *qui a praeside in medium statui iussus.* Musculus autem ita vertit: *Urgente vero praeside,* etc. quem secutus est Christophorsonus. Possis etiam ita vertere: *Quod cum animadvertisset praeses,* etc. Mihi tamen magis arridet Rufini versio. Ἐπιστῆσαι enim proprie est sistere coram iudice, quod etiam παραστῆσαι dicitur. — 63) Τοὔσχατον ἐτύθησαν. Eodem verbo superius usi sunt Lugdunenses, ubi de Sancto, Maturo et Blandina loquuntur. Ac Rufinus

στενάξαντος μήτε γρύξαντός τι ὅλως, ἀλλὰ κατὰ καρδίαν ὁμιλοῦντος τῷ θεῷ [64]. Ὁ δὲ Ἄτταλος ὁπότε ἐπὶ τῆς σιδηρᾶς ἐπετέθη καθέδρας καὶ περιεκαίετο, ἡνίκα ἡ ἀπὸ τοῦ σωματίου κνίσσα ἀνεφέρετο, ἔφη πρὸς τὸ πλῆθος τῇ Ῥωμαϊκῇ φωνῇ· ἰδοὺ τοῦτό ἐστιν ἀνθρώπους ἐσθίειν, ὃ ποιεῖτε ὑμεῖς. Ἡμεῖς δὲ οὔτε ἀνθρώπους ἐσθίομεν, οὔθ᾽ ἕτερόν τι πονηρὸν πράττομεν. Ἐπερωτώμενος δὲ τί ὄνομα ἔχει ὁ θεὸς, ἀπεκρίθη· ὁ θεὸς ὄνομα οὐκ ἔχει [65] ὡς ἄνθρωπος. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις

---

quidem hoc loco vertit *iugulati sunt.* Musculus *caesi sunt.* Christophersonus *gladio feriuntur.* Rufini versionem confirmat Tertulliani locus in Apolog. c. 30. *Sic itaque nos ad deum expansos ungulae fodiant, cruces suspendant, ignes lambunt, gladii guttura detruncent.* Ego vero malim vertere *gladio confossi sunt.* Mos enim erat, ut bestiarii a confectore trucidarentur, quemadmodum notavi supra ad martyrium Polycarpi. Eusebius in libro de martyribus Palaestinae cap. 11. de Hadriano martyre loquens, qui ad bestias damnatus fuerat: *Λέοντι παραβληθεὶς, καὶ μετὰ τοῦτον ξίφει κατασφαγεὶς, ἐτελειώθη,* et paulo post de Eubulo scribens commartyre: *μετὰ τοὺς θῆρας ὁμοίως τῷ προτέρῳ θῦμα γενόμενος.* Ex quibus verbis plane conficitur, *ἐτύθησαν* idem esse quod *κατεσφάγησαν.* Sic in actis passionis Tharaci, Probi et Andronici: *Maximus autem ira repletus vocavit Terentianum sacerdotem; et iussit gladiatores introduci, ut sanctos dei martyres interficerent. Statim praeceptum Maximi impletum est. Consumpti autem sunt gladio.* Ita codex MS. quem vidi. Acta vero Graeca sic habent: *τότε οὖν ἀγανακτήσας ὁ Μάξιμος, καὶ τὸν Τερεντιανὸν αἰτιασάμενος, ἐκέλευσε μαχαιροφόρους τινὰς τῶν λουδαρίων εἰσελθεῖν καὶ κατασφάττειν τοὺς ἁγίους ἐν τῷ θεάτρῳ.* Et in passione S. S. Perpetuae et Felicitatis ita scriptum est: *Exinde iam ex animis prosternitur cum ceteris ad iugulationem solito loco.* Et paulo post: *Caeteri quidem immobiles et cum silentio ferrum receperunt. Perpetua vero, ut aliquid doloris gustaret, inter ossa compuncta eiulavit et errantem dexteram tirunculi gladiatoris ipsa in iugulum suum transtulit.* — 64) *Κατὰ καρδίαν ὁμιλοῦντος τῷ θεῷ.* Rufinus hunc locum longa circuitione verborum exposuit hoc modo: *Intra se ipsum semper cum deo loquente, et in laudibus eius ac precibus permanente.* Optime. Nam oratio nihil aliud est quam *ὁμιλία πρὸς τὸν θεόν.* Et ita eam definit Clemens Alexandrinus, cui consentit Proclus philosophus in libro II. Commentariorum in Timaeum Platonis pagina 64. ubi de precatione elegantissime disserit ex Porphyrio. — 65) *Ὄνομα οὐκ ἔχει,* i. e. numen supremum, quamvis ipsum illo dei nomine soleamus appellare, tamen minime eget nomine, ut homines, neque eius vis ac natura hac aliave appellatione potest plane et vere exprimi. Hanc enim esse illius responsionis Attali sententiam, non solum inde patet, quia si numen summum nullo plane nomine appellari posse et debere eum dixisse crederemus, sibimet ipsi ille repugnasset, ut

τῇ ἐσχάτῃ λοιπὸν ἡμέρᾳ τῶν μονομαχιῶν 60), ἡ Βλανδῖνα πάλιν εἰσεκομίζετο μετὰ καὶ Ποντικοῦ παιδαρίου ὡς πεντεκαίδεκα

---

qui cur ipse illud deum vocaret, deinde nullam habuisset caussam, sed etiam inde maxime intelligitur, quod plerique veteris ecclesiae Christianae doctores recte nulla neque ipsa dei appellatione infinitam numinis supremi naturam plane describi ac quasi hauriri, imo aut nonnisi quae sit dei ad homines relatio eiusdemque beneficiorum in nos collatorum copia, aut ut Origines et Augustinus, solam numinis summi cogitationem in hominum animis excitari eiusmodi appellationibus, statuunt. Vid. Clement. Alex. Strom. V, 12. Minuc. Fel. Octav. c. 18 extr. *Münscher. Handbuch der Dogmengeschichte* Tom. III. p. 278 sq. Similiter Pseudo-Dionysius Areopagita summam dei perfectionem in eo quaesivit, quod ille non esset, i. e. non eo modo, quo homines. Neque aliam de numinis supremi nominibus sententiam habuit Lactant. Instit. div. I, 6, 5. *Deo igitur nomen non est, quia solus est: nec opus est proprio vocabulo, nisi cum discrimen exigit multitudo, ut unamquamque personam sua nota et appellatione designes.* Neque his repugnant verba statim sequentia: *Deo autem quia semper unus est, proprium nomen est deus.* His enim nihil aliud haud dubie dicere voluit Lactantius, nisi deum, *quia eius unitas semper accuratius sit designanda*, proprio nomine vocari a Christianis deum. cf. Lactant. Inst. II, 16, 6. Ut aliter sentiret, nihil movit Lactantium nisi cupidius gentiles depugnandi studium, quod saepius malas adeo sophistarum artes ipsum docuit. Ita enim l. l. I, 11, 40. sqq. Iovis nomen in deum minime congruere quamvis a *iuvando* illum dici velit Cicero (de nat. deor. II, 25. 26.), defendit hac de caussa, quod *illud levius est, quam ut eo verbo magnitudo paterni beneficii exprimatur.* Quin etiam: *impius*, inquit, *est, qui nomine Iovis virtutem summae potestatis imminuit.* Cui, quaeso, opinioni quomodo convenit ipsius Lactantii sententia, deum non indigere nomine? Non recte poterant respondere gentiles, neque dei appellatione, quamvis illa sit ut est, longe aptior, magnitudinem numinis supremi *plane* designari? Et quis solam iram et studium movere Lactantium, ut verbum iuvandi angustiori sensu a nobis dici velit, non videat? cf. Lactant. Inst. III, 28, 5 et I, 5, 21 sqq. Huc accedit, quod gentiles etiam nullo nomine absolutam dei vim posse exprimi recte statuisse, concedere videtur ipse *Tholuckius* in commentatione: *Das Wesen und die sittlichen Einflüsse des Heidenthums* in: *Neander. Denkwürdigkeiten* Tom. I p. 19 sq. p. 26. cf. *Neander.* l. l. p. 284. 415 not. 12. Eurip. Bacch. v. 257. Γῆ δ' ἐστὶν, ὄνομα δ' ὁπότερον βούλει, κάλει et quae monui ad VII, 18 not. 8. Denique adscribere ad h. l. mihi liceat, quae similiter de toto hoc genere disseruit *Ienisch, über Grund und Werth der Entdeckungen des Herrn Professor Kant in der Methaphysik, Moral und Aesthetik* p. 233. sq. „*Der menschliche Verstand fühlte sich von jeher, und fühlt sich noch fortdauernd, so unendlich klein gegen jenes unbegreifliche Urwesen, welches die* ... *der Dinge ins Daseyn rief, dass er, um den Begriff desselben zu*

ἱτῶν. Οἱ καὶ καθημέραν εἰσήγοντο πρὸς τὸ βλέπειν τὴν τῶν λοιπῶν κόλασιν, καὶ ἠναγκάζοντο ὀμνύναι κατὰ τῶν εἰδώλων

---

approximiren — — nichts Angemesseneres thun zu können glaubte, als dass er das grösste, prachtvollste, herrlichste und vollkommenste, was er irgend nur zu denken oder zu fassen vermag, wie in ein Stralen-Bündel zusammenwarf, und ihm dem Unbegreiflichen, zueignete. Der aecht-philosophische Anthropomorphismus — — hatte nie einen andern Sinn, und konnte keinen andern haben. Ein Plato, ein Cicero, ein Seneca unter den Alten, ein Augustin, ein Laktanz und Chrysostomus unter den Kirchenvätern sogar, ein Bako, ein Spinoza, ein Leibnitz unter den Neuern haben alle — — die Eigenschaften und Vollkommenheiten, welche der menschliche Geist — der Gottheit beilegt, für nichts mehr und nichts weniger gehalten, als für Noth-behelfe unsrer schwachen Begreifungskraft, wodurch das eigentliche Wesen der Gottheit keineswegs gleichsam positiv-bestimmt, sondern nur für das Bedürfniss unsrer Natur erläutert und praktisch angewendet wird. Und sie waren daher weit davon entfernt, alles das von der Gottheit (gleichsam als von einem Dinge an sich) praediziren zu wollen, was die Eingeschränktheit menschlicher Vernunft sie zwang, derselben beizulegen." Cf. Cicero de legg. I, 7. Dasne igitur hoc nobis, Pomponi, — *deorum immortalium vi, ratione, potestate, mente, numine, sive quod est aliud verbum, quo planius significem quod volo, naturam omnem regi?* Quod si hoc valet de ipsis dei attributis, quanto magis de nomine ei imponendo et imposito? Eadem sententia haud scio an subsit verbis Pauli 2 Thess. II, 4. ἐπὶ πάντα λεγόμενον θεὸν ἢ σέβασμα, ita ut simul significet numen supremum vel θεὸν vel σέβασμα dicere, non esse rei caput, modo recta illius impressa sit animo notio, neque illum υἱὸν ἀπωλείας de quo ipse loquatur, minus peccaturum si se supra omne quod dicatur σέβασμα quam si se supra omne quod dicatur θεός, aliquando sit elaturus. *H.* — 66) Τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῶν μονομαχιῶν. Ex his patet munus gladiatorum per aliquot dies praeberi solitum esse Lugduni in illo celebri mercatu et conventu totius Galliae ad aram Augusti. Hinc est quod supra dixit de Maturo et Sancto: ἀντὶ πάσης τῆς ἐν τοῖς μονομαχίοις ποικιλίας αὐτοὶ θέαμα γενόμενοι τῷ κόσμῳ. Praeter haec munera gladiatoria, datus praeterea fuerat a praeside dies spectaculi ferarum propter Christianos, ut nominatim dicitur in hac epistola, τῆς τῶν θηριομαχιῶν ἡμέρας διὰ τοὺς ἡμετέρους διδομένης. Neque enim haec inter se confundenda esse existimo, μονομαχίας scilicet et θηριομαχίας, quamvis Latini uno muneris vocabulo utrumque spectaculum comprehendant. Si quis tamen μονομαχίας et θηριομαχίας hic pro eodem sumi contendat, equidem non magnopere repugnabo. Certe in gestis praesidialibus sanctorum martyrum Tarachi, Probi et Andronici, gladiatores sumuntur pro bestiariis. Sic enim scribitur cap. 10. *In prima muneris editione, cum multae ferae immissae*

[illegible] καὶ διὰ τὸ [illegible] εὐσταθῶς καὶ ἐξουθενεῖν αὐτοὺς, [illegible] τὸ πλῆθος, ὡς μήτε τὴν ἡλικίαν τοῦ [illegible] μήτε τὸ γύναιον αἰδεσθῆναι. Πρὸς πάντα [illegible] παρέβαλλον αὐτοὺς, καὶ διὰ πάσης ἐν κύκλῳ διῆ[illegible] ἀλλήλως ἀναγκάζοντες ὀμόσαι, ἀλλὰ μὴ δυνά[illegible] ὁ μὲν γὰρ Ποντικὸς ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς παρ[illegible] ὡς καὶ τὰ ἔθνη βλέπειν ὅτι ἐκείνη ἦν προτρεπο[illegible]ουσα αὐτὸν, πᾶσαν κόλασιν γενναίως ὑπομείνας, [illegible]μα. Ἡ δὲ μακαρία Βλανδίνα πάντων ἐσχάτη [illegible] εὐγενὴς παρορμήσασα τὰ τέκνα καὶ νικηφόρους [illegible] πρὸς τὸν βασιλέα, ἀναμετρουμένη καὶ αὐτὴ πάντα [illegible]ων ἀγωνίσματα, ἔσπευδε πρὸς αὐτοὺς χαίρουσα καὶ [illegible] ἐπὶ τῇ ἐξόδῳ, ὡς εἰς νυμφικὸν δεῖπνον κεκλημένη, [illegible] θηρία βεβλημένη. Καὶ μετὰ τὰς μάστιγας, με[illegible] θηρία, μετὰ τὸ τήγανον 67), τοὔσχατον εἰς γύργαθον [illegible], ταύρῳ παρεβλήθη· καὶ ἱκανῶς ἀναβληθεῖσα 68) πρὸς

[illegible], multorum gladiatorum corpora qui multis horis cum bestiis pugna[illegible], devorata sunt. Paulo post tamen gladiatorum munus a munere [illegible] ibidem distinguitur his verbis: *Maximus proconsul indignans* [illegible] *gladiatorum munus, quibus mandaretur inprimis Christianos mar*[illegible] *gladiis confodi.* Sed et Cyrillus Hierosolymitanus in prima cate[illegible] mystagogica, μονομαχεῖν dicit de bestiariis, et Chrysostomus in [illegible] de Iona pag. 661. οἱ θηρίοις πυκτεύειν μέλλοντες. Quod idem [illegible], ac si dixisset θηρίοις μονομαχεῖν. — 67) Μετὰ τὸ τήγανον, *crati*[illegible] vertit Rufinus. Idem plane est quod supra vocavit ferream cathe[illegible], cui impositi martyres, tanquam in sartagine torrebantur. Sic enim supra dictum est de Maturo: ἐπὶ πᾶσι τὴν σιδηρᾶν καθέδραν, ἐφ᾽ ἧς τη[illegible]γανιζόμενα τὰ σώματα, etc. [Cf. Chrysost. homm. Opp. T. XII p. 342 B. p. 369. A. 2 Maccab. VII, 3. 5. *Matthaei* ad Luc. XVI, 24. LXX ad Ierem. XXXVI, 22. οὓς ἀπετηγάνισε — ἐν πυρί. *H.*] Mos enim erat, ut Christiani antequam bestiis obiicerentur, in huiusmodi cathedra suppositis prunis ardentibus sederent, ut paulo ante legitur de Attalo. [Γύργαθος contra significat reticulum, quo inclusi damnati tauris irritatis obiiciebantur, ut monuit Strothius ad h. l. Observanda autem praeterea est βραχυλογία quaedam in illis μετὰ τὰς μάστιγας, μετὰ τὰ θηρία, μετὰ τὸ τήγανον conspicua. Plene enim dicendum erat: μετὰ τὸ τὰς μαστ[illegible] παθεῖν, μετὰ τὸ πρὸς τὰ θηρία βεβλῆσθαι, vel simile quid. Exemplum vero plane simile inveni apud Plat. Phaed. c. 4. πρῶτον μὲν εἰς τὸν θεὸν ἐποίησα (ποιήματα), μετὰ δὲ τὸν θεὸν pro μετὰ δὲ τὸ εἰς τὸν ποιῆσαι. *H.*] — 68) Ἱκανῶς ἀναβληθεῖσα. Inter voluptates am[illegible]tralis spectaculi haec erat, ut taurus in arenam produceretur, c[illegible]

τοῦ ζώου, μηδὲ αἴσθησιν ἔτι τῶν συμβαινόντων ἔχουσα διὰ τὴν ἐλπίδα καὶ ἐποχὴν τῶν πεπιστευμένων καὶ ὁμιλίαν πρὸς Χριστὸν, ἐτύθη καὶ αὐτὴ, καὶ αὐτῶν ὁμολογούντων τῶν ἐθνῶν, ὅτι μηδὲ πώποτε παρ' αὐτοῖς γυνὴ τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα ἔπαθεν. Ἀλλ' οὐδ' οὕτως κόρον ἐλάμβανεν αὐτῶν ἡ μανία καὶ ἡ πρὸς τοὺς ἁγίους ὠμότης. Ὑπὸ γὰρ ἀγρίου θηρὸς 69) *ἄγρια καὶ βάρβαρα*

---

in furorem concitato noxios homines reticulo inclusos obiiciebant, quos ille velut pilas in altum iactabat. Notissimi sunt hac de re Martialis versus:

Taurus ut impositas iactat ad astra pilas.

69) *Ὑπὸ γὰρ ἀγρίου θηρός.* *Antiquum serpentem* vertit Rufinus, daemonem scilicet rectius hoc modo designari existimans. Certe Graeca vox etiam serpentem significat. Unde et theriace dicitur. Sic paulo infra *ὁ θὴρ* pro diabolo sumitur, ubi Musculus *viperam* vertit. [Cf. Suicer. Thes. Tom. I. p. 850. Simul observandus est lusus quidam verborum. Paulo enim post ipse praeses ac plebs vocatur *θηρίον*. Vid. Chrysost. Tom. XII p. 392. D. ubi magus quem convenit Paulus (Act. XIII, 8.), vocatur *μιαρὸν καὶ ἀναίσχυντο θηρίον*. Euseb. de martyr. Pal. XI. *ὁ δὲ οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλὰ θὴρ καὶ εἴ τι θηρὸς ἀγριώτερον.* Xen. Memorr. III, 11, 11. *πολὺ διαφέρει τὸ κατὰ φύσιν τε καὶ ὀρθῶς ἀνθρώπῳ προσφέρεσθαι — — ἐνεργεσίᾳ δὲ — τὸ θηρίον τοῦτο ἁλώσιμον* κ. λ. ibid. I, 4, 13. *ἐνίησι γάρ τι τὰ φαλάγγια κατὰ τὸ δῆγμα, — — τοὺς δὲ καλοὺς οὐκ οἴει φιλοῦντας ἐνιέναι τι, ὅ, τι σὺ οὐχ ὁρᾷς; οὐκ οἶσθ' ὅτι τοῦτο τὸ θηρίον, ὃ καλοῦσι καλὸν καὶ ὡραῖον, τοσούτῳ δεινότερόν ἐστι τῶν φαλαγγίων, ὅσῳ ἐκεῖνα μὲν ἁψάμενα, τοῦτο δὲ οὐδ' ἁπτόμενον, ἐάν τις αὐτὸ θεᾶται* κ. λ. ibid. II, 1, 4. 5. Tit. I, 12., ubi Cretenses appellari constat in versu incerti poëtae a Paulo laudato *κακὰ θηρία*. Diogen. Laert. VI, 51. ubi *συκοφάντης* inter *ἄγρια*, *κόλαξ* inter *ἥμερα θηρία* refertur. Neque 2 Timoth. IV, 17. aut diabolum omnis calamitatis auctorem aut Neronem a Paulo voce *λέων* significari, incredibile est. Vid. *Suicer.* Thes. T. II p. 232. 2. a. b., 1 Petr. V, 8. Euseb. H. E. II, 22 p. 162. III, 36 p. 273. Philipp. III, 2. Themist. orat. V. Ezech. XIX. Quamquam rectius fortasse in loco illo epistolae ad Timotheum nonnisi locutio proverbialis agnoscatur. Cf. Psalm. XXII 21. 22. Sed apud Euripid. Orest. v. 1386. Orestes ac Pylades minime bono sensu dicuntur *λέοντες Ἕλλανες δύο διδύμω*. ibid. v. 1549. sq. ubi Menelaus inquit:

ἥκω κλύων τὰ δεινὰ καὶ δραστήρια
δυσσοῖν λεοντοῖν· οὐ γὰρ ἄνδρ' αὐτὼ καλῶ.

Med. v. 1332. *λέαιναν, οὐ γυναῖκα* ibid. v. 1348. Et Phoen. v. 1297.

φῦλα τραχυθέντα, δυσπαύστως εἶχε, καὶ ἄλλην ἰδίαν ἀρχὴν ἐπὶ τοῖς σώμασιν ἐλάμβανεν ἡ ὕβρις αὐτῶν. Τὸ γὰρ νενικῆσθαι αὐτοὺς οὐκ ἐδυσώπει, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἀνθρώπινον ἐπιλογισμὸν, μᾶλλον δὲ καὶ ἐξέκαεν αὐτῶν τὴν ὀργὴν, καθάπερ θηρίων καὶ τοῦ ἡγεμόνος καὶ τοῦ δήμου, τὸ ὅμοιον εἰς ἡμᾶς ἀδίκως 70) ἐπιδεικνυμένων μῖσος· ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ· ὁ ἄνομος ἀνομησάτω ἔτι 71), καὶ ὁ δίκαιος δικαιωθήτω ἔτι. Καὶ γὰρ τοὺς ἐναποπνιγέντας ἐν τῇ εἱρκτῇ, παρέβαλον κυσὶν, ἐπιμελῶς παραφυλάσσοντες νύκτωρ καὶ μεθημέραν, μὴ κηδευθῇ τις ὑφ' ἡμῶν. Καὶ τότε δὴ προθέντες τά τε τῶν θηρίων, τά τε τοῦ πυρὸς λείψανα, πῆ μὲν ἐσπαραγμένα, πῆ δὲ ἠνθρακωμένα 72), καὶ τῶν λοιπῶν τὰς κε-

---

[illegible] θηρίων [illegible] ψυχαί. Euseb. V. C. I, 35. III, 3. 66. init. cf. [illegible] s. v. equus. Ceterum θὴρ et θηρίον ita usurpata [illegible] in patrum scriptis differunt, et utrumque non minus [illegible] exprimit. Cf. Thiersch. Grammatik, vorzüglich des homerischen Dialekts p. 291 * „Auch im Neu-griechischen, das, selbst [illegible], nicht wenig aus uralter Volkssprache gerettet hat, haben [illegible] θηρὶ st. θηρίον, u. a. nicht den Begriff des Verkleinerns." Ita quem Eusebius ἄγριον θῆρα vocat diabolum, a Chrysost. Tom. IV. p. 303. ἄγριον θηρίον dicitur. Cf. index verbor. s. v. σωμάτιον et Suicer. l. l. p. 1399. II sq. Hinc θηριάλωτοι vocantur, qui capti et irretiti tenentur laqueis diaboli apud Chrysost. Tom. VI. p. 276. [illegible] contra sensu homo dicitur ζῶον apud eundem Chrysost. T. XII p. [illegible] A. τὸ περισπούδαστον τῷ θεῷ ζῶον. cf. ibid. Tom. I. p. 774. C. Suicer. l. l. T. I p. 1313. II. *H.*] — 70) Τὸ ὅμοιον εἰς ἡμᾶς ἀδίκως ἐπιδεικνυμένων μῖσος. Rectius [apud Rufin. *H.*] in codice Maz. Medicaeo et Fuketiano scribitur ἄδικον, quod equidem valde probo, nisi quis malit legere τὸ ἄδικον. εἰς ἡμᾶς ὁμοίως ἐπιδεικνυμένων μῖσος. [Ἄδικον in textum recepi cum Stroth. *H.*] De iniusto erga se gentium odio passim querebantur Christiani. Tatianus adversus Graecos, pagina 149. καὶ μὴ διὰ τὸ μισεῖν ἀδίκως, παρανομήσητε. Tertull. in Apol. c. 1. — 71) Ὁ ἄνομος ἀνομησάτω ἔτι. Ex capite ultimo Apocalypseos versu 11. ubi pro ἄνομος ἀνομησάτω hodie legitur ἄδικος ἀδικησάτω. Simile quid legitur in cap. 12. Danielis. Citatur hic locus a Fausto Reiensi, qui vulgo Eusebius Emissenus inscribitur, in sermone tertio ad monachos: *Et eiusmodi animae eveniet illa sententia: peccator adiiciet ad peccandum. Quam nos carissimi refugientes, illam potius teneamus quae dicit: et sanctus adhuc sanctificetur.* — 72) Πῆ δὲ ἠνθρακωμένα. Ita codex Regius et Nicephorus. [Sav. Steph. Stroth. *H.*] Sed tres reliqui codices Mazarinus, Medicaeus et Fuketianus scriptum habent ἠνθρακευμένα. Et paulo post in iisdem codicibus legitur πρὸς τῆς ἑαυτῶν εἵλαντο ψυχῆς, non εἵλοντο, ut ex Regio exemplari edidit Stephanus. [Paulo ante δὴ

φαλὰς σὺν τοῖς ἀποτμήμασιν αὐτῶν ὡσαύτως ἀτάφους παρεφύλαττον μετὰ στρατιωτικῆς ἐπιμελείας ἡμέραις συχναῖς. Καὶ οἱ μὲν ἐνεβριμῶντο καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας ἐπ' αὐτοῖς, ζητοῦντες τινὰ περισσοτέραν ἐκδίκησιν παρ' αὐτῶν λαβεῖν, οἱ δὲ ἐνεγέλων καὶ ἐπετώθαζον, μεγαλύνοντες τὰ εἴδωλα αὐτῶν, καὶ ἐκείνοις προσάπτοντες τὴν τούτων τιμωρίαν. Οἱ δὲ ἐπιεικέστεροι καὶ κατὰ ποσὸν συμπαθεῖν δοκοῦντες, ὠνείδιζον πολὺ λέγοντες· ποῦ ὁ θεὸς αὐτῶν, καὶ τί αὐτοὺς ὤνησεν ἡ θρησκεία, ἣν καὶ πρὸ τῆς ἑαυτῶν εἵλοντο ψυχῆς; Καὶ τὰ μὲν ἀπ' ἐκείνων, τοιαύτην εἶχε τὴν ποικιλίαν, τὰ δὲ καθ' ἡμᾶς ἐν μεγάλῳ καθειστήκει πένθει, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι τὰ σώματα κρύψαι τῇ γῇ. Οὔτε γὰρ νὺξ συνεβάλλετο ἡμῖν πρὸς τοῦτο, οὔτε ἀργύρια ἔπειθεν 73), οὔτε λιτανεία ἐδυσώπει, παντὶ δὲ τρόπῳ παρετήρουν ὡς μέγα τι κερδανοῦντες, εἰ μὴ τύχοιεν ταφῆς." Τούτοις ἑξῆς μεθ' ἕτερα φασί· „τὰ οὖν σώματα τῶν μαρτύρων παντοίως παραδειγματισθέντα καὶ αἰθριασθέντα ἐπὶ ἡμέρας ἕξ, μετέπειτα καέντα καὶ αἰθαλωθέντα ὑπὸ τῶν ἀνόμων κατεσαρώθη 74) εἰς τὸν Ῥοδανὸν παταμὸν πλησίον παραῤῥέοντα, ὅπως μηδὲ λείψανον αὐτῶν φαίνηται ἐπὶ τῆς γῆς ἔτι. Καὶ ταῦτ' ἔπραττον, ὡς δυνάμενοι νικῆσαι τὸν θεὸν, καὶ ἀφελέσθαι αὐτῶν τὴν παλιγγενεσίαν, ἵνα ὡς ἔλεγον ἐκεῖνοι, μηδὲ ἐλπίδα σχῶσιν ἀναστάσεως , ἐφ' ᾗ πεποιθότες, ξένην τινὰ καὶ καινὴν ἡμῖν εἰσάγουσι θρησκείαν, καὶ καταφρονοῦσι τῶν δεινῶν, ἑτοι-

---

τῶν ἐν ἀμφιθεάτρῳ μαρτυρουμένων προσθέντας τάδε Cph. *H.*] — 73) *Οὔτε ἀργύρια ἔπειθεν.* Haec verba non habentur in tribus codicibus Mazarino, Mediceo et Fuketii. Solus codex Regius ea retinet, cui adstipulantur Rufinus et Nicephorus. Nam Rufinus quidem ita vertit: *Apud nos vero ingens luctus habebatur, praecipue quod non possemus corpora humi tradere, quippe quibus nec noctis tempore aliqua ad hoc opportunitas praebebatur, neque muneribus suadere custodes, neque precibus, aut ullo alio genere copia erat.* Nicephorus vero locum hunc ita expressit: οὔτε γὰρ ἡ νὺξ καθυπούργει, οὔτε χρυσίῳ μετελθεῖν ἦν· πολλῷ γε μεῖον ἔπειθε δέησις. [Retinent quoque Sav. Steph. Str. *H.*] — 74) *Κατεῤῥάνθη εἰς τὸν Ῥοδανόν.* Haec est codicis Regii scriptura, cui consentit Nicephorus. [Steph. (MSt. etc.) *H.*] Sed reliqui codices Maz. Med. Fuk. et Sav. ita praeferunt: κατεσαρώθη εἰς τὸν Ῥοδανόν. Quam lectionem vulgatae longe praeferendam duco. Certe Rufinus non aliter videtur legisse, ut ex interpretatione eius apparet. Sic enim vertit: *Incensa ossa martyrum et in favillam reducta, cum reliquo terrae pulvere in Rhodanum fluvium dispersere.*

μοι καὶ μετὰ χαρᾶς ἥκοντες ἐπὶ τὸν θάνατον· νῦν ἴδωμεν εἰ ἀναστήσονται, καὶ εἰ δύναται βοηθῆσαι αὐτοῖς ὁ θεὸς αὐτῶν, καὶ ἐξελέσθαι ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν."

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.

Ὡς οἱ θεοφιλεῖς μάρτυρες τοὺς ἐν τῷ διωγμῷ διαπεπτωκότας ἐθεράπευον δεξιούμενοι.

(Nic. H. E. IV, 18.)

Τοιαῦτα καὶ τὰ κατὰ τὸν δεδηλωμένον αὐτοκράτορα [1]), ταῖς Χριστοῦ συμβέβηκεν ἐκκλησίαις, ἀφ' ὧν καὶ τὰ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἐπαρχίαις ἐνηργημένα, εἰκότι λογισμῷ στοχάζεσθαι πάρεστιν. Ἄξιον τούτοις ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπισυνάψαι γραφῆς λέξεις ἑτέρας, δι' ὧν τὸ ἐπιεικὲς καὶ φιλάνθρωπον τῶν δεδηλωμένων μαρτύρων ἀναγέγραπται τούτοις αὐτοῖς τοῖς ῥήμασιν· „οἳ καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ζηλωταὶ καὶ μιμηταὶ Χριστοῦ ἐγένοντο, ὃς ἐν μορφῇ θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα θεῷ, ὥστε ἐν τοιαύτῃ δόξῃ ὑπάρχοντες, καὶ οὐχ ἅπαξ οὐδὲ δὶς, ἀλλὰ πολλάκις μαρτυρήσαντες, καὶ ἐκ θηρίων αὖθις ἀναληφθέντες [2]), καὶ τὰ καυτήρια καὶ τοὺς μώλωπας καὶ τὰ τραύματα ἔχοντες περικείμενα, οὔτ' αὐτοὶ μάρτυρας ἑαυτοὺς ἀνεκήρυττον, οὔτε μὴν ἡμῖν ἐπέτρεπον τούτῳ τῷ ὀνόματι προσαγορεύειν αὐτούς; ἀλλ' εἴποτέ τις ἡμῶν δι' ἐπιστολῆς ἢ διὰ λόγου μάρτυρας αὐτοὺς προσεῖπεν, ἐπέπλησσον πικρῶς. Ἡδέως γὰρ παρεχώρουν τὴν τῆς μαρτυρίας προσηγορίαν τῷ Χριστῷ, τῷ πιστῷ καὶ ἀλη-

---

Cap. II. 1) Τὸν δεδηλ. αὐτοκράτορα. *Stroth. Uebersetzung.* T. I. p. 331 not. 6. coniicit, Eusebium h. l. adhuc loqui de Lucio Vero, cuius mortem nondum commemoraverit. Cf. cap. IV extr. et cap. V. init. H. — 2) Καὶ ἐκ θηρίων αὖθις ἀναληφθέντες. Henricus Savilius ad oram sui codicis hunc locum ita emendavit: καὶ τοῖς θηρίοις παραβληθέντες, καὶ ἐξ αὐτῶν αὖθις ἀναληφθέντες. Quae emendatio in Genevensi quoque editione apposita est ad marginem ex libro Christophorsoni. Sane Christophorsonus locum hunc ita legit, ut ex versione eius apparet. Sed utrum ex coniectura, an ex fide veterum codicum ita legerit, incertum est. Nostri certe codices nihil mutant. Porro ἀναληφθῆναι hoc loco significat, in carcerem iterum contrudi. Sic supra de Blandina: καθαιρεθεῖσα ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἀνελήφθη πάλιν εἰς τὴν εἱρκτήν. Et paulo post de

Θεῷ μάρτυρι καὶ πρωτοτόκῳ τῶν νεκρῶν, καὶ ἀρχηγῷ τῆς ζωῆς τοῦ θεοῦ, καὶ ἐπεμιμνήσκοντο τῶν ἐξεληλυθότων ἤδη μαρτύρων, καὶ ἔλεγον· ἐκεῖνοι ἤδη μάρτυρες, οὓς ἐν τῇ ὁμολογίᾳ Χριστὸς ἠξίωσεν ἀναληφθῆναι, ἐπισφραγισάμενος αὐτῶν διὰ τῆς ἐξόδου τὴν μαρτυρίαν· ἡμεῖς δὲ ὁμόλογοι μέτριοι καὶ ταπεινοί. Καὶ μετὰ δακρύων παρεκάλουν τοὺς ἀδελφούς, δεόμενοι ἵνα ἐκτενεῖς εὐχαὶ γίνωνται πρὸς τὸ τελειωθῆναι αὐτούς. Καὶ τὴν μὲν δύναμιν τῆς μαρτυρίας ἔργῳ ἐπεδείκνυντο, πολλὴν παῤῥησίαν ἄγοντες πρὸς πάντα τὰ ἔθνη, καὶ τὴν εὐγένειαν διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ ἀφοβίας καὶ ἀτρομίας φανερὰν ἐποίουν, τὴν δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς τῶν μαρτύρων προσηγορίαν παρῃτοῦντο, ἐμπεπλησμένοι φόβου θεοῦ.“ Καὶ αὖθις μετὰ βραχέα φασίν· „ἐταπείνουν ἑαυτοὺς ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα, ὑφ᾽ ἧς ἱκανῶς νῦν εἰσὶν ὑψωμένοι. Τότε δὲ πᾶσι μὲν ἀπελογοῦντο [3]), κατηγόρουν δὲ οὐδενός, ἔλυον μὲν ἅπαντας, ἐδέσμευον δὲ οὐδένα, καὶ ὑπὲρ τῶν τὰ δεινὰ διατιθέντων ηὔχοντο, καθάπερ Στέφανος ὁ τέλειος μάρτυς· κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. Εἰ δ᾽ ὑπὲρ τῶν λιθαζόντων ἐδέετο, πόσῳ μᾶλλον ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν;“ Καὶ αὖθις φασὶ μεθ᾽ ἕτερα· „οὗτος γὰρ καὶ μέγιστος αὐτοῖς πρὸς αὐτὸν [4]) ὁ πόλεμος ἐγένετο, διὰ τὸ γνήσιον τῆς ἀγάπης, ἵνα ἀποπνιχθεὶς ὁ θὴρ, οὓς πρότερον ᾤετο καταπεπτωκέναι, ζῶντας ἐξεμέσῃ. Οὐ γὰρ ἔλαβον καύχημα κατὰ τῶν πεπτωκότων, ἀλλ᾽ ἐν οἷς ἐπλεόναζον αὐτοὶ, τοῦτο τοῖς ἐνδεεστέροις ἐπήρκουν, μητρικὰ σπλάγχνα ἔχοντες, καὶ πολλὰ περὶ αὐτῶν ἐκχέοντες δάκρυα πρὸς τὸν πατέρα. Ζωὴν ᾐτήσαντο, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς· ἣν καὶ συνεμερίσαντο τοῖς πλησίον. Κατὰ πάντων νικηφόροι [5]) πρὸς θεὸν ἀπελθόντες, εἰρήνην ἀγαπήσαντες

Attalo, μαθὼν ὁ ἡγεμὼν ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀναληφθῆναι. — 3) Πᾶσι μὲν ἀπελογοῦντο. Rufinus hunc locum ita vertit: *Placabant omnes, neminem accusabant.* Christophorsonus vero et ante illum Langus sic interpretari maluit: *defendere omnes, neminem accusare.* Quam interpretationem probare non possum. Neque enim in Graeco dicitur ὑπὲρ πάντων ἀπελογοῦντο, sed πᾶσιν ἀπ. Sed neque martyres illi cunctos sine discrimine defendebant, haereticos scilicet, Iudaeos et gentiles. Rectius itaque Musculus vertit: *omnibus rationem fidei suae reddebant.* Possis etiam vertere *omnibus se excusabant.* Id enim proprie est ἀπολογεῖσθαι. Unde apologiae sacerdotum, de quibus Gregorius Magnus in sacramentario. [Christoph. interpretationem esse veram, quivis videt. Cf. IV, 15. *H.*] — 4) Πρὸς αὐτὸν sc. διάβολον, qui statim significatur voce sequenti θήρ. *P.* — 5) Κατὰ

ἀεὶ [6]), καὶ εἰρήνην ἀεὶ παρεγγυήσαντες, μετ' εἰρήνης ἐχώρησαν πρὸς θεὸν, μὴ καταλιπόντες πόνον τῇ μητρὶ, μηδὲ στάσιν καὶ πόλεμον τοῖς ἀδελφοῖς, ἀλλὰ χαρὰν καὶ εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν καὶ ἀγάπην." Ταῦτα καὶ περὶ τῆς τῶν μακαρίων ἐκείνων πρὸς τοὺς παραπεπτωκότας τῶν ἀδελφῶν στοργῆς, ὠφελίμως προσκείσθω, τῆς ἀπανθρώπου τε καὶ ἀνηλεοῦς ἕνεκα διαθέσεως, τῶν μεταταῦτα ἀφειδῶς [7]) τοῖς Χριστοῦ μέλεσι προσενηνεγμένων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Ὁποία τῷ μάρτυρι Ἀττάλῳ δι' ὀνείρου γέγονεν ἐπιφάνεια.

(Nic. H. E. IV, 18.)

Ἡ δ' αὐτὴ τῶν προειρημένων μαντύρων [1]) γραφὴ, καὶ ἄλλην τινὰ μνήμης ἀξίαν ἱστορίαν περιέχει, ἣν καὶ οὐδεὶς ἂν γένοιτο φθόνος, μὴ οὐχὶ τῶν ἐντευξομένων εἰς γνῶσιν προσθεῖναι. Ἔχει δὲ οὕτως. Ἀλκιβιάδου γάρ τινος ἐξ αὐτῶν, πάνυ αὐχμηρὸν βιοῦντος βίον, καὶ μηδενὸς ὅλως τὸ πρότερον μεταλαμβάνοντος, ἀλλ' ἢ ἄρτῳ μόνῳ καὶ ὕδατι χρωμένου, πειρωμένου

πάντα νικηφόροι. Sic ex codice Regio edidit Stephanus. Reliqui tamen codices Maz. Med. et Fuk. scriptum habent *κατὰ πάντων νικηφόροι*. Id est, de omnibus victores. Nicephorus vero ita hunc locum refinxit: *καὶ πάντες νικηφόροι*, etc. — 6) *Αὐτοὶ* et *ἡμῖν* pro duplici *ἀεὶ* cum Ruf. Steph. (MSt. etc.) Str., *ἀεὶ* post *ἀγαπησ.* tantum legit Niceph. *H.* — 7) *Τῶν μετὰ ταῦτα ἀφειδῶς*. Novatianos intelligit, qui lapsis omnem spem indulgentiae postea praecluserunt.

Cap. III. 1) *Μαρτύρων* omisit cum Ruf. Stroth., habet cum Val. Cph. De narratione quae sequitur, cf. *Neander. Denkwürdigkeiten* Tom. I. p. 332—336. *H.* — 2) *Ἀλλ' ἢ* cum significet *praeterquam, nisi*, debebit h. l. ante *ἀλλ' ἢ* suppleri *μηδενὶ* ex praecedenti *μηδενὸς*, ut sit: *nulla re, nisi* etc. Fortasse excidit *μηδενὶ* ante *ἀλλ' ἤ*. Quamquam cf. Plut. Coriol. c. VI. *πλέον οὐδὲν — ὑπάρχειν αὐτοῖς, ἀλλ' ἢ — στρατευομένοις*. vid. *Valcken.* ad Eurip. Hipp. v. 932. *Herm.* ad Vig. p. 812. cf. Chrys. de sacerd. I, 5, 64. *οὐκ ἴσχυσεν ἂν ἑτέρως ἐξελέσθαι τὸν ἄνδρα τὸν αὐτῆς ἀλλ' ἢ κ. λ.* Luc. XII, 51. Euseb. H. E. III, 8 p. 211. *Ἀλλ' οὐχ ἁπάσης γε*

τε καὶ ἐν τῇ εἱρκτῇ οὕτω διάγειν, Ἀττάλῳ μετὰ τὸν πρῶτον ἀγῶνα ὃν ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ ἤνυσεν, ἀπεκαλύφθη ὅτι μὴ καλῶς ποιοίη ὁ Ἀλκιβιάδης, μὴ χρώμενος τοῖς κτίσμασι τοῦ θεοῦ, καὶ ἄλλοις τύπον σκανδάλου ὑπολειπόμενος. Πεισθεὶς δὲ Ἀλκιβιάδης, πάντων ἀνέδην μετελάμβανε, καὶ ηὐχαρίστει τῷ θεῷ. Οὐ γὰρ ἀνεπίσκεπτοι χάριτος θεοῦ ἦσαν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦν σύμβουλον αὐτοῖς. Καὶ ταῦτα μὲν ὧδε ἐχέτω. Τῶν δ' ἀμφὶ τὸν Μοντανὸν καὶ Ἀλκιβιάδην καὶ Θεόδοτον [3]), περὶ τὴν Φρυγίαν ἄρτι τότε πρῶτον τὴν περὶ τοῦ προφητεύειν ὑπόληψιν παρὰ πολλοῖς ἐκφερομένων (πλεῖσται γὰρ οὖν καὶ ἄλλαι παραδοξοποιΐαι τοῦ θείου χαρίσματος εἰσέτι τότε κατὰ διαφόρους ἐκκλησίας ἐκτελούμεναι, πίστιν παρὰ πολλοῖς τοῦ κἀκείνους προφητεύειν παρεῖχον), καὶ δὴ διαφωνίας ὑπαρχούσης περὶ τῶν δεδηλωμένων, αὖθις οἱ κατὰ τὴν Γαλλίαν ἀδελφοὶ, τὴν ἰδίαν κρίσιν καὶ περὶ τούτων, εὐλαβῆ καὶ ὀρθοδοξοτάτην ὑποτάττουσιν, ἐκθέμενοι καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς τελειωθέντων μαρτύρων διαφόρους ἐπιστολὰς, ἃς ἐν δεσμοῖς ἔτι ὑπάρχοντες, τοῖς ἐπ' Ἀσίας καὶ Φρυγίας ἀδελφοῖς διεχάραξαν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Ἐλευθέρῳ [4])

οὗτος, ἢ μόνης κ. λ. Schütz. ad Hoogeven. de particulis Graec. 29. Nr. 13. Matthiae ausführliche griech. Grammatik p. 1240 et not. i. H. — 3) Τῶν δ' ἀμφὶ Μοντανὸν καὶ Ἀλκιβιάδην καὶ Θεόδοτον. Hic Alcibiades distinguendus est ab Alcibiade illo martyrum Lugdunensium collega, de quo supra. Nam hic quidem sanctissimus martyr fuit, ut apparet ex iis quae de illo referunt Lugdunenses. Alter vero cum Montano ac Theodoto, signifer fuit sectae Cataphrygarum. De quo vide caput 16. et 17. huius libri. [Contrariam Valesii sententiae opinionem argumentis mihi haud probabilibus defendit ad h. l. Stroth. in edit. Graeca p. 272 sq. not. 28. qui etiam τὸν non habet ante Μοντανόν. H.] — 4) Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Ἐλευθέρῳ. Eleutherus Romanae urbis episcopus, a Montanistis primum deceptus fuerat, qui falsae pietatis imagine errorem suum callide obtegebant. Adhaec literis atque exhortationibus Lugdunensium martyrum impulsus ad ecclesias Asiae atque Phrygiae epistolam scripserat de recipiendis in ecclesiam Montanistis. Sed statim admonitus a Praxea quodam Asiano, pacificas quas emiserat, literas revocavit, et Aniceti decessoris sui auctoritatem secutus, novam prophetiam admittere recusavit, ut scribit Tertullianus in libro adversus Praxeam: *Nam idem tunc episcopum Romanum agnoscentem iam prophetias Montani, Priscae, Maximillae, et ex ea agnitione pacem ecclesiis Asiae et Phrygiae inferentem, falsa de ipsis et ecclesiis eorum asseverando, et praecessorum eius auctoritates defendendo, coegit et literas pacis revocare iam emissas, et a proposito recipiendorum charismatum concessare.* Baronius quidem

τῷ τότε Ῥωμαίων ἐπισκόπῳ, τῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης ἕνεκα πρεσβεύοντες [5]).

---

in hoc Tertulliani loco per episcopum Romanum Anicetum intellexit. Verum ego Eleutherum intelligi potius crediderim, tum ob ea quae hic refert Eusebius de litteris Lugdunensium martyrum ad Eleutherum datis de pace ecclesiarum, tum ob id quod Tertullianus subnectit de praecessorum auctoritate. Quo nomine Soterem et Anicetum procul dubio designat, qui Montani prophetiam repudiaverant. Hic certe Tertulliani locus valde illustris est, et ex verbis Eusebii quae nunc prae manibus habemus, maximam lucem accipit. — 5) *Τῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης ἕνεκα πρεσβεύοντες.* Christophorsonus quidem haec verba retulit ad solum Eleutherum Romanae urbis episcopum. Ego vero ad utrosque referri puto, tum ad Eleutherum, tum ad fratres in Asia et Phrygia constitutos. Consulti enim fuerant Lugdunenses et Viennenses a fratribus in Asia et Phrygia consistentibus, quid sentiendum esset de pseudoprophetia illa quae apud ipsos exorta fuerat, quidve agendum foret Montano, Theodoto aliisque, qui per spiritus sancti gratiam futura se praedicere iactabant. De his igitur Lugdunenses ac Viennenses presbyteri, ad Asianos sententiam suam perscripserunt peculiari epistola, quam utinam hic quoque apposuiset *Eusebius.* Epistolas quoque martyrum ea de re ad Asianos scriptas, suis literis adiecerant presbyteri Lugdunenses, ut sententiam suam auctoritate martyrum confirmarent. Quod si coniicere licet, haec illorum videtur fuisse sententia, prophetas illos benigne tractandos esse, et ad poenitentiam provocandos, ac si quidem resipiscerent, ad ecclesiam admittendos esse, ut pax inter fratres solidetur. Si vero pertinaces in errore suo permanerent, nec post frequentes admonitiones obtemperare sacerdotibus vellent, ab ecclesiae corpore abscindendos. Porro ab iisdem Lugdunensibus presbyteris Irenaeus Romam directus est ad Eleutherum papam, cum epistolis tam martyrum quam Lugdunensis cleri, ut cum Eleuthero de iisdem rebus communicaret. Cum enim in omnibus ecclesiasticis negotiis primae essent partes episcopi Romani, merito Lugdunenses hanc controversiam ad eum detulerunt, id agentes et omnibus modis studentes, ut episcopi Romani auctoritate quae semper [? *H.*] summa fuit in ecclesia, haec apud Asiam orta dissensio sedaretur, et pax in ecclesia restitueretur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.

Ὅπως οἱ μάρτυρες τὸν Εἰρηναῖον δι' ἐπιστολῆς παρετίθεντο.

(Nic. H. E. IV, 13—15.)

Οἱ δ' αὐτοὶ μάρτυρες [1]) καὶ τὸν Εἰρηναῖον [2]) πρεσβύτερον τότ' ὄντα τῆς ἐν Λουγδούνῳ παροικίας, τῷ δηλωθέντι κατὰ

Cap. IV. 1) *Οἱ δ' αὐτοὶ μάρτυρες.* Blondellus in apologia pro sententia Hieronymi cap. 8. pag. 26. negat martyres Lugdunenses dedisse literas ad Eleutherum papam. Nam martyrium Pothini ac Lugdunensium contigisse affirmat anno 7. imp. Marci, Christi 167. quo tempore Soter Rom. ecclesiam administrabat. Martyres igitur Lugdunenses non potuerunt ad Eleutherum scribere, qui nondum Soteri successerat. Proinde Blondellus hanc epistolam a clero Lugdunensis ecclesiae scriptam esse contendit. Sed Blondelli vanitatem refellit Eusebius. Quid enim apertius his verbis: *οἱ δ' αὐτοὶ μάρτυρες καὶ τὸν Εἰρηναῖον πρεσβύτερον τότ' ὄντα τῆς ἐν Λουγδούνῳ παροικίας τῷ δηλωθέντι κατὰ Ῥώμην ἐπισκόπῳ συνίστων?* Iam ergo ruit tota Blondelli argumentatio. Cum enim martyres Lugdunenses adhuc in carcere positi scripserint ad Eleutherum papam, qui teste Blondello pontificatum iniit anno Christi 170., falsum est, quod ait Blondellus, illos anno Christi 167. passos esse martyrium. — 2) *Μάρτυρες καὶ τὸν Εἰρηναῖον.* Baronius quidem ad annum Christi 179. cap. 53. ait Irenaeum a martyribus Romam missum esse ad Eleutherum papam. Idemque scribit Hieronymus in catalogo. Verum ego non dubito, quin Irenaeus Romam directus fuerit ab omni clero Lugdunensis ecclesiae. Proficiscentem vero martyres commendarunt Eleuthero. Adstipulatur nobis etiam Feuardentius, qui in vita b. Irenaei quam operibus eius praefixit, Irenaeum a Pothino et reliquis martyribus Lugdunensibus adhuc in carcere constitutis, ad Eleutherum papam et in Asiam missum esse scribit. Certe has martyrum epistolas de quibus hic loquitur Eusebius, vivente adhuc Pothino scriptas fuisse pro certo habeo. Neque enim credibile est, post mortem Pothini episcopi, destituta suo pastore Lugdunensium ecclesia, confessores illos et martyres Christi Irenaeum presbyterum tam procul amandasse, idque in ipso persecutionis ardore. Erat enim Irenaeus praecipuum lumen et decus Lugdunensis ecclesiae, quemadmodum ex epistola martyrum discimus, et quo uno maxime universa loci huius ecclesia sustentabatur. Quare non possum assentiri Baronio nec Feuardentio, quorum hic quidem asserit Irenaeum Romam ad Eleutherum papam, atque inde in Asiam ac Phrygiam literas martyrum pertulisse, Baronius vero sola ad Eleutherum papam legatione perfunctum esse contendit. Rogatus quidem fuerat Irenaeus a mar-

Ῥώμην ἐπισκόπῳ συνίστων, πλεῖστα τῷ ἀνδρὶ μαρτυροῦντες, ὡς αἱ τοῦτον ἔχουσαι τὸν τρόπον δηλοῦσι φωναί· „Χαίρειν ἐν θεῷ σε ἐν πᾶσιν εὐχόμεθα καὶ ἀεὶ, πάτερ Ἐλεύθερε [3]). *Ταῦτά*

---

tyribus et ab omni clero Lugdunensis ecclesiae, ut literas ipsorum ad Eleutherum deferret, idque ipse se facturum promiserat, ut testatur epistola martyrum hic ab Eusebio relata. Verum cum Pothini mors subsecuta esset, Irenaeus id praestare non potuit. Auctorem huius sententiae ac subscriptorem habeo Eusebium ipsum. Is enim scribit, statim post Pothini necem Irenaeum in eius locum subrogatum fuisse. Verba Eusebii sunt: *Ποθεινοῦ δὲ σὺν τοῖς ἐπὶ Γαλλίας μαρτυρήσασι τελειωθέντος, Εἰρηναῖος τῆς ἐν Λουγδούνῳ, ἧς ὁ Ποθεινὸς ἡγεῖτο παροικίας τὴν ἐπισκοπὴν διαδέχεται.* Quare non potuit Irenaeus martyrum literas ad Eleutherum perferre post obitum Pothini. Tunc enim Irenaeus erat episcopus, cum martyres in suis illis ad Eleutherum literis quas Irenaeo tradiderant, illum duntaxat presbyterum appellent. Dicet hic aliquis Irenaeum ante mortem Pothini eas literas pertulisse. Verum Eusebius hanc opinionem prorsus refellit. Nam in fine superioris capitis diserte testatur, Lugdunenses epistolae suae, quam ad ecclesias Asiae et Phrygiae de martyrum suorum glorioso certamine conscripserant, subiecisse alias epistolas, quas iidem martyres adhuc in carcere constituti, partim ad ecclesias Asiae et Phrygiae, partim ad Eleutherum papam exaraverant. Has autem Lugdunensium literas finita demum persecutione scriptas fuisse, certissimum est. Contra vero martyrum literae, ad Eleutherum papam et ad Asianos, in ipso persecutionis aestu, et in carceris claustris exaratae sunt, ut testatur Eusebius. Quas Lugdunenses cum aliquanto temporis spatio retinuissent, opportunum videlicet tempus ad eam legationem opperientes, tandem sedata persecutione et pace ecclesiae suae restituta, ad Eleutherum papam et ad Asianos adiuncta epistola sua direxerunt. Ex quo apparet, diu post mortem Pothini illas martyrum epistolas Romam atque in Asiam perlatas fuisse. [Hanc Valesii disputationem non esse omni dubitatione maiorem, recte iudicat *du Pin* in *Irenaeo* cit. Read., qui fieri potuisse dicit, ut Irenaeus initio persecutionis Romam missus sit, atque inde Phothino adhuc vivo redierit. Quocum non pugnant, sed conveniunt verba Hieronymi in catal. script. eccl.: *Irenaeus, Photini episcopi, qui Lugdunensem in Gallia regebat ecclesiam, presbyter a martyribus eiusdem loci, ob quasdam ecclesiae quaestiones, legatus Romam missus, honorificas super nomine suo ad Eleutherium perfert literas. Postea, iam Pothino prope nonagenario ob Christum martyrio coronato, in locum eius substituitur. H.*] —
3) *Πάτερ Ἐλευθέριε.* Codex Reg. Maz. et Fuk. habent *Ἐλεύθερε*, quibus consentit Nicephorus et Rufinus. Sunt tamen qui hunc pontificem Romanum Eleutherium nominant, inter quos est Nicephorus patriarcha C. P. in Chronographia tripertita, quam Anastasius bibliothecarius Latine vertit, et Georgius Syncellus, et vetus interpres Irenaei in lib. III. contra haereses. Porro in codice Maz. ac Med. ante haec verba *Χαίρειν ἐν*

σοι τὰ γράμματα προετρεψάμεθα τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ κοινωνὸν Εἰρηναῖον διακομίσαι, καὶ παρακαλοῦμεν ἔχειν σε αὐτὸν ἐν παραθέσει, ζηλωτὴν ὄντα τῆς διαθήκης τοῦ Χριστοῦ. Εἰ γὰρ ᾔδειμεν τόπον τινὶ δικαιοσύνην περιποιεῖσθαι, ὡς πρεσβύτερον ἐκκλησίας ὅπερ ἐστὶν ἐπ᾽ αὐτῷ, ἐν πρώτοις ἂν παρεθέμεθα." Τί δεῖ καταλέγειν τὸν ἐν τῇ δηλωθείσῃ γραφῇ τῶν μαρτύρων κατάλογον, ἰδίᾳ μὲν τῶν ἀποτμήσει κεφαλῆς τετελειωμένων, ἰδίᾳ δὲ τῶν θηρσὶν εἰς βορὰν παραβεβλημένων, καὶ αὖθις τῶν ἐπὶ τῆς εἱρκτῆς κεκοιμημένων, τόν τε ἀριθμὸν τῶν εἰσέτι τότε περιόντων ὁμολογητῶν; Ὅτῳ γὰρ φίλον, καὶ ταῦτα ῥᾴδιον πληρέστατα διαγνῶναι, μετὰ χεῖρας ἀναλαβόντι τὸ σύγγραμμα, ὃ καὶ αὐτὸ τῇ τῶν μαρτυρίων [4]) συναγωγῇ πρὸς ἡμῶν, ὡς γοῦν ἔφην, κατείλεκται. Ἀλλὰ τὰ μὲν ἐπ᾽ Ἀντωνίνου [5]) τοιαῦτα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε.

Ὡς Μάρκῳ Αὐρηλίῳ καίσαρι ταῖς τῶν ἡμετέρων εὐχαῖς οὐρανόθεν ὁ θεὸς ἐπακούσας ὕετισεν.

(Nic. H. E. IV, 12.)

Τούτου δὴ ἀδελφὸν Μάρκον Αὐρήλιον [1]) καίσαρα, λόγος ἔχει Γερμανοῖς καὶ Σαρμάταις ἀντιπαραταττόμενον μάχῃ, δίψει πιε-

---

θεῷ σε, etc. paulo maioribus literis, in Medicaeo etiam miniatis scribitur ἐπιστολή, spatio utrimque relicto, ut notetur hanc esse epistolam martyrum Lugdunensium. — 4) Μαρτυρίων iterum dedi pro μαρτύρων, cum Stroth. *H.* — 5) Ἐπ᾽ Ἀντωνίνου. Stroth. ad h. l. commentatur haec: „*Per Antoninum intelligendus est h. l. L. Verus, sed Eusebium errasse, sive has res praepostere, nec ordine quo debuerit, narrasse omnia clamant. Ipse quoque in chronico persecutionem illam Lugdune sem ad annum Aurelii VII. hoc loco vero ad eiusdem annum XVII refert. Certe et eam quae sequitur iam Cap. V. historiam in Chronico ad annum XIV. M. Aurelii refert.*" Cf. *Eiusd. deutsche Uebersetzung* T. I. p. 337 sq. not. 5. Accedit *Blondellus*. Cum vero Eleutherus in epistola martyrum commemoretur, coniicit Strothius, illud nomen esse infersum. Cf. Anacr. Od. IX, 31. *H.*

Cap. V. 1) *Τούτου δὴ ἀδελφὸν Μάρκον Αὐρήλιον.* Graviter hic fallitur Eusebius, qui M. Aurelium fratrem fuisse ait imp. Antonini,

ζομένης αὐτοῦ τῆς στρατιᾶς, ἐν ἀμηχανίᾳ γενέσθαι, τοὺς δὲ ἐπὶ τῆς Μελιτινῆς [2]) οὕτω καλουμένης λεγεῶνος στρατιώτας διὰ πίστεως ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο συνεστώσης, ἐν τῇ πρὸς τοὺς πολεμίους παρατάξει γόνυ θέντας ἐπὶ τὴν γῆν κατὰ τὸ οἰκεῖον ἡμῖν τῶν εὐχῶν ἔθος, ἐπὶ τὰς πρὸς τὸν θεὸν ἱκεσίας τραπέσθαι. Παραδόξου δὲ τοῖς πολεμίοις τοῦ τοιούτου δὴ θεάματος φανέντος, ἄλλό τι λόγος ἔχει παραδοξότερον ἐπικαταλαβεῖν αὐτίκα· σκηπτὸν μὲν εἰς φυγὴν καὶ ἀπώλειαν συνελαύνοντα τοὺς πολεμίους, ὄμβρον δὲ ἐπὶ τὴν τῶν τὸ θεῖον παρακεκληκότων στρατιὰν, πᾶσαν αὐτὴν ἐκ τοῦ δίψους μέλλουσαν ὅσον οὔπω διαφθαρήσεσθαι, ἀνακτώμενον. Ἡ δὲ ἱστορία φέρεται μὲν καὶ παρὰ τοῖς πόῤῥω τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου συγγραφεῦσιν, οἷς μέλον γέγονε τῆς κατὰ τοὺς δηλουμένους γραφῆς, δεδήλωται δὲ καὶ πρὸς τῶν ἡμετέρων. Ἀλλὰ τοῖς μὲν ἔξωθεν ἱστορικοῖς ἅτε τῆς πίστεως ἀνοικείοις, τέθειται μὲν τὸ παράδοξον, οὐ μὴν καὶ ταῖς τῶν ἡμετέρων εὐχαῖς [3]) τοῦτο ὁμολογήθη γεγονέναι· τοῖς δέ γε

cum tamen unus idemque fuerit M. Aurelius Antoninus. Huius autem adoptivus frater, non Marcus, sed Lucius Aelius Verus dictus est, ut cuncti sciunt. Verum is qui contra Germanos et Sarmatas pugnavit, et cui pugnanti repentinum imbrem ad sedandam militum sitim deus indulsit, non est Lucius Aelius Verus, sed M. Aurelius Antoninus, ut omnes historici testantur, et ipse Eusebius in chronico, qui id factum refert anno 14. Antonini, id est, quatuor aut quinque annis post obitum L. Aelii Veri. — 2) *Τοὺς ἐπὶ τῆς Μελιτίνης.* Xiphilinus *τοὺς ἀπὸ Μελιτινῆς* habet, quasi Melitina nomen fuerit non legionis ipsius ut vult Eusebius, sed potius regionis ex qua primum conscripti fuerant milites. Est autem Melitina regio Cappodociae, inter Commagenem et Cataoniam sita, teste Strabone in lib. XII. qui eam nullas habuisse urbes dicit. Postea tamen Melitina urbs exstitit satis nobilis, quae nova provinciarum divisione facta, minori Armeniae attributa est, ut docet Amm. Marcellinus, qui quidem eam semper Melitinam nominat. In codice Maz. Med. Fuk. et Saviliano scribitur *Μελιτινῆς*, accentu in ultima syllaba. [Ad verba, quae statim post sequuntur *γόνυ θέντας — — ἔθος* cf. II, 23. *Augusti Denkwürdigkeiten* T. V. p. 395 sq. *H.*] — 3) *Οὐ μὴν καὶ τῶν ἡμετέρων εὐχαῖς.* Gentiles scriptores qui huius rei meminerunt, alii quidem, magorum incantationibus pluviam impetratam esse dixerunt, alii vero precibus imp. Marci. Ita Capitolinus in Marco, et Claudianus in 6. consulatu Honorii. Quin etiam precationis ipsius verba referunt, quibus usus est Marcus. Hanc, inquit, dextram ad te Iupiter tendo, quae nullius unquam sanguinem fudit. Themistius in oratione nondum edita ad imperatorem Theodosium, quae inscribitur: *τίς ἡ βασιλικωτάτη τῶν ἀρε-*

ἡμετέροις ἅτε ἀληθείας φίλοις, ἁπλῷ καὶ ἀκακοήθει τρόπῳ τὸ πραχθὲν παραδέδοται. Τούτων δ' ἂν εἴη καὶ Ἀπολινάριος, ἐξ ἐκείνου φήσας τὴν δι' εὐχῆς τὰ παράδοξον πεποιηκυῖαν λεγεῶνα, οἰκείαν τῷ γεγονότι πρὸς τοῦ βασιλέως εἰληφέναι προσηγορίαν, κεραυνοβόλον [4]) τῇ Ῥωμαίων ἐπικληθεῖσαν φωνῇ. Μάρτυς δὲ

τῶν, Ἀντωνίνῳ τῷ Ῥωμαίων αὐτοκράτορι, ᾧ τοῦτο αὐτὸ ἐπώνυμον ὁ Εὐσεβὴς ἦν, τοῦ στρατεύματος ὑπὸ δίψους αὐτῷ πιεζομένου, ἀνασχὼν τὼ χεῖρε ὁ βασιλεὺς πρὸς τὸ οὐρανόν· ταύτῃ, ἔφη, τῇ χειρὶ προὐτρεψάμην σε καὶ ἱκέτευσα τὸν ζωῆς δοτῆρα, ᾗ ζωὴν οὐκ ἀφειλόμην. Καὶ οὕτω κατῄδεσε τὸν θεὸν τῇ εὐχῇ, ὥστε ἐξ αἰθρίας ἦλθον νεφέλαι ὑδροφοροῦσαι τοῖς στρατιώταις. Addit Themistius vidisse se pictam in tabula huius rei imaginem, imperatorem quidem in acie deos precantem, milites vero galeis imbrem excipientes, et aquam caelitus missam bibentes. — 4) *Κεραυνοβόλον*. Iam dudum monuit Scaliger in animadversionibus Eusebianis, legionem fulminatricem ab hoc miraculo cognominatam non fuisse, quippe quae diu ante tempora M. Antonini ita vocata fuerit. Docet id manifeste Dio Cassius in libro LV. ubi legiones omnes enumerat. Vetus quoque inscriptio a Scaligero prolata, id ipsum confirmat. Quamobrem de ipso quidem miraculo pluviae a Christianis militibus impetratae, et Apollinari et Tertulliano testantibus facile credimus, legionem vero Melitinam ob id fulminatricem esse dictam a M. Antonino imp., nondum mihi persuasit Apollinaris. Dicet forte aliquis, fulminatricem quidem legionem fuisse ante tempora M. Antonini, sed Marcum ob acceptum a Melitina legione beneficium, ei quoque fulminatricis cognomen indidisse. Verum si ita esset, secunda fulminatrix dici debuerat. Dio tamen nullam eius mentionem facit, quamvis omnes legiones a superioribus principibus conscriptas accurate recenseat. Sed et fulminatricem illam in Cappadocia sedes habuisse dicit, quod Melitinae lelegioni apte convenit. In notitia imperii Romani, sub dispositione ducis Armeniae recensetur praefectura legionis 12. fulmineae Melitinae, id est, apud oppidum Melitinam constitutae. Ex quo colligitur Melitinam nomen legionis non fuisse, sed oppidi, in quo legio 12. fulminea consistebat. Legiones vero a locis in quibus praesidium agebant, denominare moris non fuit, sed a regionibus in quibus erant conscriptae. Itaque quod de legione Melitina tradit Eusebius, parum mihi probabile videtur. Adde quod Rufinus hoc legionis nomen consulto, ut arbitror, praetermisit, quippe qui nosset, Melitinam nomen esse oppidi minoris Armeniae in quo legio 12. fulminea adhuc sua aetate praetenderet. Recte etiam idem Rufinus *κεραυνοβόλον* *fulmineum* vertit, non *fulminatricem*, ut Onuphrius et Scaliger aliique appellant. Quos refellit notitia imperii in loco quem superius adduxi. Ceterum ut ingenue dicam quod sentio, parum mihi probabile videtur, totam legionem militum Romanorum eo tempore Christianam fuisse, quod tamen affirmare videtur Eusebius. Qui et in eo peccat, quod Apollinaris locum non protulit, nec librum ipsum,

τούτων γένοιτ' ἂν ἀξιόχρεως ὁ Τερτυλλιανὸς, τῇ Ῥωμαϊκῇ συγκλήτῳ προσφωνήσας [5]) ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀπολογίαν, ἧς καὶ πρόσθεν ἐμνημονεύσαμεν, τήν τε ἱστορίαν βεβαιῶν σὺν ἀποδείξει μείζονι [6]) καὶ ἐναργεστέρᾳ. Γράφει δ' οὖν καὶ αὐτὸς λέγων, Μάρκου τοῦ συνετωτάτου βασιλέως ἐπιστολὰς [7]) εἰσέτι

---

quo haec Apollinaris scripserat, indicavit. Sed et verba quibus totam hanc narrationem concludit, satis indicant ipsum de veritate rei dubitasse. Sic enim ait: ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὅπῃ τις ἐθέλει, τιθέσθω. Id est: sed de his quisque pro arbitrio suo iudicet. [Praeter scriptores quos laudat *Moshem. de rebus Christ. a. C. M.* p. 249., quem de tota hac re maxime conferas, vid. *Frickius Diss. hist. de legione fulminatrice*, Lips. 1696. 4. recus. in *Eiusd. Melett. var.* p. 539 sqq. et *Baumgarten. Examen Mirac. leg. fulm. contra Woolstonum*, Hal. 1740. 4. quos commemoravit *Danz.* de Eus. p. 134. cf. *Schröckh. christl. K. G.* T. III. p. 151. *Reuterdahl.* de fontt. p. 47. *Neander. Denkwürdigkk.* Tom. I. p. 378. Memorabile illud est, quod de hoc miraculo dicit Eusebius, his verbis: τοῖς μὲν ἔξωθεν — — παραδέδοται. Quamquam ipse se quasi corrigit illis: λόγος ἔχει et ἀλλὰ ταῦτα — τιθέσθω. Sed recte vituperat Eusebium *Möllerus de fide Eus.* p. 114. sq. Praeterea cf. Dio Cassius in excerpt. Xiphilini 71, 8. Suidas s. v. Ἰουλιανός. Capitol. in Marc. Aurel. c. 24. Similes narrationes leguntur apud Curt. IV, 7, 13. Oros. hist. V, 15. Dio Cass. LX, 9. Alludere ad illam narrationem Cyprian. in tractatu ad Demetriadem p. 193. ed. Oxon. cum ait Christianos *pro arcendis hostibus et imbribus impetrandis* preces fundere, monuit *Lowth.* Praeterea *Pagi* ad a. C. 174. testatur, exstare nummum argenteum in gaza regia, inscriptum: M. ANTONINUS AUG. TR. P. XXVIII. Videri ibi caput Antonini laureatum. In postica esse: RELIG. AUG. IMP. VI. COSS. III. id est, *Religio Augusti.* Mercurium cerni stantem, qui dextra pateram et sinistra caduceum teneat. Tribunitiam pot. 28. currenti anno iniisse M. Aurelium. Quare cum Xiphilinus scribat, Dionem dicere, Marcum hanc pluviam Mercurio, cuius cultus esset studiosus, attribuisse, esse illum nummum testem fidei Dionis, assentiente Andrea Morellio. Hoc excerpsit Read. *H.*] — 5) Τῇ Ῥωμαϊκῇ συγκλήτῳ προσφωνήσας. Hunc locum emendavimus ex manuscriptis codicibus Maz. Med. Fuk. et Sav., qui diserte scriptum habent τῇ Ῥωμαϊκῇ συγκλήτῳ, non ut Rob. Stephanus Regium codicem secutus ediderat τὴν Ῥωμαϊκὴν τῇ συγκλήτῳ, etc. Quamquam apologeticus Tertulliani proprie non senatui Romano, sed praesidibus provinciarum, cunctisque magistratibus imperii Romani est nuncupatus. Qui quoniam e senatu ut plurimum eligebantur, ideo dici potest, Apologeticum illum senatui Romano dicatum esse. — 6) Κρείττονι Stroth. *H.* — 7) Μάρκου — ἐπιστολάς. Aevo seriori tribuendam esse ut M. Aurelii exstantem in apolog. Iustini M. et scriptis M. Aur., epistolam docuit *Scaliger.* cf. Tert. Apol. V. Euseb. in Chron. ad annum Marci XIII. Oros. VII, 15. Xiphil. hist. Dion. Cass. lib. 71.

νῦν φέρεσθαι, ἐν αἷς αὐτὸς μαρτυρεῖ ἐν Γερμανίᾳ ὕδατος ἀπορίᾳ μέλλοντα αὐτοῦ τὸν στρατὸν διαφθείρεσθαι, ταῖς τῶν Χριστιανῶν εὐχαῖς σεσῶσθαι. Τοῦτον δέ φησι καὶ θάνατον ἀπειλῆσαι [8]) τοῖς κατηγορεῖν ἡμῶν ἐπιχειροῦσιν. Οἷς ὁ δηλωθεὶς ἀνὴρ, καὶ ταῦτα προσεπιλέγει· „ποταποὶ οὖν οἱ νόμοι οὗτοι οἷς καθ᾽ ἡμῶν μόνοι [9]) ἕπονται ἀσεβεῖς, ἄδικοι, ὠμοὶ, οὓς οὔτε Οὐεσπασιανὸς ἐφύλαξε, καίτοι γε Ἰουδαίους νικήσας, οὓς Τραϊανὸς ἐκ μέρους ἐξουθένησε, κωλύων ἐπιζητεῖσθαι Χριστιανοὺς, οὓς οὔτε Ἀδριανὸς, καίτοι γε πάντα τὰ περίεργα πολυπραγμονῶν, οὔτε ὁ Εὐσεβὴς ἐπικληθεὶς ἐπεκύρωσεν.“ Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὅπῃ τις ἐθέλῃ, τιθέσθω· μετίωμεν δὲ ἡμεῖς ἐπὶ τὴν τῶν ἑξῆς ἀκολουθίαν. Ποθεινοῦ δὴ ἐφ᾽ ὅλοις τῆς ζωῆς ἔτεσιν ἐνενήκοντα σὺν τοῖς ἐπὶ Γαλλίας μαρτυρήσασι τελειωθέντος, Εἰρηναῖος [10]) τῆς κατὰ Λούγδουνον ἧς ὁ Ποθεινὸς ἡγεῖτο παροικίας,

---

H. — 8) *Καὶ θάνατον ἀπειλῆσαι.* Verba Tertulliani sunt haec in apologetici cap. 5. *Qui sicut non palam ab eiusmodi hominibus poenam dimovit, ita alio modo palam dispersit, adiecta etiam accusatoribus damnatione et quidem tetriore.* [Ante haec verba leguntur apud Tertullianum: *At nos e contrario edimus protectorem, si litterae M. Aurelii, gravissimi imperatoris requirantur, quibus illam Germanicam sitim, Christianorum forte militum precutionibus, impetrato imbri discussam contestatur.* Deinde scribit Tertull.: *Quales ergo leges istae, quas adversus nos soli exercent impii, iniusti, turpes, truces, vani, dementes? Quas Traianus ex parte frustratus est, vetando inquiri Christianos: quas nullus Hadrianus quanquam curiositatum omnium explorator, nullus Vespasianus, quamquam Iudaeorum debellator, nullus Pius, nullus Verus impressit. H.*] In edicto M. Aurelii quod supra retulit Eusebius lib. IV. cap. 13. poena accusatoribus Christianorum proponitur his verbis: *ὁ δὲ καταφέρων ἔνοχος ἔσται δίκης.* Id est, delator vero poenae subiaceat. Ubi notandum est, imperatorem poenae genus non definiisse, sed eam iudicantis arbitrio permisisse, ut habita ratione dignitatis eius qui delatus fuisset, et eius qui reum detulisset, accusator a iudice puniretur. Eiusdem legis meminit Eusebius infra cap. 21. huius libri ubi de Apollonio. — 9) *Οἳ καθ᾽ ἡμῶν μόνων ἕπονται ἀσεβεῖς.* [Val. *H.*] Scribendum puto: *οἷς καθ᾽ ἡμῶν μόνοι ἕπονται ἀσεβεῖς,* etc. [Ita cum Grut. scripsi. *H.*] Sic enim ait Tertullianus: *Quales ergo leges istae, quas adversus non soli exercent impii.* In codice Med. Fuk. et Saviliano scribitur: *οἳ καθ᾽ ἡμῶν μόνων ἔσονται ἀσεβεῖς.* Quae lectio et a verbis et a sensu Tertulliani longius recedit. Ceterum pro *μόνων* codex Maz. et Fuk. scriptum habent *μόνον.* [Ita quoque Nic. Str. qui etiam οἳ retinuit. *H.*] — 10) *Εἰρηναῖος τῆς ἐν Λουγδούνῳ παροικίας.* Baronius quidem anno Christi 180. electionem Irenaei collocavit,

τὴν ἐπισκοπὴν διαδέχεται. Πολυκάρπου δὲ τοῦτον ἀκουστὴν γενέσθαι κατὰ τὴν νέαν ἐμανθάνομεν ἡλικίαν. Οὗτος [11]) τῶν ἐπὶ Ῥώμης τὴν διαδοχὴν ἐπισκόπων ἐν τρίτῃ συντάξει τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις παραθέμενος, εἰς Ἐλεύθερον οὗ τὰ κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῖν ἐξετάζεται, ὡς ἂν δὴ κατ' αὐτὸν σπουδαζομένης αὐτῷ τῆς γραφῆς, τὸν κατάλογον ἵστησι, γράφων ὧδε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛ.

Τῶν ἐπὶ Ῥώμης ἐπισκοπευσάντων κατάλογος.

(Nic. H. E. IV, 15.)

„Θεμελιώσαντες οὖν καὶ οἰκοδομήσαντες οἱ μακάριοι ἀπόστολοι τὴν ἐκκλησίαν, Λίνῳ τὴν τῆς ἐπισκοπῆς λειτουργίαν ἐνεχείρισαν. Τούτου τοῦ Λίνου Παῦλος ἐν ταῖς πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολαῖς μέμνηται, διαδέχεται δὲ αὐτὸν Ἀνέγκλητος. Μετὰ τοῦτον δὲ τρίτῳ τόπῳ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων τὴν ἐπισκοπὴν κληροῦται Κλήμης, ὁ καὶ ἑωρακὼς τοὺς μακαρίους ἀποστόλους, καὶ συμβεβληκὼς αὐτοῖς, καὶ ἔτι ἔναυλον τὸ κήρυγμα τῶν ἀποστόλων καὶ τὴν παράδοσιν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχων οὐ μόνος· ἔτι γὰρ πολλοὶ ὑπελείποντο τότε ὑπὸ τῶν ἀποστόλων δεδιδαγμένοι. Ἐπὶ τούτου οὖν τοῦ Κλήμεντος στάσεως οὐκ ὀλίγης τοῖς ἐν Κορίνθῳ γενομένης ἀδελφοῖς, ἐπέστειλεν ἡ ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησία ἱκανωτάτην [1])

Nam post mortem Pothini quae contigit anno Christi 179. cessavisse ait episcopatum Lugduni, donec persecutionis furor deferbuisset, et Irenaeus qui Romam a Pothino et a Lugdunensi ecclesia missus fuerat, domum reversus esset. Sed nos supra non infirmis rationibus demonstravimus, Irenaeum legationem illam non obiisse. Itaque nihil iam vetat, quominus Irenaei ordinatio, in eundem annum quo Pothinus est mortuus, conferatur. [Paulo ante pro ὅπῃ τις ἐθέλῃ, ὅπῃ τ. ἐθέλει habet Steph. *H.*] — 11) Οὗτος — ὧδε ut male cohaereant cum praedentibus et consequentibus, ita non alienum esse a more Eusebii hoc modo quaedam inserere, monet ad h. l. Strothius. *H.*

Cap. VI. 1) Ἱκανωτάτην Val. vertit: *luculentissimam.* Convenit potius verbum ἱκανὸς nostro: *tüchtig*, Latinorum *probus, iustus*, *cui nihil*

γραφὴν τοῖς Κορινθίοις, εἰς εἰρήνην συμβιβάζουσα αὐτοὺς, καὶ ἀνανεοῦσα τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ ἣν νεωστὶ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων παράδοσιν εἰλήφει. ²)“ Καὶ μετὰ βραχέα φησί· „Τὸν δὲ Κλήμεντα τοῦτον διαδέχεται Εὐάρεστος, καὶ τὸν Εὐάρεστον Ἀλέξανδρος. Εἶθ' οὕτως ἕκτος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων καθίσταται Ξύστος. Μετὰ δὲ τοῦτον Τελεσφόρος, ὃς καὶ ἐνδόξως ἐμαρτύρησεν· ἔπειτα Ὑγῖνος, εἶτα Πίος, μεθ' ὃν Ἀνίκητος. Διαδεξαμένου τὸν Ἀνίκητον Σωτῆρος, νῦν δωδεκάτῳ τόπῳ τὸν τῆς ἐπισκοπῆς ἀπὸ τῶν ἀποστόλων κατέχει κλῆρον Ἐλεύθερος. Τῇ αὐτῇ τάξει καὶ τῇ αὐτῇ διδαχῇ ³) ἥ τε ἀπὸ τῶν ἀποστόλων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παράδοσις καὶ τὸ τῆς ἀληθείας κήρυγμα κατήντηκεν εἰς ἡμᾶς.“

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ.

Ὡς καὶ μέχρι τῶν τότε καιρῶν διὰ τῶν πιστῶν δυνάμεις ἐνηργοῦντο παράδοξοι.

(Nic. H. E. IV, 13.)

Ταῦτα ὁ Εἰρηναῖος, ἀκολούθως ταῖς προδιεξοδευθείσαις ἡμῖν ὑπογράψας ἱστορίαις ¹), ἐν οἷς ἐπέγραψε πέντε οὖσι τὸν ἀρι-

---

deest. Melius igitur vertit Stroth. *einen sehr gründlichen Brief* eodem modo quo supra IV, 30. ubi cf. not. 7. Similiter Clemens Alexandrinus apud Euseb. H. E. III, 23. ἱκανὸν τῷ σώματι dicit quod Stroth. vertit: *von starker Leibes-Constitution.* Cf. III, 24. ἱκανώτατος νοήμασιν. *Passow.* s. v. *H.* — 2) Καταγγέλλουσα cum Iren. Cph. Ruf. post εἰλ. legit Stroth. *H.* — 4) Τῇ αὐτῇ διδαχῇ. Sic habent etiam nostri codices. Malim tamen scribere διαδοχῇ, cum Christophorsono et Savilio et cum veteri interprete Irenaei. [Διδαχῇ in Irenaeo quamvis falsa sit lectio, tamen in Eusebio esse veram, recte monet Str. *H.*]

Cap. VII. 1) Ὑπογράψας ἱστορίαις. Huius verbi vim ac proprietatem non satis expresserunt interpretes. Musculus enim vertit *subiecit*, quod est ineptissimum. Christophorsonus pro simplici verbo accepit. Verum ὑπογράφειν aliquid amplius significat, nempe *delineare* et *adumbrare*, metaphora ducta a pictoribus. Possis etiam interpretari *subscribere*,

θμὸν, ἐλέγχου[2]) καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, ἐν δευτέρῳ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως, ὅτι δὴ καὶ εἰς αὐτὸν ὑποδείγματα τῆς θείας καὶ παραδόξου δυνάμεως ἐν ἐκκλησίαις τισὶν ὑπολέλειπτο, διὰ τούτων ἐπισημαίνεται λέγων· [3]) „Τοσοῦτον δὲ ἀποδέουσι τοῦ νεκρὸν ἐγεῖραι, καθὼς ὁ κύριος ἤγειρε καὶ οἱ ἀπόστολοι διὰ προσευχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀδελφότητι πολλάκις [4]), διὰ τὸ ἀναγκαῖον τῆς κατὰ τόπον ἐκκλησίας πάσης αἰτησαμένης μετὰ νηστείας καὶ λιτανείας πολλῆς, ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα τοῦ τετελευτηκότος, καὶ ἐχαρίσθη ὁ ἄνθρωπος ταῖς εὐχαῖς τῶν ἁγίων." Καὶ αὖθις φησὶ μεθ' ἕτερα· „εἰ δὲ καὶ τὸν κύριον φαντασιωδῶς τὰ τοιαῦτα πεποιηκέναι φήσουσιν, ἐπὶ τὰ προφητικὰ ἀνάγοντες αὐτοὺς, ἐξ αὐτῶν ἐπιδείξομεν πάντα οὕτως περὶ αὐτοῦ

---

quod idem est ac *consentire* et *suffragari*. — 2) Ἐλέγχου ita intelligendum est, ut idem sit ac τὰ τοῦ ἐλέγχου κ. λ. neque subaudiendum περί. Vid. *Herm.* ad Vig. p. 880. *Buttmann.* ad Soph. Philoct. v. 439. *Matthiae ausf. Gramm.* p. 650. cf. Xen. Cyr. VI, 3, 10. ὧν νῦν λόγος ἐστί Thucyd. I, 61. Plat. Apol. 14. init. ubi iam Fischerus τούτου recte defendit Soph. Ai. v. 998. Pind. Pyth. VII, 8. Eodem modo infra πολλῶν ἀκούομεν κ. λ. Hinc male Valesius ad III, 28 not. 6. ἐν δευτέρῳ περὶ τῶν ἐπαγγελιῶν scribi voluisse puto, quamvis sane paulo insolentius ibi locutus sit Eusebius. cf. Marc. I, 28. Luc. IV, 37. Hebr. VI, 2. βαπτισμῶν διδαχῆς ubi male nonnulli comma ponere voluerunt inter βαπ. et διδαχῆς. Ad verba τῆς ψευδωνύμου γνώσεως cf. I, 1 not. 8. III, 32. *Moshem. dissert. de caussis suppositorum librorum inter Christianos saeculi primi et secundi* in *Eiusd.* dissertt. ad hist. eccl. pertt. Vol. I. p. 244 sq. §. XI. „*Quare Gnosticorum appellationem, — — hi homines nacti sint, evidens est, de quo vocabulo alioquin multa viri docti confuse disputarunt. Ideo nimirum hoc nomen acceperunt, quoniam praeter* γνῶσιν *seu cognitionem dei illius, qui cunctis Diis et geniis longe superior esset, nihil ad salutem impetrandam requiri, statuebant.*" cf. *Ittig.* de haeresiarchis p. 164 sqq. 1 Timoth. VI, 20. Clemens Alex. Strom. VI. p. 645. γνῶσις παρὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ παραδοθεῖσα. Lactant. Institt. div. III, 16, 10. *philosophiam* tollimus, quia humanae cogitationis inventio est, *sophiam* defendimus, quia divina traditio est. *H.* — 3) Λέγων Iren. adv. haer. II, 57. Ad rem vid. quae monui supra ad III, 37 not. 4. cf. V, 3 ext. πλεῖσται — — παρεῖχον. *H.* — 4) Πολλοὶ πολλάκις. Apud Nicephorum in lib. IV. c. 13. deest vox πολλοί, quam nec vetus interpres Irenaei, nec Rufinus agnoscit. Itaque expungenda est, utpote quae sensum turbet. Paulo post, ubi legebatur: μετὰ νηστείας πολλῆς καὶ ἁγνείας, restituimus καὶ λιτανείας, ut legitur apud Nicephorum, et in quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. et Sav. quibus subscribit vetus interpres Irenaei et Rufinus. [Πολλοὶ delevi

καὶ προειρῆσθαι καὶ γεγονέναι βεβαίως, καὶ αὐτὸν μόνον εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ. Διὸ καὶ ἐν τῷ ἐκείνου ὀνόματι οἱ ἀληθῶς αὐτοῦ μαθηταί, παρ᾽ αὐτοῦ λαβόντες τὴν χάριν, ἐπιτελοῦσιν ἐπ᾽ εὐεργεσίᾳ τῇ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, καθὼς εἷς ἕκαστος αὐτῶν τὴν δωρεὰν εἴληφε παρ᾽ αὐτοῦ. Οἱ μὲν γὰρ δαίμονας ἐλαυνοῦσι βεβαίως καὶ ἀληθῶς, ὥστε πολλάκις καὶ πιστεύειν αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς καθαρισθέντας 5) ἀπὸ τῶν πονηρῶν πνευμάτων, καὶ εἶναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ· οἱ δὲ καὶ πρόγνωσιν ἔχουσι τῶν μελλόντων, καὶ ὀπτασίας καὶ ῥήσεις προφητικάς, ἄλλοι δὲ τοὺς κάμνοντας διὰ τῆς τῶν χειρῶν ἐπιθέσεως ἰῶνται, καὶ ὑγιεῖς ἀποκαθιστᾶσιν. Ἤδη δέ, καθὼς ἔφαμεν, καὶ νεκροὶ ἠγέρθησαν, καὶ παρέμειναν σὺν ἡμῖν 6) ἱκανοῖς ἔτεσι. Καὶ τί γάρ; οὐκ ἔστιν ἀριθμὸν εἰπεῖν τῶν χαρισμάτων, ὧν κατὰ παντὸς τοῦ κόσμου ἡ ἐκκλησία παρὰ θεοῦ λαβοῦσα, ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, ἑκάστης ἡμέρας ἐπ᾽ εὐεργεσίᾳ τῇ τῶν ἐθνῶν ἐπιτελεῖ, μήτε ἐξαπατῶσα

---

cum Stroth. *H.*] — 5) *Τοὺς καθαρισθέντας.* Verbum καθαρίζεσθαι eodem sensu usurpat Athanasius in vita Antonii: καὶ ἐπικαλεσάμενος τὸν Χριστὸν ἀπῆλθεν, ἔχων τὴν θυγατέρα καθαρισθεῖσαν ἀπὸ τοῦ δαίμονος. Et paulo post: πιστεύοντες καὶ εὐχόμενοι γνησίως, ἐκαθαρίζοντο. Sic apud Gregor. Nyss. libro de vita sanctae Macrinae sub finem: δαιμονώντων καθάρσεις. Sic etiam Latini purgari dicebant eos, qui immundis spiritibus liberabantur. Hieronymus in vita b. Hilarionis: *Noluit autem Sanctus antequam purgaret virginem, signa iubere perquiri.* Et iterum: *Nec multo post purgatus est puer, patre fidem dante, et ceteris qui aderant.* [Cf. Lactant. Institt. div. II, 14. 15. 16. Euseb. H. E. IV, 7. not. 14. *H.*] Ambrosius in lib. VII. epistolarum, epist. 2. Paulinus in vita Ambrosii. Occurrit ea vox et in can. 14. concilii Arausicani. Severus in dialogo primo de vita Martini cap. 14. *Quinto demum mense purgatus est non solum daemone, sed quod illi erat utilius et optatius, vanitate.* Sed et in lib. I. de vita Martini, titulus capitis 17. in MS. codice hic est: *Ubi daemoniaco furenti digitos in os intulit, et confestim purgavit.* Eucherius in passione sancti Mauricii: *Haec duo*, inquit, *miracula passioni martyrum inserenda. Ceterum satis multa sunt, quae vel in purgatione daemonum, vel in restauratione claudorum*, etc. Ita legitur in vetustissimo codice Mosciacensi, non ut Surius edidit: *expugnatione daemonum.* Porro in quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. et Savil. scripsum est: αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς καθαρισθέντας. Qui articulus deest in Regio exemplari, et in editione Stephani. [Τοὺς cum Stroth. addidi. *H.*] — 6) *Παρέμειναν ἡμῖν.* Rectius in codice Maz. Med. Saviliano, nec non aucephorum legitur: παρέμειναν σὺν ἡμῖν. Fuketianus habet παρέ

τινάς, μήτε ἐξαργυριζομένη· ὡς γὰρ δωρεὰν εἴληφε παρὰ Θεοῦ, δωρεὰν καὶ διακονεῖ." Καὶ ἐν ἑτέρῳ δὲ τόπῳ 7) ὁ αὐτὸς γράφει· „καθὼς καὶ πολλῶν ἀκούομεν ἀδελφῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ προφητικὰ χαρίσματα 8) ἐχόντων, καὶ παντοδαπαῖς λαλούντων διὰ τοῦ πνεύματος γλώσσαις, καὶ τὰ κρύφια τῶν ἀνθρώπων εἰς φανερὸν ἀγόντων ἐπὶ τῷ συμφέροντι, καὶ τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ ἐκδιηγουμένων." Ταῦτα καὶ περὶ τοῦ διαφορὰς χαρισμάτων μέχρι καὶ τῶν δηλουμένων χρόνων παρὰ τοῖς ἀξίοις διαμεῖναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η.

Ὅπως ὁ Εἰρηναῖος τῶν θείων μνημονεύει γραφῶν.

(Nic. H. E. IV, 14.)

Ἐπεὶ δὲ ἀρχόμενοι τῆς πραγματείας ὑπόσχεσιν πεποιήμεθα, παραθήσεσθαι κατὰ καιρὸν εἰπόντες τὰς τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν πρεσβυτέρων τε καὶ συγγραφέων φωνάς, ἐν αἷς τὰς περὶ τῶν ἐνδιαθήκων γραφῶν εἰς αὐτοὺς κατελθούσας παραδό-

---

ἡμῖν. — 7) Iren, V, 3. *H.* — 8) *Προφητικὰ χαρίσματα.* Vid. (Elend) *de prophetis ecclesiue apostolicae dissertatio* in *Moshem.* dissertt. ad hist. eccles. pert. Vol. I. p. 206 sqq. §. XVII. „*Restat, ut, quemadmodum stricte sic dictae Prophetiae notionem, ita et generalem antiquioris ecclesiae doctoribus usitatam fuisse testimoniis eorum nonnullis comprobemus.*" *Koppe Excurs. III. in Epist. ad Ephes.* p. 151 sq. cf. Ephes. II, 20. III, 5. IV, 11. 1 Cor. XII, 3. 10. 29. XIII, 2. 8. 9. XIV, 1—7. 25. 26. 30. 31. 34. quo versu caute scripsit Paulus *λαλεῖν*, ne repugnaret locus XI, 1. *Teller. Wörterbuch des N. T.* s. v. *Prophet* et p. 316 sq. ed. III. „*Ueberhaupt verband man mit den angeführten Wörtern den Begriff einer besondern, ausserordentlichen* (nicht zu allen Zeiten und nicht allen Individuen gewährten) *Mittheilung der Weisheit oder Kraft Gottes, oder beides zugleich, an den Menschen, zur Ausrichtung eines gewissen Geschäftes, woraus nun verschiedene Grade der Weissagung, verschiedene Stufen der Propheten, und die Menge Nebenbedeutungen dieser Wörter sich am besten verständlich machen lassen.*" Cf. quae observavi ad Euseb. H. E. III, 37 4. *H.*

σεις γραφῇ παραδεδώκασι [1]), τούτων δὲ καὶ ὁ Εἰρηναῖος ἦν, φέρε καὶ τὰς αὐτοῦ παραθώμεθα λέξεις. Καὶ πρώτας γε τὰς περὶ τῶν ἱερῶν εὐαγγελίων, οὕτως ἐχούσας [2]). „ὁ μὲν δὴ Ματθαῖος ἐν τοῖς Ἑβραίοις τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν διαλέκτῳ καὶ γραφὴν ἐξήνεγκεν εὐαγγελίου, τοῦ Πέτρου [3]) καὶ τοῦ Παύλου ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζομένων καὶ θεμελιούντων τὴν ἐκκλησίαν. Μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδον [4]), Μάρκος ὁ μαθητὴς καὶ ἑρμηνευτὴς Πέτρου, καὶ αὐτὸς τὰ ὑπὸ Πέτρου κηρυσσόμενα, ἐγγράφως ἡμῖν παραδέδωκε, καὶ Λουκᾶς δὲ ὁ ἀκόλουθος Παύλου, τὸ ὑπ' ἐκείνου κηρυσσόμενον εὐαγγέλιον, ἐν βιβλίῳ κατέθετο. Ἔπειτα Ἰωάννης ὁ μαθητὴς τοῦ κυρίου, ὁ καὶ ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ ἀναπεσών, καὶ αὐτὸς ἐξέδωκε τὸ εὐαγγέλιον, ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀσίας διατρίβων." Ταῦτα μὲν οὖν ἐν τρίτῳ τῆς εἰρημένης ὑποθέσεως τῷ προδηλωθέντι εἴρηται. Ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ περὶ τῆς Ἰωάν-

---

Cap. VIII. 1) Γραφῇ παραδεδώκασι. Post haec verba codex Maz. et Med. has voces interserit: τούτων δὲ καὶ ὁ Εἰρηναῖος ἦν, quae tamen videntur esse superfluae, et a Scholiaste quodam ad marginem adscriptae. Habentur tamen etiam in Fuk. et Saviliano. — 2) Iren. III, 1. *H.* — 3) Τοῦ Πέτρου — εὐαγγελ. Cf. supra II, 15. III, 39. *H.* — 3) Μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδον. Nescio qua ratione Christophorsonus hunc Irenaei locum interpolarit, et pro vulgata lectione, quam omnium codicum consensus, et Rufini auctoritas vetusque interpres Irenaei confirmant, hanc maluerit substituere μετὰ δὲ τούτου τὴν ἔκδοσιν. An fortasse timuit, ne haec Irenaei ratio parum consentiret cum illis, quae supra retulit Eusebius in libro II. ex Papia et Clemente Alexandrino, qui evangelium Marci vivente adhuc Petro, Romae editum esse et ab eodem confirmatum tradiderunt? Quibus plane refragatur Irenaeus hoc loco, dum evangelium Marci post interitum Pauli ac Petri scriptum esse affirmat. Sed quid mirum, si hac in re antiqui patres inter se dissentiunt, cum de sacrorum evangeliorum scriptione nihil fere certi habeamus, nisi quatuor tantum esse, et a quatuor auctoribus scripta? Quo autem tempore, et quam ob causam scripta sint, et an Matthaei evangelium Hebraico primum sermone fuerit exaratum, parum constat. [Oratio liberalis et ingenua a Catholicis profecto non saepe audita. Temere *Grabius* ad l. l. Irenaei ἔξοδον interpretatur de excessu apostolorum ex Roma, non de excessu e vita. vid. *Hug. Einleitung ins N. T.* T. II. p. 65 sq. 2 Petr. I, 14. 15. Luc. IX, 31. Euseb. H. E. IV, 14. *Suicer.* Thes. T. I. p. 1142. s. v. ἔξοδος. *Loesner. Observv. Phil.* p. 486. Joseph. Archaeol. IV, 8, 2. ἐπ' ἐξόδου τοῦ ζῆν. cf. Valer. Max. III, 2, 4. Tui clarissimi *excessus*, Cato! Utica monumentum est. Lactant. Institt. div. II, 4, 36. 37. ante suam *mortem* crudelissimam *exitum* — audivit. Locum Irenaei interpolatum legi quoque in Catena P. P. a *Possevino* edita, ad

νου ἀποκαλύψεως, καὶ τῆς ψήφου τῆς τοῦ ἀντιχρίστου προσηγορίας οὕτω διαλαμβάνει· „τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων, καὶ ἐν πᾶσι δὲ τοῖς σπουδαίοις καὶ ἀρχαίοις ἀντιγράφοις τοῦ ἀριθμοῦ τούτου κειμένου, καὶ μαρτυρούντων αὐτῶν ἐκείνων τῶν κατ᾽ ὄψιν τὸν Ἰωάννην ἑωρακότων, καὶ τοῦ λόγου διδάσκοντος ἡμᾶς ὅτι ὁ ἀριθμὸς τοῦ ὀνόματος τοῦ θηρίου κατὰ τὴν τῶν Ἑλλήνων ψῆφον διὰ τῶν ἐν αὐτῷ γραμμάτων ἐμφαίνεται.“ Καὶ ὑποκαταβὰς περὶ τοῦ αὐτοῦ φάσκει· „ἡμεῖς οὖν οὐκ ἀποκινδυνεύομεν περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀντιχρίστου ἀποφαινόμενοι βεβαιωτικῶς. Εἰ γὰρ ἔδει ἀναφανδὸν τῷ νῦν καιρῷ κηρύττεσθαι τοὔνομα αὐτοῦ, δι᾽ ἐκείνου ἂν ἐῤῥέθη τοῦ καὶ τὴν ἀποκάλυψιν ἑωρακότος· οὐδὲ γὰρ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἑωράθη, ἀλλὰ σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γενεᾶς, πρὸς τῷ τέλει τῆς Δομετιανοῦ ἀρχῆς.“ Ταῦτα καὶ περὶ τῆς ἀποκαλύψεως ἱστόρηται τῷ δεδηλωμένῳ. Μέμνηται δὲ καὶ τῆς Ἰωάννου πρώτης ἐπιστολῆς, μαρτύρια ἐξ αὐτῆς πλεῖστα εἰσφέρων, ὁμοίως δὲ καὶ τῆς Πέτρου προτέρας. Οὐ μόνον δὲ οἶδεν, ἀλλὰ καὶ ἀποδέχεται τὴν τοῦ Ποιμένος γραφὴν, λέγων· „καλῶς οὖν εἶπεν ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα· πρῶτον πάντων πίστευσον ὅτι εἷς ἐστὶν ὁ θεὸς, ὁ τὰ πάντα κτίσας καὶ τὰ ἑξῆς.“ Καὶ ῥητοῖς δέ τισιν ἐκ τῆς Σολομῶντος σοφίας κέχρηται μονονουχὶ φάσκων [5])· ὅρασις δὲ θεοῦ περιποιητικὴ ἀφθαρσίας, ἀφθαρσία δὲ ἐγγὺς εἶναι ποιεῖ θεοῦ. Καὶ ἀπομνημονευμάτων [6]) δὲ ἀποστολικοῦ τινὸς πρεσβυτέρου, οὗ τοὔνομα σιωπῇ παρέδωκε,

---

evang. Marci, observavit Stroth. ad h. l. *H.*] — 5) *Μονονουχὶ φάσκων.* Locus Irenaei exstat in libro IV. contra haereses cap. 37. sed paulo aliter conceptus. Nec enim Irenaeus Salomonis locum nominatim citat ex capite 6. Sapientiae, sed tantum ad eum alludit. Quare Eusebius non sine causa addidit *μονονουχὶ*, id est, tantum non ita dicens. Ceterum praeter Irenaeum etiam Hegesippus utitur testimoniis ex libro Sapientiae Salomonis, ut videre est in cap. 23. lib. II. ubi martyrium Iacobi refertur ex Hegesippo. [Contendere l. l. Valesium potius adversus Scaligerum, locum ex capite Iesaiae tertio laudari, monuit *Lowth.* teste *Readingo* in Corrigendis. *H.*] Neuter tamen, nec Hegesippus nec Irenaeus, librum illum vocat Sapientiam Salomonis. Quippe veteres omnes ecclesiastici scriptores, Sapientiam Salomonis appellant librum illum qui hodie Proverbia inscribitur. Liber autem ille qui titulum Sapientiae Salomonis hodie praefert, *ψευδεπίγραφος* est teste Hieronymo, quamvis Eusebii aetate ita appellaretur, ut ex hoc loco discimus, et ex capite 26. infra, ubi Eusebius ait, Irenaeum in dialogis proferre testimonia ex libro qui ..ur Sapientia Salomonis. [Cf. Euseb. H. E. IV, 22 not. 17. *H.*] —

μνημονεύει [7]), ἐξηγήσεις τε αὐτοῦ θείων γραφῶν παρατίθεται. Ἔτι καὶ Ἰουστίνου τοῦ μάρτυρος καὶ Ἰγνατίου μνήμην πεποίηται, μαρτυρίαις αὖθις καὶ ἀπὸ τῶν τούτοις γραφέντων κεχρημένος. Ἐπήγγελται [8]) δὲ ὁ αὐτὸς ἐκ τῶν Μαρκίωνος συγγραμμάτων ἀντιλέξειν αὐτῷ ἐν ἰδίῳ σπουδάσματι. Καὶ περὶ τῆς κατὰ τοὺς ἑβδομήκοντα ἑρμηνείας τῶν θεοπνεύστων γραφῶν, ἄκουε οἷα κατὰ λέξιν γράφει [9])· „ὁ θεὸς οὖν ἄνθρωπος ἐγένετο, καὶ αὐτὸς κύριος ἔσωσεν ἡμᾶς, δοὺς τὸ τῆς παρθένου σημεῖον· ἀλλ' οὐχ ὡς ἔνιοι φασὶ τῶν νῦν τολμώντων μεθερμηνεύειν τὴν γραφὴν, ἰδοὺ ἡ νεάνις [10]) ἐν γαστρὶ ἕξει καὶ τέξεται υἱὸν, ὡς Θεοδοτίων [11]) ἡρμήνευσεν ὁ Ἐφέσιος, καὶ Ἀκύλας ὁ Ποντικὸς, ἀμφότεροι Ἰουδαῖοι προσήλυτοι· οἷς κατακολουθήσαντες οἱ Ἐβιωναῖοι, ἐξ Ἰωσὴφ αὐτὸν γεγενῆσθαι φάσκουσι.“ Τούτοις ἐπιφέρει μετὰ βραχέα λέγων· „πρὸ γὰρ τοῦ

6) Ἀπομνημονευμάτων. In huius vocis interpretatione ambo lapsi interpretes. Nam Musculus quidem *commentarios* vertit, Christophorsonus autem *libros*, neuter bene. Atqui Rufinus recte ipsis praeiverat, et quasi facem accenderat ita vertens: *Sed et apostolici cuiusdam viri sermonum quasi memoriter meminit.* Ἀπομνημονεύματα sunt dicta sapientum quae memoria repetuntur. Sic Xenophon libros scripsit τοῦ Σωκράτους ἀπομνημονευμάτων, id est, dictorum Socratis quae memoria recolebat. Si quis in eo loco Socratis libros interpretaretur, erraret procul dubio, cum Socrates nullos libros scripserit, ut satis constat. Eo sensu ἀπομνημονεύειν sumit Papias apud Eusebium supra, in fine libri tertii. [Cf. VI, 25. *Valcken.* Annott. ad Xenoph. Mem. p. 238. ed. *Ernest.* *H.*] — 7) Μνημονεύει Iren. IV, 5. *H.* — 8) Ἐπήγγελται Iren. II, 23. *H.* — 9) Ibid. III, 24. *H.* — 10) Hoc vocabulum in antiquissimis quibusdam Codd. circumflecti, notatur in Ion. teste Stroth. ad h. l. *H.* — 11) Ὡς Θεοδοτίων. Ex scriptoribus qui Theodotionis mentionem facere, nullus exstat antiquior Irenaeo. Quare videndum est, an ex eo Theodotionis aetas elici possit. Epiphanius in libro de ponderibus, auctor est Theodotionem sub Commodo floruisse, et interpretationem suam edidisse. Epiphanii sententiam secutus est auctor chronici Alexandrini, qui anno sexto imperatoris Commodi Theodotionem opus suum edidisse prodit. Mihi tamen videtur paulo antiquior esse Theodotio. Nam cum Irenaeus eum nominet in libris contra haereses, quos quidem libros ab Irenaeo scriptos esse constat pontificatu Eleutheri (id enim ipse testatur in libro III. illius operis), prorsus necesse est, ut Theodotionem ante pontificatum Eleutheri floruisse dicamus. Ceterum in codice Mazarino vox νεᾶνις circumflectitur. [De Theodotione cf. *Cave* hist. T. I. p. 48. *Dodwell.* dissert. in Iren. §. 39. de Aquila *Cave* l. l. p. 32. laudante Readingo ad h. l. Praeterea vid. Epiphan. de mensur. et pond. p. 170—172. ed. *Pe-*

Ῥωμαίους κρατῦναι 12) τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, ἔτι τῶν Μακεδόνων τὴν Ἀσίαν κατεχόντων, Πτολεμαῖος ὁ Λάγου 13) φιλοτιμούμενος τὴν ὑπ᾽ αὐτοῦ κατεσκευασμένην 14) βιβλιοθήκην ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κοσμῆσαι τοῖς πάντων ἀνθρώπων συγγράμμασιν, ὅσα γε σπουδαῖα ὑπῆρχεν, ᾐτήσατο παρὰ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν, εἰς τὴν Ἑλληνικὴν διάλεκτον σχεῖν αὐτῶν μεταβεβλημένας τὰς γραφάς 15).

ταν. *H.*] — 12) Κρατῦναι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν. In nostris exemplaribus Maz. Med. et Fuk. verbum κρατῦναι circumflectitur. — 13) Πτολεμαῖος ὁ Λάγου. Sacrorum librorum Graecam interpretationem, sub Ptolemaeo Lagi filio factam fuisse, nonnulli ex veteribus prodiderunt, ut testatur Clemens Alexandrinus in libro I. Stromatei, et Anatolius in computo paschali, et Theodoretus in praefatione Commentariorum in psalmos. Alii sub Ptolemaeo Philadelpho id factum esse memorant. Quae quidem opinio, cum plurium scriptorum auctoritate firmetur, tandem praevaluit. Anatolius interpretationem illam septuaginta seniorum, tam sub Ptolemaeo Lagi filio, quam sub eius successore Philadelpho factam esse confirmat. Quod certe mihi videtur admodum probabile. Nam cum Aristobulus, Iosephus ac Tertullianus diserte scribant, Demetrium Phalereum auctorem huius rei fuisse Ptolemaeo, constetque eundem Demetrium Phalereum in summa gratia et auctoritate fuisse apud Ptolemaeum Lagi filium, et paulo post eius interitum e vita migrasse, omnino necesse est ut interpretationem illam, si quidem curante Demetrio facta est, sub Ptolemaeo Lagi filio inchoatam fuisse dicamus. Cumque Philadelphus biennio circiter una cum patre regnaverit, adscitus ab eo in consortium regni, ideo fortasse interpretatio illa sub utroque principe facta esse memoratur. Haec cum scripsissem, postea comperi D. Petavium eadem fere sensisse in animadversionibus ad Ephiphanium. — 14) Κατασκευασθεῖσαν Steph. (MSt. etc.) κατεσκ. Nic. Stroth. *H.* — 15) Μεταβεβλημένας τὰς γραφάς. Sic etiam Clemens Alexandrinus ait libros omnes, tam legis quam prophetarum, a 70. senioribus in Graecum sermonem conversos fuisse, cui subscribit Theodoretus in loco supra citato, et Olympiodorus in Commentariis ad librum Iob, et reliqui fere omnes. Aristobulus tamen et Iosephus, ambo Iudaei scriptores, legem duntaxat ab illis Graece interpretatam fuisse innuunt. Aristobuli quidem haec verba sunt apud Eusebium in lib. XIII. praeparationis: ἡ δὲ ὅλη ἑρμηνεία τοῦ διὰ τοῦ νόμου πάντων ἐπὶ τοῦ προσαγορευθέντος Φιλαδέλφου, etc. Iosephus vero in prooemio librorum de antiquitate Iudaica ita scribit: εὗρον τοίνυν ὅτι Πτολεμαῖος μὲν ὁ δεύτερος βασιλεὺς περὶ παιδείαν καὶ βίβλων συναγωγὴν σπουδάσας, ἐξαιρέτως ἐφιλοτιμήθη τὸν ἡμέτερον νόμον, καὶ τὴν κατ᾽ αὐτὸν διάταξιν τῆς πολιτείας εἰς τὴν Ἑλλάδα μεταβαλεῖν. Et paulo post id ipsum declarat apertius his verbis: οὐδὲ γὰρ πᾶσαν ἐκεῖνος ἔφθη λαβεῖν τὴν ἀναγραφὴν, ἀλλ᾽ αὐτὰ μόνα τὰ τοῦ νόμου παρέδοσαν οἱ πεμφθέντες ἐπὶ τὴν ἐξήγησιν πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Idem scribit in lib. XII.

Οἱ δὲ, ὑπήκουον γὰρ ἔτι τοῖς Μακεδόσι τότε, τοὺς παρ' αὐτοῖς ἐμπειροτάτους τῶν γραφῶν καὶ ἀμφοτέρων τῶν διαλέκτων, ἑβδομήκοντα πρεσβυτέρους ἔπεμψαν Πτολεμαίῳ, ποιήσοντας τοῦθ' 16) ὅπερ ἠβούλετο. Ὁ δὲ ἰδίᾳ πεῖραν αὐτῶν λαβεῖν θελήσας, εὐλαβηθείς τε μή τι ἄρα συνθέμενοι, ἀποκρύψωσι τὴν ἐν ταῖς γραφαῖς διὰ τῆς ἑρμηνείας ἀλήθειαν, χωρίσας αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων 17), ἐκέλευσε τοὺς πάντας τὴν αὐτὴν ἑρμηνείαν γράφειν 18), καὶ τοῦτο ἐπὶ πάντων τῶν βιβλίων ἐποίησε. Συνελθόντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ, καὶ συναντιβαλόντων ἑκάστου τὴν ἑαυτοῦ ἑρμηνείαν, ὁ μὲν θεὸς ἐδοξάσθη, αἱ δὲ γραφαὶ ὄντως θεῖαι ἐγνώσθησαν, τῶν πάντων τὰ αὐτὰ ταῖς αὐταῖς λέξεσι καὶ τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασιν ἀναγορευσάντων 19) ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους· ὥστε καὶ τὰ παρόντα ἔθνη

---

antiquitatum cap. 2. et in lib. II. contra Apionem non procul ab initio. Sed responderi potest, Iudaeos legis nomine prophetas interdum comprehendere, ut notat Drusius in cap. 11. responsionis ad Minerval Serarii. Cui explicationi favere videtur Iosephus in lib. II. contra Apionem, ita scribens de Ptolemaeo Philadelpho: ἐπιθυμητὴς ἐγένετο τοῦ γνῶναι τοὺς ἡμετέρους νόμους, καὶ ταῖς τῶν ἱερῶν γραφῶν βίβλοις ἐντυχεῖν. Ἔπεμψε γοῦν ἀξιῶν ἄνδρας ἀποσταλῆναι τοὺς ἑρμηνεύσοντας αὐτῷ τὸν νόμον. Vide praefationem Masii in Graecam editionem Iosuae. — 16) Ποιήσαντος τοῦ θεοῦ. Lego cum [Iren. *H.*] Christophorsono et Sav. ποιήσοντας τοῦθ' ὅπερ ἐβούλετο, tametsi codices nostri et Nicephorus nihil mutant, nisi quod ἠβούλετο habent, non ἐβούλετο. [In ipso vero textu Val. dedit ποιήσαντος τοῦ θεοῦ ὅπερ ἠβούλετο cum Ruf. Nic. Reg. Maz. Med. Fuk. Steph. Stroth. Ἐβούλετο habet Reg. Steph. Ego scribendum putavi ποιήσοντας τοῦθ' ὅπερ ἠβούλετο. Cf. *Maittaire* de dialectt. p. 74. B. *Winer. neutestamentl. Grammatik* p. 36. Zimmermannus contra scripsit: ποιησόντας τοῦθ' ὅπερ ἐβούλετο. Lectio vero ποιήσαντος τοῦ θεοῦ probabiliter orta est ex verbis quae paulo inferius leguntur: καὶ οὐδέν γε θαυμαστὸν τοῦτο ἐνηργηκέναι τὸν θεὸν seu τὸν θεὸν τοῦτο ἐνηργηκέναι ut cum Steph. et Nic. dedit Stroth. *H.*] — 17) Χωρίσας αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων. Iustinus quidem 70. seniores singulos seorsum in singulis cellis a Ptolemaeo collocatos esse scribit. Epiphanius vero in libro de ponderibus et mensuris ait binos in singulis cellis constitutos fuisse. Sed Irenaei verba propius ad Iustini narrationem accedere videntur. Alii totam hanc de septuaginta cellis narrationem irrident, quarum nec apud Iosephum et Aristeam, nec apud Philonem ulla fit mentio. — 18) Τὴν αὐτὴν ἑρμήνειαν γράφειν est lectio Steph. Niceph. (Reg. Maz. Med. Fuk. Sav. MSt.) Strothius contra cum Iren. Ruf. Cph. legit τὴν αὐτὴν ἑρμηνεύειν γραφήν. *H.* — 19) Ἀναγορευσάντων. *Recitare* vertit vetus interpres Irenaei. Aristeas tamen et Iosephus non ipsos 70. seniores, sed Demetrium Phale-

γνῶναι, ὅτι κατ᾽ ἐπίπνοιαν τοῦ Θεοῦ εἰσὶν ἡρμηνευμέναι αἱ γραφαί. Καὶ οὐδέν γε θαυμαστὸν τοῦτο ἐνηργηκέναι τὸν Θεὸν, ὅς γε καὶ ἐν τῇ ἐπὶ Ναβουχοδονόσορ αἰχμαλωσίᾳ τοῦ λαοῦ, διαφθαρεισῶν τῶν γραφῶν, καὶ μετὰ ἑβδομήκοντα ἔτη τῶν Ἰουδαίων ἀνελθόντων εἰς τὴν χώριον αὐτῶν, ἔπειτα ἐν τοῖς χρόνοις Ἀρταξέρξου τοῦ Περσῶν βασιλέως, ἐνέπνευσεν Ἔσδρᾳ [20]) τῷ ἱερεῖ ἐκ τῆς φυλῆς Λευὶ, τοὺς τῶν προγεγονότων προφητῶν πάντας ἀνατάξασθαι λόγους, καὶ ἀποκαταστῆναι τῷ λαῷ τὴν διὰ Μωϋσέως νομοθεσίαν." Τοσαῦτα ὁ Εἰρηναῖος.

---

reum interpretationem illam pro concione recitasse scribunt. Verum liber ille Aristeae, a Iudaeo quodam Alexandrino confictus est, ut recte observavit Scaliger in animadversionibus Eusebianis. Certe epistola Demetrii Phalerei ad Ptolemaeum Philadelphum, falsitatem suam satis prodit. In ea quippe laudatur Hecataeus Abderites, eiusque testimonium tanquam vetusti scriptoris adducitur, cum tamen constet eum Demetrio Phalereo haudquaquam antiquiorem esse. Vixit enim Hecataeus ille sub Alexandri Magni successoribus, ut testatur Suidas aliique. Iosephus quidem in libro primo contra Apionem, ait Hecataeum Abderitam cum Ptolemaeo Lagi filio familiariter esse versatum. Aequales igitur fuerunt Hecataeus, et Demetrius Phalereus. Adde quod epistola illa Demetrii Phalerei quam adducit Aristeas, plane insulsa est et barbaris vocibus plena, cum tamen constet Demetrium, utpote Atheniensem, eloquentissimum fuisse. Quid quod idem Aristeas heptastadii meminit, quod tamen post Philadelphi tempora a regibus Aegypti aedificatum est, ut notavi in Commentariis ad Amm. Marcellinum. — 20) Ἔσδρα. Hanc sententiam constat plures patres fuisse amplexos. vid. Tertull. de habit. mulier. III. Clem. Al. Strom. I. Hieronym. adv. Helvid., Isidor. Etymol. IV. De Aristea et origine interpretationis LXX interpp. vid. *Hodei* dissert. contra historiam Aristeae LXX interpp., Londin. 1685. 8. aucta in *Eiusd.* de textibus bibliorum originall. eorumque versionibus, Oxon. 1705. Fol. *Eichhorn.* in: *Repertorium für bibl. und morgenländische Literatur* Tom I. *H.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

Οἱ κατὰ Κόμοδον ἐπισκοπεύσαντες.

(Nic. H. E. IV, 19.)

Ἐννέα [1]) δὲ καὶ δέκα ἔτεσι τῇ βασιλείᾳ διαρκέσαντος Ἀντωνίνου, Κόμοδος τὴν ἡγεμονίαν παραλαμβάνει· οὗ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν ἐκκλησιῶν Ἰουλιανὸς ἐγχειρίζεται τὴν ἐπισκοπὴν, ἐπὶ δυοκαίδεκα ἔτεσι τὴν λειτουργίαν ἀναπλήσαντος [2]) Ἀγριππίνου [3]).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

Περὶ Πανταίνου τοῦ φιλοσόφου.

(Nic. H. E. IV, 32.)

Ἡγεῖτο δὲ τηνικαῦτα τῆς τῶν πιστῶν αὐτόθι διατριβῆς, τῶν [1]) ἀπὸ παιδείας ἀνὴρ ἐπιδοξότατος [2]), ὄνομα αὐτῷ Πάνταινος, ἐξ ἀρχαίου ἔθους διδασκαλείου [3]) τῶν ἱερῶν λόγων παρ' αὐτοῖς

Cap. IX. 1) *Ἐννέα — ἔτεσι* vid. *Pagi* Crit. ad a. C. 180. *H.* — 2) *Ἀποπλησ.* cum Nic. Steph. legit Stroth. *H.* — 3) *Ἀγριππίνου.* vid. *Dodwell.* additam. ad Pearson. de prim. Rom. ep. succ. p. 62. cit. Readingo. *H.*

Cap. X. 1) *Τῶν* quod cum Cph. habet Val., omittit cum Nic. et Ruf., Stroth. *H.* — 2) *Ἀνὴρ κατὰ παιδείαν ἐνδοξότατος* Stroth. Val. lectionem habet Cph. *H.* — 3) *Διδασκαλείου — συνεστῶτος.* Vid. *I. A. Flessa* de seminariis theolog. priscae eccl. Christ., Alton. 1745. 4. p. 23. sqq. *Hilscher.* de schola Alexand., Lips. 1776. 4. *Dietelmaier.* progr. de vett. in schola Alex. doctorum serie, *Weickmann.* de schola Origenis sacra, Vitemb. 1744. 4. *Feuerlin.* progr. de ratione docendi theologiam in schola Alex., Götting. 1756. 4. quos laudat *Danz.* p. 142 sq. Praeterea vid. *I. G. Michaelis* de scholae Alexandrinae sic dictae catecheticae origine, progressu ac praecipuis doctoribus in Symboll. litt. T. III. P. I. cf.

συνεστῶτος, ὃ καὶ εἰς ἡμᾶς παρατείνεται [4]) καὶ πρὸς τῶν ἐν λόγῳ καὶ τῇ περὶ τὰ θεῖα σπουδῇ δυνατῶν συγκροτεῖσθαι παρειλήφαμεν. Ἐν δὲ τοῖς μάλιστα κατ' ἐκεῖνο καιροῦ διαλάμψαι λόγος ἔχει τὸν δεδηλωμένον, οἷα καὶ [5]) ἀπὸ φιλοσόφου ἀγωγῆς τῶν καλουμένων Στωϊκῶν [6]) ὁρμώμενον. Τοσαύτην δ' οὖν φασὶν αὐτὸν ἐκθυμοτάτῃ διαθέσει προθυμίαν περὶ τὸν θεῖον λόγον ἐνδείξασθαι, ὡς καὶ κήρυκα τοῦ κατὰ Χριστὸν εὐαγγελίου τοῖς ἐπ' ἀνατολῆς ἔθνεσιν ἀναδειχθῆναι, μέχρι καὶ τῆς Ἰνδῶν στειλάμενον γῆς. Ἦσαν γὰρ ἦσαν [7]) εἰσέτι τότε πλείους εὐαγγελισταὶ [8]) τοῦ

Euseb. VI, 3. 26. τὸ τῆς κατηχήσεως διδασκαλεῖον Sozom. H. E. III, 15. τὸ ἱερὸν διδασκαλεῖον τῶν ἱερῶν μαθημάτων. Hieronym. catal. c. 38. *schola ecclesiastica*. *H.* — 4) Ὃ καὶ εἰς ἡμᾶς παρατείνεται. Non dubito quin Eusebius scripserit: ὃ καὶ εἰς ἡμᾶς παρατεῖναί τε καὶ πρὸς τῶν ἐν λόγῳ καὶ τῇ περὶ τὰ θεῖα σπουδῇ δυνατῶν συγκροτεῖσθαι παρειλήφαμεν. — 5) Δὴ pro καὶ Stroth. *H.* — 6) Ἀπὸ — Στωϊκῶν. Pythagoraeum fuisse potius Pantaenum, testatur Sidetas loco mox laudando. Sed haec nonnisi ita intelligi posse, ut in aliis rebus Stoicam, in aliis Pythagoraeam disciplinam Pantaeus maxime secutus credatur, et ut Christianus ita Eclecticus philosophus fuisse censeatur, recte monuit *Moshem*. dissertt. ad hist. eccl. pertt. Vol. I p. 95. cf. *Godofred. Olearius* dissert. de philosophia Eclectica p. 1217. *H.* — 7) Ἦσαν non sine vi est repetitum ab Eusebio et Latine per: *inquam*, Germanice per: *ia* optime exprimatur. *Erant enim, erant, inquam, es waren, ia es waren.* Male igitur Vales. et Stroth illud prorsus in suis interpretationibus neglexerunt, qui fortasse παρέλκειν alterum ἦσαν crediderunt. Cf. VI, 13 not. 9. Ceterum haud inepte comparari posse puto cum hac verbi εἶναι repetitione similem verbi οὐ apud Atticos et similiorem etiam apud Homerum iterationem. De illa vid. *Elmsley* ad Soph. Aiac. v. 970. θεοῖς τέθνηκεν οὗτος, οὐ κείνοισιν, οὔ. *Reisk.* index Demosthen. *Heindorf.* ad Plat. Hipp. mai. §. 27. *Passow.* s. v. οὐ C., de hac egregie nuperrime egit *Nitzsch. erklärende Anmerkungen zu Homers Odyssee* Tom. I. p. 142. sq. ad Od. III, 27. οὐ γὰρ ὀΐω οὔ σε θεῶν κ. λ. „*Bei den Attikern wiederhohlt jenes für sich bestehende οὔ die geschehene Verneinung; bei Homer aber ist die erstere nur ein schwacher Anhub zur zweiten, die wir eben gerade vor den Worten finden, auf welche sie überhaupt zunächst gerichtet ist.*" Cf. Hom. Od. VIII, 280 sq. XI, 553. Iliad. XVII, 641. Eadem h. l. est illius ἦσαν primo loco positi ratio. Neque aliter se habet locus Euseb. V. C. II, 52. ἦν τότε ἦν ἰδεῖν, ubi recte vertit Valesius: *licuit* tunc, *licuit, inquam,* videre. *H.* — 8) Εὐαγγελισταὶ τοῦ λόγου i. e. *doctores evangelii.* Neque enim h. l. εὐαγγελισταὶ ita dicti sunt, ut differant ab aliis doctoribus v. c. eo modo, quo Theodoretus ad Ephes. IV, 11. εὐαγγελιστὰς non singulis coetibus adstrictos fuisse, διδασκάλους fuisse contendit. Imo ut Act. XXI, 8. 2 Tim. IV, 5., de doctore religionis

λόγου, ἔνθεον ζῆλον ἀποστολικοῦ μιμήματος συνεισφέρειν ἐπ' αὐξήσει καὶ οἰκοδομῇ τοῦ θείου λόγου προθυμούμενοι. Ὧν εἷς γενόμενος καὶ ὁ Πάνταινος, καὶ εἰς Ἰνδοὺς ἐλθεῖν λέγεται· ἔνθα λόγος εὑρεῖν αὐτὸν προφθάσαν τὴν αὐτοῦ παρουσίαν, τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον παρά τισιν αὐτόθι τὸν Χριστὸν ἐπεγνωκόσιν· οἷς Βαρθολομαῖον τῶν ἀποστόλων ἕνα κηρῦξαι, αὐτοῖς τε Ἑβραίων γράμμασι 9) *τὴν τοῦ Ματθαίου καταλεῖ-*

Christianae in universum vox illa h. l. dicta est. Hinc nollem retinuissent ipsum verbum in vertendo Valesius ac Strothius, ut nec Lutherus retinuit ad 2 Timoth. IV, 5., ubi bene vertit: *eines evangelischen Predigers*; contra Act. XXI. minus recte: *des Evangelisten*. Ceterum cf. *Vitringa* de synagoga veteri III, 2. *Mori* acroass. in epistoll. Pauli ad Galat. et Ephesios p. 233. *H.* — 9) *Αὐτοῖς τε Ἑβραίων γράμμασι τὴν τοῦ Ματθαίου καταλεῖψαι γραφήν.* Rufinus et Hieronymus in Catalogo ait Pantaenum ab India redeuntem Alexandriam, evangelium illud Matthaei Hebraicis literis scriptum secum detulisse. Verum Eusebius id non dicit. Quod enim addit Eusebius: *ἣν καὶ σώζεσθαι εἰς τὸν δηλούμενον χρόνον*, hoc tantum sibi vult, exemplar illud Bartholomaei ad Pantaeni usque adventum in Indiam, servatum fuisse. Ita Nicephorus in lib. IV. cap. 32. haec Eusebii verba recte exposuit. Cui tamen non assentior in eo quod dicit, evangelium illud Matthaei quod apud Indos reperit Pantaenus, a Bartholomaeo ibi dictatum fuisse. Crediderim potius, codicem illum evangelii a Bartholomaeo illuc e Iudaea delatum fuisse. [Vid. *Fabric. cod. apocryph. N. T.* T. I p. 341. sq. *Kleuker. über die Apocryphen des N. T.* p. 82. sqq. cf. *Niemeyer. Charakteristik der Bibel* T. I. p. 103 sqq. *H.*] Porro evangelium Matthaei Hebraico sermone scriptum, in Caesariensi bibliotheca a Pamphilo martyre collecta servatum fuisse adhuc sua aetate, testatur Hieronymus in Catalogo. Vereor tamen, ne id potius fuerit evangelium secundum Hebraeos, quo utebantur Nazaraei. Hoc enim Hebraeorum evangelium, quidam Matthaei authenticum esse existimarunt, licet falso, ut scribit idem Hieronymus in Commentariis in Matthaeum. [Ab Eusebio, qui Pantaenum sua sponte ad populos Orientales profectum esse et in hoc itinere ad Indos quoque pervenisse scribit, dissentire videri possit Hieronymus qui in Catal. script. eccles. cap. 36. Epist. 83. Indorum potius a Demetrio Alexandriae episcopo, religionis Christianae doctorem petentium impulsu Pantaenum a Demetrio illuc missum esse refert. Facili autem ratione utrumque inter se conciliavit *Moshem.* Comment. p. 206. cf. p. 207. *Cave* hist. T. II. p. 37. *Du Pin.* in Pantaeno. Praeterea notandum est, ex aliorum patrum sententia, ut Ambrosii, Hieronymi, Gregorii Naz., non tam Bartholomaeum et post hunc Pantaenum, sed potius Thomam religionem Christianam in India docuisse. vid. *Augusti Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archaeologie* Tom. III. p. 224. 234 sqq. cf. Euseb. III, 1,

ψαι γραφὴν, ἣν [10]) καὶ σώζεσθαι εἰς τὸν δηλούμενον χρόνον. Ὅ γε μὴν Πάνταινος ἐπὶ πολλοῖς κατορθώμασι [11]), τοῦ κατ' Ἀλεξάνδρειαν τελευτῶν ἡγεῖται διδασκαλείου, ζώσῃ φωνῇ καὶ διὰ συγγραμμάτων τοὺς τῶν θείων δογμάτων θησαυροὺς ὑπομνηματιζόμενος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ.

Περὶ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως.

(Nic. H. E. IV, 33.)

Κατὰ τοῦτον [1]) ταῖς θείαις γραφαῖς συνασκούμενος, ἐπ' Ἀλεξανδρείας ἐγνωρίζετο Κλήμης, ὁμώνυμος τῷ πάλαι τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἡγησαμένῳ φοιτητῇ τῶν ἀποστόλων. Ὃς δὴ καὶ ὀνομαστὶ ἐν αἷς συνέταξεν ὑποτυπώσεσιν [2]), ὡς ἂν διδασκάλου τοῦ

Stark. Geschichte der christlichen Kirche des ersten Iahrhunderts T. II. p. 141. sqq. *H.*] — 10) Ὡς Stroth. dedit cum Nic. MSt. MS. Ion. *H.* — 11) Ἐπὶ πολλοῖς κατορθώμασι. Non probo interpretationem Christophorsoni qui vertit: *propter multa recte facta.* Rectius Musculus interpretatus est hoc modo: *Hic igitur Pantaenus postquam multa recte fecisset, Alexandrinae scholae praeficitur.*

Cap. XI. 1) *Κατὰ τοῦτον.* Non Clementem Pantaeno, sed Pantaenum Clementi successisse in moderanda schola Alexandrina, tradit Phil. Sideta in fragmento de Catechetis Alexandr., quod *Dodwellus dissertationibus in Irenaeum* subiecit subiectumque illustravit p. 429. *H.* — 2) Ἐν αἷς συνέταξεν ὑποτυπώσεσιν. *Dispositionum libros* vertit Rufinus et Hieronymus, quos deinde ceteri fere omnès secuti sunt. Ego tamen *institutiones* sive *informationes* malim vertere. Ita Sextus Empiricus libros Pyrrhoniarum hypotyposeon inscripsit, id est, institutionum Pyrrhonicae sectae: ὑποτύπωσις pro instructione seu institutione sumitur in Concilio Nicaeno secundo, ubi patres de quibusdam sententiis sacrae scripturae pronuntiant eas esse scriptas εἰς ἡμετέραν ὑποτύπωσιν. Recte ergo Rufinus in lib. VI. c. 11. hos Clementis ὑποτυπώσεων libros, latine informationum dici posse scribit. Porro ii Clementis libri continebant brevem et compendiariam utriusque testamenti expositionem, ut testatur Photius in bibliotheca. Ob errores autem quibus scatebant, negligentius habiti, tandem perierunt. Nec alia meo quidem iudicio causa est, cur Papiae et

Πανταίνου μέμνηται. Τοῦτον δὲ αὐτὸν καὶ τῶν στρωματέων ἐν πρώτῳ συγγράμματι αἰνίττεσθαί μοι δοκεῖ, ὅτε τοὺς ἐμφανεστέρους ἧς κατείληφεν ἀποστολικῆς διαδοχῆς ἐπισημαινόμενος[3]), *ταῦτα φησίν· „ἤδη δὲ οὐ γραφὴ εἰς ἐπίδειξιν τετεχνασμένη ἥδε ἡ πραγματεία, ἀλλά μοι ὑπομνήματα εἰς γῆρας θησαυρίζεται λήθης φάρμακον· εἴδωλον ἀτεχνῶς καὶ σκιαγραφία τῶν ἐναργῶν καὶ ἐμψύχων ἐκείνων ὧν κατηξιώθην ἀκοῦσαι*[4]) *λόγων τε καὶ ἀνδρῶν μακαρίων, καὶ τῷ ὄντι ἀξιολόγων. Τούτων ὁ μὲν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ὁ Ἰωνικός, ὁ δὲ ἐπὶ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος, τῆς Κοίλης*[5]) *ἅτερος αὐτῶν Συρίας ἦν, ὁ*

Hegesippi aliorumque veterum libri interciderunt. [? *H.*] Excerpta tamen ex Theodoto quae post *στρωματέας* leguntur, descripta videntur ex libris hypotyposeon, quod miror a nemine adhuc animadversum fuisse. Id autem colligitur, tum quod in illis Theodoti excerptis eadem traduntur de Christo, quae Photius in libris hypotyposeon a se lecta esse testatur, tum quod auctor eorum excerptorum sub finem Pantaenum magistrum suum appellat. Sic enim ait: *ὁ Πάνταινος δὲ ἡμῶν ἔλεγεν*, etc. Fuit autem Pantaenus Clementis Alexandrini praeceptor, ut scribit Eusebius, quem Clemens in illis hypotyposeon libris idemtidem laudabat, sicut Photius refert. Porro Theodoti excerpta laudat etiam Victorinus Petabionensis episcopus in Commentario ad Ioannis Apocalypsim. — 3) *Ἐπισημαινόμενος*. Tres nostri codices Maz. Med. et Fuk. scriptum habent *ἐπισημηνάμενος*. Sed vulgata lectio melior videtur. [Paulo ante *διδαχῆς* Cph. Ruf. pro *διαδοχῆς* Nic. Steph. *H.*] — 4) *Ἐπακοῦσαι* ex Clem. Nic. Grut. Ion., Stroth. *H.* — 5) *Τῆς Κοίλης ἅτερος αὐτῶν Συρίας.* Ex duobus viris a Clemente memoratis, male interpretes hoc loco quatuor fecerunt. Duos enim sacrarum literarum doctores a se auditos hic memorat Clemens, alterum in Achaia, qui Ionicus dicebatur, alterum vero in Italia, et horum quidem alterum e Coelesyria oriundum fuisse, alterum autem Aegyptium. Praeter hos duos, alios quoque in Orientis partibus ab se auditos esse subiungit, alterum Assyrium genere, quem Tatianum esse suspicor, alterum Hebraeum ex Palaestina, quem Theophilum esse Caesariensem episcopum credidit Baronius ad annum Christi 185. Assyrium vero illum idem Baronius Bardesanem esse opinatur. Ego vero Hebraeum illum ex Palaestina oriundum, potius Theodotum esse crediderim, idque ex eo coniicio, quod epitome hypotyposeon Clementis inscribitur: *ἐκ τῶν Θεοδότου ἀνατολικῆς διδασκαλίας*. Clemens enim ea quae a magistris in Oriente didicerat, vocat *ἀνατολικὴν διδασκαλίαν*. Theophilum vero Caesariensem hic a Clemente non designari, duo mihi argumenta persuadent. Primum, quod Theophilus aequalis fuit Clementis. Floruit enim temporibus Victoris papae, ut ex Eusebio discimus. Deinde Theophilum hunc, Hebraeum, aut quod idem est Iudaeum fuisse, nemo veterum dixit. Iam vero quod

δὲ ἀπ' Αἰγύπτου. Ἄλλοι δὲ ἀνὰ τὴν ἀνατολὴν, καὶ ταύτης ὁ μέν τις τῶν Ἀσσυρίων, ὁ δὲ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ Ἑβραῖος ἀνέκαθεν. Ὑστάτῳ δὲ περιτυχὼν, δυνάμει δὲ ἄρα πρῶτος ἦν, ἀνεπαυσάμην, ἐν Αἰγύπτῳ θηράσας λεληθότα [6]). Ἀλλ' οἱ μὲν τὴν ἀληθῆ τῆς μακαρίας διδασκαλίας σώζοντες παράδοσιν, εὐθὺς ἀπὸ Πέτρου καὶ Ἰακώβου, Ἰωάννου τε καὶ Παύλου τῶν ἁγίων ἀποστόλων, παῖς παρα πατρὸς ἐκδεξάμενος (ὀλίγοι [7]) δὲ

---

spectat ad Bardesanem, neque hic a Clemente intelligi potest. Non enim Assyrius fuit Bardesanes, sed Osdroenus, oriundus Edessa, quae caput est Osdroenae. — 6) Θηράσας λεληθότα. Post haec verba sequuntur quaedam apud Clementem, quae Eusebius omittere non debuerat. Ex his enim colligi videtur, Pantaenum ex Sicilia oriundum fuisse. Annon id aperte innuunt Clementis haec verba: Σικελικὴ τῷ ὄντι ἡ μέλιττα, etc.? Cum enim praecedentibus verbis Clemens Pantaenum designet, ut testatur Eusebius, haec quoque ad eundem Pantaenum referantur necesse est. Siculam igitur apem eum nominat Clemens, eo quod e Sicilia esset oriundus. Cur enim Siculam potius apem eum vocaret, quam Atticam? Petrus Halloixius in vita Pantaeni, ait illum fuisse genero Hebraeum, idque ex Clementis verbis colligit. Verum Clemens plane contrarium innuit. Nam Hebraeum quidem illum ait a se auditum esse in oriente, Pantaenum vero in Aegypto. [Valesio assentitur contrariam sententiam cum illius concilians *Le Moyne. varr. sacr.* Tom. II. p. 207. sq. „*Sed revera potuit esse Siculus* (Pantaenus), *licet genere et origine Hebraeus. Nam cum Hebraei sub Claudio Roma pulsi fuissent, et cum sub Hadriano, ipsius Hierosolymae aditu prohibito, extorres vagarentur, multi in maris mediterranei insulas suas sedes collocarunt, et forsan Pantaeni praedecessores vel Roma, vel Hierosolymis in Siciliam pervenerunt, unde et patria Siculus et genere potuit Hebraeus esse.*“ Ut autem *Siculae apis* appellationem Pantaeno Clemens simul tribuit, ad eius honorem ac laudem augendam *qui*, ut verbis utar *Le Moynei* l. l., *instar apum, florum apostolicorum rorem avidissimis labris exugebat, et illum veluti in alveariis recondebat, unde mella doctrinae orthodoxe pararet, et discipulis suis propinaret* (cf. Euseb. H. E. VI, 15. VII, 32 not. 37.), simili certe modo, quo Xenophon *Attica apis* solet vocari, ita antiquis ecclesiae doctoribus haud inusitatum erat, *eiusmodi nominum in contrariam significationem flexorum allusionibus haereticos perstringere*, quae sunt verba *Ittigii* in *appendice ad dissertat. de haeresiarchis* p. 427., ubi non solum Photinum interdum *Scotinum* per ludibrium appellari, sed etiam Meletianos seu Melitianos cum ἀπὸ τοῦ μέλιτος quasi mellei dicti *viderentur*, ab Athanasio in epistola ad Solitarios p. 864. *Epicritianos*, seu potius, ut *Cotelerius eccles. Graec. monumenti.* Tom. III. p. 636. bene emendat, Πικριτιανοὺς ἀπὸ τῆς πικρίας i. e. amaros et felleos dici, V. D. observat. *H.*] — 7) Ὀλίγοι vid. Hom. Od. II, 276. παῦροι γάρ τοι παῖδες ὁμοῖοι πατρὶ

οἱ πατράσιν ὅμοιοι), ἧκον δὴ σὺν θεῷ καὶ εἰς ἡμᾶς, τὰ προγονικὰ ἐκεῖνα καὶ ἀποστολικὰ καταθησόμενοι σπέρματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ.

Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπισκόπων.

(Nic. H. E. IV, 19.)

Ἐπὶ τούτων τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας ἐπίσκοπος, ὁ παρὰ πολλοῖς εἰσέτι νῦν βεβοημένος ἐγνωρίζετο Νάρκισσος, πεντεκαιδεκάτην ἄγων διαδοχὴν, ἀπὸ τῆς τῶν Ἰουδαίων κατὰ Ἀδριανὸν πολιορκίας· ἐξ οὗ δὴ πρῶτον τὴν αὐτόθι ἐκκλησίαν ἐξ ἐθνῶν συστῆναι μετὰ τοὺς ἐκ περιτομῆς, καθηγήσασθαί τε αὐτῶν πρῶτον ἐξ ἐθνῶν ἐπίσκοπον Μάρκον, ἐδηλώσαμεν. Μεθ᾽ ὃν ἐπισκοπεῦσαι Κασσιανὸν, αἱ τῶν αὐτόθι διαδοχαὶ [1]) περιέχουσι· καὶ μετὰ τοῦτον Πούπλιον, εἶτα Μά-

---

πίλονται. cf. Eurip. Heracl. v. 326. sqq. Spartianus adeo: „*Neminem*, inquit, *prope magnorum virorum optimum et utilem filium reliquisse, satis claret.*“ *H.*

Cap. XII. 1) *Αἱ τῶν αὐτόθι διαδοχαί.* [Bene vertit Valesius: *Episcoporum series, quae in Archivis illius ecclesiae servantur.* Neque enim h. l. opus est, tribuere voci διαδοχαὶ significationem *indicum episcoporum* cum *Kestnero* p. 34. cf. H. E. III, 25 not. 8. IV, 22 not. 2. *H.*] Nobiles ecclesiae, et praesertim quae ab apostolis institutae fuerant, episcoporum suorum successionem in archivis reconditam diligentissime servabant, eorum nomina et obitus diem in diptychis perscribentes. Huiusmodi libros accurate excusserat Eusebius noster, sicuti ex hoc loco apparet, qui praecipuarum sedium episcopos non aliunde quam ex huiusmodi tabulis digessit. Quamobrem successiones episcoporum quae in historia et in chronico Eusebii recensentur, maximi faciendae sunt, utpote omnium vetustissimae ac certissimae. [Temere *Peurson.* de succ. pr. Rom. episc. p. 8. (cf. p. 17.) dubitat, an ex h. l. colligi possit, quod collegit recte Valesius. Locus enim a Pearson. laudatus ex H. E. IV, 5. τῶν γε μὴν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπισκόπων — — διαδοχάς, nihil docet, nisi quam tuto possit Eusebio hac in re credi, qui, ubi non reperit scripto conservatas διαδοχὰς, illud minime tacuit. Cf. *Danz.* de Euseb. p. 82. 135 not. 44. *Kestner.* p. 33 sq. vid. *Reuterdahl. de fontt. hist. eccles. Eus.* p. 54 — 56., ubi certe Hierosolymitanorum antistitum priorum in-

ξιμον, καὶ ἐπὶ τούτοις Ἰουλιανόν· ἔπειτα Γάϊον, μεθ᾽ ὃν Σύμμαχον, καὶ Γάϊον ἕτερον· καὶ πάλιν ἄλλον Ἰουλιανὸν, Καπίτωνά τε πρὸς τούτοις καὶ Οὐάλεντα [2]), καὶ Δολιχιανὸν, καὶ ἐπὶ πᾶσι τὸν Νάρκισσον, τριακοστὸν ἀπὸ τῶν ἀποστόλων κατὰ τὴν τῶν ἑξῆς διαδοχὴν γεγενημένον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ.

Περὶ Ῥόδωνος καὶ ἧς ἐμνημόνευσεν κατὰ Μαρκίωνα διαφωνίας.

(Nic. H. E. IV, 29.)

Ἐν τούτῳ καὶ Ῥόδων γένος τῶν ἀπὸ Ἀσίας, μαθητευθεὶς ἐπὶ Ῥώμης, ὡς αὐτὸς ἱστορεῖ, Τατιανῷ, ὃν ἐκ τῶν πρόσθεν ἔγνωμεν, διάφορα συντάξας βιβλία, μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ πρὸς τὴν Μαρκίωνος παρατάττεται αἵρεσιν· ἣν καὶ εἰς διαφόρους γνώμας κατ᾽ αὐτὸν διαστᾶσαν ἱστορεῖ, τοὺς τὴν διάστασιν ἐμπεποιηκότας ἀναγράφων, ἐπ᾽ ἀκριβές τε τὰς παρ᾽ ἑκάστῳ τούτων ἐπινενοημένας διελέγχων ψευδολογίας. Ἄκουε δ᾽ οὖν καὶ αὐτοῦ ταῦτα γράφοντος· „διὰ τοῦτο καὶ παρ᾽ ἑαυτοῖς ἀσύμφωνοι γεγόνασιν, ἀσυστάτου γνώμης ἀντιποιούμενοι. Ἀπὸ γὰρ τῆς τούτων ἀγέ-

---

dicem affuisse Eusebio, magis etiam evincitur. Aliorum episcoporum nomina et res vel e traditione v. c. de Iacobo Iusto II, 1. 23. IV, 5. vel certe magis auctoritate librorum sacrorum, III, 2. 4. 15. vel testibus doctoribus ecclesiasticis III, 36 sqq. IV, 10 sqq. 22. sqq. vel ex notitia quam de scriptis in lite de paschate divulgatis sibi de episcopis illius temporis comparaverat, Eusebius retulit. vid. *Reuterdahl*. l. l. p. 51 — 53. cf. *Valesii* dissert. de martyrologio Romano p. 315. *H*.] — 2) *Καὶ Οὐάλεντα*. Ante hunc Valentem desunt nomina duorum episcoporum, Maximi scilicet et Antonini, quae per negligentiam librariorum omissa sunt. Nam cum Eusebius Narcissum Hierosolymorum episcopum quintum decimum a Marco, et tricesimum ab apostolis fuisse affirmet, id omnino stare non potest, nisi duos hic episcopos addideris. Certe Eusebius in chronico, post Capitonem vicesimo sexto ab apostolis loco recenset Maximum ac deinde Antoninum, posthaec Valentem ac Dolichianum, tum deinde Narcissum. Cum Eusebio consentiunt Georgius Syncellus et Nicephorus, nisi quod inter Iulianum et Capitonem Heliam quendam interserunt, quem Eusebius non agnoscit.

λης. Ἀπελλῆς μὲν ὁ τῇ πολιτείᾳ σεμνυνόμενος [1]) καὶ τῷ γήρᾳ, μίαν ἀρχὴν ὁμολογεῖ, τὰς δὲ προφητείας ἐξ ἀντικειμένου λέγει πνεύματος, πειθόμενος ἀποφθέγμασι παρθένου δαιμονώσης, ὄνομα Φιλουμένης. Ἕτεροι δὲ, καθὼς καὶ αὐτὸς ὁ ναύτης Μαρκίων [2]), δύο ἀρχὰς εἰσηγοῦνται· ἀφ᾽ ὧν εἰσὶ Πότιτός [3]) τε καὶ

Cap. XIII. 1) Ἀπέλλης ὁ τῇ πολιτείᾳ σεμνυνόμενος. Rufinus vertit: *Qui abstinentiae et senectutis praerogativa usus*, etc. Recte: nam πολιτεία simpliciter et absolute poni solet pro abstinentia et strictiore quadam disciplina. Ita Clemens Alexandrinus in exordio libri primi Stromat. bis usurpat. Sed non video, quomodo Apelles iactare se ob continentiam potuerit, qui a Marcione ob stuprum eiectus, Alexandriam secessit, ut auctor est Tertullianus in libro de praescriptionibus. Quocirca [? *H.*] videndum, ne vox πολιτεία hoc loco aliud quicpiam significet, et pro decurionatu sumatur. Nam decuriones πολιτευόμενοι seu πολιτευταὶ dicebantur a Graecis, ut pluribus notavi ad Amm. Marcellinum. Posset etiam quis suspicari, scribendum hic esse τῇ πολιᾷ σεμ. καὶ τῷ γήρᾳ. Nam senex Apelles vulgo dicebatur. Sic eum nominat Rhodon infra, et Hieronymus in Catalogo. Confirmat hanc emendationem Eusebius in lib. VI. cap. 39, ubi de Alexandro episcopo: λιπαρῷ γήρει καὶ σεμνῇ πολιᾷ κατεστεμμένος. Sed et Symeon Metaphr. in Actis Phileae ita loquitur: καὶ πῶς τοιαύτῃ φησὶν γήρᾳ δὲ πολιᾷ σεμνυνόμενος etc. Verba sunt iudicis apud Phileam. [De Apelle vid. quae accurate disputavit *Ittigius de haeresiarch.* p. 157 sqq. cf. *Eiusd.* appendix dissert. de haeresiarch. p. 67 sqq. Tertullian. de praescript. c. 6. 30. de carne Christi c. 6. adv. Marc. III, 11. Scriptor appendicis ad Tertull. de praesc. c. 51. Hieronymus in prooemio commentarii in Matthaeum et epist. ad Galat. c. I. Augustin. de haeres. c. 23. Origen. Opp. Tom. I. p. 858. 881. Theodoret. fab. haeret. I, 25. *Coteler.* Graec. eccl. monumm. Tom. III. p. 470. *H.*] — 2) Ὁ ναύτης Μαρκίων. Haec est codicis Regii lectio quam confirmat interpretatio Rufini. Sic enim ille: *Alii autem, sicut ipse nauta Marcion, duo esse principia introducunt.* Certe Tertullianus in libro de praescriptionibus, testatur Marcionem initio navicularium fuisse. *Ubi tunc*, inquit, *Marcion Ponticus nauclerus, Stoicae studiosus?* Et in lib. I. adv. Marc. c. 18. *Nos Marcionem nauclerum novimus, non regem non imp.* Et III, 6. IV, 9. V init. [Hinc non opus videtur coniectura *Walchii*, qui ob Pontum patriam, rei nauticae deditam Marcionem ita appellatum putat. Quamquam cf. *Massuet. dissert. in Irenaeum* p. 68. Rhodonem, qui idem *nautam* vocat Marcionem, et Tertullianum ludentes in voce *Pontus*, patriae Marcionis nomine, quasi marinum hominem, in mari natum simul Marcionem appellasse coniiciens. *Petav.* animadvv. Epiph. p. 77. *H.*] In reliquis tamen exemplaribus Maz. Med. et Fuk., nec non apud Nicephorum desunt hae voces ὁ ναύτης. — 3) Πότιμος. Rectius in codice Maz. Med. Fuk. et Saviliano legitur Πότιτος. Sic enim Theodoretus in libro I. haereticarum fabularum, et

Βασιλικός. Καὶ οὗτοι μὲν κατακολουθήσαντες τῷ Ποντικῷ λύκῳ, καὶ μὴ εὑρίσκοντες τὴν διαίρεσιν τῶν πραγμάτων, ὡς οὐδὲ ἐκεῖνος, ἐπὶ τὴν εὐχέρειαν ἐτράποντο, καὶ δύο ἀρχὰς ἀπεφήναντο ψιλῶς καὶ ἀναποδείκτως. Ἄλλοι δὲ πάλιν ἀπ᾽ αὐτῶν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἐξοκείλαντες, οὐ μόνον δύο, ἀλλὰ καὶ τρεῖς ὑποτίθενται φύσεις, ὧν ἐστὶν ἀρχηγὸς καὶ προστάτης Σύνερως, καθὼς οἱ τὸ διδασκάλιον αὐτοῦ προβαλλόμενοι λέγουσι." Γράφει δὲ ὁ αὐτὸς ὡς καὶ εἰς λόγους ἐληλύθοι τῷ Ἀπελλῇ, φάσκων οὕτως· „ὁ γὰρ γέρων Ἀπελλῆς συμμίξας ἡμῖν, πολλὰ μὲν κακῶς λέγων ἠλέγχθη· ὅθεν καὶ ἔφασκε μὴ δεῖν ὅλως ἐξετάζειν τὸν λόγον, ἀλλ᾽ ἕκαστον, ὡς πεπίστευκε, διαμένειν. Σωθήσεσθαι γὰρ τοὺς ἐπὶ τὸν ἐσταυρωμένον ἠλπικότας ἀπεφαίνετο, μόνον ἐὰν ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς εὑρίσκωνται. Τὸ δὲ πάντων ἀσαφέστατον [4]) ἐδογματίζετο αὐτῷ πρᾶγμα, καθὼς προειρήκαμεν, τὸ περὶ τοῦ θεοῦ. Ἔλεγε γὰρ μίαν ἀρχὴν, καθὼς καὶ ὁ ἡμέτερος λόγος." Εἶτα προθεὶς αὐτοῦ πᾶσαν τὴν δόξαν, ἐπιφέρει φάσκων· „λέγοντος δέ μου πρὸς αὐτὸν, πόθεν ἡ ἀπόδειξις αὕτη σοι, ἢ πῶς δύνασαι λέγειν μίαν ἀρχὴν, φράσον ἡμῖν· ἔφη, τὰς μὲν προφητείας ἑαυτὰς ἐλέγχειν, διὰ τὸ μηδὲν ὅλως ἀληθὲς εἰρηκέναι. Ἀσύμφωνοι γὰρ ὑπάρχουσι καὶ ψευδεῖς, καὶ ἑαυταῖς ἀντικείμεναι. Τὸ δὲ πῶς ἐστι μία ἀρχὴ, μὴ γινώσκειν ἔλεγεν, οὕτω δὲ κινεῖσθαι μόνον [5]). Εἶτ᾽ ἐπομοσαμένου μου τἀληθὲς εἰπεῖν, ὤμνυεν ἀληθεύων λέγειν [6]), μὴ ἐπίστασθαι πῶς εἷς ἐστιν ἀγέννη-

---

Rufinus eum nominant. — 4) *Τὸ δὲ πάντων ἀσαφέστατον.* Rufinus legit *σαφέστατον*, ut ex versione eius constat quae sic habet: *Manifeste tamen decernebat de deo, sicut praediximus, unum esse principium.* Quam lectionem secutus est etiam Christophorsonus. Verum haec interpretatio ferri non potest. Primum enim verbum *ἐδογματίζετο* passivam habet significationem. Deinde, tantum abest ut Apelles disputationem de deo, manifestam atque expeditam esse diceret. Quin potius asserebat, rem esse omnium obscurissimam, prorsusque nihil sciri posse de deo, ac ne ipsos quidem prophetas quidquam de deo manifeste atque ut res est pronuntiasse, quemadmodum infra docet Rhodon. — 5) *Οὕτω — μόνον* recte vertit Val. *„sed tamen moveri atque impelli, ut ita sentiret."* *H.* — 6) *Λέγων μὴ ἐπίστασθαι.* In eo quidem non valde reprehendendus erat Apelles, quod diceret nescire se quomodo unus esset ingenitus deus, se tamen ita credere. Verum in eo aberrabat, quod prophetias quibus ea de uno et ingenito deo doctrina traditur, prorsus repudiabat, et quod philosophiae imperitissimus, aliorum se doctorem profitebatur. Hac de

τος θεός, τοῦτο δὲ πιστεύειν. Ἐγὼ δὲ γελάσας, κατέγνων αὐτοῦ, διότι διδάσκαλος εἶναι λέγων, οὐκ ᾔδει τὸ διδασκόμενον ὑπ᾽ αὐτοῦ κρατύνειν." Ἐν τῷ αὐτῷ δὲ συγγράμματι Καλλιστίωνι προσφωνῶν, ὁ αὐτὸς μεμαθητεῦσθαι ἐπὶ Ῥώμης Τατιανῷ ἑαυτὸν ὁμολογεῖ. Φησὶ δὲ καὶ ἐσπουδάσθαι τῷ Τατιανῷ προβλημάτων βιβλίον· δι᾽ ὧν τὸ ἀσαφὲς καὶ ἐπικεκρυμμένον τῶν θείων γραφῶν παραστήσειν ὑποσχομένου τοῦ Τατιανοῦ, αὐτὸς ὁ Ῥόδων ἐν ἰδίῳ συγγράμματι τὰς τῶν ἐκείνου προβλημάτων ἐπιλύσεις ἐκθήσεσθαι ἐπαγγέλλεται. Φέρεται δὲ τοῦ αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν ἑξαήμερον ὑπόμνημα. Ὁ γέτοι Ἀπελλῆς οὗτος, μυρία κατὰ τοῦ Μωϋσέως ἠσέβησε νόμου, διὰ πλειόνων συγγραμμάτων τοὺς θείους βλασφημίσας λόγους, εἰς ἔλεγχόν τε, ὥς γε δὴ ἐδόκει, καὶ ἀνατροπὴν αὐτῶν οὐ μικρὰν πεποιημένος σπουδήν. Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τούτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ.

Περὶ τῶν κατὰ Φρύγας ψευδοπροφητῶν.

(Nic. H. E. IV, 20.)

Μισόκαλός γε μὴν ἐς τὰ μάλιστα καὶ φιλοπόνηρος ὢν ὁ τῆς ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ πολέμιος, μηδένα τε μηδαμῶς τῆς κατὰ τῶν ἀνθρώπων ἐπιβουλῆς ἀπολιπὼν τρόπον, αἱρέσεις ξένας αὖθις ἐπιφύεσθαι κατὰ τῆς ἐκκλησίας ἐνήργει· ὧν οἱ μὲν ἰοβόλων δίκην ἑρπετῶν ἐπὶ τῆς Ἀσίας καὶ Φρυγίας εἷρπον, τὸν μὲν παράκλητον Μοντανὸν, τὰς δ᾽ ἐξ αὐτοῦ γυναῖκας, Πρίσκιλλαν καὶ Μαξιμίλλαν, ὡς ἂν τοῦ Μοντανοῦ προφήτιδας γεγονυίας αὐχοῦντες.

---

causa merito a Rhodone sugillatur. [Stroth. ἀληθεύειν, λέγων ex Steph. Nic. scripsit. *H.*]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ.

Περὶ τοῦ κατὰ Βλάστον ἐπὶ Ῥώμης γενομένου σχίσματος.

Οἱ δ' ἐπὶ Ῥώμης ἤκμαζον, ὧν ἡγεῖτο Φλωρῖνος, πρεσβυτερίου τῆς ἐκκλησίας ἀποπεσὼν, Βλάστος τε σὺν τούτῳ παραπλησίῳ πτώματι [1]) κατεσχημένος. Οἳ καὶ πλείους τῆς ἐκκλησίας πε-

---

Cap. XV. 1) *Παραπλησίῳ πτώματι.* Duplici modo explicari potest vox πτῶμα. Rufinus quidem et Christophorsonus pro errore sumpsit. Et ita Eusebius hanc vocem alicubi usurpavit, ut memini. Nicephorus vero pro exauctoratione sumpsit, et Blastum gradu presbyterii pulsum, perinde ac Florinum, intellexit. [Valesius consentit cum Ruf. et Cph. Vertit enim: et *Blastus simili errore implicatus.* Contra Nicephori interpretationém tanquam unice veram probant *Dodwellus* diss. in Iren. VI. §. 3. *Massuetus* dissert. in Iren. II. Art. III. §. 39 p. 105. et ipse *Fuldnerus de Carpocratianis* in: *Dritte Denkschrift der hist. theol. Gesellschaft zu Leipzig* p. 219 sq. Sed falso, ut equidem puto. Quod enim dicit *Fuldnerus*, omnem rationem grammaticam et potissimum verba ἀποπεσὼν et σὺν τούτῳ παραπλησίῳ contrariam flagitare explicationem, illud mihi nullo modo potui persuadere, imo contexta oratio Valesii et nostram postulat. Eusebius ab initio capitis dicit, alios haereticos viguisse Romae, quorum dux fuerit Florinus. Quid igitur rei est convenientius, quam statim addere Blastum simili errore fuisse cum illo implicatum? Neque obstant, sed unice favent sequentia οἳ καὶ — βούλημα. Fraudem fecisse videtur VV. DD., quod non solum πτώματι sensu proprio, sed etiam παραπλησίῳ pro ὁμοίῳ acceperunt. At πτῶμα de errore potius usurpatum esse docet adiectum κατεσχήμενος, quod minus apte cum πτῶμα proprie usurpato coniungitur, παραπλησίῳ autem non necessario est *aequalis, idem*, sed multo saepius: *simili.* Hac autem significatione vocis admissa, omnia sunt expeditissima. Blastus enim, ut ipse *Fuldnerus* ostendere studuit l. l. p. 220—225., non tam Florini sectator fuit, quam proprio Marte sibi effinxit suas opiniones et schismaticis in universum rectius quam haereticis annumeratur. Neque tamen *Fuldnerus* ostendere potuit, Florinum neque in sententia de celebrando paschate consensisse cum Blasto (p. 225 sq.) et idem concessit, vel hunc vel illum eodem iure quo alios ex Valentini disciplina quidem profectos Gnosticos, sed novorum decretorum auctores, v. c. Ptolemaeum, Marcum, Valentinianis posse adscribi. Hinc igitur παραπλησίῳ *simili* errore Blastum quo Florinum irretitum fuisse tradit Eusebius, hinc ad finem capitis: θἄτερος, inquit, ἰδίως — πειρώμενος i. e. alter eorum, scilicet Blastus, peculiari et singulari ratione novaturiendi quodam quasi pruritu laborabat. Quod enim praeterea dicit *Fuldnerus*, nesciri, quo referas vocem θἄτερος, ita ut

ρεέλκοντες, ἐπὶ σφῶν ὑπῆγον βούλημα, θάτερος ἰδίως περὶ τὴν ἀλήθειαν νεωτερίζειν πειρώμενος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ις.

Ὅσα περὶ Μοντανοῦ καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ ψευδοπροφητῶν μνημονεύεται.

(Nic. H. E. IV, 23.)

Πρὸς μὲν οὖν τὴν λεγομένην κατὰ Φρύγας αἵρεσιν, ὅπλον ἰσχυρὸν καὶ ἀκαταγώνιστον ἐπὶ τῆς Ἱεραπόλεως τὸν Ἀπολινάριον, οὗ καὶ πρόσθεν μνήμην ὁ λόγος πεποίητο, ἄλλους τε σὺν αὐτῷ πλείους τῶν τηνικάδε λογίων ἀνδρῶν ἡ τῆς ἀληθείας ὑπέρμαχος ἀνίστη δύναμις, ἐξ ὧν καὶ ἡμῖν ἱστορίας πλείστη τὶς ὑπόθεσις καταλέλειπται. Ἀρχόμενος γοῦν τῆς κατ' αὐτῶν γραφῆς τῶν εἰρημένων δή τις [1]), πρῶτον ἐπισημαίνεται ὡς καὶ ἀγρά-

---

adeo ἑκάτερος legendum patet, inductus, ut videtur, falsa interpretatione Valesii, qui θάτερος vertit: *uterque*, illud fateor me satis mirari. Verba θάτερος κ. λ. optime explanant illa σὺν — κατεσχημένος et cum ante dixisset Eusebius, tum Florentinum tum Blastum plures opinionum suarum nactos esse asseclas, bene memor illius σὺν — κατεσχημένος, statim addit θάτερος — πειρώμενος, ut quos antea coniunxerat similitudine fortunae, eosdem iterum disiungeret, quia errorum similitudo inter eos intercedebat nonnisi levior. Cf. Theodoret. haeret. fab. I, 23. scriptor additamenti ad Tertull. de praescript. c. 53. *Ittig. de haeresiarchis* p. 131 sqq. VII. VIII et *Eiusd. appendix ad dissert. de haeresiarch.* p. 44 sqq. *H.*]

Cap. XVI. 1) Τῶν εἰρημένων δή τις. Ita quidem ex codice Regio edidit Rob. Stephanus. Verum in optimis codicibus Mazar. ac Med. desunt duae postremae voces δή τις. In Fuketiano autem ita scriptum habetur: τῶν εἰρημένων, ἤδη πρῶτον, etc. Porro quisnam sit iste ex cuius libro adversus Cataphrygas testimonium hic adfert Eusebius, variae sunt scriptorum opiniones. Rufinus quidem et Nicephorus in lib. IV. cap. 23. eosque secutus Baronius, hunc Apollinarem Hierapolitanum esse existimarunt, quem paulo ante nominavit Eusebius. Hieronymus vero in libro de scriptoribus ecclesiasticis Apollonium esse credidit, graviori errore. Idem tamen de Miltiade loquens, Rhodonem huius libri auctorem videtur facere. Nam in Appollonio quidem haec dicit: *Apollonius vir disertissimus scripsit adversum Montanum, Priscillam et Maximillam insigne et longum volumen, in quo asserit Montanum et insanas vates periisse su-*

φοις κατ' αὐτῶν ἐπεξέλθοι ἐλέγχοις. Προοιμιάζεται γοῦν τοῦτον τὸν τρόπον· „ἐκ πλείστου ὅσου καὶ ἱκανωτάτου χρόνου, ἀγαπητὲ Ἀουίρκιε Μάρκελλε [2]), ἐπιταχθεὶς ὑπὸ σοῦ συγγράψαι τινὰ λόγον εἰς τὴν τῶν κατὰ Ἀλκιβιάδην [3]) λεγομένων αἵρεσιν, ἐφε-

---

spendio. In Miltiade vero sic ait: *Miltiades cuius Rhodon in opere quod adversus Montanum, Priscillam, Maximillamque composuit, recordatur*, etc. Sed utrobique memoria labitur Hieronymus, dum Apollonio et Rhodoni tribuit, quae dicta sunt a scriptore innominato, cuius hic fragmenta refert Eusebius. Hunc porro non esse Apollinarem Hierapolitanum, ex eo patet, quod Apollinaris quidem adversus Cataphrygarum haeresim adhuc nascentem libros scripsit, ut testatur Eusebius in fine lib. IV., hic autem ignotus auctor, post Montani et Maximillae ac Theodoti mortem libros suos exaravit, ut ex fragmentis liquet. Plura vide apud Halloixium in notationibus ad vitam S. Apollinaris cap. 3. Qui tamen *in eo* fallitur, quod dicit librum Miltiadis ab hoc scriptore redactum esse in compendium. Quem quidem errorem abunde refellimus in capite sequenti. [De Rhodone esse cogitandum, demonstrare studuit *Chr. Godof. Derlingius de Miltiade*, Helmst. 1740. 4. p. 17. 18. Alii et ipse Valesius (cf. not. 25.), Asterium Urbananum putant illum scriptorem esse. At ne constat quidem, ut animadvertit *Danz.* p. 103. cf. p. 135. not. 46., utrum iste contra Montanistas, an pro illis scripserit. vid. *Gottl. Wernsdorfius Comment. de Montanistis* p. 4. not. 8. cf. *Ittig. de haeresiarchis* p. 240 sq. *H.*] — 2) Αὐέρκιε Μάρκελλε. Rectius in codice Maz. Med. et Fuk. scribitur Ἀουίρκιε. Apud Nicephorum in lib. IV. legitur Ἀβέρκιε. In Menologiis Graecorum ad diem 22. Octobris mentio fit τοῦ ἁγίου καὶ ἰσαποστόλου Ἀβερκίου ἐπισκόπου Ἱεραπόλεως, τοῦ θαυματουργοῦ. Cuius vitam Graece edidit P. Halloixius in tomo 2 de illustribus Orientalis ecclesiae scriptoribus. Est autem id nomen Latinum, ut opinor, quippe cum nullam habeat Graecae originis notam. [Αὐίρκιε cum Reg. Sav. Steph. Cph. (MSt.) legit Stroth. *H.*] — 3) Τῶν κατὰ Μιλτιάδην. Nicephorus addit ἴσον δ' εἰπεῖν Μοντανὸν, quod scholii vice a Nicephoro additum esse non dubito. Sed cur hic quisquis est innominatus auctor, haeresim Cataphrygarum, Miltiadis potius quam Montani sectam appellaverit, obscurum est. Non enim hic Miltiadem illum intelligit, de quo Eusebius in sequenti capite loquitur. Is enim pro Catholica veritate adversus Cataphrygas scripsit. Itaque Ioannes Langus, vir doctissimus qui Nicephorum interpretatus est, hoc loco *Alcibiadem* pro Miltiade emendavit. Certe Alcibiades inter praecipuos auctores sectae Cataphrygarum memoratur ab Eusebio supra in cap. 3. huius libri. Aut igitur hic legendum est Alcibiades, aut illic scribendum Miltiades. [Fateor mihi tam certam visam esse Langi et Valesii, quibus assentitur Strothius ad h. l. not. 27., sententiam, ut non dubitaverim scribere, κατὰ Ἀλκιβιάδην pro κατὰ Μιλτιάδην, quamvis non solum Valesius, sed etiam Strothius et Zimmermannus istud retinuerint. Sed vid. cap. XVII

κτικώτερόν πως [4]) μέχρι νῦν διεκείμην, οὐκ ἀπορίᾳ τοῦ δύνασθαι ἐλέγχειν μὲν τὸ ψεῦδος, μαρτυρεῖν δὲ τῇ ἀληθείᾳ· δεδιὼς δὲ καὶ ἐξευλαβούμενος, μή πη δόξω τισὶν ἐπισυγγράφειν

---

not. 2., ubi similis invenitur nominum illorum permutatio. Cph. scripsit τῶν κατὰ Φρύγας λεγομένην. Praeterea pro λεγομένην quod cum Cph. dedit Valesius, scribendum duxi cum Strothio λεγομένων, necessaria non minus emendatione. Iam vero εἰς τὴν τῶν κατὰ Ἀλκιβιάδην λεγομένων αἵρεσιν interpretandum erit: contra haeresin eorum, qui secundum Alcibiadem appellantur, *Alcibiadis nomen gerunt*, *Alcibidianorum*. Moneo hoc propterea, quia non satis recte vertit Valesius: *Miltiadis haeresim*. Melius Strothius: *Die Ketzerei der Miltiadianer*. Cf. infra not. 21. In his ipsis autem iam possem subsistere, nisi refutanda essent praeterea ea, quae contra monuit *Danz.* de Eus. p. 103. ubi haec scripsit V. D. „*Οἱ κατὰ Μιλτιάδην λεγόμενοι non sunt qui Miltiadis nomen gerunt, sed potius, qui nomen habent a Miltiade ipsis impositum. Quale vero fuerit issud nomen non indicat Autor, utpote Avircio Marcello, cui inscriptus liber, probe notum. Forte nomine τῶν ἐκστατικῶν vel φρυγῶν vel τῶν κατὰ φρύγας — — — Miltiades Montanistas ludibrio habuit. Quicquid sit, Alcibiadis nomen, quod in hunc locum inseruit Io. Langus, insiticium, nec ullo modo locum habere potest, cum nec linguae leges, nec historia, quae nomen sectae ab Alcibiade derivatum plane ignorat, ferant.*" Quae qua ratione scribere potuerit V. D., me non satis videre fatendum est. Primum enim, ut prosus mittam lectionis varietatem, quomodo, quaeso, *οἱ κατά τινα λεγόμενοι* esse possunt: *qui nomen habent ab aliquo impositum?* Ubi ita dicta sit illa formula, equidem nescio, ex notissimo contra praepsitionis κατὰ usu λέγεσθαι κατά τινα saepius dicitur is, qui idem quod alius nomen accepit, qui *ex* aliquo nominatur. cf. Cic. ad div. II, 3. 4. Deinde autem non magis potui intelligere, quomodo tam leves ob causas lectionem κατὰ Ἀλκιβιάδην damnare potuerit Danzius. Cur enim eam non ferant linguae leges, illud vellem accuratius indicasset V. D., quod autem historiam nomen sectae ad Alcibiade derivatum prorsus ignorasse affirmat, illud quidem est verissimum, sed eo nullo modo tollitur lectionis nostrae veritas. Dolendum quidem est, alibi hoc non tradi, eos haereticos qui alias Montanistae, Cataphryges, Pepuziani etc. vocati sunt, vocatos esse simul *Alcibidianos*, sed illud licet Nicephorus addiderit ἴσον — *Μοντανὸν*, neque per se est incredibile et quamvis *Μιλτιάδην* legamus, Miltiadiani non magis alibi inveniuntur. Sed suo se, ut aiunt, gladio iugulat Danzius. Quid enim? Si eius sententiam plane velimus sequi, num historia edocti sumus, a Miltiade vocatos esse Montanistas τοὺς κατὰ φρύγας vel τοὺς ἐκστατικοὺς vel τοὺς φρύγας? *Forte*, inquit ipse Danzius, ita vocati sunt. Sed iam satis me ac lectionem meam defensam puto, atque illud unum addo, Alcibidianos historiae ecclesiasticae scriptoribus in posterum non prorsus tacendos esse, nisi si nostrae sententiae

ἢ ἐπιδιατάσσεσθαι τῷ τῆς τοῦ εὐαγγελίου καινῆς διαθήκης λόγῳ, ᾧ μήτε προσθεῖναι μήτ' ἀφελεῖν δυνατὸν, τῷ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον αὐτὸ πολιτεύεσθαι προῃρημένῳ. Προσφάτως δὲ γενόμενος ἐν Ἀγκύρᾳ τῆς Γαλατίας, καὶ καταλαβὼν τὴν κατὰ τόπον [5]) ἐκκλησίαν ὑπὸ τῆς νέας ταύτης, οὐχ, ὡς αὐτοὶ φασὶ, προφητείας, πολὺ δὲ μᾶλλον, ὡς δειχθήσεται, ψευδοπροφητείας διατεθρυλλημένην [6]), καθόσον δυνατὸν, τοῦ κυρίου παρασχόντος, περὶ αὐτῶν τε τούτων καὶ τῶν προτεινομένων ὑπ' αὐτῶν ἑκαστά τε [7]) διελέχθημεν ἡμέραις πλείοσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ· ὡς τὴν μὲν ἐκκλησίαν ἀγαλλιασθῆναι, καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐπιῤῥωσθῆναι, τοὺς δὲ ἐξεναντίας πρὸς τὸ παρὸν ἀποκρουσθῆναι, καὶ τοὺς ἀντιθέτους [8]) λυπηθῆναι. Ἀξιούν-

---

h. l. expositae refragentur. *H.*] — 4) Ἐφεκτικώτερον πῶς. In codice Regio ac Medicaeo πως accentum reiicit in ultimam syllabam antecedentis vocabuli. Quod ideo notare volui, quia ad marginem editionis Genevensis idipsum indicatur paulo obscurius. In codice quoque Maz. et Fuk. πως accentum reiicit in antecedentem vocem. — 5) Τὴν κατὰ Πόντον ἐκκλησίαν. Longe praeferenda est codicis Regii scriptura, quam confirmat etiam Nicephorus in lib. IV. cap. 23. τὴν κατὰ τόπον ἐκκλησίαν. Id est, ecclesiam illius loci, Ancyrae scilicet. Sic in inscriptione epistolae Smyrnensium ad reliquas ecclesias καὶ πάσαις ταῖς κατὰ πάντα τόπον τῆς ἁγίας καθολικῆς ἐκκλησίας παροικίαις. Et infra in hac pagina. [Τόπον exhibent praeterea. MSt. MG. Stroth. Πόντον habent Maz. Med. Fuk. Sav. Steph. Val. Ion. Cast. neutri lectioni favente Rufino. Sed h. l. equidem non dubitavi scribere τόπον. Cf. supra IV, 15. *Le Moyne Varr. Sacr.* Tom. II p. 60. *Quid Ponto cum Ancyra? et nonne hic etiam dicitur Ancyra Galatiae non vero Ponti civitas?* Praeterea τόπον scribendum esse evincunt verba, quae paulo post leguntur: ἀξιούντων οὖν τῶν κατὰ τόπον πρεσβυτέρων. *H.*] — 6) Διατεθρυλλημένην. Id est, personantem ac perstrepentem. Tota enim ecclesia illius loci, rumore novae prophetiae personabat, cum ob tantae rei novitatem cuncti de ea re loquerentur. Ex quo apparet, donum prophetiae iamtum illis temporibus in ecclesia rarum atque inusitatum fuisse, quippe cum exorta Montani prophetia, tantos tumultus tunc temporis in ecclesia excitaverit. Quod certe non contigisset, si solemne tunc ac pervulgatum in ecclesia fuisset prophetiae donum. Porro διατεθρυλλημένην Langus vertit *decantatam.* — 7) Ἕκαστά τε. Amplector emendationem Christophorsoni, qui ἑκάστοτε correxit, id est, assidue, quotidie: et sic Savilius ad oram libri sui emendavit. — 8) Καὶ τοὺς ἀντιθέτους. Malim ἀντιθέους, ut legitur ad marginem editionis Genevensis. Cum enim iam dixerit τοὺς ἐξεναντίας ἀποκρουσθῆναι, ineptissima esset repetitio, si τοὺς ἀντιθέτους iterum nominaret. Verum ἀντιθέους, quod longe gravius est, appellat Montanistas, id est, dei adversarios, eo quod novum

των οὖν τῶν κατὰ τόπον πρεσβυτέρων, ὅπως τῶν λεχθέντων κατὰ τῶν ἀντιδιατιθεμένων τῷ τῆς ἀληθείας λόγῳ ὑπόμνημά τι καταλίπωμεν, παρόντος καὶ τοῦ συμπρεσβυτέρου ἡμῶν Ζωτικοῦ τοῦ Ὀτρηνοῦ [9]), τοῦτο μὲν οὐκ ἐπράξαμεν, ἐπηγγειλάμεθα δὲ ἐνθάδε γράψαντες τοῦ κυρίου διδόντος, διὰ σπουδῆς πέμπειν αὐτοῖς." Ταῦτα καὶ ἑξῆς τούτοις ἕτερα καταρχὰς εἰπὼν τοῦ λόγου, τὸν αἴτιον τῆς δηλουμένης αἱρέσεως προϊὼν τοῦτον ἀνιστορεῖ τὸν τρόπον· „ἡ τοίνυν ἔνστασις αὐτῶν καὶ ἡ πρόσφατος τοῦ ἀποσχίσματος αἵρεσις πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, τὴν αἰτίαν ἔσχε τοιαύτην. Κώμη τὶς εἶναι λέγεται ἐν τῇ κατὰ τὴν Φρυγίαν Μυσίᾳ [10]), καλουμένη Ἀρδαβᾶν τοὔνομα· ἔνθα φασί τινα τῶν νεοπίστων πρώτως, Μοντανὸν τοὔνομα, κατὰ Γράτον Ἀσίας ἀνθύπατον, ἐν ἐπιθυμίᾳ ψυχῆς ἀμέτρῳ φιλοπρωτείας δόντα πάροδον εἰς ἑαυτὸν τῷ ἀντικειμένῳ, πνευματοφορηθῆναί τε καὶ αἰφνιδίως ἐν κατοχῇ τινὶ καὶ παρεκστάσει γενόμενον ἐνθουσιᾷν, ἄρξασθαί τε λαλεῖν καὶ ξενοφωνεῖν, παρὰ τὸ κατὰ παράδοσιν καὶ κατὰ διαδοχὴν ἄνωθεν τῆς ἐκκλησίας ἔθος [11]) δῆθεν προφητεύοντα. Τῶν δὲ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ ἐν τῇ τῶν νόθων ἐκφω-

---

paracletum inducerent. Atque ita in codice Fuk. et Savil. scriptum habetur. Si quis vero ἀντιθέτους retinere maluerit, non repugnabo. Infra enim dicuntur ἀντιδιατιθέμενοι, ut et apud Greg. Nyssaenum lib. I. contra Eunomium, et Paulum in 2. ad Timoth. — 9) *Τοῦ Ὀτρηνοῦ*. Male apud Nicephorum legitur Ὀστρηνοῦ. Distinguendus autem videtur hic Zoticus Otrenus, a Zotico Comanensi episcopo, cuius infra meminit hic auctor. Nam Comanensis ille antiquior fuit. — 10) *Ἐν τῇ κατὰ τὴν Φρυγίαν Μυσίᾳ*. Rufinus vertit: *Vicus quidam esse dicitur apud Phrygiam Mysiae civitatem*, ineptissime. Nec melius Musculus et Christophorsonus interpretantur *apud Mysiam Phrygiae*. Quid enim, amabo, sibi vult Mysia Phrygiae? Duplex olim fuit Mysia, sicut et Phrygia, teste Strabone in lib. 12. Alia maior, quam Olympenem vocat Strabo, alia minor, quam Hellespontiam vocat Ptolemaeus. Utraque porro Phrygiae contermina fuit. Unde natum proverbium apud Graecos χωρὶς τὰ Μυσῶν. Fuit et altera Mysia in Europa, Thraciae contributa, quam Latini quidem Moesiam vocant, Graeci vero semper Μυσίαν. Ad huius ergo distinctionem ἡ κατὰ Φρυγίαν Μυσία hic dicitur Mysia Phrygiae contermina, seu Asiatica. Porro vicus iste in codice Maz. dicitur Ἀρδαβᾶβ. — 11) *Παρὰ — ἔθος* Montanus vaticinatus esse dicitur probabiliter propterea, quod calamitates et interitum adeo praedicebat reipublicae Romanae et ita Romanorum in Christianos odium inflammabat, qui quamquam de Romanae civitatis pernicie minime dubitabant, tamen non ita erant salutis suae negligentes, ut illam opinionem divulgandam crederent, sed

νημάτων ἀκροάσει γενομένων, οἱ μὲν ὡς ἐπὶ ἐνεργουμένῳ καὶ δαιμονῶντι καὶ ἐν πλάνης πνεύματι ὑπάρχοντι καὶ τοὺς ὄχλους ταράττοντι ἀχθόμενοι ἐπετίμων, καὶ λαλεῖν ἐκώλυον, μεμνημένοι τῆς τοῦ κυρίου διαστολῆς τε καὶ ἀπειλῆς, πρὸς τὸ φυλάττεσθαι τὴν τῶν ψευδοπροφητῶν ἐγρηγορότως παρουσίαν· οἱ δὲ ὡς ἁγίῳ πνεύματι καὶ προφητικῷ χαρίσματι ἐπαιρόμενοι καὶ οὐχ ἥκιστα χαυνούμενοι, καὶ τῆς διαστολῆς τοῦ κυρίου ἐπιλανθανόμενοι, τὸ βλαψίφρον καὶ ὑποκοριστικὸν καὶ λαοπλάνον πνεῦμα προὐκαλοῦντο, θελγόμενοι καὶ πλανώμενοι ὑπ' αὐτοῦ, εἰς τὸ μηκέτι κωλύεσθαι σιωπᾶν. Τέχνῃ δέ τινι, μᾶλλον δὲ τοιαύτῃ μεθόδῳ κακοτεχνίας ὁ διάβολος τὴν κατὰ τῶν παρηκόων [12]) ἀπώλειαν μηχανησάμενος, καὶ παρ' ἀξίαν ὑπ' αὐτῶν τιμημενος, ὑπεξήγειρέ τε καὶ προσεξέκαυσεν αὐτῶν τὴν ἀποκεκοιμημένην [13]) ἀπὸ τῆς κατὰ ἀλήθειαν πίστεως διάνοιαν, ὡς καὶ ἑτέρας τινὰς δύο γυναῖκας ἐπεγεῖραι, καὶ τοῦ νόθου πνεύματος πληρῶσαι, ὡς καὶ λαλεῖν ἐκφρόνως καὶ ἀκαίρως καὶ ἀλλοτριοτρόπως ὁμοίως τῷ προειρημένῳ, καὶ τοὺς μὲν χαίροντας [14]) καὶ καυχωμένους ἐπ' αὐτῷ, μακαρίζοντος τοῦ πνεύματος, καὶ διὰ τοῦ μεγέθους τῶν ἐπαγγελμάτων ἐκφυσιοῦντος, ἔσθ' ὅπῃ δὲ καὶ κατακρίνοντος στοχαστικῶς καὶ ἀξιοπίστως αὐτοὺς ἄντικρυς, ἵνα καὶ ἐλεγκτικὸν [15]) εἶναι δοκῇ· ὀλίγοι δ' ἦσαν οὗτοι τῶν

---

intra privatos parietes retinerent. Cf. Lucian. Philopat. Opp. Tom. III. p. 613 sq. ed. *Reiz. H.* — 12) *Κατὰ τῶν παρηκόων.* Rufinus *indisciplinatos* vertit, Musculus *immorigeros*: non male. Intelliguntur enim ii qui praeceptum domini, quo praemoniti fuerant, ut a falsis prophetis caverent, negligebant, *τῆς διαστολῆς τοῦ κυρίου ἐπιλανθανόμενοι*, ut supra loquitur hic innominatus scriptor. Pessime Christophorsonus. — 13) *Τὴν ἀποκεκοιμημένην.* Metaphora est a mulieribus, quae relicto mariti thoro furtim ad moechum transeunt. Nam *κοιμᾶσθαι*, seu dormire, de huiusmodi adulteriis dici solet, ut in libris sacris occurrit non semel. Quod cum non intelligeret Christophorsonus, *erroris somno consopitam* vertit. — 14) *Καὶ τοὺς μὲν χαίροντας.* Haec periodus connectenda est cum illa sequenti *τὴν δὲ καθόλου*, etc. Sic enim sensus integer absolvitur, quod interpretes non animadverterunt. Tamen acumen interpretis in hoc praecipue elucet, ut verborum ac sensus *ἀκολουθίαν* diligentissime consectetur. Porro hic locus in codice Mazar. Med. Fuk. et Savil. ita legitur: *καὶ τοὺς μὲν χαίροντας καὶ χαυνουμένους ἐπ' αὐτῶν*, etc. — 15) *Ἵνα καὶ ἐλεγκτικόν.* Sciebat Montanus, seu daemon qui per Montani os loquebatur, olim a domino praedictum fuisse, fore ut spiritus dei in adventu suo mundum argueret de peccato. Itaque daemon ille ut verum

Φρυγῶν ἐξηπατημένοι· τὴν δὲ καθόλου καὶ πᾶσαν τὴν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ἐκκλησίαν βλασφημεῖν διδάσκοντος τοῦ ἀπηυθαδισμένου πνεύματος, ὅτι μήτε τιμὴν μήτε πάροδον εἰς αὐτὴν τὸ ψευδοπροφητικὸν ἐλάμβανε πνεῦμα. Τῶν γὰρ κατὰ τὴν Ἀσίαν πιστῶν πολλάκις καὶ πολλαχῇ τῆς Ἀσίας εἰς τοῦτο συνελθόντων [16]), κ αὶ οὺς προσφάτους λόγους ἐξετασάντων καὶ βεβήλους ἀποφηνάντων καὶ ἀποδοκιμασάντων τὴν αἵρεσιν, οὕτω δὴ τῆς τε ἐκκλησίας ἐξεώσθησαν, καὶ τῆς κοινωνίας εἴρχθησαν." Ταῦτα ἐν πρώτοις ἱστορήσας, καὶ δι' ὅλου τοῦ συγγράμματος τὸν ἔλεγχον τῆς κατ' αὐτοὺς πλάνης ἐπαγαγὼν, ἐν τῷ δευτέρῳ περὶ τῆς τελευτῆς τῶν προδεδηλωμένων ταῦτα φησίν· „ἐπειδὰν τοίνυν καὶ προφητοφόντας ἡμᾶς ἀπεκάλουν, ὅτι μὴ τοὺς ἀμετροφώνους [17]) αὐτῶν προφήτας ἐδεξάμεθα· τούτους γὰρ εἶναι φασὶν, οὕσπερ ἐπηγγείλατο τῷ λαῷ πέμψειν ὁ κύριος, ἀποκρινάσθωσαν ἡμῖν πρὸς θεοῦ, ἔστι τὶς, ὦ βέλτιστοι [18]), τούτων τῶν ἀπὸ Μοντανοῦ καὶ γυναικῶν λαλεῖν ἀρξαμένων, ὅστις ὑπὸ Ἰουδαίων ἐδιώχθη, ἢ ὑπὸ παρανόμων ἀπεκτάνθη; οὐδείς· οὐδέ γε τὶς αὐτῶν κρατηθεὶς ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος [19]) ἀνεσταυρώθη; οὐ γὰρ οὖν· οὐδὲ μὴν οὐδὲ ἐν συναγωγαῖς Ἰουδαίων τῶν γυναικῶν τις ἐμαστιγώθη ποτὲ, ἢ ἐλιθοβολήθη; οὐδαμόσε οὐδαμῶς. Ἄλλῳ δὲ θανάτῳ

---

dei spiritum se esse auditoribus confirmaret, eos interdum arguebat et obiurgabat. Vide Ambrosium in epist. ad Thessal. cap. 5. Cuius verba hic merentur adscribi: *Hinc est, unde et Ioannis apostoli epistola, nolite, inquit, omni spiritui cedere, sed probate spiritus si ex deo sunt, quia si multa bona dicat, in aliquo autem, quod fidei adversum est, promat, sciatur non esse spiritus sanctus. Nihil enim erroris in spiritu sancto poterit reperiri. Sed ut per exercitium eloquii quaedam spiritalia, quaedam vero carnalia, quia omnis error carni deputatur, aut certe commento quodam astutiae bona fingit, ut his inserat mala, sicut supra memoravi quemadmodum in Montano et Maximilla et Priscilla prophetis Cataphrygarum spiritus mundi imitatione boni simulabat, ut per multa verisimilia, nec non et vera, mentiretur se esse spiritum sanctum.* — 16) Εἰς τοῦτο συνελθόντων. Christophorsonus legisse videtur εἰς ταὐτό. — 17) Ἀμετροφώνους. Alludit ad epithetum illud, quo Homerus in Iliade Thersitem affecit, ἀμετροεπής, quod idem est ac falsiloquus. Nam qui mentiuntur, nullum in dicendo modum servare solent. — 18) Ὦ βέλτιστοι. Patet ex oratione indirecta in directam transiri h. l. Dicendum enim erat proprie: ἀποκρ. οἱ βέλτιστοι, εἴ κ. λ. *H.* — 19) Ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος. In Nicephoro legitur ὑπὲρ τοῦ νόμου, quod non probo: subauditur enim τοῦ Χριστοῦ, ut Rufinus et Christophorsonus supplevit. Sic infra cap. 18.

τελευτῆσαι λέγονται Μοντανός τε καὶ Μαξιμίλλα. Τούτους γὰρ ὑπὸ πνεύματος βλαψίφρονος ἑκατέρους ὑποκινήσαντος, λόγος ἀναρτῆσαι ἑαυτοὺς, οὐχ ὁμοῦ, κατὰ δὲ τὸν τῆς ἑκάστου τελευτῆς καιρὸν φήμη πολλή· καὶ οὕτω δὲ τελευτῆσαι καὶ τὸν βίον καταστρέψαι, Ἰούδα [20]) προδότου δίκην. Καθάπερ καὶ τὸν θαυμαστὸν ἐκεῖνον τὸν πρῶτον τῆς κατ' αὐτοὺς λεγομένης προφητείας οἷον ἐπίτροπόν τινα Θεόδοτον [21]), πολὺς αἱρεῖ λό-

---

loquitur Apollonius, ubi de Alexandro. — 20) Ἰούδα — δίκην. vid. *Winer. bibl. Realwörterbuch* p. 366. Ineptissima omnium, quae de Iudae morte sunt effictae, narratiuncula est Papiae, quam refert *Paulus Comment.* T. III p. 686. *H.* — 21) Οἷον ἐπίτροπον. Rufinus haec verba non agnoscit. Sic enim vertit: *veluti primogenitum prophetiae ipsorum, Theodotum nomine.* Omnes tamen codices et Nicephorus, hanc vocem agnoscunt. Erat apud Montanistas arca quaedam, in quam sodales stipem couiiciebant ad prophetarum alimoniam. Primus Theodotus huius arcae curam gessit, quem idcirco procuratorem prophetiae hic scriptor vocat, quod reditus illorum et praedia procuraret. Erat alioqui Montanus cum suis prophetissis, magnus aeruscator, qui pecuniam undique corraderet oblationum specie. Salaria etiam praebere solitus iis, qui doctrinam suam praedicarent, ut scribit Apollonius apud Eusebium in capite sequenti. Arcam igitur seu fiscum hebuerit necesse est, et procuratorem aerarii, qui salaria, id est, pecunias numeraret iis quibus Montanus decreverat. [Recte Valesii interpretationem iam improbavit *Le Moyne* in *Varr. Sacr.* Tom. II. p. 466. *Et revera ipsa versio, quam probat Vir. Doct.* (Valesius vertit: qui primus prophetiae illorum quasi procurator quidam fuit) *non videtur congruum fundere sensum. Num non dicitur procurator prophetiae. Istud loquendi genus est durum, et a re ipsa alienum. Non diceretur etiam Graece τῆς προφητείας ἐπίτροπος* (scilicet sensu illo proprio, quem Valesius defendit). *Hoc vidit ipse Valesius. Ideo non vult Theodotum hic procuratorem prophetiae dici, quod tamen habetur in versione Latina, sed arcae procuratorem, quia arcae et Gazophylacii Montanistarum curator erat et Rationalis. Sed de arca apud Eusebium nulla exstat mentio.* Hactenus *Le Moyne* et recte contra Valesium disputat. Est autem ἐπίτροπος, si quid video, et quod satis declarat praecedens οἷον, sensu improprio h. l. dictum et loci ipsius sententia haec: quemadmodum etiam multorum sermo evincit, mirum illud caput (Stroth. *iener seltsame Theodotus* melius etiam quam Vales. *admirabilis ille Theodotus*), Theodotum scilicet, qui primus et summus vaticinationis Montanisticae (proprie: *secundum eos*, Montani ac Maximillae, ad quos pertinet αὐτοὺς, *appellatae*; male Val. *prophetiae illorum*, peius fere Stroth. *ihrer sogenannten* (?) *Weissagung.* Cf. supra not. 3.) quasi quidam tutor et procurator erat, qui Montanisticam vaticinationem in summis habebat deliciis et quasi in sinu gestabat, hunc igi-

γος [22]), ὡς αἰρόμενόν ποτε καὶ ἀναλαμβανόμενον εἰς οὐρανοὺς παρεκστῆναι [23]) τε καὶ καταπιστεῦσαι ἑαυτὸν τῷ τῆς ἀπάτης πνεύματι, καὶ δισκευθέντα, κακῶς τελευτῆσαι. Φασὶ γοῦν τοῦτο

---

tur falso mentis excessu abreptum fuisse. Ita omnia sunt plana, neque quisquam facile offendatur eo, quod Rufinus, quem saepius liberrime vertisse constat, non accuratius illas voces οἷον ἐπίτροπον, imo ita vertit, quasi in Eusebio scriptum esset: τὸν πρῶτον τῆς προφητείας υἱὸν, quod tamen eandem sententiam funderet, Theodotum inter Montani παῖδας et discipulos unum omnium maxime operam suam et industriam impendisse προφητείᾳ, huius dignitatem et auctoritatem summa vi et contentione studuisse promovere et augere. Cf. Mtth. XI, 19. Luc. VII, 35. Ioh. XII, 36. ἵνα υἱοὶ φωτὸς γένησθε. Similiter dicitur Marcion πρωτότοκος τοῦ Σατανᾶ ex Iren. III, 3. apud ipsum Euseb. H. E. IV, 14., ut qui omnes alios haereticos pravitate longe superaret. Iam vero nullo modo inde potest colligi, h. l. veram lectionem esse υἱὸν pro οἷον, in quo frustra desudavit *Le Moyne* l. l. p. 464. *H.*] — 22) Πολὺς αἱρεῖ λόγος. In codice Medicaeo, Maz. et Fuk. legitur ἐρεῖ. Apud Eusebium tamen in lib. 8. bis ita scribitur, ut hoc loco scriptum vides, πολὺς αἱρεῖ λόγος ubi αἱρεῖ idem valet ac κρατεῖ. [Vim vocabuli non expressit Val. vertens: *plurimorum sermone perhibetur.* Est potius: multorum sermo *evincit.* Cf. VII, 24. Similiter αἱρεῖ legitur apud Plat. Crit. IX. cf. Horat. Serm. I, 3, 15. II, 9, 260. *H.*] — 23) Παρεκστῆναι. Male interpretes omnes hunc locum cepere. Παρεκστῆναι est falso mentis excessu abripi. Sic παρέκστασις supra sumitur, id est, falsa exstasis. Sunt enim verae ecstases, cuiusmodi fuit Petri apostoli, in actibus cap. 10. et 11. ubi Petrus vidisse dicitur in ecstasi visionem. Talis item fuit ecstasis Pauli apostoli, cum ad tertium usque coelum abreptus est. Puerorum quoque ecstases in testimonium adducuntur a Cypriano in epistola nona. Sunt item falsae ecstases apud haereticos, quae παρεκστάσεις eleganter dicuntur ab hoc scriptore. Eodem modo quo παραδιορθώσεις falsae emendationes dicuntur a Porphyrio in quaestionibus Homericis. Et hae quidem falsae ecstases, propius ad furorem accedunt, utpote a daemone procuratae. Illae vero quae a divino spiritu immittuntur, placidae sunt, nec statum mentis ullo modo perturbant, ut docet Epiphanius in haeresi Cataphrygarum, et hic auctor innominatus. Quare fallitur Nicolaus Rigaltius, qui in notis suis ad epistolam nonam Cypriani, ecstases *furorem* et *alienationem mentis* interpretatus est. Non ita Hieronymus, cuius haec sunt verba ad Suniam et Fretelam: *Aliter enim Latinus sermo ἔκστασιν exprimere non potest nisi mentis excessum.* Ita etiam Tertullianus in libro de anima cap. 45. *hanc vim exstasim dicimus, excessum sensus et amentiae instar.* Idem tamen ecstasim absolute *amentiam* interpretatur, aitque spiritalem esse vim, qua constat prophetia. Sic in lib. de anima c. 21. in libro IV. contra Marc. c. 22. Verum haec a Tertulliano scripta sunt, Montani erroribus iam decepto. —

οὕτως γεγονέναι. Ἀλλὰ μὴ ἄνευ [24]) τοῦ ἰδεῖν ἡμᾶς, ἐπίστασθαί τι τῶν τοιούτων νομίζομεν, ὦ μακάριε. Ἴσως μὲν γὰρ οὕτως, ἴσως δὲ οὐχ οὕτως τετελευτήκασι Μοντανός τε καὶ Θεόδοτος καὶ ἡ προειρημένη γυνή." Αὖθις δ' ἐν τῷ αὐτῷ φησι λόγῳ, τοὺς τότε ἱεροὺς ἐπισκόπους πεπειρᾶσθαι μὲν τὸ ἐν τῇ Μαξιμίλλῃ πνεῦμα διελέγξαι, κεκωλῦσθαι δὲ πρὸς ἑτέρων, συνεργούντων δηλαδὴ τῷ πνεύματι. Γράφει δὲ οὕτως· „καὶ μὴ λεγέτω ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ τῷ κατὰ Ἀστέριον Οὐρβανὸν [25]) τὸ διὰ Μαξιμίλλης πνεῦμα, διώκομαι ὡς λύκος ἐκ προβάτων· οὐκ εἰμὶ λύκος· ῥῆμα εἰμὶ καὶ πνεῦμα καὶ δύναμις· ἀλλὰ τὴν ἐν τῷ πνεύματι δύναμιν ἐναργῶς δειξάτω καὶ ἐλεγξάτω, καὶ ἐξομολογεῖσθαι διὰ τοῦ πνεύματος καταναγκασάτω τοὺς τότε παρόντας εἰς τὸ δοκιμάσαι καὶ διαλεχθῆναι τῷ πνεύματι λαλοῦντι, ἄνδρας δοκίμους καὶ ἐπισκόπους, Ζωτικὸν ἀπὸ Κομάνης [26]) κώμης, καὶ Ἰουλιανὸν ἀπὸ Ἀπαμείας. Ὧν οἱ περὶ Θεμίσωνα [27]) τὰ στό-

---

24) Ἀλλὰ μὴν ἄνευ. In codice Regio, Maz. Fuk. Sav. et Med. scriptum reperi ἀλλὰ μή. Quam lectionem veriorem esse existimo eamque secutus est Musculus. At Christophorsonus haec per interrogationem dici existimavit. — 25) Ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ τῷ κατὰ Ἀστέριον Οὐρβανόν. Haec verba scholion esse mihi videntur, quod vetus quidam scholiastes seu Eusebius ipse, ad marginem libri sui annotaverat ad ea verba quae paulo ante praecesserunt, αὖθις δὲ ἐν τῷ αὐτῷ φησὶ λόγῳ. Porro ex his verbis elicitur, Asterium Urbanum auctorem esse horum trium librorum adversus Cataphrygas, non autem Apollinarem, ut credidit Rufinus et Christophorsonus. [Recte praeeunte *Christophorsono*, *Doduello*, *Fabricio* (Bibl. Gr. Vol. V p. 190.) et *Walchio* (Ketzergeschichte T. I p. 658.) monuit Strothius, verba ἐν τῷ αὐτῷ κ. λ. non esse habenda pro verbis Eusebii, sed potius scriptori illi anonymo, cuius fragmenta refert Eusebius, tribuenda. Retulisse enim illum scriptorem probabiliter quaedam antea ex libro quodam Asterii Urbani quae vero Eusebius inde excerpere et nobiscum communicare haud necessarium esse duxerit. Nunc igitur ita pergere eundem anonymum: *ne dicat, quemadmodum in eodem Asterii Urbani libro*, (*ex quo scilicet iam supra quaedam retulimus*) *spiritus*, etc. Ita autem interdum omittere Eusebium ea, quae ad aliorum verba ab eo allata intelligenda sint necessaria. Cf. V, 7. 8. VIII, 10. *Stroth. Uebers.* T. I p. 366 sq. *Möller*. p. 92. *Kestner*. p. 74. in. *H.*]— 26) Κομάνης. Oppidum videtur fuisse Pamphiliae. Certe Ephesius episcopus Comanenus memoratur in epistola episcoporum Pamphyliae provinciae ad Leonem Aug. quae refertur in parte tertia concilii Chalcedonensis p. 391. — 27) Οἱ περὶ Θεμίσωνα. Illustris hic fuit inter Montanistas, qui se confessorem et martyrem iactabat, aususque est epistolam catholicam exemplo apostoli scribere ad ecclesias, ut novam prophetiam commendaret. De hoc multa Apollonius in sequenti capite.

ματα φιμώσαντες, οὐκ εἴασαν τὸ ψευδὲς καὶ λαοπλάνον πνεῦμα ὑπ᾽ αὐτῶν ἐλεγχθῆναι.“ Ἐν ταὐτῷ δὲ πάλιν ἕτερα μεταξὺ πρὸς ἔλεγχον τῶν τῆς Μαξιμίλλης ψευδοπροφητειῶν εἰπὼν, ὁμοῦ τόν τε χρόνον καθ᾽ ὃν ταῦτ᾽ ἔγραφε, σημαίνει, καὶ τῶν προῤῥήσεων αὐτῆς μέμνηται, δι᾽ ὧν πολέμους ἔσεσθαι καὶ ἀκαταστασίας προεμαντεύσατο· ὧν καὶ τὴν ψευδολογίαν εὐθύνει ὧδε λέγων· „καὶ πῶς οὐ καταφανὲς ἤδη γέγονε καὶ τοῦτο τὸ ψεῦδος; Πλείω γὰρ ἢ τρισκαίδεκα ἔτη εἰς ταύτην τὴν ἡμέραν, ἐξ οὗ τετελεύτηκεν ἡ γυνή· καὶ οὔτε μερικὸς, οὔτε καθολικὸς κόσμῳ γέγονε πόλεμος, ἀλλὰ καὶ Χριστιανοῖς μᾶλλον εἰρήνη διάμονος ἐξ ἐλέους θεοῦ.“ Καὶ ταῦτα δὲ ἐκ τοῦ δευτέρου συγγράμματος. Καὶ ἀπὸ τοῦ τρίτου δὲ σμικρὰς παραθήσομαι λέξεις, δι᾽ ὧν πρὸς τοὺς αὐχοῦντας, ὡς ἄρα πλείους καὶ αὐτῶν μεμαρτυρηκότες εἶεν, ταῦτα φησίν· „ὅταν τοίνυν ἐν πᾶσι τοῖς εἰρημένοις ἐλεγχθέντες ἀπορήσωσιν, ἐπὶ τοὺς μάρτυρας καταφεύγειν πειρῶνται, λέγοντες πολλοὺς ἔχειν μάρτυρας, καὶ τοῦτο εἶναι τεκμήριον πιστὸν τῆς δυνάμεως τοῦ παρ᾽ αὐτοῖς λεγομένου προφητικοῦ πνεύματος. Τὸ [28]) δέ ἐστιν ἄρα ὡς ἔοικε παντὸς μᾶλλον οὐκ ἀληθές. Καὶ γὰρ τῶν ἄλλων αἱρέσεων τινὲς, πλείστους ὅσους ἔχουσι μάρτυρας, καὶ οὐ παρὰ τοῦτο δήπου συγκαταθησόμεθα, οὐδὲ ἀλήθειαν ἔχειν αὐτοὺς ὁμολογήσομεν. Καὶ πρῶτοί γε οἱ ἀπὸ τῆς Μαρκίωνος αἱρέσεως Μαρκιωνισταὶ καλούμενοι, πλείστους ὅσους ἔχειν Χριστοῦ μάρτυρας λέγουσιν· ἀλλὰ τόν γε Χριστὸν αὐτὸν μετὰ ἀλήθειαν οὐχ ὁμολογοῦσι.“ Καὶ μετὰ βραχέα τούτοις ἐπιφέρει λέγων· „ὅθεν τοι καὶ ἐπειδὰν οἱ ἐπὶ τὸ τῆς κατὰ ἀλήθειαν πίστεως μαρτύριον κληθέντες ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τύχωσι [29]) μετά τινων τῶν ἀπὸ τῆς τῶν Φρυγῶν αἱρέσεως λεγομένων μαρτύρων, διαφέρονταί τε πρὸς αὐτοὺς, καὶ μὴ κοινωνήσαντες αὐτοῖς τελειοῦνται, διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι συγκαταθέσθαι [30]) τῷ διὰ Μοντανοῦ καὶ τῶν γυναικῶν πνεύματι. Καὶ ὅτι τοῦτο ἀληθὲς, καὶ ἐπὶ τῶν ἡμετέρων χρόνων ἐν Ἀπαμείᾳ τῇ πρὸς Μαιάνδρῳ τυγχάνει γεγενημένον, ἐν τοῖς περὶ Γάϊον καὶ Ἀλέξανδρον ἀπὸ Εὐμενείας μαρτυρήσασι, πρόδηλον.“

28) Τὸ i.e. τοῦτο vid. II, 1 not. 14. *H.* — 29) Τύχωσι. Vid. II, 17 not. 19. *H.* — 30) Συγκαταθέσθαι i. e. *assensum accommodare*. Vid. VII, 24. *H.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ.

Περὶ Μιλτιάδου καὶ ὧν συνέταξε λόγων.

(Nic. H. E. IV, 24.)

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ συγγράμματι καὶ Μιλτιάδου [1]) συγγραφέως μέμνηται, ὡς λόγον τινὰ καὶ αὐτοῦ κατὰ τῆς προειρημένης αἱρέσεως γεγραφότος. Παραθέμενος γοῦν αὐτῶν λέξεις τινάς, ἐπιφέρει λέγων· „ταῦτα εὑρὼν ἔν τινι συγγράμματι αὐτῶν ἐνισταμένων τῷ Μιλτιάδου τοῦ ἀδελφοῦ συγγράμματι [2]), ἐν ᾧ ἀποδείκνυσι περὶ τοῦ μὴ δεῖν προφήτην ἐν ἐκστάσει λαλεῖν, ἐπετεμόμην." Ὑποκαταβὰς δὲ ἐν ταὐτῷ τοὺς κατὰ τὴν καινὴν διαθήκην προπεφητευκότας καταλέγει ἐν οἷς καταριθμεῖ Ἀμμίαν τινὰ καὶ Κοδρᾶτον, λέγων οὕτως· „ἀλλ' ὅγε ψευδοπροφήτης ἐν παρεκστάσει [3]), ᾧ ἕπεται ἄδεια καὶ ἀφοβία, ἀρχόμενος

Cap. XVII. 1) Μιλτιάδου μέμνηται. Ex his patet error Hieronymi in lib. de scriptoribus ecclesiasticis, ubi haec scribit: *Miltiades, cuius Rhodon in opere suo quod adversus Montanum, Priscillam, Maximillamque composuit, recordatur.* Non Rhodonem, sed innominatum hunc scriptorem debuit dicere. Nam Rhodon adversus Montanum et Cataphrygas non scripsit, sed adversus Marcionis haeresim, ut testatur Eusebius. — 2) Τῷ Ἀλκιβιάδου τοῦ ἀδελφοῦ συγγράμματι. Nescio quo fato Alcibiadis nomen pro Miltiade, et Miltiadis pro Alcibiade substitutum est. Nam superiore quidem capite Miltiadis vocabulum pro Alcibiade positum esse observavimus. Hic contra Alcibiades pro Miltiade irrepsit. Certe apud Nicephorum Μιλτιάδου legitur, quamquam nec Nicephorus, nec Christophorsonus hunc locum intellexit. [Ἀλκιβιάδου habent Steph. Val. (MSt. MG. Ion. Reg. Maz. etc.) Μιλτιάδου Nic. Cph. Val. in sua interpretatione, Stroth. Ex Rufino nihil potest cognosci. Sed verissime Stroth. not. 60. *Ipsa ratio*, inquit, *iam docet, etiamsi omnes codd.* Ἀλκιβιάδου *exhiberent scribendum esse* Μιλτιάδου, *quum et Alcibiades ipse Montanista fuerit, et Eusebius tam initio capitis quam in sequentibus aperte Miltiadis nomen posuerit et supra cap. XVI. — contra positum erat Miltiadis nomen pro Alcibiadis, unde patet, quam solemnis fuerit librariis horum nominum permutatio.* Itaque non dubitavi corrigere Μιλτιάδου ut melius simul mihi constarem, quam sibi constitit Strothius, qui supra cap. XVI. falsam lectionem Μιλτιάδην adhuc tulit. *H.*] — 3) Ἀλλὰ ὅγε ψευδοπροφήτης ἐν παρεκστάσει. Male Rufinus et Baronius haec verba

μὲν ἐξ ἑκουσίου ἀμαθίας, καταστρέφων δὲ εἰς ἀκούσιον μανίαν ψυχῆς, ὡς προείρηται. Τοῦτον δὲ τὸν τρόπον, οὔτε τινὰ τῶν κατὰ τὴν παλαιὰν, οὔτε τῶν κατὰ τὴν καινὴν πνευματοφορηθέντα προφήτην δεῖξαι δυνήσονται, οὔτε Ἄγαβον, οὔτε Ἰούδαν, οὔτε Σίλαν, οὔτε τὰς Φιλίππου θυγατέρας, οὔτε τὴν ἐν Φιλαδελφείᾳ Ἀμμίαν, οὔτε Κοδρᾶτον, οὔτε τινὰς ἄλλους 4) μηδὲν αὐτοῖς προσήκοντας καυχήσονται." Αὖθις δὲ μετὰ βραχέα, ταῦτά φησιν· „εἰ γὰρ μετὰ Κοδρᾶτον καὶ τὴν ἐν Φιλαδελ-

---

ex Miltiadis libro desumpta esse existimarunt. Neque enim hic innominatus auctor quicquam citat ex Miltiadis libro, sed tantum ex responsione Cataphrygarum adversus Miltiadis librum, quod non animadverterunt interpretes. Est autem hic huius loci sensus, magnum esse discrimen inter veros prophetas et falsos. Veri enim prophetae, qui spiritu dei repleti erant, quieto ac tranquillo animo praedicebant futura. Pseudoprophetae vero, qualis erat Montanus, cum furore et insania loquebantur. Certe Catholici hoc praecipue obiiciebant Montanistis, qui se prophetico spiritu plenos esse iactabant, quod in ecstasi prophetarent, cum tamen nec in novo, nec in veteri testamento prophetas in ecstasi unquam prophetasse legamus. Itaque Miltiades librum adversus eos scripsit hoc titulo: περὶ τοῦ μὴ δεῖν προφήτην ἐν ἐκστάσει λαλεῖν. Et Epiphanius adversus haeresim Montanistarum cap. 2. ὅσα γὰρ οἱ προφῆται εἰρήκασι, μετὰ συνέσεως παρακολουθοῦντες ἐφθέγγοντο et cap. 4. ac sequentibus, hanc verae ac spiritualis prophetiae certissimam notam esse dicit, ut mentis suae compotes sint, qui futura praedicunt. Similiter Iohannes Chrysostomus homilia 29. in epistolam 1. ad Corinthios, ubi discrimen affert inter divinationem et prophetiam. Hoc enim, inquit, proprium est vatis seu divinatoris, emotae esse mentis, pelli, trahi, raptari tanquam furentem. Propheta vero non ita, sed mente sobria, et cum modesta ac temperata animi constitutione, et quae loquitur, intelligens dicit omnia. His adde Hieronymum in praefatione commentariorum in Nahum: *Non enim loquitur in ἐκστάσει, ut Montanus et Prisca Maximillaque delirant, sed quod prophetat, liber est visionis intelligentis universa quae loquitur.* Idem in praefatione commentariorum in Habacuc. Idem in libro II commentariorum in epist. ad Ephesios: *Aut igitur iuxta Montanum, patriarchas et prophetas in ecstasi locutos accipiendum, et nescisse quae dixerint, aut si hoc impium est, (spiritus quippe prophetarum prophetis subiectus est) intellexerunt utique quae locuti sunt* etc. Porro notandum est hunc anonymum scriptorem nunquam ecstasès appellare vanos illos mentis excessus Montanistarum, sed semper parecstases, ob eam rationem quam supra dixi. Quippe ecstases fere in bonam partem sumuntur a Cypriano et Tertulliano. Et viris sanctis immissae leguntur a deo, ut Adamo et Petro apostolo. At parecstasis semper in malam partem accipitur. — 4) Οὔτε ἤδη τινὸς ἄλλους. In codice Med. Maz. et Fuk. et apud Nicephorum legitur οὔτε

φεία Ἀμμίαν, ὥς φασιν, αἱ περὶ Μοντανὸν διεδέξαντο γυναῖκες τὸ προφητικὸν χάρισμα, τοὺς ἀπὸ Μοντανοῦ καὶ τῶν γυναικῶν τίνες παρ' αὐτοῖς διεδέξαντο, δειξάτωσαν· δεῖν γὰρ εἶναι τὸ προφητικὸν χάρισμα ἐν πάσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ μέχρι τῆς τελείας παρουσίας, ὁ ἀπόστολος ἀξιοῖ· ἀλλ' οὐκ ἂν ἔχοιεν δεῖξαι τεσσαρεσκαιδέκατον ἤδη πού τοῦτο ἔτος ἀπὸ τῆς Μαξιμίλλης τελευτῆς." Οὗτος μὲν δὴ τοσαῦτα. Ὅ γέ τοι πρὸς αὐτοῦ δεδηλωμένος Μιλτιάδης, καὶ ἄλλας ἡμῖν τῆς ἰδίας περὶ τὰ θεῖα λόγια σπουδῆς μνήμας καταλέλοιπεν, ἔν τε οἷς πρὸς Ἕλληνας [5]) συνέταξε λόγοις, καὶ τοῖς πρὸς Ἰουδαίους, ἑκατέρᾳ ἰδίως ὑποθέσει ἐν δυσὶν ὑπαντήσας συγγράμμασιν, ἔτι δὲ καὶ πρὸς τοὺς κοσμικοὺς ἄρχοντας [6]), ὑπὲρ ἧς μετῄει φιλοσοφίας, πεποίηται ἀπολογίαν.

τινάς, etc. — 5) Πρὸς Ἕλληνας. Plenus titulus est: λόγος πρὸς Ἕλληνας περὶ ἀληθείας. Hunc librum non esse partem sequentis *contra Iudaeos* sed peculiare opus Miltiadis, ex hoc Eusebii loco demonstrasse dicit *Chr. G. Derlingium* in *diatribe de Miltiade* §. 49., *Danz.* p. 98 sq. *H.* — 6) Κοσμικοὺς ἄρχοντας. Hieronymus et Rufinus, eosque secuti ceteri interpretes, haec de imperatoribus Romanis dici existimarunt, quibus Miltiades apologeticum suum nuncupasset. [Marco Antonino scilicet et Lucio Vero. Idem censet *Danz.* p. 95. *H.*] Ego vero cum eo tempore non plures, sed unus fuerit imperator Romanus, Commodus videlicet, rectores provinciarum malim intelligere. Nam vox ἄρχοντες fere semper praesides provinciarum significat. His igitur apologeticum suum dicavit Miltiades, sicut Tertullianus postea fecit. Nam apologeticus quidem eius ad omnes generaliter provinciarum praesides directus est. Specialiter vero ad Scapulam proconsulem Africae, librum pro Christianis idem Tertullianus misit. Paene omiseram, hunc Miltiadem ecclesiarum sophistam vocari a Tertulliano, id est, rhetorem. [Cf. *Torrenius* ad Valer. Maxim. I, 8 ext. Sueton. Tiberius c. XI. de illustr. Grammatic. c. IX. *H.*]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ.

Ὅσα καὶ Ἀπολλώνιος τοὺς κατὰ Φρύγας ἀπήλεγξε, καὶ τίνων ἐμνημόνευσεν.

(Nic. H. E. IV, 25.)

Τῆς δὲ κατὰ Φρύγας καλουμένης αἱρέσεως, καὶ Ἀπολλώνιος, ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, ἀκμαζούσης εἰσέτι τότε κατὰ τὴν Φρυγίαν ἔλεγχον ἐνστησάμενος, ἴδιον κατ᾽ αὐτῶν πεποίηται σύγγραμμα, τὰς μὲν φερομένας αὐτῶν προφητείας ψευδεῖς οὔσας κατὰ λέξιν εὐθύνων, τὸν δὲ βίον τῶν τῆς αἱρέσεως ἀρχηγῶν ὁποῖός τις γέγονε, διελέγχων. Αὐτοῖς δὲ ῥήμασι περὶ τοῦ Μοντανοῦ ταῦτα λέγοντος ἄκουε· „ἀλλὰ τίς ἐστιν οὗτος ὁ πρόσφατος διδάσκαλος, τὰ ἔργα αὐτοῦ καὶ ἡ διδασκαλία δείκνυσιν. Οὗτός ἐστιν ὁ διδάξας λύσεις γάμων, ὁ νηστείας νομοθετήσας[1]),

---

Cap. XVIII. 1) Ὁ νηστείας νομοθετήσας. Tres quotannis quadragesimas, ac praeterea duas xerophagiarum hebdomadas Montanus instituerat. Ac de xerophagiis quidem testatur Tertullianus in libro de ieiuniis. De tribus vero quadragesimis testis est Hieronymus, tum in epistola ad Marcellam, tum in commentariis ad caput 1. Aggaei ita scribens: *Et omnem laborem manuum, accipiamus ieiunia eorum et observationes varias et χαμευνίας, id est, humidormitiones, qui tribus quadragesimis per annum ieiunantes, et ξηροφαγίαις humiliantes animam suam, et vel maxime de Tutiani radice crescentes, super huiusmodi laboribus audiunt: Tanta passi estis sine causa.* Idem in cap. 9. Matthaei: *huius occasione testimonii Montanus, Prisca et Maximilla etiam per pentecostem faciunt quadragesimam.* Sunt qui existiment duas xerophagiarum hebdomadas, quarum meminit Tertullianus, nihil aliud fuisse quam duas quadragesimas, quas praeter illam primam ac solennem Catholicorum quadragesimam ieiunabant Montanistae. Cui sententiae facile accedo. Nam Tertullianus eo loco propria duntaxat Montanistarum ieiunia recenset. Sic enim loquitur: *Quantula enim est apud nos interdictio ciborum? Duas in anno hebdomadas xerophagiarum, nec totas, exceptis scilicet sabbatis et dominicis offerimus deo.* De paschali autem ieiunio nihil dixit, eo quod hoc ieiunium non proprium erat Montanistarum, sed commune omnium Christianorum. Ceterum notandum est, hoc loco Apollonium tanquam gravissimum facinus obiicere Montano, quod ieiunia sub lege, ac sub praecepti forma constituisset, non quod ieiunare crimen sit, aut quasi quibusdam in ecclesia non liceat, semperque licuerit indicere ieiunia. Nam et Ioannes

ὁ Πέπουζαν καὶ Τύμιον Ἱερουσαλὴμ ὀνομάσας (πόλεις δὲ εἰσὶν αὗται μικραὶ τῆς Φρυγίας), τοὺς πανταχόθεν ἐκεῖ συναγαγεῖν ἐθέλων, ὁ πρακτῆρας χρημάτων καταστήσας, ὁ ἐπ᾽ ὀνόματι προσφορῶν τὴν δωροληψίαν ἐπιτεχνώμενος, ὁ σαλάρια [2]) χορηγῶν τοῖς κηρύττουσιν αὐτοῦ τὸν λόγον, ἵνα διὰ τῆς γαστριμαργίας ἡ διδασκαλία τοῦ λόγου κρατύνηται." Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ Μοντανοῦ· καὶ περὶ τῶν προφητίδων δὲ αὐτοῦ ὑποκαταβὰς οὕτω γράφει· „δείκνυμεν οὖν αὐτὰς πρώτας τὰς προφήτιδας ταύτας, ἀφ᾽ οὗ τοῦ πνεύματος ἐπληρώθησαν, τοὺς ἄνδρας καταλιπούσας. Πῶς οὖν ἐψεύδοντο Πρίσκαν παρθένον [3]) ἀποκαλοῦντες;" Εἶτ᾽ ἐπιφέρει λέγων· „δοκεῖ σοι [4]) πᾶσα γραφὴ κωλύειν προφήτην λαμβάνειν δῶρα καὶ χρήματα; Ὅταν οὖν ἴδω τὴν προφῆτιν εἰληφυῖαν καὶ χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ πολυτελεῖς ἐσθῆτας, πῶς αὐτὴν μὴ παραιτήσομαι;" Αὖθις δὲ ὑποκαταβὰς περί τινος τῶν

---

apostolus triduanum Ephesiis ieiunium indixit, priusquam ad scribendum evangelium se conferret. Et episcopi catholicae plebi mandare ieiunia solebant ex aliqua solicitudinis ecclesiasticae causa, ut docet Tertullian. in lib. citat. cap. 13. Verum Montano id facere nullatenus licebat, homini haeretico, et ab ecclesiae corpore segregato, nec ullum sacerdotium gerenti. Merito igitur eum reprehendit Apollonius, quod ex arbitrio suo non ex apostolica traditione constituisset ieiunia. Nam Catholicorum quidem ieiunia ex apostolorum traditione manant, de solemnibus ac publicis ieiuniis loquor, quae certis diebus in ecclesia quotannis observabantur. Haereticorum autem ieiunia, ex inani praesumptione, et sanctitatis simulatione procedunt. Cuiusmodi fuere ieiunia, quae Montanus sectatoribus suis tanquam paracletus indixit. [Hoc loco Catholicam agere Valesium, quivis videt. Cf. *Stroth. Uebers.* T. I. p. 371. not. 4. „*Montanus hatte dreimal im Iahre 40tägige Fasten angeordnet. Da die römische Kirche ähnliche gesetzliche Fasten hat, so geräth Du Valois hier in grosse Verlegenheit. — — Die Anmerkung, die er hierüber macht, — — ist sehr seicht und des gelehrten Mannes unwürdig.*" Vid. *Ittig. de haeresiarchis* p. 227 sqq. VIII. p. 236. XIV. *H.*] — 2) Σαλάρια vox veteribus plane inaudita et ab ipso Suicero omissa. Invenitur vero apud *Du Fresne* Glossar. med. et infimae Graecit. p. 1326. ubi laudantur Glossae Basilic. Σαλάριον, δαπάνη, δῶρον ἡμερήσιον, ἢ μηνιαῖον, ἢ ἐνιαύσιον, κυρίως δὲ τὸ διδόμενον ἀξιωματικόν. Cf. Eus. H. E. V, 28. Plin. XXXI, 7. *Sal honoribus etiam militiaeque interponitur, salariis inde dictis. H.*] — 3) Πρισκίλλαν παρθένον. In codice Maz. Med. et Fuk. et apud Nic. legitur Πρίσκαν, quam scripturam confirmat etiam Rufinus. Sed et Tertullianus et Firmilianus aliique Priscam nominant. — 4) Δοκεῖ σοι. Nicephorus in lib. IV. cap. 26. negativam addit particulam, οὐ δοκεῖ σοι, etc. Atque ita Savilius ad marginem sui

κατ' αὐτοὺς ὁμολογητῶν, ταῦτα φησίν· „ἔτι δὲ καὶ Θεμίσων [5]) ὁ τὴν ἀξιόπιστον πλεονεξίαν [6]) ἠμφιεσμένος, ὁ μὴ βαστάσας

---

libri emendavit. — 5) Θεμίσων vid. quem laudat Reading., *Cave* hist. T. I. p. 46. *H.* — 6) Τὴν ἀξιόπιστον πλεονεξίαν. Musculus vertit *indubitata avaritia circumdatus.* Christophorsonus vero *totus revera avaritiae sordibus involutus.* Langus autem interpretatus est *inexplebilis avaritiae sordibus obvolutus*, quasi ἄπληστον πλεονεξίαν legeretur. Ego vero non dubito, quin hic locus ita intelligendus sit ut verti. [„*Speciosa avaritia obvelatus.*“ *H.*] quod satis declarat vox ἠμφιεσμένος, qua velamentum et simulatio designatur. Etenim Montanistae illi avaritiam suam religionis praetexta et specioso oblationum vocabulo obvelabant, ut supra dixit Apollonius: ὁ ἐπὶ ὀνόματι προσφορῶν δωροληψίαν ἐπιτεχνώμενος. [Valesium presse secutus est Strothius vertendo: *ein Mann, der sich dem*] *durch einen guten Schein beschönigten Geiz ergeben.* Sed equidem Musculi et magis etiam Christophorsoni interpretationem solam veram esse censeo. Neque enim unquam ἀξιόπιστος eam, quam Valesius et Strothius ei subiecerunt, significationem habet, neque ea h. l. statuatur necesse est. Imo ἀξιόπιστος πλεονεξία est avaritia quam habuisse Themisonem recte possit credi, minime ficta, vera. In ἠμφιεσμένος vero non inesse simulationis notionem ipse Strothius sensit, qui recte vertit: *der sich dem — Geiz ergeben.* Cf. quae monui ad V, 1 not. 59. 1 Petr. V, 5. τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε. Vid. *Iaspis.* ad h. l. Lutherus bene vertit: *haltet fest an der Demuth.* Iud. v. 23. Apocal. III, 4. 18. Lactant. Instit. div. VI, 13, 12. Danda igitur opera, ut *indumento iustitiae pietatisque velemur, quo nos exuat nemo.* VI, 19, 35. *immortalitatis velamine candidati.* Contra quod Valesius vult, 1 Petr. II, 16. exprimitur per: ἐπικάλυμμα ἔχειν τινός τι. Itaque optime vertit nostro loco Christophorsonus: *totus revera avaritiae sordibus involutus* s. inquinatus. Illud autem praeterea animadvertendum puto, h. l. adiectivum ἀξιόπιστος cum substantivo πλεονεξία eodem modo coniunctum esse, quo saepius illud fit a Tragicis, ita quidem ut adiectivum minime addatur substantivo, hoc ipsum per se ac sua vi sed nonnisi ope verbi definiens, qua de re luculenta exempla attulit *Matthiae ausf. griech. Grammatik* p. 836. 2. v. c. Aeschyl. Agamem. 1258. εὔφημον, ὦ τάλαινα, κοίμησον στόμα i. e. ὥστε εὔφημον εἶναι. Eodem modo nostro loco dictum puto: ἀξιόπιστον ἠμφιεσμένος πλεονεξίαν i. e. ὥστε ἀξιόπιστον εἶναι. Neque vero soli Tragici ita utuntur adiectivis, sed ipse Homerus certe similiter v. c. Odyss. II, 257. λῦσεν δ' ἀγορὴν αἰψηρήν, i. e. ὥστε αἰψηρὴν εἶναι vel αἰψηρῶς interprete Eustathio ad h. l. ibid. VIII, 38. θοὴν ἀλεγύνετε δαῖτα, ubi Scholiastes: ἀντὶ τοῦ θοῶς, explicat, Iliad. IV, 182. τότε μοι χάνοι εὐρεῖα χθών. Cf. Virgil. Aen. IV, 24. tellus optem prius ima dehiscat. Differunt autem h[ae]c eo, quod in iis simul adiectiva a re ipsa translata sunt proprietatem rei. Vid. *Köppen. erklärende Anmerkunge*[n]

τῆς ὁμολογίας τὸ σημεῖον [7]), ἀλλὰ πλήθει χρημάτων ἀποθέμενος τὰ δεσμὰ, δέον ἐπὶ τούτῳ ταπεινοφρονεῖν, ὡς μάρτυς καυχώμενος, ἐτόλμησε μιμούμενος τὸν ἀπόστολον, καθολικήν τινα συνταξάμενος ἐπιστολὴν, κατηχεῖν μὲν τοὺς ἄμεινον αὐτοῦ πεπιστευκότας, συναγωνίζεσθαι δὲ τοῖς τῆς κενοφωνίας λόγοις, βλασφημῆσαι δὲ εἰς τὸν κύριον καὶ τοὺς ἀποστόλους, καὶ τὴν ἁγίαν ἐκκλησίαν." Καὶ περὶ ἑτέρων [8]) δὲ αὖθις τῶν κατ' αὐτοὺς τετιμημένων ὡς δὴ μαρτύρων, οὕτω γράφει· „ἵνα δὲ μὴ περὶ πλειόνων λέγωμεν, ἡ προφῆτις ἡμῖν εἰπάτω τὰ κατὰ Ἀλέξανδρον τὸν λέγοντα ἑαυτὸν μάρτυρα, ᾧ συνεστιᾶται, ᾧ προσκυνοῦσι καὶ αὐτῷ πολλοί [9]), οὗ τὰς λῃστείας καὶ τὰ ἄλλα τολμήματα ἐφ' οἷς κεκόλασται, οὐχ ἡμᾶς δεῖ λέγειν, ἀλλὰ ὁ ὀπισθόδομος [10]) ἔχει. Τίς οὖν τίνι χαρίζεται τὰ ἁμαρτήματα; πότερον ἡ προφῆτις τὰς λῃστείας τῷ μάρτυρι, ἢ ὁ μάρτυς τῇ προφήτιδι τὰς πλεονεξίας; εἰρηκότος γὰρ τοῦ κυρίου, μὴ κτήσησθε χρυσὸν μήτε ἄργυρον μήτε δύο χιτῶνας, οὗτοι πᾶν τοὐναντίον, πεπλημμελήκασι περὶ τὰς τούτων τῶν ἀπηγορευμένων κτήσεις. Δείξομεν γὰρ τοὺς λεγομένους παρ' αὐτοῖς προφήτας καὶ μάρτυρας, μὴ μόνον παρὰ πλουσίων, ἀλλὰ καὶ παρὰ πτω-

---

Ilias p. 59. ad Il. I, 165 ed. *Ruhkopf.* Ita concio ipsa vocatur αἰψηρὴ celer, cum proprie sola actio qua illa dimittitur, ita vocari possit. *H.*] — 7) Τῆς ὁμολογίας τὸ σημεῖον. Christophorsonus quidem crucem intelligi putavit, eo quod in evangelio crux portari frequenter dicitur. Sed procul dubio vincula ipsa intelligit Apollonius, quae Themison pro Christo portare nequiverat. Quod enim confessionis signum hic vocat Apollonius, sequente linea nominat τὰ δεσμά. — 8) Pro ἑτέρων Str. cum Steph. Nic. (MSt. etc.) ἑτέρου legit. *H.* — 9) Ὦ προσκυνοῦσι καὶ αὐτῷ πολλοί. Scribendum videtur καὶ αὐτῶν. id est, Montanistarum. — 10) Ὀπισθόδομος. Athenis dicebatur ὀπισθόδομος, aedes quaedam post templum Minervae Poliadis, in qua pecuniae publicae recondebantur, ut ex Demosthene docet Harpocration. [Cf. *Meursius* Lectt. Att. VI, 33. *Potter. Archaeol. gr.* I, 8. *Boeckh. Ath. Staatshaush.* T. I. p. 473. *H.*] Sed et in omnibus templis erat ὀπισθόδομος. Varro in lib. I. de lingua Latina: *Ideo in aedibus sacris ante cellam, ubi sedes dei est, Graeci dicunt* πρόδομον, *quod post*, ὀπισθόδομος. Eadem habet Pollux in lib. I. Hic vero ὀπισθόδομος pro tabulario sumitur, seu pro loco in quo tabulae publicae asservabantur, non pro aerario, ut sumitur apud Athenienses. Infra δημόσιον ἀρχεῖον vocat Apollonius. [Statim post pro ὁ προφήτης quod habet Steph. Val. (MSt. Reg. Maz. etc.) cum Ruf. Nic. Cph. Str. dedi ἡ προφῆτις et pro τῷ προφήτῃ eorundem cum iisdem τῇ

χῶν καὶ ὀρφανῶν καὶ χηρῶν κεχρηματιζομένους. Καὶ εἰ πεποίθησιν ἔχουσιν ἐν τούτῳ, στήτωσαν καὶ διοριζάσθωσαν ἐπὶ τούτοις [11]), ἵνα ἐὰν ἐλεγχθῶσι, κἂν τοῦ λοιποῦ παύσωνται πλημμελοῦντες [12])· δεῖ γὰρ τοὺς καρποὺς δοκιμάζεσθαι τοῦ προφήτου· ἀπὸ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται. Ἵνα δὲ τοῖς βουλομένοις τὰ κατὰ Ἀλέξανδρον ᾖ γνώριμα, κέκριται ὑπὸ Αἰμιλίου Φροντίνου ἀνθυπάτου ἐν Ἐφέσῳ, οὐ διὰ τὸ ὄνομα, ἀλλὰ δι᾿ ἃς ἐτόλμησε λῃστείας, ὢν ἤδη παραβάτης [13])· εἶτα ἐπιψευσάμενος τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου, ἀπολέλυται πλανήσας τοὺς ἐκεῖ πιστούς. Καὶ ἡ ἰδία παροικία αὐτὸν, ὅθεν ἦν, οὐκ ἐδέξατο, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν λῃστήν· καὶ οἱ θέλοντες μαθεῖν τὰ κατ᾿ αὐτὸν, ἔχουσι τὸ τῆς Ἀσίας δημόσιον ἀρχεῖον· ὃν ὁ προφήτης [14]) συνόντα πολλοῖς ἔτεσιν, ἀγνοεῖ. Τοῦτον ἐλέγχον-

---

προφήτιδι. *H.*] — 11) Διοριζάσθωσαν ἐπὶ τούτοις. Musculus vertit, *et super ea nobiscum disceptent, ea lege ut*, etc. — 12) Ἵνα — πλημμελοῦντες i. et ut siquidem convicti fuerint, fortasse etiam (Val. male vertit κἂν *saltem* et Stroth. *wenigstens*; vid *Passow.* s. v. κἂν) *iterum* delinquere desinant. Quid intersit inter τοῦ λοιποῦ et τὸ λοιπὸν discriminis, bene probasse puto *Hermannum ad Viger.* p. 706, 26. Cf. *Matthiae ausf. griech. Grammatik* p. 573. Eurip. Med. v. 803. Phoeniss. v. 1198. Matth. XXVI, 45. καθεύδετε τὸ λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε; i. e. an *in perpetuum* dormitis et quiescitis? Marc. XIV, 41. Hebr. X, 13. *Sturz.* Lexicon Xenophont. Vol. III. p. 49. Sed illud haud scio an non demonstraverit *Hermannus*, nullum inveniri posse locum, ubi, si legatur τοῦ λοιποῦ, non potuerit aeque commode scribi τὸ λοιπόν. Nam hoc certe nostro loco optime etiam τὸ λοιπὸν puto poni potuisse, quod deinde cum παύσωνται coniunctum hanc sententiam allaturum esset: ut, siquidem convicti fuerint, fortasse *perpetuo* desinant delinquere. Similiter apud Matthaeum cur Iesus non potuerit dicere discipulis: καθεύδετε τοῦ λοιποῦ καὶ ἀναπαύεσθε? Hoc enim apprime conveniret praecedenti πάλιν (v. 43.), ita ut Iesus diceret: an *iterum* dormitis et quiescitis? Praeterea cf. Euseb. H. E. I, 8. III, 32. ext. V, 1. Galat. VI, 17. vero τοῦ λοιποῦ rectius vertatur *ceterum*, neque de tempore accipiatur cum *Winer. Nachträge zur neutest. Grammatik* p. 211 ext. *H.* — 13) Ὢν ἤδη παραβάτης. Hunc locum optime Rufinus exposuit hoc modo: *Iudicatus est apud Aemilium Frontinum proconsulem Ephesi, non propter nomen Christi, sed propter quaedam latrocinia. Nam a Christi nomine iam apostata exstiterat. Sed posthaec ut fideles quidam fratres, qui per illud tempus apud iudicem aliquid poterant, pro ipso intercederent, simulavit se propter nomen domini laborare, et per hoc dimittitur.* At Christophorsoni versio primum in eo peccat, quod παραβάτην *maleficum* vertit. Deinde in eo quod ἐκρίθη vertit *condemnatus est.* — 14) Pro ὁ προφήτης quod dederun-

τες ἡμεῖς, δι' αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπόστασιν ἐξελέγχομεν τοῦ προφήτου. Τὸ ὅμοιον ἐπὶ πολλῶν δυνάμεθα ἀποδεῖξαι. Καὶ εἰ θαῤῥοῦσιν, ὑπομεινάτωσαν τὸν ἔλεγχον." Πάλιν τε αὖ ἐν ἑτέρῳ τόπῳ τοῦ συγγράμματος, περὶ ὧν αὐχοῦσι προφητῶν, ἐπιλέγει ταῦτα· „ἐὰν ἀρνῶνται δῶρα τοὺς προφήτας αὐτῶν εἰληφέναι, τοῦτο ὁμολογησάτωσαν, ὅτι ἐὰν ἐλεγχθῶσιν εἰληφότες, οὐκ εἰσὶ προφῆται. Καὶ μυρίας ἀποδείξεις τούτων παραστήσομεν. Ἀναγκαῖον δέ ἐστι πάντας καρποὺς δοκιμάζεσθαι προφήτου. Προφήτης, εἰπέ μοι, βάπτεται [15]; προφήτης στιβίζεται [16]; προ-

Steph. Val., Strothius hoc etiam loco ut superius cum Cph. scripsit ἡ προφῆτις et statim post τῆς προφήτιδος pro τοῦ προφήτου. Sed Rufinus cuius solius auctoritate res definiatur eodem modo quo supra, videtur illis lectionibus minime favere. Vertit enim *quae tamen ei servari, hi optimi prophetae qui ei famulantur, ignorant*, et: *sine dubio et prophetarum ignorantia cum ipso pariter redarguitur*. Porro pro ἂν ὁ προφ. συνόντα Bong. Ion. habent ὃ ὁ προφ. σ υ ν ὸ ν et hoc ipsum liberius expressisse videtur Ruf. verbis *quae tamen ei servari*. Vera loci lectio vide an sit, ὃ (δημόσιον) οἱ π ρ ο φ ῆ τ α ι (i. e. Montanistae) α ὐ τ ῷ (Alexandro) σ υ ν-ὸ ν πολλοῖς ἔτεσι, ἀ γ ν ο ο ῦ σ ι ν hoc sensu: quod publicum tabularium, quamvis per multos annos iam cum eo i. e. Alexandro agat, *mit ihm zu thun, zu schaffen hat* (cf. *Passow*. s. v. σύνειμι), in eius scelera inquirat etc., tamen prophetae ignorare videntur. Post ἀγνοοῦσιν ponendum esset deinde punctum et post ἐξελέγχομεν iterum legendum, ut Rufinus videtur legisse, τῶν προφητῶν, ut sequentia haec significent: Hunc nos convincentes, per ipsum prophetarum etiam naturam et indolem demonstramus, ut qui eius scelera quamvis optime possint, tamen nolint nosse. *H.* — 15) Βάπτεται. Hieronymus in Catalogo hunc locum ita vertit: *Dic mihi crinem fucat propheta? stibio oculos linit? propheta vestibus et gemmis ornatur? propheta tabula ludit et tesseris? propheta fenus accipit?* Longe profecto elegantius quam Rufinus. Graeci βάπτειν τὴν τρίχα dicunt, quod Latini crines tingere seu rutilare. Id enim praecipue studebant matronae, ut rutilum haberent crinem. Quam in rem cinere lixivio utebantur, ut docet Varro. Sammonicus Serenus de capillo tingendo ita praecipit:

Ad rutilam speciem nigros flavescere crines
Unguento cineris, praedixit Tullius auctor.

Vide Hesychium in ξανθίζειν. [Quae h. l. referuntur de Montano eiusque asseclis, tam plena esse declamatoriae vanitatis esse iudicavit *Rigaltius* in praefatione ad Tertullianum, ut aegerrime fides iis haberi possit. Cf. *C r a m e r. Fortsetzung des Bossuet* Tom. II. p. 247. ed. II. „*Man mag hieraus urtheilen, wie gegründet oder ungegründet die Vorwürfe gewesen sein mögen, welche ihnen von den Rechtgläubigen gemacht worden sind,*

φήτης φιλοκοσμεῖ; προφήτης τάβλαις καὶ κύβοις παίζει; προφήτης δανείζει; Ταῦτα ὁμολογησάτωσαν πότερον ἔξεστιν ἢ μή,

---

dass sie einen schändlichen Geiz unter einer eben so schändlichen Heucheley verborgen, und unter sich ein weichliches Leben geführt haben." Ac sane prima specie satis suspectae fidei esse videantur, quae de sacra auri fame qua Montanus eiusque socii sint exacti, deque aliis eorundem sceleribus ac flagitiis et de molliori quadam et affectata vitae ratione quam secuti sint, circumferuntur. Erant enim Montanus et qui eum secuti sunt, ipso *Cramero* l. l. p. 243. recte iudicante ea animi indole, ut phantasiae ludibriis unice regi sese ac flecti paterentur, id est, mystici. Solet autem haec mysticorum hominum natio, ut satis docet omnium et vel nostrorum temporum historia, solet, inquam, semper fere durius quoddam, austerum et rigidum vitae genus amplecti, solet honestatis ac virtutis legibus, certe quantum ex factis iudicari potest, studere, quin etiam plus amare facere, quam quod humanae divinaeque leges postulant. Hinc Montanum et Montanistas tam foedis sese inquinasse vitiis et mollius vixisse, videatur incredibilius. At enim vero si quis ex quo tanquam suo fonte manet severa illa omnium mysticorum disciplina, accuratius cogitaverit, ille Montanistas in ipsa illa severiori vivendi ratione quam alias sequebantur, tamen simul non solum ipsum corpus delicatarum muliercularum more quacumque tandem ratione exornasse et foedioribus vitiis sese inquinasse haud admirabitur. Neque enim iniquius quisquam iudicaverit, πρῶτον ψεῦδος omnium qui vere sunt, mysticorum magnum quendam esse et nimium sui amorem, cuius quasi parens sit ipsum illud sensuum imperium cui isti homines sunt mancipati. Inde autem fit, ut non solum ea, quae durius tractant et quasi constringunt corpus et sensus hominum, sed etiam quae suavius eos afficiunt et quasi titillant, amplexari possint et vere amplexentur, modo utrumque illam suam φιλαυτίαν et inanem animi fastum alat et nutriat. Eadem erat Montanistarum ratio. Ex altera enim parte ad virtutem quandam videbantur velle eniti, cuius vix capax esse possit natura hominis, et quae omni sensuum imperio capitale bellum indiceret; ex altera parte magnopere sese amabant in illo vere muliebri corporis ornatu et quidvis aliud potius quam tetrici morum censores erant. Utrumque faciebant, ut mystici, qui quidquid agunt, ita agunt, ut eos regat φιλαυτία. Hac enim instigante, quam nihil nisi φαντασία gignit, homo mox reliquorum hominum sorte eximi posse et putat et cupit, ad quod efficiendum nihil est corporis ac sensuum contemtu potentius, mox autem ea tantum anquirit et appetit, quae solis blandiuntur sensibus, quia *suapte quasi vi ac natura* nihil aliud potest anquirere et appetere, cum contra alterum φιλαυτίας genus ex quo illa durior vitae disciplina sequitur, prima specie certe sit tolerabilius et minus apertum. Sed non solum ut mysticum, verum etiam ut Phrygem haud abhorruisse credibile est nominatim Montanum quem tamquam ducem sua sponte sequebantur sui asseclae, certe ab illo elegantiori et bello, si diis placet, vitae cultu. Phryges enim quam ignavi, quam imbelles et ab omni quae viros decet, animi

ἐγὼ δὲ ὅτι γέγονε παρ' αὐτοῖς, δείξω." Ὁ δ' αὐτὸς οὗτος Ἀπολλώνιος κατὰ τὸ αὐτὸ σύγγραμμα ἱστορεῖ, ὡς ἄρα τεσσαρακο-

---

gravitate maiorumque rerum, quam mundi muliebris studio alieni fuerint, satis docet ipse Euripid. Orest. v. 1104. ubi Pylades Φρυγῶν γὰρ, inquit, οὐδέν' ἂν τρέσαιμ' ἐγὼ et Orestes respondet: οἵους ἐνόπτρων καὶ μύρων ἐπιστάτας. Ubi praeterea animadverti velim ἐπιστάτας eodem fere sensu quo supra cap. XVI ἐπίτροπον dictum. Phrygum vero indoles egregie adumbratur ab eodem Euripide in eadem fabula magis etiam v. 1355 sqq. v. 1470 sqq. v. 1500 sqq., ubi ita sese gerens Phryx nescio quis a poëta introducitur, ut tandem Orestes exclamet:

μῶρος, εἰ δοκεῖς με τλῆναι σὴν καθαιμάξαι δέρην·
οὔτε γὰρ γυνὴ πέφυκας, οὔτ' ἐν ἀνδράσιν σύ γ' εἶ.

Et v. 1524 ita Orestes orationem suam finit:

ἀλλ' ἴτω ξανθοῖς ἐπ' ὤμων βοστρυχοῖς γαυρούμενος.

Ita igitur nemo facile mirabitur non observasse Montanistas illud decorum quod, teste Cic. de offic. I, 17. *consentaneum sit hominis excellentiae, in eo, in quo natura eius a reliquis animantibus differat* (cf. ibid. cap. 36.), nec σεμνότητα ac σωφροσύνην Christianam. Cf. 1 Tim. II, 2.9. Tit. II, 2. Philipp. IV, 8. Clem. Alex. paedag. III, 11. Praeterea cf. *I. E. Chr. Schmidt. Handbuch der christlichen Kirchengeschichte* Tom. III. p. 64 sq. et quae ipse monui ad Euseb. H. E. V, 1. not. 34. H.] — 16) Στιβίζεται i. e. stibio linit oculos. Quid autem sit στίβι vel στίμμι, post alios optime docet *Böttiger. Sabina, oder Morgenscenen am Putztische einer reichen Römerin* p. 23. ubi leguntur haec: *„Stimmi ist der griechische Name der Augenschwärze, die bey den Römern mit einer geringen Veränderung Stibium hiess. Es war ein Pulver, entweder aus Bleiglanz oder aus Spiessglas, oder aus Wissmuth, so wie es ietzt noch die Orientalerinnen zur Surme brauchen, und wurde auch eben so mit zwei oben etwas krumm gebogenen Griffeln aufgetragen Zierlicher nannte die Toilettensprache Kalliblepharon, was dem Drogisten Stimmi hiess."* Cf. *Winer. bibl. Realwörterbuch* p. 618 sq. Ipse autem *Valesius* ad Nicol. Damasc. p. 429. et p. 20. ed. *Orell.* ὁ κατεξυρημένος τε καὶ καθυπεστιβισμένος τὼ ὀφθαλμὼ, ψιμυθίῳ δὲ τὸ χρῶμα ἐναλειφόμενος laudavit Pollux. IV, 16. Hieronym. in epistola ad Furiam de viduitate servanda: *Non habuit crispantes mitras, non stridentes calceolos, nec orbes stibio fuliginatos.* Cyprian. de habit virgin.: *Illi et oculos circumducto nigrore fuscare,* idem de bono pudicitiae: *Quid capillorum mutatur color? Quid oculorum extremitates suffuscantur?* Ovid. Art. am. III.

Nec pudor est oculos tenui signare favilla,
Vel prope te nato, lucide Cydne, croco.

στὸν ἐτύγχανεν ἔτος [17]) ἐπὶ τὴν τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ γραφὴν, ἐξ οὗ τῇ προσποιήτῳ αὐτοῦ προφητείᾳ ὁ Μοντανὸς ἐπιχει-

---

Ibi per favillam intelligit Val. pulverem e stibio, atque inde factum putat, ut hoc ipsum a quibusdam diceretur πλατυόφθαλμον, quod circumducto nigrore oculus dilatari videretur. Aliter tamen Plin. XXXIV, 6. Haec Valesius. Multus praeterea est de voce καθυποστιβίζειν *Grotius* in annott. ad 2 Reg. CXI, 30. Quid autem moverit *Orellium*, ut in supplement. notar. ad Nicol. Damasc. p. 18. loco Nicolai pro καθυπεστιβισμένος legendum putet καθυπεστιμμισμένος, non satis video. Neque enim στίμμι tantum et στιμμίζειν, verum etiam στίβι et στιβίζειν dixisse Graecos, docere eum poterat *Corayus* in scholiis Graecis ad Heliodor. lib. X. p. 355., quae ipse laudavit. Cf. *Maittaire* de dialectt. ling. Graecae p. 193. ed. *Sturz.* Ceterum feminas mundi sui studiosiores egregie depingit Chrysost. de sacerd. VI, 2, 207. ed. *Tauchn.* καὶ γὰρ προσώπων εὐμορφία, καὶ κινημάτων διάθρυψις, καὶ βαδίσεως ἐπιτήδευσις, καὶ φωνῆς διάκλασις, καὶ ὀφθαλμῶν ὑπογραφαὶ, καὶ παρειῶν ἐπιτρίμματα, καὶ πλεγμάτων σύνθεσις, καὶ τριχῶν βαφαὶ, καὶ ἱματίων πολυτέλεια, καὶ χρυσίων ποικιλία, καὶ λίθων κάλλος, καὶ μύρων εὐοδμία καὶ τἄλλα πάντα, ἃ τὸ γυναικεῖον ἐπιτηδεύει γένος κ. λ. cf. 1 Petr. III, 3. Xenoph. Mem. II, 1, 22. Clemens Alex. Paedagog. III. p. 296. ed. *Potter.* Chrysost. T. VI p. 274. D. E. p. 275. A. ed. *Montef.* De Sardanapalo scribit Nicol. Damasc. p. 16. ed. *Orell.* ὅπλων μὲν οὐχ ἁπτόμενος, οὐδ' ἐπὶ θήραν ἐξιὼν, ὥσπερ οἱ πάλαι βασιλεῖς, ἐγχριόμενος δὲ τὸ πρόσωπον καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑπογραφόμενος, πρὸς δὲ τὰς παλλακίδας ἁμιλλώμενος περὶ κάλλους καὶ ἐμπλοκῆς, τό τε σύμπαν γυναικείῳ ἤθει χρώμενος. cf. Athenaeus Deipnos. XII, 7. Xenoph. Cyrop. I, 3. Nicol. D. p. 22. τοῦτον, ἔφη (Νάνυβρος) ἄπαγε καὶ ξυρήσας τὸ ὅλον σῶμα καὶ κισηρίσας πλὴν κεφαλῆς δὶς τῆς ἡμέρας λοῦε καὶ σμῆχε ἀπὸ λεκίδου, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑπογραφέσθω κ. λ. *H.* — 17) Τεσσαρακοστὸν ἐτύγχανεν ἔτος etc. Iam videor mihi deprehendisse, quam ob causam Eusebius Apollonium hunc post anonymum illum scriptorem de quo in superiori capite actum est, collocaverit. Cum enim anonymus ille testetur, se quatuordecim annis post Montani et Maximillae obitum libros suos scripsisse, hic autem Apollonius affirmet, quadraginta annis antequam scriberet, Montanum prophetiam suam invexisse, putavit Eusebius Apollonium anonymo illo scriptore recentiorem esse. In quo tamen, meo quidem iudicio, longe falsus est; etenim Apollonius Montano adhuc superstite cum insanis suis vatibus Priscilla et Maximilla, librum suum composuit, ut ex his fragmentis quae profert Eusebius elicitur, idque non uno loco, ut cum dixit: ἡ προφῆτις ἡμῖν εἰπάτω τὰ κατὰ Ἀλέξανδρον, τὸν λέγοντα ἑαυτὸν μάρτυρα, ᾧ συνεστιᾶται, ᾧ προσκυνοῦσι καὶ αὐτῷ πολλοί. Et paulo post de eodem Alexandro loquens ait: ὃν ὁ προφήτης συνόντα πολλοῖς ἔτεσιν, ἀγνοεῖ. Ex quibus verbis apparet, et Alexandrum et Montanum ipsum ac Maximillam adhuc vixisse, cum haec scriberet Apollonius

χείρηκε. Καὶ πάλιν φησὶν, ὡς ἄρα Ζωτικὸς οὗ καὶ ὁ πρότερος συγγραφεὺς ἐμνημόνευσεν, ἐν Πεπούζοις προφητεύειν ἤδη προσποιουμένης [18]) τῆς Μαξιμίλλης ἐπιστὰς, διελέγξαι τὸ ἐνεργοῦν ἐν αὐτῇ πνεῦμα πεπείραται, ἐκωλύθη γεμὴν ὑπὸ τῶν τὰ ἐκείνης φρονούντων. Καὶ Θρασέα δέ τινος τῶν τότε μαρτύρων μνημονεύει. Ἔτι δὲ ὡς ἐκ παραδόσεως τὸν σωτῆρα [19]) φησὶ προστεταχέναι τοῖς αὐτοῦ ἀποστόλοις, ἐπὶ δώδεκα ἔτεσι μὴ χωρισθῆναι τῆς Ἱερουσαλήμ. Κέχρηται δὲ καὶ μαρτυρίαις ἀπὸ τῆς Ἰωάννου ἀποκαλύψεως· καὶ νεκρὸν δὲ δυνάμει θείᾳ πρὸς αὐτοῦ Ἰωάννου ἐν τῇ Ἐφέσῳ ἐγηγέρθαι ἱστορεῖ. Καὶ ἄλλα τινὰ φησὶ, δι' ὧν ἱκανῶς τῆς προειρημένης αἱρέσεως πληρέστατα διήλθυνε τὴν πλάνην. Ταῦτα καὶ ὁ Ἀπολλώνιος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ.

Σαραπίωνος περὶ τῆς τῶν Φρυγῶν αἱρέσεως.

(Nic. H. E. IV, 27.)

Τῶν δὲ Ἀπολιναρίου κατὰ τῆς δηλωθείσης αἱρέσεως μνήμην πεποίηται Σαραπίων, ὃ ἐπὶ τῶν δηλουμένων χρόνων μετὰ Μαξιμῖνον, ἐπίσκοπον τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας κατέχει λόγος γενέσθαι. Μέμνηται δὲ αὐτοῦ ἐν ἰδίᾳ ἐπιστολῇ τῇ πρὸς Καρικὸν

Neque vero ait Apollonius, quadraginta annos effluxisse ab obitu Montani ad tempus quo ista scribebat. Sed id tantum dicit, quadraginta annis ante quam ipse ad scribendum accederet, Montanum pseudoprophetiam suam invexisse. Ponamus igitur, Montanum anno aetatis tricesimo fabulam suam inchoasse. Cum Apollonius contra eius sectam scriberet, vix Montanus septuagesimum annum excesserat. Maximillam autem et Priscillam non statim ab ipso sui erroris exordio Montanus comites habuit, sed eas diu postea prophetiae suae retibus implicuisse ac decepisse mihi videtur. — 18) Προφητεύειν. ἤδη προσποιουμένης. In tribus codicibus Maz. Med. et Fuk. scriptum habetur προφητεύειν δὴ προσποιουμένης, levi discrimine. — 19) Τὸν σωτῆρα — Ἱερουσαλήμ. Idem refert Clem. Alex. Strom. VI, 5. p. 762. ex praedicatione Petri. cf. *Moshem. Commentt. de rebus Christ. a. C. M.* p. 78. *Schröckh. christl. K. G.* T. II. p. 121. *H.*

καὶ Ποντικόν [1]), ἐν ᾗ διευθύνων καὶ αὐτὸς τὴν αὐτὴν αἵρεσιν, ἐπιλέγει ταῦτα· „ὅπως δὲ καὶ τοῦτο ἴδητε ὅτι τῆς ψευδοῦς ταύτης τάξεως τῆς ἐπικαλουμένης νέας προφητείας [2]), ἐβδέλυκται ἡ ἐνέργεια παρὰ πάσῃ τῇ ἐν κόσμῳ ἀδελφότητι [3]), πέπομφα ὑμῖν καὶ Κλαυδίου Ἀπολιναρίου τοῦ μακαριωτάτου γενομένου ἐν Ἱεραπόλει τῆς Ἀσίας ἐπισκόπου γράμματα." Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ τοῦ Σαραπίωνος ἐπιστολῇ, καὶ ὑποσημειώσεις φέρονται διαφόρων ἐπισκόπων, ὧν ὁ μέν τις ὧδέ πως ὑπεσημήνατο· Αὐρήλιος Κυρήνιος μάρτυς ἐῤῥῶσθαι ὑμᾶς εὔχομαι· ὁ δέ τις τοῦτον τὸν τρόπον· Αἴλιος Πούπλιος Ἰούλιος ἀπὸ Δεβελτοῦ κολωνείας [4])

Cap. XIX. 1) Πρὸς Καρικὸν καὶ Ποντικόν. Eusebius in libro VI. cap. 12, ubi Serapionis Antiocheni opera recenset, habet: πρὸς Πόντιον καὶ Καρικὸν ἐκκλησιαστικοὺς ἄνδρας. Apud Hieronymum in Catalogo legitur, *ad Carinum et Pontium.* In codice Medicaeo Καρτερικὸς scribitur mendose. [Πόντιον cum Nic. Hieron. dedit Stroth. *H.*] — 2) Ἐπιλεγομένης νέας προφητείας. Tertullianus de ieiuniis initio: *Hi paracleto controversiam faciunt, propter hoc novae prophetiae recusantur.* Et in lib. III. contra Marcionem sub finem de coelesti Hierusalem loquens: *hanc et Ezechiel novit et Ioannes apostolus vidit, et qui apud fidem nostram est, novae prophetiae sermo testatur; ut etiam effigiem civitatis ante repraesentationem eius conspectui futuram in signum praedicavit.* Et in libro IV. cap. 22, et in libro de resurrectione carnis sub finem. Hieronymus in Catalogo ubi de Gaio. Firmilianus quoque in epistola ad Cyprianum: *Illi qui Cataphrygas appellantur, et novas prophetias usurpare conantur.* Et rursus in eadem epistola: *Plane quoniam quidam de eorum baptismo dubitant, qui etsi novos prophetas recipiunt,* etc. Vetus auctor qui adversus Cataphrygas scripsit, in prooemio ad Avircium Marcellum καὶ καταλαβὼν τὴν κατὰ Πόντον ἐκκλησίαν ὑπὸ τῆς νέας ταύτης, οὐχ, ὡς αὐτοί φασι, προφητείας, etc. Eodem referendum est, quod legitur in praefatione passionis SS. Perpetuae et Felicitatis: *Itaque et nos, qui sicut prophetias, ita et visiones novas pariter repromissas et agnoscimus et honoramus* etc. quam quidem praefationem a Montanista quodam scriptam esse non dubito. Nam et superiora id docent, ubi dicit: *Sed viderint, qui unam virtutem spiritus unius sancti pro aetatibus iudicent temporum: cum maiora reputanda sint novitiora quaeque* etc. Psychicos enim alloquitur. — 3) Τῇ ἐν Χριστῷ ἀδελφότητι. Scripti codices Maz. Med. Fuk. ac Savilii scriptum habent τῇ ἐν κόσμῳ ἀδελφότητι, et voces illas quae sequuntur, τῇ ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ὅλην, non agnoscunt, quod confirmat Rufinus. — 4) Ἀπὸ Δεβελτοῦ κολωνείας τῆς Θράκης. Sic supra innominatus auctor de Zotico episcopo dixit: ἀπὸ Κομάνης, et Polycrates in epistola ad Victorem papam Θρασέας ἀπὸ Εὐμενείας. Multa huiusmodi ἐθνικὰ efferuntur cum praepositione, ut notavit Stephanus in libro de urbibus. Debeltum seu Develtum colonia in Thracia memoratur a geographis, et in num-

τῆς Θρᾴκης ἐπίσκοπος· ζῇ ὁ θεὸς ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅτι Σωτᾶς ὁ μακάριος ὁ ἐν Ἀγχιάλῳ [5]), ἠθέλησε τὸν δαίμονα τὸν

---

mis veteribus quos edidit Ioannes Tristanus. Anchialus quoque quae postea nominatur, urbs est Thraciae satis nota. Sed non sine causa mirari subit, cur in hac epistola Serapionis Antiocheni episcopi, subscriptiones episcoporum Thraciae fuerint adiectae. Equidem si coniecturae indulgere licet, existimo episcopos Thraciae epistolam scripsisse ad ecclesias Asiae et Phrygiae adversus prophetiam Montani. Eodem plane modo, quo presbyteri Viennensis ac Lugdunensis ecclesiae super eodem negotio ad illas scripserant, sententiam suam de nova illa prophetia exponentes, ut supra retulit Eusebius. Certe has subscriptiones ad calcem alicuius epistolae adiectas fuisse docet vel haec una Aurelii Cyrenii subscriptio, *Aurelius Cyrenius martyr, opto vos bene valere*. Porro ipsius Serapionis epistolae episcopos illos subscripsisse, nequaquam verisimile est. Primo quia Eusebius id non dicit, sed tantum subscriptiones plurium episcoporum in illa Serapionis epistola contineri, sicut Apollinaris Hierapolitani epistola eidem Serapionis epistolae subiecta fuerat. Hoc enim consulto fecerat Serapio, ut plurium episcoporum auctoritate Montani sectam convinceret. Praeterea qua ratione fieri posset, ut episcopi Thraciae subscriberent literis episcopi Antiocheni? Credibilius itaque est id quod dixi, episcopos scilicet Thraciae communi nomine scripsisse ad ecclesias Asiae et Phrygiae. Quod autem Baronius haec in concilio gesta esse censet in annalibus ad annum Christi 173. numero 19., aegre id illi concesserim. Neque enim subscriptiones illae synodicas literas sapiunt, nec Eusebius ullum concilium vel in Asia ab Apollinare, vel in Graecia coactum esse scribit. Sed nec Tertulliani locus ex libro de ieiuniis quicquam facit pro Baronio: *Aguntur praeterea per Graecias illa certis in locis concilia ex universis ecclesiis, per quae et altiora quaedam in commune tractantur, et ipsa repraesentatio totius nominis Christiani, magna veneratione celebratur.* Hic enim Tertullianus non de conciliis catholicorum loquitur, sed de conventibus Montanistarum, ut sequentia aperte demonstrant. — 5) Ὁ ἐν Ἀγχιάλῳ. Id est, episcopus Anchiali, quod est oppidum in Thracia ut dixi. At Christophorsonus haec ita vertit, quasi Sotas in urbe Anchialo daemonium Priscillae eiicere voluerit, quod falsum est. Neque enim Priscilla Anchialum venit, sed Sotas episcopus fama novae illius prophetiae excitus, ex Thracia in Phrygiam navigaverat, ibique Priscillam, non divino spiritu, sed a daemone agitari cernens, eam exorcismis purgare tentaverat. Non solus autem Sotas, sed et plurimi alii episcopi in Phrygiam tunc temporis profecti sunt, ad prophetiam illam de propinquo examinandam, ut diserte testatur anonymus ille scriptor in cap. 16. supra. Porro notandum est, Sotam mortuum iam fuisse, cum haec scribebat Aelius Iulius. Quod satis indicat vox illa μακάριος, quam Graeci de mortuis solent usurpare. Quod si Sotas adhuc superfuisset, ipse profecto hanc rem subscriptione sua firmasset. Sic et-

Πρισκίλλης ἐκβαλεῖν, καὶ οἱ ὑποκριταὶ οὐκ ἀφῆκαν. Καὶ ἄλλων δὲ πλειόνων τὸν ἀριθμὸν ἐπισκόπων συμψήφων τούτοις ἐν τοῖς δηλωθεῖσι γράμμασιν αὐτόγραφοι φέρονται σημειώσεις. Καὶ τὰ μὲν κατὰ τούτους ἦν τοιαῦτα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ.

Ὅσα Εἰρηναῖος τοῖς ἐπὶ Ῥώμης σχισματικοῖς ἐγγράφως διείλεκται.

(Nic. H. E. IV, 30.)

Ἐξ ἐναντίας δὲ τῶν ἐπὶ Ῥώμης[1]*) τὸν ὑγιῆ τῆς ἐκκλησίας θεσμὸν παραχαραττόντων, Εἰρηναῖος διαφόρους ἐπιστολὰς συντάττει, τὴν μὲν ἐπιγράψας πρὸς Βλάστον περὶ σχίσματος, τὴν δὲ πρὸς Φλωρῖνον περὶ μοναρχίας* 2) *ἢ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν θεὸν ποιητὴν κακῶν. Ταύτης γάρ τοι τῆς*

---

iam intelligendum est, quod Serapio Apollinarem *μακαριώτατον* appellat, quippe qui iam vivere desiisset. [Sotam eundem esse cum Zotico, superiori capite commemorato, putavit *Semler.*] *H.*

Cap. XX. 1) *Ἐξ ἐναντίας δὲ τῶν ἐπὶ Ῥώμης.* Hinc orsi sumus caput istud, Rufinum secuti et Musculum, et Christophorsonum. Sed et ratio ita iubet. Haec enim pendent ex cap. 16. supra. Certe codex Maz. caput inchoat ab his verbis: *καὶ τὰ μὲν κατὰ τούτους ἦν τοιαῦτα· ἐξ ἐναντίας,* etc. Cui consentit codex Fuk. et Regius. [De epistola Irenaei ad Blastum vid. *Dodwell.* in *dissert. in Irenaeum* III. §. 24. VI. §. 7. *Massuetus* in *diss. in Iren.* II. §. 59. *H.*] — 2) *Περὶ μοναρχίας.* Veteres Christiani hac voce crebro uti solebant, quoties adversus gentiles disputarent. Eoque titulo complures libros ediderunt, ut unum deum omnium rerum conditorem regemque esse ostenderent. Et monarchiam quidem deo patri, *οἰκονομίαν* vero, id est, dispensationem atque administrationem, adsignabant filio et spiritui sancto, ut docet Tertull. adversus Praxeam, et Tatian. adversus Graecos. Extat hodie Iustini liber inscriptus hoc titulo. Porro ut ad Irenaei librum accedamus, ex ipso titulo colligi potest, Florinum duo principia invexisse, et Marcionis ac Cerdonis dogmatibus adhaesisse et alterum quidem bonorum, alterum mali auctorem affirmasse. [Certum est, Marcionem illo tempore vixisse et docuisse, at ex Irenaei libri inscriptione nullo modo potest concludi quod Val. voluit, neque aliorum testimoniis illud convenit. Vid. *Grabius prolegg. in Iren.* sect. II. §. 7. Tom. II. p. 166. ed. *Massuet.* cf. *Fuldner.* de Carpocratianis l. l. p. 229

γνώμης οὗτος ἐδόκει προασπίζειν· δι᾽ ὃν αὖθις [3]) ὑποσυρόμενον τῇ κατὰ Οὐαλεντῖνον πλάνῃ, καὶ τὸ περὶ ὀγδοάδος [4]) συντάττεται τῷ Εἰρηναίῳ σπούδασμα· ἐν ᾧ καὶ ἐπισημαίνεται τὴν πρώτην τῶν ἀποστόλων κατειληφέναι ἑαυτὸν διαδοχήν. Ἔνθα πρὸς τῷ τοῦ συγγράμματος τέλει χαριεστάτην αὐτοῦ σημείωσιν [5]) εὑρόντες, ἀναγκαίως καὶ ταύτην τῇδε καταλέξομεν τῇ γραφῇ, τοῦτον ἔχουσαν τὸν τρόπον· „ὁρκίζω σε τὸν μεταγραψόμενον τὸ βιβλίον τοῦτο, κατὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ κατὰ τῆς ἐνδόξου παρουσίας αὐτοῦ ἧς [6]) ἔρχεται κρῖ-

---

Massuet. dissert. p. 104. n. 58. *H.*] —. 3) *Δι᾽ ὃν αὖθις.* Transpositum est adverbium, ut ex versione nostra lector animadvertet. Amat autem huiusmodi verborum traiectiones Eusebius noster. Quod ab interpretibus minime observatum, hic semel monendum esse duxi. — 4) *Τὸ περὶ ὀγδοάδος.* Hieronymus in Catalogo habet, *περὶ τῶν ὀγδοαστῶν egregium σύνταγμα.* De Ogdoadibus Valentini vide Irenaeum et Epiphanium. — 5) *Σημείωσιν.* Hieronymus et Rufinus *subscriptionem* verterunt, quos secutus est Christophorsonus. Fateor quidem *σημείωσιν* interdum pro *subscriptione* sumi, ut in superiori capite vidimus. Hic tamen ita sumi non potest. Nam subscriptio nomen subscribentis debet exprimere. Quod cum hoc loco minime factum sit, nequaquam haec subscriptio dici debet, sed potius *adnotatio.* Sic *σημειώσεις* dicebantur notae illae, quae ad marginem scriptorum codicum appingebantur, ut lector rem notatu dignam ibi contineri intelligeret. Quae nota in plerisque adhuc Graecis exemplaribus reperitur compendiose expressa duabus tantum prioribus literis quae significant *σημειῶσαι.* [*Massuetus* in animadversionibus ad *Fragmenta deperditorum operum Irenaei* T. I. p. 339. de veritate interpretationis Val. dubitat et non male *clausulam* libri *σημείωσιν* illam dici observat. Ducta autem esse possit et duci illa significatio inde, quod ipsae subscriptiones, quae alias vocantur *σημειώσεις*, ad finem alicuius scripti solent apponi. Cf. *Du Fresne* Glossar. med. et inf. Graec. p. 1362. *H.*] Ceterum hoc Irenaei factum adeo placuit Eusebio, ut eandem quoque observationem ipse in vestibulo chronici sui apposuerit. — 6) *Ἧς* non offendisse interpretes, profecto est cur quis miretur. Vid. cap. 24. in. ubi ex Polycratis epistola recte legitur: *τῇ ἡμέρᾳ τῆς παρουσίας τοῦ κυρίου ἐν ᾗ ἔρχεται κ. λ.* Aut enim ita aut *ᾗ* simpliciter haud dubie scripsissent veteres. Contra illud *ἧς* quocunque modo tueri velis, certe insolentissime dictum puto. Namque primum intelligitur, ad *ἧς* minime posse suppleri praecedens *κατὰ*, quod alio plane sensu ante dictum est, quam qui quadrat ad verba *ἧς ἔρχεται κ. λ.* Deinde si quis istud *ἧς* ita defendere velit, ut dicatur pronomen relativum quamvis sequens verbum *ἔρχεται* non regat accusativum, tamen attractionis quodam genere eundem casum adscivisse, quem habet substantivum proxime antecedens i. e. genitivum, veteres certe Graeci tantum abest ut eadem

ναι ζῶντας καὶ νεκροὺς, ἵνα ἀντιβάλῃς[7]) ὃ μετεγράψω, καὶ κατορθώσῃς αὐτὸ πρὸς τὸ ἀντίγραφον τοῦτο, ὅθεν μετεγράψω ἐπιμελῶς· καὶ τὸν ὅρκον τοῦτον ὁμοίως μεταγράψῃς, καὶ θήσεις ἐν τῷ ἀντιγράφῳ." Καὶ ταῦτα ὠφελίμως πρὸς ἐκείνου λελέχθω, ὑφ' ἡμῶν τε ἱστορείσθω, ὡς ἂν ἔχοιμεν ἄριστον σπουδαιοτάτης ἐπιμελείας τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους καὶ ὄντως ἱεροὺς ἄνδρας ὑπόδειγμα. Ἐν ᾗ γε μὴν προειρήκαμεν πρὸς τὸν Φλωρῖνον ὁ Εἰρηναῖος ἐπιστολῇ, αὖθις τῆς ἅμα Πολυκάρπῳ συνουσίας αὐτοῦ μνημονεύει λέγων· „ταῦτα τὰ δόγματα, Φλωρῖνε, ἵνα

---

at simili tantum ratione parraro loquantur pronomine relativo praecedentis nominis casum interdum adsciscente, ubi nominativus tantum illius pronominis ponendus est. Nostro loco contra illud factum esset, quamvis dativo pronominis ὅς utendum erat. Vid. *Matthiae ausf. griech. Grammatik* p. 884 not. 1. p. 885. Neque equidem ego in ipsorum patrum scriptis hoc loquendi genus iterum deprehendi. Sed nihilominus nisi si quis emendare velit ᾗ, haec posterior ratio sola admitti posse videatur et certe unum N. T. locum laudare possum, ubi eadem fere dictionis insolentia invenitur, Ephes. II, 2. Ibi enim leguntur haec: *ἐν οἷς (τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις) ποτε περιεπατήσατε κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου, κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος κ. λ.* Quo quidem loco rectius dicendum fuisse *τὸ πνεῦμα τὸ ν. ε.* nemo negaverit, cum aut ex praecedenti *κατὰ* illa verba pendere facere aut nova propositione v. c. *διὰ* uti deberet apostolus. Sed non accuratius hoc cogitans posuit ille attractione quadam simplicem genitivum *τοῦ πνεύματος* praecedente *τοῦ ἀέρος*. Atque simile quid fortasse nostro loco accidit, qui tamen etiam est insignior, quod pronomen relativum hanc attractionem expertum est. Hinc Valesius vertit: per gloriosum eius adventum, *in quo* indicaturus est vivos ac mortuos, Strothius: *da er kommen wird.* Denique nostro loco plane aequalis esset Rom. IV, 17. *κατέναντι οὗ ἐπίστευσε θεοῦ*, nisi perperam ibi vertisset Lutherus: *vor Gott, dem du geglaubt hast*, neque sensus potius esset hic: indice deo (scil. Abrahamum esse *πολλῶν ἐθνῶν πατέρα* v. 16.), quo eodem iudice fiduciam habuit et ostendit Abrahamus, qui deus etc. Male locum illum vertit ipse *Iaspisius* ita: ipso deo iudice *de quo sibi persuasum habebat, eum mortuis vitam reddere.* De *ὁρκίζειν κατά τινος* vid. Mtth. XXVI, 63. Hebr. VI, 13. *Winer. neutest. Grammatik* p. 88. Eus. V, 1. *H.* — 7) *Ἀντιβάλῃς* i. e. conferas. Solent autem recentiores munus illud *διορθωτικὸν* quod in conferendis libris in exemplaria transscriptis et quibuslibet aliis continetur, tum verbo *ἀντιβαλεῖν* tum *ἀντεξετάσαι* significare, pro quo veteres *παραναγινώσκειν* et *ἀντιπαραβάλλειν* solent dicere. vid. Plat. Theaet. p. 172. E. Apol. p. 41. B. Isocrates ad Philipp. 60. 165. *Lobeck. ad Phryn.* p. 218. cf. *Salmas.* ad H. A. p. 785. T. II. *Burmann.* nott. ad Vales. de Crit. p. 180. Phrynich. App. Soph. p. 27. *H.* —

πεφεισμένως εἴπω, οὐκ ἔστιν ὑγιοῦς γνώμης· ταῦτα τὰ δόγματα ἀσύμφωνά ἐστι τῇ ἐκκλησίᾳ, εἰς τὴν μεγίστην ἀσέβειαν περιβάλλοντα τοὺς πειθομένους αὐτοῖς· ταῦτα τὰ δόγματα οὐδὲ οἱ ἔξω τῆς ἐκκλησίας αἱρετικοὶ ἐτόλμησαν ἀποφήνασθαι ποτέ· ταῦτα τὰ δόγματα, οἱ πρὸ ἡμῶν πρεσβύτεροι, οἱ καὶ τοῖς ἀποστόλοις συμφοιτήσαντες, οὐ παρέδωκάν σοι. Εἶδον γάρ σε παῖς ὢν ἔτι ἐν τῇ κάτω Ἀσίᾳ 8) παρὰ τῷ Πολυκάρπῳ, λαμπρῶς πράττοντα ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ, καὶ πειρώμενον εὐδοκιμεῖν παρ᾽ αὐτῷ. Μᾶλλον γὰρ τὰ τότε διαμνημονεύω, τῶν ἔναγχος γινομένων. Αἱ γὰρ ἐκ παίδων μαθήσεις συναύξουσαι τῇ ψυχῇ, ἑνοῦνται αὐτῇ, ὥστε με δύνασθαι εἰπεῖν καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ καθεζόμενος διελέγετο ὁ μακάριος Πολύκαρπος, καὶ τὰς προόδους 9) αὐτοῦ καὶ τὰς εἰσόδους, καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ βίου, καὶ τὴν τοῦ σώματος ἰδέαν, καὶ τὰς διαλέξεις ἃς ἐποιεῖτο πρὸς τὸ πλῆθος, καὶ τὴν κατὰ Ἰωάννου συναναστροφὴν ὡς ἀπήγγελλε, καὶ τὴν μετὰ τῶν λοιπῶν τῶν ἑωρακότων τὸν κύριον· καὶ ὡς ἀπεμνημόνευε τοὺς λόγους αὐτῶν, καὶ περὶ τοῦ κυρίου τίνα ἦν ἃ παρ᾽ ἐκείνων ἀκηκόει, καὶ περὶ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς διδασκαλίας, ὡς παρὰ αὐτοπτῶν τῆς ζωῆς τοῦ λόγου παρειληφὼς ὁ Πολύκαρπος, ἀπήγγελλε πάντα σύμφωνα ταῖς γραφαῖς. Ταῦτα καὶ τότε διὰ τὸ ἔλεος τοῦ θεοῦ τὸ ἐπ᾽ ἐμοὶ γεγονὸς σπουδαίως ἤκουον, ὑπομνηματιζόμενος αὐτὰ οὐκ ἐν χάρτῃ, ἀλλ᾽ ἐν τῇ ἐμῇ καρδίᾳ· καὶ ἀεὶ διὰ τὴν χάριν τοῦ θεοῦ γνησίως αὐτὰ ἀναμαρυκῶμαι· καὶ δύναμαι διαμαρτύρασθαι ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ, ὅτι εἴ τι τοιοῦτον ἀκηκόει ἐκεῖνος ὁ μακάριος καὶ ἀποστολικὸς πρεσβύτερος, ἀνακράξας ἂν καὶ ἐμφράξας τὰ ὦτα 10) αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὸ σύνηθες εἰπών· ὦ καλὲ

---

8) Ἐν τῇ κάτω Ἀσίᾳ — — αὐλῇ. *Dodwell.* dissert. in Iren. III. n. 10. interpretatur hoc de aula Hadriani, cum imperator Smyrnae ageret in Asia Lydiana s. proconsulari sitae, quae inferioris Asiae nomine appellabatur, ut a superioris Asiae provinciae, Bithynia, distingueretur, ut animadvertit *Lowth. H.* — 9) Τὰς παρόδους. In codice Regio, Maz. ac Medicaeo, et apud Nicephorum legitur προόδους, quam lectionem utpote meliorem, in interpretatione mea expressi. In Fuk. etiam ac Savil. codice ita legitur. — 10) *Καὶ ἐμφράξας τὰ ὦτα.* Hic mos erat veterum Christianorum, ut si forte in familiari colloquio impium aliquem sermonem et a fidei Catholicae regula dissentientem audiissent, protinus obturatis auribus sese in fugam darent. Qua de re locus exstat illustris in lib. II. recognitionum Clementis, ubi Simon b. Petro ait: *Si dixero quod neque tibi consonum, nec vulgo huic imperito rectum videtur, tu qui-*

Θεὲ, εἰς οἵους με καιροὺς τετήρηκας, ἵνα τούτων ἀνέχωμαι· πεφεύγοι ἂν καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ καθεζόμενος ἢ ἑστὼς τῶν τοιούτων ἀκηκόει λόγων. Καὶ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν δὲ αὐτοῦ ὧν ἐπέστειλεν ἤτοι ταῖς γειτνιώσαις ἐκκλησίαις ἐπιστηρίζων αὐτὰς, ἢ τῶν ἀδελφῶν τισὶ νουθετῶν αὐτοὺς καὶ προτρεπόμενος, δύναται φανερωθῆναι." Ταῦτα ὁ Εἰρηναῖος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ.

Ὅπως ἐπὶ Ῥώμης ἐμαρτύρησεν Ἀπολλώνιος.

(Nic. H. E. IV, 26.)

Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν τῆν Κομόδου βασιλείας χρόνον [1]), μεταβέβλητο μὲν ἐπὶ τὸ πρᾶον τὰ καθ' ἡμᾶς, εἰρήνης σὺν θείᾳ χάριτι τὰς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης διαλαβού-

---

dem quasi obstupefactus, aures continuo occludens, velut ne blasphemia polluantur, verteris in fugam. Sed et Irenaeus in lib. III. contra haereses capite quarto eundem morem declarat his verbis: *Quibus si aliquis annuntiaverit ea quae ab haereticis adinventa sunt, proprio sermone eorum colloquens, statim concludentes aures, longo longius fugient, ne audire quidem sustinentes blasphemum colloquium.* Praeterea Athanasius in epistola ad solitarios: ὦ τίς ἀκούσας οὐ δακρύσειε, τάχα καὶ τὴν ἀκοὴν κλείσειεν, ἵνα μηδὲ ἑτέρου λέγοντος ἀνέχηται. Hieronymus denique in lib. I. adversus Rufinum: *Lectis nuper Theophili papae epistolis, in quibus Origenis exponit errores, dicitur obturasse aures suas, et auctorem tanti mali clara coram omnibus voce damnasse.* Quibus addi potest locus ex epistola b. Petri Alexandrini episcopi, de his quae Aleaandriae facta sunt ab Asianis: κατὰ τῶν τοῦ Χριστοῦ παρθένων ὕβρεις, ἃς ἡ γλῶττα προφέρειν οὐκ ἀνέχεται· αἰσχρὸν γάρ ἐστιν καὶ λέγειν. Καὶ γὰρ μόνον τις τῶν εὖ φρονούντων ταύτας ἄκουσας, ἔβυσε τὰς ἀκοὰς, καὶ μᾶλλον ηὔξατο ἂν γενέσθαι κωφὸς, ἢ αὐτήκοος γενέσθαι. Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos p. 187. Porro hunc morem Christiani a Iudaeis hauserant. De quibus idem testatur Lucas in cap. 7. actuum apostolorum: κράξαντες δὲ φωνῇ μεγάλῃ, συνέσχον τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ' αὐτόν. Hieronym. in ep. ad Pammach. adv. errores Ioann. Hierosol. p. 235. item Aug. in serm. 84. de festivitate paschae. [Cf. quae animadverti ad Euseb. H. E. VII, 30 not. 18. *H.*]

Cap. XXI. 1) Καιρόν τε καὶ χρόνον. Inepta mihi videtur haec ταυτολογία. Amplector itaque scripturam codicis Medicaei, Fuke-

σης ἐκκλησίας· ὅτε καὶ ὁ σωτήριος λόγος ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων, πᾶσαν ὑπήγετο ψυχὴν ἐπὶ τὴν εὐσεβῆ τοῦ τῶν ὅλων θεοῦ θρησκείαν· ὥστε [a]) ἤδη καὶ τῶν ἐπὶ Ῥώμης εὖ μάλα πλούτῳ καὶ γένει διαφανῶν πλείους ἐπὶ τὴν σφῶν ὁμόσε χωρεῖν πανοικί τε καὶ παγγενῆ [3]) σωτηρίαν. Οὐκ ἦν δὲ ἄρα τοῦτο τῷ μισοκάλῳ δαίμονι βασκάνῳ ὄντι τὴν φύσιν οἰστόν· ἀπεδύετο [4]) γοῦν αὖθις, ποικίλας τὰς καθ' ἡμῶν μηχανὰς ἐπιτεχνώμενος. Ἐπὶ γοῦν τῆς Ῥωμαίων πόλεως Ἀπολλώνιον [5]) ἄνδρα τῶν τότε πιστῶν ἐπὶ παιδείᾳ καὶ φιλοσοφίᾳ βεβοημένον, εἰς δικαστήριον ἄγει, ἕνα γέ τινα τῶν εἰς ταῦτα ἐπιτηδείων [6]) αὐτοῦ διακόνων, ἐπὶ κατηγορίᾳ τἀνδρὸς ἐγείρας. Ἀλλ' ὁ μὲν δείλαιος παρὰ καιρὸν τὴν δίκην εἰσελθών, ὅτι μὴ ζῆν ἐξὸν ἦν κατὰ βασιλικὸν ὅρον [7]) τοὺς τῶν τοιῶνδε μηνυτάς, αὐτίκα κατάγνυται

Mazarini, κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν τῆς Κομόδου βασιλείας χρόνον. — 2) Ὡς Stroth. *H.* — 3) Παγγενεὶ ex Nic. Ion. male puto legere Stroth. et Zimmermannum, cum vel h. l. παγγενῆ sit apud Steph. (Reg. Maz. etc. MSt. etc.). Praeterea vid. VI, 9. VII, 23. VIII, 8. quo ultimo loco legitur παμμιγῆ. Laudavit hos locos *Lobeck. ad Phryn.* p. 515., quem conferas. Adde VIII, 6. De πανοικὶ Thomas M. πανοικὶ, οὐδεὶς τῶν δοκίμων, πανοικεσίᾳ δὲ καὶ πανοικησίᾳ et Moeris: παν εκὶ Ἑλληνικῶς, πανοικησίᾳ Ἀττικῶς. cf. Act. XVI, 34. Aesch. diall. II, 1. *H.* — 4) Ἀπεδύετο. Metaphora est ab athletis, qui luctaturi corpora nudabant, et variis artibus ac machinamentis adversarios prosternere studebant. [Mox ἐσαῦθις Stroth. *H.*] — 5) Ἀπολλώνιον. Hunc Apollonium Nicephorus quidem eundem esse existimavit cum illo, qui adversus novam Montani prophetiam scripsit, de quo supra in cap. 16. Sed Hieronymus in Catalogo eos distinxit, rectius ut apparet. Et hunc quidem de quo in praesenti capite scribit Eusebius, senatorem urbis Romae vocat: de suo id admensus. Neque enim hoc dicit Eusebius. Verum de hac re infra videbimus. — 6) Ἐπιτηδείων αὐτῷ διακόνων. Hieronymus in libro de scriptoribus ecclesiasticis hunc servum Apollonii esse existimavit, quem secutus est Christophorsonus. Certe ex versione Christophorsoni apparet, illum in Eusebio legisse αὐτοῦ διακόνων, contra fidem omnium exemplarium. Obscurum etiam est quod ait ibidem Hieronymus: *A servo Severo proditus*, quasi Severus nomen esset servi. Sophronius tamen vertit: παρὰ τοῦ δούλου παρὰ Σεβήρῳ προδοθεὶς, quasi Severus nomen esset iudicis, ad quem delatus fuerat Apollonius. Sed hunc sensum refutat Eusebius, qui iudicem ipsum apud quem Apollonius est accusatus, Perennem vocat, non Severum. — 7) Κατὰ βασιλικὸν ὅρον. Intelligit legem Divi Marci, quae poenam capitis sanxerat in eos qui Christianos in iudicium detulissent, ut testis est Tertullianus in apologetici cap. 5. Exstat lex ipsa M. Aurelii imperatoris ad commune Asiae supra in lib. IV.

τὰ σκέλη, Περεννίου δικαστοῦ τοιαύτην κατ' αὐτοῦ ψῆφον ἀπενέγκαντος. Ὁ δέ γε θεοφιλέστατος μάρτυς, πολλὰ λιπαρῶς ἱκετεύσαντος τοῦ δικαστοῦ [8]) καὶ λόγον αὐτὸν ἐπὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς [9]) αἰτήσαντος, λογιωτάτην ὑπὲρ ἧς ἐμαρτύρει πίστεως ἐπὶ πάντων παρασχὼν ἀπολογίαν [10]), κεφαλικῇ κολάσει ὡς ἀπὸ

---

c. 13. ubi vide quae annotavi. At Rufinus legem Traiani videtur intellexisse, vel certe Hadriani ad Minucium Fundanum. — 8) *Λιπαρῶς ἱκετεύσαντος τοῦ δικαστοῦ.* Solebant interdum iudices ipsi qui Christianos ad se delatos interrogabant, hortari ipsos et obtestari, ut parcerent et consulerent sibi, et deorum cultum amplecterentur. Cuius rei infinita exstant exempla apud Tertullianum, Eusebium, et in actis martyrum. — 9) *Ἐπὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς.* Miror id dici de Perenne, quem constat praefectum praetorii fuisse sub Commodo. Erant autem praefecti praetorio, illis temporibus ex equestri ordine, nec in senatu sedendi ius habebant. Itaque imperatores quoties praefectum praetorii exanctorare vellent, senatorem eum faciebant, laticlavia ei veste submissa, ut docent scriptores historiae Augustae. Quomodo igitur fieri potuit, ut Perennis qui erat praefectus praetorio, praeciperet Apollonio ut in senatu rationem fidei suae redderet? Quod si dicas Apollonium fuisse senatorem, ac proinde Perennem iussisse ut coram senatu rationem cultus sui redderet, id concedamus si placet. Sed tunc nascetur alia difficultas, quomodo Perennis de capite senatoris Romani iudicare potuerit. Neque enim praefecti praetorio, sed praefectus urbi de causis senatorum cognoscebat. Ex his facile mihi persuadeo, Apollonium fuisse senatorii ordinis, ut scripsit Hieronymus; qui cum indicio nescio cuius desperati hominis, delatus fuisset ad Perennem praefectum praetorii quasi Christianus, interrogatus a iudice, cuius dignitatis esset, cum se senatorii loci esse respondisset, iussus est a Perenne coram senatu rationem fidei suae reddere. Quod cum Apollonius disertissime praestitisset, senatus sententia extremo supplicio affectus est. Quidni vero credamus Hieronymo, qui et in libro de ecclesiasticis scriptoribus, et in epistola ad Magnum, tam diserte significet Apollonium fuisse senatorem? Etsi enim hoc distincte non dicit Eusebius, id tamen ex eius narratione omnino colligitur, ut supra ostendi. Deinde potuit Hieronymus legere acta ipsa passionis Apollonii, ad quae nos ablegat Eusebius. In quibus actis, et senator Romanus et a servo suo proditus dicebatur, ut credibile est. Haec autem acta Graeco sermone perscripta fuerant Romae a Graecis hominibus, eodem modo quo acta martyrum Lugdunensium Graece scripta sunt Lugduni. — 10) *Παρασχὼν ἀπολογίαν.* Hieronymus ex hoc Eusebii loco male intellecto, Apollonium inter scriptores ecclesiasticos numeravit. *Apollonius*, inquit, *Rom. urbis senator, sub Commodo principe a servo proditus quod Christianus esset, imperato ut rationem fidei suae redderet, insigne volumen composuit, quod in senatu legit, et nihilominus sententia senatus pro Christo capite truncatus est.* Quae sine dubio Hieronymus ex prava Ru-

δόγματος συγκλήτου τελειοῦται, μὴ δ' ἄλλως ἀφεῖσθαι τοὺς ἅπαξ εἰς δικαστήριον παριόντας καὶ μηδαμῶς τῆς προθέσεως μεταβαλλομένους, ἀρχαίου παρ' αὐτοῖς νόμου [11]) κεκρατηκότος. Τούτου μὲν οὖν τὰς ἐπὶ τοῦ δικαστοῦ φωνὰς καὶ τὰς ἀποκρίσεις ἃς πρὸς πεῦσιν πεποίηται τοῦ Περεννίου, πᾶσαν τε τὴν πρὸς τὴν σύγκλητον ἀπολογίαν ὅτῳ διαγνῶναι φίλον, ἐκ τῆς τῶν ἀρχαίων μαρτυρίων [12]) συναχθείσης ἡμῖν ἀναγραφῆς εἴσεται.

---

fini interpretatione hausit, quam secutus quoque est Christophorsonus. [Hoc nullo modo potuisse fieri, cum multis annis Hieronymus scripserit catalogum suum, antequam Rufinus verteret Eusebium, monuit *Pagi* Crit. T. I. p. 180. ad a. C. 187. citante *Readingo* ad h. l. cf. *Halloixius* in notationibus ad vitam Apollinaris c. 3. et *Pearson.* vind. Ign. P. I. p. 88. quos laudat *Pagi,* qui l. l. quoque ostendit Apollonium martyrium fecisse ante a. C. 186. *H.*] Verum Eusebius Apollonium coram iudicibus pro fidei suae defensione disertissime perorasse tantum dixit, non autem apologeticum ab eo esse conscriptum. Hunc Rufini et Hieronymi errorem iampridem notavit Scaliger in animadversionibus Eusebianis pag. 208. Cui in hac quidem parte libenter accedo. In eo vero quod Eusebii nostri verba interpolavit, longe, meo quidem iudicio, fallitur. Cum enim in Eusebii libris legatur: πολλὰ λιπαρῶς ἱκετεύσαντος τοῦ δικαστοῦ, καὶ λόγον αὐτὸν ἐπὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς αἰτήσαντος, Scaliger correxit ἱκετεύσας τοῦ δικαστοῦ καὶ λόγον αὐτῷ ἐπὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς αἰτήσας δοῦναι. Atque ita interpretatur: *Deo autem acceptissimus martyr, postquam multis precibus a iudice contendisset, ut in senatu rationem reddere sibi liceret,* etc. Verum huic emendationi omnes scripti codices, et ratio ipsa refragatur. Hieronymus quoque ita legit ut hodie editum est, vertit enim: *Imperato ut rationem fidei suae redderet.* — 11) Ὡς ἀπὸ δόγματος. Omnes interpretes et ipse Scaliger hunc locum ita verterunt, quasi prima particula otiosa sit. Quod tamen verum non puto. Primum quia senatores iudices non erant, nec iurisdictionem habebant. Deinde Perennis qui iudex erat in ea causa, Apollonium ad senatum remiserat, non ut senatus de eo iudicaret, sed ut Apollonius coram eo rationem cultus sui redderet. Hunc scilicet honorem senatui deferendum putavit, ut hominem senatorii ordinis non prius damnaret, quam senatus ipse de eius crimine cognovisset. Senatus igitur cum Apollonium audiisset, hominem iuxta legum praescripta iudicandum esse respondit. Posthaec Apollonius capite plexus est, iudicio quidem Perennis ipsius, sed tamen ex senatus sententia, eo quod senatus reum audierat, et in damnationem eius consenserat. — 12) Ἀρχαίου παρ αὐτοῖς νόμου. Lex pro more et [c]onsuetudine hic sumi videtur. Quamquam interpretes de lege scripta [h]ec accepisse video. Legem igitur seu rescriptum Traiani ad Plinium [se]cundum intelligo, in quo cavetur Christianos quidem inquirendos non [es]se, oblatos vero puniri oportere. — 13) Τῶν ἀρχαίων μαρτύρων συν-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ.

Τίνες κατὰ τούτους ἐπίσκοποι [1]) *ἐγνωρίζοντο.*

(Nic. H. E. IV, 19.)

Δεκάτῳ γεμὴν τῆς Κομόδου βασιλείας ἔτει, δέκα πρὸς τρισὶν[2]) ἔτεσι τὴν ἐπισκοπὴν λελειτουργηκότα Ἐλεύθερον, διαδέχεται Βίκτωρ· ἐν ᾧ καὶ Ἰουλιανοῦ δέκατον ἔτος ἀναπλήσαντος, τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν παροικιῶν τὴν λειτουργίαν ἐγχειρίζεται Δημήτριος· καθ' οὓς καὶ τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας ὄγδοος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων ὁ πρόσθεν ἤδη δεδηλωμένος, ἔτι τότε Σαραπίων ἐπίσκοπος ἐγνωρίζετο· Καισαρείας δὲ τῆς ἐπὶ Παλαιστίνῃ καθηγεῖτο [3]) Θεόφιλος. Καὶ Νάρκισσος δὲ ὁμοίως, οὗ καὶ πρόσθεν

αχθείσης ἡμῖν ἀναγραφῆς. Longe rectius in codice Maz. et Fuk. legitur μαρτυρίων. Nam Eusebius passiones martyrum quae Graece μαρτυρία dicuntur, collegerat, partim ex actis iudicialibus, partim ex epistolis fidelium, ut ipse testatur in lib. IV, cap. 15. Hoc opus inscriptum erat ἀρχαίων μαρτυρίων συναγωγή, ut videre est in proœmio huius libri. Quod postea Symeon Metaphrastes in collectionem suam transfudit. [Duplex composuerat Eusebius opus, in quo de iis, qui ad sua usque tempora martyrium passi erant, copiose exposuit, maius, nunc deperditum, in quo de iis qui in universo imperio Romano martyres facti erant, egit minus, quod etiamnum exstat, in quo de martyribus Palaestinensibus magis proprio Marte egit, quam illud fecerat in maiori. cf. VIII, 13. *Möller.* p. 18. In hoc ipso autem conficiendo minime imitari voluisse Eusebium Iulium Africanum qui teste *Surio actt. Sanctt.* p. 210. n. 1., historiam martyrum Romanorum conscripserit, recte negat contra *Baillet. Abhandlung von der Geschichte der Märtyrer und Heiligen* p. 13., *Danz.* de Eus. p. 58 sq. *H.*]

Cap. XXII. 1) Ἐπίσκοποι τῶν ἐπαρχιῶν, id est, episcopi metropolitani. Potest etiam de patriarchis intelligi. Tamen in codice Mediceo voces illae τῶν ἐπαρχιῶν omissae sunt, nec eas agnoscit Rufinus, nec vetustissimus codex Maz. et Fuk. — 2) Δέκα πρὸς τρισίν. At in chronico anni 15. assignantur Eleuthero, et ad ultimum usque Commodi annum eius pontificatus producitur. Quae profecto mira dissensio est. [Vid. quos laudat Reading., *Dodwell.* dissert. de pont. Rom. succ. p. 40. *Pagi* Crit. T. I. p. 182. *Pearson.* de annis Rom. pont. c. XIV. in. *H.*] — 3) Τῆς Παλαιστινῶν ἡγεῖτο Str. κατὰ τὴν ἐν Καισ. Παλαιστίνην N.- II

μνήμην ὁ λόγος ἐποιήσατο, τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας ἔτι τότε τὴν λειτουργίαν εἶχεν. Κορίνθου δὲ τῆς καθ' Ἑλλάδα κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐπίσκοπος ἦν Βάκχυλλος [4]), καὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ παροικίας Πολυκράτης, καὶ ἄλλοι δὲ, ὥς γε εἰκὸς, ἐπὶ τούτοις μυρίοι κατὰ τούςδε διέπρεπον. Ὧν γεμὴν ἔγγραφος ἡ τῆς πίστεως εἰς ἡμᾶς κατῆλθεν ὀρθοδοξία, τούτους εἰκότως ὀνομαστὶ κατελέξαμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ.

Περὶ τοῦ τότε κινηθέντος ἀμφὶ τοῦ πάσχα ζητήματος.

(Nic. H. E. IV, 36.)

Ζητήσεως δῆτα κατὰ τούςδε οὐ σμικρᾶς ἀνακινηθείσης, ὅτι δὴ τῆς Ἀσίας ἁπάσης αἱ παροικίαι [1]) ὡς ἐκ παραδόσεως ἀρχαιοτέρας, σελήνης τὴν τεσσαρεσκαιδεκάτην ᾤοντο δεῖν ἐπὶ τῆς τοῦ σωτηρίου πάσχα ἑορτῆς [2]) παραφυλάττειν, ἐν ᾗ θύειν τὸ πρό-

---

4) *Βάκχυλλος.* **Rectius apud Nicephorum scribitur *Βάκχυλος*, nec aliter Rufinus et Hieronymus. Graeci huiusmodi ὑποκοριστικὰ per simplex λ efferre solent, *Βάκχυλος*, ex quo *Βακχυλίδης*, *Σιμύλος*, *Παπύλος*, *Αἰσχύλος*, *Δημύλος*. Interdum tamen per duplex λ efferunt diminutiva vocabula, ut *Δίυλλος* et *Ἡρύλλος*, quod est parvus Iupiter, parvus Hercules. Ita ergo *Βάκχυλλος* parvus Bacchus.**

Cap. XXIII. 1) *Ὅτι δὴ τῆς Ἀσίας ἅπασαι αἱ παροικίαι.* **Longe praeferenda est lectio quam in quatuor nostris codicibus reperimus Maz. Med. Fuk. et Savil.** ὅτι δὴ τῆς Ἀσίας ἁπάσης αἱ παροικίαι. **Porro Asia tribus modis sumitur, ut docet Aristides in allocutione Smyrnaea ad imperatorem. Interdum enim accipitur pro tertia parte orbis terrarum, interdum pro provincia, in novem conventus seu iurisdictiones divisa, quae patebat Romano proconsuli, nonnunquam strictius sumitur pro ea regione quae ad fontes Maeandri porrigitur. Cum igitur Eusebius hic affirmet Asiae totius ecclesias diem paschae una cum Iudaeis celebrasse, quaeri merito potest quomodo hic sumendum sit Asiae nomen. Mihi quidem videtur intelligi provincia Asia quam proconsul regebat. — 2)** *Ἐπὶ τῆς τοῦ σωτηρίου πάσχα ἑορτῆς.* **Nostri codices Maz. Med. et Fuk. scriptum habent** *ἐπὶ τῆς τοῦ πάσχα σωτηρίου ἑορτῆς.* **[** *Πάσχα* **h. l. de pa-**

βατον Ἰουδαίοις προηγόρευτο· ὡς δέον ἐκπαντὸς κατὰ ταύτην, ὁποίᾳ δ' ἂν ἡμέρᾳ τῆς ἑβδομάδος περιτυγχάνοι, τὰς τῶν ἀσιτιῶν ἐπιλύσεις [3]) ποιεῖσθαι, οὐκ ἔθους ὄντος τοῦτον ἐπιτελεῖν τὸν τρόπον ταῖς ἀνὰ τὴν λοιπὴν ἅπασαν οἰκουμένην ἐκκλησίαις [4]), ἐξ ἀποστολικῆς παραδόσεως τὸ καὶ εἰς δεῦρο κρατῆσαν ἔθος φυλαττούσαις, ὡς μὴ δ' ἑτέρᾳ προσήκειν παρὰ τὴν τῆς ἀναστάσεως τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἡμέρᾳ τὰς νηστείας ἐπιλύεσθαι [5]).

---

schate ἀναστασίμῳ dici patet, ut VII, 30. Vit. Const. IV, 60. III, 18. De paschate contra σταυρωσίμῳ apud Tertull. de orat. 14. quae loca attulit *Lowth. H.*] — 3) Κατὰ ταύτην τὰς τῶν ἀσιτιῶν ἐπιλύσεις. Iacobus Usserius in Prolegomenis ad Ignatii epistolas c. 9. scribit Asianos qui primo azymorum die cum Iudaeis pascha celebrabant, eum diem cum luctu ac ieiunio transegisse eoque demum transacto ieiunium quadragesimale solvisse. Verum huic sententiae refragatur Eusebius, qui diserte affirmat Asianos die 14. primi mensis, quamvis non esset dominica, finem statuisse quadragesimae. Quod vero Usserius affert Chrysostomi testimonium, meo quidem iudicio eius sententiam nihil adiuvat. Nam Chrysostomus in oratione illa adversus eos qui primo pascha ieiunant, invehitur adversus quosdam Quartadecimanos, qui 14. luna cum Iudaeis pascha celebrabant, eoque die ieiunabant ac mysteria celebrabant, id enim proprium erat Quartadecimanorum, ut in eorum haeresi tradit Epiphanius. Verum priscos Asianos ita fecisse, nec Chrysostomus, nec alius quisquam dixit. [Cf. *Petavii animadv Epiph.* p. 291. *H.*] — 4) Ταῖς ἀνὰ τὴν λοιπὴν ἅπασαν οἰκουμένην ἐκκλησίαις. Notanda sunt haec Eusebii verba, quibus aperte significat, solos Asianos tunc temporis pascha cum Iudaeis celebrasse, reliquas autem omnes ecclesias aliter observasse. Quare non assentior Halloixio nec Usserio aliisque, qui credunt Syros etiam ac Mesopotamenos ac Cilicas idem tunc fecisse quod Asianos. Immo vero Syri et Mesopotameni hoc quidem tempore recte sentiebant, ut patet ex eorum conciliis, quae hic ab Eusebio memorantur. Nam Osdroene pars est Mesopotamiae. Postea vero ad Iudaicam observationem delapsi sunt, idque ante concilium Nicaenum, ut docet Athanasius. Contra vero Asiani, damnato pristino errore saniorem sententiam amplexi sunt. Certe ante concilium Nicaenum Asiani morem ecclesiae Romanae sequebantur in observatione paschae, ut docet epistola Constantini ad ecclesias, quam refert Eusebius in libro III. de eius vita cap. 18. — 5) Τὰς νηστείας ἐπιλύεσθαι. Paulo ante dixerat τὰς τῶν ἀσιτιῶν ἐπιλύσεις ποιεῖσθαι. Cyrillus in homiliis Paschalibus περιλύειν τὰς νηστείας, pro eodem frequenter usurpat. Dicebantur etiam ἀπολύειν. Ita Epiphanius in haeresi 75. quae est Aerianorum ποίαν τε ἡμέραν ἄγειν, πῶς τε ἀπολύειν εἰς ἐπιφωσκούσαν κυριακὴν φανερόν ἐστι. Item in expositione fidei catholicae, ἐν ἄλλοις δὲ τόποις οὐ γίνεται λατρεία τῆς οἰκονομίας, ἢ μόνον ἐπιφωσκούσης τῆς κυριακῆς, ὅτι ἀπολύει περὶ τὴν τῶν ἀλεκτρυόνων

Σύνοδοι δὴ καὶ συγκροτήσεις ἐπισκόπων ἐπὶ ταὐτὸν ἐγίνοντο, πάντες τε μιᾷ γνώμῃ δι' ἐπιστολῶν ἐκκλησιαστικὸν δόγμα [6]) τοῖς πανταχόσε διετυποῦντο, ὡς ἂν μὴ δ' ἐν ἄλλῃ ποτὲ τῆς κυριακῆς ἡμέρᾳ τὸ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως ἐπιτελοῖτο τοῦ κυρίου μυστήριον, καὶ ὅπως ἐν ταύτῃ μόνῃ τῶν κατὰ τὸ πάσχα νηστειῶν φυλαττώμεθα [7]) τὰς ἐπιλύσεις. Φερέται δ' εἰσέτι νῦν τῶν κατὰ Παλαιστίνην τηνικάδε συγκεκροτημένων γραφή, ὧν προὐτέτακτο Θεόφιλος [8]) τῆς ἐν Καισαρείᾳ παροικίας ἐπίσκοπος

κλαγγήν. Scio quidem doctissimum Epiphanii interpretem ἀπολύειν vertisse *dimittere populum.* Verum interpretationem nostram confirmat Clemens in libro V. Constitutionum cap. 15. qui pro verbo ἀπολύειν, quo usus est Epiphanius, posuit ἀπονηστίζεσθαι. Qua voce usus est etiam Dionysius Alexandrinus in epistola ad Basilidem, et Hippolytus in canone paschali. Quaesitum fuit apud veteres, qua hora solvendum esset ieiunium paschale. Alii usque ad diluculum dominicae paschalis post galli cantum aiebant producendum esse ieiunium, ut videre est apud Epiphanium et Clementem. Alii vespera sabbati paschalis ieiunium dissolvebant. Atque ita praecipit Cyrillus in homiliis paschalibus. Quae quidem institutio utilior videtur, et rationi magis consentanea. Nam cum nocte quae paschalem diem antecedit, pernoctandum esset in ecclesia, propter laborem vigiliae sic ieiunium solvi oportuit, ne fideles in ecclesia fatiscerent. Certe olim in ecclesia Romana sabbatis per quadragesimam non ieiunabant, propterea quod ab eo die in ecclesia b. Petri vigilias agere consueverant, ut docet Leo in sermone 4. de quadragesima. Sed et monachi quoties vigilandum esset, maturius finiebant ieiunium, διὰ τὸν κόπον τῆς ἀγρυπνίας, ut legitur in Typico sancti Sabae. — 6) Ἐκκλησιαστικὸν δόγμα. *Beveregius* hoc refert ad Can. apostol. VII. hunc: εἴ τις ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος τὴν ἁγίαν τοῦ πάσχα ἡμέραν πρὸ τῆς ἐαρινῆς ἰσημερίας (aequinoctium) μετὰ Ἰουδαίων ἐπιτελέσειε, καθαιρείσθω in Cod. Canon. eccles. primit. vindic. II, 3. et annott. in Canones apostol. p. 4. citante Readingo. *H.* — 7) Φυλαττοίμεθα τὰς ἐπιλύσεις. In codice Maz. et Fuk. scriptum inveni φυλαττώμεθα. Ac licet praecesserit ἐπιτελοῖτο, tamen haec modi mutatio elegantior videtur. [Φυλαττοίμεθα Stroth. *H.*] — 8) Ὧν προὐτέτακτο Θεόφιλος. Nicephorus cum hunc Eusebii locum exscriberet, Narcissum Hierosolymorum episcopum Theophilo Caesariensi episcopo praeposuit, in quo longe falsus est. Nam Caesariensis episcopus, ante concilium Nicaenum, et diu postea, Metropolitani honorem ac dignitatem semper obtinuit, ita ut omnibus Palaestinae conciliis praesideret tanquam primae sedis episcopus. Nihilominus tamen Hierosolymorum episcopis honor semper est habitus, utpote apostolicae ecclesiae quae prima episcopum habuisset. Itaque quodam honoris privilegio fruebantur eius sedis episcopi, nec Caesariensi episcopo subiacebant, sed erant αὐτοκέφαλοι. Id declarat Canon 7. con-

καὶ Νάρκισσος τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις· καὶ τῶν ἐπὶ Ῥώμης 9) δὲ ὁμοίως ἄλλη, περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος, ἐπίσκοπον Βίκτορα δηλοῦσα· τῶν τε κατὰ Πόντον ἐπισκόπων ὧν Πάλμας 10) ὡς ἀρχαιότατος προυτέτακτο, καὶ τῶν κατὰ Γαλλίαν δὲ παροικιῶν, ἃς Εἰρηναῖος ἐπεσκόπει· ἔτι τε τῶν κατὰ τὴν Ὀσροηνὴν καὶ τὰς ἐκεῖσε πόλεις. Καὶ ἰδίως Βακχύλλῳ 11) τῆς Κορινθίων

---

cilii Nicaeni. Sed et Graecus auctor Synodici, cum Caesariensem episcopum Hierosolymitano anteponi minime ferret, duas ex una finxit synodos, primam Hierosolymitanam Narcissi, secundam Caesariensem Theophili. — 9) Καὶ τῶν ἐπὶ Ῥώμης — δήλουσα perperam vertit Valesius: *Alia item exstat epistola synodi Romanae, cui Victoris episcopi nomen praefixum est.* Nullum enim in illis verbis vestigium synodi Romanae et ex nomine Victoris epistolae praefixo luculenter apparet, epistolam ipsam non fuisse concilii multorum episcoporum, sed unius Victoris, propterea quod synodicas epistolas omnes episcopi qui aderant, solebant subscribere. Neque igitur inde probari posse, quod voluerunt probare pontificii, Victorem in lite de paschate concilium etiam episcoporum Italicorum Romae habuisse, verissime monuit *Moshem. Commentt. de rebus Christ. a C. M.* p. 276. sq. Nec recte Strothius: *„Gleichermaassen hat man noch einen andern Brief, von den Bischöffen, die zu Rom wegen dieser Streitigkeit versammelt waren, denen der Name des Bischofs Victor vorgesetzt ist.“* Nihil enim ex illis verbis potest effici, nisi Victorem in concilium vocatis *presbyteris Romanis*, ex eorum consensu et ecclesiae suae nomine illas litteras exarasse. *H.* — 10) Πάλμας. Erat hic episcopus Amastridis in Ponto, de quo Dionysius Corinthiorum episcopus in epistola ad ecclesiam Amastrianorum, teste Eusebio in lib. IV. cap. 23. Eodem nomine fuit quidam vir consularis quem Hadrianus occidi iussit, ut scribit Spartianus. Male a Rufino et Chrissophorsono Palmas dicitur et Palmeas. Nam Πάλμας Latinis est Palma, ut Μίδας Mida, Θρασέας Thrasea, Μνασέας Mnasea. Porro Eusebius hunc Palmam praesedisse ait ob antiquitatis praerogativam: non autem quasi metropolitanum. Neque enim Amastris, sed Heraclea metropolis fuit urbium Ponti. Verum in ecclesiasticis conciliis diversa fuit sedendi ratio pro diversis temporibus ac locis. Simplicissima quidem et rationi maxime consentanea sessionis fuit ratio, ut antiquissimus episcopus ceteris praesideret. Postea episcopis primariarum urbium seu metropoleon, id honoris concessum. Apostolicae vero sedes utpote matres reliquarum ecclesiarum, citra controversiam principem semper locum obtinuerunt. Inter quas Romana ecclesia, tanquam caput omnium ecclesiarum ab apostolicis usque temporibus habita est. — 11) Καὶ ἰδίας Βακχύλλου. Hieronymus in libro de scriptoribus ecclesiasticis hunc locum ita exponit: *Bacchylus Corinthi episcopus sub eodem Severo principe clarus habitus, de pascha ex omnium qui in Achaia erant episcoporum persona, elegantem librum scripsit.* Ex

ἐκκλησίας ἐπισκόπου, καὶ πλείστων ὅσων ἄλλων, οἳ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν δόξαν τε καὶ κρίσιν ἐξενηνεγμένοι, τὴν αὐτὴν τίθενται ψῆφον. Καὶ τούτων μὲν ἦν ὅρος εἷς, ὁ δεδηλωμένος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ.

Περὶ τῆς κατὰ τὴν Ἀσίαν διαφωνίας.

(Nic. H. E. IV, 37.)

Τῶν δὲ ἐπὶ τῆς Ἀσίας ἐπισκόπων τὸ πάλαι πρότερον αὐτοῖς παραδοθὲν διαφυλάττειν ἔθος χρῆναι διϊσχυριζομένων, ἡγεῖτο Πολυκράτης· ὃς καὶ αὐτὸς ἐν ᾗ πρὸς Βίκτορα [1]) καὶ τὴν Ῥωμαίων ἐκκλησίαν διετυπώσατο γραφῇ, τὴν εἰς αὐτὸν ἐλθοῦσαν [2]) παράδοσιν ἐκτίθεται διὰ τούτων· „ἡμεῖς οὖν ἀρᾳδιούργητον ἄγομεν τὴν ἡμέραν, μήτε προστιθέντες, μήτε ἀφαιρούμενοι. Καὶ γὰρ κατὰ τὴν Ἀσίαν μεγάλα στοιχεῖα κεκοίμηται, ἅ τινα ἀναστήσεται τῇ ἡμέρᾳ τῆς παρουσίας τοῦ κυρίου, ἐν ᾗ ἔρχεται μετὰ δόξης ἐξ οὐρανῶν, καὶ ἀναστήσει πάντας τοὺς ἁγίους, Φίλιππον τὸν τῶν δώδεκα ἀποστόλων, ὃς κεκοίμηται ἐν Ἱεραπόλει, καὶ δύο θυγατέρες αὐτοῦ γεγηρακυῖαι παρθένοι. Καὶ ἡ ἑτέρα αὐτοῦ θυγάτηρ ἐν ἁγίῳ πνεύματι πολιτευσαμένη, ἢ ἐν Ἐφέσῳ ἀναπαύεται· ἔτι δὲ καὶ Ἰωάννης ὁ ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ κυρίου ἀναπεσὼν, ὃς ἐγενήθη ἱερεὺς τὸ πέταλον πεφορε-

---

apparet, Hieronymum vocem ἰδίως ita interpretatum esse, quasi Bacchylus seorsum et ipse in Achaia concilium congregaverit. Verum alius quoque sensus afferri potest, ut scilicet Bacchylus privato nomine epistolam scripserit de pascha, non autem synodicam ut ceteri. Sic ἰδίαν ἐπιστολὴν dicit Eusebius in lib. VI. cap. 11. [Praeterea cf. IV, 14. *H.*]

Cap. XXIV. 1) Πρὸς Βίκτορα cf. supra III, 31. *H.* — 2) Τὴν εἰς αὐτὸν ἐλθοῦσαν παράδοσιν. Codex Medicaeus et Savilii [MSt. MG. *H.*] scriptum habent, εἰς αὐτοὺς, non male. Vulgatam tamen lectionem tuetur Rufinus. [Reg. Maz. Fuk. Steph. Stroth. De verbis μεγάλα στοιχεῖα cf. supra III, 31 not. 3. Euripid. Iphig. A. v. 1050 sqq. μέγα —

κώς [3]), καὶ μάρτυς καὶ διδάσκαλος· οὗτος ἐν Ἐφέσῳ κεκοίμηται. Ἔτι δὲ καὶ Πολύκαρπος ὁ ἐν Σμύρνῃ καὶ ἐπίσκοπος καὶ

μέγα φῶς — γεννάσεις. Ciceri de offic. III, 16. qui *lumen illud* progenuit. *Ernesti* Clav. Cic. s. v. *lumen*. *H.*] — 3) Τὸ πέταλον πεφορεκώς. Hieronymus in lib. de scriptoribus ecclesiasticis haec Polycratis verba sic vertit: *Qui supra pectus domini recubuit, et pontifex eius fuit, auream laminam in fronte portans.* Rufinus vero ita interpretatur: *Qui fuit summus sacerdos et pontificale πέταλον gessit.* De pontificatu Iudaeorum haec non esse accipienda, satis apparet. Neque enim Ioannes pontifex fuit Iudaeorum, aut ex genere sacerdotali. Itaque recte Hieronymus vocem addidit *pontifex eius*, id est, Christi. [Neque vero dicitur h. l. Iohannem *fuisse summum* sacerdotem Christi, sed simpliciter sacerdotem. *H.*] Tria enim in Ioanne notat Polycrates, quae ad commendationem eius faciebant. Primum quod sacerdos fuerit, deinde quod martyr, tertio quod doctor seu evangelistes. Proinde ut martyr Christi et evangelistes Christi fuit, sic etiam sacerdos Christi intelligatur necesse est. Quod autem de lamina dicit Polycrates, credibile est primos illos Christianorum pontifices exemplo Iudaicorum pontificum, hoc honoris insigne gestasse. Certe et Iacobum fratrem domini qui primus Hierosolymis episcopus est ordinatus, pontificalem laminam in fronte gestasse, auctor est Epiphanius in haeresi Nazaraeorum, et in haeresi 78. Idem de Marco evangelista tradit auctor MS. passionis eius: *Quem quidem b. Marcum iuxta ritum carnalis sacrificii, pontificalis apicis petalum in populo gestasse Iudaeorum, illustrium virorum syngraphae declarant, ex quo manifeste datur intelligi, de stirpe eum Leviticа, immo pontificis Aaron sacrae successionis originem habuisse.* [Cf. supra III, 31. Hieronym. de scriptt. eccles. c. 45. Epiphan. haer. XXIX. *Suicer.* Thes. T. II. p. 698. *Le Moyne* in *varr. sacr.* T. II p. 25 sqq. propter illud πέταλον illam Polycratis epistolam aut interpolatam esse aut ipsum Polycratem fabulam narrare illi similem, quam Hegesippus, Eusebius, Epiphanius de pontificatu, πετάλῳ, morte et sepulchro Iacobi narrant, contendit. Ita autem *Le Moyne* (l. l. p. 26 sq.) disputat: „*Quis facile potest adduci, ut credat Ioannem in fronte gestasse* πέταλον (i. e. laminam auream), *et insignia manifesta summi sacerdotii. Christus ipse summus pontifex abstinuit ab istis insignibus, an credibile est Ioannem illis voluisse gloriari? An Christiani hoc tulissent* (?), *an tulissent ipsi Iudaei, an non in illum irruissent, tanquam in eum, qui involasset iura summi pontificis? An in Iudaeorum offendiculum, tam inutili et intempestiva ornamentorum pontificalium affectatione gaudere voluisset? Quid si regiis insignibus voluisset superbire, et coronam Herodis gestare, an non omnibus se ridendum et pellendum se praebuisset? Cui ergo fiet verisimilius, illi impune fuisse pontificalibus ornamentis, et lamina sacerdotali coronari et indui, nullo certe sano et profuturo consilio, cum typhus iste Christianis ingratus fuisset* (de eo tamen potest dubitari!), *Iudaeorum animos alienasset et exasperasset, ludibria vero et cachinnos excitasset ethnicorum,*

καὶ μάρτυς· καὶ Θρασέας 4) καὶ ἐπίσκοπος καὶ μάρτυς ἀπὸ

---

qui Iudaeos et Iudaica despuebant et contemnebant?" Ipse tamen V. D. statim post l. l. p. 27 sq. aliis quibusdam interpretationibus illam narrationem tueri studet, quarum vero nulla nisi secunda mihi quidem nonnihil placet. Satis enim improbabile est, quod proponit primo loco: *„Vel Polycrates Ioannem apostolum habuit pro Ioanne baptista, qui cum esset ex genere sacerdotali, hinc Ioanni summum (?) sacerdotium et laminam auream tribuit,"* neque magis se commendat, quod tertio loco dicit (p. 28.) et quod ipse praefert: *„Vel — metaphorice loquitur Polycrates, qui cum summum sacerdotem lamina instructum aurea, sanctuarium penetrasse, mysteria dei et arcana explorare novisset, ut Ioannem apostolum laudibus eveheret, illius exquisitam cognitionem et doctrinam aliorum cognitioni anteferret, illum in sinu domini recubuisse, memorat, summum (?) fuisse sacerdotem, familiares cum domino habuisse sermones, illum adyta dei explorasse et evangelii arcana prae omnibus aliis penetrasse."* Similiter illum vocari etiam θεόλογον (imo adeo θεολογικώτατον a Theophylacto. cf. Suicer. Thes. T. I. p. 1359 sq. 3. a.), *utpote quo nullus melius de deo, de λόγῳ, de generatione aeterna filii dei disseruerat; et cui mysteria illa prae omnibus aliis videbantur reserata. Adeo ut videatur caelos ipsos penetrasse, sanctuarium ipsum ingressus, et summi sacerdotis functus munere, in ecclesia Christiana."* Provocat denique V. D. ad Eunodium, qui epigramm. 77. de Ambrosio ita cecinerit:

Serta redimitus gestabat lucida fronte,

Distinctum gemmis ore parabat opus.

Sed neminem *tam talpam et caecum esse, qui non animadvertat ista esse tropice intelligenda*, ut ipse facillime largior *Le Moyne*, ita nostri loci longe aliam esse rationem, neminem non videre itidem contendo. Improprius enim ille sensus ex illis ὅς — πεφορεκὼς nonnisi extorqueri potest, praesertim cum Polycrates sobria oratione pedestri, neque vero audaciori poetica loquatur. Eadem est ratio loci Euseb. H. E. X, 4. ubi vid. not. 2. et Gregor. Nazianz. orat. apologeticae: κοινωνὸν ποιῇ τῶν φροντίδων, καὶ τῶν στεφάνων. Διὰ τοῦτο χρίεις τὸν ἀρχιερέα, καὶ περιβάλλεις τὸν ποδήρη, καὶ περιτίθῃς τὴν κίδαριν, καὶ προσάγεις τῷ θυσιαστηρίῳ, καὶ εἰσάγεις εἰς τὰ ἅγια τῶν ἁγίων ἐποπτεύσαντα. Itaque certe speciosius esse mihi videtur, quod secundo loco *Le Moyne* (p. 27.) disseruit: *„Vel loquitur* (Polycrates) *de Ioanne sacerdote et lamina instructo dum adhuc viveret inter Iudaeos, sicut autor martyrii Marci evangelistae narrat, illum, et quia erat de stirpe Levitica et originem habebat sacrae successionis pontificis Aaronis iuxta ritum carnalis sacrificii, pontificalis apicis petalum inter Iudaeos gestasse."* De voce πέταλον cf. quae monuit V. D. ibid. p. 26. Utitur ea etiam paraphrastes Chaldaeus, פטלון Iob.

Εὐμενείας, ὃς ἐν Σμύρνῃ κεκοίμηται. Τί δὲ δεῖ λέγειν Σάγαριν ἐπίσκοπον καὶ μάρτυρα [5]*, ὃς ἐν Λαοδικείᾳ κεκοίμηται; Ἔτι δὲ καὶ Παπείριον τὸν μακάριον* [6]*, καὶ Μελίτωνα τὸν εὐνοῦχον,*

XXVIII, 16. 19. XXXI, 24. (cf. Thren. IV, 1.) pro כֶּתֶם, aurum. Sed quod ad narrationem ipsam pertinet, simul videnda sunt, quae pro ea disputavit *Ioh. G. Heineccius Exerc. de habitu et insignibus apostolorum sacerdotalibus*, Lips. 1702. 4. p. 12 sq. et *Magn. Crusius* in *Notitia et Θεολογουμ. Macarii Magnetis*, Gotting. 1737. 4. p. 20 sq. prae ceteris autem *I. F. Cotta de lamina pontificiali apostolorum Ioannis, Iacobi et Marci*, Tubing. 1755. 4., quos laudavit *Danz.* p. 136. Ceterum vid. *Fr. Brenner. geschichtliche Darstellung der Verrichtung und Ausspendung der Eucharistie* etc., Bamberg. 1824. 8. p. 286 sq. *Augusti Denkwürdigkeiten* T. VIII. p. 207 sqq. *H.*] — 4) *Καὶ Θρασέας.* Hic est Thrasea martyr, cuius mentionem facit Apollonius in libro contra Cataphrygas supra cap. 18. in fine: *καὶ Θρασέα δέ τινος τῶν τότε μαρτύρων μνημονεύει.* Hunc in urbe Smyrna martyrio consummatum esse scribit Rufinus, quem secuti sunt Beda, Ado et ceteri qui martyrologia scripsere. Polycrates tamen tantum dixit: *ὃς ἐν Σμύρνῃ κεκοίμηται.* — 5) *Σάγαριν ἐπίσκοπον καὶ μάρτυρα.* Huius martyris mentionem facit Melito Sardianus episcopus in libro de pascha his verbis: *ἐπὶ Σερουϊλίου Παύλου ἀνθυπάτου τῆς Ἀσίας, ᾧ Σάγαρις καιρῷ ἐμαρτύρησεν, ἐγένετο ζήτησις πολλὴ ἐν Λαοδικείᾳ*, etc. quae citavit Eusebius supra in libro 4. Fuit hic episcopus Laodiceae in Asia: cuius temporibus commota est quaestio in urbe Laodicea de festo paschali. In veteri martyrologio Romano quod edidit Rosweydus, quinto die Octobris haec habentur: *Eumeniae Thraseae episcopi, apud Smyrnam coronati, qui unus fuit ex antiquis.* Die autem sequenti haec notantur: *Sagaris episcopi Laodicensis, de antiquis Pauli apostoli discipulis.* — 6) *Παπείριον τὸν μακάριον.* In codice Maz. Med. et Fuk. scriptum inveni *Παπίριον*, quod est nomen Romanum. Et Polycrates quidem non dicit cuius urbis episcopus fuerit hic Papirius. Invenio tamen apud Simeonem Metaphrastem, Papirium hunc successorem fuisse b. Polycarpi Smyrnaeorum episcopi. Verba Symeonis haec sunt in vita s. Polycarpi: *κατέστησε δὲ ὁ Πολύκαρπος καὶ ἄλλους μὲν διακόνους· ἕνα δὲ ᾧ ὄνομα Καμέριος, ὃς καὶ τρίτος ἀπ' αὐτοῦ μετὰ Παπύριον ἐπίσκοπος γεγένηται.* Rufinus quoque Papyrium vocat. Sic enim praeferunt vulgatae editiones, sed vetustissimus codex Corbeiensis habet *Papirium.* — 7) *Τὸν ἐν ἁγίῳ πνεύματι πάντα πολιτευσάμενον.* Hieronymus in libro de scriptoribus ecclesiasticis haec Polycratis verba ita vertit: *Et Melitonis in sancto spiritu eunuchi, qui semper domino serviens positus est in Sardis.* Ex quibus apparet, Hieronymum verba Polycratis male distinxisse in hunc modum: *Μελίτωνα τὸν εὐνοῦχον τὸν ἐν ἁγίῳ πνεύματι, πάντα πολιτευσάμενον.* Rectius Rufinus ita interpretatur: *Melitonem propter regnum dei eunuchum, et spiritu sancto repletum.* Sic enim supra Polycrates de Philippi filia locutus est: *καὶ ἡ ἑτέρα αὐτοῦ θυγάτηρ ἐν*

τὸν ἐν ἁγίῳ πνεύματι πάντα πολιτευσάμενον 7)· ὃς κεῖται ἐν Σάρδεσι περιμένων τὴν ἀπὸ τῶν οὐρανῶν ἐπισκοπήν, ἐν ᾗ ἐκ νεκρῶν ἀναστήσεται. Οὗτοι πάντες ἐτήρησαν τὴν ἡμέραν τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης τοῦ πάσχα κατὰ τὸ εὐαγγέλιον, μηδὲν παρεκβαίνοντες, ἀλλὰ κατὰ τὸν κανόνα τῆς πίστεως ἀκολουθοῦντες· ἔτι δὲ κἀγὼ ὁ μικρότερος πάντων ὑμῶν Πολυκράτης, κατὰ παράδοσιν τῶν συγγενῶν μου, οἷς καὶ παρηκολούθησα τισὶν αὐτῶν· ἑπτὰ μὲν ἦσαν συγγενεῖς μου 8) ἐπίσκοποι, ἐγὼ δὲ ὄγδοος· καὶ πάντοτε τὴν ἡμέραν ἤγαγον οἱ συγγενεῖς μου, ὅταν ὁ λαὸς ἤρνυε τὴν ζύμην 9)· ἐγὼ οὖν, ἀδελφοί, ἑξήκοντα πέντε ἔτη ἔχων ἐν κυρίῳ, καὶ συμβεβληκὼς τοῖς ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἀδελφοῖς, καὶ πᾶσαν ἁγίαν γραφὴν διεληλυθώς, οὐ πτύρομαι ἐπὶ τοῖς καταπλησσομένοις. Οἱ γὰρ ἐμοῦ μείζονες εἰρήκασι, πειθαρχεῖν δεῖ θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις.“ Τούτοις ἐπιφέρει περὶ

ἁγίῳ πνεύματι πολιτευσαμένη, id est: *Spiritu sancto repleta.* Certe Melitonem a plerisque prophetam existimatum fuisse testatur ipse Hieronymus in libro de scriptoribus ecclasiasticis ita de eo scribens: *Huius elegans et declamatorium ingenium laudans Tertullianus in septem libris quos scripsit adversus ecclesiam pro Montano, dicit eum a plerisque nostrorum prophetam putari.* — 8) Ἑπτὰ μὲν ἦσαν συγγενεῖς. Rufinus existimavit septem ordine parentes seu propinquos Polycratis, episcopatum Ephesi gessisse. Sic enim vertit: *Septem namque ex parentibus meis per ordinem fuerunt episcopi, et ego octavus.* Certe hic sensus ex verbis Graecis elici potest. Tamen cum Polycrates non addat, propinquos suos Ephesinae urbis omnes episcopos fuisse, possumus intelligere illos in diversis Asiae urbibus sacerdotium obtinuisse. [De verbis ὁ μικρότερος πάντων cf. quae observavi ad III, 8 not. 12. *H.*] — 9) Ὅταν ὁ λαὸς ἤρτυε. Haec lectio ferri non potest. Nam quartadecima luna primi mensis populus Iudaeorum non parabat fermentum, sed potius proiiciebat. Sic enim diserte lex iubet. Quare hoc loco restituenda est scriptura optimorum codicum Vaticani, Regii et Mazarini, in quibus diserte scriptum est ἤρνυε τὴν ζύμην. In Fuk. scriptum inveni ἤρνευε. Sed in codice Mediceo prius scriptum erat ἤρνυε: sed postea erasa litera ν, eius loco τ substitutum est. Est autem ἀρνύειν plebeium vocabulum, cuiusmodi verbis amat uti Polycrates, ut ex hac epistola apparet. Significat autem tollere, removere, unde et ἀρνεῖσθαι. Ceterum in antiquis codicibus Vaticano et Mazarino ad marginem scriptum est eadem manu Γρ. ἤρτυε, id est, alias scribitur ἤρτυε. Quam deteriorem lectionem Rob. Stephano placuisse miror. Certe Rufinus ἤρνυε legit, ut ex versione eius apparet. Sic enim vertit: *Qui omnes ita observarunt hunc diem, ut conveniret cum illo quo fermentum Iudaeorum populus aufert.* Facessat igitur deinceps emendatio eorum, qui ἤρτυε τὰ ἄζυμα hic restituunt. [*Cph.* et *Langi*

πάντων γράφων τῶν συμπαρόντων αὐτῷ καὶ ὁμοδοξούντων ἐπισκόπων ταῦτα λέγων· „ἐδυνάμην δὲ τῶν ἐπισκόπων τῶν συμπαρόντων μνημονεῦσαι, οὓς ὑμεῖς ἠξιώσατε μετακληθῆναι ὑπ᾽ ἐμοῦ [10]), καὶ μετεκαλεσάμην· ὧν τὰ ὀνόματα ἐὰν γράφω, πολλὰ πλήθη εἰσίν. Οἱ δὲ ἰδόντες τὸν μικρόν μου ἄνθρωπον, συνηυδόκησαν τῇ ἐπιστολῇ, εἰδότες ὅτι εἰκῇ πολιὰς οὐκ ἤνεγκα, ἀλλὰ ἐν κυρίῳ Ἰησοῦ πάντοτε πεπολίτευμαι." Ἐπὶ τούτοις ὁ μὲν τῆς Ῥωμαίων προεστὼς Βίκτωρ, ἀθρόως τῆς Ἀσίας πάσης ἅμα ταῖς ὁμόροις ἐκκλησίαις τὰς παροικίας ἀποτέμνειν, ὡς ἑτεροδοξούσας, τῆς κοινῆς ἑνώσεως πειρᾶται, καὶ στηλιτεύει [11]) γε διὰ γραμμά-

---

ad Nic. Sed Valesio assensus Stroth. *H.*] — 10) Οὓς ὑμεῖς ἠξιώσατε μετακληθῆναι ὑπ᾽ ἐμοῦ. Scripserat igitur Victor papa ad Polycratem Ephesinae urbis episcopum, ut convocato episcoporum Asiae concilio, literas suas et sententiam Romani concilii de celebratione festi paschalis ipsis recitaret, minatus sese illum a communione Romanae ecclesiae segregaturum, nisi decretis suis obtemperaret. Et minis quidem Victoris ita respondet Polycrates, οὐ πτύρομαι ἐπὶ τοῖς καταπλησσομένοις. Ceterum quod attinet ad convocationem episcoporum, Polycrates Victori obtemperavit, ut ex hoc loco apparet. [Ad verba sequentia πολλὰ πλήθη εἰσιν cf. III, 36 not. 8. vid. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* p. 599 — 602. cf. *Porson.* addendd. ad Eurip. Hecub. v. 1149. *Hermann.* ad. Viger. p. 739. Praeterea notandum est: τὸν μικρόν μου ἄνθρωπον = τὸν μικρόν με. Saepius tamen Genitivus ita ponitur ut vel speciem significet quae subiicitur generi, vel appositionis partes teneat. Praeter vulgata illa v. c. Ἑλένης πάρθενον = Ἑλένη πάρθενον Euripid. Iphig. A. v. 484. πόλις τῆς Σαμαρείας Act. VIII, 5. (cf. Cic. Verr. IV, 48. insula *Siciliae*), vid. 2 Cor. V, 1. 5. Ephes. VI, 17. Col. II, 17. τὸ δὲ σῶμα τοῦ Χριστοῦ = Χριστός, *Solidum vero corpus est Christus,* ut recte vertit *Iaspis.* Cf. verba praecedentia ἅ ἐστι κ. λ. Aliter *Winer.* neutest. Grammatik p. 82. Hebr. XII, 11. Illustriora etiam exempla suppeditat sermo Latinus. Cic. ad famil. V, 12, 21. cupiditas *festinationis* i. e. cupiditas, nempe festinatio de Offic. II, 5, 16. de orat. II, 15, 63. III, 14, 53. 24, 91. 38, 155. vid. *Matthiae* ad Cic. pro Muren. X, 23. ed. II. cf. quae ipse monui *Excurs.* III et 1 Thessal. V, 8. ἐνδυσάμενοι θωράκα πίστεως καὶ ἀγάπης καὶ περικεφαλαίαν, ἐλπίδα σωτηρίας, ubi Lutherus non satis recte vertit: *mit dem Helm der Hoffnung zur Seligkeit. H.*] — 11) Καὶ στηλιτεύει. Langus quidem vertit *notat*, Musculus vero et Christophorsonus verterunt *invehitur*, quia scilicet στηλιτευτικὸς λόγος invectiva oratio dicitur. [Recte vertit solus Valesius στηλ. ἀνακηρύττων *datis literis pronuntiat. H.*] Ceterum cum haec ab Eusebio obscurius narrata sint, multi dubitarunt, utrum Victor papa ecclesias Asiae a communione sua revera seiunxerit, an vero id tantum conatus

τῶν, ἀκοινωνήτους ἄρδην πάντας τοὺς ἐκεῖσε ἀνακηρύττων ἀδελφούς. Ἀλλ' οὐ πᾶσί γε τοῖς ἐπισκόποις ταῦτ' ἠρέσκετο. Ἀντιπαρακελεύονται δῆτα αὐτῷ, τὰ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς πρὸς τοὺς πλησίον ἑνώσεως καὶ ἀγάπης φρονεῖν. Φέρονται δὲ καὶ αἱ τούτων φωναί, πληκτικώτερον καθαπτομένων τοῦ Βίκτορος. Ἐν οἷς καὶ ὁ Εἰρηναῖος ἐκ προσώπου ὧν ἡγεῖτο [12]) κατὰ τὴν Γαλ-

---

atque interminatus sit. Quod ad me attinet, hoc postremum verius puto. Etenim Eusebius diserte dicit ἀποτέμνειν πειρᾶται. Deinde epistolae Irenaei et aliorum episcoporum ad Victorem scriptae, satis arguunt rem adhuc in pendenti fuisse, nec damnationis sententiam etiamtum a Victore in Asianos fuisse prolatam. Sic enim scribit Eusebius de Irenaei literis ad Victorem: τῷ γεμὴν Βίκτορι προσηκόντως ὡς μὴ ἀποκόπτοι ὅλας ἐκκλησίας θεοῦ, πλεῖστα ἕτερα παραινεῖ. Nondum ergo ecclesias Asiae a communione Victor absciderat, cum has literas scriberet Irenaeus, quandoquidem Victorem Irenaeus his literis admonet, ne illas ob vetusti moris observantiam a totius ecclesiae corpore seiungere velit. Socrates tamen in libro V. cap. 22. Eusebii verba ita accepit, quasi Victor Asianos a communione sua separaverit. Atque ita auctor libri synodici, cuius tamen testimonium parvi facio. Observavi enim illum scriptorem quisquis fuerit, multa temere confingere. Sed nostram sententiam confirmat primo Eusebius ipse in locis supra citatis. Deinde Photius in bibliotheca cap. 120, ubi scribit Irenaeum plures dedisse literas ad Victorem papam dum illum hortatur, ne ob dissensionem de pascha ullos a communione ecclesiae segregaret. Ergo ante literas Irenaei, neminem adhuc Victor a communione praesciderat. Sed neque dici potest, post epistolas Irenaei id a Victore factum fuisse. Primo enim Eusebius hoc non dicit, non omissurus utique, si id a Victore postea factum fuisset. Immo vero prorsus contrarium innuit, dum Irenaeum ob huiusmodi literas vocat εἰρηνοποιόν, id est, pacis auctorem. Literae igitur Irenaei ad Victorem papam scriptae, pacem ecclesiae praestiterunt. Cum enim Victor paratus esset excommunicationis sententiam promere adversus Asianos, Irenaei epistola eum ab hoc consilio dimovit. Quare non assentior Halloixio, qui ad vitam Irenaei pag. 668. asserit Victorem adversus Asianos excommunicationis tulisse sententiam. [Vid. *Excursus* VI. *H.*] — 12) *Εἰρηναῖος ἐκ προσώπου ὧν ἡγεῖτο.* Fuit igitur haec Irenaei epistola synodica, utpote scripta nomine ecclesiarum Galliae, cuius caput erat Lugdunum. Proinde haec epistola referri debuerat inter concilia Galliae, ut olim monui Iacobum Sirmondum virum doctissimum, nec unquam nisi honorifice nominandum. Etenim ille editionem suam conciliorum Galliae a Constantini temporibus exorsus est, hoc solum in praefatione sua monuisse contentus, duas synodos Lugdunenses quibus praefuit Irenaeus, memorari, quarum in altera Valentinus et Marcion damnati sint. In altera vero pascha nonnisi die dominico celebrandum cum tredecim episcopis Irenaeus decrevit. Verum quoniam harum synodorum obscurior

λίαν ἀδελφῶν ἐπιστείλας, παρίσταται μὲν τὸ δεῖν [13]) ἐν μόνῃ τῇ τῆς κυριακῆς ἡμέρᾳ τὸ τῆς τοῦ κυρίου ἀναστάσεως ἐπιτελεῖσθαι μυστήριον· τῷ γεμὴν Βίκτορι προσηκόντως ὡς μὴ ἀποκόπτοι ὅλας ἐκκλησίας θεοῦ ἀρχαίου ἔθους παράδοσιν ἐπιτηρούσας, πλεῖστα ἕτερα παραινεῖ, καὶ αὐτοῖς δὲ ῥήμασι τάδε ἐπιλέγων· „οὐδὲ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας ἐστὶν ἡ ἀμφισβήτησις, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ εἴδους [14]) αὐτοῦ τῆς νηστείας [15]). Οἱ μὲν γὰρ

---

esset memoria, ideo se illas praetermisisse scribit. Ego vero prioris quidem illius synodi Lugdunensis fateor obscuram esse memoriam. Sed posterior illa in qua de die paschae actum est, illustrissimo Eusebii testimonio confirmatur. Locus est in cap. 23. huius libri, ubi de synodis episcoporum agit, quae ob controversiam super pascha variis in locis congregatae sunt, et de synodicis cuiusque concilii literis tractans Eusebius, Lugdunensem synodum cui praefuit Irenaeus, non postremo loco commemorat, καὶ τῶν κατὰ Γαλλίαν παροικιῶν, ἃς Εἰρηναῖος ἐπεσκόπει. Subiungit etiam Eusebius epistolam synodicam Irenaei, de qua nunc agimus. Quamquam dubitari potest, utrum haec synodica Irenaei epistola ad Victorem papam eadem sit cum illa cuius meminit Eusebius in dicto capite 23. an autem diversa, et in alia synodo Lugdunensi conscripta. Equidem unam eandemque esse existimo. Id enim suadere videntur Eusebii verba, cum dicit παρίσταται μὲν τὸ δεῖν ἐν μόνῃ τῇ τῆς κυριακῆς ἡμέρᾳ τὸ τῆς τοῦ κυρίου ἀναστάσεως ἐπιτελεῖσθαι μυστήριον. Deinde quod ait Eusebius, hanc epistolam ex persona fratrum, id est, episcoporum Galliae ab Irenaeo esse conscriptam. Neque enim verisimile est, duas synodos de una eademque re tam brevi temporis intervallo in Gallia congregatas fuisse. Porro si quis scire desiderat, undenam Iacobus Sirmondus duas illas Lugdunenses hauserit synodos, sciat id desumptum esse ex veteri synodico Argentorati edito. Sed huius libelli auctorem, sublestae fidei esse iam supra monuimus, qui cum sciret Irenaeum adversus Valentinum et alios haereticos scripsisse, arrepta hinc occasione, finxit synodum Lugduni adversus illos haereticos ab Irenaeo collectam fuisse. — 13) *Παρίσταται μὲν τὸ δεῖν.* In libro Turnebi ad oram emendatum est τῷ δεῖν. Quae emendatio etiam in Moraei ac Gruteri libris habetur. Nec dubito quin Eusebius ita scriptum reliquerit. Sic enim loqui solet, ut notavi ad caput vicesimum tertium libri quarti. — 14) *Ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ εἴδους αὐτοῦ τῆς νηστείας.* Duplicem ait Irenaeus tunc temporis fuisse dissensionem in ecclesia, primam de die paschae, alteram de forma ieiunii. Non dicit dissensionem fuisse de ieiunio, sed tantum de ieiunii forma, id est, quot diebus esset ieiunandum, ut postea explicat Irenaeus. Omnes enim, tam ii qui pascha die dominico celebrabant, quam illi qui cum Iudaeis quartadecima luna festum illud peragebant, in eo quidem conveniebant, quod ante pascha ieiunarent. Quod ieiunium ex traditione apostolica susceperant perinde ac festum paschale. Certe Eu-

sebius in libro secundo, capite decimo septimo, testatur Christianos in Aegypto temporibus beati Marci evangelistae, paschale ieiunium celebrasse. Ac licet fortasse quis concesserit Eusebium illic falli, qui Therapeutas illos de quibus Philo in libro de vita contemplativa, Christianos fuisse crediderit, illud tamen ex eo loco colligitur, paschale ieiunium usitatum fuisse temporibus apostolorum iuxta Eusebii sententiam. Idem quoque ex Epiphanio licet colligere. — 15) Τῆς νηστείας. Tres apud veteres Christianos fuere ieiunii species. Primum fuit ieiunium quartae et sextae feriae, quod solvebatur hora diei nona, post finem stationis seu συνάξεως. Quare a Tertulliano vocantur stationum semi-ieiunia. In Typico monasterii sancti Sabae dicitur νηστεία τῆς ἐννάτης. Secunda species fuit ieiunium quadragesimale, quod sub vesperam solvebatur. Nam hora nona fiebat synaxis, et post missarum solemnia vespertinum canebatur officium, ac deinde populus dimittebatur, ut docent Epiphanius, Amalarius et concilia Anglicana. Tertium genus ieiunii fuit omnium strictissimum, quod usque ad galli cantum et primae lucis exortum producebatur. Quod idcirco ὑπέρθεσις dicebatur, latine superpositio. Haec tria ieiunandi genera aperte distinguit Epiphanius in expositione fidei Catholicae, quae legitur ad calcem librorum illius contra haereses. Postquam enim de ieiunio quartae et sextae feriae, idemque de ieiunio quadragesimae locutus est, transiens ad ieiunium paschalis hebdomadis, ait fideles per eam hebdomadam solo pane et aqua vesci ad vesperam. Additque ἀλλὰ καὶ οἱ σπουδαῖοι διπλᾶς καὶ τριπλᾶς καὶ τετραπλᾶς ὑπερτιθέασι, καὶ ὅλην τὴν ἑβδόμαδα τινὲς ἄχρις ἀλεκτρυόνων κλαγγῆς. Id est: *Verum hi qui studiosi sunt, biduum ac triduum et quatriduum superponunt, quidam totam hebdomadam usque ad galli cantum.* Dionysius quoque Alexandrinus in epistola ad Basilidem, νηστείαν et ὑπέρθεσιν aperte distinguit. Postquam enim dixit, per sex illos ieiuniorum dies qui pascha antecedunt, non ex aequo ab omnibus ieiunari, subdit haec verba: *οἱ μὲν πάσας ὑπερτιθέασιν ἄσιτοι διατελοῦντες, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ τρεῖς, οἱ δὲ τέσσαρας· οἱ δὲ οὐδεμίαν. Καὶ τοῖς μὲν πάνυ διαπονηθεῖσιν ἐν τοῖς ὑπερθέσεσιν, εἶτα ἀποκαμοῦσι καὶ μονονοὺκ ἐκλείπουσι, συγγνώμη τῆς ταχυτέρας γεύσεως· οἱ δέ τινες οὐχ ὅπως οὐχ ὑπερτιθέμενοι, ἀλλὰ μηδὲ νηστεύσαντες,* etc. Id est: *Alii quidem totum sex dierum spatium superponunt, ieiuni perseverantes, alii vero biduum, quidam triduum, nonnulli quatriduum, alii ne unum quidem diem superponunt. Et iis quidem qui multum in superpositionibus desudarunt, ac deinde fessi propemodum deficiunt, indulgenda est celerior refectio. Si qui vero non modo non superposuerunt, sed ne ieiunarunt quidem,* etc. Vides ieiunium a superpositione hic distingui a Dionysio, et ὑπέρθεσιν quidem sumi pro abstinentia a cibo usque ad galli cantum, ieiunium vero pro inedia usque ad vesperam. Tertullianus quoque tres agnoscit species ieiunii. Primam penitus sublati cibi, secundam diminuti, tertiam demorati. Primam simpliciter ieiunium solet appellare, secundam vero alicubi vocat portionale ieiunium et xerophagiam, tertiam, stationum semi-ieiunia. Cum tres ergo fuerint species ieiunii, quaeri non immerito potest, de qua loquatur hic Irenaeus. Ac

οἴονται [16]) μίαν ἡμέραν [17]) δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν, οἱ δὲ

---

primum constat Irenaeum non hic loqui de ieiunio quartae et sextae feriae, seu de ieiunio stationum. Quippe Irenaeus hic manifeste loquitur de ieiunio diei solidi, non autem dimidiati. Ait enim οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν, etc. At ieiunium quartae et sextae feriae non erat plenum ieiunium, nec diei solidi, ut supra dixi. Quare locus Irenaei de hoc ieiunio intelligi non potest. Restat ergo ut vel de ieiunio quadragesimali quod solvebatur ad vesperam, vel de superpositione locum hunc accipiamus. Ac Dionysius quidem Alexandrinus et Epiphanius in locis supra memoratis suadere videntur, ut de superpositione potius intelligamus. [Cf. *Augusti Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archaeologie* Tom. I. p. 157—159. Tom. II. p. 95 sq. p. 128 sqq. *H.*] — 16) *Οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν.* Haec Irenaei verba varie a variis accepta sunt, dum pro suo quisque studio Irenaeum ad suas partes trahere conatur. Bellarminus quidem de quadragesima locum hunc intellexit, id est, de quadraginta dierum ieiunio ante pascha. Itaque cum Irenaeus scribit quosdam unum diem ieiunasse, id Bellarminus ita intelligit, ut diem unum, verbi gratia secundam feriam, absque ullo transegerint cibo, ac deinde modica refectione corpus curaverint. Idem deinceps tertia feria, idem quarta, quinta et sexta fecerint, donec totam quadragesimam explessent. Verum haec explicatio, et a verbis et a sensu Irenaei penitus abhorret. Nonnullos vidi qui hunc Irenaei locum de quadraginta quidem dierum ieiunio acciperent, sed ita explicarent, ut quidam uno die, quidam biduo aut triduo ieiunarent per singulas quadragesimae hebdomadas. Quae quidem expositio priore illa multo videtur probabilior. Alii inter quos est Cardinalis Perronius, Irenaei locum accipiunt non de tota quadragesima, sed de hebdomade paschali, quae incipit a secunda feria maioris hebdomadae. Confirmat hanc sententiam Dionysius Alexandrinus in epistola ad Basilidem, his verbis: ἐπεὶ μηδὲ τὰς ἓξ τῶν νηστειῶν ἡμέρας ἴσως μηδὲ ὁμοίως πάντες διαμένουσιν· ἀλλ' οἱ μὲν καὶ πάσας ὑπερτιθέασιν, etc. ut supra. Non ovum ovo similius est, quam sunt inter se similia haec duo loca, Irenaei ac Dionysii, adeo ut Dionysius cum haec scriberet, Irenaei locum in mente habuisse mihi videatur. Tertius his adiungi potest locus Epiphanii in expositione fidei Catholicae, supra iam a nobis commemoratus. — 17) *Μίαν ἡμέραν.* Sine dubio intelligit Irenaeus sextam feriam maioris hebdomadae. Cum enim de ieiunio paschali loquatur, et quosdam uno duntaxat die ieiunare dicat, quem alium diem intelligere potest, quam diem paschae? Sic enim vocabatur dies ille, ut ex Tertulliano iampridem ab aliis observatum est. Quo quidem die communis et publica ieiunii religio erat, ut scribit Tertullianus in libro de oratione. Qua de re insignis est Methodii locus in convivio virginum, oratione tertia qui hic meretur adscribi: ὥσπερ γὰρ εἴ τις ἐν ἡμέρᾳ τοῦ πάσχα καὶ τῆς νηστείας ἐπισφαλῶς νοσηλευομένῳ προσέφερε τροφὴν, καὶ ἐκέλευε διὰ τὴν ἀσθένειαν ἀπογεύσασθαι τούτων τῶν προσφε-

δύο [18]), οἱ δὲ καὶ πλείονας· οἱ δὲ τεσσαράκοντα [19]) ὥρας ἡ-

---

ρομένων, λέγων· ὡς ἄρα τὸ μὲν ἀληθῶς, ὦ οὗτος, καλὸν, ἐχρῆν ὥσπερ δὴ καὶ ἡμᾶς, καὶ σε καρτερῶς διαμείναντα, τῶν αὐτῶν μεταλαβεῖν· ἀπηγόρευται γὰρ σήμερον διαίτης ἐπιμνησθῆναι τὸ σύνολον. Id est: *Nam quemadmodum si cui periculose aegrotanti die paschae ac ieiunii, cibum aliquis porrigat, iubeatque ut ob corporis infirmitatem degustet aliquid ex iis quae porriguntur, ita dicens, bonum revera esset, o amice, oportebat te quoque, sicut et nos, fortiter perseverantem eadem percipere. Hodie enim penitus interdictum est ullam cibi mentionem facere.* Et hoc est ieiunium quod in canonibus Timothei Alexandrini vocatur ἡ νηστεία τοῦ πάσχα. De eiusdem diei solemni ieiunio Tertullianus in libro de ieiunio ita loquitur: *Cur stationibus quartam et sextam sabbati dicamus, et ieiuniis parasceuem?* Quippe hic dies κατ' ἐξοχὴν dicebatur parasceve. Cyrillus Hierosolymitanus in catechesi 18. διὰ δὲ τὸν κάματον τὸν προγενόμενον ὑμῖν ἔκ τε τῆς ὑπερθέσεως τῆς νηστείας τῆς παρασκευῆς, καὶ τῆς ἀγρυπνίας, etc. Id est: *Ob laborem vero antecedentem, tum ex superpositione ieiunii parasceues, tum ex pervigilio*, etc. — 18) *Οἱ δὲ δύο.* Parascevem scilicet et sabbatum magnum. His enim diebus catholici omnes, nisi quibus morbus causa esset, ieiunabant. Tertullianus in libro de ieiunio: Certe in evangelio illos dies ieiuniis determinatos putant, in quibus ablatus est sponsus, et hos esse iam solos legitimos ieiuniorum Christianorum. Et infra capite 13. eiusdem libri: Ecce enim convenio vos et praeter paschae ieiunantes, citra illos dies quibus ablatus est sponsus. Denique in capite 14. eos dies parescevem fuisse et sabbatum significat his verbis: Cur stationibus quartam et sextam sabbati dicamus et ieiuniis parascevem? Quamquam vos etiam sabbatum continuatis: si quando, nunquam nisi in pascha ieiunandum secundum rationem alibi redditam. — 19) *Οἱ δὲ τεσσαράκοντα.* Antequam hunc locum exponamus, stabilienda est eius lectio. Christophorsonus quidem et Savilius hunc locum ita legerunt ac distinxerunt: οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν· οἱ δὲ δύο· οἱ δὲ καὶ πλείονας· οἱ δὲ τεσσαράκοντα· ὥρας τε ἡμερινὰς καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Cui lectioni favet Rufini interpretatio. Sic enim vertit Rufinus: *Quidam enim putant uno tantum die observari debere ieiunium, alii duobus, alii vero pluribus, nonnulli etiam quadraginta; ita ut horas diurnas nocturnasque computantes, diem statuant.* Eandem lectionem secutus est Ioannes Langus, qui Nicephorum interpretatus est. Verum huic lectioni omnes nostri codices refragantur. Certe in codice Maz. hic locus uno tenore ita scribitur: οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινάς τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. In Med. vero et Fuk. post vocem ὥρας apponitur virgula. Regius autem codex [et Steph. *H.*] ita interpungit: οἱ δὲ, τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινὰς καὶ νυκτερινὰς, συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Quod si post vocem τεσσαράκοντα distinctionem affixeris, nullus iam erit sensus. Quo enim referentur verba illa quae sequuntur ὥρας ἡμερινὰς, etc. utrum ad illos qui unum diem, an ad hos qui quadraginta

dies ieiunant? Ad hos certe referenda potius videntur, utpote ultimo loco positos. Iam vero si ad hos retuleris, illud necessario consequetur, eos qui quadraginta dies ieiunabant, toto illo tempore nihil prorsus comedisse, quandoquidem horas tam nocturnas quam diurnas ieiunio deputabant. Deinde cum Irenaeus iam dixerit alios uno die, alios biduo, alios vero pluribus diebus ieiunare, quid necesse est addere alios quadraginta diebus ieiunare, cum in eo quod plures dies dixit, quadraginta satis comprehendantur? Verior itaque est nostrorum codicum scriptura, quam Musculus in interpretatione sua fideliter expressit hoc modo: *Si quidem alii unum sibi diem ieiunandum esse putant, alii duos, alii plures, alii quadraginta horas diurnas et nocturnas computantes, diem suum statuunt.* [Vid. *Excursus* VII. *H.*] Constituta iam lectione huius loci, ad illius expositionem veniamus. Ait igitur Irenaeus quosdam quadraginta continuis horis diurnis simul ac nocturnis ieiunasse. Sunt qui existiment hoc quadraginta horarum ieiunium ab illis celebratum fuisse in memoriam spatii illius, quod a morte Christi ad eius resurrectionem interfuit. Id autem spatium fuit horarum circiter quadraginta, ab hora scilicet sexta parasceves usque ad diluculum primae feriae. Ego vero, illud quadraginta horarum ieiunium ab his potius celebratum esse crediderim in honorem ac memoriam quadraginta dierum ac noctium, quibus Christus in solitudine ieiunavit. Nam cum veteres illi Christum omnibus modis imitari studerent, ieiunium illud quadraginta dierum, quod supra humanas vires erat, hoc saltem quadraginta horarum ieiunio aemulabantur. Tria igitur ex hoc Irenaei loco colligimus. Primum est, ieiunium antepaschale iam inde ab apostolicis temporibus semper in ecclesia usitatum fuisse. Alterum, ieiunium illud in honorem quadragesimae Christi fuisse celebratum. Postremo, varie a variis fuisse ieiunatum. Semper autem meminisse debemus, Irenaeum hic loqui de ieiunio superpositionis, quod per magnam hebdomadam a Christianis celebrabatur. Ceterum semel admisso hebdomadis paschalis ieiunio, etiam quadragesima admittenda est. Nam hebdomas paschalis, pars est quadragesimae. Ac interdum quidem ieiunium illius hebdomadis distingui videmus a ieiunio quadragesimae, ut apud Epiphanium in expositione fidei, apud Clementem in constitutionibus apostolicis. Sed et vetus auctor in tractatu contra Graecos quem edidit Petrus Steuartius in tomo singulari insignium auctorum pag. 599. de Graecis ita scribit: *Nec quadragesimam celebrant, cum quadragesima sit ieiunium quadraginta dierum. Ipsi vero maiorem septimanam a numero quadragesimae secludentes, sex hebdomadis quadragesimam claudunt. Tot enim sunt a prima eorum septimana, usque ad sabbatum quod palmarum ramos praecedit. In quo universaliter ab illis cantatur: Quae anima utilis est complemus quadragesimam.* Verba sunt ex officio Graecorum in sabbato ante dominicam palmarum. Verum neque hic auctor, nec plerique alii recentiores satis intellexisse mihi videntur, cur haec magna hebdomas interdum distinguatur a quadragesima. Non enim ita distinguitur, quasi revera non pertineat ad quadragesimam. Verum ab illa stinguitur, ut pars a toto. Cur autem a quadragesima interdum disti

μερινάς τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν [20]. *Καὶ τοιαύτη μὲν ποικιλία τῶν ἐπιτηρούντων, οὐ νῦν ἐφ᾽ ἡ-*

---

fuerit, duplex ratio afferri potest. Prima, quod districtiori ieiunio celebraretur, superpositionis scilicet ut supra ostendimus. Secunda ratio, quod haec hebdomas proprie ad pascha pertinet. Feriae enim hebdomadis denominantur a sequente dominica, et ad eam pertinent, ut alibi demonstrabitur. Quare cum haec hebdomas dominicam paschalem proxime antecedat, merito etiam ad eam pertinet. Hinc est quod hebdomas *μεγάλη* dicitur. Cuius vocabuli causas affert Chrysostomus homilia 30. in Genesim. Sed vera illius vocabuli ratio est quam dixi. Cum enim haec sit hebdomas paschae, dies autem paschae appelletur *ἡ μεγάλη κυριακὴ τοῦ πάσχα*, recte etiam haec hebdomas sancta et magna cognominatur. In Typico sancti Sabae singuli dies huius hebdomadis sancti et magni vocantur hoc modo: *ἡ ἁγία καὶ μεγάλη δευτέρα*, et sic deinceps. Incipiebat autem hebdomas illa a feria secunda, ut discimus ex Cyrillo et Theophilo in homiliis paschalibus et ex Epiphanio in Aërianis. Porro quamvis a quadragesima nonnunquam distingueretur ob eas quas dixi causas, revera tamen coniuncta erat quadragesimae eiusque extrema pars erat et complementum. Certe id manifeste colligitur ex homiliis paschalibus Cyrilli: in quibus haec septimana perpetuo distincta legitur a reliqua quadragesima, et septimana paschae vocatur. Eadem tamen quadragesimae contribuitur, quippe quae quadraginta dierum numerum adimpleat. Denique illud etiam observandum est, quod scribit Socrates in lib. V cap. 22., veteres Christianos paschale suum ieiunium vocasse quadragesimam, quamvis non totis quadraginta diebus omnes ieiunarent. Eiusque vocabuli varias a variis causas afferri dicit. Mihi quidem quadragesima dicta videtur eodem modo, quo quinquagesima quae est post pascha. Nam ut quinquagesima seu pentecoste, proprie quidem est ultima dies de quinquaginta illis diebus paschale festum subsequentibus, tamen late sumpto vocabulo, interdum significat totum illud spatium dierum, quod est a pascha ad pentecosten, ut apud Hieronymum in epistola ad Marcellam, apud Cassianum et complures alios. Sic etiam quadragesima proprie quidem est dies unus de quadraginta, dies scilicet parasceve, qui quidem apud Alexandrinos erat quadragesimus, ut ex Cyrilli homiliis paschalibus constat. Latius tamen sumpto vocabulo, designat etiam quadraginta dies ieiuniorum qui pascha antecedunt. [Vid. *Io. Dallaeus* de ieiuniis et quadragesima, Daventr. 1654. 8. *H.*] — 20) *Συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν.* Miror tot homines eruditos, qui hunc Irenaei locum in suis libris exposuerunt, eius vitium non animadvertisse. Quis enim est sensus horum verborum? aut quis unquam credat fuisse homines, qui quadraginta horarum spatio diem metirentur? Atqui quadraginta horae biduum ieiunantibus efficiunt. Equidem non dubito, quin Irenaeus ita scripserit: *Οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινάς τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν νηστείαν.* Qua scriptura nihil planius esse potest. Quare aut

μῶν γεγονυῖα, ἀλλὰ καὶ πολὺ πρότερον ἐπὶ τῶν πρὸ ἡμῶν, τῶν παρὰ τὸ ἀκριβὲς, ὡς εἰκὸς, κρατούντων [21]), τὴν καθ' ἁπλότητα καὶ ἰδιωτισμὸν [22]) συνήθειαν εἰς τὸ μετέπειτα πεποιηκότων. Καὶ οὐδὲν ἔλαττον πάντες οὗτοι εἰρήνευσάν τε, καὶ εἰρηνεύομεν πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἡ διαφωνία τῆς νηστείας τὴν ὁμόνοιαν τῆς πίστεως συνίστησι [23])." Τούτοις καὶ ἱστορίαν προστίθησιν, ἣν

Irenaeus omnino ita scripsit, aut certe ita scribere debuit. Sed antiquarii, vocabulo ex superiore linea huc translato, locum corruperunt. [Vid. *Excursus* VII. *H.*] — 21) Τῶν παρὰ τὸ ἀκριβὲς, ὡς εἰκὸς, κρατούντων. Hunc locum non intellexerunt interpretes. Solus Musculus sensum assecutus est, sed ex parte tantum. Sic enim vertit: *Et ista ieiunantium varietas non nostro demum tempore, sed multo antea per illos coepit, qui ante nos praeter accuratam diligentium, ut verosimile est, rerum habenis potiti, simplicem ac vulgatam consuetudinem posthabuerunt ac mutarunt.* Est certe hic Irenaei locus admodum intricatus et obscurus. Vult autem ostendere Irenaeus, unde orta sic tanta diversitas ieiunii paschalis. Ait igitur eam natam esse, non ex lege aliqua ab apostolis aut a Christo data, sed paulatim usu quodam increbuisse, ac postea episcopos quosdam in iis quae ad disciplinam pertinent parum diligentes nec satis accuratos id quod simpliciter introductum fuerat, licet singulare et ab aliarum ecclesiarum more diversum, in consuetudinem vertisse ac posteris observandum reliquisse. Reprehendit igitur illos Irenaeus, quod παρὰ τὸ ἀκριβὲς egerint. Est enim diligentis episcopi, videre ne quid novum in ecclesiam inducatur praeter reliquarum ecclesiarum consuetudinem. Ita Socrates hunc Irenaei locum cepisse videtur in cap. 22. lib. V. ubi postquam de ieiuniorum et huiuscemodi rituum apud varias ecelesias discrepantia abunde disseruit, unde concludit: αἴτιοι γὰρ, ὡς ἡγοῦμαι, τῆς τοιαύτης διαφωνίας οἱ κατὰ καιρὸν τῆς ἐκκλησιῶν προεστῶτες, οἱ δὲ ταῦτα παραλαβόντες, ὡς νόμον τοῖς ἐπιγινομένοις παρέγραψαν. [Neque Valesium cum Musculo recte esse interpretatum Irenaei locum, contendit *Massuet.* dissert. in Iren. p. 88. n. 27. Τοὺς κρατοῦντας enim nunquam simpliciter dici de *dominantibus* s. *praesidentibus* (cf. Bevereg. Cod. can. eccl. prim. III, 7, 4.), imo Irenaeum hoc dicere, nonnullos ex simplicitate et ignorantia, rudiores proinde ac privatos homines, formam ieiunii non accurate *observasse* s. *retinuisse*. *H.*] — 22) Τὴν καθ' ἁπλότητα καὶ ἰδιωτισμὸν συνήθειαν. Ad hunc locum Irenaei videtur alludere Tertullianus in libro de virginibus velandis cum ait: *Ex his enim fere consuetudo initium ab aliqua ignorantia vel simplicitate sortita, in usum per successionem corroboratur.* — 23) Ἡ διαφωνία τῆς νηστείας τὴν ὁμόνοιαν τῆς πίστεως συνίστησι. Idem ait August. in epist. 86. ad Casulanum: *Sit ergo una fides universae quae ubique dilatatur ecclesiae, tanquam intus in membris, etiamsi ipsa fidei unitas quibusdam diversis observationibus celebratur, quibus nullo modo quod in fide verum est, impeditur.* —

οἰκείως παραθήσομαι, τοῦτον ἔχουσαν τὸν τρόπον· „καὶ οἱ πρὸ σωτῆρος [24]) πρεσβύτεροι οἱ προστάντες τῆς ἐκκλησίας ἧς νῦν ἀφηγῇ, Ἀνίκητον λέγομεν καὶ Πίον, Ὑγῖνόν τε καὶ Τελεσφόρον καὶ Ξύστον [25]), οὔτε αὐτοὶ ἐτήρησαν, οὔτε τοῖς μετ᾽ αὐτοὺς ἐπέτρεπον [26]), καὶ οὐδὲν ἔλαττον αὐτοὶ μὴ τηροῦντες εἰρήνευον τοῖς ἀπὸ τῶν παροικιῶν, ἐν αἷς ἐτηρεῖτο, ἐρχομένοις πρὸς αὐτοὺς καί τοι μᾶλλον ἐναντίον ἦν τὸ τηρεῖν τοῖς μὴ τηροῦσι [27]). Καὶ οὐδέ ποτε διὰ τὸ εἶδος τοῦτο ἀπεβλήθησάν

---

24) Ἐν οἷς καὶ οἱ πρὸ Σωτῆρος. Duas priores voces expunxi, quippe quae abessent a quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. et Savil. nec legerentur in interpretatione Rufini. Paulo post in iisdem exemplaribus *Πίον* legitur acccentu acuto in prima syllaba, quod magis placet. Cum enim primam syllabam habeat brevem, circumflecti non debet. — 25) Τελεσφόρον καὶ Ξύστον. Colligere inde *Pearson.* diss. I. de succ. Rom. pontif. c. 7. n. 7. cui assentiatur *Dodwellus* diss. VI. in Iren. n. 22, Xystum primum inter pontifices Romanos festum paschatis aliter observasse quam Asianos, animadvertit *Lowth.* citante Reading. *H.* — 26) Οὔτε τοῖς μετ᾽ αὐτοὺς ἐπέτρεπον. In libro Turnebi ac Moraei ad marginem [et Grut. *H.*] emendatur μετ᾽ αὐτῶν. Atque ita legit Rufinus, ut ex versione eius apparet. Sic enim vertit: *Neque ipsi ita tenuerunt, neque hi qui cum ipsis erant.* Posset etiam scribi οὔτε τοῖς ὑπ᾽ αὐτοὺς, id est, presbyteris suis ac diaconis, et populo sibi commisso. — 27) Τοῖς μὴ τηροῦσι. Amplector emendationem quae in libris Turnebi ac Moraei [et Grut. *H.*] habetur ad marginem, ἐν τοῖς μὴ τηροῦσι. Est autem hic huius loci sensus. Cum observantia alicuius moris et inobservantia sint inter se contraria, tamen quoties is qui morem observat quempiam, versatur inter eos qui minime observant, tunc ipsa diversitas magis elucet. Hoc est, quod vulgo dicitur in scholis philosophorum, contraria iuxta se invicem posita magis elucescunt. [Valesius et Strothius verterunt καί τοι — τοῖς μὴ τηροῦσι quasi ἐν τοῖς μὴ τηροῦσι legissent. Ille enim interpretatus est: *Atqui (?) observantia inter eos qui minime observabant, tanto magis contraria videbatur*, hic: *Da doch hier der Unterschied, zwischen denen, die die Ostern so hielten* (scil. eodem die quo Iudaei), *und denen, die sie nicht so hielten, mehr in die Augen fiel.* Sed neque ἐναντίον esse puto *contrarium* i. e. *diversum* (vid. *Passow.* in Lexic. s. v.) et lectio ἐν profecta videtur ab iis qui quamvis quo sensu ἐναντίον h. l. dictum sit, intelligerent, tamen dativum τοῖς τηροῦσιν magis explicare vellent. Puto enim ἐναντίον commode h. l. accipi posse ita, ut legitur illa vox apud Homer. Od. VI, 329., ubi significat *coram* et eodem modo iungitur dativo. Tunc optima loci sententia haec est: et tamen tunc, siquidem ex aliis ecclesiis advenerant, in quibus id observabatur, magis erat conspicua et adspectabilis observantia iis qui non observabant. Ita idem fere dicitur, neque tamen insolentiae verbo ἐναντίον

τινες [28]), ἀλλ' αὐτοὶ μὴ τηροῦντες οἱ πρὸ σοῦ πρεσβύτεροι, τοῖς ἀπὸ τῶν παροικιῶν τηροῦσιν ἔπεμπον εὐχαριστίαν [29]). Καὶ

---

significatio tribuitur et *quibus* observantia illius moris i. e. eius discrimen et perversitas magis apparuerit, accurate definitur, id quod quamvis in eo magna vis insit, tamen altera interpretatio non definit. Ceterum post πρὸς αὐτοὺς minime interpungendum duxi cum Valesio quem secutus est Zimmermannus, sed cum Strothio demum post τηροῦσι, quia aperte artissime cohaereut verba καί τοι — τηροῦσι cum antecedentibus, contra post ἀπεβλήθησάν τινες non colon cum Strothio et Zimmermanno, sed comma posui. *H.*] — 28) Ἀπεβλήθησάν τινες. Rufinus hanc vocem pluribus verbis exposuit, quae scholii vicem praestant. *Nunquam tamen ob hoc repulsi sunt ab ecclesiae societate, aut venientes ab illis partibus non sunt suscepti.* Ἀποβάλλειν igitur duo significat, aut eiicere ab ecclesia, quae frequentior s gnificatio est, ut in capite ultimo huius libri, aut omnino non admittere venientem. — 29) Ἔπεμπον εὐχαριστίαν. Solebant olim episcopi, tempore paschalis festivitatis eucharistiam ad alios episcopos eulogiarum nomine transmittere. Idque tandem vetitum fuit concilio Laodiceno capite 14. At Rhenanus hunc locum aliter intellexit. Sic enim adnotavit ad marginem Rufini: *Ex hoc Irenaei loco apparet, quod si episcopus aliquis Romam venisset, Romanus pontifex eucharistiam hospiti solemniter transmittebat.* In quo dupliciter fallitur, tum quod id pontificis Romani privilegium esse sensit, tum quod solis hospitibus seu advenis id praestari existimavit. Atqui ex concilio Laodiceno discimus, hunc morem promiscuum fuisse, et ab omnibus passim episcopis usurpatum, ut ad aliarum civitatum episcopos benedictionis nomine eucharistiam transmitterent. Putavit scilicet Rhenanus, in his Irenaei verbis: τοῖς ἀπὸ τῶν παροικιῶν, subaudiri verbum ἐλθοῦσι. Quod tamen non est necessarium. Nam οἱ ἀπὸ τῶν παροικιῶν, sunt episcopi ecclesiarum, quemadmodum ἀπὸ Δεβέλτου, est episcopus Debelti: ἀπὸ Εὐμενείας episcopus Eumeniae, ut supra observavimus. Porro ad hunc morem transmittendae eucharistiae, facit in primis locus Iustini in prima apologia: εὐχαριστήσαντος δὲ τοῦ προεστῶτος, καὶ ἐπευφημήσαντος παντὸς τοῦ λαοῦ οἱ καλούμενοι παρ' ἡμῖν διάκονοι διδόασιν ἑκάστῳ τῶν παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ὕδατος, καὶ τοῖς οὐ παροῦσιν ἀποφέρουσι· καὶ ἡ τροφὴ αὕτη καλεῖται παρ' ἡμῖν εὐχαριστία. Id est: *Postquam antistes gratiarum actionem perfecit, et populus omnis apprecatus est, diaconi ex pane et vino et aqua consecratis partes dividunt unicuique praesentium, et ad absentes portant. Hic cibus vocatur eucharistia.* Scio quidem Iustini locum de aegris explicari posse. Sed nostra explicatio planior esse videtur. Illustre etiam huius moris exemplum exstat in actis Luciani martyris. Notandum porro est in loco Iustini supra citato, panem consecratum a Christianis vulgo dictum esse eucharistiam, quod confirmat etiam Irenaeus tum in hoc loco, tum in libro V. contra haereses cap. 11. Clemens I. Stromat. pag. 117. Tertullian. de

τοῦ μακαρίου Πολυκάρπου [30]) ἐπιδημήσαντος τῇ Ῥώμῃ ἐπὶ Ἀνικήτου, καὶ περὶ ἄλλων τινῶν μικρὰ σχόντες πρὸς ἀλλήλους εὐθὺς εἰρήνευσαν· περὶ τούτου τοῦ κεφαλαίου [31]) μὴ φιλεριστή-

---

pudicitia c. 9. [Cf. *Le Moyne Varr. Sacr.* Tom. II. p. 53. sq. *H.*] — 30) *Καὶ τοῦ μακαρίου Πολυκάρπου ἐπιδημήσαντος τῇ Ῥώμῃ ἐπὶ Ἀνικήτου.* [*Ἐν Ῥώμῃ*, non *τῇ Ῥ.* cum Steph. et Nic. scripsit Stroth. *H.*] Baronius in annalibus, hunc Polycarpi adventum in urbem Romam refert anno 5. M. Aurelii Antonini, eodemque anno pontificatum Aniceti orditur, quod nequaquam probabile mihi videtur. Hoc enim anno, Polycarpus maior erat octogenario. Mortuus quippe est anno 7. M. Aurelii imperatoris, cum sextum et octogesimum aetatis annum iam exegisset, Ita enim scribitur in epistola ecclesiae Smyrnensis quam supra retulit Eusebius in lib. IV. *ὀγδοήκοντα καὶ ἓξ ἔτη δουλεύω αὐτῷ.* Id est: *octoginta et sex annos illi servio.* Quod si annos illos non a primo statim ortu, sed a pueritia ordiri iubet, quando primum homines ratiocinari incipiunt, sequetur omnino, Polycarpum centenario maiorem aut proximum e vivis abiisse. Atque ita iuxta computationem Baronii necesse erit dicere, illum nonagesimo aetatis anno venisse Romam, quod profecto nequaquam credibile est. Eusebium vero haec obiectio nullatenus involvit. Quippe Eusebius Aniceti pontificatum orditur sub Antonino Pio, decem fere annis annis ante Baronium. Idipsum in Baronio reprehendit Halloixius in notationibus ad cap. 10. vitae c. Polycarpi. [Contra Valesium disputat *Pearson.* de annis pr. Rom. episc. p. 285. citante Readingo ita: Hic haeret doctissimus Valesius. Aetatem Polycarpi secundum veteres libenter amplexus est; sed cum martyrium eius septimo Marci anno alligaverat, novam expositionem super addere coactus est, quam alibi tueri noluit. Nam cum Publium Athenarum episcopum secundum sub Marco Antonino passum esse male putaret, lib. IV. c. 23. contendit eum contra communem sententiam, Dionysio Areopagitae haud proxime successisse, quia plus quam LXX. annis in episcopatu eum vixisse dicendum esset. *H.*] — 31) *Περὶ τούτου τοῦ κεφαλαίου.* Pessime hunc locum interpretatus est Christophorsonus, cuius versio Baronium postea in errorem induxit. Sic enim vertit: *Quin pro hoc festo observando, quod controversiae caput videbatur, charitatis vincula neutiquam ruperunt.* Cui interpretationi nimium fidens Baronius ad annum Christi 167. scribit Polycarpum ideo Romam venisse, ut dissidia quae de paschali festo orta fuerant, cum Aniceto componeret, idque Eusebium et Irenaeum affirmare. Atqui Irenaeus id non dicit, nisi forte ex versione Christophorsoni. Hoc tantum ait Irenaeus, cum Polycarpus Romam venisset Aniceti temporibus, et lives quasdam cum illo de aliis rebus controversias habuisset, ambos tamen illico pacem inter se fecisse, ac de festo paschae noluisse inter se contendere. [Quod si noluissent omnes, profecto non facta esset *νόσος ἀργαλεωτάτη ἐκ μακροῦ διενοχλοῦσα ἡ τῆς σωτηρίου ἑορτῆς διαφωνία* teste Euseb. V. C. III, 5. cf. ibid. III, 18. 19. Egre-

σαντες πρὸς ἑαυτούς. Οὔτε γὰρ ὁ Ἀνίκητος τὸν Πολύκαρπον πεῖσαι ἐδύνατο μὴ τηρεῖν, ἅτε μετὰ Ἰωάννου τοῦ μαθητοῦ

---

gium Polycarpi et Aniceti exemplum seriori tempore secutus est Patricius. vid. *Neander. Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums* Tom III. p. 219—225. ed. II. *H.*] Non igitur ob quaestionem de festo paschae, sed ob alias quasdam controversias Romam venerat Polycarpus. Scio Hieronymum in libro de scriptoribus ecclesiasticis Baronii sententiam confirmare. Sic enim ait de Polycarpo: hic propter quasdam super die paschae quaestiones sub imp. Antonino Pio, ecclesiam regente Aniceto, Romam venit. Ita etiam Eusebius noster in lib. IV. cap. 14. Sed cum Hieronymus id ex Eusebio sumpserit, Eusebius autem ex Irenaeo, inquirendum est a nobis, non quid Eusebius dixerit ac Hieronymus, sed potius quid senserit Irenaeus. [Recte negat Valesius Irenaeum eo consilio Polycarpum ad Anicetum esse profectum scribere, ut quod inter eos ortum erat, de festo paschali dissidium componeretur. Neque vocem κεφαλαίου cum Christophorsono de controversiae totius capite s. summa interprestari velim, imo rectius verba illa περὶ τούτου τοῦ κεφαλαίου simpliciter *de hoc capite* Valesium, vel: *über diesen Punkt,* Strothium vertisse puto. Quamvis enim κεφάλαιον alias et saepius etiam significet rem praecipuam, de qua maxime quaeritur, quod quaestionis caput est ac summa (vid. *Suicer.* Thes. T. I. p. 95. II. cf. interpp. ad Hebr. VIII, 1. *Wahl.* Clav. N. T. s. v. κεφάλαιον), tamen h. l. περὶ τούτου τοῦ κεφαλαίου aperte respondet praecedentibus: περὶ ἄλλων τινῶν et iis quae paulo superius leguntur: διὰ τὸ εἶδος τοῦτο, i. e. *ob eiusmodi consuetudinem,* Valesio, *dieses Umstandes wegen*, Strothio interprete. Quam significationem satis insolentem vocis εἶδος non debebat omittere Suicerus. Praeterea nostrae verborum περὶ τούτου τοῦ κεφαλαίου explicationi magis convenire videtur totius orationis series. Neque enim Irenaeus hanc de Polycarpo et Aniceto narrationem eo consilio retulit, ut doceret, illam de paschate quaestionem fuisse summam ac praecipuam ex illis, quae praeterea inter illos viros agitabantur, imo simpliciter τοὺς πρὸ Σωτῆρος πρεσβυτέρους, Anicetum et reliquos propter illum de paschate locum (cf. IV, 14. διά τι ζήτημα περὶ τῆς κατὰ τὸ πάσχα ἡμέρας. Cic. de offic. II, 21. tantum *locus* attingendus fuit) amicitiae vinculum minime rupisse, voluit ostendere. Praeterea neque satis accurate et iusto liberius Christophorsonus addidit verba: *pro hoc festo observando.* Cf. *Le Moyne* Varr. Sacrr. Tom. I. p. 27 sq. Sed non possum non iam commemorare, in quo Valesium etiam ac Strothium lapsos putem. Neque enim rectius quam Christophorsonus vertit Valesius: *cum beatissimus Polycarpus Aniceti temporibus Romam venisset,* et Stroth.: *Als der selige Polycarpus zu den Zeiten des Anicetus nach Rom kam.* Ubi tandem illud dixit Irenaeus, qui nihil refert nisi aetate Aniceti Romae peregrinatum, tanquam peregrinum versatum esse, neque vero tunc demum Romam venisse Polycarpum, quod vel antequam Anicetus Romae episcopus creatus est, factum esse potest? cf. IV, 14 not. 2. Nam non

τοῦ κυρίου ἡμῶν, καὶ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων οἷς συνδιέτριψεν, ἀεὶ τετηρηκότα, οὔτε μὴν ὁ Πολύκαρπος τὸν Ἀνίκητον ἔπεισε τηρεῖν, λέγοντα τὴν συνήθειαν τῶν πρὸ αὐτοῦ πρεσβυτέρων ὀφείλειν κατέχειν. Καὶ τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐκοινώνησαν ἑαυτοῖς· καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παρεχώρησεν ὁ Ἀνίκητος [32]) τὴν εὐ-

ἐπιδημήσαντος εἰς Ῥώμην sed τῇ s. ἐν Ῥώμῃ Iren. scripsit. Vid. *Heindorf.* ad Plat. Phaed. p. 57. A. *Kuinoel.* Commentar. ad Actor. II, 10. Nihilominus eadem chorda, ut aiunt, et simul alia oberravit Valesius supra IV, 14., ubi verba Ἐπὶ δὲ τῶν δηλουμένων — — ἱστορεῖ vertit: Eadem tempestate Aniceto Romanae ecclesiae praesidente, Polycarpum qui etiamnum superstes erat, *Romam venisse ob quaestionem quandam, quae de pascha inciderat*, et cum Aniceto colloquium habuisse tradit Irenaeus. Neque rectius Strothius h. l. verba γενέσθαι τε ἐπὶ Ῥώμης reddidit: *Polycarpus — kam nach Rom*, cum nihil significent nisi: Polycarpum versatum esse Romae. Verba autem καὶ εἰς ὁμιλίαν τῷ Ἀνικήτῳ — ἡμέρας rectius iam interpretatus est Strothius: *und pflog Unterredung mit dem Anicetus über die Streitigkeit von dem Tage des Osterfestes.* Ipse igitur Eusebius IV, 14. hoc tantum referre Irenaeum dicit, tempore Aniceti Polycarpum Romae esse versatum et aliquando cum ibi versaretur, propter quandam de paschate quaestionem cum Aniceto esse collocutum. Quocirca erravit Valesius etiam in verbis: „*Ita etiam Eusebius noster in lib. IV. cap.* 14.“ Sed detegendum denique est tertium σφάλμα Valesii, qui ne hoc quidem recte animadvertit, Irenaeum tradere Polycarpum *ob alias quasdam controversias* venisse Romam, cum illud tantum scribat Irenaeus, Polycarpo sub Aniceto Romae peregrinante, hoc ipso tempore leves quasdam inter eos fuisse controversias nescio qua occasione ortas tum de aliis rebus praeter locum de pascha, tum de hoc ipso paschatis capite. Nam ad ἄλλων τινῶν illud: praeter locum de pascha, esse supplendum nemo non videt. Vid. Galat. I, 6. 7. Θαυμάζω ὅτι οὕτω ταχέως μετατίθεσθε — εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον· ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο i. e. ad aliam doctrinam praeter Christi et meam, cum tamen non sit alia praeter hanc. Cf. *Passow.* s. v. ἕτερος 2. Cic. de orat. II, 14, 51. poëtas *quasi alia quadam lingua* locutos non conor attingere i. e. alia quam nostra, quod sane h. l. eodem redit quo alienus, neque tamen propterea alius pro alienus positum esse dici posse puto cum *Muellero* ad l. l. Ciceronis. ibid. I, 5, 18. quid de actione *plura* dicam? scil. quam opus est, vel quam de ceteris dixi. Cf. quae observavi ad Euseb. H. E. III, 8 not. 12. *Corte* ad Plin. epist. VII, 25 p. 531. *Erfurdt.* ad Sophocl. Oedip. T. v. 231 p. 39. Denique formula μικρὰ ἔχειν πρὸς ἀλλήλους qua Irenaeus usus est, ex vitae quotidianae usu probabiliter nata est. Vid Matth. V, 23. ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ Actor. XXIV, 19. εἴ τι ἔχοιεν πρός με. Apocal. II, 14. 20. cf. Mtth. XXI, 3. ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ τι. Iohann. VII, 26. οὐδὲν αὐτῷ λέγουσι. Aeschin. diall. III, 22. *H.*] — 32) Παρεχώρησεν ὁ Ἀνίκητος τὴν εὐχαρι-

χαριστίαν τῷ Πολυκάρπῳ κατ' ἐντροπὴν δηλονότι, καὶ μετ' εἰρήνης ἀπ' ἀλλήλων ἀπηλλάγησαν, πάσης τῆς ἐκκλησίας εἰρήνην ἐχόντων τῶν τηρούντων καὶ μὴ τηρούντων." Καὶ ὁ μὲν Εἰρηναῖος φερώνυμός τις ὢν τῇ προσηγορίᾳ, αὐτῷ τε τῷ τρόπῳ εἰρηνοποιὸς, τοιαῦτα ὑπὲρ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης παρεκάλει τε καὶ ἐπρέσβευεν. Ὁ δ' αὐτὸς οὐ μόνῳ τῷ Βίκτορι [33]), καὶ

στίαν. Hunc honorem Anicetus pontifex Romanus habuit venerabili seni Polycarpo, ut illum in ecclesia sacra facere sineret, et quidem praesente se, quod in primis notandum est. Sic Irenaei verba et Rufinus et ceteri interpretes acceperunt. Sed Franciscus Florens antecessor Aurelianensis vir doctus et nobis dum vixit amicissimus, haec Irenaei verba aliter intelligenda esse contendit in tractatu ad titulum 7. decretalium de translatione episcopi. Vult enim Anicetum porrexisse duntaxat eucharistiam Polycarpo, non autem concessisse illi ius sacra mysteria celebrandi. Verum si hunc Irenaei locum ita intelligimus, quid honoris tributum fuerit Polycarpo ab Aniceto? Hoc enim diserte notat Irenaeus, tum illo verbo παρεχώρησε, quod de suo iure concedere significat, tum illis verbis quae addit, κατ' ἐντροπὴν δηλονότι. Id est, honoris causa et contemplatione, ut vertit Rufinus. Certe si eucharistiam tantum Polycarpo porrexisset Anicetus, nullum ei praecipuum honorem detulisset, cum omnibus peregrinis episcopis id passim tribui soleret, ut cum episcopo civitatis simul communicarent, quemadmodum scribit ipse Florens ibidem. Sed et in Concilio Arelatensi capite 20. decretum est, ut peregrino episcopo locus sacrificandi detur. [Valesii interpretationem tuetur *Lowth*, laudans praeterea constitut. apost. II, 58. ἐπιτρέψεις δ' αὐτῷ καὶ τὴν εὐχαριστίαν ἀνοίσειν episcopo peregrino scilicet. Florenti assentitur Petrus de Marca de concordia V, 2. et *Le Moyne* in prolegomm. ad *Varr. Sacr.* Tom. I. p. 28. sqq. At recte quidem, quamvis Valesium secutus etiam *Stroth. Uebers.* T. I. p. 391. verterit: *Anicetus räumte dem Anicetus Ehren halber ein, in seiner Gemeinde das Abendmahl zu halten.* Durissima enim profecto esset locutio παραχωρεῖν τὴν εὐχαριστίαν eo sensu, ut sit: *consecrandae eucharistiae munus concedere*, et alia ratio est illius loci quem attulit Lowth. Contra facillime illud eodem modo potest dici, quo antea dicebatur ἔπεμπον τὴν εὐχαριστίαν s. τὴν εὐλογίαν ut loquitur concilium Laodicenum, τὰ ἅγια, ut concilium Carthaginiense, et τὸν ἄρτον εὐχαριστηθέντα, ut Iustinus M. Quas autem contra movit dubitationes Valesius, eae evanescunt, modo recte interpretemur verba κατ' ἐντροπὴν, quae minime significant, *honoris causa*, sed *reverentiae causa*, quam scilicet Anicetus habebat erga Polycarpum, et quae maior erat, quam ut propter minutam illam de paschate digladiationem amicitiae vincula laxare vellet, imo: ἐκοινώνησαν ἑαυτοῖς i. e. se ipsos concordes significarunt publica coenae sacrae celebratione, quam Polycarpo quamvis dissidenti a se et peregrinanti Romae concessit Anicetus. Cf. *Le Moyne* l. l. p. 29. *H.*] — 33) Ἀλλὰ ante καὶ ex Ruf. Nic. Cph. Ion. addidit Stroth.

διαφόροις δὲ πλείστοις ἄρχουσιν ἐκκλησιῶν, τὰ κατάλληλα δι' ἐπιστολῶν περὶ τοῦ κεκινημένου ζητήματος ὡμίλει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ.

Ὅπως τοῖς πᾶσι μία ψῆφος περὶ τοῦ πάσχα συνεφωνήθη.

(Nic. H. E. IV, 36.)

Οἱ γεμὴν ἐπὶ Παλαιστίνης οὓς ἀρτίως διεληλύθαμεν, ὅ, τε Νάρκισσος καὶ Θεόφιλος, καὶ σὺν αὐτοῖς Κάσσιος τῆς κατὰ Τύρον ἐκκλησίας ἐπίσκοπος, καὶ Κλάρος τῆς ἐν Πτολεμαΐδι, οἵ τε κατὰ τούτων συνεληλυθότες περὶ τῆς κατελθούσης εἰς αὐτοὺς ἐκ διαδοχῆς τῶν ἀποστόλων περὶ τοῦ πάσχα παραδόσεως πλεῖστα διειληφότες, κατὰ τὸ τέλος τῆς γραφῆς αὐτοῖς ῥήμασιν ἐπιλέγουσι ταῦτα· „τῆς δ' ἐπιστολῆς ἡμῶν πειράθητε κατὰ πᾶσαν ἐκκλησίαν ἀντίγραφα διαπέμψασθαι, ὅπως μὴ ἔνοχοι ὦμεν τοῖς ῥᾳδίως πλανῶσιν ἑαυτῶν τὰς ψυχάς. Δηλοῦμεν δὲ ὑμῖν ὅτι τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἄγουσιν, ἧπερ καὶ ἡμεῖς. Παρ' ἡμῶν γὰρ τὰ γράμματα [1]) κομίζεται αὐτοῖς καὶ ἡμῖν παρ' αὐτῶν, ὥστε συμφώνως καὶ ὁμοῦ ἄγειν ἡμᾶς τὴν ἁγίαν ἡμέραν."

---

probante Readingo. Deest ἀλλὰ apud Steph. (MSt.) Sed cum Steph. Nic. Stroth. omisi καὶ et τῶν ante τῶν τηρούντων et μὴ τηρούντων et pro μόνον, quod habet Ruf. Nic. Val. Stroth. Zimmermann., cum Steph. dedi μόνῳ. H.

Cap. XXV. 1) Παρ' ἡμῶν δὲ τὰ γράμματα. Sic ex codice Regio edidit Rob. Stephanus. In codice Medicaeo legitur: παρ' ἡμῶν τε τὰ γράμματα. Nicephorus vero in cap. 36. libri IV habet: παρ' ἡμῶν γὰρ τὰ γράμματα, atque ita codex Mazarinus, Fuk. et Sav. Intelliguntur autem hic literae paschales, quas ἑορταστικὰς vocabant. Ceterum huius synodi Caesariensis acta quaedam exstant apud Bedam in libro de vernali aequinoctio, quae licet a nonnullis illegitima habeantur ac spuria, haudquaquam aspernenda mihi videntur. Baronius certe ea pro veris amplexus est.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κϛ.

Ὅσα τῆς Εἰρηναίου φιλοκαλίας καὶ εἰς ἡμᾶς κατῆλθεν.

Ἀλλὰ γὰρ πρὸς τοῖς ἀποδοθεῖσιν Εἰρηναίου [1]) συγγράμμασι καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς, φέρεταί τις αὐτοῦ πρὸς Ἕλληνας λόγος συντομώτατος καὶ ταμάλιστα ἀναγκαιότατος, περὶ ἐπιστήμης ἐπιγεγραμμένος· καὶ ἄλλος ὃν ἀνατέθεικεν ἀδελφῷ, Μαρκιανῷ τοὔνομα, εἰς ἐπίδειξιν [2]) τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος· καὶ βιβλίον τὶ διαλέξεων [3]) διαφόρων, ἐν ᾧ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς καὶ τῆς λεγομένης σοφίας Σολομῶντος μνημονεύει, ῥητά τινα ἐξ αὐτῶν παραθέμενος. Καὶ τὰ μὲν εἰς ἡμετέραν ἐλθόντα γνῶσιν τῶν Εἰρηναίου τοσαῦτα. Κομόδου δὲ τὴν ἀρχὴν ἐπὶ δέκα καὶ τρισὶν ἔτεσι καταλύσαντος, αὐτοκράτωρ Σεβῆρος οὐδ᾽ ὅλοις

Cap. XXVI. 1) Ἀλλὰ γὰρ πρὸς τοῖς ἀποδοθεῖσιν Εἰρηναίου. In hoc libro maxima erat capitulorum perturbatio etiam in scriptis codicibus, quae nos ex Rufino restituimus. Rufino etiam adstipulatur codex Regius, Maz. et Fuketii. Ab his enim verbis caput ordiuntur supradicti codices hoc titulo: ὅσα τῆς Εἰρηναίου φιλοκαλίας, sed in eo peccant quod caput istud numerant 28. cum sit revera caput 26. ut constat ex indice capitum qui libro praefixus est. Causa erroris fuit, quod superiorum capitum tituli bis appositi sunt in memoratis codicibus per negligentiam librariorum. — 2) Εἰς ἐπίδειξιν. Forte legendum est εἰς ἀπόδειξιν. — 3) Βιβλίον τὶ διαλέξεων. Rufinus *dialogos* vertit, Hieronymus vero *tractatus*. Sed Rufini interpretatio magis placet. Sic Γαΐου διάλεξις memoratur ab Eusebio, quae nihil aliud erat quam dialogus seu disputatio Caii adversus Proclum, ut infra demonstrabimus. Potest tamen etiam sumi pro tractatu seu sermone ad populum. Nam διαλέγεσθαι pro concionari in ecclesia sumit Eusebius in libro VI. capite 19. et διαλέξεις appellat homilias Origenis in capite 36. eiusdem libri. Sed et Basilius in libro de spiritu sancto cap. ult. διαλέξεις vocat homilias Origenis in psalmos: ἤδη δὲ καὶ Ὠριγένην ἐν πολλαῖς τῶν εἰς τοὺς ψαλμοὺς διαλέξεων εὕρομεν, etc. Quem locum Erasmus ita vertit: *Iam vero et Origenem multis in locis expositionum quas in Psalmos edidit.* Atqui διαλέξεις homiliae sunt seu tractatus ad populum, non autem expositiones. Et in homiliis quidem fere haec solemnis erat clausula, ut tractator deo patri et filio cum spiritu sancto gloriam daret, quam clausulam in omnibus fere Origenis in psalmos homiliis appositam esse testatur Basilius. In

9 *

μησὶν ἓξ μετὰ τὴν Κομόδου τελευτὴν Περτίνακος διαγενομένου, κρατεῖ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ.

Ὅσα καὶ τῶν λοιπῶν τῶν τηνικάδε συνηκμακότων.

(Nic. H. E. IV, 35.)

Πλεῖστα μὲν οὖν παρὰ πολλοῖς εἰσέτι νῦν τῶν τότε σώζεται παλαιῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, ἐναρέτου σπουδῆς ὑπομνήματα· ὧν γε μὴν αὐτοὶ διέγνωμεν[1]), εἴη [2]) τὰ Ἡρακλείτου εἰς τὸν ἀπόστολον, καὶ τὰ Μαξίμου [3]) περὶ τοῦ πολυθρυλλήτου [4])

---

libris autem expositionum id minime observavit Origenes. [In illo διαλέξεων libro Irenaeum plura contra Nicolaitas disputasse, suspicatus est *Moshem.* dissert. ad hist. eccl. pertt. Vol. I. p. 422. *H.*]

Cap. XXVII. 1) Ὧν γε μὴν αὐτοὶ διέγνωμεν. Musculus et Christophorsonus vocem διαγνῶναι pro simplici γνῶναι acceperunt, quod equidem non damno. Tamen διαγνῶναι, proprie significat internoscere ac distinguere. Ait igitur Eusebius, scriptores illos quos certa aliqua nota ab haereticis scriptoribus distinguere potuit, esse Heraclitum, Maximum et ceteros. Pro Heraclito Heraclium legit Rufinus et Hieronymus. [Porro articulus ille postpositivus ὧν γε μὴν, non refertur ad vocem ὑπομνήματα ut putavit Christophorsonus, sed ad vocem ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν. Nam si referretur ad vocem ὑπομνήματα, dixisset Eusebius: ἅ γε μὴν αὐτοὶ διέγνωμεν. Refert igitur Eusebius hoc loco, primum ecclesiasticos illius temporis scriptores quorum nomina potuit cognoscere. Deinde illos commemorat, quorum libri quidem adhuc supererant, sed nomina ignorabantur. — 2) Ἂν addit Stroth. *H.* — 3) Καὶ τὰ Μαξίμου. Huius Maximi liber inscriptus erat περὶ τῆς ὕλης, et in dialogi modum compositus, ex quo luculentissimum fragmentum profert Eusebius in libro 7. praeparationis evangelicae capite ultimo, ubi et scriptorem hoc elogio afficit: Μαξίμῳ δὲ τῆς Χριστοῦ διατριβῆς οὐκ ἀσήμῳ ἀνδρί, καὶ λόγος οἰκεῖος συγγέγραπται ὁ περὶ τῆς ὕλης. [Paulo post pro Ἀπίων quod cum Val. habent Nic. Str., Steph. dedit Ἀππίων Rufin. *Appius.* vid. III, 38 not. 1. *H.*] — 4) Πολυθρυλλήτου cf. Tertull. de praescript. haeret. c. VII. *Eaedem materiae apud haereticos et philosophos volutantur, iidem re-*

παρὰ τοῖς αἱρεσιώταις ζητήματος, τοῦ πόθεν ἡ κακία, καὶ περὶ τοῦ γενητὴν ὑπάρχειν τὴν ὕλην· τά τε Κανδίδου εἰς τὴν ἑξαήμερον, καὶ Ἀπίωνος εἰς τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν· ὁμοίως Σέξτου περὶ ἀναστάσεως, καὶ ἄλλη τὶς ὑπόθεσις Ἀραβιανοῦ, καὶ μυρίων ἄλλων, ὧν διὰ τὸ μηδεμίαν ἔχειν ἀφορμὴν, οὐχ οἷόν τε οὔτε τοὺς χρόνους παραδοῦναι γραφῇ, οὐθ' ἱστορίας μνήμην ὑποσημήνασθαι [5]). Καὶ ἄλλων δὲ πλείστων, ὧν οὐδὲ τὰς προσ-

---

tractatus implicantur unde malum et quare? et unde homo et quomodo? cf. Euseb. H. E. VI, 22. *Walch. Historie der Ketzereien* T. I p. 217. sqq. *Le Moyne Varr. Sacr.* Tom. II. p. 1117. *H.* — 5) Οὐθ' ἱστορίας μνήμην ὑποσημήνασθαι. Hunc locum non intellexerunt interpretes quod miror. Solet Eusebius ex auctorum quorum meminit scriptis, historias quasdam depromere. Si supra ex Irenaei libris, et ex Clemente et Hegesippo ac Papia aliisque passim varias excerpit narrationes, quoties tempus ipsum quo auctores illi scribebant, cognitum habet. In his porro scriptoribus quos in hoc capite commemoravit, negat Eusebius id se praestare potuisse, propterea quod tempus ipsum quo vixissent, certo scire non potuerat, cum nullum eius iudicium aut argumentum ipsi suppeteret. Atque ita fere Nicephorus, nisi quod verba illa διὰ τὸ μηδεμίαν ἀφορμὴν ἔχειν male intellexit. Pro his enim Eusebianis ista substituit: ὧν διὰ τὸ μὴ συμβάλλεσθαι τῇ παρούσῃ πραγματείᾳ, οὔτε τοὺς χρόνους, οὔτε τὰς αὐτῶν ἱστορίας μερικῶς ἀναγράφομεν. [Recte ex hoc ipso loco collegit *Kestner. de Euseb. auct. et fide dipl.* p. 3. Eusebium deperdita illa scripta eam tantum ob causam laudasse, quia in universum statuerat operi suo intexere multifarias de scriptoribus ecclesiasticis eorumque libris notitias. Videantur et conferantur loci potissimum hi: V, 22. VI, 20. 22. IV, 24. 25. 26. 30. VI, 46. VII, 20. 26. III, 9. II, 18. VI, 13. et prae reliquis IV, 22 — 29. Quin etiam Eusebius ipse haud tecte hoc suum in conscribenda historia ecclesiastica *consilium litterarium* significavit I, 1. verbis: ὅσοι κατὰ γενεὰν ἑκάστην ἀγράφως ἢ καὶ διὰ συγγραμμάτων τὸν θεῖον ἐπρέσβευσαν λόγον. cf. *Reuterdahl.* de fontt. p. 7. Itaque sane cavendum est, ne inter fontes historicos Eusebii referamus, quos ille pro iis non usurpavit, id quod non satis observavit ex mea sententia *Danz.* de Euseb. p. 88 sqq. Verum enim vero altera ex parte nec leviter lapsus mihi videtur *Kestnerus*, qui multa inter fontes Eusebianos non retulit, quae erant referenda, inductus eo nulla alia re, nisi quod saepius Eusebius, ubi res factas ex aliorum scriptis tradit, simul illigat alius cuiusdam generis notitias. At propterea, quae sunt historici generis, non debent cum aliis confundi, neque Kestneriana fontium Eusebii in *didacticos* et mere *historicos* divisio commoda est, cum illi non possint dici fontes quibus Eusebius in conscribenda historia usus sit, imo nonnisi ultimi recte possint spectari, de quorum dignitate iudicium nonnisi ex peculiari singulorum disquisitione ponderari posse

ηγορίας καταλέγειν ἡμῖν δυνατὸν, ἦλθον εἰς ἡμᾶς λόγοι, ὀρθοδόξων μὲν καὶ ἐκκλησιαστικῶν, ὥς γε δὴ ἡ ἑκάστου παραδείκνυσι τῆς θείας γραφῆς ἑρμηνεία, ἀδήλων δὲ ὅμως ἡμῖν, ὅτι μὴ τὴν προσηγορίαν ἐπάγεται τῶν συγγραψαμένων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ.

Περὶ τῶν τὴν Ἀρτέμωνος αἵρεσιν ἐξαρχῆς προβεβλημένων· οἷοί τε τὸν τρόπον γεγόνασι, καὶ ὅπως τὰς ἁγίας γραφὰς διαφθεῖραι τετολμήκασιν.

(Nic. H. E. IV, 21.)

Τούτων ἔν τινος σπουδάσματι κατὰ τῆς Ἀρτέμωνος αἱρέσεως πεπονημένῳ, ἣν αὖθις ὁ ἐκ Σαμοσάτων Παῦλος καθ' ἡμᾶς ἀνανεώσασθαι πεπείραται, φέρεταί τις διήγησις ταῖς ἐξεταζομέναις ἡμῖν προσήκουσα ἱστορίαις [1]). Τὴν γάρ τοι δεδηλωμένην αἵρεσιν ψιλὸν ἄνθρωπον γενέσθαι τὸν σωτῆρα φάσκουσαν, οὐ πρὸ πολλοῦ νεωτερισθεῖσαν διευθύνων, ἐπειδὴ σεμνύνειν αὐτὴν ὡς ἂν ἀρχαίαν οἱ ταύτης ἤθελον εἰσηγηταὶ, πολλὰ καὶ ἄλλα εἰς

---

puto, non ex hac illave fontium divisione repeti. Cf. *Kestner*. l. l. p. 26. *Reuterd*. l. l. p. 3. Neque vero aut inde, quod de fontium nonnullorum historicorum quibus usus est Eusebius, autoritate difficilius iudicari potest, aut quod exigua tantum supersunt nonnullorum fragmenta, aut quod apud Eusebium solum quaedam reperiuntur, aut non amplius illi habentur, sequitur, eos inter illos fontes Eusebianos non esse referendos quamvis ita censente *Kestnero* l. l. p. 27. 28. Quare indicem fontium Eusebii quos *primarios* et *secundarios* dixerim, in calce Tomi secundi subiectum et a Valesio iam exhibitum passim quidem mutatum et emendatum, sed ad Kestnerianam rationem non transformatum lectores invenient. *H.*]

Cap. XXVIII. 1) *Ταῖς ἐξεταζομέναις ἡμῖν ἱστορίαις*. Musculus eumque secutus Christophorsonus, ita vertit: *Historiis nostris quas undique conquisivimus.* Eodem verbo utitur Eusebius in hoc libro cap. 5. prope finem: οὐ τὰ κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῖν ἐξετάζεται. [Verbum vero quod statim ante legitur διήγησις, synonymum est verbo ἱστορία et hac in proprium. Vid. *Dorville* ad Chariton. p. 202. cf. Euseb. H. E. I, 1

ἔλεγχον αὐτῶν τῆς βλασφήμου ψευδηγορίας παραθεὶς ὁ λόγος[2]), *ταῦτα κατὰ λέξιν ἱστορεῖ· „Φασὶ γὰρ τοὺς μὲν προτέρους ἅπαντας καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀποστόλους παρειληφέναι τε καὶ δεδιδαχέναι ταῦτα, ἃ νῦν οὗτοι λέγουσι, καὶ τετηρῆσθαι τὴν ἀλήθειαν τοῦ κηρύγματος μέχρι τῶν Βίκτορος χρόνων, ὃς ἦν τρισκαιδέκατος ἀπὸ Πέτρου ἐν Ῥώμῃ ἐπίσκοπος, ἀπὸ δὲ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Ζεφυρίνου, παρακεχαράχθαι τὴν ἀλήθειαν. Ἦν δ' ἂν τυχὸν πιθανὸν τὸ λεγόμενον, εἰ μὴ πρῶτον μὲν ἀντέπιπτον αὐτοῖς αἱ θεῖαι γραφαί. Καὶ ἀδελφῶν δέ τινων ἐστὶ γράμματα πρεσβύτερα τῶν Βίκτορος χρόνων, ἃ ἐκεῖνοι πρὸς τὰ ἔθνη ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, καὶ πρὸς τὰς τότε αἱρέσεις ἔγραψαν· λέγω δὲ Ἰουστίνου καὶ Μιλτιάδου καὶ Τατιανοῦ καὶ Κλήμεντος καὶ ἑτέρων πλειόνων, ἐν οἷς ἅπασι θεολογεῖται ὁ Χριστός. Τὰ γὰρ Εἰρηναίου τε καὶ Μελίτωνος καὶ τῶν λοιπῶν τίς ἀγνοεῖ βιβλία, θεὸν καὶ ἄνθρωπον καταγγέλλοντα τὸν Χριστόν; Ψαλμοὶ δὲ ὅσοι καὶ ᾠδαὶ* [3]) *ἀδελφῶν ἀπαρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι,*

---

p. 10. *τὴν ἀφήγησιν ποιήσασθαι.* *H.*] — 2) *Παραθεὶς ὁ λόγος.* Nicephorus in libro IV. cap. 21. hunc librum auctoris ignoti inscriptum esse dicit *μικρὰν λαβύρινθον.* Photius autem in bibliotheca capite 48. Caium huius libri auctorem facit: *τοῦτον τὸν Γάϊον πρεσβύτερόν φασι γεγενῆσθαι τῆς κατὰ Ῥώμην ἐκκλησίας, συντάξαι δὲ καὶ ἕτερον λόγον ἰδίως κατὰ τῆς Ἀρτέμωνος αἱρέσεως*, etc. [Photio assentitur *Kappius* in historia Artemonis et Artemonitarum p. 25. sqq. cf. *Routh.* reliqq. sacr. Vol. II. p. 7 sqq. *Danz.* de Eus. p. 101. *H.*] Hic est ipse liber cuius fragmenta hic profert Eusebius, quem tamen a labyrintho Photius aperte distinguit. Sed Nicephori sententiam confirmat Theodoretus in libro II. haereticarum fabularum capite quinto, ubi agens de Theodoto coriario, eamque de Natale episcopo referens historiam quam hic narrat Eusebius, ex libro qui parvus labyrinthus dicitur illam esse depromptam testatur. [Rectius *Gieseler. Lehrb. der K. G.* T. I. p. 176. not. e. haec omnia nihil nisi coniecturas esse affirmat. Neque aliter statuit *Stroth. Uebers.* T. I. p. 315 not. 6. „*Etwas sonderbar ist es doch, den Verfasser eines Buches wissen zu wollen, den Eusebius, wie er ausdrücklich sagt, selbst nicht wusste. Es war derselbe Fall oben Kap.* 16. *bei dem antimontanistischen Fragment.*“ Cf. *Le Moyne* varr. sacr. T. II. p. 938 sqq. *Ittig.* de haeresiarch. p. 259 sqq. *Moshem.* de rebus Christ. a. C. M. p. 277. *H.*] — 3) *Ψαλμοὶ δὲ καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπαρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι.* Scribendum est *ἀπ' ἀρχῆς*, ut habet Codex Med. Fuk. Savil. et Nicephorus. [*Ἀπ' ἀρχῆς* scripsit Stroth. *H.*] Porro ex his verbis apparet morem fuisse antiquissimum in ecclesia, hymnos et psalmos in honorem Christi componere. Certe Plinius in epistola ad Traianum

τὸν λόγον τοῦ θεοῦ τὸν Χριστὸν ὑμνοῦσι θεολογοῦντες. Πῶς οὖν ἐκ τοσούτων ἐτῶν καταγγελλομένου τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ φρονήματος, ἐνδέχεται [4]) τοὺς μέχρι Βίκτορος οὕτως ὡς οὗτοι λέγουσι, κεκηρυχέναι, πῶς δὲ οὐκ αἰδοῦνται ταῦτα Βίκτορος καταψεύδεσθαι, ἀκριβῶς εἰδότες, ὅτι Βίκτωρ τὸν σκυτέα Θεόδοτον τὸν ἀρχηγὸν καὶ πατέρα ταύτης τῆς ἀρνησιθέου ἀποστασίας [5]),

---

auctor est, Christianos in unum convenientes Christo hymnos canere consuevisse. De his psalmis et hymnis intelligendus videtur Hippolytus in oratione de consummatione mundi sub finem: τὸ στόμα ὑμῶν πρὸς δοξολογίαν καὶ ψαλμοὺς καὶ ᾠδὰς πνευματικὰς ηὐτρέπισα λαλεῖν. Huiusmodi hymnus in honorem Iesu Christi a Clemente Alexandrino compositus exstat ad finem eius librorum qui paedagogi inscribuntur. [Verba ψαλμοὶ — — θεολογοῦντες recte vertit Valesius: *Psalmi quoque et cantica fratrum iam pridem a fidelibus conscripta, Christum verbum dei concelebrant divinitatem ei tribuendo.* Ita statim antea ἐν οἷς ἅπασιν θεολογεῖται ὁ Χριστός: *in quorum omnium libris Christi divinitas adstruitur.* De hoc frequenti verbi θεολογεῖν usu vid. *Suicer.* Thes. T. I. p. 1355. II. c. Ad rem simul vid. *Augusti Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archaeologie* Tom. V. p. 263. sq. ubi ad hunc Eusebii locum observat V. D. haec: „*Hier ist also von schriftlich aufgezeichneten Psalmen und Oden die Rede, wodurch die Christen ihren Erlöser, als Gott, verherrlichen, so dass man aus diesen Gesängen einen historischen Beweis (?) für die Gottheit Christi hernehmen kann. Denn diese Emphasis liegt allerdings in dem* θεολογοῦντες, *da es bekannt ist, dass im vierten und fünften Iahrhundert* θεολογία *die Lehre von der Gottheit Christi bedeutete.*" Cf. ibid. p. 262. „*Sie scheinen das Wort* ὕμνος, ὑμνολογεῖν *u. s. w. absichtlich vermieden zu haben, um nicht dadurch eine Gleichstellung des christlichen Cultus mit dem heidnischen zu veranlassen.*" Praeterea conferendus est locus apud Eusebium H. E. X, 4. ext. τὴν ὑπερκόσμιον πόλιν τοῦ ζῶντος θεοῦ, ἐν ᾗ μυριάδες ἀγγέλων πανηγύρεις καὶ ἐκκλησία πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς ταῖς ἀῤῥήταις καὶ ἀνεπιλογίστοις ἡμῖν θεολογίαις, τὸν σφῶν ποιητὴν — γεραίρουσιν, οὗ τις θνητὸς οἷός τε κατ᾽ ἀξίαν ὑμνῆσαι; et quae animadverti ad H. E. IV, 15 not. 40. Denique observat *Augusti* l. l. p. 264. **, praeeunte *Routhio* l. l. p. 22., *Whitakerum* de Arianismi origine p. 284. pro ψαλμοὶ δὲ ὅσοι hoc Eusebii loco, quem prae manibus habemus, legi voluisse ψ. δ. ὅσιοι. Quae coniectura nemini, credo, facile probabitur. *H.*] — 4) Ἐνδέχεται i. e. *fieri potest.* Alibi ita quoque dicitur ἐγχωρεῖ, ut apud Xenoph. Oecon. VIII, 16 et χωρεῖ. vid. *Kuhn.* ad Aelian. V. H. p. 7. 56. Similiter Chrysostom. T. X. p. 572. A. τῶν ἐγχωρούντων ἐστί. Tom. III. p. 551. C. ἐκ τῶν ἐγχωρούντων. T. III. p. 601. C. T. XII. p. 344. A. cf. *Viger.* p. 454. *H.*] — 5) Τὸν ἀρχηγὸν καὶ πατέρα — ἀποστασίας. Vid. *Möller.* de fide Eus. C. p. 104 sq. „*In numero peccatorum chronologicorum tamen non ea loca pono, in*

ἀπεκήρυξε τῆς κοινωνίας, πρῶτον εἰπόντα ψιλὸν ἄνθρωπον τὸν Χριστόν; Εἰ γὰρ Βίκτωρ κατ' αὐτοὺς οὕτως ἐφρόνει ὡς ἡ τούτων διδάσκει βλασφημία, πῶς ἂν ἀπέβαλλε Θεόδοτον τὸν τῆς αἱρέσεως ταύτης εὑρετήν;" Καὶ τὰ μὲν κατὰ τὸν Βίκτορα τοιαῦτα. Τούτου δὲ ἔτεσι δέκα προστάντος [6]) τῆς λειτουργίας, διάδοχος καθίσταται Ζεφυρῖνος, ἀμφὶ τὸ ἔνατον τῆς Σεβήρου βασιλείας ἔτος. Προστίθησι δὲ ὁ τὸ προειρημένον συντάξας περὶ τοῦ κατάρξαντος τῆς δηλωθείσης αἱρέσεως βιβλίον, καὶ ἄλλην κατὰ Ζεφυρῖνον γενομένην πρᾶξιν, ὧδέ πως αὐτοῖς ῥήμασι γράφων· „ὑπομνήσω γοῦν πολλοὺς τῶν ἀδελφῶν πρᾶγμα ἐφ' ἡμῶν γενόμενον, ὃ νομίζω ὅτι εἰ ἐν Σοδόμοις ἐγεγόνει, τυχὸν ἂν κἀκείνους ἐνουθέτησε. Νατάλιος ἦν τις [7]) ὁμολογητὴς οὐ πάλαι, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἡμετέρων γενόμενος καιρῶν. Οὗτος ἠπατήθη ποτὲ ὑπὸ Ἀσκληπιοδότου καὶ ἑτέρου Θεοδότου τινὸς τραπεζίτου. Ἦσαν δὲ οὗτοι ἄμφω Θεοδότου τοῦ σκυτέως μαθηταί, τοῦ πρώτου ἐπὶ ταύτῃ τῇ φρονήσει, μᾶλλον δὲ ἀφροσύνῃ, ἀφορισθέντος τῆς κοινωνίας ὑπὸ Βίκτορος, ὡς ἔφην, τοῦ τότε ἐπισκόπου. Ἀνεπείσθη δὲ ὁ Νατάλιος ὑπ' αὐτῶν ἐπὶ σαλαρίῳ ἐπίσκοπος κληρωθῆναι [8]) ταύτης τῆς αἱρέσεως, ὥστε λαμβάνειν

---

quibus Eusebius aliquid κατὰ πρόληψιν, ordinis forte, quem realem dicunt, ratione habita, exponit v. c. H. E. V, 28., ubi iam sub Victore, — haereseos Artemonis mentionem facit, quamvis ea serius demum invaluerit; sed cum Theodotus, qui Victore sedem Romanam adhuc tenente publice prodiit, hic tanquam haereseos Artemonianae sive verus autor sive antecessor repraesentetur, non a loco alienum erat ipsius quoque Artemonis mentionem iniicere. Nemo sane in lectione annalium tam hospes est, ut nesciat, eiusmodi προληψεις etiam in iis qui alias annorum ordinem sequuntur, saepius occurrere." Idem ante Möllerum iam animadvertit *Stroth. Uebersetz.* T. I. p. 395 not. 6. Adde quod plures Theodoti discipuli sub Zephyrino vixerunt, ut paulo post dicitur et quod Artemonitas sub eodem episcopo viguisse ex fine capitis luculenter apparet. Praeterea cf. initium capitis et quidem verba: Τούτων ἔν τινι σπουδάσματι κατὰ τῆς Ἀρτέμωνος αἱρέσεως πεπονημένῳ — — φέρεταί τις διήγησις ταῖς ἐξεταζομέναις ἡμῖν προσηκούσα ἱστορίαις, unde, cur hoc loco statim Artemonitarum mentionem Eusebius fecerit, non minus intelligi potest. *H.* — 6) Τούτου —προστάντος. Victorem obiisse a 197. dicit *Pagi* ad a. 201. p. 192. *Caveus* a. 201 citante *Reading.* ad h. l. *H.* — 7) Νατάλιος ἦν τις. Nescio an hic sic Caecilius Natalis, qui disputatione Octavii Ianuarii coram Minucio Felice Romae habita, ad Christi fidem conversus est ut scribitur in dialogo Minucii Felicis. Nomen certe convenit, et tempus atque professio. — 8) Ἐπίσκοπος κληθῆναι. Ita scriptum praefert codex Regius, cui con-

παρ᾽ αὐτῶν μηνιαῖα δηνάρια ἑκατὸν πεντήκοντα. Γενόμενος οὖν σὺν αὐτοῖς, δι᾽ ὁραμάτων πολλάκις ἐνουθετεῖτο ὑπὸ τοῦ κυρίου. Ὁ γὰρ εὔσπλαγχνος θεὸς καὶ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, οὐκ ἐβούλετο ἔξω ἐκκλησίας γενόμενον, ἀπολέσθαι μάρτυρα τῶν ἰδίων παθῶν. Ἐπεὶ δὲ ῥαθυμότερον τοῖς ὁράμασι προσεῖχε, δελεαζόμενος τῇ τε παρ᾽ αὐτοῖς πρωτοκαθεδρίᾳ, καὶ τῇ πλείστους ἀπολλυούσῃ αἰσχροκερδείᾳ, τελευταῖον ὑπὸ ἁγίων ἀγγέλων 9)

---

sentit Rufini interpretatio. Sed quatuor reliqui codices Maz. Med. Fuk. et Savil. scriptum habent κληρωθῆναι. [Κληρωθῆναι quod simul habent Venet. MSt. Cph. Ion. Stroth., haud dubie vera est lectio. Idem vero ver b umκληροῦν h. l. simpliciter dici de electione episcopi, non minus patet, unde haud temere coucluseris, antiquiori tempore certe non constanter perversam illam ipsi voci κλῆρος subiectam esse significationem de qua cf. quae observavi ad Euseb. H. E. X, 7. not 4. Vid. *Neander. Denkwürdigkeiten* Tom. I. p. 427. „*Von der Wahl zu geistlichen Aemtern wird das Wort* κληροῦν *gebraucht bei dem Clemens quis div. salv.* 42. *und in einem Fragmente aus den ersten Zeiten, des dritten Jahrhunderts bei Eus. V.* 28. — — *Es kann demnach gegen diese Ableitung* (wornach nämlich κληρικοι ursprünglich = κληρούμενοι, κληρωτοι, die zu Kirchenämtern ausgewählten, κλῆροι die durch Wahl ertheilten Kirchenämter und κλῆρος collective der ganze geistliche Stand) *nichts ausmachen, dass die geistlichen Aemter* ἀρχαι χειροτονηται *oder* αἱρεται *waren, und diese sonst den Aemtern, zu denen durch das Loos gewählt wurde, den* ἀρχαις κληρωταις *ausdrücklich entgegengesetzt wurden. Man nahm gerade diess für die Art der Wahl sonst nicht passende Wort theils wegen der Beziehung auf jene erste Loosung* (Act. I, 25.), *theils wegen der Beziehung auf den* θειος κληρος, *die* θεια μοιρα *und auf den neutestamentlichen Sprachgebrauch.*" Qua quidem in re V. D. plane assentior et similem sententiam protulit iam *Suicer.* Thes. T. I. p. 111 s. v. κλῆρος. Minus autem probabile videtur, quod statim post l. l. *Neanderus* coniicit, fieri etiam posse ut primum κλῆρος dictum sit de iis, quae divinitus alicui contigerunt, non solum quod propriae verbi κλῆρος vi prior ratio magis conveniat, sed etiam quia Augustini et Chrysostomi testimonia ab ipso V. D. l. l. p. 426. exposita illud maxime suadent. Neque 1 Petr. V, 3. κλῆροι esse possunt munera ecclesiastica presbyteris demandata sed potius coetus eorum curae commissi, τὸ ποίμνιον, quod statim sequitur. cf. v. 2. τὸ ποίμνιον τοῦ θεοῦ. *Kuinoel.* Commentar. ad Acta apostol. I, 17. p. 18. ed. II. *Bengel.* in nott. ad Chrysost. de sacerdot. VI, 7. 553. p. 504 sq. *H.*] — 9) Ὑπὸ ἁγίων ἀγγέλων. Recte *Stroth.* l. l. p. 598. not 8. hoc perstringens haec scripsit: „*Eben kein löblich Geschäft für die heiligen Engel, es werden aber ohne Zweifel Engel mit guten starken Knochen und Nerven gewesen seyn.*" Inde tamen non sequitur, quae ab ἀνωνύμῳ illo de Theodotianis et Artemonitis referuntur, omnia esse su-

ἐμαστιγώθη, δι' ὅλης τῆς νυκτὸς οὐ σμικρῶς αἰκισθεὶς, ὥστε ἕωθεν ἀναστῆναι, καὶ ἐνδυσάμενον σάκκον, καὶ σποδὸν καταπασάμενον, μετὰ πολλῆς σπουδῆς καὶ δακρύων προσπεσεῖν Ζεφυρίνῳ τῷ ἐπισκόπῳ, κυλιόμενον ὑπὸ τοὺς πόδας οὐ μόνον τῶν ἐν τῷ κλήρῳ, ἀλλὰ καὶ τῶν λαϊκῶν· συγχέαι τε τοῖς δάκρυσι τὴν εὔσπλαγχνον ἐκκλησίαν τοῦ ἐλεήμονος Χριστοῦ, πολλῇ τε τῇ δεήσει χρησάμενον, δείξαντά τε τοὺς μώλωπας ὧν εἰλήφει πληγῶν, μόλις κοινωνηθῆναι.“ Τούτοις ἐπισυνάψωμεν καὶ ἄλλας περὶ τῶν αὐτῶν τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως φωνὰς, τοῦτον ἐχούσας τὸν τρόπον· „γραφὰς μὲν θείας ἀφόβως ῥεραδιουργήκασι, πίστεως δὲ ἀρχαίας κανόνα ἠθετήκασι, Χριστὸν δὲ ἠγνοήκασιν, οὐ τί αἱ θεῖαι λέγουσι γραφαὶ ζητοῦντες, ἀλλ' ὁποῖον σχῆμα συλλογισμοῦ εἰς τὴν τῆς ἀθεότητος εὑρεθῇ σύστασιν, φιλοπόνως ἀσκοῦντες· κἂν αὐτοῖς προτείνῃ τὶς ῥητὸν γραφῆς θεϊκῆς, ἐξετάζουσι πότερον συνημμένον ἢ διεζευγμένον 10) δύναται ποιῆσαι σχῆμα συλλογι-

specta. Neque satis intelligo, quae l. l. statim addit Strothius: „*Ungeachtet der Verfasser dieses Stückes auch nach dem Urtheile des Herrn C. K. Walchs, bei der ganzen Erzählung häufige (?) Spuren seiner Einfalt hinterlassen, so giebt sie doch zu allerhand Muthmassungen Gelegenheit, die wir einem jeden selbst anzustellen überlassen.*“ *H.* —

10) *Πότερον συνημμένον ἢ διεζευγμένον.* Quid sit *συνημμένον* et quid *διεζευγμένον*, docent dialectici. Pronuntiata quae Stoici *ἀξιώματα* vocant [Cf. *Upton.* ad Dion. de comp. verb. p. 72. ed. *Schäfer. H.*], alia sunt simplicia, ut illud, *dies est:* alia non simplicia. Ex his quae non sunt simplicia; alia sunt *συνημμένα*, id est, connexa, quae constant ex duobus diversis pronuntiatis, ut illud: *si dies, lux est.* Alia *διεζευγμένα* seu disiuncta, ut illud: *aut dies est, aut nox est.* Vide Diogenem Laertium in Zenone. Sextus Empiricus *τὸ συνημμένον* definit, *τὸ συνεστὸς ἐξ ἀξιωμάτος διαφορουμένου, ἢ ἐξ ἀξιωμάτων διαφερόντων, διὰ τοῦ εἰ ἢ εἴπερ συνδέσμου.* Et exemplum connexi quod sit ex pronuntiato *διαφορουμένῳ*, hoc affert: si dies est, dies est. Ex quo corrigendus est Diogenes Laertius in Zenone hoc modo: *ἐξ ἀξιώματος μὲν διαφορουμένου, οἷον, εἰ ἡμέρα ἐστὶν, ἡμέρα ἐστίν.* Porro tam apud Sextum quam apud Laertium mallem scribere *διφορουμένου*, quemadmodum legitur apud Alexandrum Aphrodisiensem in priora Analytica. Nam *διφορούμενον* idem est quod *δὶς λαμβανόμενον.* Et haec quidem de harum vocum interpretatione dicta sufficiant. Quod vero spectat ad huius loci interpunctionem, scripti codices inter se dissentiunt. Nam Regius quidem codex quem secutus est Rob. Stephanus, post vocem *διεζευγμένον* virgulam habet appositam, ut scias voces illas *συνημμένον καὶ διεζευγμένον*, referendas esse ad *τὸ ῥητὸν* quod praecessit, non autem ad *σχῆμα συλλογισμοῦ* quod pro-

σμοῦ. Καταλιπόντες δὲ τὰς ἁγίας τοῦ θεοῦ γραφὰς, γεωμετρίαν ἐπιτηδεύουσιν, ὡς ἂν ἐν τῆς γῆς ὄντες καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλοῦντες, καὶ τὸν ἄνωθεν ἐρχόμενον [11]) ἀγνοοῦντες. Εὐκλείδης γοῦν παρά τισιν αὐτῶν φιλοπόνως γεωμετρεῖται [12]), Ἀριστοτέλης δὲ καὶ Θεόφραστος θαυμάζονται, Γαληνὸς γὰρ ἴσως ὑπό τινων καὶ προσκυνεῖται [13]). Οἱ δὲ ταῖς τῶν ἀπίστων τέχναις εἰς τὴν τῆς

---

proxime sequitur. [Hoc quomodo possit fieri, non video. Quid enim deinde fiet cum verbis σχῆμα συλλογισμοῦ? Recte igitur Val. interpunctionem Stephani deseruit, quamvis paulo post eam praeferat. *H.*] Sed reliqui codices Maz. et Med. cum Fuk. et Saviliano, post vocem διεζευγμένον nullam adhibent distinctionem, sed tantum post vocem συνημμένον. Quam distinctionem secutus Rufinus ac reliqui interpretes, connexum ac disiunctum, duo syllogismorum genera esse existimarunt. Mihi prior distinctio magis placet. — 11) Τὸν ἄνωθεν ἐρχόμενον. Christophorsonus vertit: *Christum qui de caelo venturus est, penitus ignorant.* Quam interpretationem equidem non damno. Sic enim loqui solent sancti patres de supremo adventu Christi, quo mundum iudicaturus est, non quasi de futuro, sed tanquam de praesenti: ἔρχεται κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς. Ita Hegesippus in martyrio sancti Iacobi, et alii passim ab Eusebio citati. Possunt tamen haec verba etiam de primo Christi adventu intelligi, quomodo accepit Rufinus. — 12) Φιλοπόνως γεωμετρεῖσθαι i. e. *studiose coli*, interprete Valesio. Ac recte quidem, sequitur enim θαυμάζονται et προσκυνεῖται. Minus recte Strothius: *Euclides wird also von einigen unter ihnen bei der Geometrie (?) mit vielem Fleiss getrieben.* Facile enim patet illam notionem geometriae in illo verbo h. l. plane non spectari, non magis quam Rom. I, 10. in εὐοδωθήσομαι, itineris faciendi notio respicitur; sequitur enim ibi statim ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς. Est tamen, ut videtur, haec ratio ad illud verbum γεωμετρεῖσθαι translata paulo insolentior. Simile autem exemplum inveni VI, 19. βιβλία Ἑλλήνων φιλολογῶν, Graecorum libros *studiose evolvere*, interprete Val. Cf. Chrysost. de sacerdot. VI, 9, 448. ἐν ταῖς ἀλλοτρίαις φιλοσοφεῖν συμφοραῖς i. e. summo et indefesso studio aliis mala parare. Isocrat. Panegyr. cap. I. πῶς δὴ χρὴ σκοπεῖν καὶ φιλοσοφεῖν τοῦτον τὸν λόγον, ubi vid. *Morus* p. 6. ibid p. 9. τὴν περὶ τοὺς λόγους φιλοσοφίαν. *H.* — 13) Γαληνὸς γὰρ ἴσως ὑπό τινων καὶ προσκυνεῖται. Galenus enim de figuris syllogismorum et de tota philosophia libros conscripserat, ut ex librorum eius indice cognoscimus. Est autem illustre hoc testimonium de Galeno, quippe quod auctoris sit antiquissimi, et Galeni temporibus paene aequalis. Nec vero ex hoc tantum scriptore, verum etiam ex aliis quampluribus idem colligere licet, qui Galenum Aristoteli ac Theophrasto, ipsique adeo Platoni aequare non dubitarunt. Certe Alexander Aphrodisiensis in librum octavum Topicorum non procul ab initio, satis indicat ita omnes de Galeno existimasse. Postquam

αἱρέσεως αὐτῶν γνώμην ἀποχρώμενοι, καὶ τῇ τῶν ἀθέων πανουργίᾳ τὴν ἁπλῆν τῶν θείων γραφῶν πίστιν καπηλεύοντες [14]), ὅτι μηδὲ ἐγγὺς πίστεως ὑπάρχουσι, τί δεῖ καὶ λέγειν; Διὰ τοῦτο ταῖς θείαις γραφαῖς ἀφόβως ἐπέβαλον τὰς χεῖρας, λέγοντες αὐτὰς διωρθωκέναι. Καὶ ὅτι τοῦτο μὴ καταψευδόμενος αὐτῶν λέγω, ὁ βουλόμενος δύναται μαθεῖν. Εἰ γάρ τις θελήσει συγκομίσας αὐτῶν ἑκάστου τὰ ἀντίγραφα ἐξετάζειν πρὸς ἄλληλα, κατὰ πολὺ ἂν εὕροι διαφωνοῦντα. Ἀσύμφωνα γοῦν ἔσται τὰ Ἀσκληπιάδου [15]) τοῖς Θεοδότου. Πολλῶν δέ ἐστιν εὐπορῆσαι, διὰ τὸ φιλοτίμως ἐγγεγράφθαι [16]) τοὺς μαθητὰς αὐτῶν τὰ ὑφ' ἑκάστου αὐτῶν, ὡς αὐτοὶ καλοῦσι, κατωρθωμένα, τουτέστιν ἠφανισμένα. Πάλιν δὲ τούτοις τὰ Ἑρμοφίλου οὐ συνᾴδει. Τὰ γὰρ Ἀπολλωνίδου οὐδὲ αὐτὰ ἑαυτοῖς ἐστὶ σύμφωνα. Ἔνεστι γὰρ συγκρῖναι τὰ πρότερον ὑπ' αὐτῶν κατασκευασθέντα [17]) τοῖς ὕστερον πάλιν ἐπιδιαστραφεῖσι, καὶ

---

enim docuit problematum alia ἔνδοξα esse, alia ἄδοξα, et ἔνδοξα quidem in duplici esse differentia, alia enim esse ἁπλῶς, alia ὡρισμένως, haec subiungit: ὡρισμένως δ' ἔνδοξα, τὰ τῷ δὲ τινὶ τῶν ἐνδόξων ἑπόμενα, οἷον, Πλάτωνι ἢ Ἀριστοτέλει, ἢ Γαληνῷ. — 14) Καπηλεύοντες. Vid. *Excursus* VIII. *H.* — 15) Τὰ Ἀσκληπιάδου. Apud Nicephorum scribitur: Ἀσκληπιοδότου, quomodo etiam legit Rufinus. [Cph. Str. Hic ipse tamen concedit, facile Ἀσκληπιοδότου e vicino Θεοδότου potuisse enasci. *H.*] Paulo post ubi legitur: τὰ γὰρ Ἀπολλωνίου restituendum est Ἀπολλωνίδου ex Theodoreto in libro II. haereticarum fabularum capite 5. et ex Nicephoro ac Rufino. [Ἀπολλωνίδου scripsi cum Stroth. *H.*] — 16) Διὰ τὸ — ἐγγεγράφθαι τοὺς μαθητὰς i. e. quod discipuli *perscripserunt*. Vid. *Matthiae ausführliche griechische Grammatik* p. 926. d. cf. p. 935. 6. *H.* — 17) Ὑπ' αὐτῶν κατασκευασθέντα. Christophorsonus legit ὑπ' αὐτοῦ. Quomodo etiam Savilius ad oram sui codicis emendavit. Nostri tamen codices nihil mutant, et vulgata lectio confirmatur tum ex sequentibus, tum ex Theodoreto. Nam Theodoretus in libro II. haereticarum fabularum cap. 5. huius loci sensum ita expressit: καὶ οὐδὲ τοῦτο συμφώνως αὐτοὺς δεδρακέναι λέγει, ἀλλὰ ἄλλως μὲν τὸν Θεόδοτον, ἑτέρως δὲ τὸν Ἀσκληπιάδην. Καὶ Ἑρμόφιλον ἄλλως, καὶ τὸν Ἀπολλωνίδην ἑτέρως· καὶ τούτων δὲ ἕκαστον ἐπιδιορθώσεις τῶν οἰκείων ποιήσασθαι. Ex quibus apparet, Theodoretum hic legisse in plurali numero: τὰ πρότερον ὑπ' αὐτῶν κατασκευασθέντα. Ipsa tamen orationis consequentia poscere videtur, ut ὑπ' αὐτοῦ potius scribatur. De solo enim Apollonide id affirmat Caius, seu quis alius auctor fuit parvi l byrinthi, illum scilicet duas editiones composuisse sacrorum librorum quarum posterior multum a priore differret. [Ὑπ' αὐτ[illegible]

εὑρεῖν καταπολὺ ἀπᾴδοντα. Ὅσης δὲ τόλμης ἐστὶ τοῦτο τὸ ἁμάρτημα, εἰκὸς μηδὲ ἐκείνους ἀγνοεῖν. Ἢ γὰρ οὐ πιστεύουσιν ἁγίῳ πνεύματι λελέχθαι τὰς θείας γραφὰς, καὶ εἰσὶν ἄπιστοι, ἢ ἑαυτοὺς ἡγοῦνται σοφωτέρους τοῦ ἁγίου πνεύματος ὑπάρχειν· καὶ τί ἕτερον ἢ δαιμονῶσιν [18]; Οὐδὲ γὰρ ἀρνήσασθαι δύνανται ἑαυτῶν εἶναι τὸ τόλμημα, ὁπόταν καὶ τῇ αὐτῶν χειρὶ ᾖ γεγραμμένα, καὶ παρ' ὧν κατηχήθησαν [19]), μὴ τοιαύτας παρέλαβον τὰς γραφάς· καὶ δεῖξαι ἀντίγραφα, ὅθεν αὐτὰ μετεγράψαντο, μὴ ἔχωσιν. Ἔνιοι δὲ αὐτῶν οὐδὲ παραχαράσσειν ἠξίωσαν αὐτὰς, ἀλλ' ἁπλῶς ἀρνησάμενοι τόν τε νόμον καὶ τοὺς προφήτας, ἀνόμου καὶ ἀθέου διδασκαλίας [20]) προφάσει χάριτος, εἰς

---

cepit Zimmermannus. *H.*] — 18) Τί ἕτερον ἢ δαιμονῶσιν i. e. quid aliud *faciunt* quam insaniunt? Ita saepius Graecos dicere constat τί ἄλλο γε ἢ vel εἰ μὴ, et οὐδὲν ἄλλο ἢ (vid. *Heindorf.* ad Plat. Phaed. §. 20. p. 32. cf. *Matthiae ausführliche griechische Grammatik* p. 917 sq. 11.) et Romanos *nihil nisi* v. c. Sueton. Iul. c. XX ut — nihil aliud quam per edicta obnuntiaret. Octav. c. LXXXIII. mox nihil aliud quam vexabatur et deambulabat. Domitian. c. XXI. nihil aliud quam secreto solus deambulabat. *H.* — 19) Καὶ παρ' ὧν κατηχήθησαν. Tota haec pericope usque ad verba illa μὴ ἔχωσι, deest in codice Regio, nec admodum necessaria mihi videtur. Habetur tamen in vetustissimo codice Mazar. Medic. ac Fuketian. et in interpretatione Rufini. [Savil. Cph. MSt. Ion. Steph. *H.*] — 20) Ἀνόμου καὶ ἀθέου διδασκαλίας. Subaudiendum videtur ἕνεκα vel διὰ τῆς ἀνόμου καὶ ἀθέου διδασκαλίας. [Minime vero. Recte iam Strothius locum explicat ita, ut verba ἀνόμου καὶ ἀθέου διδασκαλίας appositio sint vocis χάριτος atque construantur et intelligantur sic: προφάσει χάριτος, ἥτις ἦν (vel potius: ἥντινα εἶναι ἔλεγον) ἡ ἄνομος καὶ ἄθεος αὐτῶν διδασκαλία. *H.*] Ita fere Langus et Musculus hunc locum interpretati sunt, melius profecto quam Christophorsonus. Male etiam Rufinus vertit: *et obtentu impiae huius assertionis,* quasi Graeca sic construenda sint: ἀνόμου καὶ ἀθέου διδασκαλίας προφάσει. Atqui προφάσει χάριτος dixit Eusebius. Quippe haeretici illi, obtentu gratiae quae per evangelium donata est, legem ac prophetas repudiabant. Unde eorum doctrina merito ἄνομος et ἄθεος dicitur, ἄνομος eo quod legem reiicerent, ἄθεος eo quod prophetas unius ac veri dei nuntios repudiarent. [Praeterea verbum παραχαράσσειν corrumpere, adulterare, quod paulo ante legitur, synonymum est verbi ἀφανίζειν (vid. *Schäfer.* ad Dionys. H. de comp. verb. p. 124. sq.), ἐπιδιαστρέφειν et ῥαδιουργεῖν, quae superius legebantur. Insolentius hoc ipsum ῥαδιουργεῖν iungitur accusativo. Cf. *Passow.* s. h. v. Verbum vero ἁπλῶς Valesius vertit *absolute,* melius Strothius: *gerade zu.* Vid *Heindorf.* ad Plat. Gorg. p. 168. B. Cf. Plat. Meno 15. e. ed. *Buttmann.* ἁπλῶς λέγεις τοῦ-

ἔσχατον ἀπωλείας ὄλεθρον κατωλίσθησαν." Καὶ ταῦτα μὲν τού-του ἱστορήσθω [21]) τὸν τρόπον.

Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας λόγου πέμπτον τέλος.

το; Phaedo p. 103. c. Sympos. IX, 10. X, 5. XXIV, 10. *H.*] — 21) Ἱστορείσθω. In optimo codice Mazarino scripsum est ἱστορήσθω, cui lectioni suffragatur etiam codex Fuketianus. [Ἱστορείσθω Reg. Med. Savil. Steph. Vales. Stroth. Zimmermann. Sed lectionem optimi cod. Mazar. et Fuket. utpote aperte meliorem, equidem in textum recipere haud dubitavi. Cf. *Matthiae ausführliche griechische Grammatik* p. 947. extr. *H.*]

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας

Λόγος ϛ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

Περὶ τοῦ κατὰ Σεβῆρον διωγμοῦ.

(Nic. H. E. V, 2.)

Ὡς δὲ καὶ Σεβῆρος διωγμὸν κατὰ τῶν ἐκκλησιῶν ἐκίνει[1]), λαμπρὰ μὲν τῶν ὑπὲρ εὐσεβείας ἀθλητῶν ἐν ἁπάσαις ταῖς ἐκκλησίαις κατὰ πάντα τόπον ἀπετελεῖτο μαρτύρια, μάλιστα δ' ἐπλήθυνεν ἐπ' Ἀλεξανδρείας· τῶν ἀπ' Αἰγύπτου καὶ Θηβαΐδος[2]) ἁπάσης ἀθλητῶν ἀριστίνδην αὐτόθι ὥσπερ ἐπὶ μέγιστον θεοῦ παραπεμπομένων στάδιον, διὰ καρτερικωτάτης τε ποικίλων βα-

---

Cap. I. 1) Σεβῆρος — ἐκίνει. Accurate de persecutione Severiana scripsit solus Spartianus in Severo cap. 16 sq. p. 617. sq. Scriptor. hist. Augustae. vid. *Moshem. Commentt. de rebus Christ. a. C. M.* p. 455. sqq. Quod vero pertinet ad locutionem κινεῖν διωγμὸν, veteres loquuntur eodem modo v. c. Thucyd. VI, 3. 4. Plutarch. Alcibiad. c. XXIII. πόλεμον κινεῖν. Soph. Oed. T. v. 636 κακὰ κινεῖν. Oed. Col. v. 510 sq. τὸ πάλαι κείμενον ἤδη κακὸν ἐπεγείρειν. Actor. XXIV, 5. cf. Liv. hist. IV, 58. 6. VIII, 6, 5. Virg. Georg. I, 509. Hor. Od. IV, 1, 2. ubi *movere bellum* legitur. Τιμωρίας et κολάσεις κινεῖν i. e. infligere, habet Chrysost. hom. Opp. T. XII p. 360. D. T. III. p. 142. D. ed. *Mont.* cf. *Matthaei* ad priorem l. l. Vol. I. p. 98 not. 84. *H.* — 2) Post Θηβαΐδος addidi ex Steph. ἁπάσης monente Readingo, cum Valesius verterit: *ex universa* Aegypto. Readingus tamen nondum in textum recepit. Verba praecedentia ἐν ἁπάσαις ταῖς ἐκκλησίαις omittit Stroth. neque vero quid-

σάνων καὶ θανάτου τρόπων ὑπομονῆς, τοὺς παρὰ θεοῦ στεφάνους ἀναδουμένων. Ἐν οἷς καὶ Λεωνίδης ὁ λεγόμενος Ὠριγένους πατὴρ τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθεὶς, νέον κομιδῇ καταλείπει τὸν παῖδα· ὃς δὴ ὁποίας ἐξ ἐκείνου περὶ τὸν θεῖον λόγον 3) προαιρέσεως ἦν, οὐκ ἄκαιρον διὰ βραχέων διελθεῖν, τῷ μάλιστα πολὺν εἶναι παρὰ τοῖς πολλοῖς τὸν περὶ αὐτοῦ βεβοημένον λόγον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.

Περὶ τῆς Ὠριγένους ἐκ παιδὸς ἀσκήσεως.

(Nic. H. E. V, 3.)

Πολλὰ μὲν οὖν ἄν τις εἴποι, τὸν βίον τοῦ ἀνδρὸς ἐν σχολῇ παραδοῦναι διὰ γραφῆς πειρώμενος, δέοιτο δ' ἂν καὶ ἰδίας ὑποθέσεως ἡ περὶ αὐτοῦ σύνταξις. Ὅμως δ' ἡμεῖς ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐπιτεμνόμενοι 1) τὰ πλεῖστα, διὰ βραχέων ὡς οἷόν τε ὀλίγα ἄττα τῶν περὶ αὐτὸν διελευσόμεθα, ἔκ τινων ἐπιστολῶν 2) καὶ ἱστορίας τῶν καὶ εἰς ἡμᾶς τῷ βίῳ πεφυλαγμένων αὐτοῦ γνωρίμων, τὰ δηλούμενα φέροντες. Ὠριγένους 3), καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν,

---

quam de eo monens. *H.* — 3) *Περὶ τὸν θεῖον λόγον.* Rufinus *divinae legis studia*, Christophorsonus *sacrarum literarum studium* interpretatur, Musculus vero *divinam doctrinam* vertit. Nicephorus in libro V. haec ex Eusebio describens, ἱερὸν λόγον posuit. Observavi autem Eusebium, quoties de evangelio seu de religione Christiana loquitur, θεῖον λόγον in singulari solitum esse dicere, de scripturis vero sanctis cum loquitur, θείους λόγους appellare. Sic in cap. 3. huius libri τὴν εἰς τὸν θεῖον λόγον πίστιν, et cap. 5. in fine.

Cap. II. 1) Ἐπιτεμνόμενοι i. e. in compendium redigentes, ut recte vertit Val. cf. quae monui ad II, prooem. not. 2. *H.* — 2) Ἔκ τινων ἐπιστολῶν κ. λ. Praeterea studiose lectitaverat ipsa Origenis scripta Eusebius cf. VI, 3. 14. 19. 28. 31. 33. 36. *Reuterdahl. de fontt. histor. eccles. Euseb.* p. 67. *H.* — 3) *Φέροντες Ὠριγένους.* Post vocem φέροντες ponendum est punctum. Deinde scribendum a capite Ὠριγένους, καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν, ὡς εἰπεῖν, σπαργάνων, etc. ut scribitur in codice Mazarino. Nec aliter legisse videtur Christophorsonus. Cuius lectionem

ὡς εἰπεῖν, σπαργάνων ἀξιομνημόνευτά μοι εἶναι δοκεῖ. Δέκατον μὲν γὰρ ἐπεῖχε Σεβῆρος τῆς βασιλείας ἔτος, ἡγεῖτο δὲ Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς λοιπῆς Αἰγύπτου Λαῖτος, τῶν δὲ αὐτόθι παροικιῶν τὴν ἐπισκοπὴν νεωστὶ τότε μετὰ Ἰουλιανὸν Δημήτριος ὑπειλήφει. Εἰς μέγα δὴ οὖν τῆς τοῦ διωγμοῦ πυρκαϊᾶς ἀφθείσης, καὶ μυρίων ὅσων τοῖς κατὰ τὸ μαρτυρίον ἀναδουμένων στεφάνοις, ἔρως τοσοῦτος μαρτυρίου τὴν Ὠριγένους ἔτι κομιδῆ παιδὸς ὑπάρχοντος κατεῖχε ψυχὴν, ὡς ὁμόσε τοῖς κινδύνοις χωρεῖν, προπηδᾷν τε καὶ ὁρμᾷν ἐπὶ τὸν ἀγῶνα προθύμως ἔχειν. Ἤδη γέ τοι μικρὸν ὅσον αὐτῷ καὶ τὰ τῆς ἀπὸ τοῦ βίου ἀπαλλαγῆς οὐ πόῤῥω καθίστατο, μὴ οὐχὶ τῆς θείας καὶ οὐρανίου προνοίας εἰς τὴν πλείστων ὠφέλειαν διὰ τῆς αὐτοῦ μητρὸς ἐμποδὼν αὐτῷ τῆς προθυμίας ἐνστάσης [4]. Αὕτη μὲν οὖν τὰ μὲν πρῶτα λόγοις ἱκετεύουσα, τῆς περὶ αὐτὸν μητρικῆς διαθέσεως φειδὼ λαβεῖν παρεκάλει, σφοδρότερον δ᾽ ἐπιτείναντα θεασαμένη, ὅτε γνοὺς ἁλόντα τὸν πατέρα δεσμωτηρίῳ φυλάττεσθαι [5],

---

ac distinctionèm nos hic libenti animo secuti sumus. Porro et illud monendum est, Origenis nomen in codice Mediceo, Maz. et Fuk. semper cum aspiratione scribi, quomodo in Theodori Metochitae commentariis scriptum olim legere memini. Nec displicet haec scriptura. Nam Ὡριγένης dicitur quasi ὡρὶ γεννηθείς. Id est, mature genitus, cui contrarium est ἀωρὶ. — 4) Ἐμποδὼν αὐτῷ τῆς προθυμίας. In libro Moraei ad marginem emendatum inveni, αὐτοῦ τῇ προθυμίᾳ ἐνστάσης. Quod etiam Gruterus in libro suo adnotaverat. Sed cum scripti codices nihil mutent, vulgatam lectionem retinendam esse arbitror. Τῆς προθυμίας igitur refertur ad adverbium ἐμποδὼν, quod genitivo coniungitur, et sic Graeci loqui solent. — 5) Pro φυλάττεσθαι, cum praecedens γνοὺς *cognoscendi*, non *decernendi* s. *statuendi* significationem h. l. habeat, exspectes φυλαττόμενον, praesertim cum alias infinitivi et participii discrimen observet Eusebius. Ita ἐνάγειν τινὰ perpellere aliquem, ut etc. recte dictum est hoc ipso capite et VIII, 14. Similiter I, 13. ποιεῖν sequente Infinitivo est *efficere, ut* etc. Cf. Chrysost. T. XII. p. 369. A. θορυβεῖσθαι αὐτοὺς ἐποίει. Xen. Cyr. I, 6, 19. θαῤῥῆσαι ποιήσαντες Aeschin. diall. II, 13. Soph. Elect. v. 623. *Winer. neutest. Gramm.* p. 26. *Matthiae ausf. griech. Grammatik* p. 1034. 2. Φυλάττεσθαι autem fortasse maluit h. l. scribere Eusebius, ne duo participia ἁλόντα et φυλαττόμενον statim se exciperent. At enim vero poterat vel hoc vitari interponendo inter φυλαττόμενον et ἁλόντα particulam καί. Praeterea ut saepius observavit, ita etiam neglexit severiores hoc in genere leges grammatices Eusebius. Ita H. E. VII, 18. ἣν — εὕρασθαι μεμαθήκαμεν et VIII, 12. διατρίβειν μαθὼν scripsit, quamvis utroque loco

ὅλος ἐγίνετο τῆς περὶ τὸ μαρτύριον ὁρμῆς, τὴν πᾶσαν αὐτοῦ ἀποκρυψαμένη ἐσθῆτα, οἴκοι μένειν ἀνάγκην ἐπῆγεν. Ὁ δέ, ὡς οὐδὲν ἄλλο πράττειν αὐτῷ παρῆν, τῆς προθυμίας ὑπὲρ τὴν ἡλικίαν ἐπιτεινομένης, οὐχ οἷός τε ὢν ἠρεμεῖν, διαπέμπεται τῷ πατρὶ προτρεπτικωτάτην περὶ μαρτυρίου συντάξας ἐπιστολὴν [6]), ἐν ᾗ κατὰ λέξιν αὐτῷ παραινεῖ λέγων· „ἔπεχε, μὴ δι' ἡμᾶς ἄλλο τὶ φρονήσῃς.“ Τοῦτο πρῶτον τῆς Ὠριγένους παιδικῆς ἀγχινοίας, καὶ περὶ τὴν θεοσέβειαν γνησιωτάτης διαθέσεως, ἀνάγραπτον ἔστω τεκμήριον. Καὶ γὰρ ἤδη καὶ τῶν τῆς πίστεως λόγων οὐ σμικρὰς ἀφορμὰς καταβέβλητο, ταῖς θείαις γραφαῖς ἐξέτι παιδὸς ἐνησκημένος. Οὐ μετρίως γοῦν καὶ περὶ ταύτας ἐπεπόνητο, τοῦ πατρὸς αὐτῷ πρὸς τῇ τῶν ἐγκυκλίων παιδείᾳ [7]),

---

ponendum esset participium, quia μανθάνειν ibi non est *discere*, sed *cognoscere*. Et Iustinus M. apud Euseb. H. E. III, 26. γενόμενον — οἰστρηθέντα — ἐξαπατῆσαι οἴδαμεν similiter dixit. Praeterea cf. Index s. vv. ὡς et ὥστε. Quod ad N. T. scriptores pertinet, nihil huius generis quod a consueta dicendi ratione multum discrepet, ex iis commemorat *Winerus* in N. T. Grammatica p. 131. sqq. Sed certe duobus locis puto eos etiam loqui insolentius 1 Timoth. V, 13. ubi μανθάνουσι περιερχόμεναι τὰς οἰκίας i. e. *consuescunt* — *domus circumcursitare*, interprete *Iaspisio* vel discunt d. e., quo sensu μανθάνειν 1 Timoth. V, 4. Philipp. IV, 11. Infinitivo potius et rectius iungitur. Sed alii fortasse 1 Tim. V, 13. μανθάνουσαι absolute dictum esse contendent. Cf. 2 Tim. III, 7., qui locus tamen non est plane parallelus. Praeterea vel apud Xenoph. Cyrop. VI, 2, 11. ἕως ἂν μάθωμεν ὑδροπόται γενόμενοι nescio an se recte habeat. Quamquam alii ibi scribi iubent λάθωμεν. Cf. *Sturz.* Lexic. Xenoph. Vol. III. p. 77. sq. Sed Hebr. X, 34. verbo γιγνώσκειν iungitur Infinitivus, ubi equidem veteres vix ac ne vix quidem Infinitivo usuros fuisse existimo. Cf. *Matthiae* l. l. p. 1078 sq. not. 2. *Kuinoel.* Commentar. ad Act. II, 23. p. 79. ed. II. *H.* — 6) Περὶ μαρτυρίου ἐπιστολήν. Codex Med. Maz. Fuk. et Savil. vocem addunt hoc modo: περὶ μαρτυρίου συντάξας ἐπιστολήν, quod non displicet. — 7) Τῶν ἐγκυκλίων παιδείᾳ. Graeci ἐγκυκλίων μαθημάτων nomine liberales intelligunt disciplinas, quibus pueri instituebantur, mathematicam scilicet, grammaticam et rhetoricam. Philosophia vero eo nomine non continetur, quod innumeris scriptorum testimoniis probari potest. Sic Diogenes Laertius in Zenone et in Chrysippo, et in Democrito, Maximus Tyrius sermone 21. Clemens Alexandrinus in lib. II. stromatei, et Eusebius ipse in cap. 18. infra. Hinc est quod Ariston Ceus nobilis philosophus, eos qui philosophiam contemnentes omne studium suum in illis ἐγκυκλίοις disciplinis collocabant, similes esse dicebat procis Penelopes, qui a domina repulsi ad ancillas se convertebant, ut refert Stobae-

καὶ τούτων οὐ κατὰ πάρεργον τὴν φροντίδα πεποιημένου. Ἐξ ἅπαντος γοῦν αὐτὸν, πρὸ τῆς τῶν Ἑλληνικῶν μαθημάτων μελέτης, ἐνῆγε τοῖς ἱεροῖς ἐνασκεῖσθαι παιδεύμασιν, ἐκμαθήσεις καὶ ἀπαγγελίας 8) ἡμέρας ἑκάστης αὐτὸν εἰσπραττόμενος. Οὐκ ἀπροαιρέτως δὲ ταῦτα ἐγίνετο τῷ παιδὶ, ἀλλὰ καὶ ἄγαν προθυμότατα περὶ ταῦτα πονοῦντι· ὡς μηδ᾽ ἐξαρκεῖν αὐτῷ τὰς ἁπλᾶς καὶ προχείρους τῶν ἱερῶν λόγων ἐντεύξεις, ζητεῖν δέ τι πλέον καὶ βαθυτέρας ἤδη ἐξ ἐκείνου πολυπραγμονεῖν 9) θεωρίας·

---

in sermone 32. Et ita quidem philosophi ab illo disciplinarum orbe philosophiam semovebant. Rhetores vero etiam rhetoricam ex illo numero eximebant. Ita Dionysius Halicarnassensis in epistola ad Tuberonem de Thucydidis dotibus: οὐ γὰρ ἀγοραίοις ἀνθρώποις, οὐδὲ ἐπιδιφρίοις ἢ χειροτέχναις, ἀλλὰ ἀνδράσι διὰ τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων ἐπὶ ῥητορικήν τε καὶ φιλοσοφίαν ἐληλυθόσιν. Theon Sophista in ipso exercitationum suarum exordio, postquam retulit veterum eloquentiae magistrorum hanc fere fuisse ssntentiam, non nisi post philosophiae studia condiscendam esse rhetoricam: Nunc vero, inquit, tantum abest, ut id praestent plerique, ὥστε οὐδὲ τῶν ἐγκυκλίων καλουμένων μαθημάτων ὁτιοῦν μεταλαμβάνοντες ἄττουσιν ἐπὶ τὸ λέγειν. Sunt tamen qui ἐγκυκλίων nomine et rhetoricam et philosophiam ipsam comprehendant, ut Vitruvius in cap. 1. lib. I. et Tzetzes in Chiliadibus. Sed eos falli puto. Nam nomen ipsum ἐγκύκλιος, vulgare aliquid et protritum significat. Hinc est quod apud Demosthenem ἐγκύκλιοι λειτουργίαι dicuntur solemnes et ordinariae functiones, quae distinguuntur a trietarchiis. Hae namque gravissimae erant et onerosissimae. Recte igitur Ammonius de differentiis vocabulorum παῖς δὲ, inquit, ὁ διὰ τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων δυνάμενος ἰέναι. Vide scholiastem Aristophanis in equitibus pag. 297. [Statim post pro πεποιημένου Stroth. ποιουμένου. *H.*] — 8) Ἐκμαθήσεις — — εἰσπραττόμενος i. e. *quosdam divinae scripturae locos memoriae mandare ac recitare quotidie illum iubens*, ut vertit Val. Prorsus vero inauditum Graecis verbum ἐκμάθησις et certe eo quo h. l. legitur, sensu ἀπαγγελία. Nihilominus non habet ista Suicerus. *H.* — 9) Πολυπραγμονεῖν h. l. bono sensu legi satis docet contexta oratio. Est enim idem quod praecedens ἄγαν προθυμότατα περὶ ταῦτα πονοῦντι. Neque igitur Val. recte vertit simpliciter: *scrutaretur*, melius Stroth. *mit vielem Fleiss anstellte*. Sed rarior est veteribus et profanis scriptoribus Graecis melior illa verbi πολυπραγμονεῖν significatio qua illud legitur v. c. apud Plutarch. in vita Lycurgi c. XVIII. Ἐκ τούτου δὲ καὶ κρίνειν τὰ καλὰ καὶ πολυπραγμονεῖν — ἐθίζοντο περὶ τῶν πολιτῶν. Pericl. XXIII. ὁ δῆμος ἀποδέξατο μὴ πολυπραγμονήσας μηδ᾽ ἐλέγξας τὸ ἀπόῤῥητον. Vid. *Casaubonus* ad Strabon. I. p. 9. cf. *Passow*. s. v. 3. Similiter πολυπράγμονες dicuntur periti rerum, usu rerum subacti apud Palaephat. de incredd. I, 1., quem verbi usum ignorat Thesaurus Stephanianus. Patri-

ὥστε καὶ πράγματα παρέχειν τῷ πατρὶ, τί ἄρα ἐθέλοι δηλοῦν τὸ τῆς θεοπνεύστου γραφῆς ἀναπυνθανόμενος βούλημα. Ἐκεῖνος δὲ τῷ μὲν δοκεῖν εἰς πρόσωπον ἐπέπληττεν αὐτῷ, μηδὲν ὑπὲρ ἡλικίαν μηδὲ τῆς προφανοῦς διανοίας περαιτέρω τὶ ζητεῖν παραινῶν, ἰδίως δὲ παρ' ἑαυτῷ τὰ μεγάλα γεγηθὼς, τὴν μεγίστην ὡμολόγει τῷ πάντων ἀγαθῶν αἰτίῳ θεῷ χάριν, ὅτι δὴ αὐτὸν τοιοῦδε πατέρα γενέσθαι παιδὸς ἠξίωσεν. Ἐπιστάντα δὲ ἤδη πολλάκις εὕδοντι [10]) τῷ παιδὶ, γυμνῶσαι μὲν αὐτοῦ τὰ στέρνα φασὶν, ὥσπερ δὲ θείου πνεύματος ἔνδον ἐν αὐτοῖς ἀφιερωμένου, φιλῆσαί τε σεβασμίως, καὶ τῆς εὐτεκνίας μακάριον ἑαυτὸν ἡγήσασθαι. Ταῦτα καὶ ἕτερα τούτοις συγγενῆ περὶ παῖδα ὄντα τὸν Ὠριγένην γενέσθαι μνημονεύουσιν. Ὡς δὲ ἤδη αὐτῷ ὁ πατὴρ μαρτυρίῳ τετελείωτο, ἔρημος ἅμα μητρὶ καὶ βραχυτέροις ἀδελφοῖς τὸν ἀριθμὸν ἓξ, ἑπτακαιδέκατον οὐ πλῆρες ἄγων ἔτος καταλείπεται. Τῆς γεμὴν τοῦ πατρὸς περιουσίας τοῖς βασιλικοῖς ταμείοις ἀναληφθείσης, ἐν σπάνει τῶν κατὰ τὸν βίον χρειῶν σὺν τοῖς προσήκουσι καταστὰς, οἰκονομίας τῆς ἐκ θεοῦ καταξιοῦται καὶ τυγχάνει δεξιώσεως ὁμοῦ καὶ ἀναπαύσεως παρά τινι πλουσιωτάτῃ μὲν τὸν βίον καὶ τὰ ἄλλα περιφανεστάτῃ γυναικὶ, διαβόητον γεμὴν ἄνδρα περιεπούσῃ τῶν τότε ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας αἱρεσιωτῶν· τὸ γένος δ' ἦν οὗτος Ἀντιοχεύς· θετὸν δὲ αὐτὸν υἱὸν εἶχε σὺν ἑαυτῇ, καὶ ἐν τοῖς μάλιστα περιεῖπεν ἡ δεδηλωμένη. Ἀλλὰ τούτῳ γε ἐπάναγκες ὁ Ὠριγένης συνὼν, τῆς ἐξ ἐκείνου περὶ τὴν πίστιν ὀρθοδοξίας ἐναργῆ παρείχετο δείγματα· ὅτι δὴ μυρίου πλήθους διὰ τὸ δοκοῦν ἱκανὸν ἐν λόγῳ τοῦ Παύλου· τοῦτο γὰρ ἦν ὄνομα τῷ ἀνδρὶ· συναγομένου παρ' αὐτῷ οὐ μόνον αἱρετικῶν, ἀλλὰ καὶ ἡμετέρων, οὐδὲ πώποτε προὐτράπη, κατὰ τὴν εὐχὴν αὐτῷ συστῆναι, φυλάττων ἔξέτι παιδὸς κανόνα ἐκκλησίας, βδελυττόμενός τε, ὡς αὐτῷ ῥήματι φησί που αὐτὸς, τὰς τῶν αἱρέσεων διδασκαλίας. Προαχθεὶς δὲ ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἐν τοῖς Ἑλλήνων μαθήμασιν, ἐκθυμότερόν τε καὶ μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτὴν τῇ

---

bus vero ecclesiasticis frequentius quam veteribus in bonam partem πολυπραγμονεῖν **et etiam** παριεργάζεσθαι **dicitur. Vid.** *Suicer.* **Thesaur. T. II. p. 806. II. cf. p. 672. II. Malo tamen sensu legitur illa vox apud ipsum Euseb. de martyr. P. c. XI.** ἥτις αὕτη εἴη—ἀκριβῶς ἐπολυπραγμόνει. **Post sequens vero** ὥστε **inserui** καὶ **cum Steph. Nic. Stroth.** *H.* — **10)** *Εὕδοντι* **dedi cum Steph. Nic. Str. pro** καθεύδοντι **quod scripsit**

περὶ τοὺς λόγους ἀσκήσει ὅλον ἐπιδοὺς ἑαυτὸν, ὡς καὶ παρασκευὴν ἐπὶ τὰ γραμματικὰ μετρίαν [11]) ἔχειν, μετ' οὐ πολὺ τῆς τοῦ πατρὸς τελειώσεως τούτοις ἐπιδεδωκὼς ἑαυτὸν, εὐπόρει τῶν ἀναγκαίων, ὡς ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡλικίᾳ, δαψιλῶς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Ὡς κομιδῇ νέος ὢν τὸν Χριστοῦ λόγον ἐπρέσβευεν.

(Nic. H. E. V, 4. 5.)

Σχολάζοντι δὲ [1]) τῇ διατριβῇ, ὥς που καὶ αὐτὸς ἐγγράφως ἱστορεῖ, μηδενός τε ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας τῷ κατηχεῖν ἀνακειμέ-

---

Val. *H.* — 11) *Μετρίαν ἔχειν.* In codice Medicaeo legitur *οὐ μετρίαν* nec aliter in Mazarino codice, Fuk. et Sav. [*Οὐ* addit quoque Cph. et Stroth. Neutri lectioni favet Nic. Ruf. Sed οὐ deesse recte in Reg. Steph. Val. et Zimm., certum puto, siquidem illud facile proficisci poterat a librariis *μέτριος* nonnisi consueta sua significatione, mediocris, legi opinantibus. At constat illud verbum saepius apud probatissimos scriptores Graecos ita usurpari, ut designet iustum rei modum ac finem et fere conveniat Latino *idoneus*, *rectus*. vid. Thucyd. II, 35. *μετρίως εἰπεῖν*. Plat. Crit. VI. *πῶς οὖν ἂν μετριώτατα σκοποίμεθα αὐτά*. Phaed. §. 83. *μέτρια λέγειν* i. e. recta Plutarch. Cai. Gracch. c. VI. *τὸ περὶ τοῦ σίτου δόγμα μετριώτατον καὶ κάλλιστον* Herod. IV, 48. Lysias p. 74. ed. *Tayl. min.* cf. *Graevius* ad Hesiod. Opp. v. 306. Itaque nostro quoque loco recte vertit Valesius: *παρασκευὴν — μετρίαν ἔχειν, sufficientem* usum ac peritiam — habere. Cf. Euripid. Iphig. A. v. 533. ubi *μέτρια θεὸς* vocatur *Ἀφροδίτη* Sophocl. Philoct. v. 179. *οἷς μὴ μέτριος αἰών*. Hinc mirum profecto, Strothium non solum in germanica sua translatione Eusebii, sed etiam in Graeca editione *οὐ* restituisse, praesertim cum ipse laudaverit Euseb. H. E. VII, 31. *τούτου μετρίως τὰς γραφὰς διηγουμένου κατηκηκόαμεν* et Herodian. II, 2. 7. *ἡλικίαν μετρίως προβεβηκώς*. Propria tamen significatione *μετρίως* hoc ipso capite usurpavit Eusebius: *οὐ μετρίως γοῦν καὶ περὶ ταύτας ἐπεπόνητο*: id quod eo magis poterat inducere librarios, ut h. l. similiter *οὐ* addendum opinarentur. *H.*] Paulo post scribendum est ex iisdem codicibus: *ὡς ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡλικίᾳ δαψιλῶς.* Quomodo etiam in codice Regio scriptum habetur.

Cap. III. 1) *Σχολάζοντι δέ.* Ab his verbis inchoavi caput tertium secutus distinctionem Rufini. At Christophorsonus et caput hoc male di-

νου, πάντων δὲ ἀπεληλαμένων ὑπὸ τῆς ἀπειλῆς τοῦ διωγμοῦ, προσῄεσαν αὐτῷ τινὲς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἀκουσόμενοι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. Ὧν πρῶτον ἐπισημαίνεται γεγονέναι Πλούταρχον, ὃς μετὰ τὸ βιῶναι [2]) καλῶς, καὶ μαρτυρίῳ θείῳ κατεκοσμήθη· δεύτερον Ἡρακλᾶν τοῦ Πλουτάρχου ἀδελφὸν, ὃς δὴ καὶ αὐτὸς παρ᾽ αὐτῷ πλείστην φιλοσόφου βίου καὶ ἀσκήσεως ἀπόδειξιν παρασχὼν, τῆς Ἀλεξανδρέων μετὰ Δημήτριον ἐπισκοπῆς ἀξιοῦται. Ἔτος δ᾽ ἦγεν ὀκτωκαιδέκατον, καθ᾽ ὃ τοῦ τῆς κατηχήσεως προέστη διδασκαλείου. Ἐν ᾧ καὶ προκόπτει ἐπὶ τῶν κατὰ Ἀκύλαν τῆς Ἀλεξανδρείας ἡγούμενον διωγμῶν, ὅτε καὶ μάλιστα διαβόητον ἐκτήσατο παρὰ πᾶσι τοῖς ἀπὸ τῆς πίστεως ὁρμωμένοις τοὔνομα, δι᾽ ἣν ἐνεδείκνυτο πρὸς ἅπαντας τοὺς ἁγίους ἀγνῶτας καὶ γνωρίμους μάρτυρας δεξίωσίν τε καὶ προθυμίαν. Οὐ μόνον γὰρ ἐν δεσμοῖς τυγχάνουσιν, οὐδὲ μέχρις ὑστάτης ἀποφάσεως ἀνακρινομένοις συνῆν, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταύτην ἀπαγομένοις τὴν ἐπὶ θανάτῳ τοῖς ἁγίοις μάρτυσι πολλῇ τῇ παῤῥησίᾳ χρώμενος, καὶ ὁμόσε τοῖς κινδύνοις χωρῶν· ὥστε ἤδη αὐτὸν προσιόντα θαρσαλέως, καὶ τοὺς μάρτυρας μετὰ πολλῆς παῤῥησίας φιλήματι προσαγορεύοντα, πολλάκις ἐπιμανεὶς ὁ ἐν κύ-

---

stinxit, et verba quae in titulo leguntur, perperam est interpretatus. Codex Fuk. caput hoc 3. orditur ab his verbis quae leguntur paulo supra: τῆς γεμὴν τοῦ πατρὸς περιουσίας, etc. Sed nobiscum facit codex Regius, qui caput 3. inchoat ab his verbis: ἔτος δ᾽ ἦγεν ὀκτωκαιδέκατον, etc. paulo infra. — 2) Μετὰ τὸ βιῶναι. Huius verbi vim ac proprietatem non intellexerunt interpretes. Βιοῦν Christiani scriptores dixerunt pro eo quod est *saecularem vitam agere*. Sic Epiphanius in haeresi Dositheorum, et in haeresi 59. ut notavit vir doctissimus D. Petavius in cap. 5. miscellanearum exercitationum, quas ad calcem Iuliani edidit. Quippe βίος, seculum est, ut praeter locos ibidem a Petavio citatos docet Chrysostomus in homilia 9. de elemosyna et decem virginibus, παρθένος ἀποταξαμένη τῷ βίῳ. Sozomenus in lib. VII. cap. penult. Ζήνων δὲ ἔτι νέος ὢν, βίῳ καὶ γάμῳ ἀπαγορεύσας, et in lib. VIII. cap. 23. Hinc est quod Chrysostomus in epistolam Pauli ad Romanos homilia 23. non longe ab initio βιωτικοὺς vocat homines saeculares, quos vulgo laicos dicimus, eosque a presbyteris distinguit et monachis. Δεικνὺς ὅτι ταῦτα διατάττεται καὶ ἱερεῦσι, καὶ μοναχοῖς, οὐχὶ τοῖς βιωτικοῖς μόνον. Porro eo quem dixi sensu accipiendum hic esse verbum βιῶναι, docent sequentia. Ex duobus enim Origenis discipulis, alterum in saeculo honestissime vixisse dicit, alterum vero, Heraclam nomine, clericum fuisse. Id enim sonant haec verba: πλείστην καὶ φιλοσόφου βίου καὶ ἀσκήσεως ἀπό-

κλῳ τῶν ἐθνῶν δῆμος, μικροῦ δεῖν κατέλυσεν, εἰ μὴ τῆς θείας δεξιᾶς βοηθοῦ καθάπαξ τυγχάνων, παραδόξως διεδίδρασκεν. Ἡ δ' αὐτὴ θεία καὶ οὐράνιος χάρις, ἄλλοτε πάλιν καὶ πάλιν [3]), καὶ οὐδ' ἔστιν ὁσάκις εἰπεῖν, τῆς ἄγαν περὶ τὸν Χριστοῦ λόγον προθυμίας τε καὶ παῤῥησίας ἕνεκεν, τηνικαῦτα ἐπιβουλευόμενον αὐτὸν διεφύλαττε. Τοσοῦτος δ' ἦν ἄρα τῶν ἀπίστων ὁ πρὸς αὐτὸν πόλεμος, ὡς καὶ συστροφὰς ποιησαμένους [4]), στρατιώτας αὐτῷ περὶ τὸν οἶκον ἔνθα κατέμενεν, ἐπιστῆσαι, διὰ τὸ πλῆθος τῶν τὰ τῆς ἱερᾶς πίστεως κατηχουμένων παρ' αὐτῷ. Οὕτω δὲ ὁσημέραι ὁ κατ' αὐτοῦ διωγμὸς ἐξεκάετο, ὡς μηκέτι χωρεῖν αὐτὸν τὴν πᾶσαν Ἀλεξανδρέων πόλιν, οἴκους μὲν ἐξ οἴκων ἀμείβοντα, πανταχόθεν δὲ ἐλαυνόμενον, τῆς πληθύος ἕνεκεν τῶν δι' αὐτοῦ τῇ θείᾳ προσιόντων διδασκαλίᾳ· ἐπεὶ καὶ τὰ κατὰ πρᾶξιν ἔργα αὐτῷ, γνησιωτάτης φιλοσοφίας κατορθώματα [5]) εὖ μάλα θαυμαστὰ περιεῖχεν. Οἷον γοῦν τὸν λόγον, τοιόνδε φασὶ τὸν τρόπον, καὶ οἷον τὸν τρόπον, τοιόνδε καὶ τὸν λόγον ἐπεδείκνυτο. Διὸ δὴ μάλιστα συναιρομένης αὐτῷ δυνάμεως θείας, μυρίους ἐνῆγεν ἐπὶ τὸν αὐτοῦ ζῆλον. Ἐπειδὴ δὲ ἑώρα φοιτητὰς ἤδη πλείους προσιόντας, αὐτῷ μόνῳ τῆς τοῦ κατηχεῖν διατριβῆς ὑπὸ Δημητρίου τοῦ τῆς ἐκκλησίας προεστῶτος ἐπιτετραμμένης, ἀσύμφωνον ἡγησάμενος τὴν τῶν γραμματικῶν λόγων διδασκαλίαν τῇ πρὸς τὰ θεῖα παιδεύματα ἀσκήσει, μὴ μελλήσας, ἀποῤῥήγνυσιν ἅτε ἀνωφελῆ καὶ τοῖς ἱεροῖς μαθήμασιν ἐναντίαν τὴν τῶν γραμματικῶν λόγων διατριβήν. Εἶτα λογισμῷ καθήκοντι ὡς ἂν μὴ γένοιτο τῆς παρ' ἑτέρων ἐπικουρίας ἐνδεὴς, ὅσαπερ ἦν αὐτῷ λόγων ἀρχαίων πρότερον συγγράμματα [6]) φιλοκάλως

δεῖξιν παρασχών. — 3) Πάλιν καὶ πάλιν cf. quae monui I, 10 not. 15. *H.* — 4) Συστροφὰς ποιησαμένους. Supple τοὺς ἀπίστους. At Rufinus et Christophorsonus haec verba referunt ad vocem στρατιώτας, male ut opinor. Neque enim Graecae linguae proprietas hunc sensum admittit. Nicephorus vero pessime hunc locum accepit, quasi discipuli Origenis, vim efferatae plebis veriti, militare praesidium ad sui tutelam adsciverint. In codice Maz. et Med. post verbum ποιησαμένους apposita est subdistinctio, optime. [Recte vertit Val. in unum collecti ac *conglobati* cf. Herod. VII, 9. *H.*] — 5) Κατορθώματα i. e. recte facta. Vid. *Suicer.* Thes. T. I. p. 77 sqq. Sexcenties hoc verbo utitur Eusebius. cf. H. E. IV, 2. VI, 19. init. Similiter dicit Lucian. diall. mortt. XIV p. 86. ed. *Voigtländer.* τὰ κατορθούμενα. Praeterea vid. *Lobeck.* ad Phrynich. p. 250 sqq. cf. *Heusinger.* et *Beier.* ad Cicer. de offic. I, 3. *H.* —

ἐσπουδασμένα μεταδοὺς, τοῖς ὑπὸ τοῦ ταῦτα ἐωνημένου φερομένοις αὐτῷ τέτταρσιν ὀβολοῖς τῆς ἡμέρας ἠρκεῖτο, πλείστοις τε ἔτεσι τοῦτον φιλοσοφῶν διετέλει τὸν τρόπον, πάσας ὕλας νεωτερικῶν ἐπιθυμιῶν ἑαυτοῦ περιαιρούμενος, καὶ διὰ πάσης μὲν ἡμέρας οὐ σμικροὺς ἀσκήσεως καμάτους ἀνατλῶν, καὶ τῆς νυκτὸς δὲ τὸν πλείονα χρόνον ταῖς τῶν θείων γραφῶν ἑαυτὸν ἀνατιθεὶς μελέταις, βίῳ τε ὡς ἔνι μάλιστα ἐγκαρτερῶν φιλοσοφωτάτῳ, τοτὲ μὲν τοῖς ἐν ἀσιτίαις γυμνασίοις ἐνασκούμενος, τοτὲ δὲ μεμετρημένοις τοῖς κατὰ τὸν ὕπνον καιροῖς, οὗ μεταλαμβάνειν οὐδ᾽ ὅλως ἐπὶ στρωμνῆς, ἀλλ᾽ ἐπὶ τοὔδαφος διὰ σπουδῆς ἐποιεῖτο. Πάντων δὲ μάλιστα τὰς εὐαγγελικὰς τοῦ σωτῆρος φωνὰς φυλακτέας εἶναι ᾤετο δεῖν [7]), τάς τε περὶ τοῦ μὴ δύο χιτῶνας [8]) μηδ᾽ ὑποδήμασι χρᾶσθαι παραινούσας, μηδὲ μὴν ταῖς περὶ τοῦ μέλλοντος χρόνου φροντίσι κατατρίβεσθαι. Ἀλλὰ καὶ μείζονι τῆς ἡλικίας προθυμίᾳ χρώμενος, ἐν ψύχει καὶ γυμνότητι διακαρτερῶν, εἰς ἄκρον τε ὑπερβαλλούσης ἀκτημοσύνης ἐλαύνων, τοὺς ἀμφ᾽ αὐτὸν εἰς τὰ μάλιστα κατέπληττε· μυρίους μὲν ὅσους λυπῶν εὐχομένους αὐτῷ κοινωνεῖν τῶν ὑπαρχόντων, δι᾽ οὓς ἑώρων αὐτὸν εἰσφέροντα περὶ τὴν θείαν διδασκαλίαν καμάτους. Οὐ μὴν αὐτός γε ἐνδιδοὺς ταῖς καρτερίαις, λέγεται γοῦν καὶ πλειόνων ἐτῶν [9]) γῆν πεπατηκέναι, μηδενὶ μηδαμῶς κεχρημένος ὑποδήματι, ἀλλὰ καὶ οἴνου χρήσεως καὶ τῶν ἄλλων

---

6) *Λόγων ἀρχαίων συγγράμματα.* Rufinus *bibliothecam gentilium scriptorum* interpretatur, melius quam Christophorsonus, qui hunc locum Eusebii de solis veterum oratorum libris accepit. Quasi vero *λόγοι* de solis orationibus dicantur, non etiam de grammatica et philosophia, aut quasi Origenes oratorum libros duntaxat, non autem grammaticorum distraxerit. Musculus quosdam excerptorum libros ab ipso Origene compositos, videtur intellexisse. — 7) *Φυλακτέας — δεῖν* vid. infra cap. XIV not. *H.* — 8) *Ἔχειν* additum legitur in Grut. Ion. Sed recte illud a Valesio, Strothio et Zimmermanno haud insertum esse puto. Vid. I, 2 not. 38. cf. I, 11 not 5. *H.* — 9) *Πλειόνων ἐτῶν* i. e. ut recte vertit Valesius *multos per annos*, *mehrere Iahre hindurch*, *lange*. Statim post pro genitivo eadem significatione dandi casum usurpat Eusebius *πλείστοις τε ἔτεσι ἀπεσχημένος* et superius *πλείστοις τε ἔτεσιν τοῦτον διετέλει φιλοσοφῶν τὸν τρόπον.* Non prorsus huic genitivi usui conveniunt exempla quamvis similia, ex veteribus Graecis laudata in *Matthiae ausführliche griechische Grammatik* p. 692. b. p. 693. c. ed. II. cf. *Thiersch. Grammatik, vorzüglich des homerischen Dialekts* §. 257.

παρὰ τὴν ἀναγκαίαν τροφὴν πλείστοις ἔτεσιν ἀπεσχημένος, ὥστε ἤδη εἰς κίνδυνον ἀνατροπῆς καὶ διαφθορᾶς τοῦ θώρακος [10]) *περιπεσεῖν. Τοιαῦτα δὴ φιλοσόφου βίου τοῖς θεωμένοις παρέχων ὑποδείγματα, εἰκότως ἐπὶ τὸν ὅμοιον αὐτῷ* [11]) *ζῆλον πλεί-*

---

p. 448. ed. III. *H.* — 10) *Τοῦ θώρακος.* Recte Rufinus et Christophorsonus *stomachum* verterunt. Nam subversio stomachi proprie dicitur a Dioscoride et Galeno. — 11) Pro *αὐτῷ* quod utrum in codicibus suis invenerit, male tacuit Valesius, Stephanus legit *αὐτοῦ*. Neque tamen dubito cum Valesio et Strothio praeferre *αὐτῷ* atque *αὐτοῦ* librariis deberi affirmare, qui vel in *patrum* scriptis non minus saepe pro elegantioribus et electis, quibus illi etiam subinde laetiorem reddiderunt orationem suam, dicendi generibus peiores et deteriores inferserint, quam obsoletis et recens cusis, quibus tristior illorum facta est oratio, prisca et genuina illigarint. Cf. quae monui in Praefat. p. V not. 5. Solent enim ipsi veteres in comparationibus constanter fere contendere rem vel personam ipsam cum alius rei proprietatibus, non aliarum rerum proprietates cum aliis. Ita apud Xenoph. Cyrop. V, 14. *ὁμοίαν ταῖς δούλαις εἶχε τὴν ἐσθῆτα* pro *ταῖς δούλων* scil. *ἐσθῆσι*. Homer. Odyss. II, 121. *τάων οὔτις ὁμοῖα νοήματα Πενελοπείῃ Ἤδη*, ubi facillime scribere Homerus poterat *Πενελοπείης* scil. *νοήμασι*. Ibid. IV, 279. Iliad. XVII, 51. *κόμαι Χαρίτεσσιν ὁμοῖαι.* Plutarch. Brutus c. XL. *ταὐτὰ Πομπηΐῳ Μάγνῳ πάσχειν* i. e. *ταὐτὰ τοῖς τοῦ Π. Μ. πάσχειν*. Eodem igitur modo nostro loco dictum est *ἐπὶ τὸν ὅμοιον αὐτῷ ζῆλον* pro *τὸν ὁ. αὐτοῦ* scil. *ζήλῳ*. Accedit quod saepius ita loquitur Eusebius. Ita infra c. 19. *τὴν ἐναντίαν ἐκείνῳ τοῦ βίου πορείαν ἐποιήσατο* III, 28 p. 256. *τὴν αὐτὴν αὐτῷ — στέγην ὑποδῦναι.* III, 39 p. 284. *τῆς ὁμοίας αὐτῷ δόξας κ. λ.* Vit. Const. I, 27. *τὴν ἐναντίαν (ὁδὸν) ἐκείνοις τραπέντα.* cf. Lucian. diall. mortt. XVII p. 97. ed. *Voigtländer*. *τοὐναντίον τοῖς — δεδηγμένοις πέπονθας.* Xen. Cyr. VIII, 8, 13. De N. T. locis vid. *Winer. neutest. Grammatik* p. 98. 4. Praeterea de hoc loquendi genere potissimum vid. *Schäfer. melett. critt.* p. 57. sq. p. 134. ad Dionys. de compos. verbor. p. 170. ad Lamb. B. de ellipss. p. 3 et ad Plinii epist. p. 40. a. cf. *Gronov.* Observv. IV, 8. *Sturz.* Lexic. Xenoph. Vol. III. p. 278. c. *Brunck.* Anal. T. I. p. 499. *Hermann.* ad Viger. p. 717. Imitati illud sunt Romani. Ita Iustin. histor. IV, 3, 2. Ausi facinus *nulli tyranno* comparandum i. e. nullius tyranni facinori. Cic. Tusc. Qu. I, 1. de orat. I, 6. III, 17. Similiter incertus scriptor belli Alexandrini: Metellus, inquit, castra *cum Lepido* coniungit i. e. cum castris Lepidi. Supra tamen III, 32. non observavit consuetum illum dicendi usum Eusebius. Dixit enim ibi: *τῷ τοῦ κυρίου πάθει παραπλήσιον τέλος.* Similiter Eurip. Orest. v. 1056 sq.

— — σὲ δ' αὖ χρεὼν
ὅμοιά πράσσειν τοῖς ἐμοῖς τολμήμασιν.

ους παρώρμα τῶν φοιτητῶν, ὥστε ἤδη καὶ τῶν ἀπίστων ἐθνῶν, τῶν τε ἀπὸ παιδείας καὶ φιλοσοφίας, οὐ τοὺς τυχόντας ὑπάγεσθαι τῇ αὐτοῦ διδασκαλίᾳ [12]· οἷς καὶ αὐτοῖς γνησίως ἐν βάθει ψυχῆς τὴν εἰς τὸν θεῖον λόγον πίστιν δι' αὐτοῦ παραδεχομένοις, διαπρέπειν συνέβαινε κατὰ τὸν τότε τοῦ διωγμοῦ καιρὸν, ὡς καὶ τινὰς αὐτῶν ἀλόντας, μαρτυρίῳ τελειωθῆναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.

Ὅσοι δι' αὐτοῦ κατηχηθέντες προήχθησαν μάρτυρες.

(Nic. H. E. V, 6. 7.)

Πρῶτος μὲν οὖν τούτων ὁ μικρῷ πρόσθεν δηλωθεὶς Πλούταρχος ἦν· οὗ τὴν ἐπὶ θάνατον ἀπαγομένου, σμικροῦ δεῖν αὖθις ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος, συμπαρὼν ναὐτῷ εἰς ὑστάτην τοῦ βίου τελευτὴν, ὑπὸ τῶν αὐτοῦ πολιτῶν ἀνῄρητο, ὡς αἴτιος αὐτῷ πεφηνὼς τοῦ θανάτου· θεοῦ δὲ αὐτὸν ἐτήρει καὶ τότε βουλή. Μετὰ δὲ Πλούταρχον, δεύτερος τῶν Ὠριγένους φοιτητῶν μάρτυς ἀναδείκνυται Σερῆνος, διὰ πυρὸς τὴν δοκιμὴν ἧς παρειλήφει πίστεως, παρεσχημένος. Τῆς αὐτῆς διατριβῆς τρίτος καθίσταται μάρτυς Ἡρακλείδης. Καὶ ἐπὶ τούτῳ τέταρτος Ἥρων· ὁ μὲν πρότερος ἔτι κατηχούμενος, ὁ δὲ νεοφώτιστος, τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθέντες. Ἔτι πρὸς τούτοις τῆς αὐτῆς σχολῆς πέμπτος ἀθλητὴς τῆς εὐσεβείας ανακηρύττεται ἕτερος τοῦ πρώτου [1]) Σερῆνος· ὃν μετὰ πλείστην βασάνων ὑπομονὴν, κεφαλῆς ἀποτομῇ κολασθῆναι λόγος ἔχει. Καὶ γυναικῶν δὲ Ἡραῒς [2]) ἔτι κατηχουμένη, τὸ βάπτισμα,

---

cf. Sophocl. Aiac. v. 215. Contra Germanus in tractatu de synodis Oecumenicis p. 75. ed. *Le Moyne* in Tom. I. Varior. Sacr.: τὰ ὁμοῖα, inquit, *αὐτῶν* φρονοῦντες. Cf. *Matthiae ausführl. Grammatik* p. 706. 1. p. 707 not. 2. p. 848. *H.* — 12) Τῇ δι' αὐτοῦ διδασκαλίᾳ. Codex Medicaeus habet τῇ αὐτοῦ rectius. Nam δι' αὐτοῦ ex sequente linea huc irrepisse videtur. [*Δι'* omisi cum Stroth. *H.*] Regius tamen et Maz. codex nihil mutant. In Fuk. scriptum est τῇ ἑαυτοῦ διδασκαλίᾳ.

Cap. IV. 1) Τοῦ πρώτου cf. I, 2 not. 25. *H.* — 2) Ἡ Ῥα' [Ita Maz. Med. Sav. Steph. Cpb. *H.*] Dudum conieceram scriber

ὥς που φησὶν αὐτὸς, τὸ διὰ πυρὸς [3]) λαβοῦσα, τὸν βίον [4]) ἐξεληλυθεν.

---

esse Ἡραΐς uno verbo, quam coniecturam tandem mihi confirmavit codex Regius et Fuk. in quibus ita distincte scriptum inveni. Adstipulatur etiam Rufinus, qui hunc locum sic interpretatur: *Sed et mulieres plurimae in quibus Hera quaedam Catechumena.* Vulgo excusum est, *erat quaedam Catechumena.* Sed in codice bibliothecae Regiae et in vetustissimo codice Parisiensis ecclesiae ita legitur, ut posui. Ἡραΐς nomen est proprium, ἀπὸ τῆς ἥρας, ex quo fit etiam Ἡραΐσκος, quo nomine fuit quidam philosophus Aegyptius, de quo Suidas et Damascio in vita Isidori. Huius Heraidis memoriam Graeci celebrant die 4. mensis Martii, ut legitur in eorum Menologio quod edidit Canisius, seu potius die 5. ut habet Menaeum Venetiis editum. Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, τῆς ἁγίας μάρτυρος Ἡρωΐδος: lego Ἡραΐδος. Nescio an eadem sit Irais virgo Alexandrina, quae cum aliis apud Antinoum civitatem martyrium passa esse dicitur die 22. Septembris in Romano martyrologio. In Menologio Cardinalis Sirleti die 5. Septembris leguntur haec verba: *Natalis b. martyris Rhaidis, quae igne consumpta est.* Scribendum *Heraidis.* Haec enim ipsa est, cuius hic meminit Eusebius. Tres igitur distinguendae sunt Heraides. Prima est, cuius mentio in Menaeo die 5. Martii, secunda Herais catechumena, cuius mentio in Menologio die 5. Septembris. Tertia Herais virgo Aegyptia orinnda ex loco qui dicitur Tamma, patre Petro presbytero, quae anno aetatis 12. palmam martyrii consecuta est, ut legitur in Menaeo ad diem 23. Septemb. ubi Ἱεραΐς appellatur. In Martyrologio Romano Irais dicitur. — 3) Τὸ διὰ πυρὸς idem est quod alias dicitur βάπτισμα διὰ μαρτυρίου καὶ αἵματος, *lavacrum sanguinis.* Vid. *Suicer.* Thes. T. I. p. 628. 7. *Dodwell. dissert. Cyprian. XII. de secundo martyrii baptismo* p. 107—118. cf. *Augusti Denkwürdigkeiten aus der christl. Archaeologie* Tom. VII. p. 204. *H.* — 4) Τὸν βίον pro τοῦ βίου quia in verbo ἐξέρχεσθαι inest notio *relinquendi.* cf. Chrysost. T. XII. p. 346. D. ed. *Montf.* ἐξῆλθε τὴν θύραν μου. *Held.* ad Caes. B. C. I, 44. vid. *Hermann.* ad Vig. p. 896. 899. Neque Graecis ἐξέρχεσθαι prorsus esse insolitum cum Accusativo iunctum, decent exempla hanc in rem laudata a *Passow.* in Lex. *H.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε.

Περὶ Ποταμιαίνης.

(Nic. H. E. V, 7.)

Ἕβδομος δὲ ἐν τούτοις ἀριθμείσθω Βασιλείδης, τὴν περιβόητον Ποταμίαιναν ἀπαγαγὼν [1]), περὶ ἧς πολὺς ὁ λόγος εἰσέτι νῦν παρὰ τοῖς ἐπιχωρίοις ᾄδεται, μυρία μὲν ὑπὲρ τῆς τοῦ σώματος ἁγνείας τε καὶ παρθενίας, ἐν ᾗ διέπρεψε, πρὸς ἐραστὰς ἀγωνισαμένης· καὶ γὰρ οὖν αὐτῇ ἀκμαῖον πρὸς τῇ ψυχῇ καὶ τὸ τοῦ σώματος ὡραῖον ἐπήνθει· μυρία δὲ ὑπὲρ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἀνατλάσης, καὶ τέλος μετὰ δεινὰς καὶ φρικτὰς εἰπεῖν βασάνους, ἅμα τῇ μητρὶ Μαρκέλλῃ διὰ πυρὸς τελειωθείσης. Φασὶ γέτοι τὸν δικαστὴν, Ἀκύλας [2]) ἦν τούτῳ ὄνομα, χαλεπὰς ἐπιθέντα αὐτῇ κατὰ παντὸς τοῦ σώματος αἰκίας, τέλος ἐφ' ὕβρει τοῦ σώματος μονομάχοις αὐτὴν ἀπειλῆσαι παραδοῦναι· τὴν δὲ βραχύ τι πρὸς ἑαυτὴν ἐπισκεψαμένην [3]), ἐρωτηθεῖσαν ὅ κρίνειε, τοιαύτην δοῦναι ἀπόκρισιν, δι' ἧς ἐδόκει νενομισμένον τι αὐτοῖς [4]) ἀσεβὲς ἀποφθέγξασθαι. Ἅμα δὲ λόγῳ τὸν τῆς απο-

---

Cap. V. 1) Ἀπαγαγὼν i. e. *qui ad supplicium abduxit.* Cf. IV, 17 not. 16. ἐπαγαγὼν h. l. Grut. Cast. *H.* — 2) Ἀκύλας. Hic Aquila praefectus erat Aegypti, ut retulit Eusebius supra in cap. 3. Quo tempore Origenes annum aetatis agebat octavum decimum. — 3) Πρὸς ἑαυτὴν ἐπισκεψαμένην. Ita codex Regius. [Sav. Steph. *H.*] Sed reliqui tres Maz. Med. et Fuk. scriptum habent εἰς ἑαυτὴν ἐπ. [Quod praefero. *H.*] — 4) Αὐτοῖς h. l. significare gentiles, facile patet, unde Valesius etiam vertit *gentilibus*, Stroth. *den Heyden.* Saepius enim vel apud veteres Graecos αὐτὸς refertur ad ea, quae ut non diserte expressa, ita facile possunt aliunde suppleri. Ita h. l. praecedens Ἀκύλας in verbo αὐτοῖς de gentilibus esse cogitandum, satis ostendit. Similiter 1 Thessal. I, 9. per αὐτοὶ significantur incolae istarum regionum quas Paulus adierat. cf. v. 8. II, 1. ubi αὐτοὶ dicitur de Thessalonicensibus et opponi videtur illi αὐτοὶ v. 9. Cf. Plat. Phaed. c. 59. ζῶα δ' ἐπ' αὐτῆς εἶναι ἄλλα τε πολλὰ καὶ ἀνθρώπους — — ὁ δὲ ἡμῖν ἀὴρ, τοῦτο ἐκεῖ τὸν αἰθέρα· τὰς δὲ ὥρας τοῖς κρᾶσιν ἔχειν τοιαύτην κ. λ. Hom. Odyss. II, 154. IX, 39. 40

φάσεως ὅρον καταδεξαμένην, ὁ Βασιλείδης εἷς τις ὢν τῶν ἐν

Ἰλιόθεν με φέρων ἄνεμος Κικόνεσσι πέλασσεν
Ἰσμάρῳ· ἔνθα δ' ἐγὼ *πόλιν* ἔπραθον, ὤλεσα δ' *αὐτούς*.

I. e. urbis incolas. Herodot. II, 90. Plura non minus insignia ex Xenophonte laudavit et explicavit *Sturz.* Lexic. Xenoph. Vol. I. p. 476. Eodem modo saepius loquuntur, N. T. scriptores. Vid. *Winer. Nachträge zur neutestam. Grammatik* p. 207. cf. *Glassii* Philol. Sacr. p. 158. *Kuinoel.* Commentar. ad Ioh. VIII, 44. IX, 23. XVII, 5. Act. IV, 5. Ad subiectum remotius refertur αὐτὸς ab Euseb. H. E. IV, 7. ubi αὐτῷ in verbis, οὐκ εἰς μακρόν γε μὴν *αὐτῷ* ταῦτα προὐχώρει ad diabolum pertinet. Vid. *Paulus Commentar über das N. T.* Tom. II. p. 325. *Lobeck.* ad Phrynich. p. 100. cf. Euseb. V, 1 p. 17. ubi ὅς non referendum ad proxime praecedens verbum Χριστὸς sed ad remotius Ποθεινός. Ibid. p. 19. *οὗτοι* δὲ λοιπὸν κ. λ. V, 5. p. 48. ubi οὗτος referendum ad Irenaeum. Alia insigniora loca N. T. sunt haec: Matth. XIV, 2. ubi αὐτὸς ad Iohannem baptistam, sequens αὐτῷ ad Iesum spectat. Luc. XVIII, 34. καὶ *αὐτοὶ* οὐδὲν τούτων συνῆκαν i. e. οἱ δώδεκα v. 31. 1 Ioh. II, 12. αὐτοῦ ad Christum pertinet, de quo certe initio capitis sermo est. Ibid. V, 20. cf. Hebr. IV, 13. ubi αὐτοῦ nonnisi ad τοῦ θεοῦ v. 12. pertinet, nam de τῷ λόγῳ τ. θ. i. e. effato dei non potest dici πάντα δὲ γυμνὰ κ. λ. *H.* — 5) Τῶν ἐν στρατείας ἀναφερομένων. Rufinus vertit: *unus ex his quibus implere speculatoris officium mos est.* [Valesius vertit: *unus ex apparitoribus*; Cph. *unus ex satellitibus*, Musculus: *qui unus ex nominatis in exercitu erat*, Strothius: *einer von den Trabanten.* Praeterea idem V. D. *Uebersetzung* T. I. p. 114. not. 4. observat: „*Von den gewöhnlichen Bedeutungen des ἀναφέρεσθαι kann hier wohl keine passen. Am nächsten ist die Bedeutung, dass es einen vom Tross anzeigt; dazu gehören auch Profosse, u. s. w. und das Geschäft des Basilides macht diese letztere Bedeutung wahrscheinlich.*" Neque reliquorum VV. DD. praeter Musculi explicationes ab hac magnopere distant et Rufinus haud male *speculatoris* verbo usus videtur. Cf. Sueton. Galb. 35. Oth. 5. Senec. de benef. III, 25. *speculatoribus* occurrit, nihil se deprecari, quominus imperata peragerent, dixit; deinde *cervicem porrexit.* Marc. VI, 27. *Paulus Commentar über das N. T.* Tom. II. p. 67. sq. Quod vero pertinet ad εἷς τις, constat ipsos veteres saepius τὶς cum εἷς, δύο etc. coniungere. Neque tamen equidem puto semper illud pleonastice poni, ut nonnulli VV. DD. contendunt, et nostro loco εἷς τις sane dictum sit, imo τὶς ut alias coniunctum cum verbis quae vel qualitatem vel magnitudinem quandam significant, aut augere sententiae vim aut notionem reddere magis indefinitam et universam certe plerumque, existimo. Prius valere puto v. c. Euseb. H. E. IV, 15. ext. τῶν γε μὴν τότε *περιβόητος* μάρτυς *εἷς τις* ἐγνωρίζετο Πιόνιος, ubi male dedit Stephan. μάρτυς ἐγνωρίζετο καὶ Πιόνιος: recte εἷς τις Cph. Val. Stroth. Significari autem puto illo

στρατείαις ἀναφερομένων [5]), ἀπάγει παραλαβὼν τὴν ἐπὶ θα-

περιβόητος εἷς τις illud, quod Latini dicerent *unus omnium celeberrimus*. Eus. VIII, prooem. Cf. Cornel. Nep. Milt. 1, init. Cicer. Philipp. II, 3, 7. non cum *uno* gladiatore *nequissimo*. Similiter Sophocl. Aiac. v. 1340. ἕν' ἄνδρ' ἰδεῖν ἄριστον pro quo dici posse puto ἕν' ἄνδρα τινα ἀγαθόν. cf. Eus. H. E. V, I. p. 8. sq. τοιοῦτος δή τις ὤν ubi vis vocis τοιοῦτος eodem modo augetur potius quam incertior redditur sententia. Quamquam enim cum εἷς, δύο etc. et τοιοῦτος (vid. *Passow*. s. h. v.) veteres ita non coniungant τὶς, iidem tamen πολύς τις, μικρός τις, σχεδόν τι, πανύ τι hoc modo dicunt, ut notionis vis augeatur. vid. Plat. Phaed. 2. 63. Crit. 6. Eurip. Helen. v. 111. *Koenius* ad Gregor. Cor. p. 7. ed. *Schäfer*. *Toup*. ad Longin. p. 395. *Schäfer*. ad Dion. H. comp. verb. p. 177. *Lehmann*. ad Lucian. Charon. p. 11. not. 28. *Iacobs*. Antholog. P. p. 290. cf. *Matthiae* *ausf. griech. Grammatik* p. 911. Denique ad idem dicendi genus haud scio an pertineat locus N. T. Iohann. XI, 49. εἷς δέ τις ἐξ αὐτῶν Καΐφας ita ut haec verba significent: *unus autem omnium maxime ad eos* (Pharisaeos et ἀρχιερεῖς) *pertinens* (scil. pro sua cogitandi ratione) Caiphas. Cf. v. 50. ubi simpliciter dicitur εἷς ἄνθρωπος. Confirmatur fortasse haec explicatio etiam loco 1 Ioh. II, 19. ἐξ ὑμῶν ἐξῆλθον, ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἐξ ἡμῶν, *sie gehörten uns nicht an, wären nicht die Unsrigen vermöge ihrer Denkart*. Cf. *Iaspis*. ad. h. l. Iam vero ita ut notio existat magis indefinita, veteres quoque εἷς τις, δύο etc. usurpant, unde respondet illud τὶς vel Latino: *circiter, fere*, vel: *nescio quis, qualis tandem cunque*. Vid. Homer. Iliad. I, 144. εἷς δέ τις ἀρχὸς ἀνὴρ βουληφόρος ἔστω i. e. *einer, wer es auch sei*, ut optime explicat *Thiersch*. *Grammatik, vorzüglich des homerischen Dialekts* §. 283. 1. ed. III. Praeterea vid. Sophocl. Oed. T. v. 118. θνήσκουσι γὰρ πλὴν εἷς τις i. e. excepto uno, nescio quo, quem accuratius indicare nolim. ibid. v. 247. Euseb. de mart. P. c. VIII. μία τὶς, quae unde esset orta, non satis norat Eusebius. De πᾶς τις quod legitur apud ipsum Euseb. H. E. IX, 1 ext., vid. Soph. Aiac. v. 28. Electr. v. 984. Oedip. Col. v. 25. Eurip. Rhes. v. 680 sq.

ἴσχε· θάρσει πᾶς
πέλας ἴθι. παῖε, παῖε πᾶς τις ἄν.

Passow. Lex. Tom. II. p. 886. Ex eodem vero hoc posteriori usu vocis τις explicanda erunt loca N. T. Marc. XIV, 51. Luc. VII, 19. XXII, 50. Actor. XXIII, 22. δύο τινὰς, ita ut facile illud etiam intelligatur, ubi illis locis vel *nescio quis* vel *circiter, fere* vertendum sit. Cf. *Bretschneider*. Lexic. Manual. in N. T. s. v. τις. *Voigtländer*. Index ad Lucian. dial. M. s. τις. *Kuinoel*. Commentar. ad Act. XXIII, 22. p. 752 sq. ed. II. *Winer*. *neutestam. Grammatik* p. 60. Sed inde nec locum Actor. XIX, 14. ἦσαν δέ τινες υἱοὶ Σκευᾶ — ἑπτά sollicitandum puto

νάτῳ [6]). Ὡς δὲ τὸ πλῆθος ἐνοχλεῖν αὐτῇ καὶ ἀκολάστοις ἀνυβρίζειν ῥήμασιν ἐπειρᾶτο, ὁ μὲν ἀνεῖργεν ἀποσοβῶν [7]) τοὺς ἐνυβρίζοντας, πλεῖστον ἔλεον καὶ φιλανθρωπίαν εἰς αὐτὴν ἐνδεικνύμενος, ἡ δὲ τῆς περὶ αὐτὴν συμπαθείας ἀποδεξαμένη τὸν ἄνδρα, θαῤῥεῖν παρακελεύεται· ἐξαιτήσεσθαι γὰρ αὐτὸν ἀπελθοῦσαν, παρὰ τοῦ ἑαυτῆς κυρίου, καὶ οὐκ εἰς μακρὸν τῶν εἰς αὐτὴν πεπραγμένων τὴν ἀμοιβὴν ἀποτίσειν αὐτῷ. Ταῦτα δὲ εἰποῦσαν, γενναίως τὴν ἔξοδον ὑποστῆναι, πίττης ἐμπύρου [8]) κατὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματος ἀπ᾽ ἄκρων ποδῶν καὶ μέχρι κορυφῆς ἠρέμα καὶ κατὰ βραχὺ περιχυθείσης αὐτῇ. Καὶ ὁ μὲν τῆς ἀοιδίμου κόρης τοιοῦτος κατηγώνιστο ἆθλος. Οὐ μακρὸν δὲ χρόνον διαλιπὼν ὁ Βασιλείδης, ὅρκον διά τινα αἰτίαν πρὸς τῶν συστρατιωτῶν αἰτηθεὶς, μὴ ἐξεῖναι αὐτῷ τὸ παράπαν ὀμνύναι διεβεβαιοῦτο. Χριστιανὸν γὰρ ὑπάρχειν, καὶ τοῦτο ἐμ-

---

cum *Kuinoelio* l. l. p. 652., qui τινὲς satis suspectum esse censet. Rectius iam *Wahlius* in Clav. in N. T. s. v. τις verba illa exprimenda putat: erant eorum, qui ita agerent, filii, *ni fallor*, septem Sceuae. Neque enim obstare puto, quod *Kuinoelius* l. l. scripsit: „*Probarem hanc interpretationem si τινὲς additum esset vocabulo ἑπτά.*“ Quidni enim Lucas illud τινὲς praemittere potuerit, ut sibi non certo constare de illo numero ante etiam significaret, quam numerum ipsum commemoraret? Praeterea certe Sophocl. Antig. v. 269. λέγει, inquit, τις εἷς. Cf. ibid. v. 262. Euseb. H. E. V, 16 p. 76. ἑτέρας τινὰς δύο κ. λ. *H.*] — 6) Τὴν ἐπὶ θανάτῳ scil. ὁδόν. Eodem modo loquitur noster cap. 3. ἀπαγομένοις τὴν ἐπὶ θανάτῳ et VII, 15. ἀπαχθεὶς τὴν ἐπὶ θανάτῳ. cf. de martyr. Pal. Cap. 8. 11. Est haec plenior formula loquendi pro simplici ἀπαγέσθαι. cf. Ioseph. Antiqq. XIX, 4. *Dorville ad Charit.* p. 432. *Kuhn.* ad Ael. V. H. I, 30. vid. *Schäfer. meletemm. critt.* p. 109. sq. *Lobeck. ad Phryn.* p. 475. Τὴν ἐπὶ θάνατον ἀπαγομένου legitur cap. 4., Chrysost. Opp. T. I. p. 198. E. ed. Montefal. τὴν ἐπὶ θάνατον ἀπιὼν T. VI. p. 135. C. οἱ τὴν ἐπὶ θάνατον ἀπάγομενοι T. XII. p. 358. A. ἀπάγεσθαι ἐπὶ θάνατον omisso τὴν, Chrysost. T. VI. p. 292. C. et ibid. T. II. p. 508. A. ἀπάγεσθαι ἐπὶ θανάτῳ. Denique τὴν ἐπὶ θάνατον ὁδὸν ibid. T. I. p. 470. B. ἐξήγετο τὴν ἐπὶ θάνατον ὁδόν et ibid. T. III. p. 142. E. ἀπήγετο τὴν ἐπὶ θάνατον φέρουσαν ὁδόν. Postremo θανεῖν ἀπάγομαι ex Iosepho legitur apud Euseb. H. E. II, 10. p. 122. ed. nostr. cf. II, 23. p. 164. ξύλῳ τε τὴν πρὸς θάνατον πεπλῆχθαι et Plut. Brutus c. XXVII. ἐπὶ θανάτῳ γένεσθαι. *H.* — 7) Ἀποσοβῶν cum Val. legit Stroth. Contra Steph. Nic. ἀνασοβῶν. *H.* — 8) Πίττης ἐμπύρου, etc. His verbis indicat Eusebius, Potamiaenam in lebetem picis ferventis sensim demissam fuisse. Porro in quatuor codicibus Maz. Med. Fuk.

φανῶς ὁμολογεῖν. Παίζειν μὲν οὖν ἐνομίζετο [9]) τέως ταπρῶτα. Ὡς δὲ ἐπιμόνως ἀπισχυρίζετο, ἄγεται ἐπὶ τὸν δικαστὴν, ἐφ' οὗ τὴν ἔνστασιν ὁμολογήσας, δεσμοῖς παραδίδοται. Τῶν δὲ κατὰ θεὸν ἀδελφῶν ὡς αὐτὸν ἀφικομένων, καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἀθρόας καὶ παραδόξου ταύτης ὁρμῆς πυνθανομένων, λέγεται εἰπεῖν, ὡς ἄρα Ποταμίαινα τρισὶν ὕστερον ἡμέραις τοῦ μαρτυρίου νύκτωρ ἐπιστᾶσα, στέφανον αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ περιθεῖσα εἴη, φαίη τε παρακεκληκέναι χάριν αὐτοῦ τὸν κύριον, καὶ τῆς ἀξιώσεως τετυχηκέναι, οὐκ εἰς μακρόν τε αὐτὸν παραλήψεσθαι. Ἐπὶ τούτοις τῶν ἀδελφῶν τῆς ἐν κυρίῳ σφραγῖδος μεταδόντων αὐτῷ, τῇ μετέπειτα ἡμέρᾳ τῷ τοῦ κυρίου διαπρέψας μαρτυρίῳ, τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται. Καὶ ἄλλοι δὲ πλείους [10]) τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν, ἀθρόως τῷ Χριστοῦ λόγῳ προσελθεῖν κατὰ τοὺς δεδηλωμένους ἱστοροῦνται, ὡς δὴ καθ' ὕπνους τῆς Ποταμιαίνης ἐπιφανείσης καὶ ἐπὶ τὸν θεῖον λόγον προσκεκλημένης [11]) αὐτούς. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὧδε ἐχέτω.

---

et Sav. legitur ἠρέμα καὶ κατὰ μικρὸν, etc. — 9) Ἐνομίζετο MSt. Cph. et Stroth. ἐνόμιζε Steph. *H.* — 10) Ἄλλοι δὲ πλείους κ. λ. *Baronius* ad annum 205. n. 10. observavit ad hanc historiam eamque quae de Basilide praecessit, referenda esse verba Origenis contra Cels. I. p. 34. sq. Κἂν χλευάσῃ δὲ Κέλσος, ὅμως λελέξεται ὅτι πολλοὶ ὥσπερ ἄκοντες προσεληλύθασι Χριστιανισμῷ, πνεύματός τινος τρέψαντος αὐτῶν τὸ ἡγεμονικὸν αἰφνίδιον ἀπὸ τοῦ μισεῖν τὸν λόγον ἐπὶ τὸ ὑπεραποθανεῖν αὐτοῦ, καὶ φαντασιώσαντος αὐτοὺς ὕπαρ ἢ ὄναρ etc. Haec attulit *Lowth.* citante Readingo in Corrigendis. *H.* — 11) Καὶ προσκεκλημένης. In codice Maz. Fuk. Sav. et Med. ita legitur: καὶ ἐπὶ τὸν θεῖον λόγον προσκεκλημένης. Quae tamen verba non admodum necessaria mihi videntur. Porro Rufinus hunc locum pessime accepit, ubi et Potamiaenam Origenis discipulam facit. In quo tamen Rufino refragari equidem non ausim. Etsi enim id diserte non dixit Eusebius, ex eius tamen narratione id colligi videtur. Nam cum martyres qui ex Origenis schola exstiterunt, hic recensens, Basilidem et Potamiaenam illis accenseat, hi quoque ex Origenis discipulis fuerint necesse est. Quod cum de Basilide dici non possit, de Potamiaena certe fit admodum probabile. Ceterum Potamiaenae nomen deductum est a masculino Ποταμίων, eodem modo quo Tryphaena et similia. [Verba ἐπὶ τὸν θεῖον λόγον quae absunt a Reg. Steph., habent quoque Venet. Cph. Str. Contra Bong. ἐπὶ θείων λόγων. *H.*]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ς.

Περὶ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως.

(Nic. H. E. IV, 33.)

Πάνταινον δὲ Κλήμης [1]) διαδεξάμενος, τῆς κατ' Ἀλεξάνδρειαν κατηχήσεως εἰς ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ καθηγεῖτο, ὡς καὶ τὸν Ὠριγένην τῶν φοιτητῶν γενέσθαι αὐτοῦ [2]). Τήν γέ τοι τῶν στρωματέων πραγματείαν ὁ Κλήμης ὑπομνηματιζόμενος, κατὰ τὸ πρῶτον σύγγραμμα χρονικὴν ἐκθέμενος γραφὴν, εἰς τὴν Κομόδου τελευτὴν περιγράφει τοὺς χρόνους· ὡς εἶναι σαφὲς, ὅτι κατὰ Σεβῆρον αὐτῷ πεπόνητο τὰ σπουδάσματα, οὗ τοὺς χρόνους ὁ παρὼν ἱστορεῖ λόγος.

Cap. VI. 1) Πάνταινον δὲ Κλήμης. Haec parum cohaerent cum superioribus. Neque enim Clemens tunc magistri officio in Alexandrinae ecclesiae schola fungebatur, sed Origenes Clementis discipulus. Adde quod de Clemente eiusque libris iam in libro superiore commemoravit Eusebius. Quin et Caius in parvo labyrintho, Clementem refert inter scriptores ecclesiasticos qui ante Victoris papae tempora floruerunt. Verba Caii si quis forte desiderat, habentur supra in fine libri quinti. Recte ergo Rufinus et hoc et sequens caput supra posuit in cap. 3. ubi de Demetrio episcopo agitur, qui catechizandi, id est, docendi in ecclesia magisterium Origeni tribuit. Ex his porro coniicio, Eusebium huic operi ultimam manum non admovisse. — 2) Φοιτητῶν γενέσθαι. In codice Medicaeo ita legitur hic locus: τῶν φοιτητῶν αὐτοῦ παῖδα ὄντα γενέσθαι. Quomodo etiam in codice Maz. Fuk. et Sav. scriptum reperi. [Et apud Cph. Sed cum Reg. Steph. Ruf. Stroth. scripsi τῶν φοιτητῶν γενέσθαι αὐτοῦ. Neque tamen recte Stroth. uncinis inclusit ex mea sententia cap. 6 et 7. Sed tum mutatae lectionis tum huius mei iudicii causam vid. in Excursu XVI ad fin. De verbo φοιτητὴς vid. Eustath. ad Homer. Iliad. IX, 10. 11. Ἀττικοὶ δὲ ὕστερον, τὸ εἰς διδασκαλεῖον ἰέναι φοιτᾶν ἔλεγον, καὶ φοιτητὴν τὸν τοῦτο ποιοῦντα. Xenoph. Cyrop. I, 2, 6. Plat. Alcibiad. I. p. 431. 433. ed. Francofurt. Alciphron. III, 64. cf. Plutarch. Brutus c. IX. βαδίζων εἰς ταὐτὸ — διδασκαλεῖον. H.]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ.

Περὶ Ἰούδα συγγραφέως.

(Nic. H. E. IV, 35.)

Ἐν τούτῳ καὶ Ἰούδας συγγραφέων ἕτερος, εἰς τὰς παρὰ τῷ Δανιὴλ ἑβδομήκοντα ἑβδομάδας ἐγγράφως διαλεχθεὶς, ἐπὶ τὸ δέκατον τῆς Σεβήρου βασιλείας ἵστησι τὴν χρονογραφίαν· ὃς καὶ τὴν θρυλλουμένην τοῦ ἀντιχρίστου παρουσίαν ἤδη τότε πλησιάζειν ᾤετο· οὕτω σφοδρῶς ἡ τοῦ καθ' ἡμῶν τότε διωγμοῦ κίνησις τὰς τῶν πολλῶν ἀνατεταράχει διανοίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η.

Περὶ τοῦ τολμηθέντος Ὠριγένει.

(Nic. H. E. V, 8.)

Ἐν τούτῳ δὲ τῆς κατηχήσεως ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας τοὖργον ἐπιτελοῦντι τῷ Ὠριγένει πρᾶγμά τι διαπέπρακται[1]), φρενὸς μὲν ἀτελοῦς καὶ νεανικῆς, πίστεώς γε μὴν ὁμοῦ καὶ σωφροσύνης[2])

Cap. VIII. 1) Pro *διαπέπρακται*, cuius nullam rationem reddidit Val., Stroth. scripsit. *πέπρακται*. *H.* — 2) *Πίστεως γεμὴν ὁμοῦ καὶ σωφροσύνης*. Ita codex Regius. [Sav. Cph. Ruf. Steph. Stroth. *H.*] Sed reliqui tres Maz. Med. ac Fuketii scribunt *πίστεως δὲ ὅμως σωφροσύνης*, sine coniunctione. [Quod ad iudicium pertinet Eusebii de horribili illo Origenis facinore, quamvis illud fuisse dicat *φρενὸς ἀτελοῦς καὶ νεανικῆς*, *minus perfecti sensus et iuvenilis cuiusdam audaciae*, ut vertit Valesius, quamvis Origenem *simplicius ac iuvenilius* dictum illud Iesu *accepisse* scribat, tamen multo magis ei laudandum visum esse propter illud ausum Origenem, quin etiam nonnisi propter eos aetatis suae homines, qui fortasse minus aspernarentur voluptates sensuum ac corporis, leviter taxasse illud factum Eusebium, plura sunt, quae nos iubent existimare. Ipse enim paulo post *τοσοῦτον ἔργον* vocat ausum Origenis (cf. Galat.

μέγιστον δεῖγμα περιέχον. Τὸ γὰρ, εἰσὶν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἁπλούστερον καὶ νεανικώτερον ἐκλαβὼν [3]), ὁμοῦ μὲν σωτήριον φωνὴν ἀπο-

---

III, 4.) et Demetrium ab initio quidem propter illud in admirationem raptum, sed deinde tanquam ἀτοπώτατον proscribentem quamvis satis callide, levius tantum et ita vituperat, ut eum ἀνθρώπινον aliquid passum esse dicat, siquidem illum sola auctae Origenis dignitatis invidia instigaret ut tantopere vexaret eum, quem spectatissimi Caesareae episcopi ob insignem virtutis ac sapientiae laudem presbyterum delegissent. Ita omnia tam egregie conveniunt indoli Eusebii, orthodoxorum et coelibatus magno et maiori quam par est, admiratori (vid. Euseb. H. E. II, 1 n. 13. II, 17 n. 7. III, 30 n. 1.), ut tanquam in tabula depictam cerni posse putem in hoc suo de Origene et Demetrio iudicio mentem Eusebii. Contra simile Democriti facinus Tertullianus Apolog. c. 46. tantum aberat, ut laudaret, ut adeo, quo melius philosophum posset taxare, istum illud fecisse probabiliter nonnisi fingeret, qua de re verba Attica sale perspersa scripsit *Wieland. sämmtliche Werke* Tom. XIX. p. 137 sq. edid. *I. G. Gruber.* „*Die Ungereimtheit ist so handgreiflich, dass Tertullian die angebliche That unsers Filosofen aus einer andern Ursache ableitet, die ihm aber zum wenigsten eben so ungereimt hätte vorkommen müssen, wenn er nicht gerade vonnöthen gehabt hätte, die Filosofen, die er zu Boden legen wollte, in Strohmänner zu verwandeln.* „*Er* (Democrit) *beraubte sich der Augen, sagt Tertullian, weil er kein Weib ansehen konnte ohne ihrer zu begehren.*" etc. ibid. p. 138. „*dass er* (Democrit), *um gar nicht, oder nicht zu stark von so unschädlichen Geschöpfen* (dergleichen die Abderitinnen waren) *eingenommen zu werden, und weil er auf allen Fall sicher war, dass sie ihm die Augen nicht auskratzen würden, — schwach genug gewesen sei, sich solche selbst auszukratzen: diess mag Tertullian glauben, so lange es ihm beliebt, wir glauben schwerlich, dass es jemand mitglauben wird.*" Cf. de Origene ibid. p. 136. *H.*] — 3) Ἐκλαβὼν i. e. *interpretatus.* Similiter Latini *accipere* et nos *nehmen* dicimus, unde Val.: cum verba illa — simplicius ac iuvenilius *accepisset*, Strothius: *da er die Worte — in strengerem Sinne — nahm.* Neque Graecis illa verbi significatio est inaudita. Cf. Dionys. Halicarn. antiqq. Rom. IX. p. 576. ἵνα δὲ μὴ πρὸς ὀργὴν ἢ ὕβριν λάβῃ τὸ πρᾶγμα, ne rem haberet pro ea de qua irasceretur aut contumeliae loco. Nicol. Dam. historr. p. 78. ed. *Orell.* αἱ μὲν αὐτὸ τὸ πραχθὲν πρὸς ὀργὴν ἐλάμβανον i. e. aliae rem ita acceperunt, quasi de ea recte irascantur. *Valesius* et *Grotius* liberius sed ad sensum recte verterunt, ille: *alii graviter eo facto commoveri*, hic: alios *iracunde id tulisse.* Opponitur enim μετρίως αὐτὸ ἔφερον. Eodem modo δέχεσθαι usurpat Sophocl. Aiac. v. 68. μηδὲ συμφορὰν δέχου τὸν ἄνδρ᾽. Sed ratione veteribus plane inaudita ἐκλαμβάνειν seq. Infinitivo pro οἴεσθαι, νομίζειν dixit Euseb. H. E. III, 8 p. 211. ἣν αὐτὸς — πεπληρῶσθαι ἐξείληφεν. *H.* —

πληροῦν οἰόμενος, ὁμοῦ δὲ καὶ διὰ τὸ νέον τὴν ἡλικίαν ὄντα, μὴ ἀνδράσι μόνον, καὶ γυναιξὶ δὲ τὰ θεῖα προσομιλεῖν, ὡς ἂν πᾶσαν τὴν παρὰ τοῖς ἀπίστοις αἰσχρᾶς διαβολῆς ὑπόνοιαν ἀποκλείσειε, τὴν σωτήριον φωνὴν ἔργοις ἐπιτελέσαι ὡρμήθη, τοὺς πολλοὺς τῶν ἀμφ᾽ αὐτὸν γνωρίμων διαλαθεῖν φροντίσας. Οὐκ ἦν δὲ ἄρα δυνατὸν αὐτῷ καίπερ βουλομένῳ, τοσοῦτον ἔργον ἐπικρύψασθαι. Γνοὺς δῆτα ὕστερον ὁ Δημήτριος, ἅτε τῆς αὐτόθι παροικίας προεστὼς, εὖ μάλα μὲν αὐτὸν ἀποθαυμάζει τοῦ τολμήματος, τὴν δέ γε προθυμίαν καὶ τὸ γνήσιον αὐτοῦ τοῦ πίστεως ἀποδεξάμενος, θαῤῥεῖν αὐτίκα παρακελεύεται καὶ νῦν μᾶλλον ἔχεσθαι αὐτὸν τοῦ τῆς κατηχήσεως ἔργου παρορμᾷ. Ἀλλὰ τότε μὲν οὗτος, τοιοῦτός τις ἦν. Οὐ μακροῖς δὲ χρόνοις ὕστερον ὁ αὐτὸς ὁρῶν εὖ πράττοντα μέγαν τε καὶ λαμπρὸν καὶ παρὰ πᾶσιν ὄντα βεβοημένον, ἀνθρώπινόν τι πεπονθὼς, τοῖς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἐπισκοποῖς καταγράφειν ὡς ἀτοπωτάτου τοῦ πραχθέντος αὐτῷ, ἐπειρᾶτο· ὅτι γε τῶν κατὰ Παλαιστίνην 4)

---

4) Ὅτι γε τῶν κατὰ Παλαιστίνην. Ita quidem codex Regius. [Maz. Fuk. Sav. Steph. Stroth. et ipse ita dedi. Val. cod. Med. lectionem tenuit. *H.*] Apud Nicephorum pro ὅτι γε legitur ἐπεὶ τοίγε quod idem valet. [Cph. ὅτι τε τῶν. Idem pro διαπρέποντες Καισαρείας — — ἐπίσκοποι πρεσβείων habet διαπρέποντες ἐπίσκοποι, Θεόκτιστος ὁ Καισαρείας, καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Ἱεροσολύμων, πρεσβείων quod nescio cur ob inferius ὃν ἀρτίως ἐπίσκοπον τῆς ἐν Ἱεροσολύμων ἐκκλησίας ἐδηλώσαμεν praetulerit *Zimmermannus* ad h. l. Mihi contra haec ipsa verba illius Cph. lectionis originem satis aperire videntur. Nam probabiliter librarii cum non satis perspicerent, quomodo Eusebius se de *Alexandro* Hierosolymorum episcopo antea locutum esse dicere possit, quem tamen ipso nomine haud appellaverat, hoc ipsum Alexandri nomen et ne omnino quidquam deesset, Theoctisti adeo ad hunc nostrum locum adscripserunt. *H.*] In codice Medicaeo legitur ὅτε τῶν, etc. minus recte ut opinor. Nam Eusebius causam aperit, cur Demetrius qui antea Origenem tantopere dilexerat, subito mutatus, eum ubique literis luis laceraverit, eo quod scilicet Caesariensis et Hierosolymitanus episcopi eum ad presbyterii gradum promovissent. In quo non mediocris iniuria Demetrio illata esse videbatur, tum ab episcopis illis, tum ab Origene. Ab Origene quidem, quod ab externis episcopis manuum sibi imponi passus fuisset, nec ab episcopo civitatis suae honorem illum presbyterii exspectasset, ab episcopis vero quod Alexandrinae scholae magistrum hoc facto ad ecclesiam suam transtulisent. [Recte hoc negavit *Beveregius* Annott. in canon. Apost. p. 24. citante Readingo ad h. l., cum non solum Hieronymus in catalogo referat Origenem Athenas per Palaestinam, ubi ordinatus est, proficiscentem,

οἱ μάλιστα δόκιμοι καὶ διαπρέποντες Καισαρείας τε καὶ Ἱεροσολύμων ἐπίσκοποι, πρεσβείων τὸν Ὠριγένην καὶ τῆς ἀνωτάτω τιμῆς ἄξιον εἶναι δοκιμάσαντες, χεῖρας εἰς πρεσβυτέριον αὐτῷ τεθείκασι. Τηνικαῦτα δ' οὖν εἰς μέγα δόξης προελθόντος αὐτοῦ, ὄνομά τε παρὰ τοῖς πανταχῇ πᾶσιν ἀνθρώποις, καὶ κλέος ἀρετῆς καὶ σοφίας οὐ σμικρὸν κτησαμένου, μηδεμιᾶς ἄλλης εὐπορῶν ὁ Δημήτριος κατηγορίας, τῆς πάλαι ἐν παιδὶ γεγονυίας αὐτῷ πράξεως δεινὴν ποιεῖται διαβολὴν, συμπεριλαβεῖν τολμήσας ταῖς κατηγορίαις τοὺς ἐπὶ τὸ πρεσβυτέριον αὐτὸν προάξαντας. Ταῦτα μὲν οὖν μικρὸν ὕστερον [5]) ἐπράχθη. Τότε γε μὴν ὁ Ὠριγένης ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας τὸ τῆς θείας διδασκαλίας ἔργον εἰς ἅπαντας ἀφυλάκτως [6]) τοὺς προσιόντας νύκτωρ καὶ μεθημέραν ἐπετέλει, τοῖς θείοις ἀόκνως μαθήμασι, καὶ τοῖς ὡς αὐτὸν φοιτῶσι, τὴν πᾶσαν ἀνατιθεὶς σχολήν. Ἐπὶ δέκα δὲ καὶ ὀκτὼ ἔτεσι [7]) τὴν ἀρχὴν ἐπικρατή-

---

ecclesiasticam secum attulisse epistolam, et ipsi quoque Aegypti et Alexandriae episcopi in epistola synodica adversus Origenis doctrinam χειροτονηθέντα αὐτὸν πρεσβύτερον ὑπὸ τῆς κανονικῆς τε καὶ μιᾶς χειρὸς ἀληθινῆς agnoscant, sed etiam, quod equidem summum puto, ipse Eusebius diserte dicat, nihil aliud obiecisse Demetrium Origeni praeter illud, quod iuvenis iste peccaverat contra Canon. 22. ὁ ἀκρωτηριάσας ἑαυτὸν μὴ γινέσθω κληρικός, et cuius postea poenituit ipsum Origenem, quod constat ex ipsius verbis in Matth. XIX, 12. et contra Cels. lib. VII. Simul satis aperte invidiae accusat Demetrium Eusebius cum Hieronymo epist. 29. neque vero equidem plane acquiescere possum in subtiliori disputatione *Moshemii Commentt. de rebus Ch. a. C. M.* p. 671 sqq. cf. *Huetius* in Origenianis. *H.*] Porro hic non contemnenda oritur difficultas, cur duo simul episcopi Origenem presbyterum ordinaverint. Mihi videtur id eius honori datum fuisse, ut duo simul episcopi ei manum imponerent. Quo facto, in duabus ecclesiis sedendi et cum aliis presbyteris communicandi ius habebat. Vide infra caput 23. et 27. Ex quibus coniectura nostra prorsus confirmatur. Fuit quidem consuetudo, ut cum quis ad presbyterium vel diaconatum promoveretur, aliquot episcopi interessent, quo illustrior ac celebrior esset promotio, ut docet Innocentius in epistola ad Marcianum episcopum. Photius certe in biblioth. cap. 118. ait, Theoctistum ipsum ordinationem celebrasse, Alexandrum vero eam comprobasse. [Strothius coniicit propterea potius duos episcopos simul Origeni imposuisse manus, quod hi de προεδρίᾳ semper inter se certarent atque inde plures actus ecclesiasticos coniunctim administrarent. *H.*] — 5) *Μικρὸν ὕστερον.* Hinc infra cap. 23. repetit ista Eusebius. *H.* — 6) *Ἀφυλάκτως.* Huius vocis multiplex est significatio. Et Rufinus quidem eam ita exposuit: *Ve-*

σαντα Σεβῆρον, Ἀντωνῖνος ὁ παῖς διαδέχεται. Ἐν τούτῳ δὲ τῶν κατὰ τὸν διωγμὸν ἀνδρισαμένων, καὶ μετὰ τοὺς ἐν ὁμολογίαις ἀγῶνας διὰ προνοίας θεοῦ πεφυλαγμένων, εἷς τις ὢν ὁ Ἀλέξανδρος, ὃν ἀρτίως ἐπίσκοπον τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας ἐδηλώσαμεν, οἷα ταῖς ὑπὲρ Χριστοῦ διαπρέψας ὁμολογίαις [κατὰ τὸν τοῦ διωγμοῦ καιρὸν], τῆς δηλωθείσης ἐπισκοπῆς 8) ἀξιοῦται, ἔτι Ναρκίσσου, ὃς ἦν αὐτοῦ πρότερος, περιόντος τῷ βίῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

Περὶ τῶν κατὰ Νάρκισσον παραδόξων.

(Nic. H. E. V, 9.)

Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα παράδοξα οἱ τῆς παροικίας πολῖται ὡς ἐκ παραδόσεως τῶν κατὰ διαδοχὴν ἀδελφῶν, τοῦ Ναρκίσσου μνημονεύουσιν· ἐν οἷς καὶ τοιόνδε τι θαῦμα δι' αὐτοῦ γεγονὸς

lut abscissis omnibus impedimentis liber prorsus et cum omni fiducia rem gerebat, Musculus vero vertit *sine discrimine*, quem secutus Christophorsonus ita interpretatur: *nulla habita personarum ratione.* Mihi Rufini versio magis arridet. [Vertit Val. *libere et absque ullo impedimento. H.*] Nam antequam Origenes seipsum evirasset, maxima cautela opus habebat, ut cum virginibus ac foeminis quae institutionis causa ipsum adibant, conversaretur, ne obsceni rumoris occasionem ullam praeberet. Postea vero amputata sibi virilitate, liberius deinceps munus suum exsequebatur nec tanta cautione indigebat. [Paulo post ἐτέλει cum Steph. habet Stroth. *H.*] — 7) Ἐπὶ δέκα δὲ καὶ ὀκτώ. In vetustissimo Rufini codice qui olim fuit ecclesiae Parisiensis, ab iis verbis caput IX. inchoatur, sicut et Christophorsonus distinxit. — 8) Τῆς δηλωθείσης ἐπισκοπῆς. Ante haec verba in codice Maz. et Fuk. [Cph. Ex Nic. nihil cognosci potest. *H.*] legitur κατὰ τὸν τοῦ διωγμοῦ καιρὸν, etc. Sed haec verba prorsus superflua sunt: cum initio huius periodi id dixerit Eusebius. [Neque leguntur illa verba Reg. Sav. Steph. Ruf. atque expunxerunt Stroth. Zimmermannus. Nos uncis illa inclusimus. *H.*] De hoc Alexandro Eusebius in chronico ad ann. 12. Severi qui erat secundus annus persecutionis, haec habet: *Alexander ob confessionem dominici nominis insignis habetur.*

ἱστοροῦσι. Κατὰ τὴν μεγάλην ποτὲ τοῦ πάσχα διανυκτέρευσιν [1]), τοὔλαιον [2]) φασὶ τοῖς διακόνοις ἐπιλιπεῖν. Ἐφ' ᾧ τὸ πᾶν πλῆθος δεινῆς ἀθυμίας διαλαβούσης, τὸν Νάρκισσον τοῖς τὰ φῶτα παρασκευάζουσιν ἐπιτάξαι, ὕδωρ ἀνιμήσαντας [3]) ἔκ τινος παρακειμένου φρέατος, ὡς αὐτὸν κομίσαι. Τούτου δὲ ἅμα λόγῳ πραχθέντος, ἐπευξάμενον τῷ ὕδατι, ἐγχέαι κατὰ τῶν λύχνων πίστει τῇ εἰς τὸν κύριον γνησίᾳ παρακελεύσασθαι. Ποιησάντων δὲ καὶ τοῦτο, παρὰ πάντα λόγον δυνάμει παραδόξῳ καὶ θείᾳ μεταβαλεῖν ἐξ ὕδατος εἰς ἐλαίου πιότητα [4]) τὴν φύσιν, παρά τε πλείστοις τῶν ἀδελφῶν ἐπὶ μήκιστον [5]) ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς ἡμᾶς βραχύ τι δεῖγμα τοῦ τότε θαύματος φυλαχθῆναι. Ἄλλα τε πλεῖστα περὶ τοῦ βίου τοῦδε τοῦ ἀνδρὸς μνήμης ἄξια καταλέγουσιν, ἐν οἷς καὶ τοιόνδε τι. Τὸ εὔτονον [6]) αὐτοῦ καὶ στεῤῥὸν τοῦ βίου φαῦλοί τινες ἀνθρωπίσκοι μὴ οἷοί τε φέρειν, δέει τοῦ μὴ δίκην ὑποσχεῖν ἁλόντας, διὰ τὸ μυρία κακὰ ἑαυτοῖς συνειδέναι [7]), σύσκευὴν κατ' αὐτοῦ προλαβόντες συῤῥάπτουσι, καί τινα δεινὴν καταχέουσιν αὐτοῦ διαβολήν. Εἶτα πιστούμενοι τοὺς ἀκροωμένους, ὅρκοις ἐβεβαίουν τὰς κατηγορίας· καὶ ὁ μὲν

Cap. IX. 1) *Κατὰ — διανυκτέρευσιν.* Cf. *Valesius* ad II, 17. et quos laudat Reading., Lactant. Inst. VII, 19. Isidor. Orig. VI, 17. Hieronym. ad Matth. XXV, 6. Constitut. apost. V, 19. apud Cotelerium. *H.* — 2) *Τοὔλαιον* vid. Can. Apost. III. *μὴ ἐξὸν ἔστω προσάγεσθαί τι ἕτερον εἰς τὸ θυσιαστήριον, ἢ ἔλαιον εἰς τὴν λυχνίαν καὶ θυμίαμα τῷ καιρῷ τῆς ἁγίας προσφορᾶς*, observante Read. *H.* — 3) *Ὕδωρ ἀνιμήσαντας.* De hoc miraculo conferri iubet *Dodwellum* Diss. in Iren. II. n. 49. *Lowthius. H.* — 4) *Εἰς ἐλαίου ποιότητα.* [Ita Reg. Maz. Med. Sav. Cph. Steph. Ex Nic. nihil liquet. *H.*] Scribendum videtur *πιότητα*, quomodo etiam legit Rufinus. Sic enim vertit: *aquae natura in olei pinguedinem versa.* Sed et in Moraei libro ita ad marginem emendatum inveni. Codex quoque Fuk. ita diserte scriptum habet. [*Πιότητα* in textum recepi cum Stroth. *H.*] — 5) *Ἐπιμήκιστον.* Rectius in codice Medicaeo ac Maz. et apud Nicephorum in libro V. cap. 9. legitur *ἐπὶ μήκιστον*, quam lectionem secutus est Musculus. At Christophorsonus vulgatam scripturam sequi maluit pessime. — 6) *Τὸ εὔτονον — βίου.* Valesius recte vertit: *vigorem et constantiam vitae illius.* Cf. Euseb. H. E. V, 1. *ἀγῶνος μεγάλου τόνον ἐνεγκεῖν μὴ δυνάμενοι* et quae annotavi ad IV; 11 not. 10. Act. XVIII, 28. Philipp. III, 14. Cicer. Cat. mai. XI. *Intentum enim animum tanquam arcum habebat,* nec languescens succumbebat senectuti. Xenoph. Hier. IX, 6. *Wetsten.* ad Luc. XXIII, 10. *H.* — 7) *Ἑαυτοῖς συνεγνωκέναι.* In codice Med. et Maz. scribitur *συνειδέναι*, quibus consentit codex Fuk. et Sav. [MSt.

ἦ μὴν ἀπόλοιτο πυρὶ ὤμνυεν, ὁ δὲ ἦ μὴν σκαιᾷ νόσῳ [8]) δαπανηθείη τὸ σῶμα, ὁ δὲ τρίτος ἦ μὴν τὰς ὁράσεις πηρωθείη. Ἀλλ' οὐδ' οὕτως αὐτοῖς, καίπερ ὀμνύουσι, τῶν πιστῶν τις προσεῖχε τὸν νοῦν, διὰ τὴν εἰς πάντας λάμπουσαν ἐκ τοῦ παντὸς σωφροσύνην τε καὶ πανάρετον ἀγωγὴν τοῦ Ναρκίσσου. Αὐτός γε μὴν τὴν τῶν εἰρημένων μηδαμῶς ὑπομένων μοχθηρίαν, καὶ ἄλλως ἐκ μακροῦ τὸν φιλόσοφον ἀσπαζόμενος βίον, διαδρὰς πᾶν τὸ τῆς ἐκκλησίας πλῆθος, ἐν ἐρημίαις καὶ ἀφανέσιν ἀγροῖς λανθάνων, πλείστοις ἔτεσι διέτριβεν. Ἀλλ' οὐ [9]) καὶ ὁ τῆς δίκης μέγας ὀφθαλμὸς [10]) ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις ἠρέμει, μετῄει δὲ

MG. Stroth. *H.*] — 8) Ἦ μὴν σκαιᾷ νόσῳ. Rufinus vertit *regio morbo.* Langus autem interpretatur *morbo sontico.* Christophorsonus *foedo ac scevo morbo,* quod ad Rufini interpretationem propius accedit. Nam Rufinus per morbum regium, lepram intelligit, ut ex sequentibus apparet. Sic in libro X. cap. 25. de Eunomio loquens: *Vir corpore et anima leprosus, et interius exteriusque morbo regio corruptus.* Certe Gregorius Nyssenus in libro I. contra Eunomium pag. 307. leprosum illum fuisse testatur his verbis: ὁ εἰσδύνων εἰς τὰς οἰκίας αὐτόκλητος, οὐδὲ τὴν ἐκ τοῦ πάθους ἀηδίαν τῇ καθ' ἑαυτὸν διαγωγῇ περιστέλλων, οὐδὲ τὴν φυσικὴν τῶν ὑγιαινόντων πρὸς τοὺς τοιούτους ἀποστροφὴν λογιζόμενος. Quem locum non intellexit interpres, cuius versio ita emendanda est: *Qui non vocatus in aedes alienas irrepit, et morbi sui foeditatem domus propriae secreto non tegit, nec animo reputat, quantopere sani huiusmodi viros aversentur.* Idem Rufinus in libro II. adversus Hieronymum: *Nam quis est* inquit, *qui cum morbo regio laboret, et de ipso capite et vultu ac vita periclitetur, magnopere clamet, quod non leve* παρωνύχιον *pedis, aut per facilis ungulae suae offensa curetur?* Ita etiam Hieronymus in vita Hilarionis de Adriano loquens eius discipulo, *post aliquantum temporis computruit morbo regio*, et in lib. I adversus Rufinum sub finem. Idem tamen in libro de obitu Blasillae lepram aperte distinguit a morbo regio: *Quid causae est, ut saepe bimuli, trimuli a daemonio arripiantur, repleantur lepra, morbo regio devorentur?* Et in epistola ad Pammachium de obitu Paulinae: *hic debilitatus a parvo* (lego, *a lepra*) *non sibi mendicat stipem, ille putrefactus morbo regio, supervivit cadaveri suo.* — 9) Ἀλλ' οὐκ ἐᾷ. [Ita Reg. Steph. *H.*] In codice Med. et Maz. ita legitur hic locus: ἀλλ' οὐ καὶ ὁ τῆς δίκης μέγας ὀφθαλμὸς ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις ἠρέμει. Quam scripturam confirmat Nicephorus. Itaque eam merito alteri praeferendam puto, praesertim cum Fnk. et Sav. codicum consensus accedat. [Nec non Venet. Cph. Rufin. Stroth. *H.*] — 10) Ὁ τῆς δίκης μέγας ὀφθαλμὸς sc. θείας cf. paulo inferius verba: τοῦ πάντων ἐφόρου θεοῦ τρέσας τὴν ἀδιάδραστον δίκην et locus egregius Isidori Pelus. epist. V, 368. Μέγας καὶ ὀξυδερκής, καὶ ἀκοίμητος ὁ τῆς θείας δίκης

ὡς τάχιστα τοὺς ἀσεβεῖς, αἷς καθ' ἑαυτῶν ἐπιορκοῦντες[11]) κατεδήσαντο ἀραῖς. Ὁ μὲν οὖν πρῶτος, ἐκ μηδεμιᾶς προφάσεως ἁπλῶς οὕτω σμικροῦ διαπεσόντος[12]) ἐφ' ἧς κατέμενεν οἰκίας, σπινθῆρος, νύκτωρ ὑφαφθείσης ἁπάσης, παγγενῆ καταφλέγεται. Ὁ δὲ ἀθρόως τὸ σῶμα ἐξ ἄκρων ποδῶν ἐπὶ κεφαλὴν, ἧς αὐτὸς προσετίμησεν ἑαυτῷ, νόσου πίμπλαται. Ὁ δὲ τρίτος τὰς τῶν προτέρων συνιδὼν ἐκβάσεις, καὶ τοῦ πάντων ἐφόρου θεοῦ τρέσας τὴν ἀδιάδραστον δίκην, ὡμολόγει μὲν[13]) τοῖς πᾶσι τὰ κοινῇ σφίσιν αὐτοῖς ἐσκαιωρημένα, τοσαύταις δὲ κατετρύχετο μεταμελόμενος οἰμωγαῖς, δακρύων τε ἐς τοσοῦτον οὐκ ἀπέλιπεν, ἕως ἄμφω διεφθάρη τὰς ὄψεις. Καὶ οἵδε μὲν τῆς ψευδολογίας τοιαύτας ὑπέσχον τιμωρίας.

ὀφθαλμός· καὶ οὐ μόνον τὰ ἐν φανερῷ δρώμενα ἐφορᾷ, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν παραβύστῳ τολμώμενα ἀνιχνεύει, καὶ τὰ τῆς καρδίας κινήματα καταλαμβάνει. cf. *Suicer.* Thes. T. II. p. 533. Non minus insignis locus est Xenoph. Mem. I, 5, 17. οἴεσθαι οὖν χρὴ καὶ τὴν ἐν παντὶ φρόνησιν τὰ πάντα ὅπως ἂν αὐτῇ ἡδὺ ᾖ, οὕτω τίθεσθαι, καὶ μὴ τὸ σὸν μὲν ὄμμα δύνασθαι ἐπὶ πολλὰ στάδια ἐξικνεῖσθαι, τὸν δὲ τοῦ θεοῦ ὀφθαλμὸν ἀδύνατον εἶναι ἅμα πάντα ὁρᾷν κ. λ. ibid. 18. γνώσῃ τὸ θεῖον, ὅτι τοσοῦτον καὶ τοιοῦτόν ἐστιν, ὥσθ' ἅμα πάντα ὁρᾷν, καὶ πάντα ἀκούειν, καὶ πανταχοῦ παρεῖναι, καὶ ἅμα πάντων ἐπιμελεῖσθαι. Cf. Homer. Odyss. VIII, 285. Virg. Aen. XI, 725 sq. Iliad. X, 515. XIII, 10. XIV, 135. Ineptius autem Eusebius ἠρέμει, inquit, ὀφθαλμός. Sensus: At nec quievit ad ea, quae facta erant, magnus et iustus et oculis quasi cuncta perlustrans deus. cf. *Val.* ad Eus. de laudibus Constantini c. XVII p. 288. *H.* — 11) Καθ' ἑαυτῶν ἐπιορκοῦντες. Huius loci sensum non intellexerunt Interpretes. Ait igitur Eusebius, periuros illos non adversus Narcissum, sed adversus semetipsos peierasse. In quo alludere videtur ad illud, quod legitur in psalmo *Et mentita est iniquitas sibi.* Fraus enim plerumque recidere solet in caput ipsius, qui eam adversus alterum concinnavit. — 12) Διαπεσόντος. Nicephorus scintillam e lucerna exsiliisse dicit. Musculus vero et Christophorsonus eam in domum periuri illapsam esse interpretati sunt, quasi caelitus decidisset. Quod Eusebius refutat his verbis, ἐφ' ἧς κατέμενεν οἰκίας. — 13) Ὁμολογεῖ μὲν τὰ κοινῇ. Sic legitur in codice Regio. [Sav. Steph. *H.*] Sed cum reliqui codices Maz. Med. ac Fuk. [cum Nic. *H.*] scriptum habeant, ὡμολόγει, eam scripturam magis probo. Sequitur enim κατετρύχετο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπισκόπων.

(Nic. H. E. V, 10.)

Τοῦ δὲ Ναρκίσσου ἀνακεχωρηκότος, καὶ μηδαμῶς ὅπη ὢν τυγχάνοι, γινωσκομένου, δόξαν τοῖς τῶν ὁμόρων ἐκκλησιῶν προεστῶσιν, ἐφ᾽ ἑτέρου μετίασιν ἐπισκόπου χειροτονίαν. Δῖος τούτῳ ὄνομα ἦν· ὃν οὐ πολὺν προστάντα χρόνον, Γερμανίων διαδέχεται· καὶ τοῦτον Γόρδιος, καθ᾽ ὃν ὥσπερ ἐξ ἀναβιώσεως ἀναφανεὶς ποθὲν ὁ Νάρκισσος, αὖθις ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν ἐπὶ τὴν προστασίαν παρακαλεῖται, μειζόνως ἔτι μᾶλλον τῶν πάντων ἀγασθέντων αὐτὸν, τῆς τε ἀναχωρήσεως ἕνεκα καὶ τῆς φιλοσοφίας, καὶ ἐφ᾽ ἅπασι δι᾽ ἣν παρὰ τοῦ Θεοῦ κατηξίωτο ἐκδίκησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ.

Περὶ Ἀλεξάνδρου.

Καὶ δὴ μηκέθ᾽ οἵουτε ὄντος λειτουργεῖν διὰ λιπαρὸν γῆρας, τὸν εἰρημένον Ἀλέξανδρον ἐπίσκοπον ἑτέρας ὑπάρχοντα παροικίας, οἰκονομίᾳ Θεοῦ ἐπὶ τὴν ἅμα τῷ Ναρκίσσῳ λειτουργίαν [1]) ἐκάλει, κατὰ ἀποκάλυψιν νύκτωρ αὐτῷ δι᾽ ὁράματος φανεῖσαν. Ταύτῃ δ᾽ οὖν ὥσπερ κατά τι θεοπρόπιον ἐκ τῆς τῶν Καππα-

---

Cap. XI. 1) Ἐπὶ τὴν — λειτουργίαν. Cf. Euseb. VII, 32. Postea vero sancitum est Can. 23. concilii Antiocheni, ἐπισκόπῳ μὴ ἐξεῖναι ἀντ᾽ αὐτοῦ καθιστᾷν ἕτερον ἑαυτοῦ διάδοχον, κἂν περὶ τῇ τελευτῇ τοῦ βίου τυγχάνῃ cf. Can. Apost. 76. Neque vero semper illud observatum esse exemplum Severi, qui in Milevitana ecclesia *successorem sibi designavit*, teste August. epist. 110. et ipsius Augustini, qui a Valerio adhuc superstite episcopus Hipponensis ordinatus est, et se Eradium successorem sibi designasse ipse testatur, docet. Haec ex *Bevereg*. annott. in Can. Conc. Ant.

δικῶν γῆς [2]) ἔνθα τὸ πρῶτον τῆς ἐπισκοπῆς ἠξίωτο, τὴν πορείαν ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα εὐχῆς καὶ τῶν τόπων ἱστορίας ἕνεκεν [3]) πεποιημένον, φιλοφρονέστατα οἱ τῇδε ὑπολαβόντες, οὐκέτ᾽ οἴκαδε αὐτῷ παλινοστεῖν ἐπιτρέπουσι, καθ᾽ ἑτέραν ἀποκάλυψιν καὶ αὐτοῖς νύκτωρ ὀφθεῖσαν, μίαν τε φωνὴν [4]) σαφεστά-

---

tioch. p. 193. attulit Lowth. *H.* — 2) Ἐκ τῆς τῶν Καππαδοκῶν γῆς. Alexandrum in Cappadocia quidem episcopum prius fuisse ait Eusebius, sed nomen ipsius urbis non addit. Ego vero Flaviadis episcopum illum fuisse reperio. Sic enim scribitur in lib. V iuris Graeco - Romani, ubi agitur de translationibus episcoporum. — 3) Τῶν — ἕνεκεν. Cf. Cyprian. epist. 75. Post ὑπολαβόντες, ἀδελφοὶ cum Steph. Ruf. Stroth. omisi. Habent autem illud Nic. Cph. Val. Zimm. *H.* — 4) Μίαν τε φωνήν. Christophorsonus et Musculus hic legerunt μιᾷ τε φωνῇ σαφεστάτῃ, etc. quam scripturam confirmat etiam Nicephorus. Sed nihil omnino mutandum videtur. Nam praeter revelationem, ait Eusebius, vocem insuper quandam auditam esse. Ac meo quidem iudicio optime Rufinus narrationem Eusebii, quae minus plana est, correxit. Ait enim, revelationem quidem illam de Alexandro, Narcisso et aliis viris sanctis a deo immissam fuisse, vocem autem ab omni populo auditam fuisse. Quod certe longe est probabilius. Rufinum ergo, tantum abest, ut in eo reprehendam, quod Eusebii sententiam mutavit, quin potius laudandum existimo. Est enim boni interpretis officium, ea quae ab auctoribus perperam dicta sunt, leniter emendare, dummodo id circa periculum sententiae et cum iudicio fiat. [Quaeritur, Eusebius utrum ipse omnia ea vere evenisse crediderit, quae miraculosa refert hoc capite. Iam vero equidem hoc si non certum, tamen probabilius puto, quam eum illa non credidisse. Nihil enim prorsus significavit, quod ut contrariam sententiam amplecterer, suadere posse videatur, imo ad ipsius Alexandri testimonium provocat. Neque vero certum est, quod censet *Danz.* p. 138. not. 55., Eusebium ea etiam quae hoc capite 11. tradit, hausisse ab incolis Hierosolymorum, quos de Narcisso multa stupenda sibi narrare, a fidelibus continua successione, velut per manus sibi tradita, profitetur sane Eusebius supra cap. 9. ab init., quam ea quae cap. 10. refert, ex illo fonte fluxisse, et quamvis sit certum, tamen Eusebius nec de iis, quae cap. 9. attulit, se vel leviter dubitare significat, quod cum non sit factum, longe probabilius esse existimo, eum, qui alias miracula sine dubitatione credidit (vid. quae monui ad III, 37 not. 4. cf. de martyr. Pal. c. 4. 9.), vel illis locis eadem credidisse. Itaque non magis assentior *Kestnero* de Eus. p. 69. qui inde quod Eusebius c. 9. nihil addiderit, unde colligas eum illud mira quadam ratione factum fuisse credidisse, quod ibi legitur, ipse collegit, Eusebium illud ita evenisse haud putasse. At hoc nos non potest recte offendere, quia alias tam facile credidit Eusebius miracula, illud potest, quod nihil addidit, quo eum illa non credidisse appareat.

την τοῖς μάλιστα αὐτῶν σπουδαίοις χρήσασαν· ἐδήλου γὰρ προελθόντας ἔξω πυλῶν, τὸν ἐκ θεοῦ προωρισμένον αὐτοῖς ἐπίσκοπον ὑποδέξασθαι. Τοῦτο δὲ πράξαντες μετὰ κοινῆς τῶν ἐπισκόπων [5]) οἳ τὰς πέριξ διεῖπον ἐκκλησίας γνώμης, ἐπάναγκες αὐτὸν παραμένειν βιάζονται. Μνημονεύει γέτοι καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος ἐν ἰδίαις ἐπιστολαῖς ταῖς πρὸς Ἀντινοεῖτας [6]) εἰσέτι νῦν παρ' ἡμῖν σωζομέναις, τῆς Ναρκίσσου σὺν αὐτῷ προε-

---

Neque vero obstat cap. 8., ut putat l. l. Danzius, ubi Eusebius simpliciter narrat, Alexandrum ob insignem fidei Christianae professionem ad episcopatum Hierosolymitanum fuisse promotum. Cf. *Zimmermann*, *opusc. theol. hist. et phil. argum.* T. I. p. 710 sqq. *Benzel. diss. de sectis eccl. orient.* p. 53. in *Syntagm. dissertt.* T. I. quos laudat ibidem Danzius. Nam vix postulari potest, ut ibi iam miraculosa referret Eusebius de Alexandro, quae ipsi cap. 11. demum tradere visum est. Praeterea cf. *Danz.* p. 31. not. 16. „*Quod obiectum est Eusebio a pluribus, eum nimis laborare credulitate et nimio favore in res mirabiles, id quidem verum esse potest; sed nihil hac re efficitur contra veri falsique sensum, qui semper pro ratione temporum varie excultus est.*" *Reuterdahl. de fontt. hist. eccl. Eus.* p. 55. 6. 57. *De Narcisso*, inquit; *episcopo Hierosol.* — —*plura traduntur, quae Eusebio aliter, quam e catalogo episcopali cognosci potuerunt.* Ultimos autem Hierosolymorum antistites ex actis et litteris Eusebio innotuisse possunt, ibid. p. 56. 7. De aetate indicis Hierosolymitani, videtur ille sec. III. factus, ibid. p. 56. 8. Cf. V, 12 n. 1. *H.*] — 5) *Μετὰ κοινῆς τῶν ἐπισκόπων γνώμης.* Hieronymus in catalogo et Nicephorus ipsum quoque Narcissum huic rei consensisse scribunt, quod procul dubio verum est. Invito enim episcopo adiutor dari non potest. Porro in hac Alexandri electione, duo contra ecclesiastisam regulam admissa sunt. Primum, quod ab uno episcopatu Alexander ad alium translatus est. Alterum, quod superstiti episcopo adiutor et coepiscopus est adiunctus. Atque hoc primum exemplum occurrit coadiutorum episcoporum. Quod licet postea vetitum fuerit in concilio Sardicensi, ni fallor, nihilominus identidem in ecclesia usurpatum est. [Aliud exemplum suppeditat ipse Eusebius H. E. VII, 32. ubi scribit de Anatolio et Theotecno: σμικρόν τινα χρόνον ἄμφω τῆς αὐτῆς προὔστησαν ἐκκλησίας. Sed falsum esse quod affirmat Valesius, patres Sardicenes demum studuisse morem illum abrogare, monuit *Le Moyne* in *Prolegomm. varr. sacr.* T. I. p. 115. qui laudat can. VIII. Concilii Nicaeni: εἰ δὲ τούτῳ αὐτῷ μὴ ἀρέσκοι, ἐπινοήσει τόπον ἢ χωρεπισκόπου, ἢ πρεσβυτέρου ὑπὲρ τοῦ ἐν τῷ κλήρῳ ὅλως δοκεῖν εἶναι, ἵνα μὴ ἐν τῇ πόλει δύο ἐπίσκοποι ὦσιν. *H.*] Porro Christophorsonus hunc locum aliter interpunxit, et post vocem πράξαντες virgulam apposuit, contra scriptorum codicum auctoritatem. — 7) Ἀντινοεῖτας. Hos Stephanum Byz. Antinoenses vocare, eosdemque cives fuisse urbis Antonoïae, ab Hadriano in honorem

δρίας, ταῦτα κατὰ λέξιν ἐπὶ τέλει [7]) γράφων τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς· „Ἀσπάζεται ὑμᾶς Νάρκισσος ὁ πρὸ ἐμοῦ διέπων τὸν τόπον τῆς ἐπισκοπῆς τὸν ἐνθάδε, καὶ νῦν συνεξεταζόμενός μοι διὰ τῶν εὐχῶν [8]), ἑκατὸν δεκαὲξ ἔτη ἠνυκὼς, παρακαλῶν ὑμᾶς ὁμοίως ἐμοὶ ὁμοφρονῆσαι [9]).“ Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως εἶχε. Τῆς δὲ κατ' Ἀντιόχειαν ἐκκλησίας Σαραπίωνος ἀναπαυσαμένου, τὴν ἐπισκοπὴν διαδέχεται Ἀσκληπιάδης [10]), ἐν ταῖς κατὰ τὸν διωγμὸν ὁμολογίας διαπρέψας καὶ αὐτός. Μέμνηται καὶ τῆς τούτου καταστάσεως Ἀλέξανδρος, Ἀντιοχεῦσι γράφων ὧδε· „Ἀλέξανδρος, δοῦλος καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ [11]), τῇ μακαρίᾳ Ἀντιοχέων ἐκκλησίᾳ ἐν κυρίῳ χαίρειν. Ἐλαφρά μοι καὶ κοῦφα τὰ δεσμὰ ὁ κύριος ἐποίησε κατὰ τὸν καιρὸν τῆς εἱρκτῆς [12]), πυθομένῳ τῆς ἁγίας ὑμῶν τῶν Ἀντιοχέων ἐκκλησίας

Antinoi in Aegypto conditae, observavit Strothius. *H.* — 7) Ἐπὶ τέλει γράφων τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς. In tribus codicibus Maz. Med. et Fuk. deest vox αὐτῆς, quam prorsus superfluam existimo. — 6) Συνεξεταζόμενός μοι διὰ τῶν εὐχῶν. Pessime hunc locum verterunt Rufinus et Christophorsonus. Recte autem Hieronymus, licet non ad verbum, interpretatur hoc modo: *Salutat vos Narcissus, qui ante me hic tenuit episcopalem locum, et nunc mecum eundem orationibus regit.* Hoc enim sibi vult Alexander, Narcissum in orationibus duntaxat, non in reliquo episcopali munere, sibi collegam fuisse. Quocirca addit, eundem Narcissum annos centum ac sedecim natum esse. Ex quibus apparet, Alexandrum non tam adiutorem quam episcopum in locum Narcissi, utpote iam decrepiti, factum fuisse, Narcissum vero nudum nomen episcopi atque honorem retinuisse. — 9) Ὁμοίως ἐμοὶ φρονῆσαι. [Ita Reg. Sav. Cph. Steph. *H.*] In codice Med. ac Maz. et Fuk. et apud Nicephorum scribitur ὁμοίως ἐμοὶ ὁμοφρονῆσαι, rectius procul dubio, ut ex Rufini et Hieronymi interpretatione convincitur. — 10) Ἀσκληπιάδης. Ad h. l. observat *Stroth. Uebersetz.* T. I. p. 425. not. 2. „*Dieses Umstandes erwähnt Eusebius hier zu spät: es geschah noch vor der Einsetzung Alexanders zu Ierusalem und noch unter der Regierung des Severus. Obgleich Eusebius es in seiner Chronik ins Jahr* 212. *setzt.*“ *H.* — 11) Δοῦλος κυρίου. In codice Med. Maz. et Fuk. inscriptio huius epistolae aliter legitur, hoc modo: Ἀλέξανδρος ὁ δοῦλος καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ, quibus consentit Rufini interpretatio. — 15) Κατὰ τὸν καιρὸν τῆς εἱρκτῆς. Hanc epistolam scripsit Alexander fervente adhuc persecutione, cum esset in vinculis, necdum ad episcopatum Hierosolymorum adscitus, ut ex his verbis apparet. Hinc est, quod in inscriptione epistolae appellat se vinctum Iesu Christi. Ex quo conficitur, male in chronico Eusebii Asclepiadis ordinationem conferri in annum primum Antonini Caracallae. Nam Asclepiadis ordinatio contigit eodem tempore, quo Alexander ob Christiani nominis con-

κατὰ τὴν θείαν πρόνοιαν Ἀσκληπιάδην τὸν ἐπιτηδειότατον κατ᾽ ἀξίαν τὴν πίστιν τῆς ἐπισκοπῆς [13]) ἐγκεχειρισμένον." Ταύτην δὲ τὴν ἐπιστολὴν σημαίνει διὰ Κλήμεντος [14]) ἀπεσταλκέναι, πρὸς τῷ τέλει τοῦτον γράφων τὸν τρόπον· „ταῦτα δὲ ὑμῖν, κύριοί μου ἀδελφοὶ, τὰ γράμματα ἀπέστειλα διὰ Κλήμεντος τοῦ μακαρίου πρεσβυτέρου, ἀνδρὸς ἐναρέτου καὶ δοκίμου, ὃν ἴστε καὶ

fessionem in carcerem coniectus est. Id autem accidisse principatu Severi ipse Eusebius testatur in chronico. — 13) Κατ᾽ ἀξίαν τὴν πίστιν τῆς ἐπισκοπῆς. Rectius Nicephorus: κατ᾽ ἀξίαν τῆς πίστεως, τὴν ἐπισκοπὴν ἐγκεχειρισμένον. Quod sive ex libro, sive ex coniectura Nicephorus ediderit, omnino probum videtur. [Minime. Imo recte puto κατ᾽ ἀξίαν τὴν πίστιν τῆς ἐπισκοπῆς ἐγχ. retinuisse Steph. Val. et Strothium, non solum quia hoc omnes exhibent codices, sed illud neque certe Eusebio est inconsuetum, ut aliquid referat eo, quo proprie referri commodo non potest. Exemplum nostro etiam insignius nobis ipse Eusebius suppeditat infra VIII, 7. ἑώρας γοῦν ἡλικίαν, οὐδ᾽ ὅλων ἔτων εἴκοσι, δίχα δεσμῶν ἑστῶτος νέου pro: ἑώρας νέον ἡλικίαν ὄντα κ. λ.. ut idem Eusebius supra dixit de Origene, adolescentulum vixdum vicesimum aetatis annum ingressum, interprete ipso Valesio. cf. III, 36 p. 275. τὴν κατ᾽ Ἀντιοχείαν αὐτῷ ποίμνην, ὡς ἂν γνήσιος καὶ ἀγαθὸς ποιμὴν παρατίθεται, ubi rectius dicendum erat γνησίῳ κ. ἀγαθῷ ποιμένι. Polycarpo enim tanquam *vero et bono pastori* Antiochenorum quasi grex pascendus tradebatur ab Ignatio, non hic cogitandus et describendus erat tanquam ποιμήν. Praeterea de simili veterum loquendi ratione vid. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* p. 835. 1. sq. *Lobeck.* ad Soph. Aiac. v. 9. cf. quae monui IV, 13. p. 339 sq. *Stroth. Uebersetzung* Tom. II. p. 266. not. 2. ad Euseb. V. C. II, 52. Passim talia etiam apud Romanos scriptores inveniuntur. vid. Sueton. Claudius c. XXIX. *datorum officiorum codicillos*, pro datos off. cod., ubi cf. *Ernestius*. Satis igitur ex his a me disputatis sequitur, temere praetulisse Nicephori lectionem Val. et Strothium, magis vero etiam temere eam in textum adeo recepisse *Zimmermannum*. Recte autem locutum puto Euseb. H. E. III, 29 p. 258. ubi vid. not. 4. neque rectius statueretur quaedam hypallage vel quo alio illud nomine vocare malis quam Act. V, 20. XIII, 26. Rom VII, 24. Cf. *Winer. neutest. Grammatik* p. 92. *H.*] — 14) Διὰ Κλήμεντος τοῦ μακαρίου πρεσβυτέρου. De Clemente Alexandrino hic loqui Alexandrum putavit Hieronymus in Catalogo. Certe Clemens Alexandrinus usque ad Severi tempora vitam produxit, et in his regionibus peregrinatus est, ut ipsemet testatur in libro I. Stromatei. Sed et Alexandri episcopi familiaris fuit, cui etiam librum dicavit de ecclesiastica regula, seu adversus Iudaeos, ut scribit Eusebius infra cap. 13. Paulo post nostri codices Maz. Med. et Fuk. scriptum habent τὴν τοῦ κυρίου ἐκκλησίαν, sicut legit etiam Hieronymus. [Contra Reg. Sav. Oph. Steph. (Mlt.) Χριστοῦ, Rufin. et Nic. θεοῦ exhibent, quod praefert Stroth. *H.*]

ὑμεῖς καὶ ἐπιγνώσεσθε. Ὃς καὶ ἐνθάδε παρὼν κατὰ τὴν πρόνοιαν καὶ ἐπισκοπὴν τοῦ δεσπότου, ἐπεστήριξέ τε καὶ ηὔξησε τὴν τοῦ κυρίου ἐκκλησίαν."

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ.

Περὶ Σαραπίωνος καὶ τῶν φερομένων αὐτοῦ λόγων.

(Nic. H. E. V, 3.)

Τοῦ δὲ Σαραπίωνος [1]) τῆς περὶ λόγους ἀσκήσεως, καὶ ἄλλα μὲν εἰκὸς σώζεσθαι παρ' ἑτέροις ὑπομνήματα, εἰς ἡμᾶς δὲ μόνα κατῆλθε τὰ πρὸς Δομνῖνον [2]) ἐκπεπτωκότα τινὰ παρὰ τὸν τοῦ διωγμοῦ καιρὸν ἀπὸ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἐπὶ τὴν Ἰουδαϊκὴν ἐθελοθρησκείαν [3]), καὶ τὰ πρὸς Πόντιον [4]) καὶ Καρικὸν

Cap. XII. 1) *Τοῦ μὲν οὖν Σεραπίωνος.* Codex Maz. et Med. scriptum habent *τοῦ δὲ Σαραπίωνος*, quomodo etiam legitur in Fuketiano. Serapionis nomen Graeci per ἀ efferre solent, quippe cum et *Σάραπιν* dicant quem Latini Serapin. Nec aliter unquam scribitur in codicibus Maz. Med. et Fuk. [*Τοῦ μὲν οὖν Σεραπίωνος* ex Reg. Sav. Cph. Steph. et Ruf. Stroth. *H.*] — 2) *Πρὸς Δόμνον.* [Reg. Sav. Steph. Ruf. Cum Val. consentit Stroth., qui praeterea monuit, Venet. et Cph. quoque habere *Δομνῖνον.* *H.*] In codice Maz. legitur *πρὸς Δομνῖνον*, et sic codex Med. et Fuk. Honorius Augustodunensis et Trithemius habent ad *Domnionem.* — 3) *Ἐθελοθρησκείαν* non accurate vertit Valesius *superstitionem*, melius certe Stroth. *zur jüdischen willkührlichen Religion.* Sed *ἐθελοθρήσκεια* potius est cultus quidam dei, cui quis se dedit cupidius et ita ut velit aliquid assequi illo cultu, quod velle non debet, scilicet singularem quandam pietatem i. e. cultus *voluntarius* et affectatus, in quo quis sibi mirifice placet, in quo ipsum coelum, ut aiunt, digito attigisse sibi videatur. Ita mihi illud et similes voces cum verbo *ἐθέλειν* coniunctae, quod per se significat studium acrius (vid. *Buttmann.* Lexilogus Tom. I. p. 26. 11. cf. Mtth. I, 19. IX, 13. 2 Cor. VIII, 10. Iacob. I, 18. 1 Petr. III, 10.), commodissime videntur posse ac debere explicari. Eodem igitur modo *ἐθελοθρήσκεια* dicitur Coloss. II, 23. cf. v. 18. *θέλων ἐν ταπεινοφροσύνῃ.* Rom. IX, 30. 31. X, 2. 3. *Passow.* Lexic. Tom. I. p. 407. 1 Maccab. IV, 42. *θελητοὶ νόμου* 1 Tim. I, 7. Aelian. V. H. IV, 43. VI, 49. *ἐθελάστειος* i. e. qui iusto cupidius et ita studet urbani-

ἐκκλησιαστικοὺς ἄνδρας, καὶ ἄλλαι πρὸς ἑτέρους ἐπιστολαί· ἕτερός τε συντεταγμένος αὐτῷ λόγος περὶ τοῦ λεγομένου κατὰ Πέτρον εὐαγγελίου· ὃν πεποίηται ἀπελέγχων τὰ ψευδῶς ἐν αὐτῷ εἰρημένα, διά τινας ἐν τῇ κατὰ Ῥωσσὸν [5]) παροικίᾳ, προφάσει τῆς εἰρημένης γραφῆς εἰς ἑτεροδόξους διδασκαλίας ἀποκείλαντας. Ἀφ' ἧς [6]) εὔλογον βραχείας παραθέσθαι λέξεις, δι' ὧν ἣν εἶχε περὶ τοῦ βιβλίου γνώμην προτίθησιν [7]) οὕτω γράφων· „ἡμεῖς γὰρ, ἀδελφοὶ, καὶ Πέτρον καὶ τοὺς ἄλλους ἀποστόλους ἀποδεχόμεθα ὡς Χριστόν· τὰ δὲ ὀνόματι [8]) αὐτῶν ψευδεπι-

---

tati, ut eam vel tunc velit ostentare, ubi rectius nolit i. e. qui urbanitatem quandam prae se fert affectatam, mollem, delicatam. Heliodor. VII p. 390. ἐθελόσοφος i. e. qui quamvis maxime contendat, tamen non assequitur veram sapientiam. Nos similiter in vita quotidiana dicimus: *ein Gernegross*. Quamquam in aliis eiusmodi locutionibus minus inest invidiae, et solum *velle* spectatur, ut in ἐθελοδουλεῖν, ἐθελοκακεῖν, ἐθελόκωφος. cf. Xen. Mem. IV, 1, 18. Anab. IV, 4, 10. V, 3, 9. Sed apud Epiphan. haeres. XVI eodem malo sensu legitur ἐθελοπερισσοθρησκεία. Cf. Suicer. T. I. p. 1005. In nostro loco simul ipsa vox θρησκεία peiori sensu dicta videtur et fere idem quod sequens ἑτεροδόξους διδασκαλίας. Hesychius quoque θρῆσκος· ἑτερόδοξος. cf. Iacob. I, 26. Philo quod deterior potiori insidiari soleat p. 159. θρησκείαν ἀντὶ ὁσιότητος. *H.* — 4) *Πόντιον* h. l. omnes MSS. et Ruf. tuentur, supra autem V, 19 dicebatur ille *Ποντικὸς* in MSS. *H.* — 5) *Κατὰ Ῥωσσόν.* Urbs est Ciciliae, ad dextram intrantibus Issicum sinum, et alii quidem cum simplici σ scribunt, inter quos est Stephanus de urbibus, et Theodoretus in religiosa historia, cap. 10. et 11. Corruptum est nomen huius urbis apud Plutarchum in Demetrio, ubi Seleuci ac Demetrii colloquium refertur. *Καὶ παρούσης ἤδη φίλας τῆς γυναικὸς, αὐτῷ πρὸς Ὀροσσὸν ἀπήντησε Σέλευκος.* Item in 7. synodo actione 4. ubi haec referuntur ex vita sancti Symeonis ἐν Ῥώσῳ πόλει τῆς Κιλικίας. — 6) *Ἧς* quod legit praeeunte Steph. et probabiliter auctoritate Reg. Maz. MSt. etc. etc. Valesius, temere puto mutasse inductum ab Cph. et Ruf. Strothium in οὗ. Eusebius enim h. l. eo facilius in mente habere poterat γραφὴ vel ἐπιστολὴ, neque vero λόγος, quo remotius illud erat et quo propius γραφῆς. Nihilominus ex priori illo λόγῳ dicit Eusebius, operae pretium esse quaedam subiicere. Cf. locus huic plane conveniens III, 9 et ibid. not. 6. Strothium sequutus est iusto citius *Zimmermannus*, qui eodem modo scripsit οὗ. *H.* — 7) *Προτίθησιν* Val. scripsit non commemorans, unde illud hauserit. Stroth. dedit προστίθησιν. *H.* — 8) *Τὰ δὲ ὀνόματα.* [Reg. Steph. *H.*] Scribendum puto ὀνόματι, ut scribitur in codice Maz. Med. Fuk. et Savil. Atque ita legisse videtur Rufinus. Sic infra loquitur idem Serapion: τὸ ὑπ' αὐτῶν προφερόμενον ὀνόματι Πέτρου εὐαγγέλιον. Huius porro evangelii secundum Petrum, mentionem fecit Orige-

γραφα ὡς ἔμπειροι παραιτούμεθα, γινώσκοντες ὅτι τὰ τοιαῦτα οὐ παρελάβομεν. Ἐγὼ γὰρ γενόμενος παρ' ὑμῖν, ὑπενόουν τοὺς πάντας ὀρθῇ πίστει προσφέρεσθαι. Καὶ μὴ διελθὼν τὸ ὑπ' αὐτῶν προφερόμενον ὀνόματι Πέτρου εὐαγγέλιον, εἶπον· ὅτι εἰ τοῦτό ἐστι μόνον τὸ δοκοῦν ὑμῖν παρέχειν μικροψυχίαν, ἀναγινωσκέσθω. Νῦν δὲ μαθὼν ὅτι αἱρέσει τινὶ ὁ νοῦς αὐτῶν ἐνεφώλευεν ἐκ τῶν λεχθέντων μοι, σπουδάσω πάλιν γενέσθαι πρὸς ὑμᾶς, ὥστε, ἀδελφοὶ, προσδοκᾶτέ με ἐν τάχει. Ἡμεῖς δὲ, ἀδελφοὶ, καταλαβόμενοι, ὁποίας ἦν αἱρέσεως ὁ Μαρκιανὸς [9]), καὶ ἑαυτῷ ἠναντιοῦτο μὴ νοῶν ἃ ἐλάλει, ἃ μαθήσεσθε [10]) ἐξ ὧν ὑμῖν ἐγράφη. Ἐδυνήθημεν γὰρ παρ' ἄλλων τῶν ἀσκησάντων [11]) αὐτὸ τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον, τουτέστι παρὰ τῶν διαδόχων τῶν καταρξαμένων αὐτοῦ, οὓς Δοκητὰς καλοῦμεν, (τὰ γὰρ πλείονα φρονήματα, ἐκείνων ἐστὶ τῆς διδασκαλίας), χρησάμενοι [12])

---

nes in commentariis in caput 13 Matthaei: *Fratres autem Iesu putant nonnulli, ex traditione Hebraeorum, sumpta occasione ex evangelio quod titulum habet iuxta Petrum, vel ex libro Iacobi, esse filios Ioseph ex priore uxore quae convixerat ipsi, antequam duceret Mariam.* — 9) Μαρκιανὸς καὶ. Scribendum videtur Μαρκιανὸς, ὡς καὶ, etc. Atque ita legerunt Rufinus et Musculus. [Rufinum potius ὅς καὶ legere monuit Stroth. *H.*] Sed Christophorsonus videtur legisse καὶ ὡς, etc. Savilius in libro suo emendavit καὶ πῶς ἑαυτῷ ἠναντιοῦτο. — 10) Ἃ μαθήσεσθε. Codex Maz. Med. et Fuk. primam vocem non agnoscunt. — 11) Τῶν ἀσκησάντων i. e. *ab iis qui continua exercitatione versaverunt*, interprete Valesio. *H.* — 12) Χρησάμενοι. Idem est quod mutuati, vel commodato usi. Ait enim Serapio, se evangelium illud Petri commodatum accepisse a successoribus quorundam haereticorum qui Δοκηταὶ dicebantur, quorum haeresim sectabatur Marcianus. Nihil hoc loco viderunt interpretes. De Docetis haereticis qui Christum non vere, sed opinione tantum incarnatum passumque esse dicebant, Clemens Alexandrinus in lib. VII Stromatei, et Theodoretus in libro divinorum decretorum cap. 12. Huius sectae princeps fuit Iulius Cassianus, ut docet Clemens in lib. III. De his Methodius in convivio pag. 110. ὡς ὁ Ἀρτεμᾶς καὶ οἱ δοκήσει αὐτὸν ἀποφηνάμενοι πεφυκέναι. Eusebius in libro I. de ecclesiastica Theologia cap. 7. Hieronymus in cap. 1 et 4. epistolae ad Galatas: *Subrepunt hoc loco ceterae haereses, quae putativam Christi carnem vindicantes, deum aiunt Christum esse, non hominem.* Huiusmodi haereticos Latini *phantasmatarios* vocarunt, teste Prudentio. Hieronymus in cap. 6. epistolae ad Galatas, Tatianum huius sectae facere videtur auctorem. *Tatianus*, inquit, *qui putativam Christi carnem introducens, omnem coniunctionem masculi ad feminam immundam arbitratur*, etc. Sumpsit autem hanc loquendi for-

παρ' αὐτῶν, διελθεῖν, καὶ εὑρεῖν τὰ μὲν πλείονα τοῦ ὀρθοῦ λόγου τοῦ σωτῆρος, τινὰ δὲ προσδιεσταλμένα, ἃ καὶ ὑπετάξαμεν ὑμῖν.“ Καὶ ταῦτα μὲν τὰ Σαραπίωνος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ.

Περὶ τῶν Κλήμεντος συγγραμμάτων.

(Nic. H. E. IV, 33.)

Τοῦ δὲ Κλήμεντος στρωματεῖς οἱ πάντες ὀκτὼ παρ' ἡμῖν σώζονται, οὓς καὶ τοιαύτης ἠξίωσε προγραφῆς [1]: *Τίτου Φλαυίου Κλήμεντος τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων στρωματεῖς* [2]. *Ἰσάριθμοί τε τούτοις εἰσὶν οἱ ἐπιγεγραμ-*

mulam Hieronymus ex Tertulliano; qui initio libri de carne Christi ita dicit: *sed et qui carnem Christi putativam introduxit, aeque potuit nativitatem quoque phantasma confingere, ut et conceptus et praegnatus et partus virginis et ipsius exinde infantis ordo, τὸ δοκεῖν haberentur.* Hieronymus adversus Ioannem Hieros. p. 245. et ante illum Origenes in commentariis epistolae ad Titum, ut refertur in apologetico Pamphyli. Vide P. Halloixium in vita Serapionis. [*Herm. Agath. Niemeyer.* Commentatio historico-theologica de Docetis, Halae 1828. 4. *H.*]

Cap. XIII. 1) *Ἠξίωσε περιγραφῆς.* [Steph. *H.*] In codice Regio, Maz. Med. Fuk. et Saviliano legitur *προγραφῆς*. [Et apud Rufinum ac Stroth. *H.*] Rectius. Idem est, ac si dixisset *ἐπιγραφῆς*. [Ita Grut. *H.*] Idem vocabulum repetit infra in hoc capite. — 2) *Στρωματεῖς.* Rufinus interpretatur *opus varie contextum*, non male, ut equidem censeo. Sic Plutarchus *στρωματεῖς* historicos et poeticos scripserat, qui in indice librorum eius recensentur. Sed et Origenes Clementis exemplo libros postea sic inscriptos elucubravit. Certe Eusebius ob multiplicem rerum varietatem ita inscriptos fuisse hos libros tradit in sequentibus, ubi etiam *κατάστρωσιν πεποίηται* dicit, alludens ad titulum librorum. [Hoc vertit Valesius: ex sacris litteris plurimos *insternit flosculos.* Aptius fortasse verbo *κατάστρωσις* esset: ex sacris litteris *quasi quaedam emblemata intexit.* cf. Quinctil. Instit. II, 4. Dionys. Hal. de compos. verbor. p. 302. ed. *Schäfer.* *οὐκ ἂν ἀηδὴς ὁ λόγος ἐγένετο, πολλοῖς ὥσπερ ἄνθεσι ποικιλλόμενος τοῖς ἐαρινοῖς.* *H.*] Porro hi Clementis libri adeo celebres exstiterunt, ut ab iis Clemens ipse Stromateus cognominatus sit.

ἐν αὐτοῖς καὶ εἰς τὴν γένεσιν ὑπομνηματιεῖσθαι. Κα μένοι, λόγῳ δὲ αὐτοῦ τῷ περὶ τοῦ πάσχα ἐκβιασθῆναι ὁμολο- λου ...ρὸς τῶν ἑταίρων, ἃς ἔτυχε παρὰ τῶν ἀρχαίων πρεσβυ- καὶ ...ν ἀκηκοὼς παραδόσεις, γραφῇ τοῖς μετὰ ταῦτα παραδοῦναι. λόγοθηται δὲ ἐν αὐτῷ Μελίτωνος καὶ Εἰρηναίου, καὶ τινων ἑτέ- γου..., ὧν καὶ τὰς διηγήσεις τέθειται.

αὐτ...

πε...

εἰς...

ἐπι...

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ.

Ita T... Ὁπόσων ἐμνημόνευσε γραφῶν.

chron...

Langu... ...ταῖς ὑποτυπώσεσι, ξυνελόντα εἰπεῖν, πάσης τῆς ἐνδια- exposition... γραφῆς ἐπιτετμημένας [1]) πεποίηται διηγήσεις, μηδὲ τὰς tatur. ...ένας [2]) παρελθών· τὴν Ἰούδα λέγω καὶ τὰς λοιπὰς καθ- suis sens... nes in lil... rarum lo... seu inte... XIV.

1) Ἐπιτετμημένας διηγήσεις. Langus vertit *compendio- δοχῆς ...nerationem*. Musculus vero *contractas explicationes*. Atque ita etc. Fristophorsonus. [Cf. Euseb. H. E. II, prooem. not. 2. *H.*] Ru- quoq...ogue qui libros illos Clementis aut legerat, aut legere potuerat, et Dionysius Alexandrinus apud Eus... *id est*, *informationum*, ut nis nostrae. Porro de libris Clementis hypotypuse... notavi supra ad caput 11. lib. V. Rufinus hoc loco *informa...um* seu *dispositionum* libros interpretatur. [Cf. VI, 8 not. 3. *Viger.* ad Eus. praep. evang. I, 10 p. 34. Optime vertit Vales.: *quaecunque ille a maioribus accepisset et traditiones quas posteris reliquisset, e x p o n e n s. H.*] — 4) Δια- λέξεις π. ν. Vid. *M ü n t e r. Versuch über die kirchlichen Alterthümer der Gnostiker* p. 64 sqq. *H.* — 5) Πρὸς ὑπομονὴν εἰς τούς. [Ita Sav. Steph. *H.*] Dudum conieceram scribendum esse προτρεπτικὸς εἰς ὑπομονὴν πρὸς τούς, etc. Et sic in codice Regio scriptum postea inveni. In codice ta- men Maz. Med. et Fuk. legitur εἰς ὑπομονὴν, ἢ πρὸς τούς, etc. quomodo legitur apud Nicephorum. [Ita scripsit quoque Stroth., qui tamen non tradit Valesium scripturam praeferre cod. Reg., quae mihi ipsi videtur sola recta. Rufinus et Cph. εἰς ὑπομονην καὶ ὁ πρὸς τούς. *H.*] Fuit igitur duplex titulus huius libri. At Rufinus et Christophorsonus duos libros fecerunt. — 6) Κανὼν ἐκκλησιαστικός. Similiter Hieronymus in catalogo Clementem scripsisse refert: *De canonibus ecclesiasticis*, *et ad- versum eos qui Iudaeorum sequuntur errorem*. Cf. Phot. biblioth. c. CXI. *Danz.* de Euseb. p. 90 sq. „*De argumento huius libri altum silentium apud eos, qui patrum ecclesiasticorum scripta tractant, C a v e u m, F a- b r i c i u m, al., quamvis ex ipso Clemente certiores de hac re fieri potuis- sent. Ita enim A l e x a n d r i n u s Stromat. Lib. VI. p.* 803. *e d i t.* Pot-

ολικὰς [3]) ἐπιστολάς, τήν τε Βαρνάβα καὶ τὴν Πέτρου λεγομένην ἀποκάλυψιν[4]). Καὶ τὴν πρὸς Ἑβραίους δὲ ἐπιστολὴν Παύλου μὲν εἶναι φησὶ, γεγράφθαι δὲ Ἑβραίοις Ἑβραϊκῇ φωνῇ· Λουκᾶν δὲ φιλοτίμως αὐτὴν μεθερμηνεύσαντα, ἐκδοῦναι παρὰ Ἕλλησιν. Ὅθεν τὸν αὐτὸν χρῶτα εὑρίσκεσθαι κατὰ τὴν ἑρμηνείαν, ταύτης τε τῆς ἐπιστολῆς, καὶ τῶν πράξεων· μὴ προγεγράφθαι δὲ τὸ, Παῦλος [5]) ἀπόστολος, εἰκότως· Ἑβραίοις γάρ φησιν ἐπιστέλλων, πρόληψιν εἰληφόσι κατ' αὐτοῦ καὶ ὑποπτεύουσιν αὐτὸν, συνετῶς πάνυ οὐκ ἐν ἀρχῇ ἀπέστρεψεν αὐτοὺς, τὸ ὄνομα θείς. Εἶτα ὑποβὰς ἐπιλέγει· „ἤδη δὲ ὡς ὁ μακάριος ἔλεγε πρεσβύτερος, ἐπεὶ ὁ κύριος ἀπόστολος ὢν τοῦ παντοκράτορος, ἀπεστάλη πρὸς Ἑβραίους, διὰ μετριότητα ὁ Παῦλος, καὶ ἂν εἰς τὰ ἔθνη ἀπεσταλμένος, οὐκ ἐγγράφει ἑαυτὸν Ἑβραίων ὄντος ἀπόστολον, διά τε τὴν πρὸς τὸν κύριον τιμὴν, διά τε τὸ ἐκ περιουσίας καὶ τοῖς Ἑβραίοις ἐπιστέλλειν, ἐθνῶν κήρυκα ὄντα καὶ ἀπόστολον.“ Αὖθις δ' ἐν τοῖς αὐτοῖς ὁ Κλήμης βιβλίοις, περὶ τῆς τάξεως τῶν εὐαγγελίων, παράδοσιν τῶν ἀνέκαθεν πρεσβυτέρων τέθειται, τοῦτον ἔχουσαν τὸν τρόπον. ... ἀποστολῶν γενομένου διαδοχῆς. Ὑπισχνεῖ-

---

cum Hieronymus in catalogo diserte affirmet, librum hunc in apocryphas scripturas reputari. Verum libri illi quos supra memo[illegible] sunt huiusmodi. Cyrillus tamen Hierosolymitanus catechesi 4. apocryphos libros cum dubiis videtur confundere. Duo namque genera librorum sacrorum. Alios ...

---

ter. κανὼν ἐκκλησιαστικὸς ἡ συνῳδία καὶ ἡ συμφωνία νόμου τε καὶ προφητῶν τῇ κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου παρουσίαν παραδιδομένῃ διαθήκῃ — — — *Voluit igitur Clemens hoc libro docere eos, qui Legis et prophetarum doctrinam non diversam solum sed etiam superiorem fide Christiana aestimabant i. e. Iudaizantes, bene convenire inter se V. et N. T. scriptores.*“ Praeterea coniecit *Beveregius* annot. in can. Apost. LXXXV p. 40. in hoc ipso Clementis libro canones apostolicos qui olim ecclesiastici dicti sint et in quibus etiam multa contra Iudaeos decernantur, primo collectos fuisse ac divulgatos. *H.* — 7) Ὡς καὶ αὐτοῦ. Id est ad verbum: *qui et ipse de temporum ratione scripsit.* His autem verbis inductus Rufinus, non Cassianum modo, sed etiam Tatianum chronica scripsisse existimavit. Quod tamen verum non puto. — 8) Ἀριστοβόλου. Nostri codices omnes et Nicephorus habent Ἀριστοβούλου. Hic est Aristobulus philosophus Peripateticus, qui ad Ptolemaeum Philometorem libros explanationum legis Mosaicae scripsit, ut tradit Eusebius in chronico. Ex his fragmentum affert Eusebius in libro VIII. praeparationis. Eiusdem meminit Origenes in libro IV. contra Celsum p. 204. [Male Stroth. Ἀριστοβόλου scripsit. *H.*]

ται δ' ἐν αὐτοῖς καὶ εἰς τὴν γένεσιν ὑπομνηματιεῖσθαι. Καὶ ἐν τῷ λόγῳ δὲ αὐτοῦ τῷ περὶ τοῦ πάσχα ἐκβιασθῆναι ὁμολογεῖ πρὸς τῶν ἑταίρων, ἃς ἔτυχε παρὰ τῶν ἀρχαίων πρεσβυτέρων ἀκηκοὼς παραδόσεις, γραφῇ τοῖς μετὰ ταῦτα παραδοῦναι. Μέμνηται δὲ ἐν αὐτῷ Μελίτωνος καὶ Εἰρηναίου, καί τινων ἑτέρων, ὧν καὶ τὰς διηγήσεις τέθειται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ.

Ὁπόσων ἐμνημόνευσε γραφῶν.

Ἐν δὲ ταῖς Ὑποτυπώσεσι, ξυνελόντα εἰπεῖν, πάσης τῆς ἐνδιαθήκου γραφῆς ἐπιτετμημένας [1]) πεποίηται διηγήσεις, μηδὲ τὰς ἀντιλεγομένας [2]) παρελθών· τὴν Ἰούδα λέγω καὶ τὰς λοιπὰς καθ-

---

Cap. XIV. 1) *Ἐπιτετμημένας διηγήσεις.* Langus vertit *compendiosam enumerationem.* Musculus vero *contractas explicationes.* Atque ita fere Christophorsonus. [Cf. Euseb. H. E. II, prooem. not. 2. *H.*] Rufinus quoque qui libros illos Clementis aut legerat, aut legere potuerat, ita interpretatur: *In libris vero hypotyposeon, id est, informationum, ut breviter dicam, universam pariter divinam scripturam compendiosis dissertionibus explicavit.* Διηγήσεις igitur idem est quod ἐξηγήσεις vel διεξηγήσεις. Photius certe in bibliotheca de illis Clementis libris loquens, eo verbo utitur: αἱ μὲν οὖν ὑποτυπώσεις διαλαμβάνουσι περὶ ῥητῶν τινῶν τῆς τε παλαιᾶς καὶ νέας γραφῆς, ὧν καὶ κεφαλαιωδῶς, ὡς δῆθεν, ἐξήγησίν τε καὶ ἑρμηνείαν ποιεῖται. Infra cap. 18. διηγούμενος ponitur pro ἐξηγούμενος. Et apud Origenem in lib. IV. contra Celsum de Numenio. Et in Philocalia capite 1. et alibi saepissime. — 2) *Τὰς ἀντιλεγομένας.* Male Rufinus vertit *apocrypha.* Magnum enim discrimen est inter apocryphos libros, et eos quorum ambigua est inter scriptores auctoritas. Nam apocryphi palam falsi sunt, et ab haereticis ut plurimum conficti. Eusebius in lib. IV. cap. 22. de Hegesippo: καὶ περὶ τῶν λεγομένων γε ἀποκρύφων διαλαμβάνων, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χρόνων πρός τινων αἱρετικῶν ἀναπεπλάσθαι τινὰ τούτων ἱστορεῖ. Hieronymus in lib. II. adversus Rufinum: *Apocrypha, inquit, ecclesia non recipit.* Libri vero ἀντιλεγόμενοι, a quibusdam veri, a quibusdam pro falsis habiti sunt. Inter ἀντιλεγομένας scripturas Eusebius, tum hoc loco, tum in praecedenti capite recenset epistolam Iudae et reliquas alias catholicas, item epistolam Barnabae, quas tamen nemo inter apocryhhas scripturas merito recensuerit. Apocalypsim quidem Petri inter apocryphos libros censeri posse non diffiteor,

ολικὰς [3]) ἐπιστολὰς, τήν τε Βαρνάβα καὶ τὴν Πέτρου λεγομένην ἀποκάλυψιν [4]). Καὶ τὴν πρὸς Ἑβραίους δὲ ἐπιστολὴν, Παύλου μὲν εἶναι φησὶ, γεγράφθαι δὲ Ἑβραίοις Ἑβραϊκῇ φωνῇ, Λουκᾶν δὲ φιλοτίμως αὐτὴν μεθερμηνεύσαντα, ἐκδοῦναι τοῖς Ἕλλησιν. Ὅθεν τὸν αὐτὸν χρῶτα εὑρίσκεσθαι κατὰ τὴν ἑρμηνείαν, ταύτης τε τῆς ἐπιστολῆς, καὶ τῶν πράξεων· μὴ προγεγράφθαι δὲ τὸ, Παῦλος [5]) ἀπόστολος, εἰκότως· Ἑβραίοις γάρ φησιν ἐπιστέλλων, πρόληψιν εἰληφόσι κατ' αὐτοῦ καὶ ὑποπτεύουσιν αὐτὸν, συνετῶς πάνυ οὐκ ἐν ἀρχῇ ἀπέστρεψεν αὐτοὺς τὸ ὄνομα θείς. Εἶτα ὑποβὰς ἐπιλέγει· „ἤδη δὲ ὡς ὁ μακάριος ἔλεγε πρεσβύτερος, ἐπεὶ ὁ κύριος ἀπόστολος ὢν τοῦ παντοκράτορος, ἀπεστάλη πρὸς Ἑβραίους, διὰ μετριότητα ὁ Παῦλος, ὡς ἂν εἰς τὰ ἔθνη ἀπεσταλμένος, οὐκ ἐγγράφει ἑαυτὸν Ἑβραίων ἀπόστολον, διά τε τὴν πρὸς τὸν κύριον τιμὴν, διά τε τὸ ἐκ περιουσίας καὶ τοῖς Ἑβραίοις ἐπιστέλλειν, ἐθνῶν κήρυκα ὄντα καὶ ἀπόστολον.“ Αὖθις δ' ἐν τοῖς αὐτοῖς ὁ Κλήμης βιβλίοις

---

cum Hieronymus in catalogo diserte affirmet, librum hunc inter apocryphas scripturas reputari. Verum libri illi quos supra memoravi, non sunt huiusmodi. Cyrillus tamen Hierosolymitanus catechesi 4. apocryphos libros cum dubiis videtur confundere. Duo namque genera facit librorum sacrorum. Alios ait esse ὁμολογουμένους, alios ἀμφιβαλλομένους, quos apocryphos etiam appellat. — 3) Καὶ τὰς καθολικάς. Codex Maz. Med. et Fuk. vocem addit hoc modo: τὰς λοιπὰς καθολικάς. [Grut. et Ion. perperam addunt τὰς λοιπὰς ante ἀντιλεγομένας. *H.*] Porro *catholicae* dictae videntur epistolae, quod non ad certas personas aut urbes et provincias scriptae sint, sed pleraeque ad gentes integras, et ad universam ecclesiam dei. Sic Themison quidam ex Montani sectatoribus, ausus est aliquando catholicam epistolam instar apostoli scribere ad universas ecclesias, ut scribit Apollonius apud Eusebium in lib. V. Epistolas quoque Dionysii Corinthiorum episcopi catholicas vocat Eusebius in lib. IV. quae scriptae erant ad civitates. — 4) Τὴν Πέτρου ἀποκάλυψιν. In excerptis ex Theodoto, quae post Clementis στρωματεῖς edita sunt, citatur apocalypsis Petri pag. 348. editionis Commelini, item κήρυγμα seu praedicatio pag. 350. Ex quo apparet verissimum esse id, quod supra annotavi ad cap. 11. lib. V., haec excerpta nihil esse aliud quam fragmentum hypothyposeon Clementis. — 5) Μὴ προγεγράφθαι δὲ τὸ, Παῦλος ἀπόστολος. Idem scribit Hieronymus in cap. 4. epistolae Pauli ad Galatas, et in epistola ad Hebraeos ait, propterea Paulum solita consuetudine, nec nomen suum, nec apostoli vocabulum praeposuisse, quia de Christo erat dicturus: *Habentes ergo principem sacerdotum, et apostolum confessionis nostrae Iesum*, nec fuisse congruum, ut ubi Christus apo-

περὶ τῆς τάξεως τῶν εὐαγγελίων παράδοσιν τῶν ἀνέκαθεν [6]) πρεσβυτέρων τέθειται, τοῦτον ἔχουσαν τὸν τρόπον. Προγεγράφθαι ἔλεγεν [7]) τῶν εὐαγγελίων τὰ περιέχοντα τὰς γενεαλογίας. Τὸ δὲ κατὰ Μάρκον, ταύτην ἐσχηκέναι τὴν οἰκονομίαν. Τοῦ Πέτρου δημοσίᾳ ἐν Ῥώμῃ κηρύξαντος τὸν λόγον, καὶ πνεύματι τὸ εὐαγγέλιον ἐξειπόντος, τοὺς παρόντας πολλοὺς ὄντας παρακαλέσαι τὸν Μάρκον, ὡς ἂν ἀκολουθήσαντα αὐτῷ πόρρωθεν [8]) καὶ μεμνημένον τῶν λεχθέντων, ἀναγράψαι τὰ εἰρημένα, ποιήσαντα δὲ τὸ εὐαγγέλιον, μεταδοῦναι τοῖς δεομένοις αὐτοῦ. Ὅπερ ἐπιγνόντα τὸν Πέτρον, προτρεπτικῶς μήτε κωλῦσαι μήτε προτρέψασθαι [9]). Τὸν μέντοι Ἰωάννην ἔσχατον συνιδόντα ὅτι τὰ

---

stolus dicendus erat, ibi etiam Paulus apostolus poneretur. — 6) Ἀνέκαθεν h. l. de tempore dicitur eodem modo quo I, 2 p. 23. II, 3. IV, 5. V, 11 p. 64. Ἑβραῖος ἀνέκαθεν, ab ultima origine Hebraeus, ut vertit Valesius. Sed ita etiam Atticos illa voce uti, recte negant Thomas M. s. v. ἄνωθεν et Phrynichus, ad quem vid. *Lobeck.* p. 270. (cf. Plutarch. Theseus c. XXXIII. Εἰσὶ δὲ οἱ λέγοντες διὰ τὴν τῶν ἀστέρων ἐπιφάνειαν Ἄνακας ὀνομάζεσθαι· τὸ γὰρ ἄνω τοὺς Ἀττικοὺς ἀνέκας ὀνομάζειν, καὶ ἀνέκαθεν, τὸ ἄνωθεν), male affirmant Abreschius, Sallierius et *Orellius* ad Nicol. Damasc. in supplement. nott. p. 71. Cf. *Valckenar.* ad Herodot. I, 170. V, 55. VI, 35. *Dorville* ad Chariton. p. 474. *Schäfer.* ad Lamb. B. p. 481. *Maittaire* de ling. Graec. diall. p. 110. A. B. ed. *Sturz.* *H.* — 7) Προκεγράφθαι ἐλέγετο. In codice Maz. Med. et Fuk. [nec non apud Ruf. *H.*] scribitur ἔλεγεν rectius. [Ἐλέγετο Reg. Sav. Steph. Cph. *H.*] — 8) Πόῤῥωθεν. Pro hac voce Nicephorus substituit ἐκ πολλοῦ, et cum sequenti verbo coniunxit hoc modo: καὶ ἐκ πολλοῦ μεμνημένον. — 9) Προτρεπτικῶς μήτε κωλῦσαι. Ita legitur in omnibus libris, et apud Nicephorum. Christophorsonus tamen audacter mutavit, quia scilicet evangelicae auctoritati haec adversari videbantur. [Legit Cph. τὸν Πέτρον κυρῶσαι καὶ προτρέψασθαι εἰς ἔντευξιν αὐτοῦ. *H.*] Sed et Eusebius ipse id aliter retulit supra in lib. II cap. 14. Illic enim diserte scribit, Petrum cum evangelium rogatu fratrum qui Romae erant, a Marco conscriptum esse didicisset, propenso illorum studio magnopere delectatum esse, et evangelium illud prout ipsi revelatum fuerat, confirmasse, sanxisseque ut in ecclesiis legeretur; idque ita relatum esse scribit a Clemente in lib. VI hypotyposeon, cui subscribit Papias Hierapolitanus. Hic vero Clementis verba ex eodem libro referens Eusebius, aliter eum loquentem inducit. Verum si rem attentius consideremus, haec inter se non pugnant. Ait enim Clemens, Petrum cum evangelium a Marco scriptum editumque esse cognovisset, palam nec vetuisse, nec 'audasse. Rem igitur tacito consensu comprobavit. Atque ita concilianda unt haec duo loca, quae Christophorsonus inter se pugnare existimavit.

σωματικὰ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις δεδήλωται, προτραπέντα ὑπὸ τῶν

Sed et Rufinus eundem sensum secutus est, cum ita vertit: *Cumque factum Petrus postmodum cognovisset, licet fieri ipsum non iusserit, tamen factum non prohibuit.* Non potuit melius exprimi Clementis locus. Porro in Graeco scribendum videtur προφανῶς, non autem προτρεπτικῶς. Fortasse autem Papias apertius locutus fuerat quam Clemens, et Marci evangelium a Petro confirmatum fuisse dixerat. [Προτρεπτικῶς exhibet praeter MSS. omnes et Niceph., Stephanus et retinuit Strothius. Sed hic ipse Valesii coniecturam probans: *Certe*, inquit; προτρεπτικῶς *alienum et ex sequente* προτρέψασθαι *ortum videtur.* Christophorsonus contra totum locum, ut animadversum, refinxit. Iam vero equidem re diutius perpensa locum puto esse sanum et duobus modis illud προτρεπτικῶς, quod quomodo ex προφανῶς vel προτρέψασθαι ortum sit, in maiori sua difficultate profecto vix apparet, posse defendi. Primum credere possimus Eusebium, ut saepius lusus verborum solet aucupari, h. l. etiam quaesivisse euismodi lusum in illis προτρεπτικῶς et προτρέψασθαι, ita ut illud improprie dictum, sit idem quod: *studiose*, significatione sane verbi insolentiori, sed quam Eusebius facile posset ei tribuere, hoc proprie accipiendum significet: *adhortari.* Atque ita vertit ipse Strothius: *Wie Petrus diess erfahren, habe er es weder geflissentlich gehindert, noch auch ihn dazu* (scil. *geflissentlich*) *aufgemuntert.* Hoc modo illud προτρεπτικῶς minime esse alienum, nemo facile negabit, atque ipsum Strothium, quo magis idem censuisse videatur, eo rectius, in editione sua Graeca nihil plane hac de interpretatione retulisse, mirabimur. Atque haec ipsa loci tuendi ratio mihi quidem videtur optima. Quamquam haud scio an vel alio modo illud προτρεπτικῶς defendi possit. Quod si ad solum sequens pertinet προτρέψασθαι, poterit sane haud negari, non solum Eusebium illam vocem loco posuisse alieniori, sed ipsum illud verbum satis esse supervacaneum et alienum. Sed quod non ante προτρέψασθαι posuit προτρεπτικῶς Eusebius, quamvis cum illo tantum sit coniungendum, illud fecisset ex more ipsi fere solenni verba traiiciendi, ut pluribus locis commentarii sui animadvertit Valesius. Vid. Euseb. H. E. IV, 17. not. 4. 5. 12. Quod vero sine necessitate usus est illo vocabulo, cum vel pleonasticum nostri scribendi genus etiam obiter legentibus non possit non apparere (cf. II, 14 not. 3.), non magis mirum fortasse videretur. Cf. IV, 15. προθύμως μετὰ σπουδῆς. VI, 2. 8. VI, 10. μειζόνως μᾶλλον. III, 27 p. 252. ἀρνητέας ἡγοῦντο εἶναι δεῖν (cf. 2 Corinth. VII, 13.), VI, 3. τὰς φωνὰς φυλακτέας ᾤετο εἶναι δεῖν. X, 7 not. 4. VI, 45. σώζων σῶζε τὴν σεαυτοῦ ψυχὴν ex epistola Dionysii Alexandrini, ubi tamen rectius vertisse puto Strothium: *So rette, rette doch deine eigne Seele*, quam Valesium: *tuam ipse animam serva*, pro: *cura ut serves.* vid. *Winer*, *neutest. Gramm.* p. 141. 3. p. 167 sq. cf. *Fischer.* ad Weller. Vol. III. P. I. p. 422. *Beier.* ad Cic. de Offic. I, 12 p. 94. *Kuinoel.* ad Actor VII, 35 p. 266. XIII, 45 p. 479. ed. II.

γνωρίμων [10]), πνεύματι θεοφορηθέντα, πνευματικὸν ποιῆσαι εὐαγγέλιον. Τοσαῦτα ὁ Κλήμης. Πάλιν δ' ὁ δηλωθεὶς Ἀλέξαν-

---

Iustinus M. autem apud eundem Euseb. H. E. IV, 18. ἄνδρας ἐκλεκτοὺς ἐκλεξάμενοι — ἐξεπέμψατε. Contra Act. XV, 22. ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις — ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐξ αὐτῶν πέμψαι simpliciter scripsit Lucas. cf. Euseb. V. C. III, 6. τῆς τοῦ τοσούτου βασιλέως ὀψέως ἡ θέα. H. E. V, 1 p. 15. ἀντεῖπε τοῖς βλασφήμοις φήσασα. Itaque haec ipsa exempla iam sufficiant ad illud, quod sumpsi, probandum. Accedit autem, quod vel apud optimos et probatissimos scriptores Graecos perinsignes eiusmodi et similes inveniuntur pleonasmi, quorum satis largam copiam congessit *Lobeck. ad Phrynich.* p. 753 sqq., unde certe nonnullos, qui locum nostrum magis etiam videantur illustrare, delibare placet. Ita Demosthen. epithaph. 1399. ἄξια τούτοις ᾤετο δεῖν προσήκειν ποιοῦντες ὀφθῆναι (cf. locus laudatus Euseb. H. E. VI, 3. *Schäfer.* ad Dionys. H. de comp. verb. p. 65.), ubi sine causa vel δεῖν vel προσήκειν eiiciendum putabat ipse *Wolfius*. Porro ἐν δίκῃ — δικαίως habet Aristoph. Thesm. v. 430. τὰ σκεύη παραδόντες τοῖς ἀκολούθοις δῶμεν σώζειν Pac. v. 730. κατὰ φύσιν οὕτω πέφυκε Alex. Athen. X, 17, 39. cf. Euseb. H. E. VII, 32. τὴν φύσιν δὲ ἄλλως εὐνοῦχος, οὕτως πεφυκὼς ἐξ αὐτῆς γενέσεως. Quamquam ibi fortasse φύσις et γένεσις recte potest discerni. Vid. quae ibi annotavi. Sed *Lobeckius* l. l. praeterea attulit Eurip. Bacch. v. 896. φύσει πεφυκὸς et ἐν τῇ ἀληθείᾳ ὡς ἀληθῶς ex Plat. Laches. p. 183. D. His ipse addo haec: Aelian. V. H. II, 10. ἰδόντα — ἰδεῖν XII, 22. θεασάμεμενος — ἰδεῖν. Thucyd. VII, 42. εἰ πέρας μηδὲν ἔσται σφίσι τοῦ ἀπαλλαγῆναι τοῦ κινδύνου. Plat. Legg. III p. 657. B. ἡ τῆς — λύπης ζήτησις τοῦ — ζητεῖν. cf. *Voigtländer.* ad Lucian. diall. mortt. p. 39 sq. not. b. 2 Cor. II, 16. ὀσμὴ θανάτου εἰς θάνατον — ὀσμὴ ζωῆς εἰς ζωήν, ubi non magis vera sit *Semleri* opinio, vel θανάτου et ζωῆς vel εἰς θάνατον et εἰς ζωὴν pro aliorum additamento habentis, quam *Emmerlingii* in singulari de h. l. commentatione ὀσμὴ θανάτου interpretantis per: *odor gravis, foetidus* (*widrig*), ὀσμὴ ζωῆς *odor suavis.* Nam certe ex locis Eccles. X, 1. 2 Reg. IV, 40. illa significatio non potest probari. Hinc potius pleonastice locutum puto Paulum. cf. 1 Cor. X, 16. Chrysost. Tom. VI. p. 276. E. οὐ διέλιπον πολλάκις συνεχῶς — παραινῶν. Plat. Legg. 11. p. 920. B. ἃ προτροπὴν ἔχει — πρὸς τὸ προτρέπειν. *Matthiae ausführliche griechische Grammatik* p. 1310 sq. *Erfurdt.* ad Sophocl. Oedip. T. v. 65. *H.*] — 10) Προτραπέντα ὑπὸ τῶν γνωρίμων. Hieronymus in praefatione commentariorum in Matthaeum de Ioanne loquens, sic ait: *Ecclesiastica narrat historia, cum a fratribus cogeretur ut scriberet, ita facturum se respondisse, si indicto ieiunio in commune omnes deum deprecarentur. Quo exemplo, revelatione saturatus, illud prooemium e coelo veniens eructavit.* [Cf. III, 27. not. 7. 11. *Augusti Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archäologie*

δρος, τοῦ Κλήμεντος, ἅμα δὲ καὶ τοῦ Πανταίνου ἔν τινι πρὸς Ὠριγένην ἐπιστολῇ μνημονεύει, ὡς δὴ γνωρίμων αὐτῷ γενομένων τῶν ἀνδρῶν. Γράφει δὲ οὕτως· „τοῦτο γὰρ καὶ θέλημα θεοῦ, ὡς οἶδας, γέγονεν, ἵνα ἡ ἀπὸ προγόνων ἡμῖν φιλία μένῃ ἄσυλος· μᾶλλον δὲ θερμοτέρα ᾖ καὶ βεβαιοτέρα. Πατέρας γὰρ ἴσμεν τοὺς μακαρίους ἐκείνους τοὺς προοδεύσαντας, πρὸς οὓς μετ' ὀλίγον ἐσόμεθα, Πάνταινον τὸν μακάριον ὡς ἀληθῶς καὶ κύριον, καὶ τὸν ἱερὸν Κλήμεντα κύριόν μου γενόμενον καὶ ὠφελήσαντά με, καὶ εἴ τις ἕτερος τοιοῦτος, δι' ὧν σε ἐγνώρισα τὸν κατὰ πάντα ἄριστον καὶ κύριόν μου καὶ ἀδελφόν.“ Καὶ ταῦτα μὲν τοιαῦτα. Ὁ γέτοι Ἀδαμάντιος [11]), καὶ τοῦτο γὰρ ἦν τῷ Ὠριγένει ὄνομα, Ζεφυρίνου κατὰ τούσδε τοὺς χρόνους τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἡγουμένου, ἐπιδημῆσαι τῇ Ῥώμῃ [12]) καὶ αὐτός που γράφει λέγων. Εὐξάμενος τὴν ἀρχαιοτάτην Ῥωμαίων ἐκκλησίαν ἰδεῖν, ἔνθα οὐ πολὺ διατρίψας, ἐπάνεισιν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Καὶ δὴ τὰ συνήθη τῆς κατηχήσεως ἐνταῦθα μετὰ πάσης ἐπλήρου σπουδῆς, Δημητρίου τῶν τῆδε ἐπισκόπου ἔτι τότε παρορμῶντος αὐτόν, καὶ μονονουχὶ

Tom. VIII p. 55. *Lücke* Commentar über die Schriften Iohannis T. I p. 132 sqq. *H.*] — 11) Ἀδαμάντιος. Similiter Didymus Grammaticus dictus est χαλκέντερος ob indefessam in scribendo patientiam et assiduitatem, quasi aenea intestina habens. vid. *Erasmi* Chiliadd. Ammian. XXII, 42. cf. Lactant. Institt. div. I, 22, 19. *H.* — 12) Ἐπιδημῆσαι τῇ Ῥώμῃ. Hunc Origenis adventum in urbem Romam *Baronius* confert in annum Christi 220. qui erat annus 1. Imp. Eleagabali. Eusebius tamen Origenem Romam venisse scribit regnante Caracalla. Sed ut hoc *Baronio* concedamus, illud minime ferendum est, quod ibidem ait, Origenem Adamantium iterum Romam venisse principatu Philippi imp. anno Christi 248. Nam Eusebius qui res gestas Origenis in hoc libro accuratissime pertexuit, nullam secundi huius adventus mentionem facit. Immo ex Eusebio contrarium colligi videtur. Scribit enim Eusebius, Origenem de fidei suae professione literas dedisse ad Fabianum Romae urbis episcopum. Non igitur Romam venit Origenes ad Fabianum, ut vult *Baronius*, sed tantum literas ad eum misit. Quod vero ex Porphyrio in vita Plotini id hausisse sibi videtur *Baronius*, in eo longe fallitur. Neque enim de Origene Adamantio loquitur illic Porphyrius, sed de altero Origene, Plotini et Herennii condiscipulo, qui ab Origene Adamantio distinguendus est: ut paulo post demonstrabimus. [Cf. quae animadverti ad Euseb. H. E. V, 24 pag. 127 not. ext. pag. 128 init. Praeterea paulo post Stroth. scripsit τὴν Ῥωμαίων ἀρχαιοτάτην ἐκκλησίαν pro τὴν ἀρχ. Ῥ. ἐκκλ. *H.*]

ἀντιβολοῦντος, ἀόκνως τὴν εἰς τοὺς ἀδελφοὺς ὠφέλειαν ποιεῖσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ.

Περὶ τοῦ Ἡρακλᾶ.

(Nic. H. E. V, 11.)

Ὁ δ᾽ ὡς ἑαυτὸν ἑώρα μὴ ἐπαρκοῦντα τῇ τῶν θείων βαθυτέρᾳ σχολῇ, τῇ τε ἐξετάσει καὶ ἑρμηνείᾳ τῶν ἱερῶν γραμμάτων, καὶ προσέτι τῇ τῶν προσιόντων κατηχήσει, μηδ᾽ ἀναπνεῦσαι συγχωρούντων αὐτῷ, ἑτέρων ἐφ᾽ ἑτέροις ἐξ ἕω καὶ μέχρις ἑσπέρας ἐπὶ τὸ παρ᾽ αὐτῷ διδασκαλεῖον φοιτώντων, διανείμας τὰ πλήθη, τὸν Ἡρακλᾶν τῶν γνωρίμων προκρίνας, ἔν τε τοῖς θείοις σπουδαῖον, καὶ ἄλλως ὄντα λογιώτατον ἄνδρα καὶ φιλοσοφίας οὐκ ἄμοιρον, κοινωνὸν καθίστη τῆς κατηχήσεως, τῷ μὲν τὴν πρώτην τῶν ἄρτι στοιχειουμένων εἰσαγωγὴν ἐπιτρέψας, αὐτῷ δὲ τὴν τῶν ἐν ἕξει φυλάξας ἀκρόασιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ιϛ.

Ὅπως Ὠριγένης περὶ τὰς θείας ἐσπουδάκει γραφάς.

(Nic. H. E. V, 11.)

Τοσαύτη δὲ εἰσήγετο τῷ Ὠριγένει τῶν θείων λόγων ἀπηκριβωμένη ἐξέτασις [1]), ὡς καὶ τὴν Ἑβραΐδα γλῶτταν ἐκμαθεῖν, τάς τε παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐμφερομένας πρωτοτύπους [2]) αὐτοῖς

Cap. XVI. 1) Ἡ ἐξέτασις Suidas in v. Ὠριγένης. Apud eundem mox totus desideratur στίχος ubi etiam pro ultimis vocis ἐμφερομένας syllabis legit μόνας ita: ἡ ἐξέτασις ὡς μόνας πρωτοτύπους αὐτοῖς κ. λ. *H.* — 2) Πρωτοτύπους γραφάς. *Authenticas* verti. Sic enim Latini vocant,

Ἑβραίων στοιχείοις γραφὰς, κτῆμα ἴδιον ποιήσασθαι, ἀνιχνεῦσαί τε τὰς τῶν ἑτέρων παρὰ τοὺς ἑβδομήκοντα τὰς ἱερὰς γραφὰς ἡρμηνευκότων ἐκδόσεις· καί τινας [3]) ἑτέρας παρὰ τὰς κατημαξευμένας ἑρμηνείας ἐναλλαττούσας, τὴν Ἀκύλου [4]) καὶ Συμμάχου καὶ Θεοδοτίωνος ἐφευρεῖν, ἃς οὐκ οἶδ᾽ ὅθεν ἔκ τινων [5]) μυχῶν τὸν πάλαι λανθανούσας χρόνον εἰς φῶς ἀνιχνεύσας προήγαγεν [6]). Ἐφ᾽ ὧν διὰ τὴν ἀδηλότητα, τίνος ἄρ᾽ εἶεν οὐκ εἰδὼς, αὐτὸ τοῦτο μόνον ἐπεσημήνατο, ὡς ἄρα τὴν μὲν εὕροι ἐν τῇ πρὸς Ἀκτίῳ Νικοπόλει [7]), τὴν δὲ, ἐν ἑτέρῳ τόπῳ τοιῷδε.

---

ut pluribus exemplis docuit Brissonius in Lexico. Porro Eusebius Hebraicos scripturae codices idiographa authentica vocat, non quod revera essent primitivum exemplar et autographum ab Esdra conscriptum, sed *authenticos* appellat, comparatione facta cum Graecis editionibus tam septuaginta interpretum quam aliorum. — 3) A verbis καί τινας κ. λ. Steph. iam cap. XVII. inchoat. Longe aliter quoque legitur ille locus apud Grut. et Ion. ita: καί τινας ἑτέρας κατημαξευμένας ἑρμηνείας κ. λ. Cph. autem καί τινας ἑτέρας τὴν Ἀκύλου plane omissis intermediis. *H.* — 4) Ἀκύλου — Θεοδοτίωνος. Videntur Aquilas, Symmachus et Theodotion Eusebio ex Oregine potissimum noti fuisse. cf. VI, 17. V, 8. *Reuterdahl.* de fontt. p. 67. *H.* — 5) Ante μυχῶν refragantibus, ut ipse fatetur, libris omnibus ὑποδεήτων inseruit Stroth., testimonio fretus Rufini, Nicephori ac Suidae, quorum consensum omnes nostros Codd. superare dicit. At vereor, ne haec non sint vera, cum Rufini et Niceph. auctoritas sit non minus lubrica, quam Suidae, qui alia omittit, alia addit. Strothium igitur sine idonea ratione secutus videtur Zimmermannus. *H.* — 6) Ἀνιχνεύσας προήγαγεν εἰς φῶς. [Steph. (Reg. Sav. MSt. MG.) *H.*] In tribus nostris codicibus Maz. Med. et Fuk. alia est verborum collocatio hoc modo: εἰς φῶς ἀνιχνεύσας προήγαγεν, Atque ita hunc Eusebii locum citat Suidas in voce Ὠριγένης. Amat certe Eusebius huiusmodi verborum traiectiones, ut ex plurimis locis ostendi potest. [Stroth. ita legit et eo modo habentur verba quoque Venet. Valesii collocatio verborum probabiliter est in Ion. et Cast. Ex Ruf. et Niceph. nihil cognoscitur. Cum vero plures et optimi libri habeant transpositionem illam verborum, cum Stroth. eam recepi. *H.*] Paulo post nostri codices Maz. Med. et Fuk. cum Nicephoro scriptum habent: ἐν ἑτέρῳ τοιῷδε τόπῳ. — 7) Ἐν τῇ πρὸς Ἀκτίῳ Νικοπόλει. In tribus optimis exemplaribus Maz. Med. et Fuk. scriptum inveni πρὸς Ἀκτίοις. Atque ita scripserat Athanasius, seu quis alius auctor synopseos sacrarum scripturarum, ἕκτη ἑρμηνεία ἐστὶν ἡ ἐν πίθοις εὑρεθεῖσα καὶ αὐτὴ κεκρυμμένη ἐπὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μαμμαίας παιδὸς, ἐν Νικοπόλει τῇ πρὸς Ἀκτίοις ὑπό τινος τοῦ Ὠριγένους γνωρίμων. Nec tamen eam scripturam probo, cum Ἄκτια Graece dicantur ludi Actiaci, Nicopolis autem ipsa non a ludis nomen acceperit, sed a promontorio ad quod sita erat, appellata fuerit

Ἐν γε μὴν τοῖς ἑξαπλοῖς τῶν ψαλμῶν, μετὰ τὰς ἐπισήμους τέσσαρας ἐκδόσεις, οὐ μόνον πέμπτην, ἀλλὰ καὶ ἕκτην καὶ ἑβδόμην [8]) παραθεὶς ἑρμηνείαν, ἐπὶ μιᾶς αὖθις σεσημείωται, ὡς ἐν Ἱεριχοῖ εὑρημένης ἐν πίθῳ, κατὰ τοὺς χρόνους Ἀντωνίνου τοῦ υἱοῦ Σεβήρου. Ταύτας δὲ ἁπάσας ἐπὶ ταυτὸν συναγαγών,

---

Nicopolis ad Actium. Hieronymus in epistola ad Damasum, interpretationem homiliarum Origenis ei nuncupans, non sextam, sed quintam editionem in Actio litore ab Origene repertam esse scribit. [Pro τόπῳ τοιῷδε quod cum Reg. Sav. Steph. dedit Val., cum Maz. Med. Fuk. Nic. τοιῷδε τόπῳ legit Str. *H.*] — 8) *Ἀλλὰ καὶ ἕκτην καὶ ἑβδόμην.* Lego οὐ μόνον πέμπτην καὶ ἕκτην, ἀλλὰ καὶ ἑβδόμην, prorsus necessaria, ut mihi videtur, emendatione. Cum enim antea locutus sit Eusebius de quinta et sexta editione ab Origene reperta, hoc amplius addit, etiam septimam in hexaplis psalmorum exemplaribus ab Origene positam fuisse. Septuplex igitur fuit psalmorum editio. Verum cum haec septima editio psalmos tantum haberet, ideo Origenes titulum editionis suae, ἑξαπλῶν scilicet, non immutavit. Porro emendationem et expositionem nostram plane confirmat Ioannes Zonaras in historia imp. Severi ita scribens de Origene: καὶ τῶν ταύτας ἑρμηνευκότων συναγαγὼν τὰ συγγράμματα, τῶν ἑβδομηκοντὰ δύο δηλαδὴ, τοῦ τε Ἀκύλου, καὶ τοῦ Συμμάχου, καὶ τοῦ Θεοδοτίωνος, καὶ δύο ἄλλων ἀνωνύμων ἑρμηνέων (ἠγνόηνται γὰρ τὰ ἐκείνων ὀνόματα), ἐφιλοπόνησε τὰ τῶν ἑξαπλῶν λεγομένων συγγράμματα· ἐν δὲ τοῖς ψαλμοῖς καὶ ἑβδόμης μέμνηται ἑρμηνείας, ὡς ἐν Ἱεριχοῖ εὑρημένης. Id est: *Collectis voluminibus eorum qui scripturas Hebraicas Graece interpretati fuerant; duorum scilicet ac septuaginta seniorum, Aquilae item ac Symmachi, Theodotionis et duorum aliorum, quorum nomina ignorantur, editionem hexaplorum elaboravit. In psalmis vero etiam septimae interpretationis meminit, quam Hierichunte repertam esse dicit.* Non potest melius scholium afferri ad expositionem Eusebii, quam hic Zonarae locus. [Refragatur Str., cum lectionem vulgatam praeter omnes codd. teneant Nic. Suid. *H.*] Sed quod addit Zonaras, septimam editionem Hierichunte repertam fuisse, id Eusebius aperte non dicit. Epiphanius quidem in libro de ponderibus, et Athanasius in synopsi aiunt, quintam editionem Hierichunte in dolio repertam fuisse. Nicephorus vero sextam simul ac septimam editiones Hierichunte inventas esse existimavit. Ceterum etsi auctores quintae ac sextae editionis ignorantur, Iudaeos tamen illos fuisse constat. Ita certe Hieronymus in lib. II adversus Rufinum: *Magnis, ut scio, sumptibus redemisti Aquilae et Symmachi et Theodotionis quintaeque et sextae editionis Iudaicos translatores.* Scio *Claudium Salmasium* in libro de lingua Hellenistica pag. 159. negasse, quintam et sextam editionem ab Hieronymo usquam nominari. Sed refellitur tum ex loco Hieronymi quem supra citavi, tum ex eiusdem libro de scriptoribus ecclesiasticis cap. 54. Idem in commentariis ad cap. 1. Sophoniae, quintam

διελὼν τε πρὸς κῶλον [9]), καὶ ἀντιπαραθεὶς [10]) ἀλλήλαις μετὰ

---

editionem nominatim citat, et in lib. I. in Habacuc sub initium. Praeterea in epistola ad Damasum, quam praefixit interpretationi homiliarum Origenis in cantica canticorum. Sed et in epistola ad Vincentium et Gallienum, interpretationem Eusebiani chronici eis nuncupans, ita dicit: *Quinta autem et sexta et septima editio, licet quibus censeantur auctoribus, ignoretur, tamen ita probabilem sui diversitatem tenent, ut auctoritatem sine nominibus meruerint.* Et in commentariis in epistolam Pauli ad Titum cap. ult. *Nonnulli vero libri, et maxime hi qui apud Hebraeos versu compositi sunt, tres alias editiones additas habent, quam quintam et sextam et septimam translationem vocant, auctoritatem sine nominibus interpretum consecutas.* — 9) Διελὼν τε πρὸς κῶλον. [Suidas: διελθών. *H.*] Male Christophersonus vertit: *Columellis inter se distinxit:* Cola sunt versus seu membra sensum integrum absolventia. Hieronymus in apologia 2. adversus Rufinum: *Et quod nunc verba dierum interpretatus sum, idcirco feci, ut inextricabiles moras et silvam nominum quae scriptorum confusa sunt vitio, sensuumque labyrinthos, per versuum cola digererem.* Idem in praefatione in Iosue: *Monemusque lectorem, ut silvam Hebraicorum nominum et distinctiones per membra divisas diligens scriptor conservet, ne et noster labor et ipsius studium pereat.* Sed et in praefatione in translationem Esaiae testatur se translationem suam per cola seu versus distinxisse: *Nemo, cum prophetas versibus viderit esse descriptos, metro eos existimet apud Hebraeos ligari, et aliquid simile habere de psalmis, et operibus Salomonis. Sed quod in Demosthene et in Tullio fieri solet, ut per cola scribantur et commata, qui utique prosa et non versibus conscripserunt, nos quoque utilitati legentium providentes, interpretationem novam novo scribendi genere distinximus.* [Cf. *Dathe* de ordine pericoparum biblicarum non mutando dissert. philologico-critic. §. XXIII p. 47 sq., Lipsiae 1769. *H.*] Eadem quoque dicit in praefatione in Ezechielem. Primus igitur apud Latinos Hieronymus interpretationem suam per versus distinxit, imitatus Origenem, qui in hexaplis idem praestiterat. Porro Origenes in eo maxime consuluit legentium utilitati. Nam quaecumque per versus distincta sunt, ea facilius tum intelliguntur, tum memoriae mandantur. Adde quod ad Graecas editiones inter se comparandas prorsus necessaria fuit huiusmodi distinctio. Exemplum Origenis secuti sunt postea complures, et in novo testamento idem praestiterunt, quod ille prius fecerat in vetere instrumento, ut testatur Hesychius Hierosolymitanus in libro quem inscripsit στιχηρὸν duodecim prophetarum. Quem quidem librum ideo sic inscripsit, quod ad marginem singulorum versuum apposuerat expositionem locorum difficilium, quod παρατίθεσθαι et παράθεσιν ipse vocat. Verba Hesychii sunt haec: ἔστι μὲν ἀρχαῖον τοῦτο τοῖς θεοφόροις τὸ σπούδασμα, στιχηδὸν ὡς τὰ πολλὰ πρὸς τὴν τῶν μελετωμένων σαφήνειαν, τὰς προφητείας ἐκτίθεσθαι, etc. Quae latine ita reddidimus: *Libros propheticos maioris perspicuitatis causa per versuum*

καὶ αὐτῆς τῆς Ἑβραίων σημειώσεως[11]), τὰ τῶν λεγομένων ἐξα-

---

cola diuidere, vetus inventum est sanctorum patrum. Nam initio sine ulla distinctione legebantur. Postea vero viri docti et sacrarum literarum studiosi, maioris, ut dixi, perspicuitatis causa, huiusmodi versuum distinctionem excogitarunt. Ita prophetarum libri ab illis editi sunt. Sic Davidis psalmi, sic proverbia et ecclesiastes et canticum canticorum. Sic liber Iobi per versus distinctus reperitur. Sed et librum apostolicum, id est, actus et epistolas apostolorum, hoc modo ab aliquibus descriptum inveni. Subiungit deinde Hesychius haec verba: ἀλλ' ἐπειδὴ πολλὰ μὲν τῶν ἀσαφῶν ἡ τῶν στίχων σαφηνίζει διαίρεσις. Ubi στίχευς vocat quae κῶλα dicere debuisset. [Cf. Vales. ad I, 1 not. 3. *H.*] Sciendum porro libros illos qui per cola scripti erant et commata, nullas distinctiones seu interpunctiones habuisse. Cola enim et commata distinctionum vicem praestabant, ut docet Cassiodorus in praefatione divinarum lectionem, his verbis: *Illud quoque credimus commodum, sanctum Hieronymum simplicium fratrum consideratione pellectum, in prophetarum praefatione dixisse, propter eos qui distinctiones non didicerant, apud magistros secularium litterarum colis et commatibus translationem suam, sicut hodie legitur, distinxisse. Quod nos quoque tanti viri auctoritate commoti sequendum esse iudicavimus, ut caetera distinctionibus ordinentur. Ista vero sufficiant simplicissimae lectioni, quae supradictus vir, sicut dictum est, ad vicem distinctionum colis et commatibus ordinavit, ne supra iudicium tanti viri vituperabili praesumtione venisse videamur.* Idem in cap. 15. lib. I. ita loquitur: *Sed ut his omnibus addere videaris ornatum positurus, quas Graeci θέσεις vocant, id est puncta brevissima pariter et rotunda et planissima, ut in praefatione iam dictum est, singulis quoque pone capitibus, praeter translationem sancti Hieronymi, quae colis et commatibus ornata consistit.* — 10) *Καὶ ἀντιπαραθεὶς* ἀλλήλαις. Supra monuimus, quid primum ab Origene praestitum sit in hexaplorum editione, quod singulas interpretationes per versuum cola distinxit. Itaque versuum distinctio quam hodie in septuaginta seniorum interpretatione cernimus, Origenis inventum est. Secundum Origenis inventum est, quod interpretationes illas e regione sibi invicem opposuit, ut si forte alter ab altero dissentiret, uno statim intuitu posset agnosci. Docet id Hieronymus in praefatione ad Chromatium in librum paralipomenon his verbis: *Et certe Origenes non solum exempla composuit quatuor editionum, e regione singula verba describens, ut unus dissentiens statim, ceteris inter se consentientibus arguatur.* Et Epiphanius quidem singulas versiones in singulis paginis dispositas fuisse dicit, quem secutus est Nicephorus. Rufinus vero in huius loci interpretatione, non paginas sed *columellas* dixit, quod eodem recidit. Certe idem Rufinus in lib. II. adversus Hieronymum *paginas* et *columellas* pro eodem sumit: *Voluit Origenes nostris ostendere, qualis apud Iudaeos scripturarum lectio teneretur,* etc. *in propriis paginis vel columellis editiones eorum singulas quasque descripsit, et ea quae apud illos sunt addita, vel decerpta, certis*

πλῶν ἡμῖν ἀντίγραφα [12]) καταλέλοιπεν, ἰδίως τὴν Ἀκύλου καὶ

---

quibusdam notis additis ad versiculorum capita designavit. Malim tamen *columellas* dicere quam *paginas*, cum in una pagina plures fuerint columnae. — 11) Μετὰ καὶ αὐτῆς τῆς Ἑβραίων σημειώσεως. Hic locus non parvam habet difficultatem, quem *Musculus* quidem ad verbum ita transtulit: *His autem cunctis in unum corpus compactis divisisque per colon, et invicem inter se una cum Hebraeorum annotatione oppositis, exemplaria nobis quae hexapla dicuntur, reliquit.* Christophorsonus vero ad sensum magis quam ad verbum interpretatus est hoc modo: *Atque ipsas in unum volumen omnes redigens, columellis inter se distinxit, et alteram alteri ex adverso, una cum exemplari Hebraeorum opposuit.* Dionysius autem *Petavius* in *animadversionibus ad librum Epiphanii de ponderibus*, hunc Eusebii locum ita vertit: *Has omnes editiones in unum coniiciens, et per columellas dividens, ac sibi invicem opponens, cum Hebraica ipsa significatione, hexaplorum nobis exemplaria reliquit.* Sed haec postrema interpretatio, quod pace viri doctissimi mihique quondam amicissimi dictum sit, ferri omnino non potest. Neque enim Eusebius dixit: μετὰ τῆς Ἑβραίων σημασίας, sed σημειώσεως. Est autem σημείωσις proprie *adnotatio.* Sic in lib. V. cap. 20. χαριεστάτην σημείωσιν Irenaei vocat, notationem quam Irenaeus sua manu apposuerat ad finem libri sui. Σημειώσεις quoque inscribebantur libri Origenis quos in leviticum et in numeros scripserat, quae a Hieronymo et Rufino excerpta appellantur. Hi libri nihil aliud erant quam notationes seu breviores commentarii non in totum librum continuo scripti, sed in quaedam duntaxat loca quae expositione opus habere videbantur. Unicum hodie fragmentum superest horum Origenis librorum in c. 26. Philocaliae, ἐκ τῶν εἰς τὴν ἔξοδον σημειώσεων. Verum haec vocis huius significatio quem hic locum habere possit, non satis video. Nicephorus quidem cum hanc vocem non intelligeret, eius loco παρασημείωσιν posuit. Quod tamen non multo clarius est. Epiphanius vero in haeresi Origenistarum cap. 3. παραθέσεις pro eodem usurpat, ὡς εἶναι μὲν ταῦτα καὶ καλεῖσθαι ἑξαπλᾶ, ἐπὶ τὰς Ἑλληνικὰς ἑρμηνείας, δύο ὁμοῦ παραθέσεις τῆς Ἑβραϊκῆς φύσει δὲ Ἑβραϊκῶν καὶ Ἑλληνικῶν στοιχείων. Hieronymus in epistola ad Titum de hexaplis: *In quibus*, ait, *et ipsa Hebraea sunt propriis characteribus verba descripta, et Graecis litteris tramite expressa vicino.* Eusebius ergo σημείωσιν vocat Hebraicum textum, eo quod praenotatus esset ac praefixus sex Graecis interpretationibus, perinde ac in commentariis verba scriptoris praefigi solent expositioni. Nam σημείωσις non solum *expositionem* significat, verum etiam *textum cui adhibetur expositio.* Ita σχόλια veteres dicebant loca excerpta ex aliquo scriptore, quibus subiecta erat adnotatio, ut observavi ad librum quartum. — 12) Ἑξαπλῶν ἀντίγραφα. Ex hoc loco aperte convincitur, hexapla dicta esse eo quod sex interpretationes Graecae in iis continerentur praeter Hebraicum textum, qui quidem in duabus paginis duplici modo perscriptus erat, in altera quidem Hebraicis, in altera vero

Συμμάχου [13]) καὶ Θεοδοτίωνος ἔκδοσιν ἅμα τῇ τῶν ἑβδομήκοντα [14]) ἐν τοῖς τετραπλοῖς [15]) ἐπικατασκευάσας.

Graecis litteris. Idem diserte scribit Epiphanius in haeresi Origenistarum cap. 3. Et certe ratio ita suadet. Nam ut *tetrapla* dicta sunt, quod quatuor Graecas interpretationes in unum collectas haberent, sic etiam *hexapla* appellata sunt, quod sex Graecas versiones complecterentur, Aquilae videlicet et Symmachi et septuaginta interpretum ac Theodotionis, quintam denique et sextam interpretationem. Hebraicus autem textus, cum ipsum authenticum esset exemplar, inter versiones numerandus non fuit. [Vid. Epiphan. loco a me infra laudato. cf. *Dathe* de ordine pericoparum biblicarum non mutando dissert. p. 36 sqq. §. XVII p. 45 sq. §. XXII p. 57 ext. §. XXVIII. *H.*] Quare fallitur Rufinus in huius capitis versione, qui hexapla dicta esse credidit, eo quod duas Hebraici textus editiones, et Aquilae ac Symmachi et septuaginta seniorum ac Theodotionis versionem exhiberent. Fallitur etiam Nicetas in thesauro orthodoxae fidei lib. IV. pag. 212. idem fere sentiens quod Rufinus. Sed et *D. Petavius* magnopere in his explicandis fluctuavit, ut patet ex eius *animadversionibus ad librum Epiphanii de ponderibus.* Turbavit illum praecipue septima illa versio, quam in hexaplis fuisse scribit Eusebius. Sed nos superius rationem reddidimus, cur ob illam titulus hexaplorum non fuerit immutandus. Haec cum scripsissem, incidi in historiam imp. Severi a Zonara conscriptam, ubi de hexaplis et tetraplis Origenis eadem prorsus quae nos scribit, et Eusebii locum licet suppresso auctoris nomine, perinde ac nos interpretatur. [Hexaplorum quae supersunt, edidisse constat *Montefalconium,* Paris. 1714 Tom. II Fol. Praeterea videatur *Huetius* Origenian. IV, 5. *Fabric.* B. G. Lib. III c. XII p. 344. *Stroth. Uebersetz.* Tom. I. p. 437 sqq. not. 6. *de Wette Einleitung ins alte Testament* p. 70 sq. *H.*] — 13) Ἰδίως τὴν Ἀκύλου καὶ Συμμάχου. Hunc Eusebii locum Zonaras in suis annalibus ita expressit: ἰδιαίτατα δὲ τὴν Ἀκύλου καὶ Συμμάχου καὶ Θεοδοτίωνος ἔκδοσιν μετά γε τῆς τῶν ἑβδομήκοντα καὶ δύο παραθεὶς, τὰ λεγόμενα τετραπλᾶ παραδέδωκε. Quae *Wolfius* latine ita vertit: *Aquilae vero, Symmachi et Theodotionis editione rectissime cum septuaginta duorum versione comparata, commentaria tetrapla, hoc est, quadruplicia composuit.* Sed primo quidem probare non possum, quod ἰδιαίτατα vertit *rectissime.* Nam Zonaras ἰδιαίτατα posuit pro eo quod dixerat Eusebius ἰδίως, id est, *separatim.* Nam cum Aquilae, Symmachi, Theodotionis ac septuaginta seniorum editio in hexaplis una cum Hebraico textu bifariam scripto, et cum quinta, sexta ac septima editione collocata esset, Origenes quatuor illas priores editiones seorsum in tetraplis posuit, sublato Hebraico textu cum quinta et sexta ac septima versione. Deinde quod addit *Wolfius,* Aquilae, Symmachi ac Theodotionis versionem in tetraplis comparatas fuisse cum versione 70. seniorum, verumne sit nescio. Certe id Eusebius non dicit. Immo vox illa ἰδίως innuere nobis videtur, singulas versiones in tetra-

plis seorsum collocatas fuisse, non e regione sibi invicem oppositas, sicut in hexaplis. Hieronymus in loco supra citato videtur asserere, etiam in tetraplis singula verba quatuor editionum e regione fuisse disposita. — 14) Ἅμα τῇ τῶν ἑβδομήκοντα. LXX interpretum translationem medium tenuisse inter Symmachi ac Theodotionis interpretationem locum, addita illius rei causa testatur Epiphan. de ponder. et mens. c. XIX p. 175. ed. *Petav.* Ὠριγένης πυθόμενος τὴν τῶν οβ´ ἔκδοσιν ἀκριβῆ εἶναι, μέσην ταύτην συνέθηκεν, ὅπως τὰς ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν ἑρμηνείας διελέγχῃ. *H.* — 15) Ἐν τοῖς τετραπλοῖς ἐπισκευάσας. Haec est scriptura codicis Regii, cui consentit etiam Suidas in voce Ὠριγένης. [Praeterea Sav. Steph. Stroth. κατασκευακῶς Nic. Utrumque, quantum video, temere. *H.*] Nostri tamen codices, Maz. Med. et Fuketianus uno consensu scriptum habent ἐπικατασκευάσας. Quae si vera est lectio, ut certe mihi persuadeo, sequitur editionem tetraplorum confectam esse ab Origene post hexaplorum editionem. Hanc enim vim habet verbum ἐπικατασκευάσας. Nam idem est ac si diceret: ἐπὶ τῇ τῶν ἑξαπλῶν ἐκδόσει κατασκευάσας. Nam cum Origenes animadvertisset hexaplorum codices nimio sumptu ac labore indigere, tetrapla quorum usus erat facilior, elucubravit, demptis duabus Hebraici textus editionibus, et quinta sextaque ac septima interpretatione. Hactenus quidem haec doctorum omnium fuit opinio, tetraplorum codices ante hexapla ab Origene elaboratos fuisse. Ita diserte scribit *Usserius* in *syntagmate de septuaginta interpretum versione* cap. 5, *Salmasius* in libro *de lingua Hellenistica.* Verum hic Eusebii locus ex manuscriptorum codicum fide emendatus, sententiam illorum prorsus evertit. Exstat in libro R. Marchalli, annotatio manu ipsius Eusebii apposita ad calcem Hieremiae qua perspicue declaratur, tetraplorum editionem post hexapla ab Origene elaboratam fuisse: Μετελήφθη ἀπὸ τῶν κατὰ τὰς ἐκδόσεις ἑξαπλῶν, καὶ διωρθώθη ἀπὸ τοῦ Ὠριγένους τετραπλῶν ἅτινα τῇ αὐτοῦ χειρὶ διώρθωτο καὶ ἐσχολιογράφητο. [An ex hoc ultimo loco sequatur, quod dicit Valesius, dubito, an ex priore, non dubito. Recte enim ille ἐπικατασκευάσας reliquis lectionibus praelatum vertit: *postea* (insuper) — digessit, quae est vocis vis. Male autem repugnat *Montefalconius praeliminar. in hexapla Origenis*, quo loco Readingo a Binghamo commonstrato idem esse contendit V. D., utrum ἐπισκευάσας an ἐπικατασκευάσας legatur, et nihil significari nisi, seorsim digessisse in tetraplis illas interpretationes Origenem. Ceterum Val. lectionem retinuit quoque Zimmermann. *H.*]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ.

Περὶ Συμμάχου τοῦ ἑρμηνέως.

(Nic. H. E. V, 12.)

Τῶν γε μὴν ἑρμηνευτῶν αὐτῶν δὴ τούτων ἰστέον, Ἐβιωναῖον τὸν Σύμμαχον [1]) γεγονέναι. Αἵρεσις δέ ἐστιν ἡ τῶν Ἐβιωναίων οὕτω καλουμένη, τῶν τὸν Χριστὸν ἐξ Ἰωσὴφ καὶ Μαρίας γεγονέναι φασκόντων, ψιλόν τε ἄνθρωπον ὑπειληφότων αὐτὸν, καὶ τὸν νόμον χρῆναι Ἰουδαϊκώτερον φυλάττειν ἀπισχυριζομένων, ὥς που καὶ ἐκ τῆς πρόσθεν ἱστορίας ἔγνωμεν. Καὶ ὑπομνήματα δὲ τοῦ Συμμάχου εἰσέτι νῦν φέρεται, ἐν οἷς δοκεῖ πρὸς τὸ κατὰ Ματθαῖον ἀποτεινόμενος [2]) εὐαγγέλιον, τὴν δεδηλωμένην

Cap. XVII. 1) *Σύμμαχον.* Nescio quomodo scribere potuerit *Augusti Denkwürdigkeiten aus der christl. Archaeol.* Tom. III. p. 364. „*Nach Irenaeus* (*adv. Haeres. III.* 24.), *Hieronymus und Eusebius* (*Hist. eccl. Lib. VI. c.* 17.) *suchten die berühmten Bibelübersetzer Aquila und Symmachus, welche beide Mitglieder der Ebionitischen Sekte waren, dadurch, dass sie in der bekannten Stelle Ies.* 7, 14. *das hebr. Wort* עלמה *nicht durch* παρθένος (*Jungfrau*) *sondern* νεᾶνις (*junges Weib*) *übersetzten, die Beweiskraft, welche aus der bibl. Weissagung hergenommen zu werden pflegte, zu entkräften.*“ Eusebius enim hac de re nihil plane refert. *H.*] — 2) *Πρὸς τὸ κατὰ Ματθαῖον ἀποτεινόμενος εὐαγγέλιον.* Pessime Rufinus et Christophorsonus hunc locum verterunt, quasi Symmachus auctoritate evangelii secundum Matthaeum nisus fuerit, ut haeresim suam confirmaret. Nec melius Nicephorus hunc locum accepit, qui scribit Symmachum commentarios in Matthaeum edidisse. Scio quidem Ebionaeos solum Matthaei evangelium admisisse. Verum illud Ebionaeorum evangelium, non ipsum Matthaei erat cuiusmodi nos habemus, sed prorsus adulteratum, et capite ipso, id est, Christi genealogia mutilatum, ut docet Epiphanius in eorum haeresi. Quippe evangelium secundum Hebraeos quo ipsi utebantur, ut docet Eusebius in lib. III, authenticum Matthaei evangelium esse dicebant, teste Hieronymo in commentariis in Matthaeum. Ἀποτεινόμενος igitur hoc loco recte vertimus: *Disputans adversus evangelium Matthaei*, verum scilicet et nostrum. Musculus vertit *invehendo* non male. [Male quoque reddidit ἀποτεινόμενος Tillemontius: *innixus* evangelio secundum Matthaeum, quamvis illud probaverit *Montefalcon. praeliminar. in hexapla*

αἵρεσιν κρατύνειν. Ταῦτα δὲ ὁ Ὠριγένης μετὰ καὶ ἄλλων εἰς τὰς γραφὰς ἑρμηνειῶν τοῦ Συμμάχου, σημαίνει παρὰ Ἰουλιανῆς τινὸς εἰληφέναι, ἣν καὶ φησὶ παρ᾽ αὐτοῦ Συμμάχου τὰς βίβλους διαδέξασθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ.

Περὶ Ἀμβροσίου.

(Nic. H. E. V, 12.)

Ἐν τούτῳ καὶ Ἀμβρόσιος [1]) τὰ τῆς Οὐαλεντίνου φρονῶν αἱρέσεως, πρὸς τῆς ὑπὸ Ὠριγένους πρεσβευομένης ἀληθείας ἐλεγ-

---

Orig. p. 13., ubi praeterea monuit δοκεῖ h. l. non esse vertendum *videtur*, neque illud affirmationem minuere h. l. laudato Onomastico suo ad opera Athanasii in voce δοκεῖ. Qua in re V. D. lubentius assentior. Cf. *Zeune* ad Vig. p. 313 not. 55. *Gedike* ad Plat. Men. p. 14. *H.*] Porro ab hoc Symmacho Ebionaei postea dicti sunt *Symmachiani*, eo quod Symmachus dogma illorum validissime asseruisset. Ambrosius seu quis alius in prologo commentariorum in epistolam ad Galatas: *Sicut et Symmachiani qui ex Pharisaeis originem trahunt, qui servata omni lege Christianos se dicunt, more Photini Christum non deum et hominem, sed hominem tantummodo definientes.* De iisdem Augustinus in lib. I contra Cresconium cap. 31. Et in libro XIX contra Faustum, ubi verba Fausti refert haec: *Et tamen hoc si mihi Nazaraeorum obiiceret quisquam, quos alii Symmachianos vocant* etc. [De Symmacho quoque vid. *Thieme* de puritate Symmachi, *Cave* hist. T. I. p. 64. ad a. C. 201. De Aquila *Dathe* dissertatio in Aquilae reliquias, Lips. 1757. *H.*]

Cap. XVIII. 1) Ἀμβρόσιος τὰ τῆς Οὐαλεντίνου φρονῶν. Idem testatur Origenes in prooemio tomi V explanationum in Ioannis evangelium, ubi ipsum Ambrosium alloquitur his verbis: *Ipsa igitur penuria denuntiantium meliora, minime ferens absurdam et privatam fidem tua erga Iesum dilectione, tradideras aliquando te ipsum verbis, a quibus data postea tibi intelligentia usus, prout decebat, damnata haeresi discessisti.* Exstat hic Origenis locus in cap. 5. Philocaliae. Quidam tamen Ambrosium non Valentini ut Eusebius ait, sed Marcionis haeresim, prius sectatum esse scribunt. Ita Epiphanius: τινὲς δὲ τὸν Ἀμβρόσιον ἔφασαν οἱ

χθεὶς, καὶ ὡς ἂν ὑπὸ φωτὸς καταυγασθεὶς τὴν διάνοιαν, τῷ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀρθοδοξίας προστίθεται λόγῳ· καὶ ἄλλοι δὲ πλείους τῶν ἀπὸ παιδείας, τῆς περὶ τὸν Ὠριγένην φήμης πανταχόσε βοωμένης, ᾔεσαν ὡς αὐτὸν, πεῖραν τῆς ἐν τοῖς ἱεροῖς λόγοις ἱκανότητος τἀνδρὸς ληψόμενοι· μυρίοι τε τῶν αἱρετικῶν, φιλοσόφων τε τῶν μάλιστα ἐπιφανῶν οὐκ ὀλίγοι, διὰ σπουδῆς αὐτῷ προσεῖχον [2]), μονονουχὶ πρὸς τοῖς θείοις, καὶ τὰ τῆς ἔξωθεν φιλοσοφίας πρὸς αὐτοῦ παιδευόμενοι. Εἰσῆγέ τε γὰρ ὅσους εὐφυῶς ἔχοντας [3]) ἑώρα καὶ ἐπὶ τὰ φιλόσοφα [4]) μαθήματα, γεωμετρίαν καὶ ἀριθμητικὴν, καὶ τἄλλα προπαιδεύματα παραδιδοὺς, εἴς τε τὰς αἱρέσεις τὰς παρὰ τοῖς φιλοσόφοις προάγων, καὶ τὰ παρὰ τούτοις συγγράμματα διηγούμενος, ὑπομνηματιζόμενός τε καὶ θεωρῶν εἰς ἕκαστα, ὥστε μέγαν καὶ παρ' αὐτοῖς Ἕλλησι φιλόσοφον τὸν ἄνδρα κηρύττεσθαι. Πολλοὺς δὲ καὶ τῶν ἰδιωτικωτέρων ἐνῆγεν ἐπὶ τὰ ἐγκύκλια γράμματα, οὐ μικρὰν αὐτοῖς ἔσεσθαι φάσκων ἐξ ἐκείνων ἐπιτηδειότητα εἰς τὴν τῶν θείων γραφῶν θεωρίαν [5]) τε καὶ παρασκευήν. Ὅθεν μά-

---

μὲν Μαρκιωνιστὴν, οἱ δὲ Σαβελλιανόν. Ubi Sabellianum posuit pro Valentiniano. [Vid. Cave hist. T. I. p. 85. citante Reading. cf. Epiphan. haer. XXXVI. H.] — 2) Προσεῖχον, id est, auscultandi gratia scholam eius frequentabant. [Vid. Schäfer. ad Lamb. B. p. 328. Kuinoel. Commentar. ad Act. VIII, 6 p. 302 sq. ed. II. cf. Euseb. H. E. III, 8 init. H.] Hos a discipulis separat Eusebius. Itaque addit: μονονουχὶ παιδευόμενοι, id est, fere ut discipuli; quod non intellexit Christophorsonus. — 3) Ὅσους εὐφυῶς ἔχοντας. Ex discipulis suis scilicet. Itaque in interpretatione mea has duas voces addidi, ad planiorem intelligentiam huius loci, quem non intellexerunt interpretes. Solus Rufinus sensum Eusebii assecutus est, cuius versio commentarii vicem hic praestat. Sic enim vertit: Philosophorum quoque opinatissimi quique, tam in nostris eum, quam in suis magistrum incomparabilem ferebantur. Erat namque ei mos iste, ut si quos nostrorum adolescentulorum ingeniosos videret et lectioni satis deditos, traderet eis etiam ex quibus philosophi velut primis elementis discentes imbuere solent, etc. — 4) Pro φιλόσοφα Grut. φιλόλογα ut ad finem capitis pro φιλόσοφα μαθήματα Ion. φιλόλογα. Quae utraque lectio mihi magnopere arrideret et adeo in textum recipienda videretur, nisi ei obstarent potissimum verba praecedentia: φιλοσόφων — οὐκ ὀλίγοι — προσεῖχον — παιδεύματα et sequens γάρ. Cf. Kreis. ad Plutarch. de audiendis poetis p. 164 ed. II. H. — 5) Θεωρίαν τε καὶ παρασκευήν. Hoc loco verba sunt transposita more Eusebiano. Amat enim Eusebius, ut iam monuimus, huiusmodi traiectiones vocum. Quod cum non animadvertissent interpretes, in errorem saepe lapsi sunt. Sic

λιστὰ καὶ ἑαυτῷ ἀναγκαίαν ἡγήσατο τὴν περὶ τὰ κοσμικὰ καὶ φιλόσοφα μαθήματα ἄσκησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ.

Ὅσα περὶ Ὠριγένους μνημονεύεται.

(Nic. H. E. V, 12. 13.)

Μάρτυρες δὲ καὶ τῆς περὶ ταῦτα αὐτοῦ κατορθώσεως, αὐτῶν¹) Ἑλλήνων οἱ κατ' αὐτὸν ἠκμακότες φιλόσοφοι· ὧν ἐν συγγράμμασι, πολλὴν μνήμην εὕρομεν τοῦ ἀνδρός· τοτὲ μὲν αὐτῷ προσφωνούντων τοὺς ἑαυτῶν λόγους, τοτὲ δὲ ὡς διδασκάλῳ, εἰς ἐπίκρισιν τοὺς ἰδίους ἀναφερόντων πόνους. Τί δεῖ ταῦτα λέγειν, ὅτε καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς ἐν Σικελίᾳ καταστὰς Πορφύριος ²), συγ-

---

igitur constituendus est hic locus: οὐ μικρὰν αὐτοῖς ἔσεσθαι φάσκων ἐξ ἐκείνων ἐπιτηδειότητά τε καὶ παρασκευὴν, εἰς τὴν τῶν θείων γραφῶν θεωρίαν.

Cap. XIX. 1) Pro αὐτῶν Suidas τῶν, pro τοτὲ δὲ ὡς διδασκάλῳ, τοτὲ δὲ οἷα διδασκάλῳ, pro εἰς ἐπίκρισιν, εἰς τὴν αὐτοῦ κρίσιν, ut vel inde pateat, quod ad cap. XVI monui, Suidae testimonium esse satis incertum. Quare vix magnopere spectanda singula et leviora, in quibus ipse a librorum lectionibus discedit. H. — 2) Ὁ καθ' ἡμᾶς ἐν Σικελίᾳ καταστὰς Πορφύριος. Porphyrius primum quidem Athenis Longinum audivit Platonicae sectae philosophum. Deinde Plotini fama excitus, Romam venit, ubi cum Plotinum audiisset sexennio, valetudinis recuperandae causa migravit in Siciliam, atque illic quindecim libros composuit adversus Christianos. Hieronymus de script. eccl. Eusebii libros enumerans: *Contra Porphyrium, qui eodem tempore scribebat in Sicilia, ut quidam putant, libri 30.* Eodem alludit in praefatione commentariorum in Ezechielem his verbis: *Verum quia et tu indesinenter hoc flagitas, et magno vulneri cicatrix paulatim obducitur, scorpiusque inter Enceladum et Porphyrium Trinacriae humo premitur,* etc. ubi *scorpii* nomine Rufinum designat, qui capta urbe in Siciliam se receperat, ut ipse testatur in epistola ad Ursatium, quam praefixit interpretationi homiliarum Origenis in libros numerorum. De iisdem Porphyrii libris Chrysostomus in homilia 6

γράμματα καθ' ἡμῶν ἐνστησάμενος, καὶ δι' αὐτῶν τὰς θείας γραφὰς διαβάλλειν πεπειραμένος, τῶν τε εἰς αὐτὰς ἐξηγησαμένων μνημονεύσας, μηδὲν μηδαμῶς φαῦλον ἔγκλημα τοῖς δόγμασιν ἐπιβαλεῖν δυνηθεὶς, ἀπορίᾳ λόγων, ἐπὶ τὸ λοιδορεῖν τρέπεται καὶ τοὺς ἐξηγητὰς διαβάλλειν, ὧν μάλιστα τὸν Ὠριγένην [3]), ὃν κατὰ τὴν νέαν ἡλικίαν ἐγνωκέναι φήσας, διαβάλλειν μὲν πειρᾶται. Συνιστῶν δὲ ἄρα τὸν ἄνδρα ἐλάνθανε, τὰ μὲν ἀληθεύων, ἐν οἷς οὐδ' ἑτέρως αὐτῷ λέγειν ἦν δυνατὸν, τὰ δὲ καὶ ψευδόμενος, ἐν οἷς λήσεσθαι ἐνόμιζε· καὶ τοτὲ μὲν ὡς Χριστιανοῦ κατηγορῶν, τοτὲ δὲ τὴν περὶ τὰ φιλόσοφα μαθήματα ἐπίδοσιν αὐτοῦ θαυμάζων καὶ διαγράφων [4]). Ἄκουε δ' οὖν ἃ φησὶ κατὰ λέξιν· „Τῆς δὴ μοχθηρίας τῶν Ἰουδαϊκῶν γραφῶν οὐκ ἀπόστασιν, λύσιν δέ τινες εὑρεῖν προθυμηθέντες, ἐπ' ἐξηγήσεις ἐτράποντο ἀσυγκλώστους καὶ ἀναρμόστους τοῖς γεγραμμένοις, οὐκ ἀπολογίαν μᾶλλον ὑπὲρ τῶν ὀθνείων, παραδοχὴν δὲ καὶ ἔπαινον τοῖς οἰκείοις φερούσας. Αἰνίγματα γὰρ τὰ φανερῶς παρὰ Μωϋσεῖ λεγόμενα εἶναι κομπάσαντες, καὶ ἐπιθειάσαντες ὡς θεσπίσματα πλήρη κρυφίων μυστηρίων, διά τε τοῦ τύφου τὸ κριτικὸν τῆς ψυχῆς [5]) καταγοητεύσαντες, ἐπάγουσιν ἐξηγήσεις." Εἶτα μεθ' ἕτερα φησίν· „ὁ δὲ τρόπος τῆς ἀτοπίας, ἐξ ἀνδρὸς ᾧ κἀγὼ κομιδῇ νέος ὢν ἔτι ἐντετύχηκα [6]), σφόδρα εὐδοκιμήσαντος,

---

in epistolam ad Corinthios: ἱκανοὶ οἱ καθ' ἡμᾶς εἰρηκότες, τὴν ἀρχαιότητα μαρτυρῆσαι τοῖς βιβλίοις, οἱ περὶ Κέλσον καὶ τὸν Βατανεώτην. Ubi *Bataneotem* vocat Porphyrium, sicut et Hieronymus. — 3) Ὧν μάλιστα τὸν Ὠριγένην. Post haec verba scripti codices nostri punctum altius notant, non virgulam, ut est in editione Rob. Stephani. Leve id quidem prima fronte videri potest. Verum nisi ita interpungas ut est in scriptis codicibus, quae sequuntur verba, minime cohaerebunt. Aut enim delendus erit articulus postpositivus qui sequitur ὅν, aut pro φήσας emendandum erit φησί. Si vero interpunctionem scriptorum codicum sequi malis, tum planissimus erit sensus, nec ulla emendatione opus erit. — 4) Θαυμάζων καὶ διαγράφων. Duae priores voces absunt a codice Maz. Med. et Fuk. nec videntur admodum necessariae. — 5) Τὸ κριτικὸν τῆς ψυχῆς. Male Rufinus et Christophorsonus *animi sui iudicium* interpretantur. Langus quoque eodem modo verba Porphyrii intellexit. Verum non ea mens est Porphyrii. Intelligit enim Porphyrius auditorum, seu potius legentium animos, verborum magnificentia ab illis interpretibus perstrictos fuisse, et quasi fascinatos. — 6) Νέος ὢν ἐντετύχηκα. Vincentius Lirinensis in cap. 23. male haec Eusebii verba accepit. Sic enim scribit de Origene: *Ait namque impius ille Porphyrius, excitum se fama ipsius Alexandriam fere puerum perrexisse, ibique eum vi-*

καὶ ἔτι δι' ὧν καταλέλοιπε συγγραμμάτων εὐδοκιμοῦντος, παρειλήφθω Ὠριγένους, οὗ κλέος παρὰ τοῖς διδασκάλοις τούτων τῶν λόγων μέγα διαδέδοται. Ἀκροατὴς γὰρ οὗτος Ἀμμωνίου 7) τοῦ

---

disse iam senem, etc. Atqui Porphyrius non dicit, Origenem ab se visum esse Alexandriae iam senem. Equidem libentius crediderim Origenem a Porphyrio adhuc puero visum esse in urbe Tyro, in qua Origenes relicta Alexandria diutissime commoratus est. Fuit enim Porphyrius patria Tyrius, eiusque adolescentia in ea tempora incidit quibus Origenes Tyri morabatur. Senem autem illum Alexandriae videre quomodo potuit Porphyrius, cum eo tempore quo ex Alexandria discessit Origenes, nondum quinquagesimum aetatis annum attigisset? — 7) Ἀκροατὴς γὰρ Ἀμμωνίου. Ammonii Alexandrini celeberrimi illius philosophi de quo ad librum XX Amm. Marcellini plura annotavi, auditorem fuisse Origenem Adamantium, Porphyrio tam diserte id affirmanti credendum est. Verum inter Ammonii auditores fuit etiam eodem tempore alter Origenes, Herennii ac Plotini condiscipulus, de quo Porphyrius in vita Plotini, Longinus in libro de fine, Eunapius et Hierocles in libro de providentia, et alii loquuntur. *Baronius* quidem in *Annalibus ecclesiasticis*, et *Lucas Holstenius* vir doctissimus in 2 et 6 capite *de vita scriptisque Porphyrii*, hunc Origenem unum eundemque esse cum Origene Adamantio crediderunt. Verum ego duobus potissimum argumentis adductus longe ab iis dissentio. Primum ducitur ex testimonio Longini philosophi qui in libro de fine Ammonium et Origenem Platonicos philosophos recenset inter eos, qui sententias et opiniones suas ad utilitatem posterorum scriptis mandare noluerunt; sed satis habuerunt eas auditoribus suis, viva, quod aiunt, voce tradere. *Quod si quid ab aliquo eorum scriptum sit* (verba sunt Longini) *quemadmodum ab Origene liber unus de daemonibus, haec sane parvi momenti sunt, quippe qui perfunctorie nec data opera ad scribendum se contulisse videantur.* Quis haec de Origene Adamantio dicta esse credat; quem constat πολυγραφώτατον fuisse, ut indices eius librorum ab Eusebio conscripti testantur? Sed et ipse Porphyrius in hoc loco qui ab Eusebio adducitur, ait Origenem celeberrimum fuisse ob scripta quae plurima reliquit, δι' ὧν καταλέλοιπε συγγραμμάτων εὐδοκιμοῦντος. Secundum argumentum nobis subministravit Porphyrius in vita Plotini philosophi haud procul ab initio, cuius verba ex interpretatione Ficini hic apponam: *Cum vero Herennius et Origenes et Plotinus olim inter se constituissent, ut Ammonii dogmata ederent, quae audita ab illo, tanquam inprimis purgata praecipue comprobaverant, Plotinus quidem stetit promissis, Herennius autem primus pacta dissolvit, et Origenes Herennium est secutus. Scripsit vero nihil praeter quendam de daemonibus librum, atque sub Gallieno librum, in quo regem solum effectorem esse probabat.* Hic postremus liber in laudem Gallieni imperatoris ab Origene conscriptus videtur, ut poeticam eius facultatem praedicaret. Fuit enim Gallienus poeticae deditus, extantque aliquot eius versus nuptiales inter

πλείστην ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνους ἐπίδοσιν ἐν φιλοσοφίᾳ ἐσχηκότος γεγονώς, εἰς μὲν τὴν τῶν λόγων ἐμπειρίαν, πολλὴν παρὰ τοῦ διδασκάλου τὴν ὠφέλειαν ἐκτήσατο, εἰς δὲ τὴν ὀρθὴν τοῦ βίου προαίρεσιν, τὴν ἐναντίαν ἐκείνῳ τοῦ βίου πορείαν ἐποιήσατο. Ἀμμώνιος μὲν γὰρ Χριστιανὸς ἐν Χριστιανοῖς ἀνατραφεὶς τοῖς γονεῦσιν, ὅτε τοῦ φρονεῖν καὶ τῆς φιλοσοφίας ἥψατο, εὐθὺς πρὸς τὴν κατὰ νόμους πολιτείαν μετεβάλετο [8]), Ὠριγένης δὲ Ἕλλην ἐν Ἕλλησι παιδευθεὶς λόγοις, πρὸς τὸ βάρβαρον ἐξώκειλε τόλμημα [9]). Ὧι δὴ φέρων αὐτόν τε καὶ τὴν

fragmenta Petronii Arbitri. Eo enim alludere videtur titulus libri: Ὅτι μόνος ποιητὴς ὁ βασιλεύς. Quod si verum est, Origenem hunc Plotini condiscipulum librum illum scripsisse imperante Gallieno, profecto ab Origene Adamantio distinguendus est necessario. Adamantius enim Origenes ad usque imperium Gallieni minime pervenit, cum Gallo et Volusiano imperantibus obierit anno natalis dominici 252, ut recte a Baronio observatum est, cum annum aetatis nonum et sexagesimum transegisset. [Post Ἀμμωνίου Suidas addit: τοῦ φιλοσόφου, τοῦ ἐπίκλην Σακκᾶ. De Ammonio vide praeter Phot. bibl. cod. 251. Moshem. dissertationum ad hist. eccles. pertt. Vol. I. p. 90 sqq. p. 754—756. cf. Fabric. Bibl. Gr. IV, 26. Bayle Diction. T. I. p. 203. Rösler. dissertatio de commentitiis philosophiae Ammonianae fraudibus et noxis. H.] — 8) Εὐθὺς — μετεβάλετο. Ammonium Saccam ad vivendi rationem legibus consentientem i. e. ad avitam superstitionem, simulac (per aetatem) sapere potuerit, ut Porphyrius dicit, descivisse negarunt Valesius ad Ammian. Marcell. p. 344. Bayl. Diction. Hist. Crit. T. I. p. 187. et Iac. Basnagius Histoire de l'Eglise II, 4, 10 p. 167. praeeunte ipso Eusebio, qui paulo post in eo apertissime mentitum esse Porphyrium, et Ammonium ad extremum usque vitae spiritum religioni Christianae firmiter adhaesisse affirmat. Sed Porphyrio assentiuntur, Eusebium potius errasse et duos Ammonios, alterum philosophum, alterum Christianum inter se confudisse rati argumentisque haud improbabilibus usi Moshem. in dissertatione de turbata per recentiores Platonicos ecclesia quae legitur in Eiusd. diss. ad hist. eccles. pertt. Vol. I. p. 89 sqq. et Fabricius Bibl. Graec. Lib. IV, 26 p. 159 sq. cf. Euseb. VI, 2. Hieron. catal. c. 55. Cramer. Fortsetzung des Bossuet Tom. II. p. 271 sqq. H.] — 9) Πρὸς τὸ βάρβαρον ἐξώκειλε τόλμημα. Christianorum ac Iudaeorum religionem gentiles barbaram vocabant, ut ex Iustino, Tatiano, Clemente Romano in homil. 4. aliisque constat. Quidquid enim Graecum non esset, id vocabant barbarum. Orig. in libro I. contra Celsum pag. 5. ἑξῆς βάρβαρον φησὶν ἄνωθεν εἶναι τὸ δόγμα, δηλονότι τὸν Ἰουδαϊσμὸν, οὗ Χριστιανισμὸς ἤρτηται. [Cf. Suicer. Tom. I p. 660. H. H.] Porro τόλμημα, id est, audaciam Porphyrius appellat fiduciam et magnitudinem animi Christianorum, qui tormenta ipsamque adeo mortem despiciebant, morique malebant millies,

ἐν τοῖς λόγοις ἕξιν ἐκαπήλευσε [10]), κατὰ μὲν τὸν βίον, Χριστιανῶς ζῶν καὶ παρανόμως, κατὰ δὲ τὰς περὶ τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ θείου δόξας, Ἑλληνίζων τε καὶ τὰ Ἑλλήνων τοῖς ὀθνείοις ὑποβαλλόμενος μύθοις [11]). Συνῆν τε γὰρ ἀεὶ τῷ Πλάτωνι, τοῖς

quam Christi fidem negare et diis gentium sacrificare. Hoc est quod *audaciam barbaricam* vocat Porphyrius, deos scilicet Romanorum et edicta imperatorum contemnere. — 10) Ἐκαπήλευσε. Metaphora est a cauponibus, qui vina inter se miscere et adulterare solent. Quo sensu Paulus apostolus, *non cauponantes verbum dei.* Recte ergo Rufinus vertit: *quo se conferens, omne illud praeclarum ingenium philosophicis literis expolitum vitiavit atque corrupit.* [Vid. quae disputavi in *Excurs.* VIII. *H.*] Videtur autem legisse Rufinus ᾧ δὴ φέρων αὐτὸν, καὶ τὴν ἐν τοῖς λόγοις ἕξιν ἐκαπήλευσε. Quod profecto rectius videtur. Neque enim video, quomodo dici possit αὐτὸν ἐκαπήλευσε. Forte etiam legi posset ᾧ δὴ φέρων ἑαυτὸν, αὐτό τε καὶ τὴν, etc.; αὐτὸ, id est, τὸ βάρβαρον τόλμημα. Sensus autem si hoc modo legamus, erit illustris. Origenes, inquit, cum se a Graecorum philosophia ad Christianam sectam contulisset, et hanc ipsam, et quem in philosophicis usum sibi comparaverat, vitiavit atque corrupit. — 11) Ὑποβαλλόμενος μύθοις. Metaphora est a cauponibus seu dolosis institoribus, qui falsum pro vero supponentes, emptorem circumveniunt. Pergit enim explicare Porphyrius, quo pacto Origenes ἐκαπήλευσε, id est, *fucum fecit*, non autem ut Langus et Christophorsonus, *ad quaestum abusus est.* Et sectam, inquit, Christianam ad quam se contulerat, et usum quem adeptus erat in philosophia, vitiavit, foris quidem vivens ut Christianus; intus vero eadem sentiens quae Graeci, eorumque opiniones pro barbaris Iudaeorum et Christianorum fabulis in libris suis supponens atque substituens. Christophorsonum nihil hic vidisse, satis ostendit Latina eius interpretatio. [Ὀθνείοις i. e. *peregrinis.* Est autem vocabulum quod iam supra legebatur, serioris aetatis et fere poëticum teste Polluc. III, 54. τὸ δὲ ὀθνεῖος, ποιητικώτερον. Ξένος et ὀθνεῖος iunctum legitur apud Heliodor. IV. p. 184., ὀθνεῖος στρατὸς habet Palaeph. de incred. XCX, 3. cf. Eurip. Alcest. v. 449. ὀθνεῖος ἤ σοι συγγενὴς γεγῶσά τις; ibid. v. 450. 662. 827. Vid. *Rittershus.* ad Oppian. p. 69. *Albert.* ad Hesych. T. II. p. 720. cf. Euseb. H. E. I, 4. Quod vero ad ipsum Porphyrii de Origene iudicium pertinet, fateor illud me non posse non in rei summa dicere verissimum. De interpretatione eius allegorica monui iam nonnulla ad Euseb. H. E. II, 17 not. 20. Praeterea vid. *Cave* hist. litt. T. I. p. 112. *Ernesti* diss. de Origene interpretationis librorum s. grammaticae auctore, Lips. 1756. 4. p. 8. 35. *Hufnagel.* diss. de psalmis prophetias Messianas continentibus, Erlang. 1783. p. 5. *Rosenmüller.* progr. *de caussis corruptae per philosophos chr. saeculi II religionis*, Giess. 1783 p. 13 sqq. et *Poelitz. de gravissimis Theologiae seriorum Iudaeorum decretis* p. 17 sq. not. 25. Hinc haud immerito Porphyrius supra: ὁ δὲ τρόπος, inquit, τῆς ἀτοπίας ἐξ ... παρειλήφθω Ὠριγένους, i. e. ut vertit Val.: huius aut

τε Νουμηνίου καὶ Κρονίου [12]), Ἀπολλοφάνους [13]) τε καὶ Λογ-

---

exemplum sumatur, etc. rectius certe quam Stroth. *die Schilderung dieser Thorheit ist von einem Manne hergenommen.* Sed verba etiam Porphyrii κατὰ μὲν τὸν βίον — — ὑποβαλλόμενος μύθοις, in universum recte dicta esse non inficiabuntur ii, qui quamvis *Keilius* in egregiis illis et mea laude longe superioribus *commentationibus. XXII de doctoribus ecclesiae culpa corruptae per Platonicas sententias theologiae liberandis*, Lips. 1793-1816. repetitis in *Eiusd.* Opuscc. theologg. Tom. II. ed. *Goldhorn.* contra *Zwickerum* (Irenicum Irenicorum, Amstelod. 1660.), *Souverainium* (le Platonisme devoilée, Cologne 1700. 8.), *Moshemium* (dissert. de turbata per recentiores Platonicos ecclesia in *Eiusd.* dissertt. ad hist. eccl. pertt. Vol. I. p. 89 sqq.), et *Löfflerum* (Versuch über den Platonismus der Kirchenväter aus dem Französischen übersetzt und mit Anmerkungen, Züllichau 1792. 8. ed. II.) demonstraverit, minime *voluisse* patres ecclesiasticos et nec Clementem Alexandrinum atque Origenem, philosophiae prae reliquis omnibus studiosos, doctrinam Christianam coniungendis cum ea decretis philosophicis depravare, imo summum religionis cognoscendae fontem constanter habuerint scripturam sacram, tamen illud minime probasse V. D. mecum censeant, primum, ut utar verbis *Poelitzii* l. l. p. 18., *cum ipsa huius aetatis pythogorico-platonica sive oriunda eclectica philosophia esset corrupta, — fieri potuisse, — ut quae ex illa transirent ad Christianam theologiam, hanc non depravarent, novasque inferrent in illam notiones*, deinde ei qui religionem Christianam *revelatam* esse sibi persuaserit, eiusmodi eclecticismum, qualis certe Clementis Alexandrini et Origenis fuit, non posse non videri vanum atque perversum, ut visus est *Moshemio* l. l. p. 95. p. 119. *nil dubito inventionem eius* (coniunctionis philosophiae cum religione Christiana) *callidissimum infernalis genii consilium dicere, quod ad contentum coelestis veritatis cursum sistendum, ad errorum pestilentium semina tanquam ob orco revocanda, et ad veterum religionum aniles fabulas velandas et fuco veluti obducendas haud parum profuit.* Cf. Lactant. Institt. div. III, 7, 9. *Si eligere possumus, quod est melius, iam non est nobis philosophia necessaria; quia sapientes iam sumus, qui de sapientum sententiis iudicemus.* III, 16, 7. 8. *abiicienda — est omnis philosophia, quia non studendum est sapientiae, quod fine ac modo careat, sed sapiendum est, et quidem mature. Non enim nobis altera vita conceditur, ut, cum in hac sapientiam quaeramus, in illa sapere possimus: in hac utrumque fieri necesse est. Cito inveniri debet, ut cito suscipi possit, ne quid pereat ex vita, cuius finis incertus est.* H. — 12) Τοῦ τε Νουμηνίου καὶ Κρονίου. Certe Origenes in libris contra Celsum citat interdum Numenium philosophum. Fuit hic Pythagoricus philosophus oriundus Apamea Syriae, cuius celeberrimum illud dictum refert Clemens Alexandrinus in libro decimo Stromatei: *quid aliud*, inquit, *est Plato quam Moses Attice loquens?* Scripserat tres libros περὶ τἀγαθοῦ, et alium περὶ τῶν παρὰ Πλάτωνι ἀποῤῥήτων, qui citantur ab Eusebio in libris de praeparatione. Citatur ab eodem Eusebio in libro decimo quarto

γίνου [14]), καὶ Μοδεράτου [15]), Νικομάχου τε καὶ τῶν ἐν τοῖς

---

de praeparatione, insigne fragmentum ex eiusdem Numenii libro de Academicorum a Platone dissensione. Sed et Origenes in libro quarto contra Celsum, librum eius de numeris et librum de loco commemorat, et alium cui titulus erat ἐπόπτης, quem quidem eundem esse existimo cum illo quem Eusebius nominat περὶ τῶν παρὰ Πλάτωνι ἀποῤῥήτων. Ἐγὼ δ' οἶδα καὶ Νουμήνιον τὸν Πυθαγόρειον, ἄνδρα πολλῷ κρεῖττον διηγησάμενον Πλάτωνα, καὶ τῶν Πυθαγορείων δογμάτων πρεσβεύσαντα, πολλαχοῦ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἐκτιθέμενον τὰ Μωϋσέως, ὥσπερ ἐν τῷ καλουμένῳ ἔποπι. Scribendum puto ἐπόπτῃ. Locus autem ita vertendus est: *Equidem Numenium Pythagoricum, qui longe melius quam Celsus Platonem exposuit, et Pythagorae dogmata defendit*, etc. Διηγησάμενος enim idem valet ac ἐξηγησάμενος, ut notavi ad caput 14. huius libri. Numenius igitur Pythagorae et Platonis dogmata inter se consentire demonstravit. Unde ab aliis Pythagoricus, ab aliis Platonicus appellatur. Certe Porphyrius in Plotini vita, Cronium et Numenium inter philosophos Platonicos recenset. Ἀνεγινώσκετο μὲν αὐτῷ τὰ ὑπομνήματα, εἴ τε Σεβήρου εἴη, εἴ τε Κρονίου, ἢ Νουμηνίου, ἢ Γαΐου, ἢ Ἀττικοῦ, κἂν τοῖς Περιπατητικοῖς τά τε Ἀσπασίου καὶ Ἀλεξάνδρου. Longinus etiam in libro de fine, Numenium, Cronium et Moderatum inter eos nominat philosophos, qui Pythagorae simul et Platonis dogmata coniunxerunt. Idem confirmat Chalsidius in Timaeum Platonis, et Aeneas Gazensis in Theophraste. Chronici philosophi liber περὶ παλιγγενεσίας citatur a Nemesio in libro de natura hominis capite 2. — 13) Ἀπολλοφάνους. Fuit hic Stoicus philosophus oriundus Antiochia Mygdoniae, quae et Nisibis dicta est, ut refert Stephanus Byzantius. [Pro Κρονίου Suid. Χρονίου, pro Κουρνούτου Nic. Suid. Κορνούτου exhibent. Ab eodem Suida statim post abest ταῖς et pro βίβλοις legitur βιβλίοις. *H.*] Inter philosophos ex quibus Stobaeus ἐκλογὰς suas composuit, nominatur Ἀπολλοφάνης Αἰγιμίου. Citatur etiam a Tertulliano in libro de anima cap. 14. Eius librum de physica laudat Laërtius in Zenone. — 14) Καὶ Λογγίνου. Hic est Cassius Longinus, cuius unicus hodie liber restat, de sublimi genere dicendi. Et hunc quidem plerique homines grammaticum fuisse existimant. Fuit tamen professione philosophus, ut praeter Suidam testatur Vopiscus in Aureliano, eumque in philosophia Platonica magistrum habuit Athenis Porphyrius, ut ipsemet scribit in libro de philosophica auscultatione, cuius initium legitur apud Eusebium in lib. X. praeparationis: τὰ Πλατώνεια ἑστιῶν ἡμᾶς ὁ Λογγῖνος Ἀθήνησι, etc. Id est, *cum in Platonis nataliciis Longinus nobis epulum praeberet Athenis*, etc. Solebant enim magistri ac professores philosophiae Platonicae, natalem Platonis quotannis sacrificio et convivio celebrare, teste Porphyrio in Plotini vita. Quod cum a Longino factum sit Athenis, apparet illum philosophiae Platonicae praeceptorem fuisse. Sed et Plotini dictum illud, cum Longini liber de principiis Romae in schola Plotini fuisset recitatus, Longinum philologum magis esse

Πυθαγορείοις ἐλλογίμων ἀνδρῶν ὡμίλει συγγράμμασιν· ἐχρῆτο δὲ καὶ Χαιρήμονος [16]) τοῦ Στωϊκοῦ, Κουρνούτου τε ταῖς βίβλοις [17]). Παρ' ὧν τὸν μεταληπτικὸν τῶν παρ' Ἕλλησι μυστηρίων γνοὺς τρόπον, ταῖς Ἰουδαϊκαῖς προσῆψε γραφαῖς.“ Ταῦτα τῷ Πορφυρίῳ κατὰ τὸ τρίτον σύγγραμμα τῶν γραφέντων αὐτῷ κατὰ Χριστιανῶν εἴρηται, ἐπαληθεύσαντι μὲν περὶ τῆς τἀνδρὸς

---

quam philosophum, satis significat, Longinum professione quidem philosophum fuisse, sed in eloquentia atque in omni genere doctrinae nihilo minus exercitatum. Porro Longinus non eadem aetate vixit qua Origenes eoque iunior fuit, et diu post illum est mortuus. Miror itaque, cur Porphyrius eum inter vetustiores philosophos nominet, quorum scripta Origenes lectitabat. — 15) Καὶ Μοδεράτου. Hic Moderatus Gadibus oriundus, undecim libros Πυθαγορείων σχολῶν conscripserat, teste Porphyrio in libro de vita Pythagorae et Stephano in voce Γάδειρα. Corruptum est huius nomen in commentariis Syriani cognomento Philoxeni in 12. metaphysices Aristotelis p. 91, ubi Oderatus et Nicomachus inter recentiores Pythagoricos numerantur. De Nicomacho Photius in bibliotheca et Suidas. — 16) Καὶ Χαιρήμονος. Chaeremonis Stoici librum de cometis laudat Origenes in libris contra Celsum. Hic Chaeremon philosophiam docuit Alexandriae, et successorem habuit Dionysium Alexandrinum, ut docet Suidas in Dionysio. Idem scribit hunc Chaeremonem Neronis in philosophia praeceptorem fuisse, una cum Alexandro Aegeo. Restituendum est hoc nomen in libro septimo Nat. Quaest. Senecae capite 5. *Charimander quoque librum de cometis scripsit.* Scribendum est *Chaeremon.* De hoc Hieronymus in libro secundo adversus Iovinianum ita scribit: *Chaeremon Stoicus, vir eloquentissimus, narrat de vita antiquorum Aegypti sacerdotum, quod omnibus mundi negotiis curisque postpositis, semper in templo fuerint*, etc. Qui locus Hieronymi totus desumptus est ex Porphyrii lib. IV. de abstinentia. Exstat epigramma Martialis in hunc Chaeremonem Stoicum epigrammate 58. Ex quo quo apparet circa tempora Traiani illum vixisse. — 17) Κουρνούτου τε ταῖς βίβλοις. Cornutus Afer Leptitanus, Romae philosophiam docuit Claudii Neronisque temporibus. Scripsit multa, tum de philosophia tum de eloquentia, ut refert Suidas. Huic Persius quintam satyram tanquam magistro suo dicavit. Eius liber de Graecorum theologia citatur ab auctore etymologici in voce Ζεύς. Id ipse est liber, qui primum ab Aldo Manutio Graece est editus sub nomine Phornuti, cum Cornutus scribi debeat, ut docet auctor etymologici. Quippe locus ille qui citatur in etymologico, exstat hodie apud Phornutum in capite primo. Hunc libellum olim manuscriptum vidimus in bibliotheca Memmiana, sed nullum erat nomen auctoris. Ex eo autem libro apparet, Cornutum allegorias sectatum fuisse. Quare Porphyrius merito illum recenset inter philosophos qui tropologicum sensum adamarunt. Eiusdem libri meminit Theodoretus in libro secundo de curatione Graecarum affectionum: Κορνοῦτος

ἀσκήσεως καὶ πολυμαθείας, ψευσαμένῳ δὲ σαφῶς (τί γὰρ οὐκ ἔμελλεν[18]) ὁ κατὰ Χριστιανῶν;) ἐν οἷς αὐτὸν μὲν φησιν ἐξ Ἑλλήνων μετατεθεῖσθαι, τὸν δ' Ἀμμώνιον ἐκ βίου τοῦ κατὰ τὴν θεοσέβειαν, ἐπὶ τὸν ἐθνικὸν τρόπον ἐκπεσεῖν. Τῷ τε γὰρ Ὠριγένει τὰ τῆς κατὰ Χριστὸν διδασκαλίας ἐκ προγόνων ἐσώζετο, ὡς καὶ τὰ τῆς πρόσθεν ἱστορίας ἐδήλου, τῷ τε Ἀμμωνίῳ τὰ τῆς ἐνθέου φιλοσοφίας ἀκέραια, καὶ ἀδιάπτωτα, καὶ μέχρις ἐσχάτης τοῦ βίου διέμενε τελευτῆς, ὥς που καὶ οἱ τἀνδρὸς εἰσέτι νῦν μαρτυροῦσι πόνοι, δι' ὧν κατέλιπε συγγραμμάτων παρὰ τοῖς πλείστοις εὐδοκιμοῦντος· ὥσπερ οὖν καὶ ὁ ἐπιγεγραμμένος περὶ τῆς Μωϋσέως καὶ Ἰησοῦ συμφωνίας, καὶ ὅσοι ἄλλοι παρὰ τοῖς φιλοκάλοις εὕρηνται. Ταῦτα μὲν οὖν εἰς παράστασιν ἐγκείσθω[19]), τῆς τε τοῦ ψευδηγόρου συκοφαντίας καὶ τῆς Ὠριγένους καὶ περὶ τὰ Ἑλλήνων μαθήματα πολυπειρίας· περὶ ἧς πρός τινας μεμψαμένους αὐτῷ διὰ τὴν περὶ ἐκεῖνα σπουδὴν ἀπολογούμενος, ἐν ἐπιστολῇ τινὶ ταῦτα γράφει· „Ἐπεὶ δὲ ἀνακειμένῳ μοι τῷ λόγῳ, τῆς φήμης διατρεχούσης περὶ τῆς ἕξεως ἡμῶν, προσῄεσαν ὁτὲ μὲν αἱρετικοί, ὁτὲ δὲ οἱ ἀπὸ τῶν Ἑλληνικῶν[20]) μαθημάτων, καὶ μάλιστα τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ, ἔδοξεν ἐξετάσαι τά τε τῶν αἱρετικῶν δόγματα, καὶ τὰ τῶν φιλοσόφων περὶ ἀληθείας λέγειν ἐπαγγελλόμενα. Τοῦτο δὲ πεποιήκαμεν, μιμησάμενοι[21]) τε τὸν πρὸ ἡμῶν πολλοὺς ὠφελήσαντα Πάνταινον, οὐκ

δὲ ὁ φιλόσοφος, τὴν Ἑλληνικὴν θεολογίαν ξυντέθεικε. — 18) Τί — ἔμελλεν; plane convenit nostro: *wie sollte er nicht?* Ita μέλλειν de re plane credibili et naturae congrua legitur in epistola Galli ad Iulianum quae exstat in huius Opp. p. 454 ed. *Spanh.* καὶ τί οὐκ ἔμελλον πάσχειν δυσχεραίνων; i. e. *quid non mihi accidisse p u t a s, cum tuam vicem dolerem?* interprete Petro Martinio. Cf. Sophocl. Phil. v. 447. ἔμελλε sc. εἶναι *er wird ja leben.* vid. Xen. Cyrop. IV, 31. *Hermann.* ad Vig. p. 754. cf. *Fischer.* ad Plat. Phaed. XXIV. p. 323. *H.* — 19) Εἰς παράστασιν ἐγκείσθω. Codex Fuk. et Medicaeus habet κείσθω, et mox τὰ Ἑλλήνων μαθήματα, cui consentit codex Maz. quod quidem ad posteriorem locum pertinet. — 20) Ἑλληνικῶν — τῶν omittunt Nic. et Ruf. ob ὁμοιοτέλευτον, habent Suid. Steph. Stroth. Niceph. autem male infersit illa verba h. l. omissa post τότε ita: τότε τῶν Ἑλληνικῶν μαθημάτων, καὶ μάλιστα τῶν αἱρετικῶν δόγματα, καὶ τὰ κ. λ. Pro ὁτὲ δὲ οἱ ἀπὸ τ. Ἑ. μ. Nic. ὁ. δ. καὶ οἱ ἀπὸ τ. Ἑ. μ., Stroth. cum Suid. Steph. ὁτὲ δὲ ἀπὸ τ. Ἑ. μ. Paulo post pro καὶ τὰ τῶν φιλοσόφων κ. λ. cum Suid. Nic. Steph. ὑπὸ ante τῶν inseruit Stroth. *H.* — 21) Μιμησάμενοι — — Ἡρακλᾶν. Collegit inde haud temere *Moshem. Commentt. de rebus Christ.* p. 273. Pantaenum

ὀλίγην ἐν ἐκείνοις ἐσχηκότα παρασκευὴν, καὶ τὸν νῦν ἐν τῷ πρεσβυτερίῳ καθεζόμενον Ἀλεξανδρέων Ἡρακλᾶν· ὅντινα εὗρον παρὰ τῷ διδασκάλῳ [22]) τῶν φιλοσόφων μαθημάτων, ἤδη πέντε ἔτεσιν αὐτῷ προσκαρτερήσαντα, πρὶν ἐμὲ ἄρξασθαι ἀκούειν ἐκείνων τῶν λόγων. Διὸ καὶ πρότερον κοινῇ ἐσθῆτι χρώμενος, ἀποδυσάμενος, καὶ φιλόσοφον ἀναλαβὼν σχῆμα, μέχρι τοῦ δεῦρο τηρεῖ [23]), βιβλία τε Ἑλλήνων κατὰ δύναμιν οὐ παύεται φιλολογῶν [24]).“ Καὶ ταῦτα μὲν αὐτῷ περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἀσκήσεως ἀπολογουμένῳ εἴρηται. Κατὰ τοῦτον δὲ τὸν χρόνον ἐπ' Ἀλεξανδρείας αὐτῷ τὰς διατριβὰς ποιουμένῳ, ἐπιστάς τις τῶν στρατιωτικῶν, ἀνεδίδου γράμματα Δημητρίῳ τε τῷ τῆς παροικίας ἐπισκόπῳ, καὶ τῷ τότε τῆς Αἰγύπτου ἐπάρχῳ παρὰ τοῦ τῆς Ἀραβίας ἡγουμένου, ὡς ἂν μετὰ σπουδῆς ἁπάσης τὸν Ὠριγένην πέμψοιεν κοινωνήσοντα λόγων αὐτῷ. Τοιγαροῦν προπεμφθεὶς ὑπ' αὐτῶν, ἀφικνεῖται ἐπὶ τὴν Ἀραβίαν. Οὐκ εἰς μακρὸν δὲ τὰ τῆς ἀφίξεως εἰς πέρας ἀγαγὼν, αὖθις ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐπανήει. Χρόνου δὲ μεταξὺ διαγενομένου, οὐ σμικροῦ κατὰ τὴν πόλιν ἀναῤῥιπισθέντος πολέμου [25]), ὑπεξελθὼν τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ μηδὲ τὰς κατ' Αἴγυπτον διατριβὰς ἀσφαλεῖς ἑαυτῷ ἡγούμενος, ἐλθὼν ἐπὶ Παλαιστίνης, ἐν Καισαρείᾳ

---

principem inter Christianos Aegyptios esse philosophatum. Quodsi ante Pantaenum istud factum esset, Origenes sine dubio, quo melius suum ipsius philosophiae ac philosophandi studium excusaret, antiquiores etiam philosophiae amicos commemorasset. *H.* — 22) *Εὗρον παρὰ τῷ διδασκάλῳ.* Ex his verbis colligere est, Origenem eodem magistro quo Heraclam usum esse in philosophia. Vocabatur autem ille Ammonius, ut Porphyrius supra dixit, vir sui temporis philosophorum celeberrimus. De quo nihil attinet hic ea repetere, quae notavi ad Amm. Marcellinum. — 23) *Μέχρι τοῦ δεῦρο τηρεῖ.* Ex his apparet, nullum etiamtum peculiarem fuisse vestitum clericorum, quandoquidem Heraclas Alexandrinae ecclesiae presbyter, et qui postea eiusdem loci episcopus fuit, philosophicum pallium semper retinuit. — 24) *Φιλολογῶν* vertit Valesius: Graecorum libros *studiose evolvere* non desistit. cf. quae monui ad V, 28. *H.* — 25) *Πολέμου.* Coniecit *Stroth. Uebers.* T. I. p. 451 not. 14. significari h. l. turbas a Caracalla eo motas, quod magnam cladem ille inflixerat civibus Alexandrinis, qui conviciis ipsum lacessiverant. cf. Herodian. IV, 8. 9. Xiphilin. in vita Caracallae. *Ἀναῤῥιπίζεσθαι* autem, excitari saepius dicuntur seditiones, bella etc. cf. Ioseph. B. I. II, 12. *καὶ οὗτος ὁ πόλεμος — ἀνεῤῥιπίζετο.* Et apud Aristophanem in Rann. legitur *στάσιν ἐγείρει καὶ ῥιπίζει.* Eodem modo apud Eus. H. E. II, 26. et aliis locis

τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο· ἔνθα καὶ διαλέγεσθαι, τάς τε θείας ἑρμηνεύειν γραφὰς ἐπὶ τοῦ κοινοῦ τῆς ἐκκλησίας [26]) οἱ τῇδε ἐπίσκοποι, καίτοι τῆς τοῦ πρεσβυτερίου χειροτονίας οὐδέπω τετυχηκότα αὐτὸν ἠξίουν. Ὃ καὶ αὐτὸ γένοιτ' ἂν ἔκδηλον, ἀφ' ὧν περὶ τούτου Δημητρίῳ γράφοντες, Ἀλέξανδρος ὁ Ἱεροσολύμων ἐπίσκοπος καὶ Θεόκτιστος ὁ Καισαρείας, ὧδέ πως ἀπολογοῦνται· προσέθηκε [27]) δὲ τοῖς γράμμασιν, ὅτι τοῦτο οὐδέποτε ἠκούσθη, οὐδὲ νῦν γεγένηται, τὸ, παρόντων ἐπισκόπων λαϊκοὺς ὁμιλεῖν [28]), οὐκ οἶδ' ὅπως [29]) προφανῶς οὐκ ἀληθῆ λέγων. Ὅπου γοῦν εὑρίσκονται οἱ ἐπιτήδειοι πρὸς τὸ ὠφελεῖν

---

illud verbum dicitur. vid. *Spanhem. ad Iulian.* p. 123. *H.* — 26) Ἐπὶ τοῦ κοινοῦ τῆς ἐκκλησίας. Hinc colligitur Origenem qui catechetes fuerat Alexandriae, in privato auditorio, non autem in ecclesia catechumenos instituisse. Neque enim Alexandro et Theoctisto episcopis id obiiceret Demetrius, quod Origenem in ecclesia docere iussissent, si Alexandriae idem ab Origene factum fuisset. Quare fallitur Rufinus, qui in cap. 3. huius libri ita scribit: *Videns Demetrius episcopus quod ad ipsum praecipue doctrinae gratia et praedicationis verbi dei, multitudines plurimae convolarent, catechizandi ei, id est, docendi magisterium in ecclesia tribuit.* Certe catecheses olim non fiebant in ecclesia, sed in baptisterio, aut in aliquo alio extra ecclesiam loco. Docet id Ioannes Hierosolymitanus in epistola ad Theophylum Alexand. quam refert b. Hieronymus. *De fide, inquit, et omnibus ecclesiasticis dogmatibus haec locuti sumus, quae et semper gratia dei indesinenter in ecclesia docemus et in catechesibus.* [Cf. *Augusti Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archäologie* Tom. VI. p. 385 sq. *H.*] — 27) Προσέθηκε δέ. Alloquebantur Demetrium in tertia persona, idque honoris causa. Subaudiendum est igitur ἡ σὴ ἁγιότης, *sanctitas tua.* Quae voces sine dubio praecesserant, ut constaret apertius, si totam epistolam haberemus. [Προσέθηκας habent Ruf. Grut. Ion. *H.*] — 28) Λαϊκοὺς ὁμιλεῖν. Cf. constit. apost. VIII, 32. ubi Paulus concedens introducitur laicis, ut conciones habeant sacras: ὁ διδάσκων, εἰ καὶ λαϊκὸς ᾖ, ἔμπειρος δὲ τοῦ λόγου, καὶ τὸν τρόπον σεμνὸς, διδασκέτω. Concil. Carthag. IV. can. 98. Leon. M. epist. 62. 63. Usitatum vero tertio seculo illud certe non erat, cum tria tantum exempla afferre potuerint episcopi, qui Origeni laico concionando munus permiserunt. Haec ex *Potteri* tractatu de regim. ecclesiast. p. 244. attulit Reading. ad h. l. Augustos interdum ad populum orationes sacras habuisse, docent Constantini M. et Leonis sapientis exempla. vid. Euseb. Vit. Const. IV, 29 sqq. *Augusti Denkwürdigkeiten* Tom. VI. p. 315 sqq. p. 322. *H.* — 29) Οὐκ οἶδ' ὅπως. Haec epistola ad Demetrium scripta est ab Alexandro Hierosolymorum episcopo, viro disertissimo, unde singulari numero loquitur οὐκ οἶδα quamvis non tantum suo, sed et Cae-

τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ παρακαλοῦνται τῷ λαῷ προσομιλεῖν, ὑπὸ τῶν ἁγίων ἐπισκόπων· ὥσπερ ἐν Λαράνδοις Εὔελπις ὑπὸ Νέωνος, καὶ ἐν Ἰκονίῳ Παυλῖνος ὑπὸ Κέλσου, καὶ ἐν Συννάδοις [30]) Θεόδωρος ὑπὸ Ἀττικοῦ τῶν μακαρίων ἀδελφῶν. Εἰκὸς δὲ καὶ ἐν ἄλλοις τόποις τοῦτο γίνεσθαι, ἡμᾶς δὲ μὴ εἰδέναι." Τοῦτον καὶ ἔτι νέος ὢν ὁ δηλούμενος ἀνὴρ [31]) οὐ πρὸς μόνων τῶν συνήθων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπὶ ξένης ἐπισκόπων ἐτιμᾶτο τὸν τρόπον. Ἀλλὰ γὰρ αὖθις τοῦ Δημητρίου διὰ γραμμάτων αὐτὸν ἀνακαλέσαντος, δι' ἀνδρῶν τε διακόνων τῆς ἐκκλησίας ἐπισπεύσαντος ἐπανελθεῖν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀφικόμενος τὰς συνήθεις ἐπιτέλει σπουδάς.

---

sariensis episcopi nomine literas scribat. — 30) Ἐν Συνάδοις. Scribendum est Συννάδοις. Certe Rufinus vertit *apud Synnadam.* Urbs est Phrygiae notissima, sic dicta ἀπὸ τοῦ συνναίειν, id est, συνοικεῖν, eo quod multi ex Macedonia illuc ad incolendum confluxerint. Unde primo quidem dicta est Συνναῖα, postea vero corrupto vocabulo Σύνναδα a finitimis vocata est. Stephanus in lib. de urbibus: Τὸ μὲν πρῶτον Συναία (scribe Συνναία) ἀπὸ τῆς συναγωγῆς καὶ σύνοικήσεως προσαγορευθῆναι· μετὰ δὲ ταῦτα παρεφθαρμένως ὑπὸ τῶν πλησιοχώρων Σύνναδα κληθῆναι. Ex his apparet, Σύνναδα cum duplice ν scribi debere. Quod quidem confirmant etiam nummi veteres. Exstat apud Ioannem Tristanum nummus Caracallae cum hac inscriptione, ΣΥΝΝΑΔΕΩΝ ΔΩΡΙΕΩΝ ΙΩΝΩΝ. Quae quidem inscriptio docet Synnadenses fuisse Dorionas, id est, Dorienses Ionibus permistos. Erant enim origine Macedones, ac proinde Dorienses, verum in medio Ioniae siti. — 31) Ἔτι νέος ὢν ὁ δηλούμενος ἀνὴρ Ὠριγένης. Postrema vox abest a nostris codicibus Maz. Med. et Fuk. nec admodum necessaria est. [Omisi Ὠριγένης cum Strothio, additum in Reg. Sav. Steph. (MG. Cph. Ion.) Zimmerm. *H.*] Ceterum Origenes annum aetatis tunc agebat circiter tricesimum, cum primum venit in Palaestinam. Quippe illuc profectus est sub finem imperii Antonini Caracallae, ut docet Eusebius hoc loco.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ.

Ὅσοι τῶν τηνικάδε φέρονται λόγοι.

(Nic. H. E. V, 15.)

Ἤκμαζον δὲ κατὰ τοῦτο πλείους λόγιοι καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες, ὧν καὶ ἐπιστολὰς ἃς πρὸς ἀλλήλους διεχάραττον, ἔτι νῦν σωζομένας εὑρεῖν εὔπορον· αἳ καὶ εἰς ἡμᾶς ἐφυλάχθησαν ἐν τῇ κατὰ τὴν Αἰλίαν βιβλιοθήκῃ, πρὸς τοῦ τηνικάδε τὴν αὐτόθι διέποντος παροικίαν [1]) Ἀλεξάνδρου ἐπισκευασθείσῃ, ἀφ' ἧς καὶ αὐτοὶ τὰς ὕλας τῆς μετὰ χεῖρας ὑποθέσεως ἐπὶ ταὐτὸ συναγαγεῖν δεδυνήμεθα. Τούτων Βήρυλλος σὺν ἐπιστολαῖς καὶ συγγράμμασι διαφόρους φιλοκαλίας [2]) καταλέλοιπεν. Ἐπίσκοπος δ' οὗτος ἦν τῶν κατὰ Βόστραν Ἀράβων· ὡσαύτως δὲ καὶ Ἱππόλυτος [3]), ἑτέρας που καὶ αὐτὸς προεστὼς ἐκκλησίας. Ἦλθε

Cap. XX. 1) Ἐκκλησίαν MSS. MG. Val. Stroth. Zimm. παροικίαν Steph. Ruf. vertit: *loci ipsius episcopus.* H. — 2) Διαφόρους φιλοκαλίας. Christophorsonus interpretatur *libellos ex variis scriptoribus excerptos, tanquam flosculos.* Certe antiqui φιλοκαλίας vocabant electa sive excerpta ex quopiam scriptore. Huiusmodi sunt Origenis philocaliae. Tales sunt etiam Apuleii floridorum libri, splendidiores scilicet loci ex eius orationibus excerpti. Verum hanc interpretationem parum hic convenire existimo. Primum, quia non dicit Eusebius quibusnam ex libris excerpta illa collegerit Beryllus. Deinde, quia addit διαφόρους. Non est enim credibile, Beryllum diversos libros huius argumenti quod leve et exiguum est, composuisse. Itaque malim vertere *elegantis ingenii monumenta.* Intelligere autem videtur hymnos et poëmata. Utitur hac voce Phrynichus in epist. ad Menodorum, qua quintum sophistici apparatus librum ei nuncupabat: καὶ εἴτι ἄλλο προστάττοι, φιλοκαλίας τε καὶ πολυμαθείας καὶ κοινότητος ἐχόμενον. — 3) Ἱππόλυτος ἑτέρας που. Georgius Syncellus in chronico et Nicephorus Callistus et Zonaras Hippolytum Portuensem episcopum [hodie *Aden. H.*] fuisse scribunt. Ita etiam dicitur in collectaneis Anastasii bibliothecarii ubi fragmentum eius refertur. Theodoretus qui multa ex eo adducit, episcopum et martyrem illum vocat, sed cuiusnam urbis episcopus fuerit, non addit. Gelasius in libro de duabus naturis, Hippolytum citans eum martyrem et episcopum Arabiae metropolis appellat. [Portus Ostiensis potius episcopum fuisse Hippolytum, unde coniecerunt plures VV. DD., quod ante plura secula reperta est

δὲ εἰς ἡμᾶς καὶ Γαΐου [4]) λογιωτάτου ἀνδρὸς διάλογος, ἐπὶ Ῥώμης κατὰ Ζεφυρῖνον πρὸς Πρόκλον τῆς κατὰ Φρύγας αἱρέσεως ὑπερμαχοῦντα κεκινημένος· ἐν ᾧ τῶν δι' ἐναντίας τὴν περὶ τὸ συντάττειν καινὰς γραφὰς προπέτειάν τε καὶ τόλμαν ἐπιστομίζων, τῶν τοῦ ἱεροῦ ἀποστόλου δεκατριῶν μόνων ἐπιστολῶν μνημονεύει, τὴν πρὸς Ἑβραίους μὴ συναριθμήσας ταῖς λοιπαῖς· ἐπεὶ καὶ εἰς δεῦρο παρὰ Ῥωμαίων τισὶν [5]) οὐ νομίζεται τοῦ ἀποστόλου τυγχάνειν.

---

marmorea Hippolyti statua in Italia, quae quomodo illuc translata sit, si episcopus Arabiae fuerit Hippolytus, vix possit dici. Exstat illius statuae delineatio in operum Hippolyti editione Fabriciana. Contra vid. *Le Moyne prolegomm.* in *Varr. sacr.* Tom. I. p. 116. p. 127. ubi doctissima invenitur inde a p. 92 sqq. *de Hippolyto diatribe.* Praeterea vid. *Heumann. diss. ubi et qualis episcopus fuerit s. Hippolytus,* Gotting. 1737. De scriptis Hippolyti, quae cap. XXII. ipse Eusebius memorat, vid. *Le Moyne* l. l. Tom. II. p. 989 sqq. p. 1011 sq. p. 1086. *Cave de script. eccl.* Tom. I. p. 66. *Fabric.* Bibl. Gr. V, 1, 25. et *Fr. Blanchini diss. de canone paschali s. Hippolyti episcopi et martyris,* Romae 1703. fol. *H.*] — 4) *Γαΐου πρὸς Πρόκλον.* Cataphrygarum secta in duas partes divisa est, alterius princeps fuit Proclus, alterius Aeschynes, ut scribit Tertullianus de praescriptione haereticorum in fine. Qui Proclum sectabantur, dicebantur *οἱ κατὰ Πρόκλον,* teste ibidem Tertulliano. Ex quo apparet Graecum hominem fuisse. Accedit quod Caius adversus eundem Proclum Graece scripsit. Quare non assentior *Baronio,* qui hunc Proclum eundem esse vult cum Proculo Afro Latino grammatico, cuius meminit Capitolinus. Ceterum Proclus Montanista insignem librum scripserat adversus Valentinianos, ut scribit Tertullianus in libro adversus Valentinum. De Caii adversus Proclum libro videndus est Photius in bibliotheca. Apud Theodoretum in lib. III. haereticarum fabularum, ubi mentio fit huius libri, *κατὰ Πατρόκλου* scribitur pro *Πρόκλου.* Erat autem hic liber dialogus, in quo Proclus Montani prophetiam defendens inducebatur, ut patet ex libro III. Eusebii cap. 31. Ubi verba ipsius Procli afferuntur, quibus ad adstruendam Montani prophetiam, docebat semper in Asia prophetas viguisse, et adhuc sua aetate exstitisse apud Hierapolim sepulcra filiarum Philippi, quae prophetiae dono insignes fuerant. Quibus Procli verbis respondens Caius, ait Romanos longe illustrioribus sepulcris gloriari, Petri scilicet ac Pauli. Verba Caii habes in libro II. capite penultimo. [De Caio cf. *Cave* hist. T. I. p. 651. *H.*] — 5) *Παρὰ Ῥωμαίων τισίν.* Eusebius supra in lib. III. cap. 3. de Pauli epistolis disserens, ait quosdam epistolam ad Hebraeos ut falsam reiecisse, asseverantes Romanam ecclesiam de eius epistolae auctoritate dubitare, *πρὸς τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ὡς μὴ Παύλου οὖσαν αὐτὴν, ἀντιλέγεσθαι, φήσαντες.* Rufinus in utroque Eusebii loco *Latinos* vertit. Hiero-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ.

Ὅσοι κατὰ τούσδε ἐπίσκοποι ἐγνωρίζοντο.

(Nic. H. E. V, 26.)

Ἀλλὰ γὰρ Ἀντωνῖνον [1]) ἔτη βασιλεύσαντα ἑπτὰ καὶ μῆνας ἓξ Μακρῖνος διαδέχεται. Τούτου δ' ἐπ' ἐνιαυτὸν διαγενομένου, αὖθις ἕτερος [2]) Ἀντωνῖνος τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν παραλαμβάνει· οὗ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος, ὁ Ῥωμαίων ἐπίσκοπος Ζεφυρῖνος μεταλλάττει τὸν βίον, ὅλοις ὀκτωκαίδεκα διακαταρχὼν ἔτεσι τὴν λειτουργίαν. Μεθ' ὃν Κάλλιστος τὴν ἐπισκοπὴν ἐγχειρίζεται· ὃς ἐπιβιώσας ἔτη πέντε, Οὐρβανῷ τὴν ἐκκλησίαν καταλείπει. Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἐπὶ τούτοις διαδέχεται τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν, ἐπὶ τέτταρσι μόνοις ἔτεσιν Ἀντωνίνου διαγενομένου. Ἐν τούτῳ δὲ καὶ ἐπὶ τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας Ἀσκληπιάδην Φιλητὸς διαδέχεται. Τοῦ δὲ αὐτοκράτορος μήτηρ Μαμμαία [3]) τοὔνομα, γυνὴ θεοσεβεστάτη εἰ καί τις ἄλλη γεγονυῖα, καὶ εὐλαβὴς τὸν τρόπον, τῆς Ὠριγένους πανταχόσε βοωμένης φήμης, ὡς καὶ μέχρι τῶν αὐτῆς ἐλθεῖν ἀκοῶν, περὶ πολλοῦ ποιεῖται τῆς τοῦ ἀνδρὸς θέας ἀξιωθῆναι, καὶ τῆς ὑπὸ πάντων θαυμαζομένης περὶ τὰ θεῖα συνέσεως αὐτοῦ πεῖραν λαβεῖν. Ἐπ' Ἀντιοχείας δῆτα διατρίβουσα, μετὰ στρατιωτικῆς δορυφορίας αὐτὸν ἀνακαλεῖται. Παρ' ᾗ χρόνον διατρίψας, πλεῖστά τε ὅσα εἰς τὴν τοῦ κυρίου

---

nymus tamen in catalogo *Romanos* interpretatur, ubi de Caio: *Decimam quartam*, inquit, *quae fertur ad Hebraeos, dicit non eius esse. Sed et apud Romanos usque hodie quasi Pauli apostoli non habetur.* Inter Romanos scriptores qui ita censuerunt, numerari potest Hippolytus Portuensis episcopus. Hic enim in libro adversus haereses, epistolam ad Hebraeos Pauli apostoli non esse affirmavit, teste Photio in bibliotheca cap. 121.

Cap. XXI. 1) *Ἀντωνῖνον* Antoninum Caracallam. Praeterea vid. *Pagi* Crit. T. I. p. 201. *Stroth. Uebersetzung* T. I. p. 454 not. 4. *H.* — 2) *Ἕτερος* i. e. Pseudoantoninus Heliogabalus s. Elagabalus, occisus a. 220. cf. *Pagi* ibid. p. 206. *H.* — 3) *Μαμμαία—θεοσεβεστάτη.* Cf. Hieronym. Catal. c. 54. ubi similiter *religiosa* vocatur Mammaea. Quid sit statuendum quaerenti, fueritne Mammaea Christiana, necne, accurate expositum vide sis apud *Moshem. Commentt. de rebus Christ.* p. 461 sqq. *Schröckh. christl. K. G.* T. IV. p. 6 sqq. *H.*

δόξαν καὶ τῆς τοῦ θείου διδασκαλείου ἀρετῆς ἐπιδειξάμενος, ἐπὶ τὰς συνήθεις ἔσπευδε διατριβάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ.

Ὅσα τῶν Ἱππολύτου εἰς ἡμᾶς ἦλθεν.

(Nic. H. E. V, 15.)

Τότε δῆτα καὶ Ἱππόλυτος συντάττων, μετὰ πλείστων ἄλλων ὑπομνημάτων, καὶ τὸ περὶ τοῦ πάσχα πεποίηται σύγγραμμα [1]· ἐν ᾧ τῶν χρόνων ἀναγραφὴν ἐκθέμενος, καί τινα κανόνα [2]) ἑκκαιδεκαετηρίδος περὶ τοῦ πάσχα προθεὶς, ἐπὶ τὸ πρῶτον ἔτος αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου τοὺς χρόνους περιγράφει. Τῶν δὲ λοιπῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων τὰ εἰς ἡμᾶς ἐλθόντα, ἔστι τάδε. Εἰς τὴν ἑξαήμερον, εἰς τὰ μετὰ τὴν ἑξαήμερον [3]), πρὸς

Cap. XXII. 1) Τὸ περὶ τοῦ πάσχα σύγγραμμα. Extat hodie canon paschalis Hippolyti. Quem *Iosephus Scaliger* libris suis de emendatione temporum intexuit notisque illustravit. Sed et *Aegidius Bucherius* eundem latine vertit. Verum neuter illorum animadvertit, canonem hunc partem duntaxat esse libri, quem Hippolytus conscripserat de pascha. Cum tamen Eusebius id apertissime significet, ut ex huius loci lectione apparet. Id cum Scaliger non animadvertisset, immerito reprehendit Eusebium, quod dixerit Hippolytum in eo libro ad primum usque Alexandri imp. annum seriem temporum determinasse. Immo vero, inquit Scaliger. pag. 685, *Canon Hippolyti non in primum annum Imp. Alexandri desinit, sed ab eodem incipit.* Verum id quidem est. Sed Eusebius non de canone loquitur, quem Hippolytus operi suo de pascha adiunxerat, verum de opere ipso in quo Hippolytus ordinem temporum dinumerans, in primo Alexandri imp. anno desierat. Nec erat, quod Scaliger tantopere miraretur illam Eusebii locutionem, ἐπὶ τὸ πρῶτον ἔτος αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου χρόνους περιγράφει. Est enim Graecis usitata locutio. Sic supra in cap. 6. huius libri, de Clemente loquens Eusebius: χρονικὴν ἐκθέμενος γραφὴν εἰς τὴν Κομόδου τελευτὴν περιγράφει τοὺς χρόνους. Rufinus certe locum Eusebii non aliter ac nos intellexit. — 2) Κανόνα προθείς. [Ita Reg. Maz. Fuk. Sav. Steph. Stroth. *H.*] In codice Medicaeo [MSt. MG. *H.*] legitur προσθεὶς, male ut opinor. — 3) Εἰς τὰ μετὰ τὴν ἑξαήμερον. Id est, *in caput secundum geneseos,* ut

Μαρκίωνα, εἰς τὸ ᾆσμα [4]*, εἰς μέρη τοῦ Ἰεζεκιὴλ, περὶ τοῦ πάσχα, πρὸς ἁπάσας τὰς αἱρέσεις* [5]*. Πλεῖστά τε ἄλλα καὶ παρὰ πολλοῖς εὕροις ἂν σωζόμενα.*

---

notavit *Scaliger* in libro VII. de emendatione temporum p. 685. ubi tamen immerito reprehendit Hieronymum, quasi hoc non intellexerit Hieronymus. Ego vero aliter sentio. Plures enim Hippolyti libros recenset Hieronymus quam Eusebius. Itaque cum Hippolytum scripsisse dicit in genesim, tam libros in hexameron intelligit quam in posthexameron. Exstat Philonis liber eodem titulo, seu potius duo libri, ut est in MS. Augustano. — 4) *Εἰς τὸ ᾆσμα.* Theodoretus in dialogo qui Eranistes inscribitur, hunc librum Hippolyti ita citat: *εἰς τὴν ᾠδὴν τὴν μεγάλην.* — 5) *Πρὸς ἁπάσας τὰς αἱρέσεις.* De hoc Hippolyti libello vide Photii bibliothecam cap. 121. Erat hic liber contra 32. haereses, quarum prima erat Dositheanorum, ultima Noëtianorum. Quas haereses cum Irenaeus in concionibus refutasset, earum compendium scripsit Hippolytus eius discipulus, teste ibidem Photio. Hunc porro Hippolyti libellum saepe citaverat Stephanus Gobarus, ut patet ex cap. 7. 10. et 13. libri secundi. Meminit etiam Gelasius in libro de duabus naturis his verbis: *Hippolyti episcopi martyris Arabum metropolis in memoria haeresium.* [Observat praeterea *Stroth. Uebersetz.* T. I. p. 457 not. 9. haec: „*Auf dem marmornen Stuhl, worauf man den Hippolytus sitzend ausgegraben, stehen, ausser einigen verloschnen, folgende Schriften des Hippolytus verzeichnet. Ueber die Psalmen. Von der Bauchrednerinn (wie es wahrscheinlich heissen soll). Ueber das Evangelium Iohannis und die Offenbarung. Von den Gnaden-Gaben. Die apostolische Ueberlieferung. Wider die Griechen und den Plato, oder vom Weltall. — — Ermahnung an Severina. Erweis der Osterzeiten, wie auf der Tafel. Oden auf die ganze heilige Schrift. Von Gott und der Auferstehung des Fleisches. Vom Guten, und woher das Böse sey?*“ Cf. *Le Moyne* Varr. Sacr. T. II. p. 946. ubi similiter atque eodem ordine et litteris illud Hippolyti monumentum est descriptum, quibus illud a Scaligero et Grutero erat vulgatum. Alia scripta Hippolyti refert Hieronymus in catalogo. *H.*]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ.

Περὶ τῆς Ὠριγένους σπουδῆς καὶ ὡς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πρεσβείου ἠξιώθη.

(Nic. H. E. V, 18.)

Ἐξ ἐκείνου[1]) δὲ καὶ Ὠριγένει τῶν εἰς τὰς θείας γραφὰς ὑπομνημάτων ἐγίνετο ἀρχή, Ἀμβροσίου ἐς τὰ μάλιστα παρορμῶντος

Cap. XXIII. 1) *Ἐξ ἐκείνου δέ.* Haec verba male accepit Hieronymus in catalogo, quasi Origenes aemulatione Hippolyti impulsus, ad scribendum accesserit. Putavit enim ἐξ ἐκείνου referri ad Hippolytum, cum tamen significet *abhinc*, vel *exinde*. [Ambrosium neque vero Hippolytum fuisse ἐργοδιωκτὴν Origenis, testantur cum Eusebio ipse Origenes in quadam epistola, Cedrenus, Suidas v. Ὠριγένης, Niceph. Callist. V, 15. et ipse Hieronymus teste *Le Moyne Prolegomm. in Varr. Sacr.* Tom. I. p. 103. et quidem in interpretatione Graeca catalog. script. eccles. s. v. Ἀμβρόσιος et s. v. Ἱππόλυτος, unde non video, quomodo contrarium de Hieronymo affirmare potuerit Valesius. Imo vero Phot. Cod. 121. in errorem illum incidit. Ita enim ille de Hippolyto: λέγεται καὶ οὗτος προσομιλεῖν τῷ λαῷ, κατὰ μίμησιν Ὠριγένους, οὗ καὶ συνήθης μάλιστα καὶ ἐραστὴς τῶν λόγων ὑπῆρχεν, ὡς καὶ προτρέψασθαι αὐτὸν τὴν θείαν ὑπομνηματίσαι γραφήν, ἐγκαταστήσας αὐτῷ καὶ ὑπογραφέας ἑπτὰ ταχυγράφους, καὶ ἑτέρους τοσούτους γράφοντας εἰς κάλλος. Ὧν ἦν καὶ αὐτὸς ὁ δαπάνης χορηγός. Καὶ ταῦτα ὑπηρετούμενος αὐτῷ, ἀπαιτεῖν αὐτὸν ἀπαραιτήτως τὸ ἔργον. Ἐξ οὗ καὶ ἐργοδιώκτην ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν παρὰ Ὠριγένους κληθῆναι (Hippolytum). Iam vero facile patet, turpiter esse lapsum Photium, neque vero in hoc loco eum invenire potuisse praesidium, ubi quamvis ἐξ ἐκείνου per se esse possit: *per eum, eo instigante*, tamen sequentia satis docent de tempore tantum ἐξ ἐκείνου posse accipi, unde temere scripsit *Le Moyne* l. l. p. 105. „*Sed revera potest ἐξ ἐκείνου referri ad Hippolytum et sive ad tempus referatur, intelligendum est Origenem, isto tempore, imitatione Hippolyti* (?), *de quo ante egerat Eusebius, commentarios etiam in scripturam sacram parasse et adornasse.*“ Quamvis enim Hippolytum imitari voluisse potuerit Origenes, ita ut Ambrosius nihilominus maneat eius ἐργοδιώκτης, tamen in illo ἐξ ἐκείνου ad tempus referendo hoc simul inesse nequit. Neque melius coniecisse puto V. D. l. l. p. 102. Photium ex Hieronymi catalog. script. interpretatione Graeca, ubi pro Ἀμβρόσιος librarii compendiose dederint ἄμβος, quod ipse iterum confunderet cum αὐτὸς et ad

αὐτὸν μυρίαις ὁσαισοῦν προτροπαῖς [2]), *οὐ ταῖς διὰ λόγων καὶ παρακλήσεσιν αὐτὸ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀφθονωτάταις τῶν ἐπιτηδείων χορηγίαις. Ταχυγράφοι γὰρ αὐτῷ πλείους ἢ ἑπτὰ τὸν ἀριθμὸν παρῆσαν ὑπαγορεύοντι, χρόνοις τεταγμένοις ἀλλήλους ἀμείβοντες· βιβλιογράφοι* [3]) *τε οὐχ ἥττους, ἅμα καὶ κόραις ἐπὶ τὸ καλλιγραφεῖν ἠσκημέναις· ὧν ἁπάντων τὴν δέουσαν τῶν ἐπιτηδείων ἄφθονον περιουσίαν ὁ Ἀμβρόσιος παρεστήσατο· ναὶ μὴν καὶ ἐν τῇ περὶ τὰ θεῖα λόγια ἀσκήσει τε καὶ σπουδῇ, προθυμίαν ἄφατον αὐτῷ συνεισέφερεν, ᾗ καὶ μάλιστα αὐτὸν προὔτρεπεν ἐπὶ τὴν τῶν ὑπομνημάτων σύνταξιν. Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων, Οὐρβανὸν* [4]) *ἐπισκοπεύσαντα τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἔτεσιν ὀκτὼ, διαδέχεται Ποντιανὸς, τῆς δ' Ἀντιοχέων μετὰ Φιλητὸν, Ζεβῖνος. Καθ' οὓς ὁ Ὠριγένης ἐπειγούσης χρείας ἐκκλησιαστικῶν ἕνεκα πραγμάτων* [5]) *ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στειλάμενος*

Hippolytum deinde referret, opinionem suam hausisse, imo nihil dici posse puto, nisi male errasse hac in re Photium. *H.*] Subauditur enim *τοῦ χρόνου*. Porro ab his verbis cap. 23. incipit in codice Mazarino, cui consentit optimus ille codex Rufini quem saepius laudavi, nisi quod pro 23. capite scriptum habet 20. — 2) *Μυρίαις ὅσαις οὖν προτροπαῖς.* [Reg. Maz. Med. Fuk. Sav. Steph. *H.*] In codice Maz. pro *οὖν* notatur alias scribi *οὐ.* Sed neutrum placet. Apud Suidam in voce *Ὠριγένης* scribitur *ὅσαις οὐ.* Quod si retineamus, delendum erit *μυρίαις.* [In cod. Maz. nonnisi ad marginem notatur *οὐ* pro *οὖν.* Consentire videntur Suid. Ruf. Nic., unde non dubitavit scribere Strothius, quem secutus est Zimmermannus, *μυρίαις ὅσαις, οὐ προτροπαῖς ταῖς διὰ λόγων κ. λ.* At temere. Quamvis enim non ferendum putarim *οὖν* seiunctum ab *ὅσαις* scriptum a Valesio, tamen maior codd. auctoritas me deterruit, quominus quidquam mutare ausus sim praeterquam quod *οὖν* et *ὅσαις* mutato accentu in unam vocem conflavi. Idem voluit fortasse Valesius. Praeterea vid. Euseb. H. E. VII, 2 not. 3. de martyr. Pal. c. XI. not 6. Sed illud ipsam *ὁσαισοῦν* cum non concoquerent librarii, *οὖν* male omiserunt. Facile quoque in tanta vicinia verborum *οὖν* et *οὐ* librariorum oculi tantum errasse possunt. Denique nostra lectio aperte est difficilior neque, ut Strothio visum, ex varia lectione orta. *H.*] — 3) *Βιβλιόγραφοι* = *καλλίγραφοι* nitidius ea scribentes, quae nimis sequaci calamo *ταχύγραφοι* exceperant. Cf. IV, 23. Vit. C. IV, 36. Phot. cod. 121. *Montefalcon.* palaeographia Graec. I, 5. *Dathe* de ordine pericoparum biblicarum non mutando dissert. p. 26 sq. De scriptura *βιβλιόγραφος* et *βιβλιάγραφος* vid. *Lobeck. ad Phryn.* p. 85 sq. p. 655 sqq. Non satis recte vertit Valesius: *antiquarii*, melius Strothius: *ordentliche Abschreiber*. *H.* — 4) *Οὐρβανόν.* Mortuus est Urbanus a. 230. vid. *Pagi* Cr. p. 213. Zebinus a. 229. episcopatum iniit. *Pagi* ibid. p. 208. *H.* — 5) *Ἐκκλη-*

τὴν διὰ Παλαιστίνης, πρεσβυτερίου χειροθεσίαν ἐν Καισαρείᾳ πρὸς τῶν τῇδε ἐπισκόπων ἀναλαμβάνει. Τὰ μὲν οὖν ἐπὶ τούτῳ περὶ αὐτοῦ κεκινημένα, τά τε ἐπὶ τοῖς κινηθεῖσι δεδογμένα 6) τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν προεστῶσιν, ὅσα τε ἄλλα ἀκμάζων

ιαστικῶν ἕνεκα πραγμάτων. Rufini versio commentarii loco erit. *Quo in tempore Origenes rogatus est ab ecclesiis quae sunt apud Achaiam, ut illo usque pro convincendis haereticis, qui inibi liberius convaluerant, perveniret.* Idem scribit Hieronymus in catalogo, ubi de Origene. — 6) *Δεδογμένα τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν προεστῶσιν.* At haec praecipue referre hic debuerat Eusebius, quippe quae ad historiam ecclesiasticam maxime faciunt. Satius erat omittere alia multa quae de Origene commemoravit Eusebius, cuiusmodi est de legatione ducis Arabiae, et de Mammaea matre imperatoris Alexandri, et alia nonnulla, quae ad ipsius quidem Origenis gloriam spectant, sed ad historiam rerum ecclesiasticarum parum conferunt. Decreta autem episcoporum in causa Origenis nequaquam hic erant omittenda. Verum nos immerito de Eusebio querimur. Hic enim, cum omnia quae ad Origenis causam pertinent, accurate retulisset in secundo defensionis libro quam pro Origene conscripserat, eadem hic repetere superfluum duxit. Quare non haec Eusebii culpa est, sed posterorum, qui nimio adversus Origenem odio, libros illos quos pro Origenis defensione Eusebius ac Pamphilus martyr ediderant, nobis inviderunt. Nisi quod Photius exigua quaedam eorum fragmenta tanquam ex naufragio nobis conservavit. Ex cuius bibliotheca cap. 118. discimus duas adversus Origenem synodos collectas fuisse, quarum prior Origenem ex Alexandrina ecclesia pellendum esse censuit, sed presbyteri honorem non ademit. Secunda vero synodus episcoporum Aegypti a Demetrio congregata, Origenem sacerdotio exuit, cui damnationi totius paene orbis episcopi subscripserunt, ut docet Hieronymus, cuius haec verba refert Rufinus in 2. apologia: *Pro hoc sudore quid accepit praemii? Damnatur a Demetrio episcopo. Exceptis Palaestinae et Arabiae et Phoenices atque Achaei sacerdotibus, in damnationem eius consentit orbis. Roma ipsa contra hunc cogit senatum, non propter dogmatum novitatem, non propter haeresim, ut nunc adversus eum rabidi canes simulant, sed quia gloriam eloquentiae eius et scientiae ferre non poterant, et illo docente omnes muti putabantur.* Porro haec Pamphili ex libro 2. apologetici pro Origene sunt haec: *καὶ σύνοδος ἀθροίζεται ἐπισκόπων, καί τινων πρεσβυτέρων, κατὰ Ὠριγένους· ἥ τε ὡς ὁ Πάμφιλός φησι, ψηφίζεται μεταστῆναι μὲν ἀπὸ Ἀλεξανδρείας τὸν Ὠριγένην, καὶ μήτε διατρίβειν ἐν αὐτῇ, μήτε διδάσκειν, τῆς μέν τοι τοῦ πρεσβυτερίου τιμῆς οὐδαμῶς ἀποκεκινῆσθαι· ἀλλ' ὅγε Δημήτριος ἅμα τισὶν ἐπισκόποις Αἰγυπτίοις, καὶ τῆς ἱερωσύνης ἀπεκήρυξε, συνυπογραψάντων καὶ τῇ ἀποφάσει τῶν συμψήφων αὐτῷ γεγενημένων.* Hieronymus tamen non non depositum duntaxat, sed excommunicatum a Demetrio dicit Origenem, et indignum communione ecclesiae iudicatum. Verum haec Demetrii sententia quamvis tot episcoporum con-

περὶ τὸν Θεῖον εἰσενήνεκται 7) λόγον, ἰδίας δεόμενα συντάξεως, μετρίως ἐν τῷ δευτέρῳ, ἧς ὑπὲρ αὐτοῦ πεποιήμεθα ἀπολογίας, ἀνεγράψαμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ.

Τίνα ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐξηγήσατο.

(Nic. H. E. V, 15.)

Ταῦτα δὲ ἐκείνοις δέοι ἂν προσεπιθεῖναι 1) δηλοῦντας, ὡς ἐν μὲν τῷ ἕκτῳ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην ἐξηγητικῶν, σημαίνει τὰ πρότερα πέντε, ἐπ᾽ Ἀλεξανδρείας ἔτ᾽ ὄντα αὐτὸν συντάξαι, τῆς δ᾽ εἰς τὸ πᾶν εὐαγγέλιον αὐτὸ δὴ τοῦτο πραγματείας, μόνοι δύο καὶ εἴκοσιν 2) εἰς ἡμᾶς περιῆλθον τόμοι. Κατὰ δὲ τὸ ἔννατον τῶν εἰς τὴν γένεσιν· δώδεκα δέ ἐστι τὰ πάντα· οὐ μόνον τοὺς πρὸ τοῦ ἐννάτου δηλοῖ ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπεμνηματίσθαι, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς πρώτους δὲ πέντε καὶ εἴκοσι ψαλμούς· ἔτι τε τὰ εἰς τοὺς θρήνους, ὧν εἰς ἡμᾶς ἐληλύθασι τό-

---

sensu firmata, absque effectu mansit, cum Origenes presbyteri munus semper deinceps retinuerit, et in ecclesia docere perseveraverit, ut docet Eusebius in hoc libro, et Pamphilus in lib. I. apologiae. Cur autem irrita fuerit haec sententia, duplex causa est. Primo quia in absentem prolata fuerat absque legitimis citationibus. Deinde, quia multorum antistitum, ac praecipue Romani episcopi auctoritate non erat confirmata. — 7) *Εἰσενήνεκται.* Positum videtur ab Eusebio pro εἰσήνεγκε. Et sic intellexit Nicephorus. Ac Christophorsonus interpretatur *pertulit.*

Cap. XXIV. 1) *Ἐκείνοις δέοι ἂν προσεπιθεῖναι.* Iis scilicet quae in secundo libro apologiae pro Origene diximus, quod non intellexit Christophorsonus. Porro ex quatuor nostris codicibus hic addidimus vocem δηλοῦντας, quae deerat in Regio exemplari, et in editione Stephani. Contra vero particula ἂν quae habetur in Regio, abest a nostris codicibus Mazarino, Mediceo ac Fuketiano. [Habetur in Reg. Sav. Steph. Stroth. *H.*] — 2) *Μόνοι δύο καὶ εἴκοσιν.* Ex triginta quatuor tomis, seu libris quos in evangelium Ioannis scripserat Origenes, teste Hieronymo in praefatione ad Paulam de interpretatione sua homiliarum in Lucam. Hodie vero novem duntaxat supersunt tomi explanationum Origenis in Ioannis evangelium, a Perionio Latine primum editi. Sed in vulgatis editionibus hi novem tomi male in triginta quatuor tomus distributi sunt, ut in praefatione sua recte monuit doctissimus Genebrardus.

μοι πέντε· ἐν οἷς μέμνηται καὶ τῶν περὶ ἀναστάσεως [3]). Δύο δ' ἐστὶ καὶ ταῦτα. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ ἀρχῶν πρὸ τῆς ἀπ' Ἀλεξανδρείας μεταναστάσεως γράφει, καὶ τοὺς ἐπιγεγραμμένους στρωματεῖς [4]), ὄντας τὸν ἀριθμὸν δέκα ἐπὶ τῆς αὐτῆς πόλεως κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρου συντάττει βασιλείαν, ὡς καὶ

— 3) Τῶν περὶ ἀναστάσεως. Hieronymus in libro quodam qui citatur a Rufino in apologia 2. adversus Hieronymum, indiculum texens librorum Origenis, ita ait: *Scripsit in Genesim libros* 13. *mysticarum homiliarum libros duos, in Exodum excerpta, in Leviticum excerpta.* Et post multa. *Item monobiblia, περὶ ἀρχῶν libros IV., de resurrectione libros duos, et alios de resurrectione dialogos duos.* Idem in libro adversus Ioannem Hierosolymitanum p. 244. citat Origenem in libro IV. de resurrectione. Contra hos Origenis libros de resurrectione, scripsit Methodius episcopus insignem librum de resurrectione, teste Hieronymo in libro de scriptoribus ecclesiasticis, et Maximo in scholiis ad librum ecclesiasticae hierarchiae Dionysii cap. 7. Sed locum Maximi qui in vulgatis editionibus mendosissimus est, operae pretium erit hic apponere prout legi debet. Ἀνάγνωθι Μεθοδίου τοῦ ἁγίου μάρτυρος, καὶ Ὀλύμπου Ἀδριανοπόλεως ἐπισκόπου τῆς Λυκίας, τὰ κατ' αὐτοῦ περὶ ἀναστάσεως γραφέντα. Id est: *lege quae adversus Origenem de resurrectione scripsit Methodius, sanctissimus martyr et episcopus Olympi urbis Lyciae, quae etiam Hadrianopolis dicta est.* Ex hoc Methodii libro seu potius dialogo περὶ ἀναστάσεως, egregia fragmenta habentur apud Epiphanium in haeresi Origenistarum, et apud Photium in bibliotheca. Item apud Eustratium in libro de apparitione animarum, ubi liber ille Methodii vocatur λόγος πρὸς Ἀγλαοφῶντα. Nec alia mihi videtur esse causa, cur Eusebius in ecclesiastica historia nullam Methodii mentionem fecerit, cum tamen plures alios commemoret ecclesiasticos scriptores, qui Methodio longe inferiores fuerunt. Sed cum Methodius stili aciem strinxisset adversus Origenem, Eusebius qui Origenis erat studiosissimus, illum utpote Origenis inimicum ne nominare quidem in historia sua sustinuit. Eandem ob causam in libro de scriptoribus ecclesiasticis Hieronymus Rufinum quocum simultates exercuerat, de industria praetermisit. Ceterum Eusebius in hoc capite, duodecim tantum agnoscit libros expositionum in genesim, non tredecim ut Hieronymus in loco supra citato et in epistola 125. ad Damasum quaestione 1. — 4) Στρωματεῖς. Hieronymus in epistola ad Magnum oratorem Romanum, docet quod argumentum fuerit horum librorum Origenis. *Clementem*, inquit, *imitatus Origenes, decem scripsit stromateas, Christianorum et philosophorum inter se sententias comparans, et omnia nostrae religionis dogmata de Platone et Aristotele, Numenio Cornutoque confirmans.* Ex sexto huius operis libro fragmentum profert idem Hieronymus in apologia adversus Rufinum, non longe ab initio. Idem in epistola ad Augustinum: *Scripsit*, inquit, *Origenes in epistolam Pauli ad*

τοῦτο ὁλόγραφοι ⁵) δηλοῦσιν αὐτοῦ πρὸ τῶν τόμων ἐπισημειώσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ.

Ὅπως τῶν ἐνδιαθήκων γραφῶν ἐμνημόνευσεν.

(Nic. H. E. V, 16.)

Τὸν μέν τοιγε πρῶτον ἐξηγούμενος ψαλμὸν, ἔκθεσιν πεποίηται τοῦ τῶν ἱερῶν γραφῶν τῆς παλαιᾶς διαθήκης καταλόγου, ὧδέ πως γράφων κατὰ λέξιν· „οὐκ ἀγνοητέον ¹) δ' εἶναι τὰς ἐνδια-

---

Galatas quinque proprie volumina, et decimum stromatum suorum librum, commatico super explanationem eius sermone complevit. Certe in caput 5. epistolae ad Galatas, locum integrum affert ex decimo stromateon Origenis libro. — 5) Ὁλόγραφοι ἐπισημειώσεις. Quid essent ὁλόγραφοι, ignorarunt interpretes. Iurisconsulti ὁλόγραφον vocant testamentum quod testatoris manu perscriptum est, non autem sola subscriptione firmatum. [Vid. *Mackeldey Lehrbuch des römischen Rechts* §. 445. cf. *Heineccii* antiquitt. Romann. institt. lib. II. tit. X. §. 9. et Sueton. Nero c. XVII. *H.*] Eodem modo Eusebius ὁλογράφους ἐπισημειώσεις vocat notationes manu ipsius Origenis praefixas aut subiunctas singulis tomis [cf. Euseb. H. E. V, 19 ext. αὐτόγραφοι σημειώσεις. *H.*]. Solebant enim auctores vel initio, vel in fine librorum suorum, quaedam sua manu adnotare. Talis est illa σημείωσις Irenaei quam in fine librorum suorum adscripserat, teste Eusebio supra lib. V, cap. 20. Eiusdem generis est adnotatio illa quae legitur in fine procatechesis Cyrilli, quae, meo quidem iudicio, melius adscriberetur ante primae catechesis initium. Ὁλόγραφοι igitur hoc loco idem sunt quod ἰδιόγραφοι. Sic apud Hilarium in fragmento de synodis: *Exemplum epistolae qua Athanasium reum non esse holographa manu Valens scripsit, et Ursacius subscripsit.* Iulius papa in epistola ad synodum Antiochenam: καὶ κατήγορον ἰσχύρα προεκόμισε χεῖρα ὁλόγραφον αὐθεντικὴν, etc. Denique Hieronymus in apolog. 2. adversus Rufinum: *Quae epistola holographa tenetur ab iis ad quos perlata est.* Ambrosius in commentariis epistolae ad Galatas cap. 6. *ubi enim holographa manus est, falsum dici non potest.*

Cap. XXV. 1) Οὐκ ἀγνοητέον. Locus Origenis integer exstat in capite 3. philocaliae. Sed philocalia ex hoc vicissim loco emendanda

θήκους βίβλους, ὡς Ἑβραῖοι παραδιδόασιν, δύο καὶ εἴκοσι [2]· ὅσος ὁ ἀριθμὸς τῶν παρ' αὐτοῖς στοιχείων ἐστίν." Εἶτα μετά τινα ἐπιφέρει λέγων· „Εἰσὶ δὲ αἱ εἴκοσι δύο [3]) βίβλοι καθ' Ἑβραίους αἵδε· ἡ παρ' ἡμῖν Γένεσις ἐπιγεγραμμένη, παρὰ δὲ Ἑβραίοις ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς βίβλου, Βρησίθ, ὅπερ ἐστὶν ἐν ἀρχῇ· Ἔξοδος, Οὐαλεσμώθ, ὅπερ ἐστὶ ταῦτα τὰ ὀνόματα· Λευιτικὸν, Οὐϊκρὰ, καὶ ἐκάλεσε· Ἀριθμοὶ, Ἀμμεσφεκωδείμ [4]). Δευτερονόμιον, Ἔλλε Ἀδδεβαρίμ [5]), οὗτοι οἱ λόγοι· Ἰησοῦς υἱὸς Ναυῆ, Ἰωσοῦε βὲν νοῦν. Κριταὶ, Ῥοὺθ, παρ' αὐτοῖς

---

est. Nam ubi legitur: εἴκοσιν, οἷς ὁ ἴσος ἀριθμὸς etc. scribendum est εἴκοσι, ὅσος ἀριθμὸς τῶν παρ' αὐτοῖς στοιχείων ἐστίν. Sicut in nostris codicibus habetur, et apud Suidam in voce Ὠριγένης. Solemnis est hic error omnium editionum, ut εἴκοσιν scribant, quoties verbum sequens incipit a vocali. In optimis tamen exemplaribus semper εἴκοσι scribitur, etiamsi sequatur vocalis. — 2) Δύο καὶ εἴκοσι. Victorinus in Apocalypsim: *Sunt autem*, inquit, *viginti quatuor libri Veteris Testamenti, viginti duos in excerptis Theodoti invenies.* Quae sint excerpta illa Theodoti, superius annotavi, libri scilicet hypotyposeon Clementis Alexandrini. Porro quod alii viginti quatuor veteris Testamenti libros, alii duos tantum et viginti numerabant, id ex ea causa profectum est, quod librum Ruth et librum lamentationum Hieremiae quidam seorsum in scripturarum catalogo numerabant, ut docet Hieronymus in praefatione ad libros Regum, ubi sine dubio alludit ad Victorini locum, cum ait: *Quamquam nonnulli Ruth et Kinoth inter hagiographa scriptitent, et hos libros in suo putent numero supputandos, ac per hoc esse priscae legis libros viginti quatuor, quos sub numero 24. seniorum apocalypsis Ioannis inducit.* Quidam vero non Ruth et lamentationum libros, sed Tobiam et Iudith reliquis addentes, viginti quatuor libros veteris Testamenti numerabant, ut scribit Hilarius. Alii vero viginti septem libros veteris Testamenti numerabant, ut docet Epiphanius in libro I. adversus haereses, et in libro de ponderibus. — 3) *Εἰσὶ δὲ κ. λ.* quae in edd. Origenis leguntur, ex ipso Eusebio nostro esse decerpta, secundum textum Valesii, neque igitur inde testimonium pro aliqua lectione posse peti, monuit Strothius. *H.* — 4) Ἀμμιοσπαρὶμ ἢ πικουδίμ. Sic edidit Rob. Stephanus, nescio quos codices secutus. [Et Savil. *H.*] Nam in Regio exemplari, perinde ac in Maz. Med. et Fuk. legitur tantum Ἀμμεσφεκωδείμ. Christophorsonus vero addidit *Vaiedabber* ex Hieronymo in praefatione supra citata. [Locus haud dubie est corruptus, ut recte observat Stroth. Antea idem pro Οὐαλεσμὼθ quod habent Orig. Val., cum Steph. Nic. Cph. dedit Οὐέλλε σμώθ. *H.*] — 5) Ἔλλε Ἀδδ. Stroth. Et ipse Vales. vertit *Ellehaddebarim.* Itaque vitium typographicum fuisse puto, quod in omnibus editionibus Val. et ipsius Read. legebatur Ἔλλε Ἀ. at dedi Ἐλ-

ἐν ἑνὶ Σωφητίμ 6). Βασιλειῶν πρώτη δευτέρα, παρ' αὐτοῖς ἓν Σαμουήλ, ὁ Θεόκλητος. Βασιλειῶν τρίτη τετάρτη ἐν ἑνὶ Οὐαμμέλεχ Δαβίδ 7), ὅπερ ἐστὶ βασιλεία Δαβίδ. Παραλειπομένων πρώτη δευτέρα, ἐν ἑνὶ Δαβρὴ Ἀιαμὶν, ὅπερ ἐστὶ λόγοι ἡμερῶν. Ἔσδρας πρῶτος καὶ δεύτερος ἐν ἑνὶ Ἐζρᾶ, ὅ ἐστι βοηθός. Βίβλος Ψαλμῶν, Σέφερ Θιλλίμ. Σολομῶντος παροιμίαι, Μισλώθ. Ἐκκλησιαστὴς, Κωέλεθ. Ἆσμα ᾀσμάτων 8), Σὶρ Ἀσσιρίμ. Ἡσαΐας 9), Ἰεσαΐα. Ἱερεμίας σὺν Θρήνοις καὶ τῇ ἐπιστολῇ, ἐν ἑνὶ Ἱρμία. Δανιὴλ, Δανιήλ. Ἰεζεκιὴλ, Ἰεζεκιήλ. Ἰὼβ, Ἰώβ. Ἐσθὴρ, Ἐσθήρ. Ἔξω δὲ τούτων ἐστὶ τὰ Μακκαβαϊκὰ, ἅπερ ἐπιγέγραπται Σαρβὴθ Σαρβανὲ Ἔλ. Ταῦτα μὲν οὖν ἐν τῷ προειρημένῳ τίθησι συγγράμματι. Ἐν δὲ τῷ πρώτῳ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον, τὸν ἐκκλησιαστικὸν φυλάττων κανόνα, μόνα τέσσαρα εἰδέναι εὐαγγέλια μαρτύρεται, ὧδέ πως γράφων· ὡς ἐν παραδόσει μαθὼν 10) περὶ

λε Ἀ. Nic. habet Ἐλλεαδαβαρὶν et mox Ἰησοῦ ἰβεννοῦν. H. — 6) Σωφετίμ. Quatuor nostri codices, Regius scilicet ac Maz. cum Med. ac Fuk. habent, Σαφετείμ. Paulo post pro Σέφερ Θιλλίμ, iidem codices scriptum habent Ἐφαρθωελλείμ. Item Μελὼθ pro Μισλὼθ, et Κωέλθ pro Κωέλεθ. Denique Σαρβαναιὲλ, non Σαρβανὲ ἔλ, ut Stephanus excudit. — 7) Pro Δαβίδ bis h. l. Stroth. scripsit Δαυίδ, sed nulla facta libri unde hauserit illud, mentione. Vid. IV, 27 not. 24. H. — 8) Οὐ γὰρ ὡς ὑπολαμβάνουσί τινες ᾄσματα ᾀσμάτων. Tota haec pericope abest a nostris codicibus Maz. Med. et Fuk. [Expunxit eam Vales. H.] Habetur tamen in Regio exemplari, Rufinus quoque in versione huius loci habet *cantica canticorum*. [Nec non Sav. Cph. Steph. et Stroth. Equidem tamen vix puto, quod dicit Stroth., omissa esse potuisse in nonnullis libris illa verba ob ὁμοιοτέλευτα, imo tanquam glossam scioli cuiusdam illa se aperte produnt. Porro post Σὶρ Ἀσσιρὶμ addidit Stroth. verba Ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν ιβ΄ προφητῶν βιβλίον ἕν ἐστιν uncis tamen inclusa, quia addit illa Rufinus et omissa sint ab iis demum, qui Eusebium exscripserint, certe Eusebius desiderari illum librum notasset. H.] — 9) Ἡσαΐας. Omissus est in hoc catalogo liber duodecim prophetarum. Quo factum est, ut cum viginti duos libros se numeraturum promiserit Origenes, unus duntaxat et viginti reperiantur. In Rufini versione recensetur hic liber statim post canticum canticorum. Nec aliter Hilarius in prologo enarrationis in psalmos, et Cyrillus Hierosolymitanus. Ceterum sacrae scripturae libri longe alio ordine hic recensentur quam ab Epiphanio et Hieronymo et Melitone, cuius locum supra retulit Eusebius in fine lib. IV. Hilarius vero in prologo commentariorum in psalmos, cum Origene prorsus consentit. Nec id mirum, cum totus fere prologus ille Hilarii translatus sit ex commentariis in psalmos, ut testatur Hieronymus. — 10) Ὡς

τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων, ἃ καὶ μόνα ἀναντίρρητά ἐστιν ἐν τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ, ὅτι πρῶτον μὲν γέγραπται τὸ κατὰ τόν ποτε τελώνην, ὕστερον δὲ ἀπόστολον Ἰησοῦ Χριστοῦ Ματθαῖον, ἐκδεδωκότα αὐτὸ τοῖς ἀπὸ Ἰουδαϊσμοῦ πιστεύσασι, γράμμασιν Ἑβραϊκοῖς συντεταγμένον· δεύτερον δὲ τὸ κατὰ Μάρκον, ὡς Πέτρος ὑφηγήσατο αὐτῷ, ποιήσαντα· Ὁ καὶ υἱὸν ἐν τῇ καθολικῇ ἐπιστολῇ διὰ τούτων ὡμολόγησε φάσκων· ἀσπάζεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτὴ, καὶ Μάρκος ὁ υἱός μου. Καὶ τρίτον τὸ κατὰ Λουκᾶν, τὸ ¹¹) ὑπὸ Παύλου ἐπαινούμενον εὐαγγέλιον, τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πεποιηκότα· ἐπὶ πᾶσι τὸ κατὰ Ἰωάννην." Καὶ ἐν τῷ πέμπτῳ ¹²) δὲ τῶν εἰς

[illegible]

ἐν παραδόσει μαθών. Verba haec sunt Origenis, ut apparet. Atque ita Rufinus et Langus et Musculus interpretati sunt. Solus Christophorsonus haec Eusebii verba esse censuit; cui non assentior. Quamvis in codice Maz. et Med. post vocem μαθὼν apposita sit finalis distinctio. In Regio autem exemplari totus hic locus absque ulla distinctione continuatur, ὡδέ πως· γράφων, ὡς ἐν παραδόσει μαθὼν περὶ τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων. Et post ultimam hanc vocem apposita est media distinctio seu mora, quasi locus Origenis incipiat a verbis quae proxime sequuntur. Verum ut iam dixi, magis placet Rufini distinctio. Porro de quatuor evangeliis quae sola ab ecclesia catholica admittuntur, non solum in suis in Matthaeum commentariis testatus fuerat Origenes, sed etiam in principio commentariorum in Lucam. Quem locum, quia ab Eusebio praetermissus est, hic apponam: *Ecclesia quatuor habet evangelia, haereses plurima. E quibus quoddam inscribitur secundum Aegyptios, aliud iuxta duodecim apostolos. Ausus fuit et Basilides scribere evangelium et suo illud nomine titulare,* etc. — 11) Pro τὸ ὑπὸ Π. ad marginem Origenis observatur τὸν ὑ. Π. Sed recte monuit Stroth., τὸ scribendum et ad εὐαγγέλιον referendum esse, vid. supra III, 24. *H.* — 12) Ἐν τῷ πέμπτῳ δὲ τῶν εἰς τὰ κατὰ Ἰωάννην. Locus Origenis quem hic adducit Eusebius, est e prooemio libri quinti explanationum in Ioannis evangelium, cuius prooemii pars maxima exstat in cap. 5. philocaliae. Cum illo igitur fragmento iungendus est hic locus, qui ab Eusebio nostro adducitur. Porro in eo prooemio disputat Origenes, an de rebus divinis multi scribendi sint libri. Ac primum affert locum ex ecclesiaste, qui vetat multitudinem conficere librorum. Deinde adducit exemplum sanctorum virorum, prophetarum scilicet et apostolorum, qui omnes pauca scripsere. Sed collector philocaliae cuncta haec exempla de industria praetermisit, ut ipsemet fatetur pag. 69. editionis Graeco-Latinae. Proinde hic Origenis locus quem adducit Eusebius, inseri debet pag. 69. supradictae editionis, ante illa verba ἰλιγγιῶν μοι, etc. [Paulo superius pro Ὁ καὶ υἱὸν ἐν τῇ καθολικῇ ἐπιστολῇ etc. Strothius quem sequutus est Zimmermannus, scripsit: ὃν καὶ υἱὸν

τὸ κατὰ Ἰωάννην ἐξηγητικῶν, ὁ αὐτὸς ταῦτα περὶ τῶν ἐπιστολῶν τῶν ἀποστόλων φησίν· „ὁ δὲ ἱκανωθεὶς διάκονος γενέσθαι τῆς καινῆς διαθήκης, οὐ γράμματος, ἀλλὰ πνεύματος, Παῦλος, ὁ πεπληρωκὼς τὸ εὐαγγέλιον ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ, οὐδὲ πάσαις ἔγραψεν αἷς ἐδίδαξεν ἐκκλησίαις· ἀλλὰ καὶ αἷς ἔγραψεν, ὀλίγους στίχους ἐπέστειλε. Πέτρος δὲ ἐφ' ᾧ οἰκοδομεῖται ἡ Χριστοῦ ἐκκλησία, ἧς πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσι, μίαν ἐπιστολὴν ὁμολογουμένην καταλέλοιπεν. Ἔστω δὲ καὶ δευτέραν· ἀμφιβάλλεται γάρ. Τί δεῖ περὶ τοῦ ἀναπεσόντος λέγειν ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ Ἰησοῦ, Ἰωάννου, ὃς εὐαγγέλιον ἓν καταλέλοιπεν, ὁμολογῶν δύνασθαι τοσαῦτα ποιήσειν ἃ οὐδὲ ὁ κόσμος χωρῆσαι ἐδύνατο; Ἔγραψε δὲ καὶ τὴν ἀποκάλυψιν, κελευσθεὶς σιωπῆσαι καὶ μὴ γράψαι τὰς τῶν ἑπτὰ βροντῶν φωνάς. Καταλέλοιπε δὲ καὶ ἐπιστολὴν πάνυ ὀλίγων στίχων. Ἔστω δὲ καὶ δευτέραν καὶ τρίτην· ἐπεὶ οὐ πάντες φασὶ γνησίους εἶναι ταύτας· πλὴν οὐκ εἰσὶ στίχων ἀμφότεραι ἑκατόν.“ Ἔτι πρὸς τούτοις περὶ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς ἐν ταῖς εἰς αὐτὴν ὁμιλίαις ταῦτα διαλαμβάνει· „Ὅτι ὁ χαρακτὴρ τῆς λέξεως τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιγεγραμμένης ἐπιστολῆς, οὐκ ἔχει τὸ ἐν λόγῳ ἰδιωτικὸν τοῦ ἀποστόλου, ὁμολογήσαντος ἑαυτὸν ἰδιώτην εἶναι τῷ λόγῳ, τουτέστι τῇ φράσει· ἀλλά ἐστιν ἡ ἐπιστολὴ συνθέσει τῆς λέξεως Ἑλληνικωτέρα, πᾶς ὁ ἐπιστάμενος κρίνειν φράσεων διαφορὰς, ὁμολογήσαι ἄν. Πάλιν τε αὖ ὅτι τὰ νοήματα τῆς ἐπιστολῆς θαυμάσιά ἐστι, καὶ οὐ δεύτερα τῶν ἀποστολικῶν ὁμολογουμένων γραμμάτων, καὶ τοῦτο ἂν συμφήσαι εἶναι ἀληθὲς, πᾶς ὁ προσέχων τῇ ἀναγνώσει τῇ ἀποστολικῇ.“ Τούτοις μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει λέγων· „ἐγὼ δὲ ἀποφαινόμενος 13) εἴποιμ' ἂν, ὅτι τὰ μὲν νοήματα τοῦ ἀποστόλου ἐ-

---

ἱ. τ. κ. ἑ. etc. **Sed perperam, quantum video, cum Ὁ longe difficilior sit lectio, quam ὅν. Est enim ὅ pro δι' ὅ positum, *quocirca*, eodem modo quo ipse Cicer. Tuscul. Qu. V, 32. *quod* dixit. Graecis vero satis frequenter ita usurpatur ὅ et similia. Vid. Aeschin. diall. III, 9. Plat. Apolog. XVII. Xenoph. Cyrop. I, 26. Theocrit. Idyll. XIV. ταῦτ' ἄρα λεπτός. *Koen.* ad Gregor. C. p. 11. Scholiast. ad Aristoph. Pac. v. 413. *Valckenar.* ad Eurip. Phoeniss. v. 157. *Hermann.* ad Viger. p. 706, 27. *Matthiae ausführliche griechische Grammatik* §. 477. e. p. 893. cf. *Veckner.* hellenolex. p. m. 79 sq. Neque aliter 2 Petr. I, 5. αὐτὸ τοῦτο dicitur. Fortasse etiam huc referendus locus epist. ad Philipp. I, 9. καὶ τοῦτο προσεύχομαι, et *propterea* precor. H.] — 13) Ἀπο-**

στιν, ἡ δὲ φράσις καὶ ἡ σύνθεσις ἀπομνημονεύσαντός τινος τὰ ἀποστολικὰ, καὶ ὡσπερεὶ σχολιογραφήσαντός τινος τὰ εἰρημένα ὑπὸ τοῦ διδασκάλου. Εἴ τις οὖν ἐκκλησία ἔχει ταύτην τὴν ἐπιστολὴν ὡς Παύλου, αὕτη εὐδοκιμείτω καὶ ἐπὶ τούτῳ [15]).

φαινόμενος sc. γνώμην, quod saepe additur, sententiam meam ac iudicium declarans, i. e. censens. Rarius hoc sensu activum. vid. *Schäfer.* ad Dionys. de comp. verb. p. 102 sq. τὰ μὲν ὡς ἀποφαινόμενοι λέγομεν, τὰ δὲ ὡς διαποροῦντες κ. λ. cf. Iustin. M. Apol. I, 3. Xen. Cyr. IV, 1, 2. Memor. IV, 4, 9. 7, 1. Herodot. I, 207. Plat. Theaet. 27. Similiter supra II, 2 extr. VI, 3. 5. ἀπόφασις legebatur de iudicio ac sententia. cf. VIII, 9. 10 ext. Ita haec vox apud Dinarch. p. 81. 84. 67. 93. de sententiis Areopagitarum invenitur. Cf. *Matthaei Chrysostom. homill.* Vol. II. p. 54 n. 197. Opp. T. XII. 393. A. B. πῶς ἐν ἀποφάσει τὴν πληγὴν ἐπάγει et paulo post νουθεσία γὰρ, οὐ κόλασις ἡ ἀπόφασις. ibid. Opp. T. I. p. 277. A. ἐν ἀποφάσει δόγμα θεῖναι. *Sturz. Lexic. Xenoph.* Vol. I. p. 375. 2. H. — 14) Ἀπομνημονεύσαντος καὶ ὥσπερ σχολιογραφήσαντος. Iam supra monuimus, ἀπομνημονεύειν idem esse ac *reminisci*, et *memoriter recitare*, quemadmodum solent discipuli, cum magistrorum dictata recitant. Σχολιογραφεῖν vero est *brevibus scholiis illustrare*, quod fit cum obscuras voces aliis vocibus magis usitatis explicamus. Interpretes ac praecipue Christophorsonum nihil hic vidisse, ex eorum versione apparet. Nam primum ἀπομνημονεύσαντος Christophorsonus vertit: *in commentarios redigere.* Putavit scilicet ἀπομνημονεύματα idem esse ac commentarios, quem errorem iam antea refutavi. Vocem autem σχολιογραφήσαντος interpretatur, *dictata ex praeceptoris ore scribere.* Quo nihil dici potuit absurdius. Ait enim Origenes sententias epistolae ad Hebraeos esse ipsius apostoli; verba autem et compositionem totius orationis, esse alterius cuiuspiam, qui verba apostoli memoriae mandaverit, eaque elegantius tanquam scholiastes exposuerit. Quod si σχολιογραφεῖν idem esset ac dictata ex praeceptoris ore scribere, ipsa verba iam essent apostoli, quod tamen negat Origenes. Sed nimirum ignoravit Christophorsonus quid essent scholia. Amelius philosophus Plotini auditor scripsit scholiorum libros centum, in quibus ea quae a Plotino in familiari colloquio strictius erant tradita, ipse uberius exponebat, ut testatur Porphyrius in vita Plotini. Quare de Amelio dici potest, eum ἀπομνημονεῦσαι καὶ σχολιογραφῆσαι τὰ Πλωτίνου. Eodem sensu Longinus in lib. de fine adversus Plotinum, de Annio et Medio philosophis loquens ita dicit: οἱ δὲ μικρὰ κομιδῇ πράγματα τῆς τῶν παλαιῶν ἱστορίας ἀπομνημονεύσαντες εἰς τοὺς αὐτοὺς τόπους ἐκείνοις ἐπεχείρησαν συντιθέναι βιβλία. Id est, *alii vero exigua quaedam excerpta ex veterum libris commemorantes, de iisdem quibus illi argumentis ac locis scribere instituerunt.* Vide quae supra annotavi ad cap. 17. lib. IV. — 15) Εὐδοκιμείτω ἐπὶ τούτῳ. Pessime haec Origenis verba verterunt Musculus et Christophorsonus. Quod ideo monendum duxi, non quo de illorum laude quicquam detraham, sed ut

Οὐ γὰρ εἰκῇ οἱ ἀρχαῖοι ἄνδρες ὡς Παύλου αὐτὴν παραδεδώκασι 16). Τίς δὲ ὁ γράψας τὴν ἐπιστολήν, τὸ μὲν ἀληθὲς θεὸς οἶδεν. Ἡ δὲ εἰς ἡμᾶς φθάσασα ἱστορία, ὑπό τινων μὲν λεγόντων, ὅτι Κλήμης ὁ γενόμενος ἐπίσκοπος Ῥωμαίων ἔγραψε τὴν ἐπιστολήν, ὑπό τινων δέ, ὅτι Λουκᾶς ὁ γράψας τὸ εὐαγγέλιον καὶ τὰς πράξεις." Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὧδε ἐχέτω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚϚ.

Ὡς Ἡρακλᾶς τὴν Ἀλεξανδρέων ἐπισκοπὴν διεδέξατο.

(Nic. H. E. V, 18.)

Ἔτος δ᾽ ἦν τοῦτο δέκατον 1) τῆς δηλουμένης ἡγεμονίας, καθ᾽ ὃ τὴν ἀπ᾽ Ἀλεξανδρείας μετανάστασιν ἐπὶ τὴν Καισάρειαν ὁ

---

ostendam, non sine causa novam Eusebii versionem a nobis susceptam fuisse. Nec tamen omnes illorum lapsus notare institui, sed sicubi locus difficilis et ambiguus occurret, tum illorum versionem non pigebit adducere. — 16) Παραδεδώκασι. Cf. *Schulz der Brief Pauli an die Hebräer* p. 8 sqq. De verbis quae paulo superius legebantur, ὅτι ὁ χαρακτὴρ τῆς λέξεως — — τῆς λέξεως Ἑλληνικωτέρα vid. *Boehme* praefat. commentar. in epist. ad Hebraeos p. X. p. XX sqq. p. XXXV. p. XXXIX. p. XLV sqq. *H.*

Cap. XXVI. 1) Ἔτος δ᾽ ἦν τοῦτο δέκατον. In codice Med. ac Maz. Fuk. et Sav. et apud Nic. legitur δωδέκατον. In chronico Eusebii haec Origenis migratio ab urbe Alexandrina ad Caesariensem, in quibusdam codicibus refertur anno 12. Alexandri, ut testis est Pontacus. Sed mira est Eusebii a se ipso dissensio, qui in chronico eam migrationem commemorat anno vel biennio post mortem Demetrii, hic vero Origenem Alexandria migrasse scribit, paulo antequam Demetrius ultimum diem obiisset. Quod quidem verius puto. Nam post Demetrii interitum, nihil iam causae erat cur Origenes Alexandria discederet. Cum praesertim Demetrio successisset Heraclas, unus ex discipulis Origenis. Accedit quod hic refert Eusebius, Origenem ex urbe Alexandria discedentem, munus suum et catechizandi officium Heraclae tradidisse. Ex quo apparet, Origenem paulo ante prolatam a Demetrio adversus ipsum excommunicationis sententiam, Alexandria discessisse. Neque enim post illam sententiam magisterium suum in Alexandrina ecclesia Origenes retinere potuit. Recte

Ὠριγένης ποιησάμενος, Ἡρακλᾷ τὸ τῆς κατηχήσεως τῶν αὐτόθι διδασκαλεῖον καταλείπει [2]). Οὐκ εἰς μακρὸν δὲ καὶ Δημήτριος [3]) ὁ τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας ἐπίσκοπος τελευτᾷ, ἐφ' ὅλοις ἔτεσι τρισὶ καὶ τεσσαράκοντα τῇ λειτουργίᾳ διαρκέσας· διαδέχεται δ' αὐτὸν ὁ Ἡρακλᾶς. Διέπρεπε δὲ ἐν τούτῳ Φιρμιλιανὸς [4]) Καισαρείας τῆς Καππαδοκῶν ἐπίσκοπος.

---

igitur Baronius Eusebii chronicon emendat, et Origenis quidem migrationem ab urbe Alexandriae confert in annum 10. Alexandri, mortem vero Demetrii in annum sequentem. Sed in eo labitur, quod sententiam excommunicationis a Demetrio latam esse dicit anno antequam Alexandria migraret Origenes, quod refutavimus. Cum enim magisterium suum Origenes semper Alexandriae retinuerit, appareț ipsum ante damnationem illinc discessisse. Porro cum Origenes se a Demetrio in synodo episcoporum damnatum esse comperisset, epistolam scripsit ad amicos suos qui erant Alexandriae, qua in Demetrium et reliquos episcopos invehebatur. Eius partem citat Hieronymus in lib. II. adversus Rufinum. Porro iam semel Origenes Caesaream se receperat, Antonini Caracallae temporibus, sed a Demetrio honorifice revocatus brevi Alexandriam redierat, ut supra relatum est. Postea vero cum in Achaiam proficisceretur, per Caesaream Palaestinae transiens, ibidem presbyter est ordinatus. — 2) *Διδασκάλειον καταλείπει.* [*Διδασκάλιον* MSt. Cph. Ion. *H.*] Antea Heraclas adiutor duntaxat Origenis fuerat in docendo, et quasi proscolus ut refertur supra cap. 15. Post discessum autem Origenis, catechetes fuit. Haec Baronius cum minime distinxisset, Eusebium hic falli putavit. — 3) *Δημήτριος τελευτᾷ,* a. 230. ex sententia *Pagi* Crit. T. I. p. 215. cf. *Dodwell.* de successione sedis Alexandrinae p. 64. citante Read. *H.* — 4) *Φιρμιλιανός.* Vir doctissimus et inter scriptores ecclesiasticos celebris fuit Firmilianus. Huius testimonio utitur Basilius in libro de spiritu sancto: *ταύτην καὶ Φιρμιλιανῷ τῷ ἡμετέρῳ μαρτυροῦσι τὴν πίστιν οἱ λόγοι οὓς κατέλιπε.* Eiusdem meminit in epistola canonica ad Amphilochium. Hodie unica superest Firmiliani epistola ad Cyprianum. Mirum tamen est, nec ab Hieronymo nec a Bellarmino inter scriptores ecclesiasticos eum recenseri. Ac de Bellarmino facile est conicere, quam ob causam illum praetermiserit. Ideo scilicet, quod Stephanum papam acerbius perstrinxisset. [Cf. *Cave* hist. T. I. p. 86. *H.*]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ.

Ὅπως αὐτὸν [1]) ἑώρων οἱ ἐπίσκοποι.

Τοσαύτην εἰσάγων περὶ τὸν Ὠριγένην σπουδὴν, ὡς τοτὲ μὲν αὐτὸν ἀμφὶ τὰ κατ' αὐτὸν κλίματα εἰς τὴν τῶν ἐκκλησιῶν ὠφέλειαν ἐκκαλεῖσθαι, τοτὲ δὲ ὡς αὐτὸν ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν στέλλεσθαι, καί τινας αὐτῷ συνδιατρίβειν χρόνους, τῆς εἰς τὰ θεῖα βελτιώσεως ἕνεκα. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ τῆς Ἱεροσολύμων προεστὼς Ἀλέξανδρος, Θεόκτιστός τε ὁ κατὰ Καισάρειαν, τὸν πάντα χρόνον [2]), ὡς ἔπος εἰπεῖν, προσανέχοντες αὐτῷ, οἷα διδασκάλῳ μόνῳ τὰ τῆς τῶν θείων γραφῶν ἑρμηνείας καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου [3]) πράττειν συνεχώρουν.

Cap. XXVII. 1) *Αὐτὸν* esse minus apte dictum pro *Ὠριγένην*, facile apparet. *H.* — 2) *Τὸν πάντα χρόνον.* Codex Medicaeus addit ὡς ἔπος εἰπεῖν. Quod confirmare videtur Rufinus. Eadem verba reperi etiam in codice Maz. Fuk. et Sav. Ceterum in huius loci distinctione variant nostri codices. Nam Regius quidem uno tenore scribit *προσανέχοντες αὐτῷ οἷα διδασκάλῳ*, et sic Nicephorus. [Val. Stroth. *H.*] Reliqui codices post vocem *αὐτῷ* moram adhibent. [Horum auctoritatem ego sequendum duxi, cum ita sensus existat longe gravior. Dicitur enim hoc: Perpetuo adhaerentes Origeni, permiserunt ei *tanquam soli suo et reliquorum omnium doctori* interpretationem scripturae sacrae et reliquum ecclesiasticae doctrinae officium. Contra magnopere languet οἷα διδασκάλῳ relatum ad *προσανέχοντες*, cum illud per se possit intelligi, tanquam praeceptorem secutos esse illos Origenem, illud non item, pro solo et unico doctore eum ab iis esse habitum, ex cuius quasi ore toti penderent. Post *διδασκάλῳ* distinxit praeeuntibus Val. et Stroth. Ipse *Zimmermannus*, qui vero deinde non opus habebat vel post *αὐτῷ* comma ponere. *H.*] — 3) *Ἐκκλησιαστικοῦ λόγου.* Id est *officium docendi in ecclesia*, de quo supra annotavi.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ.

Περὶ τοῦ κατὰ Μαξιμῖνον διωγμοῦ.

(Nic. H. E. V, 20.)

Τὸν γε μὴν Ῥωμαίων αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον τρισὶν ἔτεσιν ἐπὶ δέκα τὴν ἀρχὴν διανύσαντα, Μαξιμῖνος καῖσαρ διαδέχεται· ὃς δὴ κατὰ κότον τὸν πρὸς τὸν Ἀλεξάνδρου[1]) οἶκον ἐκ πλειόνων πιστῶν συνεστῶτα, διωγμὸν ἐγείρας, τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν ἄρχοντας μόνους, ὡς αἰτίους τῆς κατὰ τὸ εὐαγγέλιον διδασκαλίας ἀναιρεῖσθαι προστάττει. Τότε καὶ Ὠριγένης τὸν περὶ μαρτυρίου συντάττει, Ἀμβροσίῳ καὶ Προτοκτήτῳ πρεσβυτέρῳ τῆς ἐν Καισαρείᾳ παροικίας, ἀναθεὶς τὸ σύγγραμμα· ὅτι δὴ ἄμφω περίστασις οὐχ ἡ τυχοῦσα ἐν τῷ διωγμῷ κατειλήφει. Ἐν ᾗ καὶ διαπρέψαι κατέχει λόγος ἐν ὁμολογίᾳ τοὺς ἄνδρας, οὐ πλείονος ἢ τριετοῦς[2]) χρόνου τῷ Μαξιμίνῳ διαγενομένου. Σεσημείωται δὲ τοῦτονὶ τοῦ διωγμοῦ τὸν καιρόν, ἔν τε τῷ δευτέρῳ καὶ εἰκοστῷ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην ἐξηγητικῶν, καὶ ἐν διαφόροις ἐπιστολαῖς ὁ Ὠριγένης.

Cap. XXVIII. 1) Ἀλεξάνδρου — συνεστῶτα. Cf. Lamprid. in Alex. c. 29. 43. 45. 49. 51. *Jablonski de Alexandro Severo Christianorum sacris per Gnosticos initiato* in *Menken. Miscellan. Lips.* T. IV. P. I. p. 56-94. vid. *Moshem. Comment.* p. 463 — 467. *Schröckh. christ. K. G.* T. IV. p. 6 — 8. *Heyne diss. II. Alex. Sever. imp. religiones miscellas probantis iudicium illustratum et ad causas suas revocatum* in *Opusc. acad.* Vol. VI. p. 169. H. — 2) Οὐ πλείονος ἢ τριετοῦς χρόνου. Huius loci sensum Christophorsonus minime intellexit, qui Ambrosium et Protoctetum sub finem imperii Maximini ob nomen Christi vexatos fuisse censuit. Verum id non dicit Eusebius, sed hoc tantum sibi vult, toto Maximini imperii tempore persecutionem duravisse, sed dies illius breviatos fuisse, ut de antichristo scriptura loquitur. Porro persecutio illa sub Maximino imp. post diuturnam ecclesiae pacem repente oborta est ob frequentes et gravissimos terrae motus, quos more suo gentiles Christianis imputabant, ut testis est Firmilianus in epistola ad Cyprianum. Vide Baronium ad annum Christi 237.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ.

Περὶ Φαβιανοῦ, ὡς Ῥωμαίων ἐπίσκοπος ἐκ θεοῦ παραδόξως ἀνεδείχθη.

(Nic. H. E. V, 26.)

Γορδιανοῦ δὲ [1] *μετὰ Μαξιμῖνον τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν διαδεξαμένου, τῆς κατὰ Ῥώμην ἐκκλησίας Ποντιανὸν ἔτεσιν ἓξ ἐπισκοπεύσαντα, διαδέχεται Ἀντέρως, καὶ τοῦτον Φαβιανὸς ἐπὶ μῆνα τῇ λειτουργίᾳ διακονησάμενον.* [illegible] *φασὶ τὸν Φαβιανὸν* [2] *μετὰ τὴν Ἀντέρωτος τελευτὴν ἅμ' ἑτέροις* [3] *συνελθόντα, ἐπιχωριάζειν τῇ Ῥώμῃ, ἔνθα παραδοξότατα πρὸς τῆς θείας καὶ οὐρανίου χάριτος ἐπὶ τὸν κλῆρον παρεληλυθέναι. Τῶν γὰρ ἀδελφῶν ἁπάντων χειροτονίας ἕνεκεν τῆς τοῦ μέλλοντος διαδέξεσθαι τὴν ἐπισκοπὴν, ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας συγκεκροτημένων, πλείστων τε ἐπιφανῶν καὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν τοῖς πολλοῖς ἐν ὑπονοίᾳ* [4] *ὑπαρχόντων, ὁ Φαβιανὸς παρὼν οὐδενὸς μὲν ἀνθρώπων εἰς διάνοιαν ἤει· ὅμως δ' οὖν ἀθρόον ἐκ μετεώρου περιστερὰν καταπτᾶσαν ἐπικαθεσθῆναι τῇ αὐτοῦ κεφαλῇ μνημονεύουσι, μίμημα ἐνδεικνυμένην τῆς ἐπὶ τὸν σωτῆρα τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐν εἴδει περιστερᾶς καθόδου. Ἐφ' ᾧ τὸν πάντα λαὸν ὥσπερ ὑφ' ἑνὸς πνεύματος θείου κινηθέντα ὁμόσε, προθυμίᾳ πάσῃ καὶ μιᾷ ψυχῇ ἄξιον* [5] *ἐπιβοῆσαι, καὶ ἀμελλητὶ ἐπὶ τὸν θρόνον*

Cap. XXIX. 1) *Γορδιανοῦ δέ.* Ab his verbis caput 29. incipit in codice Maz. et Fuk. et Reg. — 2) *Φασὶ τὸν Φαβιανὸν κ. λ.* cf. VII, 21. not. *H.* — 3) *Ἅμ' ἑτέροις.* Lego *ἅμ' ἑταίροις*, ut legisse videtur Rufinus. [*Ἑτέροις* tuentur codd. Nic. Stroth. *H.*] Mox ubi legitur: *συνελθόντα ἐπιχωριάζειν*, ita potest accipi quasi subaudiatur *ἕνεκα τοῦ ἐπιχωριάζειν*. Atque ita sensus non erit absolutus nisi post vocem *παρεληλυθέναι*. [*Ἕνεκα τοῦ* minime esse supplendum cum Valesio, recte iam animadvertit ad h. l. Str. *H.*] — 4) *Ἐν ὑπονοίᾳ.* Musculus eumque secutus Christophorsonus, hunc locum ita verterunt: *Cum multi de compluribus illustribus et nobilibus viris eligendis cogitarint.* — 5) *Ἄξιον ἐπιβοῆσαι.* Fuit enim haec solemnis acclamatio in electionibus episcoporum; cuius rei plurima passim occurrunt exempla, ut apud Philostorgium in libro IX. cap. 10. Et in actis designationis Eradii quae inter epistolas Augustini leguntur, eadem accla-

φέρεται [illegible] ὡς [illegible] νόθον καὶ [illegible] τῆς ἐν τῷ Δανιὴλ κατὰ Σωσάνναν ἱστορίας [illegible] ἀν-

---

toria praecipue complecterentur. Postremo Africanus is qui κεστοὺς composuit, alius omnino esse videtur ab Africano chronographo, de quo hic loquitur Eusebius. Nam ille quidem cestorum scriptor, oriundus fuit ex Libya ut testatur Suidas, et σέκτος vocabatur teste eodem Suida. Scaliger tamen in animadversionibus Eusebianis Sextum Africanum eum appellat. Sed forte apud Suidam κέστος emendandum est pro σέκτος, ut Africanus ille Cestus cognominatus sit, perinde ac Clemens Stromateus. Africanus vero chronographus oriundus fuit ex Palaestina, oppido Emmaunte, ut docet Eusebius in chronico, qui et Iulium Africanum eum appellat. Praeterea Christianus fuit, cum alter cestorum scriptor gentilis fuerit, ut ex argumento [illegible] apparet. [Valesio in eo assensi sunt *Scaliger, du Pin* et ipse *Strothius* in germanica interpretatione ad h. l. not. 6. Recte autem Str. improbante *Ernestio* et cum aliter iam prius visum esset *Vossio* de histor. gr. II, 15., *Lambecio* bibl. Vindob. Tom. V, [illegible] in epist. Africani p. 154 et aliis, sententiam suam retractavit in editione sua Eusebii Graeca, ubi ad argumenta Valesii respondit haec: „*Primo Rufinus quidem haec verba omittit, perinde ac Hieronymus, at unius eius testimonio pro spuriis haberi non possunt*, [illegible] *legebantur ac in posteriore* [l. H.]. *Optime* [illegible] *Rufini* [illegible] *omnium codd.* [illegible] *Deinde* [illegible] *non pertinerent ad rem ecclesiasticam*, [illegible] *tamen si forte liber*, [illegible] *ipse auctor* [illegible] *illustris esset*, [illegible] *Africanum nominare librum per quem nomen eius maxime celebratum*. [illegible] Addi potest, [illegible] historiam [illegible] debuisse commemorari, ad rem ecclesiasticam [illegible] etiam fortasse pertinentem [illegible] libros Africani. Pergit autem *Strothius* [illegible], *Denique quamquam et plures fuisse Africanos et saepe unius nominis* [illegible] *scriptores pro uno eodemque habitos esse non negem, tamen ut credam Africanum* [illegible] *scriptorem et Africanum Chronographum* [illegible] *fuisse*, [illegible] *Photii et Suidae testimonia* [illegible]*; quae* [illegible] *ad illustrandam* [illegible] *Eusebii de Africano narrationem non minus quam ad firmandam* [illegible] *lectionem, refellendamque Valesii sententiam, valeant, integra adscribo. Photius* cod. XXXIV. [illegible] Ἀνεγνώσθη Ἀφρικανοῦ ἱστορικόν. Οὗτός ἐστιν, ὁ καὶ τοὺς λεγομένους κεστοὺς ἐν λόγοις συντάξας ιδ΄. Ἔστι δὲ σύντομος μὲν, ἀλλὰ μηδὲν [illegible] ἱστορηθῆναι [illegible]. Ἄρχεται δὲ ἀπὸ τῆς Μωσαϊκῆς [illegible], καὶ [illegible] ἕως τῆς Χριστοῦ παρουσίας, [illegible] ἀπὸ Χριστοῦ μέχρι τῆς Μακρίνου τοῦ Ῥωμαίων βασιλέως βασιλείας [illegible] ὥς φησι [illegible] συνεγράφετο, [illegible] βασιλέως πέντε [illegible]

τιγράφει. 3) ἀκριβέστατα. Τοῦ δ' αὐτοῦ Ἀφρικανοῦ καὶ ἄλλα τὸν ἀριθμὸν πέντε χρονογραφιῶν ἦλθεν εἰς ἡμᾶς ἐπ' ἀκριβὲς πεπονημένα σπουδάσματα· ἐν οἷς φησιν ἑαυτὸν πορείαν στείλασθαι ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, διὰ πολλὴν τοῦ Ἡρακλᾶ φήμην· ὃν ἐπὶ λόγοις φιλοσόφοις καὶ τοῖς ἄλλοις Ἑλλήνων μαθήμασιν εὖ μάλα διαπρέψαντα, τὴν ἐπισκοπὴν τῆς αὐτόθι ἐκκλησίας ἐγχειρισθῆναι ἐδηλώσαμεν. Καὶ ἑτέρα δὲ τοῦ αὐτοῦ Ἀφρικανοῦ φέρεται ἐπιστολὴ πρὸς Ἀριστείδην, περὶ τῆς νομιζομένης διαφωνίας τῶν παρὰ Ματθαίῳ τε καὶ Λουκᾷ τοῦ Χριστοῦ γενεαλο-

---

γένην γράφει περὶ τοῦ κατὰ Σωσάνναν διηγήματος, ὡς οὐκ ἦν αὐτὸ ἐν τοῖς Ἑβραϊκοῖς ἀναγινωσκόμενον, καὶ ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ τῇ Ἑβραϊκῇ ἐτυμολογίᾳ, οὔτε τὸ ἀπὸ τοῦ πρίνου πρίσαι, οὔτε τὰ ἀπὸ τοῦ σχίνου σχίσαι· ᾧ καὶ ἐπιλυόμενος Ὠριγένης, ἀντέγραψε. Γράφει δὲ Ἀφρικανὸς καὶ πρὸς Ἀριστείδην, ἐν οἷς ἱκανῶς τὴν νομιζομένην διαφωνίαν παρὰ Ματθαίῳ καὶ Λουκᾷ περὶ τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν γενεαλογίας σύμφωνον ἔδειξεν: *et Suidas*: Ἀφρικανὸς ὁ Σέκτος χρηματίσας, φιλόσοφος Λίβυς, ὁ τοὺς Κεστοὺς γεγραφὼς ἐν βιβλίοις κδ'. Εἰσὶ δὲ οἱονεὶ φυσικά, ἔχοντα ἔκ λόγων τε καὶ ἐπαοιδῶν, καὶ γραπτῶν τινῶν χαρακτήρων ἰάσεις τε καὶ ἀλλοίων ἐνεργειῶν. Κατὰ τούτου ἔγραψεν Ὠριγένης ἔνστασιν ποιησάμενος περὶ τοῦ τῆς Σωσάννης βιβλίου, τοῦ εἰς τὸν Δανιήλ. *Varia huius Sexti Iulii Africani fragmenta, a variis auctoribus citata, exstant passim in bibliothecis, v. c. Vindobonensi testibus Nesselio et Lambecio, qui ex ipso adeo κεστῶν ἐννεαβίβλῳ, ut ibi vocatur, multa physica et magica arcana a Mich. Psello citata refert in Comm. de Bibl. Vind. Lib. VII. p. 222-224. cf. Nesselius P. IV. p. 11.*" Contra *Cave* hist. T. I. p. 71. coniecit, esse quidem illud opus Africani chronographi, sed ab eo antequam Christianus factus esset, conscriptum. *H.*] Porro ex eo cestorum opere, quod viginti quatuor libris constabat, ut testatur Suidas, studiosus quidam ea, quae ad militiam spectabant, excerpsit, et in unum volumen redegit, quod in multis bibliothecis etiamnum servatur. In codice bibliothecae regiae haec excerpta ita praenotantur: ἐκ τῶν Ἀφρικανοῦ κεστῶν. Eorum auctorem in Syria vixisse indicat caput tertium, quod est de aëris corruptione, ubi scribit Oryssum serpentem esse in Thessalia, qui et in Asia frequens est, apud Syros autem eum vocari ait *Vathanirathan*: Σύροι δὲ καλοῦσιν Βαθανιραθάν. [Pro verbis *Porro* — Βαθανιραθάν in editione etiam Readingiana leguntur alia quae autem ut falsa ipse Valesius teste Readingo in Corrigendis deleri voluit, neque tamen in scriptis delevit. At iusto religiosior [illegible] esse videbar, [illegible] retinere voluissem. Ceterum cf VII, 21 not. *H* [illegible] Ἀπόγρα[illegible] [illegible]gmentum aliquod epistolae Origenis ad Africa[illegible] foliis [illegible] atque ligaturae alius cuiusdam inserviens [illegible] Coisl. [illegible] bibl. Coisl. p. 47.) exstitisse, observat [illegible]ius.

γελίων· ἐν ᾗ σαφέστατα τὴν συμφωνίαν τῶν εὐαγγελιστῶν παρίστησιν, ἐξ ἱστορίας εἰς αὐτὸν κατελθούσης, ἣν κατὰ καιρὸν ἐν τῷ πρώτῳ τῆς μετὰ χεῖρας ὑποθέσεως προλαβὼν ἐξεθέμην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ.

Τίνα Ὠριγένης ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης ἐξηγήσατο.

(Nic. H. E. V, 19.)

Καὶ Ὠριγένει δὲ κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον τὰ εἰς τὸν Ἡσαΐαν, ἐν ταὐτῷ [1]) δὲ καὶ τὰ εἰς τὸν Ἰεζεκιὴλ συνετάττετο· ὧν εἰς μὲν τὸ τρίτον μέρος τοῦ Ἡσαΐου μέχρι τῆς ὁράσεως τῶν τετραπόδων τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, τριάκοντα εἰς ἡμᾶς περιῆλθον τόμοι [2]). Εἰς δὲ τὸν Ἰεζεκιὴλ πέντε καὶ εἴκοσιν, οὓς καὶ μόνους εἰς τὸν πάντα πεποίηται προφήτην. Γενόμενος δὲ τηνικάδε ἐν Ἀθήναις, περαίνει μὲν τὰ εἰς τὸν Ἰεζεκιήλ, τῶν δὲ εἰς τὸ ᾆσμα τῶν ᾀσμάτων [3]) ἄρχεται, καὶ πρόεισί γε αὐτόθι μέχρι πέμπτου συγγράμματος. Ἐπανελθὼν δὲ ἐπὶ τὴν Καισάρειαν, καὶ ταῦτα εἰς πέρας δέκα ὄντα τὸν ἀριθμὸν ἄγει. Τί δεῖ τῶν λόγων τἀνδρὸς ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν ἀκριβῆ κατάλογον ποιεῖσθαι, ἰδίας δεόμενον σχολῆς; Ὃν καὶ ἀνεγράψαμεν ἐπὶ τῆς τοῦ Παμφίλου βίου [4]) τοῦ καθ' ἡμᾶς ἱεροῦ μάρτυρος [5]) ἀναγραφῆς, ἐν

Cap. XXXII. 1) Pro *ἐν ταὐτῷ–συνετάττετο* Suidas habet: *καὶ εἰς τὸν Ἐζεκιὴλ, πέντε καὶ εἴκοσι βιβλία συντέτακται.* Rufinus autem vertit: *in Ezechielem viginti et quinque Athenas proficiscens consummare se memorat.* Inde coniicit Stroth., in priore editione sic lectum, Suidae vero lectionem ex utraque editione conflatam esse. *H.* — 2) *Τριάκοντά εἰσι τόμοι* Suidas consulto legit, cum eius aetate non amplius superessent illa Origenis scripta. *H.* — 3) *Εἰς τὸ ᾆσμα.* Commentarios quos nunc habemus in cantica canticorum, non esse scriptoris alicuius Latini, sed ex Graeca Origenis textu Latine versos, fuse et erudite contra Erasmum, Dallaeum, aliosque probasse *Pearson.* vindic. epistol. Ignat. P. I. c. 7., monuit *Reading.* ad h. l. *H.* — 4) *Ὃν καὶ ἀνεγράψαμεν ἐπὶ τῆς τοῦ Παμφίλου βίου.* Tres libros de vita Pamphili martyris scripsit Eusebius, et quidem elegantissimos, ut testatur Hieronymus in apologetico 1. adversus Rufinum, ubi etiam fragmentum ex tertio eius operis libro adducit. Eorundem librorum meminit in epistola ad Marcellam. Porro in

ἢ τὴν περὶ τὰ θεῖα σπουδὴν τοῦ Παμφίλου ὁπόση τις γεγόνει, παριστῶντες, τῆς συναχθείσης ⁶) αὐτῷ τῶν τε Ὠριγένους καὶ τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων βιβλιοθήκης τοὺς πίνακας παρεθέμην. Ἐξ ὧν ὅτῳ φίλον, πάρεστιν ἐντελέστατα ⁷)

---

tertio libro de vita Pamphili martyris, indicem Origenis librorum retulerat Eusebius. Hieronymus in apologetica 2. adversus Rufinum: *Numera*, inquit, *librorum eius indices, qui in tertio volumine Eusebii, in quo scribit vitam Pamphili, continentur, et non dico sex millia, sed tertiam partem non reperies.* — 5) Ἱεροῦ μάρτυρος.] Recte, meo quidem iudicio codex Medicaeus et Fuk. scribit una voce ἱερομάρτυρος. Sic autem Graeci vocant eos, qui sacerdotes simul et martyres fuerunt, ut patet ex Graecorum menologiis. Cum ergo Pamphilus presbyter idem et martyr fuerit, merito ἱερομάρτυς appellatur. Sic etiam in sequenti capite scriptum habet codex Med. et Fuk. Graeci quatuor habent martyrum genera, ut ex eorum menologiis colligitur. Quosdam enim μεγαλομάρτυρας vocant, id est, magnos martyres, qualis est Demetrius, Georgius et Theodorus. Alios vocant ὁσιομάρτυρας, verbi gratia Niconem et alios. Alii vocantur ἱερομάρτυρες, martyres scilicet qui episcopali apice decorati sunt. Interdum tamen presbyteros sic appellant. Certe in Typico sancti Sabae, die 22. Martii annotatur festum τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος βασιλείου πρεσβυτέρου. Reliqui simpliciter martyres dicuntur a Graecis. Est etiam apud eos titulus πρωτομάρτυρος, qui communis est Stephano et Theclae. Nam ut inter viros primus Stephanus, sic prima inter feminas Thecla martyrio coronata est. Ceterum quanto sint elegantiores Latinis Graeci, vel ex hoc apparet, quod apud Graecos singuli sancti sua habent epitheta, quibus quasi titulis ornantur ac distinguuntur. [Ἱερομάρτυρος quod etiam Nic. h. l. et ad finem cap. 32. habet, in textum recipere non dubitavere Strothius et Zimmermannus utroque loco. Sed propter majorem codd. Reg. Maz. Sav. auctoritatem ἱεροῦ μάρτυρος utroque loco exhibentium, Steph. et Val. hoc recte retinuisse puto. Praeterea cf. *Excursus* ad Euseb. H. E. X, 1. *Suicer.* Thes. Tom. I. p. 1443 sq. *H.*] — 6) Τῆς συναχθείσης αὐτῷ. Collegit inde *Kestner.* p. 6. §. 6. contra *Danzium* p. 142 not. 70. Eusebium non omnes libros, quos commemorat, ex αὐτοψίᾳ cognovisse, sed aliquos certe ex *repertoriis* litterariis, ab aliis iam collectis. At utriusque V. D. sententia non satis vera esse mihi videtur. *Danzius* enim l. l. in eo errat, quod „*cum*, inquit, *eiusmodi libris, quibus nunc gaudemus, quibusque notitia scriptorum librorumque eorum continetur, plane esset* (Eusebius) *destitutus.*" Nam vere eiusmodi libro usum esse Eusebium ex h. l. clare sequitur, ubi illos Pamphili indices ipse commemorat. Sed inde non sequitur, quod sequi credidisse videtur *Kestner.* l. l., Eusebium illos libros ex *solis* Pamphili indicibus cognovisse. *H.* — 7) Ἐντελέστατα. Adverbialiter positum est more Graecorum, quod tamen nec Musculus nec Christophorsonus animadverterunt.

τῶν Ὠριγένους πόνων τὰ εἰς ἡμᾶς ἐλθόντα διαγνῶναι. Νυνὶ δὲ πορευτέον ἐπὶ τὴν τῆς ἱστορίας ἀκολουθίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ.

Περὶ τῆς Βηρύλλου παρατροπῆς.

(Nic. H. E. V, 22.)

Βήρυλλος ὁ μικρῷ πρόσθεν δεδηλωμένος Βόστρων τῆς Ἀραβίας ἐπίσκοπος, τὸν ἐκκλησιαστικὸν παρεκτρέπων κανόνα, ξένα τινὰ τῆς πίστεως παρεισφέρειν ἐπειρᾶτο, τὸν σωτῆρα καὶ κύριον ἡμῶν λέγειν τολμῶν μὴ προϋφεστάναι κατ' ἰδίαν οὐσίας περιγραφὴν [1]), πρὸ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας μηδὲ μὴν θεό-

---

Cap. XXXIII. 1) *Κατ' ἰδίαν οὐσίας περιγραφήν.* Musculus vertit: *Secundum propriae ac separatae substantiae circumscriptionem non exstitisse.* Male ut apparet. Itaque Christophorsonus vocem illam *separatae* expunxit, cetera autem retinuit. *Οὐσίας περιγραφὴ* nihil est aliud quam *substantiae differentia.* Unde Gregorius Nyssenus in libro de differentia essentiae et subsistentiae, *subsistentiam* ita definit: ἡ τὸ κοινόν τε καὶ ἀπερίγραπτον ἐν τῷ τινι πράγματι, διὰ τῶν ἐπιφαινομένων ἰδιωμάτων ὑφιστῶσα καὶ περιγράφουσα· Et paulo ante dixerat: τὰ δὲ τῶν καθ' ἕκαστον ἰδιωμάτων ἐστὶ σημαντικά· δι' ὧν οὐχ ἡ κοινότης τῆς φύσεως ἐνθεωρεῖται τῷ ῥήματι, ἀλλὰ πράγματός τινος περιγραφή, etc. Et initio libri de Arianis ita scribit: διὰ τὴν τῶν ὑποστάσεων διαφοράν, καὶ τὴν κατὰ τὰς οὐσίας περιγραφὴν εἰσαγόντων. Eadem verba leguntur in epistola 43. Basilii ad Gregorium Nyssenum. Quam quidem epistolam Gregorius Nyssenus in eo, quem dixi, libro totam fere transscripsit. Porro videtur Beryllus *οὐσίαν* accepisse pro persona, more saeculi sui, quo *οὐσία* et *ὑπόστασις* inter se confundebantur. Errabat igitur Beryllus, qui Christum ante incarnationem, nullam propriae personae differentiam habuisse dicebat. Sed quod idem aiebat, dominum nostrum non habere propriam deitatem, sed tantum paternam in ipso inhabitantem, in eo quidem recte sentiebat. Neque enim propria est divinitas patris, propria filii, sed una eademque est trium personarum divinitas. Alioqui tres essent dii, non unus deus. Ita si sensit, excusari potest Beryllus. Quod si existimavit filium non esse proprie deum, sed tantum appellative ac participative, in eo hallucinatus est. Certe cum ante incarnationem filium personaliter non sub-

τητα ἰδίαν ἔχειν, ἀλλ' ἐμπολιτευομένην αὐτῷ μόνην τὴν πατρικήν. Ἐπὶ τούτῳ πλείστων ἐπισκόπων ζητήσεις καὶ διαλόγους πρὸς τὸν ἄνδρα πεποιημένων, μεθ' ἑτέρων παρακληθεὶς Ὠριγένης κάτεισι μὲν εἰς ὁμιλίαν τὰ πρῶτα τῷ ἀνδρὶ, τίνα νοῦν ἔχοι, ἀποπειρώμενος, ὡς δ' ἔγνω ὅ, τι καὶ λέγοι ²), εὐθύνας μὴ ὀρθοδοξοῦντα, λογισμῷ τε πείσας καὶ ἀποδείξει ἀναλαβὼν αὐτὸν ³), τῇ περὶ τοῦ δόγματος ἐφίστησιν ἀληθείᾳ, ἐπί τε τὴν προτέραν ὑγιῆ δόξαν ἀποκαθίστησι. Καὶ φέρεταί γε εἰσέτι νῦν ἔγγραφα τοῦ τε Βηρύλλου καὶ τῆς δι' αὐτὸν γενομένης συνόδου, ὁμοῦ τὰς Ὠριγένους πρὸς αὐτὸν ζητήσεις, καὶ τὰς λεχθείσας ἐπὶ τῆς αὐτοῦ παροικίας διαλέξεις, ἕκαστά τε τῶν τότε πεπραγμένων περιέχοντα. Καὶ ἄλλα μὲν οὖν μυρία Ὠριγένους πέρι μνήμῃ ⁴) παραδιδόασι τῶν καθ' ἡμᾶς οἱ πρεσβύτεροι, ἃ καὶ παρήσειν μοι δοκῶ, οὐ

---

stitisse dixerit, sequitur ut divinitatem ei quoque abrogaverit. De hac haeresi Berylli intelligendus est Origenis locus ex commentariis epistolae ad Titum, qui sic habet: *sed et eos, qui hominem dicunt dominum Iesum praecognitum et praedestinatum, qui ante adventum carnalem substantialiter et proprie non exstiterit, sed quod homo natus patris solam in se habuerit deitatem, ne ipsos quidem sine periculo ecclesiae numero sociari.* Habetur hic locus in apologetico Pamphili. Meminit etiam Gennadius in lib. de dog. eccl. cap. 3. *Neque hic est natus ex virgine, ut et divinitatis initium homo nascendo acceperit, quasi antequam nasceretur ex virgine, deus non fuerit: sicut Artemon, et Beryllus, et Marcellus docuerunt.* [Ad sensum recte vertisse patet Valesium verba κατ' ἰδίαν οὐσίας περιγραφὴν *in propriae personae differentia*, Stroth. *als ein besonderes selbstständiges Wesen.* Praeterea cf. quae monita sunt ad I, 2 not. 20. *Stroth.* Uebers. T. I. p. 474 not. 10. et quae de toto h. l. disputavit *Moshem.* Commentt. de rebus Chr. p. 699 sqq. *H.*] — 2) Ὅτι καὶ λέγει. Musculus et Christophorsonus adverbium esse existimarunt, cum tamen legendum sit disiunctim ὅ, τι, quemadmodum in codice Regio diserte scriptum inveni. In Maz. et Med. scriptum est λέγοι, perinde ac in Savilii libro. — 3) Ἀναλαβὼν αὐτό. Huius verbi vim optime exposuit Nicephorus in lib. V. cap. 22. cuius verba scholii vicem praestabunt: ἠρέμα τε καὶ ἠπίως προσαναχτώμενος. At Musculus et Christophorsonus verbum ἀναλαβὼν coniungunt cum voce ἀποδείξει. [Hoc ipse praefero. Nam illud vix inest in simplici ἀναλαβὼν, quod secundum Niç. expressit Valesius: *hominem quasi manu apprehendens.* Augetur quoque loci concinnitas. Invicem enim sibi respondent λογισμῷ et ἀποδείξει, πείσας et ἀναλαβών. Hoc autem exprimit effectum persuadendi: *traductum ad iustam viam*, et accuratius explicatur sequentibus τῇ — — ἀποκαθίστησι. *H.*] — 4) Περὶ μνήμης. Dudum conieceram scribendum esse Ὠριγένους πέρι μνήμῃ παραδιδόασι. Tandem vero in Medicaeo, Maz. Fuk. et Savil. co-

τῆς ἐνεστώσης ἐχόμενα πραγματείας. Ὅσα δὲ ἀναγκαῖα τῶν περὶ αὐτὸν διαγνῶναι ἦν, ταῦτα καὶ ἐκ τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ πεπονημένης ἡμῖν τε καὶ τῷ καθ' ἡμᾶς ἱερῷ μάρτυρι Παμφίλῳ ἀπολογίας [5]), πάρεστιν ἀναλέξασθαι· ἣν τῶν φιλαιτίων ἕνεκα συμπονήσαντες ἀλλήλοις, διὰ σπουδῆς πεποιήμεθα.

---

dicibus ita distincte scriptum inveni. — 5) Ἐκ τῆς ἀπολογίας. Scripserat Eusebius sex libros ἀπολογίας ὑπὲρ Ὠριγένους, ut scribit Hieronymus tum in catalogo, tum in apologetico 1. adversus Rufinum. Horum primum librum interpretatus est Rufinus, et sub nomine Pamphili martyris edidit. Quo quidem nomine gravissime reprehenditur ab Hieronymo, quod librum Eusebii, quem Hieronymus semper haereticum nominat, praefixo Pamphili martyris titulo evulgasset. Sed respondere potuit Rufinus id quod hic ab Eusebio dicitur, apologiam illam pro Origene ab utroque simul elaboratam fuisse, tam a Pamphilo martyre quam ab Eusebio. Quod testatur etiam Photius in bibliotheca cap. 120. Ubi ait Pamphilum cum esset in carcere, quinque libros pro Origene una cum Eusebio scripsisse ad confessores qui in metallis erant, sextum vero post mortem Pamphili ab Eusebio adiectum esse. Ceterum ex hoc Eusebii libro quem pro defensione Origenis conscripsit, colligere est iam tum exstitisse multos, qui Origenem reprehenderent ob dogmatum novitatem. Inter quos praecipuus fuit Methodius, qui et librum de resurrectione scripsit adversus Origenem, teste Hieronymo et Epiphanio. Atque haec causa mihi videtur fuisse, cur Eusebius in his historiae ecclesiasticae libris nullam Methodii mentionem fecerit. Nam cum omnes ecclesiasticos scriptores in hoc opere accurate commemoraverit, Methodium tamen de industria praetermisit, eo quod Origenem quem ipse praecipue mirabatur, impugnavisset. Hinc etiam est quod contra Porphyrii libros post eundem Methodium scripsit, quasi aemulatione quadam et odio adversus Methodium incitatus. Certe Eusebius in libro VI. apologiae suae pro Origene, respondebat obiectionibus Methodii: *Quomodo*, inquit, *ausus est Methodius nunc contra Origenem scribere, qui haec et haec de Origenis locutus est dogmatibus?* Citantur haec verba ab Hieronymo in lib. I. adversus Rufinum. [Eandem coniecturam sane quam probabilem protulit Valesius iam VI, 24 not. 3. Vid. quae ipse animadverti VI, 8 not. 2. Praeterea cf. *Valesii* de vita scriptisque Eus. C. diatr. p. XXXVIII sq. In superioribus scripsi πέρι μνήμης. Cf. II, prooem. not. 1. De locutione τῆς — πραγματείας vid. II, 10 not. 1. cf. *Valckenar.* ad Eurip. Phoen. p. 130. *Boehme* Commentar. in Hebr. VI, 9 p. 268 sq. *Wahl.* Clav. N. T. s. v. ἔχειν. *H*]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ.

Τὰ κατὰ Φιλίππου καίσαρα.

(Nic. H. E. V, 25.)

Ἔτεσι δὲ ὅλοις ἓξ Γορδιανοῦ τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν ἀνύσαντος, Φίλιππος ἅμα παιδὶ Φιλίππῳ τὴν ἀρχὴν διαδέχεται. Τοῦτον κατέχει λόγος Χριστιανὸν ὄντα [1]), ἐν ἡμέρᾳ τῆς ὑστάτης τοῦ πάσχα παννυχίδος, τῶν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας εὐχῶν τῷ πλήθει μετασχεῖν ἐθελῆσαι [2]), οὐ πρότερον δὲ ὑπὸ τοῦ τηνικάδε προεστῶτος [3]) ἐπιτραπῆναι εἰσβαλεῖν, ἢ ἐξομολογήσασθαι, καὶ τοῖς ἐν παραπτώμασιν ἐξεταζομένοις [4]) μετανοίας τε χώραν ἴσχουσιν ἑαυτὸν καταλέξαι· ἄλλως γὰρ μὴ ἄν ποτε πρὸς αὐτοῦ, μὴ οὐχὶ τοῦτο ποιήσαντα, διὰ πολλὰς τῶν κατ' αὐτὸν αἰτίας παραδεχθῆναι.

Cap. XXXIV. 1) *Τοῦτον — ὄντα.* cf. infra C. 39 n. 1. Inter fabulas esse referendam hanc narrationem post *Scaligerum* ad Eus. Chron. a. 246., *I. Casaubonum* ad Iul. Cap. p. 400 sq. et *Frid. Spanhemium* in miscellan. sacc. antiq. L. III. p. 405 — 430. Opp. T. II. ostendere studuit *Schröckh. christliche Kirchen-Geschichte* T. IV. p. 12 sqq. Conferatur tamen qui paulo aliter disputat *Moshem.* Commentt. de rebus Chr. ante C. M. p. 471 — 476. *Le Moyne* Varr. Sacr. T. II. p. 1106 sqq. Ingens autem est praeter illos viros multitudo eorum, qui sigillatim de Philippi Arabis Christianismo egerunt, cf. *Danz.* de Euseb. C. p. 139. not. 59. Praeterea quomodo seriori tempore amplificata sit et exornata illa qualiscunque de Philippo narratio, videsis apud *Cramer. Forsetzung des Bossuet* T. VI. p. 51 sq. *H.* — 2) *Μετασχεῖν ἐθελῆσαι.* [Reg. Maz. Med. Steph. *H.*] In codice Fuk. et Sav. [ac Nic. *H.*] legitur *συμμετασχεῖν*, quod est elegantius. [In textum recepit *συμμετασχεῖν* Str. et Zimmerm. Sed cur elegantius illud putaverit Val., nescio, facilius esse, concedo. Sed inde *μετασχεῖν* minime sollicitandum puto, praesertim cum hoc maiori auctoritate codd. sit munitum. cf. *Matthiae ausführl. griech. Gramm.* §. 405 p. 664. init. *H.*] — 3) *Ὑπὸ — προεστῶτος.* Erat hic ex Leontii episcopi Antiocheni sub a. 350. viventis narratione in Chron. pasch. ad a. 253 p. 270. ed. *du Fresne*, Babylas idem episcopus Antiochenus. *H.* — 4) *Τοῖς ἐν παραπτώμασιν ἐξεταζομένοις.* Musculus vertit: *Qui propter peccata inquirebantur*, et sic fere interpres Nicephori; male ut sentio. Nam ἐξετάζεσθαι nihil aliud est hic quam *censeri, versari, in peccatorum ordine collocari.* Sic τάξεις τῶν παραπτωμάτων dicit

Καὶ πειθαρχῆσαί γε [5]) προθύμως λέγεται, τὸ γνήσιον καὶ εὐλαβὲς τῆς περὶ τὸν θεῖον φόβον διαθέσεως ἔργοις ἐπιδεδειγμένον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ.

Ὡς Διονύσιος Ἡρακλᾶ τὴν ἐπισκοπὴν διαδέξατο.

(Nic. H. E. V, 26.)

Τρίτον δὲ τούτῳ ἔτος ἦν, καθ' ὃ μεταλλάξαντος Ἡρακλᾶ [1]) τὸν βίον ἐπὶ ἑκκαίδεκα ἔτεσι τῆς προστασίας, τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν ἐκκλησιῶν τὴν ἐπισκοπὴν Διονύσιος ὑπολαμβάνει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λς.

Ὅσα ἄλλα ἐσπούδασται τῷ Ὠριγένει.

(Nic. H. E. V, 19.)

Τότε δῆτα, οἷα καὶ εἰκὸς ἦν, πληθυνούσης τῆς πίστεως, πεπαῤῥησιασμένου τε τοῦ καθ' ἡμᾶς παρὰ πᾶσι λόγου, ὑπὲρ τὰ ἑξήκοντα φασὶν ἔτη τὸν Ὠριγένην γενόμενον, ἅτε μεγίστην ἤδη συλλεξάμενον ἐκ τῆς μακρᾶς παρασκευῆς ἕξιν, τὰς ἐπὶ τοῦ κοινοῦ λεγομένας αὐτῷ διαλέξεις [1]) ταχυγράφοις μεταλαβεῖν ἐπιτρέψαι, οὐ πρότερόν ποτε τοῦτο γενέσθαι συγκεχωρηκότα. Ἐν

Dionysius in cap. 46. huius libri. — 5) Καὶ πειθαρχῆσαί γε. Historiam hanc de Philippo imperatore quem Babylas episcopus ab ecclesiae aditu repulit, refert auctor chronici Alexandrini ex narratione Leontii episcopi Antiocheni, qui sub Constantio imp. vixit. Eadem fere narrat Chrysostomus in oratione de sancto Babyla contra gentiles, nisi quod imperatorem ipsum non nominat.

Cap. XXXV. 1) Ἡρακλᾶ vid. Dodwell. de success. sedis Alexand. p. 66. citante Reading. H.

τούτῳ καὶ τὰ πρὸς τὸν ἐπιγεγραμμένον καθ᾽ ἡμῶν Κέλσου τοῦ Ἐπικουρείου [2]) ἀληθῆ λόγον, ὀκτὼ τὸν ἀριθμὸν συγγράμματα συντάττει, καὶ τοὺς εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον εἴκοσι πέντε τόμους, τούς τε εἰς τοὺς δώδεκα προφήτας, ἀφ᾽ ὧν μόνους εὕρομεν πέντε καὶ εἴκοσι. Φέρεται δὲ αὐτοῦ καὶ πρὸς αὐτὸν βασιλέα Φίλιππον ἐπιστολή· καὶ ἄλλη πρὸς τὴν τούτου γαμετὴν Σεβῆραν, διάφοροί τε ἄλλαι πρὸς διαφόρους, ὧν ὁπόσας σποράδην παρὰ διαφόροις σωθείσας συναγαγεῖν δεδυνήμεθα, ἐν ἰδίαις τόμων περιγραφαῖς, ὡς ἂν μηκέτι διαῤῥίπτοιντο, κατελέξαμεν, τὸν ἑκατὸν ἀριθμὸν ὑπερβαινούσας. Γράφει δὲ καὶ Φαβιανῷ [3]) τῷ κατὰ Ῥώμην ἐπισκόπῳ, ἑτέροις τε πλείστοις ἄρχουσιν ἐκκλησιῶν, περὶ τῆς κατ᾽ αὐτὸν ὀρθοδοξίας. Ἔχεις καὶ τούτων τὰς ἀποδείξεις, ἐν ἕκτῳ τῆς γραφείσης ἡμῖν περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἀπολογίας.

Cap. XXXVI. 1) Διαλέξεις ταχυγράφοις μεταλαβεῖν ἐπιτρέψαι. Idem testatur Pamphilus martyr in lib. I. apologiae pro Origene, his verbis: *Quodque purae religionis observaverit disciplinam, et prae ceteris verbo dei et doctrinae operam dederit, dubium non est ex his quae ad nos laboris et studii eius certissima designantur iudicia, praecipue vero per eos tractatus quos paene quotidie in ecclesia habebat ex tempore, quos et describentes notarii ad monumentum posteritatis tradebant.* — 2) Κέλσου τοῦ Ἐπικουρείου. Duo fuere Celsi Epicureae sectae philosophi, quorum alter Neronis aetate vixit, alter circa Antonini tempora, ut scribit Origenes in libro I. contra Celsum. Adversus hunc posteriorem Celsum scripsit Origenes octo elegantissimos libros, qui etiamnum supersunt. Hic est Celsus, cui Lucianus librum suum qui Alexander seu falsus vates inscribitur, nuncupavit, cum ab eo rogatus esset ut vitam impostoris illius literis traderet. In fine autem illius libri, Lucianus eum alloquens, Epicureum fuisse aperte significat his verbis: Καὶ σοὶ μὲν μάλιστα χαριζόμενος ἀνδρὶ ἑταίρῳ καὶ φίλῳ, καὶ ὃν ἐγὼ μάλιστα θαυμάσας ἔχω, ἐπί τε σοφίᾳ, καὶ τῷ πρὸς ἀλήθειαν ἔρωτι, καὶ τρόπου πραότητι, καὶ ἐπιεικείᾳ, καὶ γαλήνῃ βίου, καὶ δεξιότητι πρὸς τοὺς συνόντας, τὸ πλέον δὲ, ὅπερ καὶ σοὶ ἥδιον, Ἐπικούρῳ τιμωρῶν, etc. Quibus etiam verbis indicare videtur Lucianus librum Celsi qui ἀληθὴς λόγος dicebatur. — 3) Γράφει δὲ καὶ Φαβιανῷ. Hieronymus in epistola 65. *Ipse Origenes in epistola, quam scribit ad Fabianum, Rom. urbis episcopum, paenitentiam agit cur talia scripserit, et causam temeritatis in Ambrosium confert, quod secreto edita in publicum protulerit.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΖ.

Περὶ τῆς τῶν Ἀράβων διαστάσεως.

(Nic. H. E. V, 23.)

Ἄλλοι δ' αὖ πάλιν ἐπὶ τῆς Ἀραβίας κατὰ τὸν δηλούμενον ἐπιφύονται χρόνον, δόγματος ἀλλοτρίου τῆς ἀληθείας εἰσηγηταί, οἳ ἔλεγον [1]) τὴν ἀνθρωπείαν ψυχὴν τέως μὲν κατὰ τὸν ἐνεστῶτα καιρὸν ἅμα τῇ τελευτῇ συναποθνήσκειν τοῖς σώμασι καὶ συνδιαφθείρεσθαι, αὖθις δέ ποτε κατὰ τὸν τῆς ἀναστάσεως καιρὸν σὺν αὐτοῖς ἀναβιώσεσθαι. Καὶ δὴ καὶ τότε συγκροτηθείσης οὐ σμικρᾶς συνόδου, πάλιν Ὠριγένης [2]) παρακληθεὶς καὶ ἐνταῦθα, κινήσας τε λόγους [3]) ἐπὶ τοῦ κοινοῦ περὶ τοῦ ζητουμένου, οὕτως ἠνέχθη, ὡς μετατεθῆναι τὰς τῶν πρότερον ἐσφαλμένων διανοίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΗ.

Περὶ τῆς Ἑλκεσαϊτῶν αἱρέσεως.

(Nic. H. E. V, 24.)

Τότε δὲ καὶ ἄλλη διαστροφὴ κατάρχεται ἡ τῶν Ἑλκεσαϊτῶν λεγομένη αἵρεσις· ἣ καὶ ἅμα τῷ ἄρξασθαι ἀπέσβη. Μνημο-

Cap. XXXVII. 1) Ἔλεγον κ. λ. Cf. *Neander. genet. Entwickelung der gnost. Syst.* p. 217. Obs. 16. Arabici appellantur primum ab August. haer. 83., *θνητοψυχίτας* eos vocat Iohannes Damascenus. *H.* — 2) *Πάλιν Ὠριγένης.* Iam enim antea Origenes rogatus ab episcopis in Arabiam venerat, et adversus Beryllum in ecclesia disputaverat eumque ab haeretico errore revocaverat. — 3) *Κινήσας τε λόγους.* Magis placet altera lectio quam in Fuk. et Savil. codice reperi *κινήσασθαι λόγους.* Quam scripturam confirmat Rufinus. *Iterum*, inquit, *Origenes rogatur ab omnibus interesse et facere sermonem.* [Vulgatam lectionem tuentur Reg. Med. Nic. Steph. *H.*]

νεύει δ' αὐτῆς ὁμιλῶν[1]) ἐπὶ τοῦ κοινοῦ εἰς τὸν ὀγδοηκοστὸν δεύτερον ψαλμὸν ὁ Ὠριγένης, ὧδέ πως λέγων· „Ἐλήλυθέ τις ἐπὶ

Cap. XXXVIII. 1) Ὁμιλῶν εἰς τὸν ψαλμόν. Triplex fuit opus Origenis in sacram scripturam, commentarii scilicet, scholia et homiliae. Et commentarii quidem in doctiorum gratiam conscripti sunt. Scholia vero etiam doctorum gratia ab Origene sunt elaborata, sed in eos libros qui perpetuis et uberioribus commentariis nequaquam opus habebant. Homiliae vero cum ad populum haberentur, ad captum multitudinis sunt accommodatae. Hoc est quod Sedulius innuit in praefatione operis paschalis: *Cognoscant*, inquit, *peritissimum divinae legis Origenem tribus nihilominus editionibus prope cuncta quae disseruit, aptavisse.* Vide Hieronymum in praefationibus tum in Esaiam, tum in Matthaeum. Idem in praefatione commentariorum in epist. ad Galatas, ubi triplex illud opus Origenis commemorat, pro homiliis *tractatus* dicit, quod idem est. Nam Latini vocare solent *tractatus*, quas Graeci dicunt homilias, ut ex Augustini retractationibus et ex Possidio colligimus. Et in homiliis quidem Origenes cum vulgum alloqueretur, communi editione 70. interpretum utebatur. In explanationibus vero alias quoque editiones et Hebraicam veritatem proferebat, teste Hieronymo in prooemio Hebraicarum quaestionum. De hoc triplici Origenis opere loquitur etiam Rufinus in epistola ad Ursacium, quam praefixit interpretationi Origenis in librum numerorum. Sed cum in vulgatis editionibus haec epistola desideretur, eam ex MS. codice doctissimi viri Emerici Bigotii hic apponendam esse duxi.

Incipit prologus Rufini in librum numeri ad Ursacium.

Ut verbis tibi, frater, beati martyris loquar, bene admonens, Donate carissime. Nam et promisisse me memini, ut si quae sint Adamantii senis in legem Moysi dicta colligerem, atque ea Latino sermone nostris legenda transferrem. Sed reddendae pollicitationi non tempestivum, ut ille ait, sed tempestuosum nobis tempus ac turbidum fuit. Quis enim ibi stilo locus est, ubi hostilia tela metuuntur, ubi in oculis est urbium agrorumque vastatio, ubi fugitur per marina discrimina, et ne ipsa quidem absque metu habentur exilia? In conspectu etenim, ut videbas etiam ipse, nostro barbarus, qui Regino oppido miscebat incendia, angustissimo a nobis freto, ubi Italiae solum Siculo dirimitur, arcebatur. In his ergo posito, quae esse ad scribendum securitas potuit, et praecipue ad interpretandum, ubi non ita proprios expedire sensus, ut alienos aptare proponitur? Tamen si quae nox animos minore metu hostilis concussit excidii, et breve saltim lucubrandi otium dedit, quasi ad solamen malorum, levandaeque peregrinationis gratia, quaecumque in numerorum libro, sive homeliatico stilo, sive etiam ex his quae excerpta appellantur, scripta reperimus, haec perurgente, Romana ut potuimus voce, ex diversis in unum ordinem collecta digessimus. Te quoque ipso in quam plurimis iuvante, Ursaci, nostrum laborem dum nimis cupidus, pueruli notarii tardum putas esse ministerium. Scire tamen te volo,

τοῦ παρόντος μέγα φρονῶν ἐπὶ τῷ δύνασθαι πρεσβεύειν γνώμης ἀθέου καὶ ἀσεβεστάτης, καλουμένης Ἑλκεσαϊτῶν [2]), νεωστὶ ἐπανισταμένης ταῖς ἐκκλησίαις. Ἐκείνη ἡ γνώμη οἷα λέγει κακὰ, παραθήσομαι ὑμῖν, ἵνα μὴ συναρπάζησθε. Ἀθετεῖ τινα ἀπὸ

---

frater, quod haec lectio vias quidem aperiat intelligentiae, non tamen singillatim cuncta quae scripta sunt, disserat, ut in explicationum libris legisti, quo scilicet etiam lector non reddatur otiosus, sed pungat cor suum, sicut scriptum est, et producat sensum, et audito verbo bono, ut sapiens adiiciat ad illud. Igitur ut possum, quae iniunxisti explicare contendo. Iam enim ex omnibus quae in lege scripta reperi, solae ut puto in deuteronomio desunt oratiunculae, quas si dominus iuverit et sanitatem dederit oculis, cupimus reliquo corpori sociare, quamvis amantissimus filius noster Pinianus, cuius religiosum coetum pro amore pudicitiae profugum comitamur, iniungat et alia. Sed orate communiter, ut adsit dominus, et temporibus pacem tribuat, gratiam laborantibus donet, et fructum operis nostri in profectum legentium promat. —

2) *Ἑλκεσαϊτῶν.* Hos *Ἐλκεσαίους* vocat Theodoretus in libro II. haereticarum fabularum cap. 7. ab Elcesai quodam ita dictos. Epiphanius in haeresi Ebionaeorum, hunc Elxaeum pseudoprophetam nominat, qui cum se Ebionaeis adiunxisset, auctor eis fuit novae cuiusdam de Christo sententiae, vagae admodum et incertae quam ibidem refert Epiphanius, plane similem iis quae refert Theodoretus in dicto loco. Ex quo apparet, id quod antea dixi, Elxaeum et Elcesai unum et eundem esse. Hunc etiam Elxai vocat Epiphanius in haeresi Ossenorum, et Traiani temporibus vixisse ait. Quem quidem auctorem esse haeresis Elcesaitarum, ex eo convincimus, quod narrat Epiphanius. Primum enim librum quendam ab eo promulgatum esse scribit, prophetico spiritu et divina sapientia plenum. Deinde affirmabat Elxai, nullum esse crimen, si quis persecutionis tempore idolis sacrificaret, dummodo id non ex animo faceret. Eadem vero de Elcesaitis hic prodit Origenes. Sed clarius id ipsum testatur Epiphanius in haeresi Sampsaeorum, ubi Elcesaeos (quos eosdem esse cum Elcesaitis iam probavimus) auctorem sectae suae habuisse Elxaeum vel Elxai scribit. Quare fallitur Scaliger, qui in capite 27. elenchi, Ἠλξαΐ nihil aliud esse dixit quam Essaeum, ergo Elcesaei seu Elcesaitae iidem essent cum Essaeis, quo nihil est absurdius. Adde quod Elcesaei seu Elcesaitae, cum unico *σίγμα* scribuntur, Essaei vero cum duplici. Itaque corrigendus est Epiphanius in haeresi Ebionaeorum cap. 3. ubi *Ἐλκεσσαίοις* male scribitur pro *Ἐλκεσαίοις.* Porro in nostris quidem codicibus *Ἑλκεσαΐται* aspiratur, sed apud Rufinum id nomen scribitur sine aspiratione. Vide Augustinum de haeresibus cap. 10. De his Methodius in lib. VIII. convivii: *Μαρκίωνος γὰρ καὶ Οὐαλεντίνου καὶ τῶν περὶ τὸν Ἐλχασαῖον, καλὸν μηδὲ μνημονεῦσαι.* [Cf. *Scaliger. elench. trihaeres.* c. 27. 28. *Ittig. de haeresiarchis* p. 272. *Suicer.* Thes. T. I. p. 511. II. *Stroth. Uebersetz.* T. I. p. 478 not. 3. *Cramer. Fortsetz.*

ἀπὸ πάσης γραφῆς· κέχρηται ῥητοῖς πάλιν ἀπὸ πάσης παλαιᾶς τε καὶ εὐαγγελικῆς, τὸν ἀπόστολον τέλεον ἀθετεῖ. Φησὶ δὲ ὅτι τὸ ἀρνήσασθαι ἀδιάφορόν ἐστι. Καὶ ὁ μὲν νοήσας [3]), τῷ στόματι ἐν ἀνάγκαις ἀρνήσεται, τῇ δὲ καρδίᾳ οὐχί. Καὶ βίβλον τινὰ φέρουσιν, ἣν λέγουσιν ἐξ οὐρανοῦ καταπεπτωκέναι [4]). Καὶ τὸν ἀκηκοότα ἐκείνης καὶ πιστεύοντα, ἄφεσιν λήψεσθαι τῶν ἁμαρτημάτων, ἄλλην ἄφεσιν παρ' ἣν Χριστὸς Ἰησοῦς ἀφῆκε." Καὶ τὰ μὲν περὶ τούτων τάδε ἐστίν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ.

Περὶ τοῦ κατὰ Δέκιον διωγμοῦ, καὶ ὅσα Ὠριγένης πέπονθεν.

(Nic. H. E. V, 27. 32.)

Ἀλλὰ γὰρ Φίλιππον ἔτεσιν ἑπτὰ βασιλεύσαντα διαδέχεται Δέκιος· ὃς δὴ τοῦ πρὸς Φίλιππον ἔχθους ἕνεκα [1]) διωγμὸν κατὰ

---

des *Bossuet* T. III. p. 300 sqq. *H.*] — 3) Ὁ μὲν νοήσας. Haec verba non intellexerunt interpretes. Et Rufinus quidem vertit, *qui fixus est in corde suo*, quem secutus est Langus. Christophorsonus vero ita interpretatur; *qui interiore cogitatione recte de fide sentiat*, quod plane est absurdum. Quid enim absurdius est, quam dicere eum qui animo recte sentit de fide, ore quidem eam negaturum si usus ita poposcerit, animo vero minime? Sed ὁ νοήσας hic significat, *quicumque sapit*. Sic enim Graeci loquuntur. Notus est Hesiodi versus:

αἶνον τοι βασιλεῦσ' ἐρέω νοέουσι καὶ αὐτοῖς.

Et alter ille initio operum, ubi de duplici contentione loquitur:

τὴν μέν κεν ἐπαινήσειε νοήσας.

4) Ἐξ οὐρανοῦ πεπτωκέναι. [Ita cum Reg. Sav. Nic. Steph. dedit Stroth. *H.*] In manuscriptis codicibus Mazar. Medic. ac Fuket. scriptum est καταπεπτωκέναι. [Ita Zimmerm. Ad rem cf. *Fabricii* Cod. apocr. N. T. Tom. I. p. 313. p. 373. *H.*]

Cap. XXXIX. 1) Τοῦ — ἕνεκα. De huius causae veritate nihil esse puto cur dubitemus. Certum enim est saltem hoc, Philippum Arabem favisse Christianis. Cf. Greg. Nyss. orat. in Gregor. Thaum. Opp. T. III. p. 567 sq. Hieronym. catal. c. 54. *Moshem.* Comm. p. 477. *Schröckh.*

τῶν ἐκκλησιῶν ἐγείρει, ἐν ᾧ Φαβιανοῦ ἐπὶ Ῥώμης μαρτυρίῳ τελειωθέντος, Κορνήλιος τὴν ἐπισκοπὴν διαδέχεται. Ἐπὶ δὲ Παλαιστίνης Ἀλέξανδρος ὁ τῆς Ἱεροσολύμων ἐκκλησίας ἐπίσκοπος, αὖθις διὰ Χριστὸν ἐν τῇ Καισαρείᾳ ἡγεμονικοῖς παραστὰς δικαστηρίοις, καὶ ἐπὶ δευτέρᾳ διαπρέψας ὁμολογίᾳ, δεσμωτηρίου πειρᾶται, λιπαρῷ γήρει καὶ σεμνῇ πολιᾷ κατεστεμμένος. Τούτου δὲ μετὰ τὴν ἐν τοῖς ἡγεμονικοῖς δικαστηρίοις λαμπρὰν καὶ περιφανῆ μαρτυρίαν, ἐπὶ τῆς εἱρκτῆς κοιμηθέντος, Μαζαβάνης διάδοχος τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπισκοπῆς ἀναδείκνυται. Τῷ δ' Ἀλεξάνδρῳ παραπλησίως ἐν Ἀντιοχείᾳ τοῦ Βαβύλα μετὰ τὴν ὁμολογίαν ἐν δεσμωτηρίῳ μεταλλάξαντος, Φάβιος τῆς αὐτόθι προΐσταται ἐκκλησίας. Τὰ μὲν οὖν Ὠριγένει κατὰ τὸν διωγμὸν συμβάντα οἷα καὶ ὅσα, καὶ ὁποίας ἔτυχε τελευτῆς, τοῦ πονηροῦ δαίμονος ἐφαμίλλως τῷ ἀνδρὶ πανστρατιᾷ παραταξαμένου [2]), πάσῃ τε μηχανῇ καὶ δυνάμει κατ' αὐτοῦ στρατηγήσαντος, παρὰ πάντας τε τοὺς τηνικάδε πολεμηθέντας διαφερόντως ἐπισκήψαντος αὐτῷ, οἷά τε καὶ ὅσα διὰ τὸν Χριστοῦ λόγον ὁ ἀνὴρ ὑπέμεινε δεσμὰ καὶ βασάνους τὰς κατὰ τοῦ σώματος, τάς τε ὑπὸ σιδήρῳ κλοιῷ καὶ μυχοῖς εἱρκτῆς τιμωρίας, καὶ ὡς ἐπὶ πλείσταις ἡμέραις τοὺς πόδας ὑπὸ τέσσαρα [3]) τοῦ κολαστηρίου ξύλου παραταθεὶς διαστή-

---

christl. K. G. T. IV. p. 191 sq. *H.* — 2) Παραταξαμένου, i. e. dum pessimus daemon omnibus copiis eum impugnat. Sequentia πάσῃ — — στρατηγήσαντος quasi scholii instar adiecta sunt. Non satis autem recte priora illa vertit Valesius: *dum pessimus daemon omnes adversus illum copias movet* et Strothius: *da der böse Geist sein ganzes Heer wider diesen Mann rüstete.* vid. Marc. Aurel. VIII, 48. XI, 3. cf. *Passow.* s. v. παρατάσσειν. *H.* — 3) Ὑπὸ τέσσαρα τοῦ κολαστηρίου ξύλου διαστήματα. Malim scribere ἐπὶ τέσσαρα, vel πρὸς τέσσαρα. Porro ξύλον *nervum* esse, iam supra ostendimus, non autem *eculeum*, ut putavit P. Halloixius. Porro in MSS. codicibus Maz. Med. Fuk. et Savilii scribitur παραταθεὶς διαστήματα κατασπώμενος, πυρός τε, etc. Sed non dubito, quin vox illa κατασπώμενος, scholion sit ad explicationem verbi praecedentis παραταθείς. Et ita quidem prius sensimus. Nunc vero re attentius examinata verbum κατασπώμενος retinendum censemus, totumque locum ab his verbis καὶ ὡς ἐπὶ πλείσταις ἡμέραις, usque ad illa καρτερῶς ἤνεγκεν, uno ductu continuandum. Ait enim Eusebius, Origenem eculeo impositum, tum ignis minas, tum reliqua tormenta fortiter pertulisse. Ξύλον igitur hoc loco est *eculeus*, quod vel adiecta vox declarat. Quoties enim de *nervo* seu *compedibus* dicitur, simpliciter dici solet ξύλον. Sed cum *eculeum* significat, adiicitur fere κολαστήριον aut βασανιστήριον. [Consentit

ματα κατατεινόμενος, πυρός τε ἀπειλὰς, καὶ ὅσα ἄλλα πρὸς τῶν ἐχθρῶν ἐπενεχθέντα καρτερῶς ἤνεγκεν, οἵου τε τὰ κατ' αὐτὸν ἔτυχε τέλους, μηδαμῶς αὐτὸν ἀνελεῖν παντὶ σθένει τοῦ δικαστοῦ φιλονεικῶς ἐνστάντος, ὁποίας τε μετὰ ταῦτα καταλείπει φωνὰς καὶ αὐτὰς πλήρεις τοῖς ἀναλήψεως δεομένοις 4) ὠφελείας, πλεῖσται ὅσαι τἀνδρὸς ἐπιστολαὶ τἀληθὲς ὁμοῦ καὶ ἀκριβὲς περιέχουσι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ.

Περὶ τῶν Διονυσίῳ συμβάντων.

(Nic. H. E. V, 28.)

Τὰ γέτοι κατὰ Διονύσιον, ἐκ τῆς πρὸς Γερμανὸν [1]) ἐπιστολῆς αὐτοῦ παραθήσομαι· ἔνθα τοῦτον περὶ ἑαυτοῦ λέγων ἱστορεῖ τὸν τρόπον· „ἐγὼ δὲ καὶ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ λαλῶ, καὶ αὐτὸς οἶδεν ὅτι οὐ ψεύδομαι· οὐδὲ μίαν ἐπ' ἐμαυτοῦ βαλλόμενος [2]),

---

Stroth. vid. *Kuinoel.* ad Act. XVI, 24. *H.*] — 4) Τῆς ἀναλήψεως δεομένοις. Id est, *qui consolatione indigent.* Sic enim construenda sunt verba quae Eusebius solito more transposuit. Quod tamen non vidit Christophorsonus. In codice Maz. et Savil. scribitur τοῖς ἀναλήψεως δεομένοις. Ceterum de Aethiope adversus Origenem subornato, et de abnegata fide nihil hic dicit Eusebius, sed et *Baronius* cuncta haec fabulos esse merito censuit. Nemesius tamen in libro de natura hominis cap. 30. narrationem illam Epiphanii confirmat. [Decipi quoque ab eodem Epiphanio se passi sunt Nicephorus ac Suidas. *H.*]

Cap. XL. 1) *Πρὸς Γερμανὸν* cf. VII, 1. *H.* — 2) *Ἐπ' ἐμαυτοῦ.* In codice Fuk. et in chronico Georgii Syncelli, ubi haec Dionysii epistola refertur, legitur *ἐπ' ἐμαυτῷ βαλλόμενος.* In codice autem Maz. et Med. scriptum inveni *ἐπ' ἐμαυτὸν βαλλόμενος.* Sic Herodotus dixit *βαλλόμενος ἐφ' ἑαυτοῦ πέπρηχε.* Id est, *seipsum in consilium adhibens, sua sponte et proprio motu.* [Scribendum igitur *ἐπ' ἐμαυτοῦ.* Semper enim *βάλλεσθαί τι ἐφ' ἑαυτοῦ* dicitur eo sensu, quem Valesius indicavit, et quam in rem laudavit Stroth. Herod. IV, 160. V, 106. III, 155. cf. Aelian. V. H. II, 4. et Dionys. Halic. Antiqq. V. *τοῖς ἐκ τοῦ συνεδρίου συνεχώρησαν, αὐτοῖς ἐφ' ἑαυτῶν βουλευομένοις, ποιήσασθαι.* Patet autem facile, falsum esse *βουλόμενος* quod legitur Reg. Sav. [illegible] ae-

οὐδὲ αὐτεὶ πεποίημαι τὴν φυγήν. Ἀλλὰ καὶ πρότερον [3]) τοῦ κατὰ Δέκιον προτεθέντος διωγμοῦ, Σαβῖνος αὐτῆς ὥρας φρουμεντάριον [4]) ἔπεμψεν εἰς ἀναζήτησίν μου· κἀγὼ μὲν τεσσάρων ἡμερῶν ἐπὶ τῆς οἰκίας ἔμεινα, τὴν ἄφιξιν τοῦ φρουμενταρίου προσδοκῶν. Ὁ δὲ πάντα μὲν περιῆλθεν ἀνερευνῶν, τὰς ὁδούς, τοὺς ποταμούς, τοὺς ἀγρούς, ἔνθα κρύπτεσθαί με ἢ βαδίζειν ὑπενόησεν. Ἀορασίᾳ δὲ εἴχετο, μὴ εὑρίσκων τὴν οἰκίαν· οὐ γὰρ ἐπίστευεν οἴκοι με διωκόμενον μένειν [5]). Καὶ μόλις μετὰ τὴν τετάρτην ἡμέραν κελεύσαντός μοι μεταστῆναι τοῦ θεοῦ, καὶ

---

sertim cum haud infrequentem esse illorum verborum permutationem, recte observet Stroth. Cf. Herod. III, 71. ubi *Gronovius* et *Wesselingius* dederunt βαλόμενοι pro βουλόμενοι. Liban. Declam. II. p. 204. Similis lectionis varietas deprehenditur Actor. XV, 37. 2 Corinth. I, 17. Vide *Wesselingium* in epistola ad Reimar. addita huius Dioni Cassio T. II. p. 1501. b. *Schäfer.* ad Lamb. B. p. 662. *H.*] Paene omiseram monere initium huius epistolae in codice Mediceo sic legi: ἐγὼ δὲ ἐνώπιον, etc. quod quidem rectius mihi videtur. Musculus verba illa καὶ ἐνώπιον usque ad οὐδεμίαν, parenthesi includit. Sed nihil necesse est, quippe cum ante οὐδεμίαν ponenda sit distinctio, ut habent omnes MSS. codices. Scribendum etiam est οὐδὲ μίαν ex MSS. codicibus Maz. Med. et Fuk. — 3) Ἀλλὰ καὶ πρότερον. Pessime haec vertit Christophorsonus, qui πρότερον τοῦ διωγμοῦ dici putavit, quod tamen Graeci sermonis proprietas non admittit. Sed et sequentia Dionysii verba huiusmodi sensum prorsus respuunt. Sequitur enim αὐτῆς ὥρας, id est, *eodem tempore quo edictum persecutionis erat propositum.* Διωγμὸς enim a Dionysio hic sumitur pro *edicto persecutionis.* — 4) Φρουμεντάριον. Frumentarii milites erant, qui ad investigandos reos et ad colligendos rumores, per provincias mittebantur, quos tandem Constantinus abolevit, ut scribit Aurelius Victor. Hi etiam iudicibus seu rectoribus provinciarum inserviebant. Ita frumentarius ille cuius hoc loco meminit Dionysius, deputatus erat ad obsequium Sabini praefecti Augustalis. [Vid. *Suicer.* Thes. T. II. p. 1464 sq. Seriori tempore vocati sunt frumentarii *agentes in rebus* teste Hieronymo in Obadi. v. 18. *Eos quos nunc agentes in rebus* vel *veredarios appellant, veteres frumentarios nominabant.* Augustin. confess. VIII, 6. *Erat autem ex iis, quos dicunt agentes in rebus.* ibid. IX, 8. Ambros. de offic. II, 29. vid. *Casaubonus* et *Salmasius* ad Spartian. Hadrian. II. *Turneb.* advers. XIII, 10. *Cuiac.* ad tit. cod. *de agentibus in rebus.* Iidem *Curiosi* vocabantur ut docet imperii notitia et a Graecis πευθῆρες. Agentum vero in rebus simul munus id fuit, ut consulum nomina, victorias Augustorum et edicta provincialibus nuntiarent. Vid. Vales. ad Ammian. Marcell. XV, 3. *H.*] — 5) Διωκόμενον μένειν. In codice Maz. Med. et Fuk. legitur διωκόμενον ἔχειν, et paulo ante οὐ

παραδόξως ὁδοποιήσαντος, ἐγώ τε καὶ οἱ παῖδες 6) καὶ πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν ἅμα, συνεξήλθομεν. Καὶ ὅτι τῆς τοῦ θεοῦ προνοίας ἔργον ἐκεῖνο γέγονε, τὰ ἑξῆς ἐδήλωσεν· ἐν οἷς τάχα τισὶ γεγόναμεν χρήσιμοι." Εἶτά τινα μεταξὺ εἰπὼν, τὰ μετὰ τὴν φυγὴν αὐτῷ συμβεβηκότα δηλοῖ, ταῦτα ἐπιφέρων· „ἐγὼ μὲν γὰρ περὶ ἡλίου δυσμὰς ἅμα τοῖς σὺν ἐμοὶ γενόμενος ὑπὸ τοῖς στρατιώταις, εἰς Ταπόσιριν ἤχθην· ὁ δὲ Τιμόθεος κατὰ τὴν τοῦ θεοῦ πρόνοιαν ἔτυχε μὴ παρὼν, μὴ δὲ καταληφθείς. Ἐλθὼν δὲ ὕστερον, εὗρε τὸν οἶκον ἔρημον, καὶ φρουροῦντας αὐτὸν ὑπηρέτας, ἡμᾶς δὲ ἐξηνδραποδισμένους." Καὶ μεθ' ἕτερα φησί· „καὶ τίς ὁ τῆς θαυμασίας οἰκονομίας αὐτοῦ τρόπος; Τὰ γὰρ ἀληθῆ λεχθήσεται. Ἀπήντα τὶς τῶν χωριτῶν 7) ὑποφεύγοντι τῷ Τιμοθέῳ καὶ τεταραγμένῳ, καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἐπείξεως ἐπύθετο. Ὁ δὲ τἀληθὲς ἐξεῖπε· κἀκεῖνος ἀκούσας (ἀπῄει δὲ εὐωχησόμενος γάμους· διαπαννυχίζειν γὰρ αὐταῖς ἐν ταῖς τοιαύταις συνόδοις ἔθος), εἰσελθὼν ἀπήγγειλε τοῖς κατακειμένοις· οἳ ὁρμῇ μιᾷ καθάπερ ἀπὸ συνθήματος 8) πάντες ἐξανέστησαν, καὶ δρόμῳ φερόμενοι τάχιστα ἧκον, ἐπεισπεσόντες τε ἡμῖν, ἠλάλαξαν 9)· καὶ φυγῆς εὐθέως τῶν φρουρούντων ἡμᾶς στρατιωτῶν

γὰρ ἐπίστευσεν. — 6) Καὶ οἱ παῖδες. Musculus et Christophorsonus verterunt *liberi*, quod non probo. — 7) Ἀπήντετό τις τῶν χωριτῶν. In codice Medicaeo, Maz. Fuk. et Savil. scribitur ἀπήντα, apud Georgium Syncellum ἀπηντᾶτο, quod magis placet. Nam ἀπήντετο nimis poeticum est. Χωρίτας *indigenas* vertit Christophorsonus, interpres Syncelli *incolas*, neuter bene. Sunt enim *rustici homines*. Sic in conciliis Graecis, οἱ τῶν χωρῶν πρεσβύτεροι, presbyteri pagorum dicuntur. Pro τῶν χωριτῶν nostri codices Maz. Med. ac Fuk. scriptum habent τῶν χωρικῶν. Sic Alexandrini vocabant *rusticos*, ut legitur in libello Sophronii adversus Dioscorum qui oblatus est synodo Chalcedonensi μετὰ φάλαγγος ληστρικῆς χωρικῶν τε καὶ ἑτέρων τινῶν. Et Theophanes in Chronico p. 139. de Dioscori iunioris electione loquens, ἀνεχώρησαν τὰ πλήθη τῶν χωρικῶν, ubi Anastasius bibliothecarius recte vertit: *rusticorum multitudinem*. — 8) Ὑπὸ συνθήματι. [Reg. Steph. *H.*] In codice Med. et Maz. scribitur ἀπὸ συνθήματος rectius. Nec aliter codex Fuk. et Sav. [MSt. MG. Stroth. *H.*] — 9) Ἠλάλαξαν. Vide quae de hac voce disputavit *Spanhemius ad Iulian.* orat. I. p. 133 sqq. cf. Plutarch. C. Gracchus c. XIV. κρότοις καὶ ἀλαλαγμοῖς. Euripid. Bacch. v. 1084 sqq.

— — — ἦν δὲ πᾶσ' ὁμοῦ βοή,
ὁ μὲν στενάζων, ὅσον ἐτύγχανε πνέων,
αἱ δ' ἠλάλαζον.

γενομένης, ἐπέστησαν ἡμῖν ὡς εἴχομεν ἐπὶ τῶν ἀστρώτων σκιμπόδων 10) κατακείμενοι. Κἀγὼ μὲν, οἶδεν ὁ Θεὸς, ὡς λῃστὰς εἶναι πρότερον ἡγούμενος ἐπὶ σύλησιν καὶ ἁρπαγὴν ἀφικομένους, μένων ἐπὶ τῆς εὐνῆς, ἧς 11) ἤμην γυμνὸς, ἐν τῷ λινῷ ἐσθή-

---

1 Corinth. XIII, 1. *Elmsley* ad Eurip. Heracl. v. 782. et *Iacobs.* ad Achill. Tat. IX, 14. Statim ante cum Steph. et Stroth. scripsi ἐπειςπεσόντες pro ἐπισπεύδοντες. *H.* — 10) Ἐπὶ τῶν ἀστρώτων σκιμπόδων. *Scimpodia* vocabantur humiles lecti, quales hodieque in aulis habemus sedendi duntaxat causa. Libanius in oratione de vita sua pag. 47. οἴκοι τε ἐπὶ τῆς κλίνης, ἐπὶ δὲ τοῦ σκίμποδος ἐν τῷ διδασκαλείῳ. Et Themistius oratione 9. ex quibus apparet, eiusmodi lectos aegrorum causa fere comparatos fuisse. Ἀστρώτων vero *nudum* verti, secutus Martialem qui in apophoretis ita de Lodicibus loquitur:

Nudo stramina ne toro paterent,
Iunctae nos tibi venimus sorores.

11) Ἐπὶ τῆς εὐνῆς, ἧς pro ἐφ' ἧς. Eodem modo noster loquitur cap. 43. ἐν αὐτῇ τῇ κλίνῃ ᾗ ἔκειτο. Plutarch. comparatio Aristid. cum Cat. mai I. Κάτων ἀφῆκεν ἑαυτὸν ὥσπερ εἰς πέλαγος ἀχανὲς τὴν ἐν Ῥώμῃ πολιτείαν. Neque aliter scribunt optimi Graecorum scriptorum. Vid. *Fischer.* ad Weller. T. III. p. 99. *Schneider.* ad Xenoph. polit. p. 66. *Schäfer.* ad Dion. de comp. verb. p. 325 p. 327 sq. *Stallbaum.* ad Plat. Phileb. p. 34. cf. *Schäfer.* melett. critt. p. 124 ** *Matthiae ausführl.* griech. *Grammatik* p. 1192. Imitantur hoc dicendi genus Romani. Cic. ad Attic. VIII, 16. in eadem opinione fui, *qua* reliqui omnes. Pro Rosc. Amer. 44. in quem hoc dicam., quaeris Eruci? Non in eum, *quem* vis et putas me dicere. Vid. *Heindorf.* ad Cic. de nat. deor. I, 31. *Goerenz.* ad Cic. de legg. III, 15. *Wopkens.* Lectionn. Tullian. p. 4. 15. Poëtae autem Graecorum ita loquentes, praepositionem semper fere secundo substantivo iungunt. Ita Mosch. Idyll. I, 138. σὺ δὲ χθόνα καὶ κατὰ πόντον Ἄβροχος ἀΐσσεις. Vid. *Valcken.* ad h. l. *Ruhnken.* epist. crit. p. 130. *Schäfer.* ad Sophocl. Tom. II. p. 318. *Hermann.* ad Viger. p. 854. Sed illud non puto contendi posse, nunquam primo substantivo praemitti a poëtis hoc in genere praepositionem, quamvis contendat *Matthiae* l. l. p. 1191. 4. Ipse enim Sophocl. Trachin. v. 379. καὶ κατ' ὄμμα, inquit, καὶ φύσιν. Cf. Plutarch. Timoleon. c. XIII. ἐπὶ — νεὼς καὶ χρημάτων, ubi tamen recte coniicere videtur *Reiskius* καὶ μετὰ χρημάτων. Imitatus autem est hoc etiam dicendi genus Horat. od. III, 25. quae nemora aut quos agor *in* specus? Neque aliunde explicandum puto locum N. T. Philipp. II, 22. ὅτι ὡς πατρὶ τέκνον, σὺν ἐμοὶ ἐδούλευσεν εἰς τὸ εὐαγγέλιον pro ὡς σὺν πατρὶ τ., σὺν ἐμοὶ κ. λ. cf. Actor. XIII, 2. Denique ex iis quae diximus, pateat, apud Euseb. H. E. II, 10 p. 120. sine errandi periculo scribi posse: ἐπευφημήσαντος τῇ δημηγορίᾳ, ὡς ἐπὶ φωνῇ θεοῦ, pro ἐπὶ τῇ δ., ὡς ἐ. φ. θ., neque illam Strothii emendationem, cui favet ipse

ματι [14]), τὴν δὲ λοιπὴν ἐσθῆτα παρακειμένην αὐτοῖς ὤρεγον. Οἱ δὲ ἐξανίστασθαί τε ἐκέλευον καὶ τὴν ταχίστην ἐξιέναι. Καὶ τότε συνεὶς ἐφ' ᾧ παρῆσαν, ἀνέκραγον δεόμενος αὐτῶν καὶ ἱκετεύων ἀπιέναι καὶ ἡμᾶς ἐᾷν, εἰ δὲ βούλονταί τι χρηστὸν ἐργάσασθαι, τοὺς ἀπάγοντάς με φθάσαι, καὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοὺς τὴν ἐμὴν ἀποτεμεῖν ἠξίουν. Καὶ τοιαῦτα βοῶντος, ὡς ἴσασιν οἱ κοινωνοί μου καὶ μέτοχοι πάντων γενόμενοι, ἀνίστασαν πρὸς βίαν. Κἀγὼ μὲν παρῆκα ἐμαυτὸν ὕπτιον εἰς τοὔδαφος· οἱ δὲ διαλαβόντες χειρῶν καὶ ποδῶν, σύροντες ἐξήγαγον. Ἐπηκολούθουν δέ μοι οἱ τούτων πάντων γενόμενοι μάρτυρες, Γάϊος, Φαῦστος, Πέτρος, Παῦλος· οἳ καὶ ὑπολαβόντες [15]) με, φοράδην

Valesius (cf. ibid. not. 4.), in textum recipere debuisse. Cf. Heindorf ad Plat. Protag. p. 628 sq. *Voigtländer.* ad Lucian. diall. mortt. XIV. p. 82 sq. not. m. *H.* — 12) Γυμνὸς sequentia docent h. l. esse: leviter et non consuetis vestibus omnibus indutus. Similiter apud Ael. V. H. XIII, 37. γυμνὸς τῶν ὅπλων vocatur Gelon, παντελῶς non instructus. cf. ibid. VI, 11. Mtth. XXV, 36. *Verheyk.* ad Anton. Lib. p. 96. *Paulus Commentar über das N. T.* Tom. III. p. 431. Sequens autem ἐν τῷ λινῷ ἐσθήματι, idem est quod alias vocatur σινδὼν, i. e. linteum mollius, deinde vestis ex linteo molliori confecta. Hinc vertit Valesius: *lintea tunica,* Stroth. *leinener Rock.* Ita apud Marc. XIV, 52. ὁ δὲ (νεανίσκος) καταλιπὼν τὴν σινδόνα, γυμνὸς ἔφυγεν qui locus huic nostro egregie convenit. Cf. ad eum *Paulus* l. l. p. 642., qui apte laudat ipsa verba Dionysii Alexandrini, quae h. l. leguntur. Praeterea cf. Herodot. II, 86. Pollux IV, 20. 25. Martial. II, 16. Bene tamen tenendum est, σινδόνα non semper apud seriores dici de vestimento molliori, imo crassiori. Ita apud ipsum Euseb. II, 23 p. 167. Hegesippus dicit Iacobum fratrem domini gestasse σινδόνας, quod ne consueta significatione accipias, impediunt non solum verba praecedentia: οὐ γὰρ ἐφόρει ἐρεοῦν, sed reliqua quae ibi de cultu ac victu Iacobi narrantur. vid. *Du Fresne Glossar. med. et infimae Graecitatis* Tom. II. p. 1373. cf. *Passow.* s. v. σινδών. Male igitur ibi vertit Strothius, eodem modo quo h. l. *ein leinenes Kleid* et Valesius *linea veste.* Rectius potius illo loco σινδόνας interpreteris per illud quod Graeci dicunt: σισύρα i. e. στέγαστρον ἐκ τετριχωμένων δερμάτων, ut explicant veteres grammatici. vid. *Valcken.* ad Ammon. p. 128. 205. *Hemsterh.* ad Pollux. p. 1224. *Spanhem.* ad Aristoph. Nub. v. 10. *Vales.* ad Ammian. Marcell. XVI, 5 p. 115. *Fischer.* index Aeschin. s. v. σισύρα. cf. Mtth. XXVII, 59. Mc. XV, 46. Luc. XXIII, 53. Ioh. XIX, 40. *H.* — 13) Οἳ καὶ ὑπολαβόντες. Haec verba referenda esse existimo ad Caium et Faustum et reliquos presbyteros, qui Dionysium ex oppido Taposiri exportarunt, non autem ad rusticos illos et temulentos convivas, ut retulit Christophersonus. Φοράδην vero,

ἐξήγαγον τοῦ πολιχνίου, καὶ ὄνῳ γυμνῷ ἐπιβιβάσαντες ἀπήγαγον." Ταῦτα περὶ ἑαυτοῦ ὁ Διονύσιος διεξέρχεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ.

Περὶ τῶν ἐν αὐτῇ Ἀλεξανδρείᾳ μαρτυρησάντων.

(Nic. H. E. V, 29—31.)

Ὁ δ' αὐτὸς ἐν ἐπιστολῇ τῇ πρὸς Φάβιον ἐπίσκοπον Ἀντιοχέων, τῶν κατὰ Δέκιον μαρτυρησάντων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τοὺς ἀγῶνας τοῦτον ἱστορεῖ τὸν τρόπον· „οὐκ ἀπὸ τοῦ βασιλικοῦ προστάγματος ὁ διωγμὸς παρ' ἡμῖν ἤρξατο [1]), ἀλλὰ γὰρ [2]) ὅλον

---

id est in sella. Porro quid factum sit Dionysio, postquam rustici illi fugatis militibus eum Taposiri excedere compulerunt, ipse quidem hic non dicit. Sed in epistola ad Domitium et Didymum, quae refertur in libro VII. cap. 11., ait se una cum Caio et Petro solis, seiunctum a reliquis fratribus, in quodam Libyae loco deserto atque arido conclusum fuisse. Permansit autem in hoc exsilio Dionysius usque ad obitum Decii imp. et ex eo loco literas scripsit ad Domitium ac Didymum.

Cap. XLI. 1) *Διωγμὸς ἤρξατο.* In codice Medicaeo, Maz. Fuk. et Savil. et apud Georgium Syncellum ante haec verba scribitur παρ' ἡμῖν, quomodo etiam legit Rufinus, ut ex versione illius apparet. Sed et in codice Medicaeo, Maz. et Fuk. πρὸς Φαβιανὸν legitur, nec aliter Rufinus hunc Antiochiae episcopum appellat. — 2) Ἀλλὰ γάρ. Particula γὰρ loco suo demota est, et inferius collocanda hoc modo: καὶ γὰρ φθάσας. [Valesio suffragatus est Strothius, at, ut equidem censeo, temere. Satis enim constat γὰρ cum ἀλλὰ saepe ita coniungi ut post ἀλλὰ sententia quaedam sit supplenda et γὰρ ut alias, sententiae reddat rationem, unde γὰρ etiam longius a praecedenti ἀλλὰ removetur. Vid. *Hermann.* ad Vig. p. 811; *Schäfer.* melett. critt. p. 76. *Poppo* observv. critt. in Thucyd. p. 86. et *Voigtländer.* ad Lucian. diall. mortt. p. 14 sq. not. f. Lucian. diall. mortt. p. 99. ed. *Lehmann.* *Ochsner.* ad Nicol. Dam. in supplement. nott. p. 9. edit. Orellianae, *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* p. 1242 sq. Sententia igitur nostri loci plenius ita efferenda est: non ex imperatoris edicto persecutio nobis coepta est, *sed aliunde,*

ἐνιαυτὸν προὔλαβε, καὶ φθάσας ὁ κακῶν τῇ πόλει ταύτῃ μάντις καὶ ποιητής [3], ὅστις ἐκεῖνος ἦν, ἐκίνησε καὶ παρώρμησε καθ' ἡμῶν τὰ πλήθη τῶν ἐθνῶν, εἰς τὴν ἐπιχώριον αὐτοὺς δεισιδαιμονίαν ἀναρριπίσας. Οἱ δὲ ἐρεθισθέντες ὑπ' αὐτοῦ, καὶ πάσης ἐξουσίας εἰς ἀνοσιουργίαν λαβόμενοι, μόνην εὐσέβειαν [4] ταύτην ὑπέλαβον, τὸν καθ' ἡμῶν φόνον. Πρῶτον μὲν οὖν πρεσβύτην Μετρᾶν ὀνόματι συναρπάσαντες, καὶ κελεύσαντες ἄθεα λέγειν ῥήματα, μὴ πειθόμενον, ξύλοις τε παίοντες τὸ σῶμα, καὶ καλάμοις ὀξέσι τὸ πρόσωπον καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς κεντοῦντες, ἀγαγόντες εἰς τὸ προάστειον, κατελιθοβόλησαν. Ἔπειτα πιστὴν γυναῖκα Κοΐνταν καλουμένην ἐπὶ τὸ εἰδωλεῖον ἀπαγαγόντες, ἠνάγκαζον προσκυνεῖν· ἀποστρεφομένην δὲ καὶ βδελυττομένην ἐκδήσαντες τῶν ποδῶν, διὰ πάσης τῆς πόλεως κατὰ τοῦ τραχέος λιθοστρώτου σύροντες, προσαρασσομένην τοῖς μυλιαίοις λίθοις, ἅμα καὶ μαστιγοῦντες, ἐπὶ τὸν αὐτὸν ἀγαγόντες κατέλευσαν τόπον. Εἶθ' ὁμοθυμαδὸν ἅπαντες ὥρμησαν ἐπὶ τὰς τῶν θεοσεβῶν οἰκίας καὶ οὓς ἐγνώριζον ἕκαστοι γειτνιῶντας, ἐπισπεύδοντες ἦγον, ἐσύλων τε καὶ διήρπαζον, τὰ μὲν τιμιώτερα τῶν κειμηλίων νοσφιζόμενοι, τὰ δὲ εὐτελέστερα καὶ ὅσα ἐκ ξύλων ἐπεποίητο, διαρριπτοῦντες καὶ κατακαίοντες ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἑαλωκυίας ὑπὸ πολεμίων πόλεως παρεῖχον θέαν. Ἐξέκλινον δὲ καὶ ὑπανεχώρουν οἱ ἀδελφοί, καὶ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων, ὁμοίως ἐκείνοις οἷς καὶ Παῦλος ἐμαρτύρησε, μετὰ χαρᾶς προσεδέξαντο. Καὶ οὐκ οἶδ' εἴ τις, πλὴν εἰ μή πού τις εἷς ἐμπεσών, μέχρι γε τούτου τὸν κύριον ἠρνήσατο. Ἀλλὰ καὶ τὴν θαυμα-

---

um, etc. H.] — 3) Μάντις καὶ ποιητής. Poetam verti, primum quia poëtae cum vatibus seu divinis magnam habent societatem. Vates enim oracula sua versibus edebant. Deinde quia Aegyptii poëtica inprimis delectabantur, quod etiam notavit Eunapius. Porro nulli magis infensi erant Christianis, quam vates et harioli, et eiusmodi hominum genus, qui ad persequendos Christianos populum concitabant, compositis in eam rem oraculis. [Pearson. annott. Cyprian. ad a. 249 n. 1. citante Lowthio, sensu proprio potius vocem ποιητὴς accipiendam et hoc voluisse scriptorem illum existimat, nescio quem priorum civitati malorum auctorem fuisse sub Philippo, futurorum autem sub Decio vatem. Valesio contra assensus Strothius vertendo ποιητὴς ein Dichter. H.] — 4) Τὴν θρησκείαν τῶν δαιμόνων. Delenda mihi videntur haec verba, quippe quae sensum turbant, et ab inepto scholiaste adscripta sunt ad explicationem vocis praecedentis. [Uncis inclusit illa Str., ipse delevi ea cur

σιωτάτην τότε παρθένον πρεσβῦτιν Ἀπολλωνίαν διαλαβόντες, τοὺς μὲν ὀδόντας ἅπαντας, κόπτοντες τὰς σιαγόνας, ἐξήλασαν· πυρὰν δὲ νήσαντες πρὸ τῆς πόλεως, ζῶσαν ἠπείλουν κατακαῦσαι, εἰ μὴ συνεκφωνήσειεν αὐτοῖς τὰ τῆς ἀσεβείας κηρύγματα [5]. Ἡ δὲ ὑποπαραιτησαμένη βραχὺ, καὶ ἀνεθεῖσα, συντόνως [6]) ἐπεπήδησεν εἰς τὸ πῦρ, καὶ καταπέφλεκται. Σαραπίωνά τε καταλαβόντες ἐφέστιον [7]), σκληραῖς βασάνοις αἰκισάμενοι, καὶ πάντα τὰ ἄρθρα διακλάσαντες, ἀπὸ τοῦ ὑπερῴου πρηνῆ κατέῤῥιψαν. Οὐδεμία δὲ ὁδὸς, οὐ λεωφόρος, οὐ στενωπὸς ἡμῖν βάσιμος ἦν, οὐ νύκτωρ, οὐ μεθημέραν, ἀεὶ καὶ πανταχοῦ πάντων κεκραγότων, εἰ μὴ τὰ δύσφημα τὶς ἀνυμνοίη ῥήματα, τοῦτον εὐθέως δεῖν σύρεσθαί τε καὶ πίμπρασθαι. Καὶ ταῦτα ἐπιπολὺ μὲν τοῦτον ἤκμασε τὸν τρόπον. Διαδεξαμένη δὲ τοὺς ἀθλίους [8]) ἡ στάσις, καὶ ὁ πόλεμος ὁ ἐμφύλιος, τὴν καθ᾽ ἡμῶν ὠμότητα πρὸς ἀλλήλους αὐτῶν ἔτρεψε. Καὶ σμικρὸν μὲν προσανεπνεύσαμεν, ἀσχολίαν [9]) τοῦ πρὸς ἡμᾶς θυμοῦ λαβόντων· εὐθέως δὲ ἡ τῆς

---

manno. H.] — 5) Τῆς ἀσεβείας κηρύγματα. Quaenam fuerint illae voces, difficile est dicere quas ἀθέους φωνὰς vocavit Dionysius supra in epistola ad Germanum, et δύσφημα ῥήματα vocat in hac epistola. [Esse illas formulas male dicendi Christo, de quibus Plin. epist. X, 97. et in actis Polycarpi supra IV, 15. proconsul ait ad Polycarpum: λοιδόρησον τὸν Χριστὸν, monuit Bingham. citante Readingo in Corrigendis. H.] — 6) Συντόμως Steph. H. — 7) Ἐφέστιον. Nicephorus legit ἐφέσιον pessime. [Vid. Sophocl. Oedip. T. v. 32. ἐφέστιοι ἑζόμεθα. cf. Aiac. v. 499. Plures autem Graeca lingua adiectivos habet, qui adverbiorum vel substantivi cum aliqua praepositione vice funguntur. cf. Soph. Oed. T. v. 1411. θαλάσσιον ἐκρίψατε i. e. ita ut sit ἐν θαλάσσᾳ. Eurip. Supp. v. 105. ὁρῶ — μητέρα βωμίαν ἐφημένην = ἐν βώμῳ. Hecub. v. 921. ἐπιδέμνιος ὡς πέσοιμι. Alcest. v. 979. μετάρσιος. Ita apud ipsum Eusebium cap. 40. παρῆκα ἐμαυτὸν ὕπτιον legebatur. cf. Matthiae ausführl. gr. ch. Grammatik p. 834. H.] De hoc Serapione Beda et Usuardus ad 14. Novembris, ubi eum sub Decio passum esse affirmant Sed melius dixissent sub Philippo. Nam Dionysius in hac ad Fabium epistola diserte testatur, Serapionis aliorumque martyria ante Philippi imp. obitum accidisse. Idem error in omnibus martyrologiis admissus est de Apollonia virgine, quam sub Decio passam dicunt die 9. Februarii. [Quod factum, quia persecutionem sub Philippo et Decio pro una putarunt antiqui. vid. Pagi ad a. 250. n. III. H.] — 8) Ἀθλίους. Sine iusta causa ἄθλους legere maluit Pearsonus idque adeo in textum recepit Zimmermannus. H. — 9) Ἀσχολίαν — λαβόντων. Valesius vertit: dum illorum cessaret furor, melius Lowth. dum non vacaret ipsis furo

βασιλείας ἐκείνης τῆς εὐμενεστέρας [10]) ἡμῖν μεταβολὴ διήγγελται, καὶ πολὺς ὁ τῆς ἐφ' ἡμᾶς ἀπειλῆς φόβος ἀνετείνετο. Καὶ δὴ καὶ παρῆν τὸ πρόσταγμα, αὐτὸ σχεδὸν ἐκεῖνο οἷον τὸ προῤῥηθὲν ὑπὸ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἀποφαῖνον [11]) τὸ φοβερώτατον, ὡς, εἰ δυνατὸν, σκανδαλίσαι καὶ τοὺς ἐκλεκτούς. Πλὴν πάντες γε κατεπτήχεσαν. Καὶ πολλοὶ μὲν εὐθέως τῶν περιφανεστέρων, οἱ μὲν ἀπήντων δεδιότες, οἱ δὲ δημοσιεύοντες [12]) ὑπὸ τῶν πρά-

---

rem suum in eos exercere. H. — 10) Τῆς βασιλείας ἐκείνης τῆς εὐμενεστέρας. Philippi scilicet imp. mors, qui aequissimum se ac benignissimum erga Christianos praestitit. Igitur illa quae proxime a Dionysio commemorata sunt, ultimo Philippi imperatoris anno contigerunt. Quod etiam notavit Dionysius in principio huius epistolae, ubi dicit, persecutionem anno integro ante edictum imp. Decii Alexandriae coeptam fuisse. At Christophorsonus nihil penitus hic vidit, qui μεταβολὴν τῆς βασιλείας interpretatur *mutationem animi imperatoris erga Christianos.* Christophorsoni errorem secutus est Baronius ad annum Christi 253. cap. 102. — 11) Παραβραχύ. Haec est scriptura codicis Regii, quem ubique secutus est Stephanus. In chronico Georgii Syncelli, ubi haec epistola Dionysii refertur, scriptum est ἢ παρὰ βραχὺ, nequaquam meliore sensu. At in nostris codicibus Maz. Med. Fuk. ac Savilii, pro παραβραχὺ scribitur ἀποφαῖνον, longe rectius ut equidem existimo. Ait enim Dionysius, edictum illud Decii adeo terribile fuisse, ut tempora illa antichristi longe omnium terribilissima repraesentare quodammodo videretur. — 12) Οἱ δὲ δημοσιεύοντες. Christophorsonus hunc Dionysii locum ita vertit: *Alii ex privatis aedibus in publicum raptati, ad delubra ducuntur a magistratibus.* Quae interpretatio nec verbis nec sensui Dionysii ullo modo convenit. Ego δημοσιεύοντας idem esse censeo ac τὰ δημόσια πράττοντας, id est, *decuriones et magistratus.* Hi enim cum allatum esset edictum imperatoris Decii, quo omnes diis immortalibus sacrificare iubebantur, convenire in curiam ex more, ibique edictum ipsum dum recitaretur, stantes audire necesse habebant, ut scribit Ioannes Chrysostomus non uno in loco. Ita primi omnium decuriones, statim post recitatum imp. Decii edictum diis sacrificarunt, cum ex necessitate officii sui ad curiam convenissent. Sane πράξεις de actu et administratione magistratuum sumitur apud Eusebium in lib. VIII. cap. 11. et apud Aristidem in orat. funebri in Alexandrum. Τὰ δ' εἰς πράξεις τε καὶ πολιτείας, etc. Sic etiam Plutarchus in eo libro qui inscribitur πολιτικὰ παραγγέλματα, ubi de Theagene loquitur: οὐδὲν οὖν τούτου διαφέρουσιν οἱ πρὸς πᾶσαν ὑποδυόμενοι πολιτικὴν πρᾶξιν. Severianus in oratione sexta in hexaemerum: καὶ ἐπειδὴ βασιλεὺς πᾶσιν οὐ παροῦσιν δεῖ παραστῆναι τὸν χαρακτῆρα τοῦ βασιλέως, ἐν δικαστηρίοις, ἐν ἀγοραῖς, ἐν συλλόγοις, ἐν θεάτροις, ἐν παντὶ τόπῳ, ἐν ᾧ πράττει ὁ ἄρχων, δεῖ παρεῖναι ἵνα βεβαιῶται τὰ γινόμενα. Chrysostomus homilia 83. in Matthaeum τοὺς τὰ πολιτικὰ πράττοντας vo-

ξιων ἤγοντο; οἱ δὲ ὑπὸ τῶν ἀμφ' αὐτοὺς ἐφείλκοντο· ὀνομαστί τε καλούμενοι, ταῖς ἀνάγνοις καὶ ἀνιέροις θυσίαις προσῄεσαν, οἱ μὲν ὠχριῶντες καὶ τρέμοντες, ὥσπερ οὐ θύσοντες, ἀλλ' αὐτοὶ θύματα καὶ σφάγια τοῖς εἰδώλοις ἐσόμενοι, ὡς ὑπὸ πολλοῦ τοῦ περιεστῶτος δήμου χλεύην αὐτοῖς ἐπιφέρεσθαι, καὶ δήλους μὲν εἶναι πρὸς πάντα δειλοὺς ὑπάρχοντας, καὶ πρὸς τὸ τεθνάναι καὶ πρὸς τὸ θῦσαι· οἱ δέ τινες ἑτοιμότερον τοῖς βωμοῖς προσέτρεχον, ἰσχυριζόμενοι [13]) τῇ θρασύτητι τὸ μηδὲ πρότερον Χριστιανοὶ γεγονέναι. Περὶ ὧν ἡ τοῦ κυρίου πρόῤῥησις ἀληθεστάτη, ὅτι δυσκόλως σωθήσονται. Τῶν δὲ λοιπῶν οἱ μὲν εἵποντο τούτοις ἑκατέροις, οἱ δὲ ἔφευγον, οἱ δὲ ἡλίσκοντο. Καὶ τούτων οἱ μὲν ἄχρι δεσμῶν καὶ φυλακῆς χωρήσαντες· καί τινες καὶ πλείονας ἡμέρας καθειρχθέντες, εἶτα καὶ πρὶν εἰς δικαστήριον εἰσελθεῖν, ἐξωμόσαντο, οἱ δὲ καὶ βασάνοις ἐπὶ ποσὸν ἐγκαρτερήσαντες, πρὸς τὸ ἑξῆς ἀπεῖπον. Οἱ δὲ στεῤῥοὶ καὶ μακάριοι στύλοι τοῦ κυρίου, κραταιωθέντες ὑπ' αὐτοῦ, καὶ τῆς ἰσχυρᾶς ἐν ἑαυτοῖς πίστεως ἀξίαν καὶ ἀνάλογον δύναμιν καὶ καρτερίαν λαβόντες, θαυμαστοὶ γεγόνασιν αὐτοῦ τῆς βασιλείας μάρτυρες. Ὧν πρῶτος Ἰουλιανὸς, ἄνθρωπος ποδαγρὸς, μὴ στῆναι, μὴ βαδίσαι δυνάμενος, σὺν ἑτέροις δύο τοῖς φέρουσιν αὐτὸν, προσήχθη. Ὧν ὁ μὲν ἕτερος, εὐθὺς ἠρνήσατο· ὁ δ' ἕτερος Κρονίων ὀνόματι, ἐπίκλην δὲ Εὔνους, καὶ αὐτὸς ὁ πρεσβύτης Ἰουλιανὸς, ὁμολογήσαντες τὸν κύριον, διὰ πάσης τῆς πόλεως μεγίστης οὔσης, ὡς ἴστε, καμήλοις ἐποχούμενοι καὶ μετέωροι μαστιγούμενοι, τέλος ἀσβέστῳ πυρὶ [14*]), περιεχυμένου τοῦ δήμου παντὸς, κατεκάησαν. Στρατιώτης τε αὐτοῖς ἀπαγομένοις παραστὰς, καὶ τοῖς ἐφυβρίζουσιν ἐναντιωθεὶς, ἐκβοησάντων ἐκείνων, προσαχθεὶς ὁ ἀνδρειότατος ὁπλομάχος τοῦ θεοῦ Βησᾶς, κἂν τῷ μεγάλῳ πολέμῳ τῷ περὶ τῆς εὐσεβείας ἀριστεύσας, ἀπετμήθη τὴν κεφαλήν· καί τις ἕτερος τὸ μὲν γένος Λίβυς, τὴν δὲ προσηγορίαν ἅμα καὶ τὴν εὐλογίαν ἀληθὴς Μάκαρ [14]), προτροπῆς αὐτῷ πολλῆς ὑπὸ τοῦ δι-

cat decuriones. Potest etiam verbum δημοσιεύοντες explicari de his qui in foro seu in publico versabantur. Atque id fortasse rectius fuerit, hoc modo: *Alii qui in publico versabantur, rebus ipsis et reliquorum exemplo ad sacrificandum ducebantur.* Occurrit haec vox apud Aristidem in laudatione funebri Alexandri: καὶ ὁπότε μὴ δημοσιεύοι, ἢ παρὰ τοῖς δυνάσταις ἂν ἦν, ἢ ἐν αὐτῷ τοῦ βασιλέως οἴκῳ. — 13) Ἰσχυριζόμενοι. Positum est pro διϊσχυριζόμενοι. — 14) Καὶ τὴν εὐλογίαν ἀληθὴς Μάκαρ.

καστοῦ πρὸς ἄρνησιν γενομένης, οὐχ ὑπαχθεὶς, ζῶν καταπέφλεκται. Ἐπίμαχός τε μετ' αὐτοὺς καὶ Ἀλέξανδρος, μετὰ πο-

---

Alludit Dionysius ad verba illa Christi in evangelio: *Beati estis, cum persecuti vos fuerint homines*, etc. quod tamen non vidit Christophorsonus. Qui etiam in eo hallucinatus est, quod Macarium hunc facit Afrum pro Libyco. Eleganter autem Rufinus hunc Dionysii locum ita vertit: *Alius quidam vir nominis sui Macarius, gente Libycus.* Sic enim Latini loquuntur, ut Trebellius Pollio in Aureolo, et Lampridius in Commodo. (Valesius ut verborum lusus retineatur, vertit: *vere Macar*, Strothius: *ein wahrer Selig.* Cf. Euseb. H. E. V, 1 not. 6 p. 64. V, 13 not. 2. VI, 15. VII, 32 not. 37. V, 24 ext. ὁ μὲν Εἰρηναῖος φερώνυμός τις ὢν τῇ προσηγορίᾳ, αὐτῷ δὲ τρόπῳ εἰρηνοποιός. Constantini orat. ad sanctt. coet. c. XIX. ext. τὴν μακαρίαν καὶ ἐπώνυμον τοῦ σωτῆρος τελετήν. Leguntur talia passim apud varios variae aetatis et indolis scriptores. Ita similiter ipse Paulus apostolus in epistola ad Philemon. v. 11. Ὀνήσιμον, inquit, τόν ποτέ σοι ἄχρηστον, νυνὶ δὲ σοὶ καὶ ἐμοὶ εὔχρηστον. Cf. interpp. ad v. 20. *Iaspisius* ad eundem not. v. „*Per elegantem*, inquit, *paronomasiam ob vocem* ὀνήσιμος, *Paulus hoc verbo* (ὀναίμην) *usus esse videtur: fac igitur, ut qui nomen Onesimi habet, — — re ipsa quoque fiat Onesimus.*“ Neque ab eiusmodi orationis acumine abhorruit Sophocl. Aiac. v. 429 sqq. ubi Aiax haec proloquitur:

αἶ αἶ τίς ἄν ποθ' ᾤεθ' ὧθ' ἐπώνυμον
τοὐμὸν ξυνοίσειν ὄνομα τοῖς ἐμοῖς κακοῖς;
νῦν γὰρ πάρεστι καὶ δὶς αἰάζειν ἐμοὶ
καὶ τρίς· τοιούτοις γὰρ κακοῖς ἐντυγχάνω.

Ibid. v. 574 sq. v. 914. Aristophan. Av. v. 639 μελλονικιᾶν egregie alludens ad nomen Niciae, cf. Plutarch. Nicias c. VIII. ubi loci Aristophanei facta est mentio. ibid. c. IX ext., ubi haec leguntur: τὸν Νικίαν διὰ στόματος εἶχον, ὡς ἀνὴρ εἴη θεοφιλὴς καὶ τὸ δαιμόνιον αὐτῷ δι' εὐσέβειαν ἐπωνύμῳ γενέσθαι τοῦ μεγίστου καὶ καλλίστου τῶν ἀγαθῶν δέδωκε. Unde et quantum tribuerint ipsi Graeci eiusmodi nominibus et quantopere sibi placuerint in quaerendis et afferendis iis, quae ad illa nomina viderentur pertinere eaque attingere, oppido, credo, pateat. Denique haud abs re esse videatur adscribere ea, quae de hoc genere disseruit Eustathius ad Hom. Odyss. VII, 54. Ἀρήτη δ' ὄνομ' ἐστὶν ἐπώνυμον: Ἐπώνυμον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὸ παρὰ τοῖς ὕστερον φερώνυμον [cf. locus a me iam laudatus Eus. H. E. V, 28 ext.], ἤγουν ἔνθα τὸ ὄνομα ἔμφερες τοῖς πράγμασι. Διττῶς δὲ ὡς ἐπὶ πολὺ τὸ ῥηθὲν ἐπώνυμον· ἢ τὸ αὐτομάτως τεθὲν τὴν ἀρχὴν, ὕστερον δὲ ἐπαληθεῦσαν, ὡς εἴπερ ἐκ προνοίας ἐτέθη, οἷον ὁ ῥήτωρ Δημοσθένης ἐπωνύμως ἐκλήθη, ἐπεὶ σθένος τοῦ τῶν Ἀθηναίων δήμου γέγονεν ὕστερον, καὶ τῷ Αἴαντι δὲ τὸ ὄνομα ἐπώνυμον ἐξηνέχθη τοῖς αὐτοῦ

λὺν 13) ὃν ἔμειναν διαμῶται χρόνον, μυρίας διενηνοχότες ἀλγηδόνας, ξυστῆρας, μάστιγας, πυρὶ ἀσβέστῳ καὶ οὗτοι διεχύ-

---

κακοῖς κατὰ τὴν τραγῳδίαν, διὰ τὸ αἴ, ὡς ἄξιον αἰαγμάτων παθόντος αὐτοῦ· ἤγουν οὕτως ἐπώνυμον τὸ ἀπὸ γενέσεως ἁπλῶς οὕτω τεθέν, ἢ τὸ ἐκ μελέτης εἴτουν προνοίας, ὡς τὸ Ὀδυσσεὺς περὶ οὗ ὁ πάππος φησί· τῷδ' Ὀδυσσεὺς ἔστω ὄνομα, οὕνεκα μοι πολλοὶ ὀδύσαντο. Τοιοῦτον ἐπώνυμον καὶ τὸ Ἀρήτη, καὶ τὸ Δημάρατος. Adde sis haec iis quae animadvertit *Valckenaer.* ad Euripid. Phoeniss. v. 639 sq. ἀληθῶς δ' ὄνομα Πολυνείκην πατήρ Ἔθετό σοι θείᾳ προνοίᾳ νεικέων ἐπώνυμον. Ita autem vir egregius p. 248 sq. disputat: „Quod ultimum adfert *Columna*, distichon inficetum, tanquam spurium, *Ovidio* pronuntiat indignum Celeberr. *P. Burmannus* ad Heroid. XXI, V. 209. cui sane libenter adsentior; neque tamen talibus vel ipse prorsus abstinuit *Ovidius*: Epist. ex Ponto IV, XIII, 2. — *quod es, vere, Care, vocaris.* XVI, 17. *Ingeniique sui dictus cognomine Largus.* Sed haec non invenusta sunt, ut nec illud in Anthol. III, XV, ep. 3. Πανσανίαν ἰητρὸν ἐπώνυμον· quaeque sunt eiusdem generis; a quibus multum distat illud in *Acontii* Graeco nomine quaesitum *acumen*; quod ut Ennianum de *Andromache*, quaeque sunt similia, Latinis auribus non minus absurda videri debuerunt, quam Graecis videbitur, quod de *Nabale* legitur in Alexandrina versione I. Reg. XXV, 25. κατὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ αὐτός ἐστι Νάβαλ ὄνομα αὐτῷ καὶ ἀφροσύνη μετ' αὐτοῦ. נבל שמו ונבלה עמו Nemo nisi sciens Orientalium dialectorum, intelliget in *Sirach.* VI, 22. Σοφία κατὰ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐστιν, — οὐ πολλοῖς φανερά. Quaeque sunt in isthoc libello similia c. XLIII, 8. et XLVI, 1. Ἰησοῦς — ἐγένετο κατὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μέγας ἐπὶ σωτηρίᾳ κ. τ. λ." Cf. locus Constantini superius a me laudatus, Mtth. II, 23. Ad vocem denique Βησᾶς quae paulo ante legitur, cf. quae annotata sunt ad Ammian. Marcell. XIX, 12 p. 227 sq. ed. Vales. posterior. *H.*] — 13) Μετ' οὐ πολύν. In codice Medicaeo ac Maz. Fuk. et Savil. et apud Georgium Syncellum legitur μετὰ πολύν, quae lectio magis placet, et Rufini auctoritate confirmatur. [Nec non MSt. MG. *H.*] In codice Regio legitur etiam ὃν ἐνέμειναν, etc. Quae lectio si vera est, omnino abesse oportet negativam illam particulam. — 14*) Ἀσβέστῳ πυρί. [Val. vertit: ardentissimo igne. *H.*] Potest etiam verti *vivae calcis incendio.* Sic infra de Epimacho et Alexandro dixit, πυρὶ ἀσβέστῳ διεχύθησαν. Pro quo Nicephorus habet τιτάνῳ. In Menaeo ad diem 30. Octobris, ubi mentio fit horum martyrum Iuliani, Cronionis et Macarii, legitur ἀσβέστου ζέοντος κατ' αὐτῶν ἐκχυθέντος. [Rectius vertit ἀσβέστῳ πυρὶ διεχύθησαν Valesius quam Strothius, qui illa transtulit: *sie wurden lebendig verbrannt.* Quod quomodo illud possit significare, me nescire fateor. Sed ipse Val. debebat exponere, quomodo verbis illis exprimi possit, quod exprimitur. Quamvis enim seriores verbum ἡ ἄσβεστος scil. τίτανος de viva calce usurpent (vid. *Schneider.* eclog. phys. p. 89.), tamen quomodo idem inesse possit in verbis

θησαν. Καὶ σὺν αὐτοῖς γυναῖκες τέσσαρες· Ἀμμωνάριόν τε ἁγία παρθένος, πάνυ φιλονείκως αὐτὴν ἐπιπλεῖστον τοῦ δικαστοῦ βασανίσαντος, ἅτε προαποφηναμένην ὡς μηδὲν ὧν ἐκεῖνος κελεύοι φθέγξαιτο, ἀληθεύσασα τὴν ἐπαγγελίαν, ἀπήχθη· αἱ δὲ λοιπαί, ἥ τε σεμνοπρεπεστάτη πρεσβῦτις Μερκουρία, καὶ ἡ πολύπαις μέν, οὐχ ὑπὲρ τὸν κύριον δὲ ἀγαπήσασα ἑαυτῆς τὰ τέκνα Διονυσία 17), καὶ Ἀμμωνάριον ἑτέρα, κατῃδεσθέντος εἰς ἀνήνυτον ἔτι βασανίζειν καὶ ὑπὸ γυναικῶν ἡττᾶσθαι, τοῦ ἡγεμόνος, σιδήρῳ τεθνᾶσι, μηκέτι βασάνων πεῖραν λαβοῦσαι. Τὰς γὰρ ὑπὲρ πασῶν ὁ πρόμαχος Ἀμμωνάριον ἐνεδέδεκτο βασάνους. Ἥρων δὲ καὶ Ἀτὴρ 18) καὶ Ἰσίδωρος Αἰγύπτιοι, καὶ σὺν αὐτοῖς παιδάριον ὡς πεντεκαιδεκαέτης ὁ Διόσκορος, παρεδόθησαν· καὶ πρῶτον τὸ μειράκιον λόγοις τε ἀπατᾷν ὡς εὐπαράγωγον, καὶ βασάνοις καταναγκάζειν ὡς εὐένδοτον πειρωμένου, οὔτε ἐπείσθη οὔτε εἶξεν ὁ Διόσκορος. Τοὺς δὲ λοιποὺς ἀγριώτατα καταξήνας, ἐγκαρτερήσαντας, πυρὶ καὶ τούτους παραδέδωκε, τὸν δὲ Διόσκορον ἐλλαμπρυνάμενόν τε δημοσίᾳ, καὶ σοφώτατα πρὸς τὰς ἰδίας πεύσεις ἀποκρινάμενον θαυμάσας, παρῆκεν, ὑπερθέ-

---

ἀσβέστῳ πυρί, ita ut Nicephorus pro eo dicere potuerit τιτάνῳ, hoc non statim appareat. Iam vero proprie πυρὶ ἀσβέστῳ nihil esse potest nisi: igne qui non potest exstingui. Vid. *Köppen. erklärende Anmerkungen zu Homer's Ilias* Tom. I. p. 127 sq. ed. *Ruhkopf.* III. ad Iliad. I, 599. Unde tamen impropria illa significatio non satis sequi videtur. Sed vide an proprie vertendum sit: igne qui nunquam (nonnihil) exstinguebatur, qui summa vi ardebat, ita ut summus esset flammae ardor, ignis effusus. Ad eiusmodi enim flammam efficiendam plerumque certe usurpatam esse vivam calcem, facile, credo, potest concedi. Unde factum est, ut qui ἀσβέστῳ πυρὶ concremati dicuntur, vivae calcis incendio absumpti esse cogitandi sint. Opponitur autem similiter μαλθακὸν πῦρ, proprie ignis qui martyres lambendo consumebat, i. e. ignis qui ex palis et virgultis accenditur (cf. Valesius ad Eus. H. E. VIII, 12.), et fortasse idem quod μαλθακὸν πῦρ est μακρὸν πῦρ. Vid. idem Vales. ad Eus. de mart. Pal. c. XI. not. 13. *H.*] — 17) Διονυσία. Post haec verba, addidi ex Rufino [Cph. *H.*] καὶ Ἀμμωνάριον ἑτέρα. [Non habentur illa verba in Reg. Maz. Med. Fuk. Sav. Steph. Sync. MSt. Ion. Cast. *H.*] Quatuor enim mulieres illas fuisse supra dixit Dionysius. [Addere voluit Valesius, sed non addidit. Neque Readingus illud fecit, ipse tamen curavi illa imprimenda. *H.*] — 18) Καὶ Ἀτήρ. Apud Georgium Syncellum et Nicephorum legitur Ἀστήρ. In Rufino, *Arsinus.* In vetere martyrologio Romano quod magna parte desumptum est ex Rufino, Arsenius dicitur 19.

σιν φήσας εἰς μετάνοιαν αὐτῷ διὰ τὴν ἡλικίαν ἐπιμετρεῖν. Καὶ νῦν ὁ θεοπρεπέστατος σὺν ἡμῖν ἐστὶ Διόσκορος, εἰς μακρότερον τὸν ἀγῶνα καὶ διαρκέστερον μείνας τὸν ἄθλον. Νεμεσίων δέ τις κἀκεῖνος Αἰγύπτιος, ἐσυκοφαντήθη μὲν, ὡς δὴ σύνοικος λῃστῶν, ἀποδυσάμενος δὲ ταύτην παρὰ τῷ ἑκατοντάρχῳ τὴν ἀλλοτριωτάτην κατ' αὐτοῦ διαβολὴν, καταμηνυθεὶς ὡς Χριστιανὸς, ἧκε δεσμώτης ἐπὶ τὸν ἡγούμενον. Ὁ δὲ ἀδικώτατος διπλαῖς αὐτὸν ἢ τοὺς λῃστὰς ταῖς τε βασάνοις καὶ ταῖς μάστιξι λυμηνάμενος, μεταξὺ τῶν λῃστῶν κατέφλεξε, τιμηθέντα τὸν μακάριον τῷ τοῦ Χριστοῦ παραδείγματι. Ἀθρόον δέ τι σύνταγμα στρατιωτικὸν [19]), Ἄμμων καὶ Ζήνων καὶ Πτολεμαῖος καὶ Ἰγγένης, καὶ σὺν αὐτοῖς πρεσβύτης Θεόφιλος, εἱστήκεισαν πρὸ τοῦ δικαστηρίου· κρινομένου δή τινος ὡς Χριστιανοῦ καὶ πρὸς ἄρνησιν ἤδη ῥέποντος, ἐπρίοντο οὗτοι παρεστηκότες, καὶ τοῖς τε προσώποις ἐνένευον, καὶ τὰς χεῖρας ἀνέτεινον, καὶ συνεσχηματίζοντο τοῖς σώμασιν. Ἐπιστροφῆς δὲ πάντων πρὸς αὐτοὺς γενομένης, πρίν τινας αὐτῶν ἄλλους λαβέσθαι, φθάσαντες ἐπὶ τὸ βάθρον [20]) ἀνέδραμον, εἶναι Χριστιανοὶ λέγοντες, ὡς τόν τε ἡγεμόνα καὶ τοὺς συνέδρους ἐμφόβους γενέσθαι, καὶ τοὺς μὲν κρινομένους εὐθαρσεστάτους, ἐφ' οἷς πείσονται, φαίνεσθαι, τοὺς δὲ δικάζοντας ἀποδειλιᾷν. Καὶ οὗτοι μὲν ἐκ δικαστηρίων ἐν-

---

Kal. Ianuarias. — 19) Σύνταγμα στρατιωτικόν. Turmam militum vertit Rufinus, quem secutus est Christophorsonus. Ego manipulum seu contubernium malim interpretari. Quidam suspicari possent, hos milites fuisse apparitores seu officiales praefecti augustalis, eo quod stetisse dicuntur ante praetorium. Ego tamen potius crediderim legionarios milites fuisse, ex ea legione quae ad custodiam urbis Alexandrinae erat deputata, et quae praefecto augustali parebat. Praefectus enim augustalis non solum civilia negotia, sed etiam rem militarem eo tempore curabat. In vetere martyrologio Romano, natalis horum martyrum ponitur die 13. Kalendas Ianuarias. — 20) Ἐπὶ τὸ βάθρον. Subsellium intelligi videtur, in quo sedebat reus, cum a iudice interrogaretur, hodie sellulam vocamus. In actis passionis Phileae martyris ambon disitur seu pulpitum. Sic enim incipiunt acta illa: *Imposito ergo Phileae super ambonem Culcianus praeses dixit.* In passione vero S. S. Perpetuae et Felicitatis *catasta* dicitur et *gradus.* „*Ascendimus in catastam. Interrogati ceteri confessi sunt. Ventum est et ad me. Et apparuit pater illico cum filio meo et extraxit me de gradu.*" [Cf. Suicer. Tom. I. p. 219 s. v. ἄμβων. H.] — 21) Θριαμβεύοντος αὐτούς. Rufinus vertit: *deo ita triumphante per sanctos suos.* Apparet igitur eum legisse Θρι. δι' αὐτοὺς, etc. Rufinum

πόμπευσαν καὶ ἠγαλλιάσαντο τῇ μαρτυρίᾳ, θριαμβεύοντος [21]) αὐτοὺς ἐνδόξως τοῦ θεοῦ.“

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ.

Περὶ ὧν ἄλλων ὁ Διονύσιος ἱστορεῖ.

(Nic. H. E. V, 31.)

„Ἄλλοι δὲ πλεῖστοι κατὰ πόλεις καὶ κώμας ὑπὸ τῶν ἐθνῶν διεσπάσθησαν· ὧν ἑνὸς παραδείγματος ἕνεκεν ἐπιμνησθήσομαι. Ἰσχυρίων ἐπετρόπευε τινὶ τῶν ἀρχόντων ἐπὶ μισθῷ. Τοῦτον ὁ μισθοδότης ἐκέλευσε θῦσαι, μὴ πειθόμενον ὕβριζεν, ἐμμένοντα προυπηλάκιζεν· ὑφισταμένου, βακτηρίαν μεγίστην λαβὼν, διὰ τῶν ἐντέρων καὶ τῶν σπλάγχνων διώσας, ἀπέκτεινε. Τί δεῖ λέγειν τὸ πλῆθος τῶν ἐν ἐρημίαις καὶ ὄρεσι πλανηθέντων, ὑπὸ λιμοῦ καὶ δίψης καὶ κρύους καὶ νόσων καὶ λῃστῶν καὶ θηρίων διεφθαρμένων; ὧν οἱ ὑπεργενόμενοι, τῆς ἐκείνων εἰσὶν ἐκλογῆς καὶ νίκης μάρτυρες. Ἓν δὲ καὶ τούτων εἰς δήλωσιν ἔργον παραθήσομαι. Χαιρήμων ἦν ὑπέργηρως τῆς Νείλου καλουμένης ἐπίσκοπος πόλεως. Οὗτος εἰς τὸ Ἀράβιον ὄρος [1]) ἅμα τῇ συμβίῳ ἑαυτοῦ φυγὼν, οὐκ ἐπανελήλυθεν. Οὐδὲ ἠδυνήθησαν ἰδεῖν οὐκέτι, καίτοι πολλὰ διερευνησάμενοι οἱ ἀδελφοὶ, οὔτε αὐτοὺς, οὔτε τὰ σώματα [2]) εὗρον. Πολλοὶ δὲ οἱ κατ' αὐτὸ τὸ Ἀραβι-

---

secuti sunt Musculus et Christophorsonus. Videndum tamen, ne Dionysius θριαμβεύοντος αὐτοὺς τοῦ θεοῦ dixerit, pro θριαμβεύειν ποιοῦντος, quod omnino verum puto. Sic βασιλεύειν usurpat Gregorius Naz. [Cf. 2 Cor. II, 14. *Leisner.* ad Herodian. I, 6, 16. Tom. I. p. 214. ed. *Irmisch.* *Suicer.* Tom. I. p. 1407. II. *Wahl.* Clav. N. T. s. h. v. *H.*]

Cap. XLII. 1) *Εἰς τὸ Ἀράβιον ὄρος.* Mons est ita dictus cuius meminit Herodotus, quem Ptolemaeus et alii Troicum vocant. Male ergo Christophorsonus *montem Arabiae* vertit. Paulo post Arabicus dicitur, ob vicinitatem Arabum ita nominatus. — 2) *Οὔτε τὰ σώματα εὗρον.* Ultima vox deest in codice Regio, prorsusque otiosa est ac superflua. Syncellus quoque eam vocem non habet, sed eius loco αὐτῶν, non male

κὸν ὄρος ἐξανδραποδισθέντες ὑπὸ βαρβάρων Σαρακηνῶν [3]), οἱ μὲν μόλις ἐπὶ πολλοῖς χρήμασιν ἐλυτρώθησαν, οἱ δὲ μέχρι νῦν οὐδέπω. Καὶ ταῦτα διεξῆλθον οὐ μάτην, ἀδελφὲ, ἀλλ᾽ ἵνα εἰδῇς, ὅσα καὶ ἡλίκα δεινὰ παρ᾽ ἡμῖν συνέβη· ὧν οἱ μᾶλλον πεπειραμένοι, πλείονα ἂν εἰδεῖεν." Εἶτα τούτοις ἐπιφέρει μετὰ βραχέα λέγων· „αὐτοὶ τοίνυν οἱ θεῖοι μάρτυρες παρ᾽ ἡμῖν, οἱ νῦν τοῦ Χριστοῦ πάρεδροι [4]) καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ κοινωνοὶ, καὶ μέτοχοι τῆς κρίσεως [5]) αὐτοῦ καὶ συνδικάζοντες αὐτῷ, τῶν παραπεπτωκότων ἀδελφῶν τινὰς

[Nec Nicephorus. Legitur autem εὗρον in Mss. Med. Fuk. Sav. Steph. et si quid video cum Strothio, illud est retinendum. Rufinus legisse videtur τὰ σώματα αὐτῶν εὗρον. Opponuntur autem αὐτοὶ i. e. vivi homines, τοῖς σώμασιν αὐτῶν i. e. hominum ante vivorum cadaveribus. vid. *Hermann.* ad Vig. p. 733, 123. I. cf. *Passow.* s. αὐτός. *H.*] — 3) Σαρακηνῶν. Hic locus vel ob id unum notandus est, quod mentio fit Saracenorum. Nam ex scriptoribus quorum opera ad nos pervenerunt, nullus, ut puto, Dionysio Alexandrino antiquior Saracenos nominavit. Ammianus quidem Marcellinus in libro XIV. [cap 4. cf. ibid. XXIII, 5. XXIII, 6. *Scenitas Arabas* quos *Saracenos* posteritas appellavit. XXIV, 1. 2. XXXI, 16. *Scaliger.* in animadvv. ad Euseb. chronic. *H.*] scribit se mentionem fecisse Saracenorum in actibus principis Marci. Spartianus quoque in Nigro Saracenorum mentionem facit, et ab iis Romanos milites victos esse dicit, quod in tempora divi Marci conferri potest. [Cf. Strab. XVII. p. 747. οἱ Σκηνῖται Ἄραβες (Saraceni) λῃστρικοί τινες. II. p. 130. Plin. VI, 30. *ambitu Euphratis nomades Arabiae, iique ad deserta Syriae.* Iulian. orat. I. p. 21. B. ad quem locum cf. *Spanhem.* p. 164 sq. Iul. epist. XXVII. p. 401. Sozom. VI, 38. Menander Protector T. I. hist. Byzant. p. 146. Procop. bell. pers. II, 17. *H.*] — 4) Οἱ νῦν τοῦ Χρ. πάρεδροι. Martyres simulatque ex corporis vinculis soluti essent, ad dominum migrare, et cum illo in paradiso degere, Christiani semper [? *H.*] crediderunt. Tertullianus in libro de resurrectione carnis cap. 43. *Nemo enim peregrinatus a corpore, statim immoratur penes dominum, nisi ex martyrii praerogativa, paradiso scilicet, non inferis deversurus.* Et in libro de anima cap. 55. — 5) Καὶ τῆς κρίσεως μέτοχοι. Fuit haec opinio veterum patrum, martyres Christi assessores fore, et cum illo mundum iudicaturos. Ita post Dionysium Eulogius Alexandrinus episcopus in lib. V. adversus Novatianos. Cuius tamen sententiam reprehendit Photius in bibliotheca. Ait enim Photius verba illa Pauli apostoli ex prima ad Corinthios epistola: *Nescitis quia sancti mundum iudicabunt?* non ita esse accipienda, quasi sancti futuri sint iudices cum Christo. Sed hoc tantum sibi vult Paulus, ex comparatione sanctorum reliquos homines, qui non perinde ac illi pie vixerint, condemnandos esse, ut cum dicitur in evangelio, fore ut Ninivitae et regina Au-

ὑπευθύνους τοῖς τῶν θυσιῶν ἐγκλήμασι γενομένους, προσελάβοντο. Καὶ τὴν ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν αὐτῶν ἰδόντες, δεκτήν τε γενέσθαι δυναμένην τῷ μὴ βουλομένῳ καθόλου τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ ὡς τὴν μετάνοιαν, δοκιμάσαντες, εἰσεδέξαντο καὶ συνήγαγον καὶ συνέστησαν [6], *καὶ προσευχῶν αὐτοῖς καὶ ἑστιάσεων ἐκοινώνησαν* [7]. *Τί οὖν ἡμῖν, ἀδελφοί, περὶ τούτων συμβουλεύετε; τί ἡμῖν πρακτέον; Σύμψηφοι καὶ ὁμογνώμονες αὐτοῖς καταστῶμεν, καὶ τὴν κρίσιν αὐτῶν καὶ τὴν χάριν φυλάξωμεν, καὶ τοῖς ἐλεηθεῖσιν ὑπ' αὐτῶν χρηστευσώμεθα, ἢ*

---

stri males iudicet et condemnet. Et hanc quidem expositionem sumpsit Photius ex Ioanne Chrysostomo. Verum Eulogii sententia verior mihi videtur. Nam si martyres regni Christi iamnunc consortes sunt, quidni etiam iudicii participes sint futuri? Deinde Christus diserte promisit apostolis, sessuros illos in duodecim cathedris, iudices duodecim tribuum. — 6) *Συνήγαγον καὶ συνέστησαν.* Eadem Dionysii verba refert Nicephorus cap. 4. quae Langus ita vertit: *explorata patientia atque comprobata, in ecclesiam eos admiserunt, et ad hunc modum receptis locum suum dederunt.* Eodem modo Christophorsonus interpretatus est: *recipiunt in ecclesiam, conventus cum illis celebrant, ineunt societatem*, etc. Sed hanc interpretationem equidem probare non possum. Quomodo enim martyres qui in carcere tenebantur adstricti, lapsos in ecclesiam admittere poterant? Adde quod non id iuris competebat martyribus, sed soli episcopo cuius officium erat poenitentes reconciliare. Martyribus vero intercedere tantum pro lapsis, et commendaticias literas scribere licebat. Apparet igitur ita vertendum esse hunc locum ut vertimus. Quamquam vox *συνέστησαν*, aliter etiam explicari potest, passive scilicet pro *simul consistere*. Sic Dionysius apud Eusebium in lib. VII. cap. 9. *μόλις παρακαλούμενος, συνεστάναι ταῖς προσευχαῖς ἀνέχεται.* Et Eusebius in libro VI. cap. 3. de Origene: *οὐδὲ πώποτε προὐτράπη κατὰ τὴν εὐχὴν αὐτῷ συστῆναι.* — 7) *Καὶ προσευχῶν αὐτοῖς ἐκοινώνησαν.* Duplex erat communio in ecclesia, alia orationis, alia sacramentorum. Et orationum quidem communio, poenitentibus post certum temporis spatium indulgebatur. Communio vero corporis Christi, nonnisi reconciliatis, post longas poenitentiae moras tandem impertiebatur. Vide canonem 11. 12 et 13. concilii Nicaeni. Ex quibus apparet, communionem orationis poenitentibus fuisse ultimum ac proximum gradum ad communionem sacrorum mysteriorum. Et haec quidem de communione publica intelligenda sunt, qua concedebatur poenitentibus, ut palam cum omni populo in ecclesia orarent. Sed in hoc Dionysii loco de privata communione sermo est, quam video a nonnullis confundi cum publica. Privatam autem communionem voco, quae a privatis, non autem ab episcopo, cuius id ius pontificiumque erat, certae personae concedebatur. Exempli gratia, quando confessores et martyres lapsos intercessionem ac misericordiam ipsorum implorantes benigne ex-

τὴν κρίσιν αὐτῶν ἄδικον ποιησόμεθα [8]), καὶ δοκιμαστὰς αὐτοὺς τῆς ἐκείνων γνώμης ἐπαναστήσομεν, καὶ τὴν χρηστότητα λυπήσομεν, καὶ τὴν τάξιν ἀνασκευάσομεν; Ταῦτα δὲ εἰκότως ὁ Διονύσιος παρατέθειται, τὸν περὶ τῶν ἐξησθενηκότων κατὰ τὸν τοῦ διωγμοῦ καιρὸν ἀνακινῶν λόγον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ.

Περὶ Νοουάτου, οἷός τις ἦν τὸν τρόπον, καὶ περὶ τῆς κατ' αὐτὸν αἱρέσεως.

(Nic. H. E. VI, 3.)

Ἐπειδήπερ τῇ κατὰ τούτων ἀρθεὶς ὑπερηφανίᾳ Νοουάτος [1]) τῆν Ῥωμαίων ἐκκλησίας πρεσβύτερος, ὡς μηκέτ' οὔσης αὐτοῖς

cipiebant, et ut una secum deum orarent, permittebant. Haec communio licet a martyribus et presbyteris (plerique enim martyrum erant ex clero) lapsis fuisset indulta, nihil iuris illis dabat, sed tantum instar praeiudicii erat, ut ab episcopo postea admitterentur ad publicam in ecclesia orationis communionem. De eiusmodi privata communione intelligendus est Eusebii locus in lib. VI. cap. 3. de Origene, quem paulo ante citavi, et alter in lib. IV. cap. 14. item locus ex epistola Cornelii papae infra cap. 43. ubi de Moyse presbytero, qui Novatianum a communione sua repulit. Item locus Sulpicii Severi in lib. III. de vita Martini. Vide F. Florentem ad titulum 7. de translatione episcopi. — 8) Ἄδεκτον ποιησόμεθα. In codice Maz. Med. Fuk. et Savil. scribitur ἄδικον ποιησώμεθα, quomodo etiam legitur in chronice Georgii Syncelli, quam scripturam meliorem puto. [Cum Reg. Ruf. Cph. ἄδεκτον scripserunt Stroth. et Zimmermannus quod apertum vocis ἄδικος interpretamentum puto. Nam ἄδικον longe facilius non satis recte et commode dictum videri poterat quam ἄδεκτον, et quia hoc simul inest in illo, Rufinus etiam liberius poterat vertere, quasi ἄδεκτον vere h. l. legeretur. *H.*] Mox verba illa καὶ τὸν θεὸν παροξύνομεν expunximus, quippe quae nec in nostris codicibus Mazar. Medic. et Fuket. nec apud Syncellum legerentur.

Cap. XLIII. 1) Νοουάτος. Imo Novatianus. Sed constat semper fere confundi maxime a Graecis patribus Novatum et Novatianum. Di-

σωτηρίας ἐλπίδος, μηδ' εἰ πάντα τὰ εἰς ἐπιστροφὴν γνησίαν καὶ καθαρὰν ἐξομολόγησιν ἐπιτελοῖεν, ἰδίας αἱρέσεως τῶν κατὰ λογισμοῦ φυσιώσιν Καθαροὺς ἑαυτοὺς ἀποφηνάντων, ἀρχηγὸς καθίσταται. Ἐφ' ᾧ συνόδου μεγίστης ἐπὶ Ῥώμης συγκροτηθείσης, ἑξήκοντα μὲν τὸν ἀριθμὸν ἐπισκόπων, πλειόνων δ' ἔτι μᾶλλον πρεσβυτέρων τε καὶ διακόνων, ἰδίως τε κατὰ τὰς λοιπὰς ἐπαρχίας τῶν κατὰ χώραν ποιμένων περὶ τοῦ πρακτέου διασκεψαμένων, δόγμα παρίσταται [2]) τοῖς πᾶσι, τὸν μὲν Νοουάτον ἅμα τοῖς αὐτῷ συνεπαρθεῖσι, τούς τε συνευδοκεῖν τῇ μισαδέλφῳ καὶ ἀπανθρωποτάτῃ γνώμῃ τἀνδρὸς προαιρουμένους, ἐν ἀλλοτρίοις τῆς ἐκκλησίας ἡγεῖσθαι, τοὺς δὲ τῇ συμφορᾷ περιπεπτωκότας τῶν ἀδελφῶν, ἰᾶσθαι καὶ θεραπεύειν τοῖς τῆς μετανοίας φαρμάκοις. Ἦλθον δ' οὖν εἰς ἡμᾶς ἐπιστολαὶ Κορνηλίου Ῥωμαίων ἐπισκόπου πρὸς τὸν τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας Φάβιον, δηλοῦσαι τὰ περὶ τῆς Ῥωμαίων συνόδου, καὶ τὰ δόξαντα πᾶσι τοῖς κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ Ἀφρικὴν καὶ τὰς αὐτόθι χώρας· καὶ ἄλλαι πάλιν Ῥωμαϊκῇ φωνῇ συντεταγμέναι, Κυπριανοῦ καὶ τῶν ἅμ' αὐτῷ κατὰ τὴν Ἀφρικὴν, δι' ὧν τὸ καὶ αὐτοὺς συνευδοκεῖν τῷ δεῖν τυγχάνειν ἐπικουρίας τοὺς πεπειρασμένους ἐνεφαίνετο, καὶ τοῦ χρῆναι ἀλόγως τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐκκήρυκτον ποιήσασθαι τὸν τῆς αἱρέσεως ἀρχηγὸν, πάντας τε ὁμοίως τοὺς συναπαγομένους αὐτῷ. Ταύταις ἄλλη τις ἐπιστολὴ [3]) συνῆπτο

---

stinguunt autem eos Cyprian. epist. 47. 52 et Hieronymus in catalogo, qui haec habet: *Novatianus Romanae urbis presbyter, adversus Cornelium cathedram sacerdotalem conatus invadere, Novatianorum, quod graece dicitur καθαρὸν dogma constituit, nolens apostatas suscipere poenitentes. Huius auctor Novatus Cypriani presbyter fuit. Scripsit autem de pascha, de sabbato, de circumcisione, de sacerdote, de oratione, de cibis Iudaicis, de instantia, de Attalo, multaque alia, et de trinitate grande volumen, quasi ἐπιτομὴν operis Tertulliani faciens; quod plerique nescientes Cypriani existimant.* Cf. Socrat. H. E. IV, 13. VII, 11. Epiphan. haer. LIX. *Stroth.* *Uebersetz.* T. I. p. 496 sqq. not. 3. vid. *Moshem. Commentar. de rebus Chr.* p. 497 sqq. *Walch. Ketzergesch.* Tom. II. p. 189 sqq. *H.* — 2) *Δόγμα παρίσταται τοῖς πᾶσι.* Rufinus vertit: *Decretis significatur quid facto opus esset.* Reliqui tamen interpretes, Langum dico, Masculum et Christophorsonum, vertunt: *Decernitur ab omnibus*, rectius ni fallor. Sequitur enim paulo post *τὰ δόξαντα πᾶσι*, etc. — 3) *Ἄλλη τις ἐπιστολή.* Hanc Cornelii epistolam cum priore illa cuius supra mentio ab Eusebio facta est, confundere videtur Rufinus, qui duas tantum Cornelii epistolas agnoscit. At Hieronymus in

τοῦ Κορνηλίου, περὶ τῶν κατὰ τὴν σύνοδον ἀρεσάντων, καὶ πάλιν ἑτέρα, περὶ τῶν κατὰ Νοουάτον πραχθέντων· ἀφ' ἧς καὶ μέρη παραθέσθαι οὐδὲν ἂν κωλύοι, ὅπως εἰδεῖεν τὰ κατ' αὐτὸν οἱ τῇδε ἐντυγχάνοντες τῇ γραφῇ. Τὸν δὴ οὖν Φάβιον ἀναδιδάσκων ὁποῖός τις 4) ὁ Νοουάτος ἐγεγόνει τὸν τρόπον, αὐτὰ δὴ ταῦτα γράφει ὁ Κορνήλιος· Ἵνα δὲ γνῷς ὅτι πρόπαλαι ὀρεγόμενος τῆς ἐπισκοπῆς ὁ θαυμάσιος οὗτος 5), καὶ κρύπτων ἐν

---

libro de scriptoribus ecclesiasticis, quatuor numerat. Verum Eusebius hoc loco tres duntaxat Cornelii recenset epistolas, primam ad Fabium Antiochenum episcopum de Romana synodo, deque Italiae et Africae episcoporum consensu, secundam de decretis synodi, tertiam de facinoribus Novatiani ad eundem Fabium Antiochenae urbis episcopum: ex qua luculentissimum testimonium hic profert Eusebius. Et prima quidem ac tertia, Graeco sermone a Cornelio scriptae videntur, idque multis argumentis probari potest. Cum enim Eusebius ex tertia epistola plurima adducat testimonia, nusquam dicit ea ex Latino sermone in Graecum fuisse translata, quod tamen perpetuo monere consuevit, quoties Latini scriptoris testimonium citat, exempli gratia, cum locos profert ex Tertulliani apologetico, aut cum epistolas principum Romanorum. Deinde Eusebius ipse in hoc capite satis innuit, primam illam Cornelii ad Fabium epistolam scriptam fuisse Graeco sermone. Postquam enim de illa commemoravit, addit coniunctam ei fuisse aliam Latino sermone scriptam epistolam Cypriani. Quod quidem non adderet, nisi Cornelii epistola superius memorata diverso sermone scripta fuisset. [Paulo superius post τῶν — Ἀφρικὴν cum Steph. Stroth. omisi ἐπισκόπων a Bong. et Val. additum. Cph. ἐπισκοπὴν adiecit. *H.*] — 4) Ὁποῖός τις — Κορνήλιος. Novatianum ab his Cornelii criminationibus defendere studuit iam *Moshem. Commentt.* p. 513 sqq. p. 524 sq. cf. Cyprian. epist. 52. 57. *Schröckh. christliche Kirchen-Geschichte* T. IV. p. 302. Neque vero ulla fide esse digna quae de moribus Novatiani in hac epistola traduntur, magis temere contendisse puto *Kestn.* de Eus. p. 35 not. 73. quam Eusebium non recte iusto maiorem ei tribuisse fidem. Idem vero citius coniecit, Eusebium ipsum episcopi Romani malignitatem perspexisse aliorumque de mala eius fide suspicionem timuisse, ex verbis: ἀφ' ἧς καὶ μέρη παρατίθεσθαι οὐδὲν ἂν κωλύοι. cf. *Stroth. Uebers.* T. I. p. 399 not. 3. *H.* — 5) Ὁ θαυμάσιος οὗτος rectissime vertit Strothius: *dieser saubere Mann.* Similiter Eus. H. E. V, 16 p. 78. θαυμαστὸς legitur ubi vid. not. Sed antiqui certe rarius utuntur hoc modo illo vocabulo, neque καλὸν κἀγαθὸν vocent plerumque alium nisi ᾧ τἀγαθὰ πάντα ἐστὶν, et qui, ὑπὸ τούτων μὴ διαφθείρεται οἷον ὑπὸ πλούτου, τιμῆς, qui est τέλειος σπουδαῖος, ut vim ac naturam καλοῦ κἀγαθοῦ definit Aristot. ethic. II, 9. cf. Luc. VIII, 15. οὗτοί εἰσιν οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ ἀκούσαντες τὸν λόγον, κατέχουσιν κ. λ. Cic. Lael. c. 5. Qui ita vivunt, *ut eorum probetur fides*, *inte-*

ἑαυτῷ τὴν προπετῆ ταύτην αὐτοῦ ἐπιθυμίαν ἐλάνθανεν, ἐπικαλύμματι τῆς αὐτοῦ ἀπονοίας τῷ καταρχὰς σὺν αὐτῷ τοὺς ὁμολογητὰς ἐσχηκέναι χρώμενος, εἰπεῖν βούλομαι. Μάξιμος [6]) πρεσβύτερος τῶν παρ᾽ ἡμῖν, καὶ Οὐρβανὸς, δὶς τὴν ἐξ ὁμολογίας δόξαν ἀρίστην καρπωσάμενοι, Σιδώνιός [7]) τε καὶ Κελερῖνος, ἀνὴρ ὃς πάσας βασάνους διὰ τὸν τοῦ θεοῦ ἔλεον καρτερικώτατα διενέγκας [8]), καὶ τῇ ῥώμῃ τῆς αὐτοῦ πίστεως, τὸ ἀσθενὲς τῆς σαρκὸς ἐπιρρώσας, κατὰ κράτος νενίκηκε τὸν ἀντικείμενον· οὗτοι δὴ οὖν οἱ ἄνδρες κατανοήσαντες αὐτὸν, καὶ καταφωράσαντες τὴν ἐν αὐτῷ πανουργίαν τε καὶ παλιμβολίαν, τάς τε ἐπιορκίας καὶ ψευδολογίας, καὶ τὴν ἀκοινωνησίαν αὐτοῦ καὶ λυκοφιλίαν, ἐπανῆλθον εἰς τὴν ἁγίαν ἐκκλησίαν, καὶ ἅπαντα αὐτοῦ τὰ τεχνάσματα καὶ πονηρεύματα ἃ ἐκ πολλοῦ ἔχων ἐν ἑαυτῷ ὑπεστέλλετο, παρόντων ἱκανῶν, τοῦτο μὲν ἐπισκόπων, τοῦτο δὲ πρε-

---

gritas, *aequalitas*, *liberalitas*, *nec sit in illis ulla cupiditas vel libido vel audacia*, *sintque magna constantia* — hos *viros bonos* appellandos putemus. Cf. de Offic. I, 7. iustitia — ex qua *viri boni* nominantur. Nihilo tamen minus vel illud ironiae inservit apud Euseb. H. E. IV, 17. ὁ δὲ καλὸς κἀγαθὸς ταύτης ἀνὴρ, ubi non minus recte vertit Strothius: *Ihr feiner*, *braver Mann*. Paulo autem post nostro loco, ut saepius alibi, ita dicitur: ὁ γάρ τοι λαμπρότατος quod Stroth. reddidit: *Denn dieser herrliche Mann*. Et inferius: ὁ λαμπρὸς οὗτος. cf. Plutarch. Fab. Maximus c. XII. λαμπρὸς γὰρ ὁ ἀνὴρ καὶ φιλόπατρις. *Dorville* ad Charit. p. 254. Et Latini *bonum* et *optimum* interdum dicunt quem vituperare potius quam laudare volunt, ita tamen, ut saepius ad ingenium eius, quam agendi rationem illud vituperium pertineat. Ita Cicer. de offic. II, 1. interdum vereor, ne quibusdam *bonis viris* philosophiae nomen sit invisum. Contra veteres Graeci saepe verbum κλεινὸς ad ironiam usurpant. Ita apud Sophocl. Electr. v. 300. ὁ κλεινὸς νυμφίος vocatur Aegisthus. Neque aliter σεμνὸς legitur apud eundem Sophocl. Oedip. T. v. 953. τὰ σεμνʼ — θεοῦ μαντεύματα. Alciphron. epist. XXXIV. p. 139 sq. ed. *Bergler*. *H.* — 6) *Μάξιμος πρεσβύτερος.* De hoc Maximo presbytero, Urbano et Sidonio confessoribus, qualiter relicto Novatiano ad ecclesiam catholicam reversi sint, vide epistolam Cornelii papae ad Cyprianum. Fuit etiam eodem tempore alter Maximus presbyter ecclesiae Rom. quem Novatianus legatum in Africam misit ad Cyprianum una cum Machaeo et aliis: sed Cyprianus eos a communione sua removit. Postea schismatici Maximum hunc episcopum in Africa fecere, ut docet Cyprianus in epistola ad Cornelium. — 7) *Σιδώνιος* cum Steph. dedi pro *Σιδόνιος*, monente Readingo in Corrig. In ipsa tamen Read. editione adhuc legebatur *Σιδόνιος*. *H.* — 8) *Καρτερικώτατα διανύσας.* In codico Medicaeo scribitur *διενέγκας*, apud Georgium Syncellum *διενεγκών*. Sed Mazarinus

Καὶ τῶν λοιπῶν δὲ ἐπισκόπων διαδόχους εἰς τοὺς τόπους ἐν οἷς ἦσαν χειροτονήσαντες, ἀπεστάλκαμεν. Ὁ ἐκδικητὴς οὖν τοῦ εὐαγγελίου [17]), οὐκ ἠπίστατο ἕνα ἐπίσκοπον [18]) δεῖν εἶναι ἐν

---

idem Cornelius, laicam ei communionem indulsit, id est, *ut inter laicos communicaret, permisit.* Reliqui vero episcopi qui Novatianum ordinaverant, non solum depositi, verum etiam a communione totius ecclesiae separati sunt. Ita Cyprianus in epistola ad Antonianum de Trophimo loquens episcopo, qui cum schisma fecisset in ecclesia Romana, postea confessus errorem, et turbam fratrum quos abduxerat secum in ecclesiam reducens, a Cornelio susceptus est. *Sic tamen*, inquit, *admissus est Trophimus, ut laicus communicet, non quasi locum sacerdotis usurpet.* Hunc Trophimum, illum ipsum esse existimo de quo in hac epistola loquitur Cornelius, unum ex iis qui Novatianum ordinaverant. Nam Cyprianus illum sacerdotem, id est, *episcopum* vocat, et fraternitatem prius ab ecclesia abstraxisse testatur, deinde reversum cum humilitate veniam petiisse, et a Cornelio ad laicam communionem susceptum. Porro alter ex episcopis qui Novatianum ordinarunt, Evaristus fuisse videtur, ut colligo ex epistola Cornelii papae, quae inter Cypriani epistolas 48. habetur. In actis supposititiis martyrii Novatiani quae citantur ab Eulogio in lib. VI. Novatianus episcopus Romae factus esse dicitur a duobus episcopis, Marcello Aquileiensi et Agamemnone Trevirensi. Ceterum in codice Maz. Med. Fuk. ut Savilii legitur ἐκοινωνήσαμεν ὡς λαϊκῷ, quam scripturam amplexus est Christophorsonus. — Ἐκοινωνήσαμεν λαϊκῷ. Mos olim fuit, ut laici post eucharistiam ab episcopo acceptam, ei osculum darent. Hieronymus in epistola 62. adversus Ioannem Hierosolymitanum: *Quisquamne tibi invitus communicat? Quisquamne extenta manu vertit faciem, et inter sacras epulas Iudae osculum porrigit?* Paulus Diaconus de vitis PP. Emeritensium cap. 7. de Fideli episcopo loquens: *Vade*, inquit, *communica, et da nobis osculum. Vale fac omnibus, quia iturus es tamen, et domui tuae sub omni festinatione dispone, et si desideras remedium poenitentiae percipe. Qui mox accepta paenitentia, dispositaque domo sua, valefaciens cunctis sequenti nocte migravit e corpore.* [Cf. Augusti, *Denkwürdigkeiten* T. V. p. 172. p. 384 sq. *H.*] — 16) *Παντὸς τοῦ λαοῦ.* In codice Maz. Med. Fuk. et Sav. nec non apud Syncellum legitur: παντὸς τοῦ παρόντος λαοῦ. — 17) Ὁ ἐκδικητὴς οὖν τοῦ εὐαγγελίου. Haec ironice dicuntur de Novatiano, qui se assertorem evangelii Christi esse iactabat, ut docet Cyprianus in epistola prima ad Cornelium. Exstat hodie liber Novatiani de cibis Iudaicis, quem ille sic inscripsit: *plebi in evangelio persistenti.* — 18) Ἕνα ἐπίσκοπον δεῖν εἶναι ἐν καθολικῇ ἐκκλησίᾳ. Eadem verba leguntur in epistola Cornelii papae ad Cyprianum, ubi confessores relicto Novatiano ad ecclesiam redeuntes, his verbis usi esse dicuntur: *Nec enim ignoramus unum deum esse, unum Christum esse dominum, quem confessi sumus, unum spiritum sanctum, unum episcopum in catholica ecclesia esse debere.* Ubi ecclesia catholica specialiter appellatur Romana

καθολικῇ ἐκκλησίᾳ· ἐν ᾗ οὐκ ἠγνόει, πῶς γάρ; πρεσβυτέρους [19]) εἶναι τεσσαράκοντα ἕξ, διακόνους ἑπτὰ, ὑποδιακόνους [20]) ἑπτὰ, ἀκολούθους δύο καὶ τεσσαράκοντα, ἐξορκιστὰς δὲ καὶ ἀναγνώστας ἅμα πυλωροῖς, δύο καὶ πεντήκοντα, χήρας σὺν θλιβομένοις [21]) ὑπὲρ τὰς χιλίας πεντακοσίας, οὓς πάντας ἡ τοῦ δεσπότου χάρις καὶ φιλανθρωπία διατρέφει. Ὃν οὐδὲ τοσοῦτο πλῆθος καὶ οὕτως ἀναγκαῖον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, διὰ τῆς

---

eo quod radix sit et matrix ecclesiae catholicae, ut ait Cyprianus in epistola ad Cornelium. Sic catholicam ecclesiam idem Cyprianus in epistola ad Antonianum initio vocat Romanam: *ut iam sciret te secum, hoc est, cum catholica ecclesia communicare.* — 19) Πρεσβυτέρους τεσσαράκοντα ἕξ. Ex hoc loco colligi potest, quod basilicas tunc Romae habuerint Christiani. Cum enim singuli presbyteri suas regerent basilicas, si 46. fuerunt presbyteri, totidem basilicas fuisse dicendum est. Certe Optatus in lib. II. Romae 40. et amplius fuisse testatur basilicas sub tempora persecutionis Diocletiani. *Non enim*, inquit, *grex aut populus appellandi fuerant pauci, qui inter* 40. *et quod excurrit basilicas, locum ubi colligerent, non habebant.* Ubi Optatus loquitur de basilicis quae Romae erant tempore persecutionis Diocletiani, id est, annis circiter quinquaginta post epistolam Cornelii papae, non autem de basilicis quae Romae erant sua aetate, id est, anno Christi 378. ut scripsit Blondellus in apologia pag. 223. Vide Baronium ad annum Christi 57. quem frustra refellere conatur Blondellus in libro supra memorato. — 20) Ὑποδιάκονοι, ἀκόλουθοι, ἐξορκισταὶ, πυλωροὶ, primum commemorantur a Cypriano et h. l., lectores a Tertull. de praesc. 41. cf. Constit. apost. III, 11. Socrat. H. E. V, 22. Schmidt. *Handbuch der christlichen Kirchengeschichte* T. I. p. 325. T. III. p. 71 sqq. Gieseler. *Lehrbuch der K. G.* T. I. p. 212 not. b. *H.* — 21) Χήρας σὺν θλιβομένοις. Occurrit haec vox in epistola cleri Romani ad clerum Carthaginensem de secessu Cypriani: *Sive viduae, sive thlibomeni qui se exhibere non possunt, sive hi qui in carceribus sunt, sive exclusi a sedibus suis, utique habere debent qui eis ministrent.* Male vulgo editum est *clydomeni*, peiusque ab aliis emendatum *clinomeni*. Scribendum enim procul dubio est *thlibomeni*, id est, *indigentes*, ut vertit Rufinus, vel *ii qui se exhibere non possunt*, ut explicat clerus Romanus. Cyprianus in epist. 4. vocat *pauperes et indigentes qui laborant.* Possidius vero vocat *in tribulatione positos.* Sic enim scribit in vita b. August. cap. 27. *In visitationibus vero modum ab apostolis definitum tenebat, ut nonnisi pupillos, et viduas, et in tribulationibus constitutos visitaret.* Sic etiam legitur in manuscripto codice sanctae Mariae de regali monte. Iohannes Chrysostomus in homilia 67. in Matthaeum, ait ecclesiam Antiochenam sua aetate, tametsi mediocres reditus possideret, plusquam tria millia viduarum et virginum aluisse quotidie, praeter hospites, leprosos et vinctos, praeter clericos, quibus vestem ac ci-

τοῦ θεοῦ προνοίας πλοῦτός τε καὶ πληθύων ἀριθμὸς μετὰ μεγίστου καὶ ἀναριθμήτου λαοῦ, ἀπὸ τῆς τοιαύτης ἀπογνώσεώς τε καὶ ἀπαγορεύσεως ἐνέτρεψέ τε [22]) καὶ ἀνεκαλέσατο εἰς τὴν ἐκκλησίαν." Καὶ αὖθις μεθ' ἕτερα τούτοις προστίθησι ταῦτα· „φέρε δὴ ἑξῆς εἴπωμεν, τίσιν ἔργοις ἢ τίσι πολιτείαις [23]) τεθαῤῥηκὼς ἀντεποιήθη τῆς ἐπισκοπῆς· ἆρά γε διὰ τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀνεστράφθαι, καὶ πολλοὺς ἀγῶνας ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνίσασθαι, καὶ ἐν κινδύνοις πολλοῖς τε καὶ μεγάλοις ἕνεκα τῆς θεοσεβείας γεγονέναι; ἀλλ' οὐκ ἔστιν. Ὧι γε ἀφορμὴ [24]) τοῦ πιστεῦσαι γέγονεν ὁ σατανᾶς, φοιτήσας εἰς αὐτὸν καὶ οἰκήσας ἐν αὐτῷ χρόνον ἱκανόν. Ὃς βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἐπορκιστῶν, νόσῳ περιπεσὼν χαλεπῇ, καὶ ἀποθανεῖσθαι ὅσον οὐδέπω νομιζόμενος, ἐν αὐτῇ τῇ κλίνῃ ᾗ ἔκειτο, περιχυθεὶς [25]) ἔλα-

---

baria suppeditabat. — 22) Ἐνέτρεψε. [Ita Reg. Maz. Med. Sav. Steph. Stroth. *H.*] Apud Georgium Syncellum legitur ἐπέστρεψε minus recte. Codex Fuk. habet ἀνέτρεψε. — 23) Πολιτείαις novo profecto et inaudito sensu h. l. dictum est. Cum enim opponantur illae πολιτεῖαι ἔργοις Novatiani, bene vertit Strothius: *Connexionen*, qua voce vocabuli vis satis hausta videtur. Minus bene Valesius: quibus operibus et *cuiusmodi conversatione* confisus. Non solum Latinius, sed etiam plenius exprimeretur illud cum Cic. de Offic. I, 17. *consuetudines — et familiaritates, multisque cum multis res rationesque contractae. H.* — 24) Ἀφορμὴ — ἱκανὸν *Moshemius Commentt. de rebus Chr.* p. 515. ita reddenda esse accuratius et nostro quidem more, haud improbabiliter censet: *Ingens ac diuturna tristitia mentem hominis huius occupabat quam cum Christiani, quibus notus erat, a cacodaemone in animum eius immissam esse dicerent, atque si Christum profiteri vellet, abituram esse confirmarent, spe sanitatis recuperandae Christo nomen dabat.* Cf. not. 29. *H.* — 25) Περιχυθείς. Recte Rufinus *perfusum* vertit. Nam qui aegri in lecto baptizabantur, cum mergi a sacerdote non possent, aqua duntaxat perfundebantur. Itaque huiusmodi baptismus parum solemnis ac minus perfectus habebatur, quippe qui non sponte, sed mortis metu susceptus videretur ab hominibus delirio laborantibus, et nullo amplius sensu praeditis. Accedit quod, cum baptismus proprie mersionem significet, eiusmodi perfusio vix baptismus dici poterat. Quamobrem clinici (sic enim vocabantur qui eiusmodi baptismum acceperant) ad presbyterii gradum promoveri vetantur canone 12. concilii Neocaesariensis. Huiusmodi baptismum hominis in lecto decumbentis et animam agentis, luculente describit Ioannes Chrysostomus in homilia 60. ad Catechumenos Tomo II. Cyprianus tamen in epistola 76. baptismum hunc plenum ac legitimum esse censet, et clinicos nihilo inferiores esse ait iis, qui sani baptismum in ecclesia susceperunt.

βεν [26]· εἴ γε χρὴ λέγειν τὸν τοιοῦτον εἰληφέναι. Οὐ μὴν οὐδὲ τῶν λοιπῶν ἔτυχε, διαφυγὼν τὴν νόσον, ὧν χρὴ μεταλαμβάνειν κατὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας κανόνα [27], τοῦ τε σφραγισθῆναι ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου [28]. Τούτου δὲ μὴ τυχών, πῶς ἂν τοῦ ἁ-

[Vid. *Suicer.* Thes. Tom. II. p. 114 sqq., ubi sub sigla I. addi potest locus Lactant. Institt. div. III, 8, 10. Privationem doloris summum bonum putare, non plane Peripateticorum ac Stoicorum, sed *clinicorum philosophorum* est. *H.*] — 26) Τὸ βάπτισμα addit Cph. Nicephorus autem ita scripsit: ὥστ' ἀποθανεῖσθαι προσδόκιμον ὄντα, τὸ ὕδωρ αἰτῆσαι λαβεῖν. Ὁ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ κλίνῃ ᾗ ἔκειτο περιχυθὲν δῆθεν ἐβάπτιζεν. Zimmermannus recepit βάπτισμα, uncis tamen inclusum. *H.* — 27) Κατὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας κανόνα. Qui in lecto decumbentes baptismum acceperant, postquam ex morbo convaluissent, episcopum adire necesse habebant, ut ea quae ipsorum baptismo defuerant, suppleret. Vetus auctor de haereticis non rebaptizandis, quem nuper una cum Cypriano edidit Nic. Rigaltius: *Aut si a minore clero per necessitatem traditum fuerit baptisma, eventum exspectemus, ut aut suppleatur a nobis, aut a domino supplendum reservetur.* Novatianus itaque hic arguitur a Cornelio, quod cum urgente morbi necessitate in lecto baptizatus fuisset ab exorcistis qui illum curabant (hoc enim indicant verba eius epistolae), postea recuperata valetudine non adiisset episcopum, ut reliqua baptismi solemnia suppleret, quod ecclesiastica regula praecipiebat. Certe in canone 47. concilii Laodiceni id diserte praecipitur. [Ad quem locum et ad can. 12. concilii Neosaesareensis vid. *Beveregius.* *H.*] et in capite tricesimo octavo concilii Eliberitani. — 28) Τοῦ τε σφραγισθῆναι ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου. Rufinus haec verba de *signaculo chrismatis* interpretatus est. Ego impositionem manuum intelligo, qua episcopi spiritum sanctum baptizatis conferebant, quod sequentia manifeste declarant. Subdit enim Cornelius: τούτου δὲ μὴ τυχών, πῶς ἂν τοῦ ἁγίου πνεύματος ἔτυχε; Quamquam in manuscriptis codicibus Maz. Med. et Fuk. legitur τούτων δὲ μὴ τυχών. Interpretationem nostram confirmat Cyprianus ad Iubaianum his verbis: *Quod nunc quoque apud nos geritur, ut qui in ecclesia baptizantur, praepositis ecclesiae offerantur, et per nostram orationem et manus impositionem spiritum sanctum consequantur, et signaculo dominico consummentur.* Σφραγίζειν proprie est *consignare.* Consignare autem et manum imponere idem est, ut docet epistola Innocentii ad Decentium cap. 3. et 6. Idem confirmat Marcus in vita Porphyrii Gazensis episcopi, cuius locum inferius adducemus. Ambrosius seu quis alius auctor est eorum librorum, in caput 4. epistolae Pauli ad Ephesios: *Denique apud Aegyptum presbyteri consignant, si praesens non fuerit episcopus.* Eadem habet auctor quaestionum veteris et novi testamenti inter Augustini opera editus, quaestione 101. *Nam in Alexandria et per totam Aegyptum, si desit episcopus, consecrat presbyter.* Scribe *consignat presbyter,* ut in supra citato Ambrosii loco. Vetus inscriptio quam refert Baronius ad a. C. 367.

γίου πνεύματος ἔτυχε;" Καὶ πάλιν μετὰ βραχέα φησίν· „ὁ διὰ δειλίαν καὶ φιλοζωΐαν ἐν τῷ καιρῷ τῆς διώξεως πρεσβύτερος εἶναι ἑαυτὸν ἀρνησάμενος. Ἀξιούμενος γὰρ καὶ παρακαλούμενος ὑπὸ τῶν διακόνων, ἵν' ἐξελθὼν τοῦ οἰκίσκου ἐν ᾧ καθεῖρξεν ἑαυτὸν, βοηθήσῃ τοῖς ἀδελφοῖς [29]) ὅσα θέμις καὶ ὅσα δυνατὸν

Picentiae legitimae Neophytae die 5. Cal. Sept. consignatae a Liberio papa etc. [Accedit ad sententiam Valesii recte *Suicer.* Thes. T. II. p. 1196. I. s. v. σφραγίζω. cf. ibid. p. 1534 — 1536. s. v. χρίσμα et quae monui ad Euseb. H. E. III, 23 not. 7. *Neander. Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums* Tom. II. p. 270. *H.*] Porro haec baptizatorum consignatio, interdum fiebat cum chrismate, quoties scilicet aliquis urgente morbi necessitate baptizatus fuerat a minoribus clericis; nec chrismatus. Tunc enim episcopus qui baptismi solemnia postmodum supplebat, chrismare simul et manus imponere necesse habebat. Qui vero perfectum baptismum acceperant, iis manus tantum imponebatur ab episcopo sine chrismatione, ut docet canon Arausicanus. Quo pertinet vetus epigramma apud Gruterum pag. 1177. de Marea:

Tuque sacerdotes docuisti chrismate sancto
Tangere bis nullum iudice posse deo.

Porro ut ad Novatiani baptismum redeamus, hinc manasse mihi videtur mos Novatianorum, qui in baptismo sacrum chrisma non adhibebant teste Theodoreto in lib. III. haeret. fabularum, eo quod scilicet auctor ipsorum Novatianus baptismum sine chrismatione accepisset. — 29) Βοηθήσῃ τοῖς ἀδελφοῖς. Post has voces in codicibus nostris Maz. Med. Fuk. et Saviliano, et apud Syncellum haec adduntur: ὅσα θέμις καὶ ὅσα δυνατὸν πρεσβυτέρῳ, κινδυνεύουσιν ἀδελφοῖς καὶ ἐπικουρίας δεομένοις βοηθεῖν. Quae Rufinus legisse videtur in suo codice. Vertit enim: *Scribit etiam de ipso, quod persecutionis tempore, cum in cellula quadam lateret, et a diaconis, ut moris est, subvenire in exitu catechumenis rogaretur*, etc. Paulo ante ubi legebatur ἐξελθὼν τοῦ οἴκου, restituimus οἰκίσκου, auctoribus iisdem codicibus et Georgio Syncello. Rufinus *cellulam* vertit. [Dignissima est, quae conferatur, de h. l. disputatio *Moshemii* l. l. p. 514 — 517. qua V. D. ostendere studuit primum, Novatianum ideo sese adiunxisse Christianis, quia gravi melancholia, in quam inciderat, ab iis sanari posse sese sperabat (cf. supra verba ἀκοινωνησίαν καὶ λυκοφιλίαν, quibus interprete Val. *abhorrens ab omni societate feritas et lupina quaedam amicitia* Novatiani fuisse dicitur et verba: ἀφορμὴ τοῦ πιστεῦσαι — — ἱκανὸν), deinde ideo noluisse ex morbo recreatum accedere ad episcopum confirmationis causa, quin animus eius fluctuarit inter philosophiam cui operam dederat, et Christianam religionem, unde ad philosophiam etiam se reverti velle exorta persecutione Deciana diceret, denique Fabianum reluctante universo sacerdotum ordine et magna plebis parte tamen

πρεσβυτέρῳ, κινδυνεύουσιν ἀδελφοῖς καὶ ἐπικουρίας δεομένοις βοηθεῖν, τοσοῦτον ἀπέσχε τοῦ πειθαρχῆσαι παρακαλοῦσι τοῖς διακόνοις, ὡς καὶ χαλεπαίνοντα ἀπιέναι καὶ ἀπαλλάττεσθαι· μὴ γὰρ ἔτι βούλεσθαι πρεσβύτερος εἶναί ἔφη. Ἑτέρας γὰρ εἶναι φιλοσοφίας ἐραστής.“ Ὑπερβὰς δ' ὀλίγα, τούτοις πάλιν ἐπιφέρει λέγων· „καταλιπὼν γὰρ ὁ λαμπρὸς οὗτος τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ, ἐν ᾗ πιστεύσας κατηξιώθη τοῦ πρεσβυτερίου [30]) κατὰ χάριν τοῦ ἐπισκόπου τοῦ ἐπιθέντος αὐτῷ χεῖρας εἰς πρεσβυτερίου κλῆρον· ὃς διακωλυόμενος ὑπὸ παντὸς τοῦ κλήρου [31]),

inter presbyteros suos cooptasse Novatianum, propterea quod episcopus metuebat, ne ad priscas sordes iste reverteretur. *H.*] — 30) *Πιστεύσας κατηξιώθη τοῦ πρεσβυτερίου.* Hinc apparet, Novatianum prono gradu presbyterum fuisse ordinatum, omissis diaconatus et subdiaconatus ordinibus; qui mos tum fuit in ecclesia, ut docet exemplum Origenis, Paulini Nolani et aliorum. Nota sunt etiam exempla Ambrosii Mediolanensis et Nectarii Constantinopolitani, qui ex neophytis ordinati sunt episcopi. — 31) *Ὑπὸ παντὸς τοῦ κλήρου καὶ λαϊκῶν διακωλυόμενος.* Presbyteri olim ab episcopo ordinari non poterant sine consensu cleri et populi. Ac de populi quidem suffragio in electione presbyterorum, testantur patres concilii Nicaeni in epistola synodica ad episcopos Aegypti, ubi de clericis qui se a Meletii schismate puros atque integros servaverant, ita praecipiunt: *Εἰ δὲ τινὰ ποτε συμβαίη ἀναπαύσασθαι τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τηνικαῦτα συναναβαίνειν εἰς τὴν τιμὴν τοῦ τετελευτηκότος τοὺς ἄρτι προσληφθέντας, μόνον εἰ ἄξιοι φαίνοιντο, καὶ ὁ λαὸς αἱροῖτο συνεπιψηφίζοντος αὐτοῖς καὶ ἐπισφραγίζοντος τοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπισκόπου.* Quae verba Sazomenus de clericis intellexit, cum tamen de episcopis potius accipienda esse videantur. Nam cum patres synodi Nicaenae contemplatione pacis statuissent, ut episcopi a Meletio schismatico ordinati in suo gradu remanerent, sed sine ulla functione episcopalis officii, nunc praecipiunt, ut si forte catholicus episcopus ab Alexandrinae urbis episcopo ordinatus obierit, tum Meletianus qui a synodo sub ea conditione quam dixi susceptus est, in locum mortui succedat, dummodo plebs eum elegerit, et episcopus Alexandrinus electionem eius confirmaverit. Sed et ex aliis locis eiusdem epistolae satis colligitur, necessarium fuisse populi suffragium in ordinatione clericorom. Vetant enim eadem epistola sanctissimi patres, ne episcopis qui Meletio adhaeserant, ius fasque sit proponendi nomina eorum qui ad ecclesiasticos ordines sunt promovendi, sed solis catholicae ecclesiae episcopis, qui ab omni schismate integri semper fuissent, illud competere pronuntiant. Pontifices quippe annuntiabant populo nomina eorum qui ordinandi essent presbyteri vel diaconi, ut si quis forte haberet quod ordinandis obiiceret, illud palam testaretur, sicut legitur in sacramentario Gregorii magni. Quam in rem singularis est locus b. Chrysostomi in homilia 18. in epistolam 2. ad Corinthios.

ἀλλὰ καὶ λαϊκῶν πολλῶν, ἐπεὶ μὴ ἐξὸν ἦν τὸν ἐπὶ κλίνης διὰ νόσον περιχυθέντα, ὥσπερ καὶ οὗτος, εἰς κλῆρον τινὰ γενέσθαι [32]), ἠξίωσε συγχωρηθῆναι αὐτῷ τοῦτον μόνον χειροτο-

---

Audi, inquit, quemadmodum apostolorum tempore, ipsi persaepe eos quibus praeerant, consiliorum suorum socios adhibebant. Nam et cum septem diaconos crearent, ad plebem prius retulerunt, et cum Matthiam eligerent, de ea re cum omnibus qui tunc aderant tam viris quam mulieribus Petrus agitavit. Neque enim hoc imperium, in praesidentium fastu et arrogantia, nec in subiacentium servili quadam demissione consistit, sed spirituale est, hoc praecipue excellens, quod pro vestrae salutis cura plures labores suscipiat, non autem quod plus honoris requirat. Omnes enim tanquam domum unam, ecclesiam habitare, omnes ut unum corpus affectos esse convenit. Denique adeo necessarium fuit plebis suffragium in electione presbyterorum, ut saepenumero in ecclesia plebs tumultuosis vociferationibus presbyterum aliquem fieri postularet et cogeret. Quod quidem Barcinone sibi evenisse, testatur Paulinus in epistola sexta ad Severum. Idem de Piniano Albinae filio refert Augustinus in epist. 225. ad Albinam. Iam vero cleri quoque consensum ad hoc fuisse necessarium, docet vetus auctor quaestionum veteris et novi testamenti cap. 101, ubi scribit, presbyterum qui ordinandus est, perduci a diacono et offerri episcopo, et sub testimonio diaconi ordinari. *Sed testimonio*, inquit, *diaconi fit presbyter*. Et paulo post: *Perducuntur enim qui ordinandi sunt, ut dum lateri eorum septi sunt, honore digni videantur. Fateor facti eorum esse, sed quasi officialis. Ab episcopo enim mittitur ut obsequium praebeat ordinando.* Totum vero hunc ritum optime descriptum habemus in sacramentario Gregorii magni pag. 236. ad quem locum vide quae notavit *Hugo Menardus* vir doctissimus. — 32) Εἰς κλῆρόν τινα γενέσθαι. Κλῆρος ordinem seu gradum significat ministerii ecclesiastici. Ita κλῆρον πρεσβυτερίου paulo ante Cornelius dixit, et κλῆρον ἐπισκοπῆς non semel vocat Eusebius et Irenaeus. Epiphanius in haeresi Meletianorum: οἱ δὲ ἀπὸ κληρικῶν ὑπάρχοντες διαφόρου κλήρου, πρεσβυτερίου τε καὶ διακονίας καὶ ἄλλων. Tertullianus *sortem* vocat. Sic enim in libro de virginibus velandis: *Non permittitur mulieri in ecclesia loqui, sed nec docere, nec tinguere, nec offerre, nec ullius virilis muneris, nedum sacerdotalis officii sortem sibi vendicare.* Itaque hoc loco εἰς κλῆρόν τινα id est, *in quocumque clero*. Sic certe loquitur vetus auctor de haereticis non rebaptizandis: *Quod cum nullum sanae mentis fidelium tenere, vel maxime nullum omnino in quocumque clero constitutum, ac multo magis episcoporum audere deceat.* Rursus in eodem libro: *Immo magis hoc nomine etiam oneratur, licet fuerit antea fidelissimus, aut in clero aliquo constitutus.* Idem scriptor clerum distinguit in maiorem et minorem. Et minorem quidem clerum appellat diaconos et reliquos inferiores ordines, ut cum dicit pag. 129. *Aut si dicis huiusmodi hominem salvum non posse fieri, omnibus episcopis salutem adimimus, quos ita periculis quam certis-*

νῆσαι." Εἶτ' ἄλλό τι τούτοις χείριστον προστίθησι τῶν τοῦ ἀνδρὸς ἀτοπημάτων, λέγων οὕτως· „ποιήσας γὰρ τὰς προσφορὰς, καὶ διανέμων ἑκάστῳ τὸ μέρος, καὶ ἐπιδιδοὺς τοῦτο 33), ὀμνύειν, ἀντὶ τοῦ εὐλογεῖν, τοὺς ταλαιπώρους ἀνθρώπους ἀναγκάζει, κατέχων ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶ τὰς τοῦ λαβόντος, καὶ μὴ ἀφεὶς ἔστ' ἂν ὀμνύοντες εἴπωσι ταῦτα· τοῖς γὰρ ἐκείνου χρήσομαι λόγοις· ὄμοσόν μοι κατὰ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος

---

simis adstringis, ut hominibus omnibus qui sub cura eorum agunt, et hac atque illac dispersis regionibus infirmantur, per semetipsos subvenire deberent, quia ceteri homines minoris cleri iis qui periclitantur, hoc idem praestare non possunt. Et multo clarius pag. 184. *Et ideo cum salus nostra in baptismate spiritus, quod plerumque cum baptismate aquae coniunctum est, sit constituta, si quidem per nos baptisma tradetur, integre et solemniter et per omnia quae scripta sunt adsignetur, atque sine ulla ullius rei separatione tradatur, aut si a minore clero per necessitatem traditum fuerit, eventum exspectemus,* etc. ubi vides, presbyteros ab hominibus minoris cleri aperte distingui. Ait enim, minoris cleri homines ingruente tantum necessitate baptisma conferre, quod presbyteris nequaquam convenit. — 33) *Καὶ ἐπιδιδοὺς τοῦτο.* Proprium erat presbyteri officium, eucharistiam et calicem fidelibus in manus tradere, idque ἐπιδοῦναι proprie dicebatur. Chrysostomus homilia 46. in Matthaeum: *οὐχ ὁρᾷς ὅτι τῷ ἱερεῖ μόνῳ θέμις τὸ τοῦ αἵματος ἐπιδιδόναι ποτήριον.* Id est, non vides qualiter soli sacerdoti licet calicem dominici sanguinis praebere. Ex quo ita argumentatur Chrysostomus. Tu ergo sacerdos es, cum panem et calicem praebes pauperi. In quibusdam tamen ecclesiis diaconi eucharistiam populo dividebant. Idque innuere videtur auctor quaestionum veteris et novi testamenti cap. 101. his verbis: *Diaconi ergo ordo est accipere a sacerdote, et sic dare plebi.* Hieronymus, seu quis alius, in libro de septem gradibus ecclesiae: *Sicut in sacerdote consecratio, ita in ministro est sacramenti dispensatio. Ille oblata sanctificat, iste sanctificata dispensat.* Et ante omnes Iustinus M. in apologia, cuius locum iam supra citavi. Cedrenus ad annum 18. Constantis: *σκανδαλιζόμενος γὰρ εἰς αὐτὸν, ἔκειρε πρότερον αὐτὸν διὰ Παύλου πατριάρχου διάκονον, ὃς καὶ μετέδωκε τῷ βασιλεῖ τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἐν ἁγίῳ ποτηρίῳ.* Tandem vero postquam diaconi laicis eucharistiam praebere desierunt, concessum illis est, ut vinum laicis post communionem praeberent, idque colligimus ex vita Alcuini, de quo vetus scriptor ita tradit: *nec non cum post communionem corporis Christi et sanguinis manu propria eis misceret, idem Ludovicus, humilitate clarissimus prae omnibus, patri sancto se inclinans eius osculatus est manum.* [Cf. Suicer. Tom. I. p. 1248. I. s. v. εὐλογία. *H.*] Et in concilio Arelatensi 2. cap. 15. cavetur ut diaconus praesente presbytero corpus Christi fidelibus tradere non praesumat. [Cf. Neander. *Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums* Tom. II. p.

τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μηδέποτέ με καταλιπεῖν καὶ ἐπιστρέψαι πρὸς Κορνήλιον. Καὶ ὁ ἄθλιος ἄνθρωπος οὐ πρό-

---

158. 320 not. 22. *H.*] — 34) *Αὐτῷ καταράσεται.* Hunc locum non intellexerunt interpretes. Nam Musculus quidem ita vertit: *Et miser homo non degustavit, nisi primum se illi devovisset.* Christophorsonus vero quasi Musculi insistens vestigiis, vertit hoc modo: *Atque infelix non ante degustavit, quam ita se illi devovisset.* Quasi vox *αὐτῷ* referretur ad Novatianum. Ego *ἑαυτῷ* malim legere cum Georgio Syncello, apud quem totus hic locus ita scribitur: *καὶ ὁ ἄθλιος ἄνθρωπος οὐ πρότερον γεύεται, εἰ μὴ πρότερον ἑαυτῷ καταράσαιτο.* Id est: *Atque ille miser non prius gustare sinitur, quam semetipse diris devoverit.* Quippe omne iusiurandum adiunctam habet imprecationem. Quae licet in hoc sacramento quo Novatianus homines miseros adigebat, diserte expressa non sit, tacite tamen subintelligitur, ut notavi ad Amm. Marcellinum. [Valesium secutus est Strothius. Vertit enim: *als bis er sich selbst verwünscht hat.* Idem in Graeca editione ad h. l. not. 61, „*ἑαυτῷ*, inquit, *Syncell. quod probat Valesius, ac profecto nobis magis placet.*" Equidem tamen nescio an paulo inconsultius Musculum et Cph. haud intellexisse huius loci sententiam, scripserit Valesius. Satis enim apparet, illam lectionem *ἑαυτῷ* quam Syncellus dedit, esse longe faciliorem quam *αὐτῷ*, quod si retulerimus ad Novatianum, ad *καταράσαιτο* supplendum *ἑαυτῷ* ita ut illud *αὐτῷ* dativus quem dicunt, commodi esse putetur, hoc *ἑαυτῷ* regatur a verbo *καταρᾶσθαι*, unde ipse ille, quem expresserunt Musculus et Cph., sensus existit: *nisi antea in illius gratiam sibimet ipsi diras esset imprecatus.* Cf. Hom. Iliad. I, 600. *τίμησόν μ ο ι υἱόν κ. λ.* Odyss. II, 305. *ἀλλά μ ο ι ἐσθιέμεν καὶ πινέμεν* ut recte dedit pro vulgato *μάλ'* ex codd. Wolfius. Schol. ad Sophocl. Aiac. v. 1070. *Μενέλαος, ᾧ δὴ τόνδε πλοῦν ἐστείλαμεν· ἀ ν τ ὶ τ ο ῦ, δ ι' ὄ ν τ ι ν α.* Quamquam fateor illam Musculi et Cph. interpretationem haud exigua laborare duritie propterea quod si illud *αὐτῷ* dativus commodi esse credatur, alterum *ἑαυτῷ* vix possit omissum esse, quamvis autem positum esset, tamen vel *αὐτῷ ἑαυτῷ* aliter accipi queat (cf. *Matthiae ausführl. Grammatik* p. 868. 6.), ut taceam *αὐτῷ* deinde ad satis remotum Novatianum pertinere, quia illud haud infrequens est. Cf. VI, 5. not. 4. Nihilominus neque ad Valesii et Strothii sententiam quisquam potest accedere nisi qui aut pro *αὐτῷ* legat *ἑαυτῷ* cum Zimmerm., aut *αὐτῷ* pro *αὐτῷ* h. l. scriptum putet (cf. *Dorville* ad Charit. p. 224. *Matthiae* l. l. p. 278. n. 3.), aut denique ipsum *αὐτῷ* scribendum censeat. *Cf.* Coloss. I, 20. 22. II, 15. *Irmisch.* ad Herodian. I, 2, 2. 5. I, 4, 17. I, 8, 4. I, 10, 6. I, 11, 8. Sed restat tertia loci explicatio, quam equidem illis omnibus praeferendam duco. Neque enim Valesii et Strothii, ut ex iis quae monui, intelligetur, suis difficultatibus libera. Accedit quod *αὐτῷ* tuentur non solum omnes libri sed ipse Nicephorus, qui *ἐκείνῳ* scripsit, unde ipso Strothio l. l. teste *eum legisse αὐτῷ apparet.* Itaque *αὐτῷ* equidem unice verum et ad nihil nisi praece-

τερον γεύεται, εἰ μὴ πρότερον αὐτῷ καταράσεται [34]). Καὶ ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν [35]) λαμβάνοντα τὸν ἄρτον ἐκεῖνον, τὸ ἀμὴν, οὐκέτι

---

dens Κορνήλιον referendum duco. Scribere enim Cornelius recte poterat αὐτῷ de semet ipso cum illa καὶ ὁ ἄθλιος — καταράσεται nonnisi ex sententia et iudicio Novatiani proponat ita: et miser ille homo non ante coena sacra frui poterit propter iusiurandum vi ipsi expressum, nisi ante *illi Cornelio* diras imprecabitur. Ita omnia expedita esse existimo, et illud unum addendum, fortiora illa εἰ μὴ-καταράσεται scripsisse Cornelium cum tamen simpliciter Novatianus iuberet illos iurare se nunquam ad Cornelii partes esse transituros, quia sane illud καταρᾶσθαι si non verbis certe reapse non poterat non cum hoc esse coniunctum, et quia probabiliter aliquam oppositionem verborum εὐλογεῖν et καταρᾶσθαι vellet efficere. *H.*] Porro in quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. et Savilíano legitur etiam καταράσαιτο, perinde ac apud Syncellum. [Καταράσαιτο dederunt etiam Grut. Val. Stroth. Zimmerm. Sed equidem non potui non restituere h. l. lectionem Reg. et Steph. καταράσεται, quae sola rei rationi convenit, et facile in καταράσαιτο mutari potuit. Indicare enim haud dubie debebat Cornelius et ipse voluit necessarium nexum inter ea quae consequebantur et inter conditionem intercedentem, qua in causa ipsi veteres solent εἰ cum Futuro vel Indicativo Praesentis coniungere. Vid. *Schäfer.* ad Dion. H. de comp. verb. p. 218 sq. p. 230 sq. *Matthiae ausführl. griech. Gramm.* p. [illegible] not. cf. Iacob. II, 11. Irenaeus apud Eus. H. E. V, 7. p. 50. εἰ—[illegible]νωσιν, — ἐπιδείξομεν. *H.*] — 35) Ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν τὸ ἀμήν. Hoc est quod paulo ante dixit Cornelius ἀντὶ τοῦ εὐλογεῖν. [Minime vero. Neque enim verba illa praecedentia ἀντὶ τοῦ εὐλογεῖν ad laicos pertinent λαμβάνοντας τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον imo ad Novatianum qui ηὐλόγησα i. e. ut ipse Valesius paulo post dicit: ut alii panem et vinum consecrabat respondentibus laicis ad illam consecrationem amen. Neque satis recte vertit Valesius supra: καὶ ἐπιδοὺς ἀναγκάζει *dum eam tradit miseros homines benedictionis loco iurare cogit.* Quasi vero laici benedictionem fecissent! Imo recte Strothius interpretatur: *Wenn er das Abendmahl hält, und einem Jeden sein Theil austheilt, und in die Hände giebt, so zwingt er die armen Leute, statt dass er ihnen die Benediction ertheilen sollte* etc. De diversa autem diverso tempore usitata significatione verborum ἁγιάζειν s. εὐλογεῖν s. εὐχαριστεῖν *consecrare s. benedicere*, ἁγιασμὸς s. εὐλογία s. εὐχαριστία vide quae accurate et subtiliter more suo disputavit *Ernesti Antimuratorius* p. 24 — 30. Supra εὐλογεῖν ita esse *consecrare, ut vim divinitus h. e. praecepto ac promisso divino, rei* (ergo κοινωνίᾳ) *additum* significet (ibid. p. 24.), haud abrogata tamen antiquiori verbi potestate, qua in laudibus divinis et precibus εὐλογία erat (ibid. p. 25. 29.), facile patebit. *H.*] Fideles enim cum eucharistiam de manu sacerdotis acciperent, postquam presbyter inter tradendum dixerat *corpus domini*, respondere solebant *amen*, ut testatur b. Ambrosius in lib. IV. de sacramentis c. 5.

ἀνήξω πρὸς Κορνήλιον, λέγει." Καὶ μεθ' ἕτερα πάλιν ταῦτα φησίν· „ἤδη δὲ ἴσθι γεγυμνῶσθαι καὶ ἔρημον γεγονέναι, καταλιμπανόντων αὐτὸν καθ' ἡμέραν ἑκάστην τῶν ἀδελφῶν, καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐπανερχομένων. Ὃν καὶ Μωσῆς ὁ μακάριος[36]) μάρτυς, ὁ παρ' ἡμῖν ἔναγχος μαρτυρήσας καλήν τινα καὶ θαυμαστὴν μαρτυρίαν, ἔτι ὢν ἐν κόσμῳ, κατιδὼν αὐτοῦ τὴν θρασύτητα καὶ τὴν ἀπόνοιαν, ἀκοινώνητον ἐποίησε[37]) σὺν τοῖς

Ergo non otiose cum accipis, tu dicis amen, iam in spiritu confitens quod accipias corpus Christi. Dicit tibi sacerdos, corpus Christi. Et tu dicis amen, id est, verum. Hieronymus ad Pammachium, adversus errores Ioannis Hierosolymitani: *qua conscientia ad eucharistiam Christi accedam, et respondebo amen, cum de caritate dubitem porrigentis?* Cyrillus Hierosolymitanus in catechesi ultima: καὶ κοιλάνας τὴν παλάμην, δέχου τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἐπιλέγων τὸ, ἀμήν. Augustinus in libro XII. contra Faustum cap. 10. *Habet enim magnam vocem Christi sanguis in terra, cum eo accepto ab omnibus respondetur amen.* Saepius autem fideles inter missarum solemnia dicebant *amen.* Nam et cum sacerdos panem, et vinum consecraret, respondebant *amen,* ut pluribus dicetur infra ad caput 9. lib. VII. et post lectionem evangelii et prophetarum, amen dicere seque ipsos signare consueverant, teste Augustino in epistola 166. [Cf. infra cap. 9. *Augusti Denkwürdigkeiten aus der christl. Archäol.* Tom. V. p. 202. — 208. Tom. VIII. [illegible]95. *H.*] — 36) Ὃν καὶ Μωσῆς ὁ μακάριος. De hoc Moyse Romanae urbis presbytero Cyprianus in epistolis loquitur saepius. Hic post passionem Fabiani Rom. urbis episcopi Decio 2. et Grato Coss. anno Christi 250. comprehensus est una cum Maximo presbytero et Nicostrato diacono, et coniectus in carcerem, ibi defunctus est, cum mansisset in carcere menses 11. dies 11. ut legitur in veteri libro de pontificibus Romanis. Quod confirmat etiam Cyprianus in epistola 15. ad Moysem et Maximum presbyteros et ceteros confessores, ubi inter cetera haec dicit: *Eant nunc magistratus, et consules sive proconsules annuae dignitatis insignibus et duodecim fascibus glorientur. Ecce dignitas caelestis in vobis honoris annui claritate signata est, et iam vertentis anni volubilem circulum victricis gloriae diuturnitate transgressa est.* — 37) Ἀκοινώνητον ἐποίησε. Musculus vertit: *excommunicavit.* Christophorsonus vero: *Fidelium societate et communione interdixit,* quod idem est. Ego vero hanc interpretationem probare non possum. Neque enim Moyses presbyter ius habuit excommunicandi presbyteros collegas suos, sed quod unum potuit, se a communione illorum separavit, cum scilicet illi videndi eius causa venirent in carcerem. Solent porro antiqui scriptores ita loqui de sacerdotibus qui ab aliorum communicatione abstinent, quasi ipsi eos a communione sua separent. Paulinus presbyter in vita b. Ambrosii: *Ipsum vero Maximum a communionis consortio segregavit, admonens ut effusi sanguinis domini sui ageret poenitentiam.* Qui Paulini locus ita intelligen-

πέντε πρεσβυτέροις [38]) *τοῖς ἅμα αὐτῷ ἀποσχίσασιν ἑαυτοὺς τῆς ἐκκλησίας.*" *Καὶ ἐπὶ τέλει δὲ τῆς ἐπιστολῆς, τῶν ἐπὶ Ῥώμης*

---

dus est ut dixi. Neque enim Ambrosius Maximum imperatorem a communione totius ecclesiae seiunxit, cum nullum ius in eum haberet, sed tantum a Maximi et episcoporum eius communione abstinuit, ut ipse testatur in relatione sua ad Valentinianum. Vide quae supra notavi de privata communione et excommunicatione. Ceterum quod hic scribit Cornelius de Novatiano Moysis praeiudicio condemnato, id a Moyse paulo ante obitum mihi factum videtur. Nam initio quidem Moyses confessor cum Novatiano communicabat. Et cum clerus Romanus epistolam illam ad Cyprianum scripsit quae inter Cypriani epistolas prima ac tricesima numeratur, adhuc Moyses pacem cum Novatiano servabat. Ambo enim illi epistolae subscripserunt. Quin etiam Novatianus ipse epistolam eam composuerat, sicut testatur Cyprianus in epistola ad Antonianum. Ex qua ingenium et eloquentiam Novatiani obiter licet cognoscere. Est enim epistola illa, ut fatendum est, elegantissima. Scripta est autem, cum iam Moyses annum in carcere exegisset, quod ex Cypriani epistolis ad Moysem prius datis aperte colligitur. — 38) *Σὺν τοῖς πέντε πρεσβυτέροις.* Quinam fuerint quinque illi presbyteri qui cum Novatiano schisma fecerant, mihi quidem incompertum est. Neque enim puto esse Maximum presbyterum et confessorem, qui cum Urbano, Sidonio ac Nicostrato ac reliquis confessoribus a Novatiano deceptus, eius partes aliquamdiu fovit. Quippe Maximus et reliqui confessores, mortuo demum Moyse Novatiani partibus sese adiunxerunt, ut testatur vetus auctor de pontificibus Rom. *Eo tempore*, inquit, *supervenit Novatus ex Africa, et separavit ab ecclesia Novatianum et quosdam confessores, postquam Moyses in carcere defunctus est.* Novatianus quidem ante Moysis obitum qui contigit mense Februario, Decio 3. et Etrusco Coss. se ab ecclesia seiunxerat, sed confessores nonnisi Moyse mortuo ad Novatiani partes transierunt. Tanta vis atque auctoritas in Moyse erat. Idque certe innuit Cyprianus in epist. 51. his verbis: *Postea quam vos de carcere prodeuntes schismaticus et haereticus error excepit, sic res erat quasi gloria vestra in carcere remansisset.* Atqui constat confessores, nonnisi mortuo Moyse, ex carcere dimissos fuisse. Cur enim ipsi potius dimissi fuissent quam Moyses? Post mortem igitur Moysis Novatianum secuti sunt. Quare non assentior Baronio, qui ad annum Christi 254. numero 66. ait confessores adhuc in carcere positos, Novatiano adversus Cornelium favisse. Sed neque illud libens Baronio concesserim, quod idem scribit, Moysem scilicet presbyterum Cornelio favisse adversus Novatianum. Mihi enim videtur Moyses paulo ante ordinationem Cornelii e vivis abiisse. Quippe Cornelius anno Christi 251. Decio Augusto 3. et Decio Caesare Coss. mense Aprili iuxta Baronii sententiam, factus est episcopus, M[illegible] vero mense Februario eiusdem anni e vita discesserat, cum an[illegible] in carcere permansisset ut supra observavi. Porro ex quinque

παραγενομένων ἐπισκόπων, τῆς τε τοῦ Νοουάτου κατεγνωκότων ἀβελτηρίας, κατάλογον πεποίηται, ὁμοῦ τά τε ὀνόματα, καὶ ἧς ὁ καθεὶς [39]) αὐτῶν προηγεῖτο παροικίας, ἐπισημηνάμενος. Τῶν τε μὴ παραγενομένων μὲν ἐπὶ τῆς Ῥώμης, συνευδοκησάντων δὲ διὰ γραμμάτων τῇ τῶν προειρημένων ψήφῳ, τὰς προσηγορίας ὁμοῦ καὶ τὰς πόλεις ὅθεν ἕκαστος ὁρμώμενος ἐπέστελλε, μνημονεύει. Ταῦτα μὲν ὁ Κορνήλιος Φαβίῳ Ἀντιοχείας ἐπισκόπῳ δηλῶν ἔγραφε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ.

Περὶ Σαραπίωνος ἱστορία Διονυσίου.

(Nic. H. E. VI, 6.)

Τῷ δ᾽ αὐτῷ τούτῳ Φαβίῳ ὑποκατακλινομένῳ πως τῷ σχίσματι, καὶ Διονύσιος ὁ κατ᾽ Ἀλεξάνδρειαν ἐπιστείλας, πολλά τε ἄλλα περὶ μετανοίας ἐν τοῖς πρὸς αὐτὸν γράμμασι διελθὼν; τῶν τε κατ᾽ Ἀλεξάνδρειαν ἔναγχος τότε μαρτυρησάντων τοὺς ἀγῶνας διϊὼν, μετὰ τῆς ἄλλης ἱστορίας, πρᾶγμά τι μεστὸν θαύματος διηγεῖται. Ὃ καὶ αὐτὸ ἀναγκαῖον τῇδε παραδοῦναι τῇ γραφῇ, οὕτως ἔχον· „ἓν δέ σοι τοῦτο παράδειγμα παρ᾽ ἡμῖν συμβεβηκὸς ἐκθήσομαι. Σαραπίων [1]) τὶς ἦν παρ᾽ ἡμῖν πιστὸς γέρων, ἀμέμπτως μὲν τὸν πολὺν διαβιώσας χρόνον, ἐν δὲ τῷ πειρασμῷ πεσών. Οὗτος πολλάκις ἐδεῖτο, καὶ οὐδεὶς προσεῖχεν [2])

---

sbyteris qui cum Novatiano ab ecclesia se segregaverant, unus fuisse videtur Maximus presbyter, Maximo illo confessori cognominis, quem Novatianus legatum postea misit in Africam. — 39) *Καθεὶς* vid. X, 4 n. 5. *H.*

Cap. XLIV. 1) *Σαραπίων*. Non confundendus hic est cum eo, de quo cap. 12. egit Eusebius. *H.* — 2) *Οὐδεὶς προσεῖχεν αὐτῷ.* Id est, *nemo nec de clero nec populo, eius precibus flectebatur, ut veniam illi dandam pacemque indulgendam esse censeret.* Nam et populi suffragium ad id erat necessarium, ut aliquis lapsus aut ob aliud crimen ab ecclesiae communione separatus, in ecclesiam reciperetur. Atque interdum episcopus ipse plebem rogabat, ut petenti pacem et communionem concedi

αὐτῷ, καὶ γὰρ ἐπεθύχει· ἐν νόσῳ δὲ γενόμενος, τριῶν ἑξῆς ἡμερῶν ἄφωνος καὶ ἀναίσθητος διετέλεσε. Βραχὺ δὲ ἀνασφήλας τῇ τετάρτῃ, προσεκαλέσατο τὸν θυγατριδοῦν· καὶ μέχρι τίνος, φησὶν, ὦ τέκνον, με κατέχετε; δέομαι, σπεύσατε, καί με θᾶττον ἀπολύσατε, τῶν πρεσβυτέρων 3) μοί τινα κάλεσον. Καὶ

---

pateretur, quemadmodum docet Cyprianus in epist. 55. ad Cornelium. Et Tertullian. de pudicit. cap. 13. Saepius autem plebs ipsa apud episcopum intercedebat, ut poenitentes ad communionem admitterentur. Cuius rei insigne habemus exemplum in epistola Cornelii papae ad Fabianum Antiochenum, de episcopo illo qui Novatianum ordinaverat: ᾧ καὶ αὐτῷ ἐκοινωνήσαμεν ὡς λαϊκῷ, περὶ αὐτοῦ δεηθέντος παντὸς τοῦ παρόντος λαοῦ. Cyprianus in epistola 59. *Quae res nos satis movit, recessum esse a decreti nostri auctoritate, ut ante legitimum et plenum tempus satisfactionis, et sine petitu et conscientia plebis, nulla infirmitate urgente ac necessitate cogente, pax ei concederetur.* Cornelius in epistola ad Cyprianum: *Ceteros cum ingenti populi suffragio recepimus.* — 3) Τῶν πρεσβυτέρων μοί τινα κάλεσον. Quaeret forte aliquis, cur Serapio non ipsum potius accersiverit episcopum, a quo pacem et communionem acciperet. Quippe episcopalis officii erat poenitentium reconciliatio. Fateor quidem id proprie ad episcopos pertinuisse. Verum episcopi cum ubique praesentes esse non possent, ne forte quis in infirmitate positus absque pace et communicatione decederet, presbyteris mandare consueverant, ut pacem aegris postulantibus darent. Nam sine consensu episcopi nullus presbyterorum pacem poenitentibus dare poterat, ut ex Cypriani epistolis discimus. Itaque cum urbs Alexandria admodum spatiosa esset, presbyteri per singulas urbis regiones erant dispositi, quo morientibus facilius subveniretur. Epiphanius in haeresi Arianorum: ὅσαι γὰρ ἐκκλησίαι τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ ἕνα ἀρχιεπίσκοπον οὖσαι· καὶ κατ' ἰδίαν ταύταις ἐπιτεταγμένοι εἰσὶ πρεσβύτεροι, διὰ τὰς ἐκκλησιαστικὰς χρείας τῶν οἰκητόρων, πλησίων ἑκάστης αὐτῶν, καὶ ἀμφόδων, ἤτοι λαυρῶν ἐπιχωρίως καλουμένων ὑπὸ τῶν τὴν Ἀλεξανδρέων κατοικούντων πόλιν. Id est: *Omnes enim catholicae communionis ecclesiae in urbe Alexandrina, subiectae sunt uni archiepiscopo. Seorsum autem singulis praepositi sunt presbyteri, propter ecclesiasticas civium necessitates, habentque domicilia iuxta suam quisque ecclesiam, sive ad vicos, quos Alexandrini lauras vocant.* Ad quem locum doctissimus vir *D. Petavius* reprehendit Epiphanium, qui hunc peculiarem Alexandrinorum morem fuisse crediderit, cum tamen in cunctis paulo maioribus urbibus quae plures habebant basilicas, id fuerit observatum. Verum nequaquam verisimile est, Epiphanium qui multas et maximas imperii Romani civitates lustraverat, morem sui saeculi ignorasse. Quare cum consuetudinem illam Alexandrinae ecclesiae peculiarem fuisse adeo manifeste indicet, credibile est, alium usum fuisse in aliis civitatibus. Sane Constantinopoli, non omnes

ταῦτα εἰπὼν, πάλιν ἦν ἄφωνος. Ἔδραμεν ὁ παῖς ἐπὶ τὸν πρεσβύτερον· νὺξ δὲ ἦν. Κἀκεῖνος ἠσθένει. Ἀφικέσθαι μὲν οὖν οὐκ ἐδυνήθη. Ἐντολῆς δὲ ὑπ' ἐμοῦ δεδομένης, τοὺς ἀπαλλαττομένους τοῦ βίου, εἰ δέοιντο, καὶ μάλιστα [4]) εἰ καὶ πρότερον ἱκετεύσαντες τύχοιεν, ἀφίεσθαι [5]), ἵν' εὐέλπιδες ἀπαλλάττωνται,

---

ecclesiae suos habebant presbyteros. Nam basilica sanctissimae virginis Mariae, et basilica sancti martyris Theodori, et basilica Irenes, non habebant peculiares clericos, sed clerici maioris ecclesiae et harum trium ecclesiarum communes erant. Itaque ex clericis maioris ecclesiae singuli suo ordine ac per vices, tres illas ecclesias administrabant, ut docet imp. Iustinianus Novella 3. οὐκ ἰδιάζοντας κληρικοὺς οὐδὲ εἰς τούτων ἔχοι τῶν τριῶν οἴκων. Iam vero quod Epiphanius dixit, in Alexandrina civitate κατ' ἰδίαν ταύταις ἐπιτεταγμένοι εἰσὶ πρεσβύτεροι, Petavius quidem de unico presbytero accepit, qui suam seorsum ecclesiam regeret, vertit enim: *Suus cuique praepositus est presbyter.* At in aliis civitatibus aliter observatum esse, comperimus. Nam Constantinopoli plures erant ecclesiae, in quibus non unus duntaxat presbyter, sed multi presbyteri et diaconi atque inferiores clerici, a primis basilicarum conditoribus erant constituti, sicut ibidem docet Iustinianus. — 4) *Μάλιστα εἰ καὶ πρότερον ἱκετεύσαντες.* Hoc etiam in synodo Africana iisdem temporibus quibus haec scribebat Dionysius congregata, statutum fuerat, ut scilicet lapsis in exitu constitutis pax daretur, dummodo eam suppliciter atque enixe postulassent ante aegritudinem. Cyprianus in epistola ad Antonianum: *Idcirco, frater carissime, poenitentiam non agentes, nec dolorem delictorum suorum toto corde et manifesta lamentationis suae professione testantes, prohibendos omnino censuimus a spe communicationis et pacis, si in infirmitate atque in periculo coeperint deprecari, quia rogare illos non delicti poenitentia, sed mortis urgentis admonitio compellit, nec dignus est in morte accipere solatium, qui se non cogitavit esse moriturum.* — 5) *Ἀφίεσθαι.* Ante hanc vocem quaedam adduntur in codice Fuk. et Savil. haudquaquam spernenda, τῶν θείων δώρων τῆς μεταδόσεως ἀξιοῦσθαι, καὶ οὕτως ἀφίεσθαι. Sane Christophorsonus haec etiam in libris suis repererat, sicut ex versione eius apparet. Et haec quidem genuina esse Dionysii verba nollim affirmare. Egregie tamen huic loco conveniunt, ut ex sequentibus apparet. Porro hic Dionysii Alexandrini locus inprimis notandus est, quippe ex quo convincitur, eucharistiam olim datam fuisse poenitentibus sine reconciliatoria manus impositione, ubi in periculum mortis incidissent. Huiusmodi communio vocabatur viaticum, canone 77. et 78. concilii Carthaginensis 4. et canone 39. concilii 1. Arausicensis, qui canon refertur in lib. VII. Capitularium Caroli magni cap. 101. Eratque haec communio dispensatoria, quippe quae ob mortis metum ante impleta poenitentiae tempora poenitentibus concederetur. Itaque si postea ex morbo convaluissent, poenitentiam implere, et solemnem manus impositionem seu reconciliationem ante absidem accipere cogebantur, ut scribi-

βραχὺ τῆς εὐχαριστίας ἐπέδωκεν 6) τῷ παιδαρίῳ, ἀποβρέξαι

---

tur in dicto capite Arausicano, ubi haec communio postrema, legitima dicitur, ad discrimen prioris quae erat tantum dispensatoria. Quare non assentior illustrissimo antistiti Gabrieli Albaspinaeo, qui in libro I. observationum cap. 11. negat eucharistiam unquam datam fuisse poenitentibus, citra reconciliationem. Verum hic Dionysii locus sententiam eius prorsus evertit. [Notandus h. l. usus verbi ἀφίεσθαι sq. accusativo, *veniam peccatorum alicui indulgere*, ut vertit Valesius, *absolvieren*, ut Stroth. Eodem modo infra: ὑπάλλαττέ με, quod male puto interpretatum esse Valesium: *dimitte me*, recte Strothium: *absolviere mich*. Pariter statim post ἕως λυθῇ quod rectius reddidit Val. *quoad reconciliaretur*, et Strothius iterum: *bis er absolvirt war.* cf. V, 2 p. 37. πᾶσι μὲν ἀπελογοῦντο, κατηγόρουν δὲ οὐδενός, ἔλυον μὲν ἅπαντας, ἐδέσμευον δὲ οὐδένα. Matth. XVI, 19. Luc. XI, 52. Statim post verba ἕως λυθῇ, atque simili modo dicitur: ἐξαλειφθείσης τῆς ἁμαρτίας i. e *deleto crimine* vel, ut accuratius etiam vertisse videtur Strothius: *von seinen Sünden losgesprochen*. Constat enim ἐξαλείφεσθαι proprie dici ea, quae scripta inducta litura delentur, unde deinde in universum est delere, oblitterare. vid. Plutarch. Brutus c. XLVIII. πολλάκις ἐξαλείφοντας καὶ ἀπομάττοντας Agesilaus T. III. p. 679. ed. *Reisk.* ἐξαλεῖψαι τὸ τῶν Θηβαίων ὄνομα. Aratus T. V. p. 528. τοὺς δὲ πόδας ἐξαλειφομένου τοῦ Ἀριστράτου διαλαθεῖν ὑπὸ τὸ ἅρμα λέγουσι. Sed de remissione peccatorum veteres non uti videntur illo vocabulo. Vid. prae reliquis *Kuinoel.* Commentar. ad Actor. III, 19 p. 128 sq. ed. II. cf. Act. III, 13 et ibid. *Kuinoel.* p. 123. *Wahl.* Clav. N. T. s. v. ἐξαλείφεσθαι et *Bretschneider*, Lex. Man. N. T. s. h. v. Simili autem ratione qua ἐξαλείφεσθαι usurpatur a veteribus quoque διαγράφειν. vid. *Ruhnken.* ad Timaei Lex. Plat. p. 81. 83. *Iacobs.* animadvv. ad Athenaeum p. 27. cf. *Hemsterhuis.* ad Tom. M. p. 211 sq. *Bergler.* ad Aristoph. Lysistr. v. 677. Plutarch. C. Gracchus c. XIII. τῶν νόμων πολλοὺς διέγραφον, quod ibidem post dicitur νόμους λύσειν. *H.*] — 6) Βραχὺ τῆς εὐχαριστίας ἐπέδωκε τῷ παιδαρίῳ. Quod hic dicit Dionysius, eucharistiam datam esse puero ad infirmum deferendam, non ita mirum videri debet. Diu enim postea id factitatum est, adeo ut S. Udalricus necesse habuerit id nominatim prohibere in sermone synodali, quem edidit Gretserus una cum vita Gregorii 7. Sic ergo ibi legitur cap. 20. *Infirmos visitate et eos reconciliate, et iuxta apostolum oleo sancto inungite, et propria manu communicate. Et nullius praesumat tradere communionem laico aut foeminae ad deferendum infirmo.* Et Gretserus quidem hunc sermonem sancti Udalrici esse existimavit. Ego vero nuper didici hanc esse epistolam synodicam Ratherii Veronensis episcopi ad suos presbyteros. Sic enim inscribitur in vetusto codice Laudunensi. Porro in manuscriptis Maz. Med. et Fuk. ἔδωκεν legitur non ἐπέδωκεν. Apud Ioannem Zonaram in rebus gestis imp. Decii, ubi locus hic Dionysii ex Eusebio adducitur, scriptum est δέδωκε τῷ παιδαρίῳ. [Ἐπέδωκεν est in Reg. Sav. Steph.

κελεύσας [7]) καὶ τῷ πρεσβύτῃ κατὰ τοῦ στόματος ἐπιστάξαι. Ἐπανήκεν ὁ παῖς φέρων· ἐγγύς τε γενομένου, πρὶν εἰσελθεῖν, ἀνενέγκας πάλιν ὁ Σαραπίων· ἥκες, ἔφη, τέκνον; Καὶ ὁ μὲν πρεσβύτερος ἐλθεῖν οὐκ ἠδυνήθη [8]), σὺ δὲ ποίησον ταχέως τὸ προσταχθὲν, καὶ ἀπάλλαττέ με. Ἀπέβρεξεν ὁ παῖς, καὶ ἅμα τε ἐνέχει τῷ στόματι. Καὶ μικρὸν ἐκεῖνος καταβροχθίσας, εὐθέως ἀπέδωκε τὸ πνεῦμα. Ἆρ' οὐκ ἐναργῶς διετηρήθη καὶ παρέμειν. ἕως λυθῇ, καὶ τῆς ἁμαρτίας ἐξαλειφθείσης [9]), ἐπὶ πολλοῖς οἷς ἔπραξε καλοῖς ὁμολογηθῆναι [10]) δυνηθῇ;" Ταῦτα ὁ Διονύσιος.

ἔδωκεν Str. Sed cf. c. 43. n. 33. H.] — 7) Ἀποβρέξαι κελεύσας. Rufinus vertit infundere: *Quod*, inquit, *infusum iussit seni praeberi*. Sic et panem benedictum solebant veteres aqua intingere, ut docet Adamannus in lib. II. de miraculis S. Columbae cap. 6. Beda in vita S. Cuthberti cap. 31. et in carmine de eiusdem vita. Theodorus Campidunensis in vita S. Magni cap. 12. Paulus Bernriedensis in vita Gregorii septimi p. 113. De eucharistia vero in os aegrotantium infusa, loquitur canon 76. concilii 4. Carthaginensis, qui quidem canon est de infirmis qui poenitentiam poposcerant, et postea obmutuerant, antequam presbyter ad eos venisset. Cavetur hoc canone, ut poenitentia eis detur, et si continuo creduntur esse morituri, reconcilientur per manus impositionem, et infundatur ori eorum eucharistia. Aliter in poenitentibus. Hi enim in articulo mortis constituti eucharistiam tantum accipiebant sine manus impositione, ut discimus ex canone 77. et 78. dicti concilii. Benignius enim agendum censuerunt sancti antistites, cum iis qui devotionis impulsu in infirmitate constituti poenitentiam petierant, quam cum aliis qui publicorum criminum rei in ordine poenitentium stabant. — 8) Pro ἠδυνήθη Stroth. dedit ἐδυνήθη, sed codd. lectione non magis ab eo facta mentione, quam a Val. Praeterea idem post ἥκες — τέκνον recte posuit signum interrogationis, pro quo Val. male colon posuerat. Sed non minus male Strothius et Zimmermannus etiam post ἐδυνήθη vel ἠδυνήθη idem interrogandi signum collocarunt, cum μὲν inter ὁ πρεσβύτερος interiectum totam illam ῥῆσιν: καὶ ὁ μὲν πρεσβύτερος — ἠδυνήθη a sequentibus σὺ δὲ κ. λ. minime posse divelli satis doceat. Hinc ego post ἠδυνήθη comma collocavi, cum minus apte ipse Valesius colon dedisset. In verbis autem καὶ ὁ μὲν πρεσβύτερος — ἠδυνήθη aliquid inest βραχυλογίας ita fere supplendae: et presbyter, *ut iam video*, venire non potuit, tu autem etc. *H.* — 9) Τῆς ἁμαρτίας ἐξαλειφθείσης. Vid. *Neander. Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums* Tom I. p. 257. 405. 4. cf. *Cramer. Fortsetzung des Bossuet* Tom. V. p. 195 sq. Eus. V. C. IV, 61. *Stroth. Uebersetzung* T. I. p. 511 not. 2. ,,*Man hatte also schon damals so irrige Begriffe von der Vergebung der Sünden im Himmel, dass dieselbe von dem Eigensinne der Bischöfe und Geistlichen abhinge. Man sehe deswegen den 57sten Brief des Cyprian.*" Cf. quae annotavi VII, 21 n. 11. *H.* — 10) Ὁμολογηθῆναι. Langus, Wolfius et Musculus vertunt con-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ.

Ἐπιστολὴ πρὸς Νοουάτον Διονυσίου.

(Nic. H. E. VI, 4.)

Ἴδωμεν δὲ ὁ αὐτὸς ὁποῖα καὶ τῷ Νοουάτῳ διεχάραξε, ταράττοντι τηνικάδε τὴν Ῥωμαίων ἐκκλησίαν¹). Ἐπειδὴ οὖν τῆς ἀποστασίας καὶ τοῦ σχίσματος πρόφασιν ἐποιεῖτο τῶν ἀδελφῶν τινάς, ὡς δὴ πρὸς αὐτῶν ἐπὶ τοῦτ' ἐλθεῖν ἐκβεβιασμένος, ὅρα τίνα τρόπον αὐτῷ γράφει· „Διονύσιος Νοουάτῳ²) τῷ ἀδελφῷ χαίρειν. Εἰ ἄκων, ὡς φῂς, ἤχθης, δείξεις, ἂν ἀναχωρήσῃς ἑκών. Ἔδει μὲν γὰρ καὶ πᾶν ὁτιοῦν παθεῖν, ὑπὲρ τοῦ μὴ διακόψαι τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ. Καὶ ἦν οὐκ ἀδοξοτέρα τῆς ἕνεκεν τοῦ μὴ εἰδωλολατρῆσαι γινομένης ἡ ἕνεκεν τοῦ μὴ³) σχί-

---

fiteri, quod meo quidem iudicio tolerari non potest. Christophorsonus autem interpretatur *in numerum confessorum referri*, quod non displicet, modo intelligatur a Christo. Alludit enim Dionysius ad illa Christi verba in evangelio [Matth. X, 32. cf. Suicer. T. II. p. 476 sq. *H.*]: *Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor illum coram patre meo.*

Cap. XLV. 1) Pro *ἀδελφότητα* cum Steph. Cph. Nic. Stroth. *ἐκκλησίαν* dedi, Valesii lectione e proximi versus vocibus extremis probabiliter orta. *H.* — 2) *Διονύσιος Νοουάτῳ.* Hieronymus in catalogo ubi initium huius epistolae refert, pro *Novato* habet *Novatianum*, rectius. Certe in chronico Georgii Syncelli legitur *Διονύσιος Ναυατιανῷ.* Rufinus vero duas epistolas eodem exemplo scriptas esse a Dionysio tradit, alteram ad Novatum, alteram ad Novatianum. Nam post epistolam Dionysii ad Novatum quae hic refertur ab Eusebio, subiungit: *Haec eadem etiam Novatiano scripsit.* Quae verba in Graeco textu non habentur. Graeci enim Novatum et Novatianum inter se confuderunt, similitudine nominum decepti. Quo in errore fuit etiam Eusebius noster. [Paulo post pro *ἐὰν* Val., cum Steph. Nic. Str. scripsi *ἄν*. Cf. *Passow.* Lex. T. I. p. 79. *H.*] — 3) Verba *εἰδωλολατρῆσαι — τοῦ μὴ* quae leguntur apud Nic. Ruf. Syncell. Steph. Cph., cum deessent in editione Val. manifesto typographi circa *ὁμοιοτέλευτα* errantis lapsu, ut recte monuit Strothius, imprimenda curavimus. Eadem desunt apud Readingum. Sed inde vana est *Pearsoni* in annall. Cyprian. ad a 251. n. 10. emendatio, qui cum nullam praeter Valesii editionem inspexisset, nullum h. l. sensum

σαι μαρτυρία, κατ' ἐμὲ δὲ καὶ μείζων. Ἐκεῖ μὲν γὰρ ὑπὲρ μιᾶς τις τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς, ἐνταῦθα δὲ ὑπὲρ ὅλης τῆς ἐκκλησίας μαρτυρεῖ. Καὶ νῦν δὲ εἰ πείσαις 4) ἢ βιάσαιο τοὺς ἀδελφοὺς εἰς ὁμόνοιαν ἐλθεῖν, μεῖζον ἔσται σοι τοῦ σφάλματος τὸ κατόρθωμα, καὶ τὸ μὲν οὐ λογισθήσεται, τὸ δὲ ἐπαινεθήσεται. Εἰ δὲ ἀπειθούντων ἀδυνατοίης, σώζων σῶζε 5) τὴν σεαυτοῦ ψυχήν. Ἐῤῥῶσθαί σε ἐχόμενον τῆς εἰρήνης ἐν κυρίῳ εὔχομαι." Ταῦτα καὶ πρὸς τὸν Νοουάτον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μς.

Περὶ τῶν ἄλλων Διονυσίου ἐπιστολῶν.

(Nic. H. E. VI, 6.)

Γράφει δὲ καὶ πρὸς τοὺς κατ' Αἴγυπτον 1) ἐπιστολὴν περὶ μετανοίας· ἐν ᾗ τὰ δόξαντα αὐτῷ περὶ τῶν ὑποπεπτωκότων παρατέθειται, τάξεις παραπτωμάτων διαγράψας. Καὶ πρὸς Κόνωνα· τῆς Ἑρμουπολιτῶν δὲ παροικίας ἐπίσκοπος ἦν οὗτος· ἰδία τὶς περὶ μετανοίας αὐτοῦ φέρεται γραφή· καὶ ἄλλη ἐπιστρεπτικὴ 2) πρὸς τὸ κατ' Ἀλεξάνδρειαν ποίμνιον αὐτοῦ. Ἐν τούτοις ἐστὶ καὶ ἡ περὶ μαρτυρίου πρὸς τὸν Ὠριγένην γραφεῖσα, καὶ τοῖς κατὰ Λαοδίκειαν ἀδελφοῖς, ὧν προΐστατο Θηλυμίδρης

---

fundentem, pro σχίσαι reponi iubebat θῦσαι, male idem provocans ad Rufinum. *H.* — 4) Πείσαις scripsi cum Steph. et Stroth. pro πείσαιο quod habet Val. Niceph. contra πείσεις exhibet. Sed h. l. profecto in apodosi εἰ longe melius sequitur optativus. vid. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* p. 1018. *So steht auch* etc. Contra cf. supra c. XLIII. n. 34. *H.* — 5) Σώζων σῶζε vid. quae disserui ad Euseb. H. E. VI, 14. p. 185. *H.*

Cap. XLVI. 1) Πρὸς τοὺς κατ' Αἴγυπτον. Hieronymus in libro de scriptoribus ecclesiasticis, dicit hanc Dionysii epistolam scriptam esse ad Armenios *de poenitentia et ordine delictorum.* Sic enim Hieronymus vertit verba illa τάξεις παραπτωμάτων. — 2) Ἐπιστρεπτική. *Hortatoriam* vertit Musculus et Christophorsonus, minus recte. Utitur eadem voce Eusebius in superioribus libris. [Val. *obiurgatoria* vertit, non magis recte. cf. IV,

ἐπίσκοπος. Καὶ τοῖς κατὰ Ἀρμενίαν ὡσαύτως περὶ μετανοίας ἐπιστέλλει, ὧν ἐπεσκόπευε Μερουζάνης [3]. Πρὸς ἅπασι τούτοις, καὶ Κορνηλίῳ τῷ κατὰ Ῥώμην γράφει, δεξάμενος αὐτοῦ τὴν κατὰ τοῦ Νοουάτου ἐπιστολήν· ᾧ καὶ σημαίνει δηλῶν ἑαυτὸν παρακεκλῆσθαι ὑπό τε Ἑλένου τοῦ ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας ἐπισκόπου, καὶ τῶν λοιπῶν τῶν σὺν αὐτῷ, Φιρμιλιανοῦ τε τοῦ ἐν Καππαδοκίᾳ, καὶ τοῦ κατὰ Παλαιστίνην Θεοκτίστου, ὡς ἂν ἐπὶ τὴν σύνοδον ἀπαντήσοι τὴν κατὰ Ἀντιόχειαν, ἔνθα τοῦ Νοουάτου κρατύνειν τινὲς ἐπεχείρουν τὸ σχίσμα. Πρὸς τούτοις ἐπιστέλλει [4] μηνυθῆναι αὐτῷ, Φάβιον μὲν κεκοιμῆσθαι, Δημητριανὸν δὲ διάδοχον ἐκείνου τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν ἐπισκοπῆς καθεστάναι. Γράφει δὲ καὶ περὶ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις αὐτοῖς ῥήμασι φάσκων· „ὁ μὲν γὰρ μακάριος [5] Ἀλέξανδρος ἐν φρουρᾷ γενόμενος, μακαρίως ἀνεπαύ-

---

28 n. 1. *H.*] — 3) Μερουζάνης. In codice Maz. Med. et Fuk. Μερουαζάνης dicitur. Armeniae minoris episcopus, ut opinor. [Μερουαζάνης Stroth. Rufinus episcoporum nomina plane omisit. *H.*] — 4) Πρὸς τούτοις ἐπιστέλλει. In eadem scilicet epistola, non in altera, ut putavit Christophorsonus. — 5) Μακάριος quod cum Cph. dedit Val., auctoritate Rufini ac Nicephori in θαυμάσιος mutaverunt Steph. Stroth. et Zimmermannus, sed temere, ut puto. Neque enim μακάριος proprio sensu h. l. dictum esse existimo, quo illud existimavit Strothius, qui in translatione sua Eusebianae historiae germanica, ubi de lectionis huius veritate nondum dubitabat, vertit: *der selige Alexander ist selig entschlafen.* Quae quidem sententia profecto est ieiuna et inepta. Imo vero constat, μακαρίους dici etiam de hominibus aliqua re excellentibus et praestantissimis, qui aliquo in genere propius quam alii homines, ad ipsam divinitatem videantur accedere. Plat. Men. p. 10. ed. *Buttmann.* κινδυνεύω σοι δοκεῖν μακάριος; i. e. divina quadam scientia instructus, eoque ipsis diis par. Menex. 23. ubi Aspasia vocatur similiter μακάρια. Hinc facile apparet, cur ad blandiendum illud et δαιμόνιος usurpari soleat a probatissimis Graecorum scriptoribus. Vid. Plat. Crit. 9. Alcibiad. I. p. 153. cf. Crit. 3. Men. 30. *Ruhnken. epist. crit.* I. p. 85. cf. 1. Timoth. I, 11. VI, 15. Philo de sacrificc. p. 147. Suicer. T. II. p. 289 sq. Quod si ad nostrum locum transtulerimus, non solum θαυμάσιος potius satis se tanquam interpretamentum verbi μακάριος prodit, sed etiam hoc ipsum et sequens μακαρίως haud ineptum quendam verborum lusum efficere intelligitur, quem nec germanica nec latina lingua facile ita reddideris, ut utramque vocem teneas. Hinc ipsum Rufinum non habere verbum *beatus*, minime est mirandum, Nicephorus autem saepius propria et consueta vocabula posuit, ubi Eusebius utitur impropriis et minus usitatis. Sententia igitur haec est: Egregius et praestantissimus Alexander

σατο." Ἑξῆς ταύτῃ καὶ ἑτέρα τις ἐπιστολὴ τοῖς ἐν Ῥώμῃ τοῦ Διονυσίου φέρεται διακονικὴ [6]), διὰ Ἱππολύτου. Τοῖς αὐτοῖς δὲ ἄλλην περὶ εἰρήνης διατυποῦται· καὶ ὡσαύτως περὶ μετανοίας· καὶ αὖ πάλιν ἄλλην τοῖς ἐκεῖσε ὁμολογηταῖς, ἔτι τῇ τοῦ Νοουάτου συμφερομένοις γνώμῃ. Τοῖς δὲ αὐτοῖς τούτοις, ἑτέρας δύο μεταθεμένοις ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν ἐπιστέλλει. Καὶ ἄλλοις δὲ πλείοσιν ὁμοίως διὰ γραμμάτων ὁμιλήσας, ποικίλας ταῖς ἔτι νῦν

---

beatu exitu defunctus est. Quae si vera sunt, facile quoque refutari poterit doctus ille Gallus, qui in litteris suis ad Strothium datis p. LV. haec scripsit: „*Eusebe* (*l.* 4. *ch.* 23.) *dit, que Denys de Corinthe a écrit sous Sother* (verbis p. 391. ἔτι τοῦ Διονύσιου καὶ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴ φέρεται, ἐπισκόπῳ τῷ τότε Σωτῆρι προσφωνοῦσα); *mais il se trompe; il n' a écrit que sous Eleuthere, puisque dans sa lettre aux Romains il parle de Soter qu'il nomme leur bien heureux Evêque Soter. Or le nom de bien heureux* μακαριος, *ne se donnoit qu'aux morts.*" Unde enim, quaeso, novit V. D., μακάριος nonnisi de mortuis dici? Imo recte vertit apud Eusebium l. l. ipse *Strothius* p. 392. verba: ὁ μακάριος ὑμῶν ἐπίσκοπος, Σωτὴρ, *euer würdiger Bischoff Soter*, neque opus est de alia re cogitare, quin etiam similis illo loco est lusus verborum μακάριος ἐπίσκοπος et μακαρίοις λόγοις, qui h. l. cf. not. 15. Luculentior etiam est locus Euseb. V. C. III, 17. in. ubi leguntur haec: ὅπως παρὰ τοῖς μακαριωτάτοις τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας πλήθεσιν πίστις μία — τηρῆται, ubi rectius vertit Valesius: a *sanctissimis* ecclesiae coetibus, quam Strothius: *bei den seligsten* (?) *Haufen der allgemeinen Kirche.* Ut vero ad illum locum Euseb. H. E. IV, 23. redeam, levioris etiam momenti sunt, quae Gallus ille l. l. praeterea affert: „*Il dit dans sa lettre aux Athéniens que Quadrat est leur Evêque* ἐπίσκοπος, *et les a retablis depuis la mort de Publius leur* προεστώς, *pour quoy ces deux mots differens? C'est que depuis la mort du* 1er *s'etait faite la revolution dans l'Episcopat titulaire qui venoit d'être établi par tout depuis la mort de St. Polycarpe de* 164. *à* 167. *car auparavant il n'etoit qu' à Rome depuis l'an* 120." Quasi vero episcopus non dici possit πρόεστὼς τῆς ἐκκλησίας! Vid. Euseb. H. E. V, 24. ὁ μὲν τῆς Ῥωμαίων προεστὼς Βίκτωρ. cf. ibid. not. 21 p. 123. Denique vel Valesius erravit, μακάριος ad Euseb. H. E. V, 19 extr. nonnisi de mortuis dici contendens. *H.* — 6) Διακονικὴ. Sic habent nostri codices et Georgius Syncellus in chronico. Rufinus vertit *de ministeriis*, quasi illa epistola sic inscripta fuerit, eo quod de ministris ecclesiae in ea tractaretur. Iacobus Goar qui Georgium Syncellum in lucem edidit, notisque illustravit, genus quoddam epistolarum ecclesiasticarum esse putavit, quod διακονικὴ diceretur, sicut fuere synodicae, pacificae, dimissoriae et similes. Verum ego Rufino potius assentior, qui epistolam Dionysii idcirco διακονικὴν

σπουδὴν περὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ ποιουμένοις καταλέλοιπεν ὠφελείας.

Τέλος τοῦ ϛ' λόγου τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

---

dictam esse innuit, quod de officio diaconi pertractaret. [Vertit Valesius *de officio diaconi*. Cph. latiori sensu accepit: *de ministeriis ecclesiae*. Sed Strothius: *von Diaconat - Sachen*. Occasionem epistolae dedisse Nicostratum diaconum, memoratum Cypriano epist. 31. 42., dicit *Danz*. p. 108. *H.*]

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας
Λόγος ζ.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Τὸν ἕβδομον [1]) τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας αὖθις ὁ μέγας [2]) ἡμῖν Ἀλεξανδρέων ἐπίσκοπος Διονύσιος ἰδίαις φωναῖς συνεκπο-

---

1) Τὸ ἕβδομον. Sic habet codex Regius quem Rob. Stephanus ubique secutus est. Et sane ratio ita poscebat, ut qui in titulo huius libri βιβλίον ἕβδομον posuerat, hic quoque τὸ ἕβδομον scriberet. Sed codices nostri Maz. Med. et Fuk. qui titulum huius libri ita concipiunt: λόγος ζ., hic scriptum habent τὸν ἕβδομον, etc. — 2) Ὁ μέγας Διονύσιος. Non solus Eusebius, sed omnes fere antiqui patres Dionysio Alexandrino cognomentum Magni tribuerunt. Ita Basilius in epistola canonica ad Amphilochium: καὶ ἐθαύμασα, πῶς κανονικὸν ὄντα τὸν μέγαν Διονύσιον παρῆλθεν. Maximus quoque in scholiis ad Dionysium Areopagitam, et Symeon Metaphrastes in actis passionis b. Petri Alexandrinorum episcopi, cuius locum supra citavi. [Cf. *Le Moyne* varr. sacr. Tom. II. p. 236 sq. Val. ad Eus. H. E. VII, 32 not. 37. Μεγάλου πατρὸς titulo ornatur similiter Basilius in tractatu de synodis Oecumenicis p. 117. ed. *Le Moyne* et ipse Cyrillus ὁ μέγας vocatur ibid. p. 91. Origenem contra τὸν παράφρονα appellare haud veretur Germanus in tractatu de synodis Oecumenicis p. 75. ab eodem Le Moyne edito. Satis iam inde patet, quam ambiguae sint fidei eiusmodi nomina. Iam vero ex Dionysii Alexandrini eiusdemque magni appellati ad veritatem referendam dexteritate et voluntate maximam libri VII historiae Eusebianae auctoritatem pendere, ex ipso prooemio patet. Quae cum ita sint, Dionysium tum potuisse tum voluisse vera tradere eo laetius erit ad profitendum. Illud enim satis inde apparet, quod res refert Dionysius, quibus ipse maxime interfuit, hoc autem bene probavit *Kestner. de Euseb. auctor. et fide diplom. Excurs.* II. p. 46 sq. cf. Eus. H. E. VII, 1. 3 — 5. 10. 11. 24. 25. 42. VI, 30. 40. 41. 42.

νήσει, τῶν καθ' ἑαυτὸν πεπραγμένων ἕκαστα ἐν μέρει δι' ὧν καταλέλοιπεν ἐπιστολῶν ὑφηγούμενος. Ἐμοὶ δὲ ὁ λόγος ἐντεῦθεν ποιήσεται τὴν ἀρχήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

Περὶ τῆς Δεκίου καὶ Γάλλου κακοτροπίας.

(Nic. H. E. V, 34.)

Δέκιον οὐδ' ὅλον ἐπικρατήσαντα δυοῖν ἐτοῖν [1]) χρόνον, αὐτίκα τε ἅμα τοῖς παισὶ [2]) κατασφαγέντα, Γάλλος διαδέχεται. Ὠριγέ-

---

Danz. de Euseb. p. 123. 137 sq. et qui ibidem laudantur. *Kestner.* l. l. p. 19. De narratione autem nominatim quae legitur VII, 7. (cf. VI, 40.), *I. I. Zimmermann. Opuscul. theolog., histor. et philosophici argumenti* Tigur. 1751. 4. Tom. I. p. 730 sqq. cf. *Kestner.* p. 46. Quamquam visionem illam, de qua l. l. sermo est, *finxisse*, ut salva orthodoxiae fama haereticorum libros legere posset, Dionysium coniecit *Stroth. Uebersetzung des Euseb.* T. I. p. 525. not. 9. assentiente *Moellero* p. 61. At temere. Ea enim erat non solum Dionysii indoles, ut *posset* ἕκαστα διευθύνειν καὶ δοκιμάζειν, ut legitur cap. 7. (ἱκανὸς εἶ), sed etiam *vellet*, et visionem illam quamvis sibi vere divinitus contigisse eo consilio, ut ne haereticorum scripta legeret, haberet persuasissimum, tamen *credulitatis* potius et quidem *una illa in re*, quam *fraudis* erit accusandus. Cf. *Neander. Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums* Tom. I. p. 242. 273. Similiter Augustinus voce coelitus emissa: „*tolle, lege*," ad sacros libros legendos sese incitatum credidit. vid. Augustin. Confess. VIII, 12. cf. *Neander.* l. l. T. II. p. 72. p. 179. T. III. p. 89 * p. 186. p. 221 **. *H.*]

Cap. I. 1) *Οὐδ' ὅλον δυοῖν ἐτοῖν.* Eusebius in chronico annum unum imperii ac menses tres Decio tribuit. Sed Aurelius Victor Decios periisse dicit exacto regni biennio. In Victoris autem epitome, imperasse dicitur Decius mensibus triginta. Imperare coepit Aemiliano et Aquilino Coss. anno Christi 249. Anno deinde 250. consul iterum fuit una cum Grato. Secuto deinde anno qui consules habuit Decium Aug. 3, et Etruscum caesarem, imperium constanter retinuit, ut colligitur ex senatus-consulto, quod refert Pollio in Valeriano in haec verba: *Duo-*

νης ἐν τούτῳ ἑνὸς δέοντα τῆς ζωῆς ἑβδομήκοντα [3]) ἀποπλήσας ἔτη, τελευτᾷ. Γράφων γέτοι ὁ Διονύσιος Ἑρμάμμωνι περὶ τοῦ

---

bus Deciis Coss. 6. Calend. Novemb. die, quum ob imperatorias literas senatus in aede Castrorum haberetur, ireturque per sententias singulorum cui deberet censura deferri (nam id Decii posuerant in senatus amplissimi potestate). Anno deinde sequenti, id est, Gallo et Volusiano coss. occisus est. Certe aut hoc anno, aut fine superioris anni, caesos esse Decios oportet. Sed verius puto consulatu Galli et Volusiani. Cum enim caesi sint Decii in proelio, haudquaquam verisimile est eos hiberno tempore bellum in Thracia gessisse. Porro Eusebius annum unum et menses tres tribuit Decio, eo quod annos septem assignat Philippo, cum tamen sex tantum annos Philippus imperaverit. Quo occiso, Decius se augustum simul et consulem renuntiavit anno Christi 249. ut iam dixi. Certe hoc anno Decium imperare coepisse apparet ex nummis veteribus quos Goltzius et Occo retulere, in quibus Decius trib. pot. 3. consul tertium ponitur. [Cf. *Pagi* Crit. T. I. ad a. 251. cit. Read. *H.*] — 2) *Ἅμα τοῖς παισί.* Decius imperator duos habuit filios, quorum maior dictus est Quintus Herennius Etruscus Messius Decius, minor vero *Caius* Valens Hostilianus Messius Quintus, ambo primum caesares, postea augusti a patre facti, ut ex nummis et inscriptionibus discimus. — 3) *Ἑβδομήκοντα.* Baronius ad annum Christi 256. Origenis mortem confert in annum tertium Galli et Volusiani, cum tamen Eus. in hoc loco Origenis mortem assignet eodem anno quo Decius est occisus, et quo Gallus imperium occupavit. Eus. in lib. VI. cap. 36 anno 3. Philippi imp. Origenem sexagenario maiorem fuisse scribit. Qui locus Baronii sententiam videtur stabilire. Nam a tertio Philippi imp. anno usque ad tertium Galli et Volusiani, anni sunt novem. Adde quod scribit Eusebius initio huius libri, Origenem decimo anno imp. Severi, quo anno pater ipsius martyrio perfunctus est, annos natum fuisse septemdecim. Atqui si a decimo Severi anno ad primum Galli numeraveris, anni fiunt unus et quinquaginta, quibus si septemdecim annos adiungas, anni existunt octo et sexaginta. Proinde necesse est, ut secundo aut tertio Galli et Volusiani anno mortuus sit Origenes. Verum Eusebius hoc loco, ut dixi, perspicue asserit Origenem circa initia principatus Galli mortuum esse, id est, anno Christi 252. idque confirmare videtur Hieronymus in epist. 65. ad Pammachium, ubi ait: *Centum et quinquaginta prope anni sunt ex quo Origenes mortuus est Tyri.* Et paulo post ait: *Cur post quadringentos annos docere nos niteris quod ante nescivimus,* etc. Si ergo de quadringentis demas centum quadraginta octo, remanet annus 252. a natali Christi. Quod si mortem Origenis in annum primum Galli imp. conferamus, ut hic suadet Eusebius, cum eum mortuum esse dicat anno aetatis nono et sexagesimo, natus sit oportet Commodi imp. anno 4. non autem 9. ut est in chronico Alexandrino. [In diversas partes abire VV. DD. de anno mortis Origenis, testantur exempla *Petavii* in animadverss. Epiph. haer. 84.

Γάλλου ταῦτα φάσκει· „ἀλλ' οὐδὲ Γάλλος ἔγνω τὸ Δεκίου κακὸν, οὐδὲ προεσκόπησε τί ποτ' ἐκεῖνον ἔσφηλεν, ἀλλὰ πρὸς τὸν αὐτὸν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ γενόμενον ἔπταισε λίθον. Ὃς εὖ φερομένης αὐτῷ τῆς βασιλείας, καὶ κατὰ νοῦν [4]) χωρούντων τῶν πραγμάτων, τοὺς ἱεροὺς ἄνδρας τοὺς περὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ καὶ τῆς ὑγιείας πρεσβεύοντας [5]) πρὸς τὸν Θεὸν, ἤλασεν [6]). Οὐκοῦν σὺν ἐκείνοις ἐδίωξε καὶ τὰς ὑπὲρ ἑαυτοῦ προσευχάς." Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τοῦδε.

Huetii Origen. I. cap. extr., *de Pinii* et *Cavei* laudatorum a Readingo ad h. l. *H.*] — 4) Κατὰ ῥοῦν χωρούντων. Ita ex codice Regio edidit Rob. Stephanus. Et ferri potest haec lectio, ut sit metaphora ab iis quae secundo amne deferuntur. [Ita Chrysostom. hom. Tom. XII. p. 314. A. κατὰ ῥοῦν τῶν πραγμάτων φερομένων, ad quem locum *Matthaei* (Chrysost. hom. Vol. I. p. 10 not. 28.) laudat Lucian. T. II. p. 698. ed. *Reitz.* κατὰ ῥοῦν προχωρεῖ ibid. p. 667. Praeterea cf. Euripid. Orest. v. 68. sq. ἐπ' ἀσθενοῦς ῥώμης ὀχούμεθ', ἣν κ. λ. Suppl. v. 520. Plutarch. Flamininus c. IX. τῆς δυνάμεως εὖ ῥεούσης. Pyrrhus c. XXIII. διώκων τὰς ἐλπίδας, ἐφ' αἷς ἀπ' ἀρχῆς ἔπλευσε. Chrysost. T. X. p. 404. D. ἐξ οὐρίας φερομένων τῶν πραγμάτων. *Passow.* s. v. πλέω 3. Praeterea vid. *Hemsterhuis.* ad Lucian. Tom. I. p. 30, 21. *Wesselingius* ad Diodor. Sic. T. II. p. 156. cf. *Bergler.* ad Alciphron. epist. p. 38. sq. *Valckenar.* diatribe in Eur. perdd. dramatt. reliqq. p. 240. C. *H.*] In reliquis tamen exemplaribus Maz. Med. Fuk. et Savilii legitur κατὰ νοῦν, quae scriptura magis placet, eamque Rufinus etiam secutus est. [Cph. Ven. (Ion.) Str. qui sola maiori testium auctoritate commotus κατὰ νοῦν retinuit. Ruf. tamen h. l. vix quidquam decernat, qui toties liberrime vertit. *H.*] — 5) Περὶ τῆς εἰρήνης πρεσβεύοντας. Malim scribere ὑπὲρ τῆς εἰρήνης. — 6) Ἤλασεν non recte vertisse Valesium *insectatus est*, imo debuisse vertere *in exilium misit*, animadvertit Pearsonus. cf. Cyprian. epist. 55. 57. 58. *H.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.

Τίνες οἱ κατὰ τούσδε Ῥωμαίων ἐπίσκοποι.

(Nic. H. E. VI, 7.)

Κατὰ δὲ τὴν Ῥωμαίων πόλιν Κορνηλίου [1]) ἔτεσιν ἀμφὶ τὰ τρία τὴν ἐπισκοπὴν διανύσαντος, Λούκιος [2]) κατέστη διάδοχος, μησὶ δ' οὐδ' ὅλοις οὗτος ὀκτὼ τῇ λειτουργίᾳ διακονησάμενος, Στεφάνῳ τελευτῶν μεταδίδωσι τὸν κλῆρον. Τούτῳ δὴ Στεφάνῳ τὴν πρώτην ὁ Διονύσιος τῶν περὶ βαπτίσματος ἐπιστολῶν διατυποῦται, ζητήματος οὐ σμικροῦ τηνικάδε ἀνακινηθέντος, εἰ δέοι τοὺς ἐξ οἱασδ' οὖν αἱρέσεως ἐπιστρέφοντας, διὰ λουτροῦ καθαίρειν· παλαιοῦ γέτοι κεκρατηκότος ἔθους [3]) ἐπὶ τῶν τοιούτων [4]) μόνῃ χρῆσθαι τῇ διὰ χειρῶν ἐπιθέσεως εὐχῇ.

Cap. II. 1) *Κορνηλίου.* A Gallo imperatore in exilium missus Centumcellas. vid. Cyprian. epist. LV. LX. *Pagi et Pearson.* ad a. 252. n. 12. 13. *H.* — 2) *Λούκιος* non minus multatus exilio ab imperatore, brevi tamen post Romam reversus. *Pagi* ad a 252 n. 17. *H.* — 3) *Παλαιοῦ γέτοι.* Ab his verbis inchoandum est cap. 3. quod nec Musculus nec Christophorsonus animadvertit. Nam quod sequitur *πρῶτος τῶν τότε Κυπριανός*, uno spiritu continuari debet, utpote alterum membrum periodi. Certe ante haec verba *παλαιοῦ γέτοι*, etc. omnes nostri codices distinctionem, hoc est, *τελείαν στιγμὴν* habent appositam. Quo indicatur novam periodum ab his verbis inchoari. In iisdem tamen codicibus caput 3. incipit ab illis verbis *πρῶτος τῶν τότε Κυπριανός*, etc. [Paulo ante pro *οἵας δ' οὖν* Steph. dedit *οἱασοῦν*. Sed quamvis *οἱασοῦν* per se bene habeat (cf. VI, 23 not. 2.), tamen *οἵας δ' οὖν* propter *δ'* insuper additum et quo saepius insolentius uti amat noster, difficilius, non dubito quin sit praeferendum. Vid. Euseb. de martt. P. c. XI. not. 6. c. XII. not. 5. H. E. IX, 2 not. 2. *H.*] — 4) Post *τοιούτων* Valesius et Zimmermannus posuerunt comma, sed recte Stroth. illud delevit, quem secutus sum. Nam haud dubie coniungendum est *ἐπὶ τῶν τοιούτων* cum sequenti verbo *χρῆσθαι*, ut recte ipse Valesius vertit: Quippe antiqua consuetudo invaluerat, et *in eiusmodi hominibus* sola manuum impositio cum precationibus *adhiberetur*. Cf. *Passow.* Lexic. T. II. p. 1085. 2. b. *H.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Ὅπως Κυπριανὸς ἅμα τοῖς κατ' αὐτὸν ἐπισκόποις τοὺς ἐξ αἱρετικῆς πλάνης ἐπιστρέφοντας λουτρῷ δεῖν καθαίρειν πρῶτος ἐδογμάτισεν.

(Nic. H. E. VI, 7.)

Πρῶτος τῶν τότε [1]) *Κυπριανὸς τῆς κατὰ Καρχηδόνα παροικίας ποιμὴν, οὐδ' ἄλλως ἢ διὰ λουτροῦ πρότερον τῆς πλάνης ἀποκαθηραμένους, προσίεσθαι δεῖν ἡγεῖτο. Ἀλλ' ὅγε Στέφανος* [2]) *μὴ δεῖν τι νεώτερον παρὰ τὴν κρατήσασαν ἀρχῆθεν παράδοσιν ἐπικαινοτομεῖν οἰόμενος, ἐπὶ τούτῳ διηγανάκτει.*

Cap. III. 1) *Πρῶτος τῶν τότε Κυπριανός.* Non primus huius sententiae auctor fuit Cyprianus, sed diu ante illum Agrippinus Carthaginensis ecclesiae episcopus, collectis Africae et Numidiae episcopis, haereticos rebaptizandos esse decreverat, ut docet Cyprianus in epistola 71. et 73. Augustinus in lib. III. contra Donatistas, et Vincentius Lirinensis. Quo magis excusandus fuit Cyprianus, qui synodali auctoritate firmatam antecessoris sui sententiam defendere conatus est. Sed et in Cappadocia morem illum rebaptizandi haereticos, iam inde ab antiquissimis temporibus et ab ultima usque hominum memoria semper usurpatum fuisse, testatur Firmilianus Caesareae Cappadocum episcopus in epistola ad Cyprianum. Porro ex codicibus Maz. Med. Fuk. et Savil. restituimus *πρῶτος τῶν τότε*, cum antea ex codice Regio legeretur *πρῶτος τότε.* — 2) *Ἀλλ' ὅγε Στέφανος μὴ δεῖν.* Epistola Stephani papae ad episcopos Africae refertur a Cypriano in epistola 74. et 75. iisdem fere verbis quibus utitur hic Eusebius: *Si quis a quacunque haeresi venerit ad nos, nihil innovetur, nisi quod traditum est, ut manus illi imponatur in poenitentiam, cum ipsi haeretici proprie alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum.* Firmilianus quoque in epistola ad Cyprianum, quaedam illius epistolae capita refert simul ac refutat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.

Ὁπόσας περὶ τούτου Διονύσιος συνέταξεν ἐπιστολάς.

(Nic. H. E. VI, 7.)

Πλεῖστα δὴ οὖν αὐτῷ περὶ τούτου [1]) διὰ γραμμάτων ὁ Διονύσιος ὁμιλήσας, τελευτῶν δηλοῖ ὡς ἄρα τοῦ διωγμοῦ λελωφηκότος, αἱ πανταχόσε ἐκκλησίαι τὴν κατὰ Νοουάτον ἀποστραφεῖσαι νεωτεροποιΐαν [2]), εἰρήνην πρὸς ἑαυτὰς ἀνειλήφεσαν. Γράφει δὲ ὧδε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε.

Περὶ τῆς μετὰ τὸν διωγμὸν εἰρήνης.

„Ἴσθι δὲ νῦν, ἀδελφέ [1]), ὅτι ἥνωνται πᾶσαι αἱ πρότερον διεσχισμέναι κατά τε τὴν ἀνατολὴν ἐκκλησίαι, καὶ ἔτι προσωτέ-

---

Cap. IV. 1) *Περὶ τούτου* eo tantum intelligitur posse referri, de quo statim antea sermo erat, ad illas de baptismate haereticorum contentiones. At Eusebius profecto haud opportuno loco cap. V. eam epistolae Dionysii partem commemorat, in qua ille de pace potius ecclesiarum orientis, quae Novatiani haeresin damnaverant, scribit Stephano. Cf. Valesii not. 1. ad Cap. V. Et hoc facere se velle ipso cap. 4. disertis verbis indicat Eusebius τελευτῶν δηλοῖ κ. λ. quod Valesius vertit: *id tandem indicat*, ego malim reddere, finiens (epistolam), *ad finem epistolae* indicat. Sed de illa Eusebii inopportuna rei cuiusdam commemoratione cf. quae monebo ad VII, 21. Videtur autem semet ipsum corrigere voluisse Eusebius eo, quod cap. V. alteram Dionysii epistolam (δευτέραν ἐπιστολὴν) excerpsit, in qua sane de re praesenti agitur. *H.* — 2) *Νεωτεροποιΐαν*. Alludit ad nomen Novati seu Novatiani. Sic *haereseon novitates* dixit Vincentius Lirinensis in commonitorio.

Cap. V. 1) *Ἴσθι δὲ νῦν, ἀδελφέ.* Ex hac epistola Dionysii ad Stephanum papam, Baronius ad annum Christi 259. colligit, orientales epi-

ρω [2]). *Καὶ πάντες εἰσὶν ὁμόφρονες οἱ πανταχοῦ προεστῶτες, χαίροντες καθ' ὑπερβολὴν ἐπὶ τῇ παρὰ προσδοκίαν εἰρήνῃ γενομένῃ· Δημητριανὸς ἐν Ἀντιοχείᾳ, Θεόκτιστος ἐν Καισαρείᾳ, Μαζαβάνης ἐν Αἰλίᾳ* [3]), *Μαρῖνος ἐν Τύρῳ, κοιμηθέντος Ἀλε-*

---

scopos tandem errore deposito sententiam Stephani de haereticis non rebaptizandis amplexos esse. Baronium secutus est Filesacus in notis ad Vincentii commonitorium. Sed qui Dionysii epistolam attente legerit, longe aliter rem se habere intelliget. Nam epistola illa Dionysii, duo capita continebat. Primum an rebaptizandi essent haeretici; secundum de concordia ecclesiarum orientis, quae Novatiani haeresim damnaverant, et lapsos recipiendos esse statuerant. Huic igitur sententiae Demetrianum episcopum Antiochiae, quae caput erat orientis, et reliquos subscripsisse nunciat Dionysius, quod quidem Stephano gratissimum fore sciebat, cum Fabius decessor Demetriani in Novatiani sententiam pronior fuisset, et congregato ex Cilicia, Cappadocia, Palaestina et Aegypto episcoporum concilio, eam stabilire conatus fuisset, ut scribit Dionysius apud Eusebium in fine lib. VI. — 2) *Καὶ ἔτι προσωτέρω.* Haec verba non habentur in codice Fuk. et Saviliano. Sed nec Christophersonus in libris suis ea reperit, ut ex versione eius apparet, leguntur tamen apud Syncellum ac Nicephorum, et in nostris, Regio, Maz. ac Medicaeo. Et Langus quidem ac Musculus ita verterunt: *Scito nunc, frater, orientales atque etiam ulteriores ecclesias*, etc. Recte meo quidem iudicio. Sic Eus. in lib. III. de vita Constantini c. 7. *Ἀχαιοί τε καὶ Ἠπειρῶται, τούτων δ' οἱ ἔτι προσωτάτω.* Ita enim scribitur locus ille in codice Reg. et in schedis et apud Socratem. Per ulteriores ecclesias intelligo ecclesias Osdroënae et Mesopotamiae. Oriens enim proprie dicebatur Syria, cuius caput erat Antiochia. Regebatque hanc provinciam tunc temporis praeses orientis, ut docet Vopiscus in Aureliano agens de eius adoptione. Possunt tamen haec verba etiam aliter intelligi, ut verba sint Eusebii, ex epistola Dionysii carptim quaedam capita referentis. Certe in codice Maz. ac Med. haec verba duobus punctis inclusa sunt. Et in exemplari quidem Medicaeo apposita est media distinctio sive mora, in Mazarino vero distinctio. Verto igitur: *Et paulo post.* Atque haec posterior interpretatio verior nunc mihi videtur ac certior. [Male ita visum esse Valesio, recte censuit Strothius, potissimum propterea quod Eusebius quid addat scriptor cuius verba quaedam iam protulit, indicaturus, nunquam illo *καὶ ἔτι προσωτέρω* utitur, sed semper *τούτοις ἑξῆς, εἶθ' ὑποκαταβὰς, καὶ αὖθις μετὰ βραχέα, μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει λέγων, τούτοις μεθ' ἕτερα, τούτοις ἐπειπών τινα μεταξὺ ἐπιφέρει λέγων, ἐπὶ τούτοις ἐπιλέγει, εἶτα μεθ' ἕτερά φησιν, εἶτα τινὰ μεταξὺ εἰπών.* Accedit quod nec Niceph. ita ut Val. illa verba interpretatus est, et alibi v. c. V. C. III, 7. de situ regionum utitur Eusebius verbis *ἔτι προσωτέρω. H.*] — 3) *Ἐν Αἰλίᾳ.* Aelia vocabatur aetate Dionysii, quae postea dicta est Hierosolyma. Cons quidem temporibus adhuc Aelia vocabatur. Sic in tabula Peutin

ξάνδρου ⁴) *Ἡλιόδωρος ἐν Λαοδικείᾳ ἀναπαυσαμένου Θηλυμίδρου, Ἕλενος ἐν Ταρσῷ, καὶ πᾶσαι αἱ τῆς Κιλικίας ἐκκλησίαι, Φιρμιλιανὸς, καὶ πᾶσα Καππαδοκία. Τοὺς γὰρ ἐπιφανεστέρους μόνους τῶν ἐπισκόπων ὠνόμασα, ἵνα μήτε μῆκος τῇ ἐπιστολῇ, μήτε βάρος προσάψω τῷ λόγῳ. Αἱ μέν τοι Συρίαι ὅλαι καὶ ἡ Ἀραβία οἷς ἐπαρκεῖτε ἑκάστοτε* ⁵), *καὶ οἷς νῦν ἐπεστείλατε,*

---

et in itinerario Antonini, quod post imperium Constantini scriptum est, memoratur. Sed et in concilio Nicaeno canone VII. Aelia dicitur. Itaque verissimum puto, quod superius observavi, nomen Hierosolymorum huic urbi inditum fuisse per ambitionem episcoporum illius loci, qui Iacobi iusti successores haberi volebant. Hinc est quod Rufinus ex more saeculi sui, pro Aeliae nomine hic substituit Hierosolyma, et Eusebius Narcissum, Alexandrum et caeteros, semper Hierosolymorum episcopos appellat. Interdum tamen, licet rarius, Aeliam nominat, verbi gratia in libro de martyribus Palaestinae capite XI. — 4) *Κοιμηθέντος Ἀλεξάνδρου.* Haec verba transposita sunt, et post voces illas *ἐν Αἰλίᾳ* collocari debent. Nam Mazabanes Alexandro Aeliae episcopo successerat, ut docet Dionysius in epistola ad Cornelium. Vidit hoc etiam Rufinus, ut ex interpretatione eius apparet. [Sed cum verba ita transposita legantur in omnibus qui adhuc sunt excusi, codd., neque Ruf. auctoritate h. l. tuto posse confidi facile intelligatur, nolui cum Stroth. et Zimmermanno recte illa collocare, praesertim cum amet verba noster transponere, ut centies iam annotatum est. *H.*] — 5) *Οἷς ἐπαρκεῖτε ἑκάστοτε.* Hunc locum non intellexerunt Langus, Musculus et Christophorsonus. Solebat olim ecclesia Romana aliarum ecclesiarum inopiam liberalitate sua sublevare, et captivis fratribus vel in metallum datis pecunias ac vestem conferre, ut testatur Dionysius Corinthiorum episcopus in epistola ad Soterem papam, cuius verba supra retulit Eusebius in libro IV. Idque laudabile institutum ecclesiae Romanae, sua adhuc aetate perseverasse, ibidem scribit Eusebius. In eam rem fiebant collectae in ecclesia Romana de quibus Leo papa loquitur in sermonibus. *Ἐπαρκεῖν* proprie est sumptus ac viaticum subministrare, vel stipem conferre. Ita Clemens Alexandrinus in primo Stromateo haud procul ab initio: *ἀπορίᾳ γὰρ ἐπαρκεῖν οὐ δίκαιον. Ἀργίαν δὲ ἐφοδιάζειν, οὐ καλόν.* Idem in lib. IV. Stromatei, de stipe seu eleemosyna hoc verbum usurpat, cum ait: *ἐνίοτε γὰρ βουλόμεθα δι' ἀργυρίου δόσεως, ἢ διὰ σωματικῆς σπουδῆς ἔλεον ποιῆσαι ὡς δεομένῳ ἐπαρκέσαι, ἢ νοσοῦντι ὑπουργῆσαι, ἢ ἐν περιστάσει γενομένῳ παραστῆναι· καὶ οὐχ οἷοί τε ἐσμὲν, ἤτοι διὰ πενίαν, ἢ νόσον, ἢ γῆρας.* Id est: *Interdum enim optamus quidem misericordiae opera praestare, tam pecunia quam corporis ministerio, exempli gratia petenti stipem dare, aut aegrotanti ministrare, aut adiuvare periclitantem. Sed optata perficere non possumus, seu ob egestatem, sive ob morbum, sive ob senectutem.* Eodem sensu Chrysostomus homil. 67. in Matthaeum hanc vocem

ἥ τε Μεσοποταμία, Πόντος τε καὶ Βιθυνία, καὶ συνελόντι εἰπεῖν, ἀγαλλιῶνται πάντες πανταχοῦ τῇ ὁμονοίᾳ καὶ φιλαδελφίᾳ, δοξάζοντες τὸν θεόν." Ταῦτα μὲν ὁ Διονύσιος. Στέφανον δ' ἐπὶ δυσὶν ἀποπλήσαντα τὴν λειτουργίαν ἔτεσι Ξύστος διαδέχεται. Τούτῳ δευτέραν ὁ Διονύσιος περὶ βαπτίσματος χαράξας ἐπιστολὴν[6]), ὁμοῦ τὴν Στεφάνου καὶ τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων γνώμην τε καὶ κρίσιν δηλοῖ, περὶ τοῦ Στεφάνου λέγων ταῦτα· „ἐπεστάλκει[7]) μὲν οὖν πρότερον καὶ περὶ Ἑλένου καὶ περὶ Φιρμιλιανοῦ,

---

usurpat: νὰς τῶν ἐσχάτων καὶ οὐ σφόδρα πλουτούντων πρόσοδον ἡ ἐκκλησία ἔχουσα, ἐννόησον ὅσαις ἐπαρκεῖ καθ' ἑκάστην ἡμέραν χήραις, ὅσαις παρθένοις. Sic et Palladius in dialogo de vita Chrysostomi, ubi de Ammonio et monachis Aegyptiis loquitur. — 6). Χαράξας ἐπιστολήν. In quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. et Savil. scriptum est: ἐγχαράξας ἐπιστολήν. [De epistolis Dionysii ad Stephanum, Sixtum et ecclesiam Romanam vid. *Pearson. Anall. Cyprian.* ad ann. 256. nr. 12. ad a. 257. nr. 10. 11. ad a. 258. nr. 3. *H.*]. — — 7) Ἐπεστάλκει. Praeter epistolam ad episcopos Africae, de qua superius dixi, aliam insuper epistolam scripserat Stephanus papa ad orientales, de qua praeter Dionysium loquitur Firmilianus in epistola ad Cyprianum sub finem: *Pacem cum singulis vario discordiae genere rumpentem, modo cum orientalibus (quod nec vos latere confidimus), modo vobiscum qui in meridie estis.* Sed Firmilianus oratorum more rem amplificat. Neque enim Stephanus aut cum Afris aut cum orientalibus pacem rupit, sed tantum minatus est se pacem cum iisdem rupturum, si in pristina sententia permanerent, ut hic diserte testatur Dionysius Alexandrinus. Eodem plane modo, quo Victor papa interminatus fuerat Asiaticis, se illos a communione ecclesiae abscissurum. [Vid. *Excursus* VI. *H.*] Certe Stephanum ultra minas non processisse ex eo apparet, quod Dionysius post eius obitum ad Xystum PP. iterum scripsit, ut eius sententiam super ea re flagitaret. Nam Dionysius in Afrorum et orientalium sententiam magis propendebat, teste Hieronymo in libro de scriptoribus ecclesiasticis. Illud quoque observandum est, quod in supra dicto loco scribit Firmilianus, Stephanum pacem cum Afris et orientalibus vario discordiae genere rupisse. Nam et inde colligi potest, non fuisse prolatam a Stephano adversus illos excommunicationis sententiam. Certe si Stephanus excommunicationis sententiam in eos protulisset, non utique vario genere pacem cum utrisque rupisset, sed uno eodemque modo, excommunicationis videlicet sententia, tam Afros quam orientales percussisset. Nunc porro videamus quo modo cum Afris pacem ruperit Stephanus. Declarat hoc Firmilianus his verbis: *Modo vobiscum, a quibus legatos episcopos patienter satis et leniter suscepit, ut eos nec ad sermonem saltem colloquii communis admitteret, adhuc insuper praeciperet fraternitati universae, ne quis eos in domum suam reciperet, ut venientibus non solum pax et communio, sed et*

καὶ πάντων τῶν τε ἀπὸ τῆς Κιλικίας καὶ Καππαδοκίας καὶ [8]) Γαλατίας, καὶ πάντων τῶν ἑξῆς ὁμορούντων ἐθνῶν, ὡς οὐδὲ ἐκείνοις κοινωνήσων [9]) διὰ τὴν αὐτὴν ταύτην αἰτίαν, ἐπειδὴ τοὺς αἱρετικούς φησιν ἀναβαπτίζουσι· καὶ σκόπει τὸ μέγεθος τοῦ πράγματος. Ὄντως γὰρ δόγματα περὶ τούτου γέγονεν ἐν ταῖς μεγίσταις τῶν ἐπισκόπων συνόδοις [10]), ὡς πυνθάνομαι,

---

tectum et hospitium negaretur. Haec Firmiliani verba rem quidem ipsam magnopere exaggerant. Sed nego in illis verbis ullum excommunicationis a Stephano prolatae indicium reperiri. Graviter quidem commotus est Stephanus, et indigne tulit quod Africana synodus adversus receptam totius ecclesiae consuetudinem haereticos rebaptizandos esse statuisset, remque tanti ponderis ac momenti, non consulto prius Romanae urbis episcopo, decernere ausa esset. Itaque episcopos quos Cyprianus et reliqui collegae ad ipsum miserant una cum decretis illius synodi, primo quidem admittere noluit, ut docet Firmilianus. Postea vero eos admisit, et ad literas Cypriani rescripsit, sicut colligitur ex epistola Cypriani ad Pompeium. Quae quidem Stephani literae licet paulo acerbiores et iniquiores visae tunc fuerint Cypriano, nihilominus tamen pacem inter se ambo retinuerunt. Cyprianus certe etiam post illas Stephani literas, eum fratrem nominat in epistola ad Pompeium sub initium. Idque aperte confirmat Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos, de b. Cypriano ita loquens: *Sciant illum non haec cum anathemate eorum, qui se sequi noluerunt, edidisse, siquidem in communione eorum permansit, qui sententiae suae contraierant.* Denique Afri post illas Stephani PP. literas, haereticos nihilominus rebaptizarunt usque ad Constantini magni tempora, ut patet ex concilio Arelatensi. [Valesium refutavit *Moshem. Commentt. de rebus Christian. a. C. M.* p. 538 sq. De excommunicatione non esse sermonem vix esset, quod monerem, nisi fortasse Valesius eo ad mitiorem suam interpretationem esset inductus. *H.*] — 8) *Καὶ δηλονότι Γαλατίας.* Ita quidem legitur in codice Regio et apud Georgium Syncellum. Verum in reliquis exemplaribus Maz. Med. Fuk. et Savil. deest vox *δηλονότι.* — 9) *Ὡς οὐδὲ ἐκείνοις κοινωνήσων.* Firmilianus in epistola ad Cyprianum de Stephano loquens: *Dum enim putas omnes a te abstineri posse, solum te ab omnibus abstinuisti.* Et paulo ante dixerat: *Excidisti enim te ipsum, noli te fallere. Si quidem ille est vere schismaticus, qui se a communione ecclesiasticae unitatis apostatam fecerit.* Cyprianus quoque in epistola ad Pompeium testatur Stephanum papam ea voce in suis literis usum fuisse: *Dat honorem deo, qui haereticorum amicus et inimicus Christianorum, sacerdotes dei, veritatem Christi et ecclesiae unitatem tuentes abstinendos putat?* — 10) *Ἐν ταῖς μεγίσταις τῶν ἐπισκόπων συνόδοις.* In synodo scilicet Iconiensi, de qua Firmilianus in epistola ad Cyprianum, et in conciliis Africae, partim sub Agrippino, partim sub Cypriano. Item in concilio Synadensi ut dicitur infra in capite

ὥστε τοὺς προσιόντας ἀπὸ αἱρέσεων, προκατηχηθέντας, εἶτα ἀπολούεσθαι καὶ ἀνακαθαίρεσθαι τὸν τῆς παλαιᾶς καὶ ἀκαθάρτου ζύμης ῥύπον. Καὶ περὶ τούτων αὐτοῦ πάντων δεόμενος, ἐπέστειλα." Καὶ μεθ' ἕτερα φησί· „καὶ τοῖς ἀγαπητοῖς δὲ ἡμῶν καὶ συμπρεσβυτέροις Διονυσίῳ καὶ Φιλήμονι, συμψήφοις πρότερον Στεφάνῳ γενομένοις, καὶ περὶ τῶν αὐτῶν μοι γράφουσι, πρότερον μὲν ὀλίγα, καὶ νῦν δὲ διὰ πλειόνων ἐπέστειλα." Ἀλλὰ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ δηλουμένου ζητήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛ.

Περὶ τῆς κατὰ Σαβέλλιον αἱρέσεως.

(Nic. H. E. VI, 7.)

Σημαίνων δὲ ἐν ταὐτῷ [1]) καὶ περὶ τῶν κατὰ Σαβέλλιον αἱρετικῶν ὡς κατ' αὐτὸν ἐπιπολαζόντων, ταῦτα φησί· „περὶ γὰρ

7. huius libri. Et in synodo quidem Carthaginensi sub Cypriano, quae hodie inter Cypriani opera exstat, octoginta et amplius episcopi sententiam dixerunt, inter quos quidam fuerunt confessores et martyres. In Iconiensi autem concilio quinquaginta episcopi convenerunt, ut testatur Augustinus in l. III. contra Cresconium cap. 3. his verbis: *Proinde si omnino iam credendum sit, quinquaginta episcopis orientalium id esse visum, quod septuaginta Afris vel aliquanto etiam pluribus, contra tot millia episcoporum quibus hic error in toto orbe displicuit, cur non potius etiam paucos ipsos orientales suum iudicium correxisse dicamus?* Ceterum orientales ac praesertim Cappadoces, morem suum in rebaptizandis haereticis constantissime retinuerunt, ut patet ex Basilii ad Amphilochium canonicis epistolis prima et secunda. Mansitque mos iste apud illos usque ad primam synodum Constantinopolitanam. [Mox pro ἀπολούσασθαι cum Steph. Nic. Str. ἀπολούεσθαι, pro αἱρεσέως cum iisdem et Ruf. Grut. Ion. αἱρέσεων dedi. Αἱρεσέως habet tamen Steph. cum Val. *H.*]

Cap. VI. 1) *Σημαίνων δ' ἐπ' αὐτῷ.* Nostri codices Maz. et Med. cum Fuk. et Savil. hunc locum ita exhibent: σημαίνων δὲ ἐν ταὐτῷ καὶ περὶ τῶν κατὰ Σαβέλλιον αἱρετικῶν, recte quidem quod ad posterior partem attinet. Verum illud ἐν ταὐτῷ prorsus reiiciendum est, et

τοῦ νῦν κινηθέντος ἐν τῇ Πτολεμαΐδι τῆς Πενταπόλεως δόγματος, ὄντος ἀσεβοῦς καὶ βλασφημίαν πολλὴν ἔχοντος περὶ τοῦ παντοκράτορος θεοῦ καὶ πατρὸς τοῦ κυρίου ²) ἡμῶν Ἰησοῦ

---

ptura codicis Regii retinenda ἐπ᾽ αὐτῷ, supple κεφαλαίῳ, qua voce paulo ante usus est Eusebius, ἀλλὰ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ ζητουμένου τούτου καὶ δηλουμένου κεφαλαίου. Sic enim praefert codex Regius et editio Stephani [Sav. Cph. *H.*]: pro quo in reliquis codicibus legitur: περὶ τοῦ δηλουμένου ζητήματος. [Atque ita recte dedit ipse Val. cum Venet. Maz. Med. Fuk. Stroth., cum interpretamenti satis clara praeferat signa lectio ἀλλὰ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ ζητουμένου τούτου καὶ δηλουμένου κεφαλαίου. *H.*] Igitur ἐπ᾽ αὐτῷ latine sonat *post illud capitulum*. Nam epistola Dionysii ad Xystum duo capita continebat, primum de rebaptizandis haereticis, alterum de dogmate Sabellii. Quod si scribas ἐν ταὐτῷ, supplendum erit λόγῳ, cum tamen Eusebius non λόγον sed ἐπιστολὴν dixerit supra. [Ἐπ᾽ αὐτῷ habet quoque Cph., ἐν ταὐτῷ quoque Venet., quod ne reprobandum putes ob Valesii rationem, vid. III, 9 not. 6. VI, 12 not. 6. In Bong. et Ion. legitur ἐν αὐτοῖς pro ἐν ταὐτῷ. *H.*] — 2) Θεοῦ πατρὸς καὶ τοῦ κυρίου MG. Ion. θεοῦ τοῦ πατρὸς τοῦ κ. Nicephor. Apud eundem Nic. paulo ante pro ἔχοντος περὶ legitur περιέχοντος περί. In sequentibus ἔχοντος post ἀπιστίαν τε πολλὴν omittit Nic. Ipse pro αὐτοῦ καὶ πρωτοτόκου quod scripsit Val., cum Steph. Nic. Cph. dedi αὐτοῦ τοῦ πρωτοτόκου. Quod spectat ad rem, Strothius iam ad h. l. animadvertit haec: „Caeterum in eo, quod his praesertim verbis oppugnat *Sabellium Dionysius*, haud obscure latet eius de Christo sententia, omnibus fere graecis priorum seculorum Patribus communis, quae postea per *Arium* in haeresim conversa est." Vid. Löffler. *Kurze Darstellung der Dreieinigkeitslehre* in: *Kleine Schriften* Tom. I. p. 114 sq. „*Was Dionysius dem Sabellius entgegensetzte, können wir mit Zuverlässigkeit nur aus des Athanasius Apologie des letzteren schliessen, in welcher er ihn gegen den Vorwurf des Arianismus zu vertheidigen sucht. Aber es bleibt, trotz dieser Vertheidigung, doch der klare Arianismus; und seine Antworten und seine Verschiedenheiten vom Sabellius lassen sich nur durch die Hypothese, welche alle Verwirrung in dieser Lehre löset, erklären: dass Dionysius den Begriff* Sohn Gottes *da braucht, und also von einer* Substanz *redet; wo Sabellius* Logos *braucht, und nur von einer Eigenschaft oder einem Verhältniss redet. Wenn Sabellius lehrte, der* Logos *sey, der Substanz und dem Wesen nach, von Gott nicht verschieden, so setzte ihm Dionysius, wie nachher Arius, entgegen: der* Sohn Gottes *sey* geschaffen, gemacht, *er sey dem Wesen nach ganz verschieden: es sey eine Zeit gewesen, da der Sohn nicht existirte, und der Vater noch nicht Vater war. Diese Aeusserungen brachten den Dionysius selbst in den Verdacht des unrichtigen Glaubens; aber er half sich mit einer Distinction zwischen* schaffen *und* zeugen, *zwischen Schöpfer und Vater, und behauptete, der* Logos *sey* nicht geschaffen, *sondern* gezeugt;

Χριστοῦ, ἀπιστίαν τε πολλὴν ἔχοντος περὶ τοῦ μονογενοῦς παιδὸς αὐτοῦ τοῦ πρωτοτόκου πάσης κτίσεως, τοῦ ἐνανθρωπήσαν-

Gott sey nicht der Schöpfer des Logos, sondern der Vater des Logos; eine Distinction, die auch nachher Athanasius ergriff, und die in der Sache nichts erklärt." Cf. locus insignis, sed, ut videtur, adhuc minus spectatus Chrysostom. de sacerdot. IV, 4, 405 sq. Πάλιν οἱ τὴν Σαβελλίου μαινόμενοι μανίαν, καὶ οἱ τὰ Ἀρείου λυττῶντες, ἐξ ἀμετρίας ἀμφότεροι τῆς ὑγιοῦς ἐξέπεσον πίστεως· καὶ τὸ μὲν ὄνομα Χριστιανῶν ἀμφοτέροις ἐπίκειται, εἰ δέ τις τὰ δόγματα ἐξετάσειε, τοὺς μὲν οὐδὲν ἄμεινον Ἰουδαίων διακειμένους εὑρήσει, πλὴν ὅσον ὑπὲρ ὀνομάτων διαφέρονται μόνον, τοὺς δὲ πολλὴν τὴν ἐμφέρειαν πρὸς τὴν αἵρεσιν Παύλου τοῦ Σαμοσατέως ἔχοντας, ἀμφοτέρους δὲ τῆς ἀληθείας ἐκτός [Hasce non minus dici posse de orthodoxis, ne Chrysostomo quidem in mentem venit]. Πολὺς οὖν ἐνταῦθα ὁ κίνδυνος, καὶ στενὴ καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς, ἡ ὑπὸ κρημνῶν ἀμφοτέρωθεν ἀπειλημμένη· καὶ δέος οὐ μικρὸν, μὴ τὸν ἕτερόν τις θέλων βαλεῖν, ὑπὸ θατέρου πληγῇ. Ἄν τε γὰρ μίαν τις εἴπῃ θεότητα, πρὸς τὴν ἑαυτοῦ παράνοιαν εὐθέως εἵλκυσε τὴν φωνὴν ὁ Σαβέλλιος· ἄν τε διέλῃ πάλιν, ἕτερον μὲν τὸν πατέρα, ἕτερον δὲ τὸν υἱὸν, καὶ τὸ πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον ἕτερον λέγων, ἐφέστηκεν Ἄρειος, εἰς παραλλαγὴν οὐσίας ἕλκων τὴν ἐν τοῖς προσώποις διαφοράν. Δεῖ δὲ καὶ τὴν ἀσεβῆ σύγχυσιν ἐκείνου, καὶ τὴν μανιώδη τούτου διαίρεσιν ἀποστρέφεσθαι καὶ φεύγειν, τὴν μὲν θεότητα πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος μίαν ὁμολογοῦντας, προστιθέντας δὲ τὰς τρεῖς ὑποστάσεις· οὕτω γὰρ ἀποτειχίσαι δυνησόμεθα τὰς ἀμφοτέρων ἐφόδους. De Sabellii sententia sigillatim vid. *C. Wormii* historia Sabelliana, Francofurti et Lipsiae, 1696. *Beausobre* histoire de Manichée Vol. I. p. 535. *Moshem.* Commentar. de rebus Christ. a. C. M. p. 688 sqq. *Semler.* histor. *Einleitung vor Baumgarten. Untersuchung theol. Streitigkeiten* T. I. p. 238. *Walch. Entwurf einer vollständigen Historie der Ketzereien* T. II. p. 14. *Löffler.* I. 1. p. 113 sq. *Münscher. Handbuch der Dogmengeschichte* T. I. p. 483 sqq. *Schleiermacher. über den Gegensatz zwischen der Sabellianischen und der Athanasianischen Vorstellung von der Trinität* p. 295 sqq. p. 306 sq. in: *Theologische Zeitschrift, herausgegeben von Dr. Fr. Schleiermacher, Dr. W. M. L. de Wette und Dr. Friedr. Lücke, Drittes Heft, Berlin* 1822. Simili qua contra Sabellium disputandi ratione usus est contra Beryllum Origenes. vid. *Loeffler.* 1. 1. p. 97 — 112. p. 104 sq. et tota viri egregii egregia commentatio. cf. Eus. H. E. VI, 33. Adde *Schleiermacher.* l. l. p. 381 sq. „*Freilich haben wir auch nichts von dem Beryll selbst; aber unsre wenigen Nachrichten stimmen hierin ganz überein. Huetius* (Origen. I, 3, 8.) *zwar ist der Meinung, dass Eusebius und* [illegible]*mus in ihren Nachrichten nicht genau zusammen stimmen; d*[illegible] *nur daher, dass er selbst den Eusebius nicht richtig verst*[illegible] *setzt hat. Denn* ἰδία οὐσίας περιγραφὴ *ist nicht* propria differentia, *welches jedem bekann*[illegible] *Gebrauch von*

τος λόγου, ἀναισθησίαν δὲ τοῦ ἁγίου πνεύματος 3), ἐλθόντων ἑκατέρωθεν πρὸς ἐμὲ καὶ προγραμμάτων 4) καὶ τῶν διαλεγομένων ἀδελφῶν, ἐπέστειλά τινα 5) ὡς ἐδυνήθην, παρασχόντος τοῦ θεοῦ, διδασκαλικώτερον ὑφηγούμενος· ὧν τὰ ἀντίγραφα ἔπεμψά σοι."

περιγραφὴ zuwider wäre, sondern es heisst proprie substantiae circumscriptio, und nicht müsste man, um den Eusebius zu rechtfertigen, annehmen, dass Beryllus οὐσία habe für ὑπόστασις gebraucht [cf. quae annotavi ad Eus. H. E. VI, 33 n. 1 p. 239.], — sondern der ganze Ausdruck ist eine richtige Umschreibung von ὑπόστασις oder ὕπαρξις, auch in dem Sinne des kirchlichen Lehrbegriffs. Denn wenn in dem göttlichen Wesen eine Mehrheit angenommen werden soll, so dass das Wesen aller drei Personen dasselbige sey, und doch in ihnen, abgesehen von dem, was die zweite und dritte nur sind durch ihre Vereinigung mit der Person des Erlösers und mit der christlichen Kirche, nichts anders gesetzt seyn soll, als die Gottheit: wie will man denn die sogenannte Persönlichkeit dieser Dreiheit anders erklären, als dass in jeder das göttliche Wesen auf eine andere Weise umschrieben, d. h. gegen die andern abgegrenzt, und in sich näher bestimmt sey, welches durch περιγραφὴ sehr füglich kann ausgedrückt werden." *H.* — 3) Ἔχοντος — ἀναισθησίαν τοῦ ἁγίου πνεύματος, minus bene vertit Valesius: *pleno* denique *stupore adversus* spiritum sanctum. Nec melius Strothius: *günzliches Verkennen des heiligen Geistes.* Sententia potius est: de dogmate *quod qui tenent, non possunt ullo tangi sensu* spiritus sancti, *über das Dogma, welches Mangel an allem Gefühl, aller Empfindung vom heiligen Geiste mit sich bringt* (ἔχοντος). Cf. Eus. H. E. V, 1 p. 25 sq. οἱ μηδὲ ἴχνος πώποτε πίστεως, μηδὲ αἴσθησιν ἐνδύματος νυμφικοῦ, μηδὲ ἔννοιαν φόβου θεοῦ σχόντες. *H.* — 4) Πρὸ γραμμάτων. [Ita Maz. Med. Fuk. Steph. Val. *H.*] In codice Regio et apud Nicephorum uno verbo legitur προγραμμάτων. [Ita scripsi cum Stroth. qui tamen fortasse legendum esse dicit καίπερ γραμμάτων. Sed recte *Zimmermannus* ad h. l. nullam lectionem nisi προγραμμάτων sanam censet, quam ipse recepit. vid. infra cap. XIII. not. 3. *H.*] Apud Georgium autem Syncellum scribitur τῶν γραμμάτων, quod magis probo, eamque lectionem in interpretatione mea sum secutus. [Vertit Val. cum ab utraque parte et *litterae* ad me allatae essent. *H.*] — 5) Ἐπέστειλά τινα. Intelligere videtur epistolam ad Ammonem Berenicensem episcopum, et aliam ad Telesphorum, aliam item ad Euphranorem contra Sabellium scriptas, de quibus loquitur Eusebius in capite 26. huius libri. Athanasius in defensione quam scripsit pro Dionysio Alexandrinorum episcopo, unam tantum commemorat Dionysii epistolam ad Ammonium et Euphranorem conscriptam. In qua cum quaedam de Christo minus recte dixisse videretur Dionysius, accusatus est a quibusdam episcopis Aegypti coram Dionysio Romanae urbis episcopo.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ.

Περὶ τῆς κατὰ τῶν αἱρετικῶν παμμιάρου πλάνης, καὶ τῆς θεοπέμπτου ὁράσεως Διονυσίου, οὗτε παρείληφεν ἐκκλησιαστικοῦ κανόνος.

(Nic. H. E. VI, 8.)

Καὶ ἐν τῇ τρίτῃ δὲ τῶν περὶ βαπτίσματος, ἣν Φιλήμονι τῷ κατὰ Ῥώμην πρεσβυτέρῳ ὁ αὐτὸς γράφει Διονύσιος, ταῦτα παρατίθεται· „ἐγὼ δὲ καὶ τοῖς συντάγμασι καὶ ταῖς παραδόσεσι τῶν αἱρετικῶν ἐνέτυχον, χραίνων μέν μου πρὸς ὀλίγον τὴν ψυχὴν ταῖς παμμιάροις αὐτῶν ἐνθυμήσεσιν, ὄνησιν δ' οὖν ἀπ' αὐτῶν ταύτην λαμβάνων, τὸ ἐξελέγχειν αὐτοὺς παρ' ἐμαυτῷ, καὶ πολὺ πλέον βδελύττεσθαι. Καὶ δή τινος ἀδελφοῦ τῶν πρεσβυτέρων με ἀπείργοντος, καὶ δεδιττομένου συμφέρεσθαι [1]) τῷ τῆς πονηρίας αὐτῶν [2]) βορβόρῳ· λυμανεῖσθαι γὰρ τὴν ψυχὴν τὴν ἐμαυτοῦ, καὶ ἀληθῆ γε λέγοντος, ὡς ᾐσθόμην· ὅραμα θεόπεμπτον προσελθὸν, ἐπέρρωσέ με. Καὶ λόγος πρός με γενόμενος, προσέταξε διαῤῥήδην λέγων· πᾶσιν ἐντύγχανε οἷς ἂν εἰς χεῖρας λάβοις· διευθύνειν γὰρ ἕκαστα καὶ δοκιμάζειν ἱκανὸς εἶ, καὶ σοὶ γέγονε τοῦτο ἐξ ἀρχῆς καὶ τῆς πίστεως αἴτιον. Ἀπεδεξάμην τὸ ὅραμα, ὡς ἀποστολικῇ φωνῇ [3]) συντρέχον τῇ λεγούσῃ πρὸς

Cap. VII. 1) *Καὶ δεδιττομένου συμφέρεσθαι.* [Ita codd. omnes, Steph. Nic. *H.*] Cum iam dudum coniecissem legendum esse *συμφύρεσθαι*, tandem coniecturam meam confirmavit editio Georgii Syncelli, apud quem ita diserte scriptum habetur. [Accedit Ruf. Cph. Stroth. Zimmerm. Sed recte retinuisse puto *συμφέρεσθαι* i. e. una *abripi*, Val. Rei enim ratio haud differre videtur ab ea quae est supra cap. 1. ubi vid. not. 4. *H.*] — 2) *Αὐτῶν* scripsi cum Steph. Nic. Cph. pro quo in textu Val. legebatur *αὐτῷ*. Ipse tamen legisse videtur *αὐτῶν*. Vertit enim: *illorum coeno*. *H.* — 3) *Ἀποστολικῇ φωνῇ τῇ λεγούσῃ, γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται.* Haec verba non leguntur in apostolo. In prima quidem epistola ad Thessalonicenses cap. 5. haec leguntur: *Omnia probate, quod bonum est tenete.* Quae profecto eandem vim habent ac priora illa: *Estote boni trapezitae.* Sed Origenes tomo 10. in evangelium Ioannis, et post illum Hieronymus in epistola ad Minervium et Alexandrum, diserte affirmans hoc mandatum: *Estote boni trapezitae*, a Christo traditum esse,

τοὺς δυνατωτέρους, γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται." Εἶτα τινὰ περὶ πασῶν εἰπὼν τῶν αἱρέσεων, ἐπιφέρει λέγων· „Τοῦτον ἐγὼ τὸν κανόνα καὶ τὸν τύπον παρὰ τοῦ μακαρίου πάπα [4]) ἡμῶν Ἡρακλᾶ παρέλαβον. Τοὺς γὰρ προσιόντας ἀπὸ τῶν αἱρέσεων, καίτοι τῆς ἐκκλησίας ἀποστάντας [5]), μᾶλλον δὲ οὐδὲ ἀποστάν-

---

consentire doctrinam Pauli in epistola ad Thessalonicenses. Quare assentior doctissimo viro *Iacobo Usserio*, qui hoc Christi verbum ex evangelio secundum Hebraeos desumptum esse censuit in prolegomenis ad Ignatii epistolas cap. 8. Citantur haec verba etiam a Cyrillo Hierosolymitano in catechesi sexta sub finem, γίνου δόκιμος τραπεζίτης, τὸ καλὸν κατέχων, ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ ἀπεχόμενος. Et a Palladio in vita Ioannis Chrysostomi: γίνεσθε γάρ φησιν ἡ γραφή, δόκιμοι τραπεζῖται, τὸ κίβδηλον ἀπὸ τοῦ δοκίμου ῥίπτοντες. [Vid. *Excursus* IX. *H.*] Porro in codicibus nostris Maz. Med. et Fuk. vox τραπεζῖται acutam gerit accentum in penultima. Sic paulo ante in capite quinto huius libri, vocem ῥύπον acuto accentu notatam exhibet codex Maz. et Fuk. — 4) Πάπα — Ἡρακλᾶ. Cf. Euseb. H. E. VI, 33. Vid. *Suicer.* Thes. T. II. p. 564 sq. *Ioh. Diecmann. de vocis Papae aetatibus* diss. II. Vitemb. 1671. 4. *Cramer. Fortsetzung des Bossuet* Tom. II. p. 637. *Winter. kritische Geschichte der ältesten Zeiten und Lehrer des Christenthums oder Patrologie* p. 5. *Gieseler. Lehrbuch der K. G.* Tom. I. p. 436 sq. cf. Chrysostom. de sacerdot. III, 17, 321. πολλὰ τὰ ποιοῦντα τῷ πατρὶ δύσκολον — τὴν φυλακὴν i. e. episcopo. *H.* — 5) Καίτοι τῆς ἐκκλησίας ἀποστάντας. Duo erant genera eorum qui ab haereticis ad catholicam ecclesiam veniebant. Alii erant apostatae, qui cum in ecclesia catholica prius tincti fuissent, ad haereticorum partes postea transfugerant, alii simpliciter haeretici, qui scilicet nunquam in ecclesia catholica fuerant. Utrosque aperte distinguit Cyprianus in epistola ad Quintum de baptizandis haereticis. Ac vetus quidem ecclesiae consuetudo haec erat, ut tam apostatae quam simpliciter haeretici ad ecclesiam redeuntes, per manus impositionem susciperentur. Cyprianus in dicta epistola: *Quod et nos quoque hodie observamus, ut quos constat hic baptizatos esse et a nobis ad haereticos transisse, si postmodum peccato suo cognito et errore digesto, ad veritatem et matricem redeant, satis sit in poenitentiam manum imponere.* Vetus auctor de non rebaptizandis haereticis pag. 136. *Licet negator ille antea vel haereticus fuerit, vel audiens qui nondum baptizatus sit, vel de haeresi ad veritatem fidei conversus, vel ab ecclesia digressus ac postea reversus sit, et tunc cum rediret, priusquam ei manus ab episcopo imponeretur, apprehensus confiteri Christum necesse habuerit.* Quid igitur, dicet aliquis, nullumne erat discrimen inter apostatas ac simplices haereticos? Immo vero apostatae utpote gravissimi criminis rei, nonnisi post diuturnam poenitentiam ab ecclesia suscipiebantur, cum haereticis qui nunquam antea in ecclesia fuissent, benignius agebatur, ut docet Augustinus in epistola 48. ad Vincentium sub finem: *Ec-*

ταξι, ἀλλὰ συνάγεσθαι μὲν δοκοῦντας, καταμηνυθέντας δὲ ὡς προσφοιτῶντας τινὶ τῶν ἑτεροδιδασκαλούντων, ἀπελάσας τῆς ἐκκλησίας, δεομένους οὐ προσήκατο, ἕως δημοσίᾳ πάντα ὅσα ἀκηκόασι παρὰ τοῖς ἀντιδιατιθεμένοις, ἐξέφρασαν· καὶ τότε συνήγαγεν αὐτοὺς, οὐ δεηθεὶς ἐπ᾽ αὐτῶν ἑτέρου βαπτίσματος. Τοῦ γὰρ ἁγίου πνεύματος 6) πρότερον παρ᾽ αὐτοῦ τετυχήκεσαν."

---

clesia Christi, inquit, aliter tractat eos qui eam deserunt, si hoc ipsum poenitendo corrigunt, aliter illos qui in ea nondum fuerunt, et tune primum eius pacem accipiunt, illos amplius humiliando, istos lenius suscipiendo. Ex his apparet, qui sit sensus horum Dionysii verborum. Ait enim Dionysius, Heraclam decessorem suum cum apostatis qui haeresi relicta ad ecclesiam revertebantur, ita se gessisse, ut eos ad communionem admitteret, dummodo omnia haereticorum arcana et impia dogmata coram universa fidelium multitudine evulgassent, nec altero baptismo illos ab eo tinctos fuisse, quippe qui antea in ecclesia catholica baptismum suscepissent. Et hanc formulam in apostatis recipiendis se ab Heracla accepisse testatur Dionysius. Quamquam illi revera apostatae non erant, sed potius falsi fratres, qui palam quidem cum catholicis in ecclesiam conveniebant, clam vero haereticorum coetibus miscebantur. Hic est sensus huius loci, quem Christophorsonus et reliqui interpretes, cum non assequerentur, densissimis tenebris involverant. Quaeret hic aliquis, utrum Heraclas cum apostatas illos reciperet, manum eis imposuerit. Id quidem aperte non dicit Dionysius, sed ex eius verbis satis colligitur, illos per manus impositionem receptos fuisse. Ait enim Dionysius, praecepisse illis Heraclam antequam eos reciperet, ut cuncta haereticorum dogmata palam in ecclesia publicarent, id est, *ut exomologesim facerent.* Porro exomologesim sequebatur manus impositio, ac deinde communio. Sed et illud notandum est, aliam fuisse manus impositionem qua apostatae, aliam qua simplices haeretici suscipiebantur. Prior enim manus impositio fiebat ad poenitentiam, ut docet Cyprianus in epistola ad Quintum, et in epistola ad Pompeium. Illa vero manus impositio qua recipiebantur simplices haeretici, fiebat ad tradendum spiritum sanctum, ut docet Cyprianus in epist. ad Stephanum. — 6) Τοῦ γὰρ ἁγίου πνεύματος. Ita quidem edidit Rob. Stephanus, Medicaei codicis scripturam secutus. Verum in reliquis exemplaribus, Regio scilicet Mazarino ac Fuketiano [Venet. Nic. *H.*] postrema vox illa πνεύματος non habetur, et recte meo quidem iudicio. Reddit enim rationem Dionysius, cur in recipiendis illis apostatis Heraclas iterato baptismo minime opus habuerit. Τοῦ γὰρ ἁγίου πρότερον παρ᾽ αὐτοῦ τετυχήκεσαν. Supple βαπτίσματος. Id est: *Sanctum enim baptisma iam ab illo fuerant consecuti.* Sanctum baptisma appellat Dionysius baptisma catholicorum, ad differentiam baptismatis haereticorum, quod profanum passim vocat Cyprianus ir stolis, et Firmilianus, et quicumque alii tunc temporis sententiar

Πάλιν δὲ ἐπιπολὺ γυμνάσας τὸ πρόβλημα, ταῦτα ἐπιλέγει· „μεμάθηκα καὶ τοῦτο, ὅτι μὴ νῦν οἱ ἐν Ἀφρικῇ μόνον τοῦτο παρεισήγαγον, ἀλλὰ καὶ πρὸ πολλοῦ κατὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν ἐπισκόπους, ἐν ταῖς πολυανθρωποτάταις ἐκκλησίαις καὶ ταῖς συνόδοις τῶν ἀδελφῶν, ἐν Ἰκονίῳ καὶ Συννάδοις 7) *καὶ παρὰ πολ-*

---

de haereticis rebaptizandis tuebantur. Quibus favisse Dionysium Alexandrinum, tum ex eius epistolis hic ab Eusebio prolatis constat, tum b. Hieronymi testimonio. Sic explicare soleo locum eiusdem Dionysii ex epistola 4. de baptismo ad Dionysium ecclesiae Rom. presbyterum, ubi de Novatiano haec dicit: τὸ λουτρὸν ἀθετοῦντι τὸ ἅγιον. Si quis tamen τὸ ἅγιον in his locis perpetuum esse baptismi epithetum contenderit, equidem non refragabor. Prior tamen expositio magis arridet. Quod si veterem lectionem hoc loco retinuerimus τοῦ γὰρ ἁγίου πνεύματος, tunc argumentatio Dionysii non procedet. Quae est enim consequentia? Redeuntes ad ecclesiam apostatas non iterum baptizabat Heraclas. Quam ob causam? quia scilicet spiritum sanctum ab ipso prius acceperant. Nisi per spiritum sanctum hoc loco intelligamus baptisma, inepta prorsus erit ratiocinatio. [*Πνεύματος* omisit etiam Strothius et Zimmermannus. Sed an recte, dubito, praesertim cum illud addat Reg. Savil. Cph. Stephan. (Ion.) Quod dicit Valesius, argumentationem esse ineptam, si quis *πνεῦμα* non interpretetur de baptismo, illud facile tollitur, si *πνεῦμα* accipimus, ut est accipiendum, de donis et effectis spiritus s. per baptismum impertiendis. cf. Act. XIX, 1. *Suicer.* Thes. T. II. p. 777. ב. Sensus est: non postulabat, ut iterum baptizarentur. Dona enim spiritus s. iam acceperant sc. priore baptismo, quod per se intelligitur. Quomodo autem *πνεῦμα ἅγιον* esse possit baptismus, non video, neque facilis est omissio *βαπτίσματος*: *H.*] — 7) *Συνόδοις ἀδελφῶν ἐν Ἰκονίῳ καὶ Συννάδοις.* Has synodos, Iconiensem et Synnadensem, iam pridem ante sua tempora collectas fuisse diserte affirmat Dionysius. Ait enim: *πρὸ πολλοῦ κατὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν ἐπισκόπους.* Idem testatur etiam Firmilianus in epistola ad Cyprianum, de Iconiensi synodo ita loquens: *Quod totum nos iam pridem in Iconio qui Phrygiae locus est, collecti, in unum convenientibus ex Galatia et Cilicia et ceteris proximis regionibus, confirmavimus.* Ubi pronomen *nos*, non de ipsius Firmiliani persona, sed potius de eius decessoribus accipiendum est. Certe Firmilianus eam synodum iam pridem collectam fuisse, diserte affirmat. Sed et in fine eiusdem epistolae, synodi huius vetustatem manifestissime indicat. Nam cum Stephanus PP. Cypriano scribens, antiquam ecclesiae consuetudinem in recipiendis haereticis, adversus assertores novi dogmatis opposuisset, Firmilianus hoc argumentum adversus Afros fortasse valere dicit, et quomodo Afri id refutare possint, ibidem docet. Contra orientales vero nullam vim illud habere demonstrat, apud quos semper rebaptizati fuerint haeretici, iam inde ab Iconiensi synodo quae ob Montanistas fuerat congregata. Firmiliani verba haec sunt: *Quod quidem adversus Stephanum vos*

λοῖς τοῦτο ἔδοξεν· ὧν τὰς βουλὰς ἀνατρέπων, εἰς ἔριν καὶ φιλονεικίαν αὐτοὺς ἐμβαλεῖν οὐχ ὑπομένω. Οὐ γὰρ μετακινήσεις, φησὶν, ὅρια τοῦ πλησίον σου, ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες σου.“ Ἡ τετάρτη αὐτοῦ τῶν περὶ βαπτίσματος ἐπιστολῶν, πρὸς τὸν κατὰ Ῥώμην ἐγράφη Διονύσιον, τότε μὲν πρεσβείου ἠξιωμένον [8]), οὐκ εἰς μακρὸν δὲ καὶ τὴν ἐπισκοπὴν τῶν ἐκεῖσε παρειληφότα· ἐξ ἧς γνῶναι πάρεστιν, ὅπως καὶ αὐτὸς οὗτος λόγιός τε καὶ θαυμάσιος πρὸς τοῦ κατ' Ἀλεξάνδρειαν Διονυσίου μεμαρτύρηται. Γράφει δὲ αὐτῷ μεθ' ἕτερα, τῶν κατὰ τὸν Νοουάτον μνημονεύων ἐν τούτοις.

---

dicere Afri potestis, cognita veritate errorem vos consuetudinis reliquisse. Ceterum nos veritati et consuetudinem iungimus, et consuetudini Romanorum consuetudinem sed veritatis opponimus, ab initio hoc tenentes, quod a Christo et ab apostolo traditum est. Nec meminimus, hoc apud nos aliquando coepisse, cum semper istic observatum sit, ut nonnisi unam dei ecclesiam nossemus, et sanctum baptisma nonnisi sanctae ecclesiae computaremus. Plane quoniam quidam de eorum baptismo dubitabant, qui etsi novos prophetas recipiunt, eosdem tamen patrem et filium nosse nobiscum videntur, plurimi simul convenientes in Iconio diligentissime tractavimus, et confirmavimus repudiandum esse omne omnino baptisma quod sit extra ecclesiam constitutum. Dicet aliquis Firmilianum utrobique de se ipso loqui ac proinde illum Iconiensi synodo interfuisse. Esto, interfuerit Iconiensi synodo Firmilianus, quando ita placet. Neque enim id negare velim pertinacius. Illud tamen constanter affirmo, diu ante Stephani papae tempora Iconiensem hanc synodum fuisse celebratam. Nam et Firmilianus scribens ad Cyprianum adversus Stephanum, qui tunc praeerat ecclesiae Romanae, diserte affirmat Iconiensem synodum iam pridem collectam fuisse, et Dionysius Alexandrinus in epistola ad Philemonem Romanae urbis presbyterum, quam scripsit sub initia pontificatus Xysti papae, testatur synodum illam celebratam esse πρὸ πολλοῦ κατὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν ἐπισκόπους. Sub extrema igitur tempora Alexandri Severi collecta esse videtur haec synodus. Quo quidem tempore, Firmilianus ad Caesariensis ecclesiae sacerdotium recens promotus fuerat, ut docet Eusebius in libro VI. Quare non possum assentiri Baronio ac Binio, qui Iconiensem synodum contulerunt in annum Christi 258. qui annus est secundus Stephani papae. — 8) *Πρεσβείου ἠξιωμένον.* In quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. et Saviliano [Nic. MSt. Cph. Ion. et a Strothio ac Zimmermanno. *H*] scribitur πρεσβυτερίου. Sed quoniam Eusebius πρεσβεῖον frequenter usurpare solet ἀντὶ τοῦ πρεσβυτερίου, vulgatam lectionem quam Regius codex tuetur, mutare nolui. Paulo post ubi legitur ἐπισκοπὴν τῶν ἐκεῖσε παρειληφότα codex Regius scriptum habet τῶν αὐτόθι παρ. [Et Grut. Cast. *H.*]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η.

Περὶ τῆς κατὰ Νοουάτον ἑτεροδοξίας.

(Nic. H. E. VI, 9.)

„Νοουατιανῷ [1]) μὲν γὰρ εὐλόγως ἀπεχθανόμεθα, διακόψαντι τὴν ἐκκλησίαν, καὶ τινας τῶν ἀδελφῶν εἰς ἀσεβείας καὶ βλασφημίας ἑλκύσαντι, καὶ περὶ τοῦ θεοῦ διδασκαλίαν ἀνοσιωτάτην ἐπεισκυκλήσαντι, καὶ τὸν χρηστότατον κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς ἀνηλεῆ συκοφαντοῦντι, ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὸ λουτρὸν ἀθετοῦντι τὸ ἅγιον [2]), καὶ τήν τε πρὸ αὐτοῦ πίστιν καὶ

Cap. VIII. 1) *Ναυατιανῷ.* Ita legitur etiam in chronico Georgii Syncelli et apud Nicephorum in libro VI. cap. 9. [Nec non in cod. Reg. H.] Sed in vetustissimo codice Mazarino, Med. ac Fuk. scribitur *Νοουατιανῷ*, rectius sine dubio. Ac profecto mirum est, in hoc uno Eusebii loco verum illius haeretici nomen esse servatum. Quare graviter fallitur Christophorsonus, qui vulgatum errorem secutus, *Novatum* hic pro *Novatiano* substituit. Ceterum cum hoc elogio Novatiani, confer alterum quod legitur in epistola 57. Cypriani: *Desertor ecclesiae, misericordiae hostis, interfector poenitentiae, doctor superbiae, veritatis corruptor, perditor caritatis.* — 2) *Τὸ λουτρὸν ἀθετοῦντι τὸ ἅγιον.* In huius verbi interpretatione, mirum est quantopere dissentiant interpretes. Nam Langus quidem vertit: *Sacrum abolet lavacrum.* Musculus vero interpretatur: *Sacrum lavacrum reprobavit.* At Christophorsonus ita vertit: *Sacrum baptismatis lavacrum abrogavit.* Denique interpres Georgii Syncelli vertit: *Sacrum insuper lavacrum irritat.* Et haec quidem interpretum dissensio ex eo fluxit, quod verbum *ἀθετεῖν* multiplicem habet significationem. Interdum enim significat reprobare ac respuere, ut cum dicit Origenes de Helcesaitis: *ἀθετεῖ τινὰ ἀπὸ πάσης γραφῆς*, quae verba retulit Eusebius in lib. VI. cap. 38. Interdum idem valet ac probro afficere. Hesychius *ἀθετεῖ ἀτιμάζει.* Atque ita sumitur apud Clementem Alexandrinum in lib. IV. Stromatei: *τοιγαροῦν ὁ ἀθετῶν, οὐκ ἄνθρωπον ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν θεὸν*, id est, *non hominem sed deum spernit ac pro nihilo ducit.* Sunt et aliae huius verbi significationes a Grammaticis observatae. Sed nunc videndum est, quaenam huic loco magis conveniat. Enim vero quis melius verba Dionysii interpretari possit quam ipse Dionysius? Hic igitur in libro secundo de promissionibus, verbum *ἀθετεῖν* usurpat pro reprobare ac reiicere, de Ioannis apocalypsi ita scribens: *τινὲς μὲν οὖν τῶν*

ὁμολογίαν ἀνατρέποντι [3]), τό, τε πνεῦμα τὸ ἅγιον [4]) ἐξ αὐ-

---

πρὸ ἡμῶν ἠθέτησαν καὶ ἀνεσκεύασαν πάντῃ τὸ βιβλίον. Et paulo post: ἐγὼ δὲ ἀθετῆσαι μὲν οὐκ ἂν τολμήσαιμι τὸ βιβλίον, πολλῶν αὐτὸ διὰ σπουδῆς ἐχόντων ἀδελφῶν. Citantur haec loca Dionysii infra in capite 25. huius libri. Novatianus igitur qui catholicorum baptismum damnabat ac reprobabat, recte ἀθετεῖν τὸ ἅγιον βάπτισμα dicitur. Quippe Novatianus fideles qui in ecclesia catholica baptismi sacramenta susceperant, negabat revera baptizatos esse, utpote qui a malis sacerdotibus et lapsorum communione maculatis tincti fuissent. Aiebat enim Novatianus, baptismum prodesse non posse, nisi a probis sanctisque sacerdotibus traderetur. Itaque non omnes qui baptismum acceperant, Christianos esse censebat, sed eos duntaxat qui a Christianis, id est, bonae et Christianae vitae sacerdotibus essent consignati, ut docet vetus auctor quaestionum veteris et novi testamenti cap. 102. *In tantum irascitur nobis, ut et Christianos nos neget, cum sciat nos ea fide initiatos, de qua ipse praesumit*, etc. Idem postea senserunt in Africa Donatistae, qui paganos vocabant eos, qui in ecclesia catholica baptismum suscepissent. Quare merito Epiphanius eos Novatianis accenset. Ambrosius seu quis alius in epistolam 1. ad Corinthios cap. 1. *Sic enim erant, sicut nunc Novatiani et Donatiani, qui baptismum sibi vindicant, a nostris baptizatos reprobantes, et baptizati ab his gloriantur in personis eorum.* Et ante hos Cyprianus in epistola ad Iubaianum de rebaptizandis haereticis: *Nec nos movet quod literis tuis complexus es, Novatianenses rebaptizare eos quos a nobis sollicitant.* Vide Baronium ad annum Christi 254. cap. 106. — 3) Τὴν τε πρὸ αὐτοῦ πίστιν ἀνατρέποντι. Catechumeni priusquam sacrum lavacrum susciperent, symbolum quod ipsis traditum fuerat, memoriter recitare iubebantur, interrogatique a sacerdote, ad singula capita respondebant: *credo.* Ultimum caput interrogationis erat hoc: *credis in vitam aeternam et remissionem peccatorum per sanctam ecclesiam?* ut docet Cyprianus in epistola 70. et 76. Cum igitur Novatianus remissionem peccatorum adimeret, simul etiam fidem quam ante sacrum baptisma catechumeni habere se profitebantur, abolebat, πρὸ αὐτοῦ igitur supple τοῦ ἁγίου λουτροῦ. Atque ita hunc locum accepit Musculus et Christophorsonus. Verum interpres Georgii Syncelli hunc locum ita vertit: *Fidem ac professionem aliquos iam retro saeculis superiorem evertit.* Quasi scriptum esset πρὸ ἑαυτοῦ, quod non probo. — 4) Τό, τε πνεῦμα τὸ ἅγιον. Hic locus non caret difficultate. Primo enim obscurum est, quid sibi velit Dionysius, cum ait Novatianum fugasse a fratribus spiritum sanctum. Nisi forte per spiritum sanctum intelligit gratiam quae dabatur poenitentibus per manus impositionem, tunc cum peracta poenitentia ad communionem admittebantur. Sed maior difficultas est in iis quae proxime sequuntur: εἰ καί τις ἦν ἐλπὶς τοῦ παραμεῖναι ἢ ἐπανελθεῖν πρὸς αὐτούς. De lapsis enim hic loqui Dionysium satis constat. In lapsis vero quomodo potest remanere spiritus sanctus? Reverti quidem ad lapsos facile

τῶν, εἰ καί τις ἦν ἐλπὶς ποῦ παραμεῖναι ἢ [5]) καὶ ἐπανελθεῖν πρὸς αὐτοὺς, παντελῶς φυγαδεύοντι."

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

Περὶ τοῦ τῶν αἱρετικῶν ἀθέου βαπτίσματος.

(Nic. H. E. VI, 9.)

Καὶ ἡ πέμπτη δὲ αὐτῷ πρὸς τὸν Ῥωμαίων ἐπίσκοπον Ξύστον ἐγέγραπτο. Ἐν ᾗ πολλὰ κατὰ τῶν αἱρετικῶν εἰπὼν, τοιοῦτόν τι γεγονὸς κατ᾿ αὐτὸν ἐκτίθεται λέγων· „καὶ γὰρ ὄντως, ἀδελφὲ, καὶ συμβουλῆς δέομαι [1]), καὶ γνώμην αἰτῶ παρὰ σοῦ, τοιούτου τινός μοι προσελθόντος πράγματος, δεδιὼς μὴ ἄρα σφάλ-

---

potest, dummodo illos admissi sceleris poenituerit. Verum in lapsis remanere nullo modo potest. Anima enim quae peccaverit, ipsa morietur, ut ait scriptura. An dicemus in quibusdam lapsis adhuc habitare spiritum sanctum, iis scilicet qui per imprudentiam ac per infirmitatem lapsi sunt? Cuiusmodi fuerunt illi, qui tunc temporis dicebantur libellatici. Quid enim si quis mente captus aut mirrata potione sopitus, diis sacrificaverit? Is certe spiritus sancti gratiam non amisit, qui imprudens, et quid ageret nesciens, non sponte, sed per vim coactus deliquit. *Quod si quis a iudice interrogatus, in verbum ancipitis negationis et blasphemiae impegit, atque ob id extra gregem datus est*, ut loquitur Tertull. de pudic. cap. 7. *Hic enim licet inter lapsos relatus sit, et castigationem aliquam mereatur, adhuc tamen vivus, adhuc salvus est*, teste ibidem Tertulliano. Quod si haec interpretatio non placet, omnino dicendum erit, Dionysium hic de lapsis non loqui, sed de fidelibus, quorum alii gratiam spiritus sancti quam in baptismo acceperunt, adhuc retinent, alii vero eam amiserunt. Et ab his quidem Novatianus fugabat spiritum sanctum, cum poenitentiam et pacem iis denegaret, quibus spiritus sancti gratia reparatur. Ab illis vero qui adhuc gratiam retinent, fugabat spiritum sanctum, dum eis spem omnem adimebat veniae si forte peccarent, et sinistram de spiritu s. opinionem eorum animis insinuabat, quasi is immitis ac crudelis esset, et misericordiae omnis expers. — 5) Post ἢ cum Stephan. Cph. Nic. Str. inserui καί. *H.*

Cap. IX. 1) *Συμβουλῆς δέομαι.* Quatuor nostri codices ed. Fuk. et Sav. particulam addunt hoc modo: καὶ συμβουλῆς δέο

λωμαι. Τῶν γὰρ συναγομένων ἀδελφῶν [2]) πιστὸς νομιζόμενος ἀρχαῖος καὶ πρὸ τῆς ἐμῆς χειροτονίας, οἶμαι δὲ καὶ πρὸ τῆς τοῦ μακαρίου Ἡρακλᾶ καταστάσεως τῆς συναγωγῆς μετασχών, τοῖς ὑπόγυιον βαπτιζομένοις παρατυχών, καὶ τῶν ἐπερωτήσεων καὶ ἀποκρίσεων [3]) ἐπακούσας, προσῆλθέ μοι κλαίων καὶ καταθρηνῶν ἑαυτόν, καὶ πίπτων πρὸ τῶν ποδῶν μου, ἐξομολογούμενος μὲν καὶ ἐξομνύμενος τὸ βάπτισμα ὃ παρὰ τοῖς αἱρετικοῖς βεβάπτιστο, μὴ τοιοῦτον εἶναι, μηδὲ ὅλως ἔχειν τινὰ πρὸς τοῦτο κοινωνίαν· ἀσεβείας γὰρ ἐκεῖνο καὶ βλασφημιῶν πεπληρῶσθαι· λέγων δὲ πάνυ τὴν ψυχὴν [4]) κατανενύχθαι, καὶ μηδὲ παῤῥησίαν ἔχειν ἐπᾶραι τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν θεόν, ἀπὸ τῶν ἀνοσίων ἐκείνων ῥημάτων καὶ πραγμάτων ὁρμώμενος· καὶ διὰ τοῦτο δεόμενος τῆς εἰλικρινεστάτης ταύτης καθάρσεως καὶ παραδοχῆς [5]) καὶ χάριτος τυχεῖν. Ὅπερ ἐγὼ μὲν οὐκ ἐτόλμησα ποιῆσαι, φήσας αὐτάρκη τὴν πολυχρόνιον αὐτῷ κοινωνίαν εἰς τοῦτο γεγονέναι. Εὐχαριστίας γὰρ ἐπακούσαντα [6]), καὶ συνε-

---

dem cum Nic. et Str. praeterea addidi. *H.*] — 2) *Συναγομένων ἀδελφῶν.* Apud Nicephorum [Ruf. Gent. Cast. Stroth. Zimmerm. *H.*] locus hic una voce auctior legitur hoc modo: *συναγομένων ἀδελφῶν τις*, etc., quod sine dubio maiorem affert perspicuitatem. [*Τὶς* deest in Reg. Maz. Med. Fuk. Sav. Steph. *H.*] — 3) *Τῶν ἀποκρίσεων* legit Nic. Atque idem scripsisse Val., in Corrig. testatur Read. *H.* — 4) *Νῦν* post vocem *ψυχὴν* additum a Val. omisi cum Steph. Nic. Str. Ad verba *λέγων* — — *ὁρμώμενος* cf. quae annotavi V, 1 not. 33. *H.* — 5) *Παραδοχῆς.* Christophorsonus vertit: *Susceptione in ecclesiam.* Musculus vero simpliciter transtulit *susceptione*, quod magis probo. Baptismus enim vocatur *παραδοχή*, quod in eo deus nos suscipiat tanquam filios. Potest etiam *παραδοχή* exponi *perceptio.* Sic enim vocabant baptismum. Acta MS. passionis sancti Genesii Mimi: *Et dum vult plenius imperatori ex sua arte placere, scrutari per singulos coepit secretam et venerabilem dei legem, et cum curiose attentus per singula requireret, venit usque ad baptismum et perceptionem infantium.* — 6) *Εὐχαριστίας ἐπακούσαντα καὶ συνεπιφθεγξάμενον τὸ ἀμήν.* Postquam sacerdos solemnem eucharistiae precationem absolverat, universus populus tota sua simul coniungens acclamare solebat amen, quod est fiat. Cuius moris meminit Iustinus in apologetico 1. *οὗ συντελέσαντος τὰς εὐχὰς καὶ τὴν εὐχαριστίαν, πᾶς ὁ παρὼν λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων ἀμήν* [illegible] ...intelligendus videtur Pauli locus in epistola 1. ad Cor[illegible] ...*edixeris spiritu, quis supplet locum idiotae*, [illegible] *tua benedictione, quoniam nescit quid dicas* [illegible] ...uratorius p. 18 sq. *H.*] Tangit eu[illegible] ...i Hebraea aut Syra lingua ple-

κατὰ Ῥώμην Διονύσιον, ἢ περὶ Λουκιανοῦ [11]). Καὶ περὶ μὲν τούτων τοσαῦτα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

Περὶ Οὐαλεριανοῦ, καὶ τοῦ κατ' αὐτὸν διωγμοῦ.

(Nic. H. E. VI, 10.)

Οἵ γε μὴν ἀμφὶ τὸν Γάλλον, οὐδ' ὅλοις ἔτεσι δύο τὴν ἀρχὴν ἐπικατασχόντες, ἐκποδὼν μεθίστανται· Οὐαλεριανὸς δὲ ἅμα Γαλλιηνῷ παιδὶ διαδέχεται τὴν ἡγεμονίαν. Αὖθις δὴ οὖν ὁ Διονύσιος οἷα καὶ περὶ τούτου διέξεισιν, ἐκ τῆς πρὸς Ἑρμάμμωνα ἐπιστολῆς μαθεῖν ἐστιν, ἐν ᾗ τοῦτον ἱστορεῖ τὸν τρόπον· „καὶ τῷ Ἰωάννῃ δὲ ὁμοίως ἀποκαλύπτεται. Καὶ ἐδόθη γὰρ αὐτῷ, φησὶ, στόμα λαλοῦν μεγάλα καὶ βλασφημίαν· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία καὶ μῆνες τεσσαράκοντα δύο [1]). Ἀμφότερα δὲ ἐστιν ἐπὶ Οὐαλεριανοῦ θαυμάσαι, καὶ τούτων μάλιστα τὰ πρὸ αὐτοῦ [2]),

---

27. esse cogitandum, contendit Danz. de Eus. p. 106 sq. contra Strothium, qui in germanica interpretatione ad h. l. not. 10. haec habet: „Was für ein Lucian hier gemeint sey, ist nicht bekannt. Es ist mir nicht wahrscheinlich, dass er den bekannte Schriftsteller dieses Namens sey, sondern man hat hier eher den römischen Bischof Lucius, der auch Lucian genannt wurde, zu suchen.“ H.

Cap. X. 1) Μῆνες τεσσαράκοντα δύο. Hunc Dionysii locum optime exposuit Baronius ad annum Christi 257. cap. 7. de spatio scilicet temporis quo duravit persecutio Valeriani. Cum enim Valerianus septem fere annis regnaverit, ut inter omnes constat, priore quidem principatus triennio Christianos benigne complexus est, posteriore vero triennio persecutionem intulit ecclesiae. Porro initium principatus Valeriani coepit anno Christi 253. sub finem, Volusiano 2. et Maximo coss. Docent id manifeste nummi veteres ab Occone et Goltzio prolati, in quibus Valerianus imperator Tribuniciae Potestatis 3. Consul 3. inscribitur. Item Trib. Pot. 5. Cos. 4. Idem quoque colligitur ex nummis imp. Gallieni. — 2) Καὶ τούτων μάλιστα τὰ πρὸ αὐτοῦ ὡς οὕτως ἔσχε. Scribendum puto ὡς οὐχ οὕτως, quamvis reclamantibus libris. Sed et transposita videntur esse vo-

ὡς οὗτος ἔσχε, συννοεῖν, ἕως ἤπιος [3]) καὶ φιλόφρων ἦν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ θεοῦ. Οὐδὲ γὰρ ἄλλος τις οὕτω τῶν πρὸ αὐτοῦ βασιλέων εὐμενῶς καὶ δεξιῶς πρὸς αὐτοὺς διετέθη, οὐδ' οἱ λεχθέντες ἀναφανδὸν Χριστιανοὶ [4]) γεγονέναι, ὡς ἐκεῖνος οἰκειότατα ἐν ἀρχῇ καὶ προσφιλέστατα φανερὸς ἦν αὐτοὺς ἀποδεχόμενος. Καὶ πᾶς ὁ οἶκος αὐτοῦ θεοσεβῶν πεπλήρωτο, καὶ ἦν

---

cabula. Lego igitur καὶ αὐτοῦ μάλιστα τὰ πρὸ τούτων, ὡς οὐκ οὕτως ἔσχε, συννοεῖν, ἕως ἤπιος καὶ φιλόφρων ἦν, etc. Ita sensus est apertissimus. [Recte reiecit Valesii coniecturam Strothius, neque melior est lectio Ion. καὶ τοῦτο μάλιστα πρὸ αὐτοῦ κ. λ. et Cph. καὶ τούτων μάλιστα ᾧ καὶ οὕτως ἔσχε συννοεῖν. Ex Rufino et Nicephoro nihil potest cognosci. Haud male coniecit Strothius, pro οὕτως scribendum esse οὗτος atque illud mihi necessarium videtur. Sed quod pro τὰ πρὸ αὐτοῦ scribi vult idem V. D. τὰ πρότερα αὐτοῦ quamvis ita omnia fiant plana, in eo tamen non assentior. Ad sensum sane τὰ πρὸ αὐτοῦ idem esse debet ac τὰ πρότερα αὐτοῦ quod statim explicatur adiectis ὡς οὗτος ἔσχε et sequentibus ἕως — τοῦ θεοῦ. Sed puto, illud τὰ πρὸ αὐτοῦ posse defendi. Cogitat enim Dionysius de Valeriano tamquam imperatore (καὶ ἐδόθη — δύο). Deinde dicit, maxime esse videnda ea, quae ante illum se. *tanquam imperatorem* erant i. e. qualis ille fuerit antea cum non esset imperator. Ita locus sit sanus. Οὗτος autem necessario scribendum puto, quia commodum sensum alias ego non invenire possum, nisi velis interpretari τὰ πρὸ αὐτοῦ, ὡς οὕτως ἔσχε cum Strothio: τὰ πρὸ τοῦ αὐτὸν οὕτως ἔχειν, quod quomodo fieri possit, ipse viderit. Quare interpositis praeterea cum Strothio post πρὸ αὐτοῦ et ἔσχε commatibus, quod non recte neglexere Val. Zimmerm., οὗτος correxi; quia quamvis fortasse illud etiam falsum sit, tamen οὕτως certius etiam falsum puto. Denique Zimmermannus nec Val. nec Strothii coniecturas probans tamen nihil ipse attulit nisi: *locum corruptum relinquere, quam temere tentare malo.* Val. autem καὶ — συννοεῖν vertit; illudque ante omnia considerare, *cuiusmodi is ante persecutionem fuerit.* Et eodem modo Stroth. *wie er vorher gesinnt gewesen. H.*] — 3) Ὡς μὲν ἤπιος. Ita quidem ex codice Regio edidit Rob. Stephanus. Verum in optimis exemplaribus Maz. et Med. scriptum est ἕως ἤπιος. In Fuketiano vero et Saviliano legitur ἕως γὰρ ἤπιος, etc. quam scripturam secutus est Christophorsonus, ut ex versione eius apparet. — 4) Οὐδ' οἱ λεχθέντες ἀναφανδὸν Χριστιανοὶ γεγονέναι. Philippum imperatorem intelligit, qui primus ex Romanis imperatoribus Christianam religionem professus est, ut multi veterum prodiderunt. Sed cum Dionysius in plurali numero loquatur, Philippo adiungi potest Alexander Severus, qui imaginem Christi habuit in larario suo, teste Lampridio, et toto principatus sui tempore Christianos fovit et con[illegible]vit, ut ab Eusebio relatum est supra. Porro autem notandum est [illegible] sium de imperatoribus illis hoc tantum dicere, quod dicti et e[illegible] ...erint Chri-

ἐκκλησία θεοῦ. Ἀποσκευάσασθαι δὲ παραίνεσεν αὐτὸν ὁ διδάσκαλος καὶ τῶν ἀπ' Αἰγύπτου μάγων [5]) ἀρχισυνάγωγος [6]),

---

stiani, non autem quod reipsa Christiani exstiterint. — 5) Τῶν ἀπ' Αἰγύπτου μάγων ἀρχισυνάγωγος. Baronius ad a. Christ. 252. et 258. ait hunc esse magum illum, qui paulo ante imperium Decii populum Alexandrinorum ad persequendos Christianos incitaverat, de quo loquitur Dionysius apud Eusebium in lib. VI. cap. 41. Ego vero hunc longe alium esse existimo, qui Valerianum imp. adversus Christianos commovit, Macrianum scilicet, eum qui postea imperium occupavit, de quo infra dicturi sumus. Idque manifeste convincitur ex sequentibus Dionysii verbis. Subdit enim καλὰ γοῦν αὐτοῖς ὁ Μακριανὸς, etc, innuens scilicet, eum quem supra magistrum Valeriani et archisynagogum magorum appellaverat, non alium esse quam Macrianum. Et paulo post addit: ὁ μὲν γὰρ Οὐαλεριανὸς εἰς ταῦτα ὑπὸ τούτου προαχθεὶς, etc. Quid potest clarius dici? Tota enim huius orationis series id apertissime demonstrat, Macrianum huius impietatis auctorem fuisse Valeriano, qui cum Valeriani quasi paedagogus ac magister quidem esset, pessimis consiliis ei subministratis, primo quidem illum, deinde vero semet ipsum perdidit. Porro Macrianum adiutorem ac magistrum Valeriani fuisse in gerenda republica, testatur ipse Valerianus in oratione ad senatum, quam refert Pollio: *P. C. bellum Persicum gerens Macriano rempublicam tradidi.* [Cf. *Moshem.* Commentt. p. 549., qui simul bene observat causam illius plurium VV. DD. erroris fuisse interpretationem Valesii: *Verum magister et archisynagogus magorum Aegypti*, cum accuratius vertere deberet: *magister eius*, sc. Valeriani. *H.*] — 6) Ἀρχισυνάγωγος. Habebant Iudaei archisynagogos, qui synagogis praesidebant. Archisynagogus Iudaeorum Alexandriae memoratur in epistola Hadriani imp. ad Servianum, quam refert Vopiscus in Saturnino. Praeter archisynagogos erant etiam apud Iudaeos quidam patres synagogarum, item sacerdotes et presbyteri, et diaconi synagogarum, quos Iudaei azanitas vocabant. Erant etiam apostoli, et supra hos omnes positi patriarchae. Hi enim archisynagogos pro arbitrio constituebant, eosque quotannis aut tertio quoque anno mutabant, ut pecuniam ab eis corraderent. Docet id Palladius in dialogo de vita Ioannis Chrysostomi. De his omnibus Epiphanius in haeresi Ebionaeorum et imperatores in codice Theodosii, titulo de Iudaeis. Quae quidem nomina a Iudaeis sumpsisse videntur Christiani. Verum in hoc Dionysii loco aliud significat ἀρχισυνάγωγος, quod mihi quidem obscurum est. Nec minus obscurum est, qui sint οἱ ἀπ' Αἰγύπτου μάγοι. Aruspices videtur intelligere, qui Romae erant, seu sacerdotes Isidis ac Serapis, quibus praeerat Macrianus. Certe vates et harioli fere omnes erant Aegyptii. Vide cap. 4. lib. II. de vita imp. Constantini, Eunapium in vita Aedesii. Magicam quoque prae ceteris mortalibus callebant, a Nechepso rege ipsis traditam, ut scribit Paulinus:

Quique magos docuit mysteria vana Necepsus.

τοὺς μὲν καθαροὺς καὶ ὁσίους ἄνδρας κτίννυσθαι καὶ διώκεσθαι κελεύων, ὡς ἀντιπάλους καὶ κωλυτὰς τῶν παμμιάρων καὶ βδελυκτῶν ἐπαοιδῶν ὑπάρχοντας· καὶ γάρ εἰσι καὶ ἦσαν ἱκανοὶ παρόντες καὶ ὁρώμενοι, καὶ μόνον ἐμπνέοντες 7) καὶ φθεγ-

Clemens in libro primo recognitionum sub initium: *Aegyptum petam, atque ibi hierophantis vel prophetis qui adytis praesunt, amicus efficiar, et pecunia invitatum magum precabor, ut educat mihi animum de infernis per eam quam necromantiam vocant.* Graeca Clementis verba si quis forte desiderat, hic apponam ex eiusdem epitome a Turnebo edita: εἰς Αἴγυπτον πορεύσομαι, εἰπὼν καὶ τοῖς τῶν ἀδύτων ἱεροφάνταις καὶ προφήταις φιλιωθήσομαι, καὶ μάγον ζητήσας καὶ εὑρὼν, χρήμασι πείσω πολλοῖς ψυχῆς ἀναπομπὴν τὴν λεγομένην νεκρομαντίαν ἐργάσασθαι. Plinius quidem tres magicae species enumerat, Persicam, Iudaicam et Cypriam, sed quam ille Iudaicam vocat, ea est Aegyptia, ut vel ex ipsius Plinii verbis colligitur. Ait enim Plinius eam a Mose et Iambre repertam esse, Aegyptiorum magos qui iussu Pharaonis portenta ediderunt adversus Mosem, perperam confundens cum Mose. Certe magicae artes et incantationes semper apud Iudaeos vetitae fuere. Ceterum magos in comitatu secum habebant imperatores Romani exemplo Alexandri magni et regum Persicorum. Sic M. Antoninus, in expeditione illa Germanica habuit secum Arnuphim magum Aegyptium, ut scribit Dio. Valerianus quoque imperator magos in exercitu circumduxit, quorum antistes erat Macrianus teste hic Dionysio. [Ex sententia *Pearsoni* annall. Cypr. ad annum 257. n. 4. citante Lowthio neque magus neque Aegyptius fuit Macrianus, sed magorum ex Aegypto maximus patronus, utpote qui illis frequenter et familiariter usus est, et auctoritate sua, qua pollebat apud imperatorem maxima, protexit. Probabilior etiam sententia *Moshemii* l. l. p. 549. ex qua, quum Macrianus mirabili magiae studio flagraret et sacrificiis magicis delectaretur, principis ac praesidis magorum Aegyptiorum munere fungi eum potuisse ob artis peritiam, illa voce Dionysius indicavit. *H.*] — 7) Καὶ μόνον ἐμπνέοντες. *Insufflantes* verti, qua voce usus est Prudentius in agone Romani. Solebant enim Christiani daemonas eorumque praestigias, templa, simulacra exsufflare [Christi nomen efferentes. *H.*], abominari se hanc spurcitiem eo indicio declarantes. De hoc more multa iam pridem notavit *Brissonius* in commentario ad tit. cod. Theod. de Feriis, et post illum *Heraldus* in notis ad Minucium Felicem. Quo referendum puto locum Dionysii apud Eusebium in libro sexto capite 41. de Quinta muliere Christiana, quam pagani ad templum idolorum traxerant, ἀποστρεφωμένην δὲ καὶ βδελυττομένην, etc. Eodem pertinent haec Tertulliani verba in libro de anima: *Quanto dignior atque constantior Christianae sapientiae assertio, cuius adflatui tota vis daemonum cedit?* Et in libro de idololatria cap. 11. Denique in apologetici cap. 23. [Adde Lactant. Instit. divinn. IV, 27. de mortt. persecutt. c. X. Tertull. de coron. c. III. extr. cf. *Cramer.* *Fortsetzung des Bossuet*

γόμενοι, διασκεδάσαι τὰς τῶν ἀλιτηρίων δαιμόνων [8]) ἐπιβουλάς· τελετὰς δὲ ἀνάγνους καὶ μαγγανείας ἐξαγίστους καὶ ἱερουργίας ἀκαλλιερήτους [9]) ἐπιτελεῖν ὑποτιθέμενος, παῖδας ἀθλίους ἀποσφάττειν, καὶ τέκνα δυστήνων πατέρων καταθύειν, καὶ σπλάγχνα νεογενῆ διαιρεῖν, καὶ τὰ τοῦ θεοῦ διακόπτειν καὶ καταχορδεύειν πλάσματα, ὡς ἐκ τούτων εὐδαιμονήσοντας [10])." Καὶ τούτοις ἐπιφέρει λέγων· „καλὰ γοῦν αὐτοῖς Μακριανὸς [11]) τῆς ἐλπιζομένης βασιλείας προσήνεγκε χα-

---

Tom. II. p. 441 sqq. p. 445. Praeterea in verbis *καὶ γὰρ — — ἐπιβουλὰς* non veram causam malae voluntatis Macriani in Christianos esse quaerendam, sed ea ex suo sensu subiecisse Dionysium, cum vere sua ipsius superstitione in Christianos Macrianus sit instigatus, recte monuit *Moshem.* l. l. p. 550. *H.*] — 8) *Ἀλιτηρίων* h. l. esse videtur *exsecrandorum.* Strothius vertit *böse Geister.* Similiter *δαίμονας ἀλιτηρίους* dixit ipse Euseb. demonstr. evang. IV, 10 p. 163 ed. *Montacut.* i. e. daemones *perniciosos.* Val. hoc verbum plane non expressit. Alias *δαίμονες ἀλιτήριοι* sunt ultrices et vindices. cf. *Ruhnken.* ad Tim. L. p. 24. *H.* — 9) *Ἱερουργίας ἀκαλλιερήτους.* Valesius vertit: *sacrificia exsecranda* et similiter Strothius: *unheilige Opfer.* Sed veteres voce *ἀκαλλιέρητος* de sacrificiis ita potius utuntur, ut significent ea sacrificia numini cui offeruntur, ingrata et sub malis signis, ominibus oblata. Vid. *Passow,* s. v. et s. v. *καλλιερέω.* cf. Plutarch. Camillus c. XVIII. *ἔτι δ' ἐξημέλητο τὰ τῶν θεῶν αὐτοῖς οὔτε καλλιερήσασιν οὔτε μάντεις, ἃ πρὸ κινδύνου καὶ μάχης εἰκὸς ἦν ἐρομένοις.* Itaque quamvis bene conveniret illa interpretatio praecedenti *ἐξαγίστους*, tamen eam non admitti posse puto. Quamquam nec consueta ista vocis *ἀκαλλιέρητος* significatio ad h. l. satis quadrare videtur. Quare vide an vertendum potius sit: sacrificia *inania, vana*, quae vis certe facilius potuerit voci *ἀκαλλιέρητος* ab Eusebio tribui quippe quae cum usitato illius significatu magis cohaereat. Quin etiam vidi ipsum Valesium in Euseb. H. E. IX, 3. *μυήσεις ἀκαλλιερήτους* vertisse: *inania* mysteria; qui locus cum nostro est accuratius conferendus. Sed alia patrum loca, ubi illa insolentior verbi vis statuenda videatur, adhuc certe non inveni. *Καλλιερεῖν* vero *τὰς θυσίας* simpliciter *sacrificia offerre* significare videtur apud Euseb. demonstr. evangel. I, 6 p. 19 ed. *Montacut.* Cf. *Irmisch.* ad Herodian. II, 11. Tom. II. p. 350. ibid. VIII, 6. Tom. III. p. 1066. *H.* — 10) *Εὐδαιμονήσαντας.* Quatuor nostri codices, Mazarinus et Medicaeus cum Fuketiano et Saviliano, scriptum habent *εὐδαιμονήσοντας* rectius, dummodo in singulari numero scribas *εὐδαιμονήσοντα.* [Ita cum Nic. et Ruf. legit Stroth. *H.*] De solo enim Valeriano hic loquitur Dionysius. [Paulo ante *διακόπτειν* cum Steph. Nic. Stroth. dedi pro *κατακόπτειν* Val. *H.*] — 11) *Καλὰ γοῦν αὐτοῖς Μακρῖνος.* Subaudiendum est *τοῖς δαίμοσι*, non autem *τοῖς βα-*

ριστήρια· ὃς πρότερον μὲν ἐπὶ τῶν καθόλου λόγων [12]) λεγόμενος εἶναι βασιλέως, οὐδὲν εὔλογον οὐδὲ καθολικὸν [13]) ἐφρόνησεν, ἀλλ' ὑποπέπτωκεν ἀρᾷ προφητικῇ τῇ λεγούσῃ· οὐαὶ τοῖς προφητεύουσιν [14]) ἀπὸ καρδίας αὐτῶν, καὶ τὸ καθόλου μὴ βλέπουσιν.

σιλεῦσι, ut putavit Christophorsonus. De solo enim Valeriano hic sermo est, ut iam dixi. Adde quod perit omnis sensus huius loci, si interpretatio Christophorsoni retineatur. In nostra autem versione sensus est apertissimus. *Macrianus*, inquit, *cum ex daemonum praedictionibus atque praesagiis ad spem imperii pervenisset, hanc gratiam ipsis retulit, ut Valerianum in Christianos armaret.* Porro in codicibus nostris Maz. Med. et Fuketiano scribitur *Μακριανὸς* rectius. Ita enim hunc tyrannum appellant historiae augustae scriptores et nummi veteres. Sed et in antiquissimo codice Vaticano, quem rogante me consuluit doctissimus vir Lucas Holstenius, scriptum est *Μακριανὸς*, tum in hoc loco, tum in capite 23. — 12) *Ἐπὶ τῶν καθόλου λόγων*. Ita Graeci vocabant quos Latini dicunt *rationales* seu *procuratores summae rei*, ut iam pridem notavi ad excerpta Constantini Porphyrogenneti ex Dione Cocceiano p. 112. Quae quidem hic repetere nihil attinet. Addemus duntaxat insignem locum Porphyrii in vita Plotini, qui a doctissimo interprete non est intellectus. Loquens enim Porphyrius de Thaumasio quodam, sic ait: ὥστε καὶ Θαυμασίου τινὸς τοὔνομα ἐπεισελθόντος, τοὺς καθόλου λόγους πράττοντος. Porro cuiusnam imperatoris procurator fuerit Macrianus, incertum est. Cave enim existimes, eum Valeriani procuratorem fuisse. — 13) *Οὐδὲν καθολικόν*. Ludit Dionysius in nomine catholici, quo et rationalis officium et Christiana religio designatur. Unde Optatus in libro I. catholicam fidem ex eo dictam esse asserit, quod sit rationalis: *Ubi ergo erit proprietas catholici nominis, cum inde dicta sit catholica, quod sit rationalis et ubique diffusa?* Quamquam catholicam religionem ob id dici quod rationalis sit, non facile mihi persuadeo. Neque enim καθολικὸς simpliciter et absolute *rationalem* significat; nisi subaudiatur λογοθέτης. [Cf. *Du Fresne* Glossar. med. et inf. Graecit. p. 538 sq. ubi laudatur praeter alia loca et nostrum, Euseb. VIII, 11. IX, 11. τῶν καθόλου λόγων ἔπαρχος. Vit. Const. IV, 36. Dio in excerptis Vales. p. 769. *H.*] Ceterum catholicae cognomen quando primum adhaeserit ecclesiae dei, difficile est dicere. In epistola quidem Smyrnaeorum de martyrio b. Polycarpi, mentio fit ecclesiae catholicae. Item in actis passionis Pionii martyris, qui passus est principatu Decii Augusti. *Tum Polemo, Christianus, inquit, es? Respondit Pionius, sum profecto. Cuius, inquit Polemo, es ecclesiae? Respondit Pionius, catholicae. Nulla enim est alia apud Christum.* Apparet igitur, hoc cognomen ecclesiae inditum esse circa primam apostolorum successionem, cum haereses multis in locis exortae, veram Christi fidem et apostolorum traditionem subvertere conarentur. Tunc enim ut vera et genuina Christi ecclesia ab adulterinis haereticorum coetibus distingueretur, catholicae cognomen soli orthodo-

Οὐ γὰρ συνῆκε τὴν καθόλου πρόνοιαν, οὐδὲ τὴν κρίσιν ὑπείδετο [15]) τοῦ πρὸ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐπὶ πᾶσι. Διὸ καὶ τῆς μὲν καθολικῆς αὐτοῦ ἐκκλησίας γέγονε πολέμιος, ἠλλοτρίωσε δὲ καὶ ἀπεξένωσεν ἑαυτὸν τοῦ ἐλέους τοῦ θεοῦ, καὶ ὡς πορρωτάτω [16]) τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας ἐφυγάδευσεν, ἐν τούτῳ τὸ ἴδιον ἐπαληθεύων ὄνομα [17])." Καὶ πάλιν μεθ' ἕτερα φησίν· „ὁ μὲν γὰρ Οὐαλεριανὸς εἰς ταῦτα ὑπὸ τούτου προαχθεὶς, εἰς ὕβρεις καὶ ὀνειδισμοὺς ἐκδοθεὶς κατὰ τὸ ῥηθὲν πρὸς Ἡσαΐαν· καὶ οὗτοι ἐξελέξαντο τὰς ὁδοὺς αὐτῶν καὶ τὰ βδελύγματα αὐτῶν, ἃ ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἠθέλησε· καὶ ἐγὼ ἐκλέξομαι τὰ ἐμπαίγματα αὐτῶν, καὶ τὰς ἁμαρτίας ἀνταποδώσω αὐτοῖς. Οὗτος δὲ τῇ βασιλείᾳ [18]) παρὰ τὴν ἀξίαν ἐπιμανεὶς, καὶ τὸν βασίλειον ὑποδῦναι κόσμον ἀδυνατῶν ἀναπήρῳ τῷ σώματι [19]), τοὺς δύο παῖδας τὰς πα-

---

xorum ecclesiae attributum est. — 14) Οὐαὶ τοῖς προφητεύουσιν ἀπὸ καρδίας αὐτῶν, καὶ τὸ καθόλου μὴ βλέπουσι. Hic locus exstat in Ezechielis cap. 13. Quem quidem Hieronymus ita interpretatur: *Vae his qui prophetant ex corde suo, et omnino non vident.* Dionysius vero noster τὸ καθόλου exposuit τὴν καθόλου πρόνοιαν, verba scilicet prophetae seu potius 70. interpretum, ad argumentum suum accommodans. — 15) Pro ὑπείδετο Stroth. fortasse legi posse dicit ὑπηδεῖτο. *H.* — 16) Ὡς πορρωτάτω τῆς ἑαυτοῦ ἐκκλησίας. Ita quidem Rob. Stephanus, qui cum scripturam codicis Regii paene ubique sequi soleat, hoc tamen loco depravatam codicis Medicaei lectionem sequi maluit. Sed procul dubio scribendum est τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας, ut praeter codicem Regium praeferunt codex Maz. Fuk. et Savilianus. [MSt. MG. (Ion.) *H.*] Ita etiam legit Christophorsonus. [Et Stroth. *H.*] — 17) Τὸ ἴδιον ἐπαληθεύων ὄνομα. Alludit Dionysius ad nomen Macriani. Nam μακρὰν idem est, quod πορρωτάτω. — 18) Οὗτος δὲ τῇ βασιλείᾳ παρὰ τὴν ἀξίαν ἐπιμανείς. Pessime hunc locum vertit Christophorsonus, qui haec de Valeriano dici putavit, cum de Macriano apertissime dicantur. Praecessit enim, ὁ μὲν γὰρ Οὐαλεριανὸς, etc. sequitur deinde, οὗτος δὲ, etc. quibus particulis satis declaratur de duobus sermonem fieri. Adde quod de Valeriano dici non potest, eum imperio quod tantopere concupiscebat, indignum fuisse. Quippe Valerianus erat vir nobilissimus et princeps civitatis, et antequam imperaret, omnium consensu imperio dignissimus habebatur, ut historici tradunt. At Christophorsoni prava versio Baronium etiam in errorem induxit. — 19) Ἀναπήρῳ τῷ σώματι. Certe Ioannes Zonaras in annalibus Macrianum claudum fuisse scribit, quem in historia illorum temporum consulere, haudquaquam inutile fuerit. Solus enim ex iis qui ad nos pervenerunt scriptoribus, Macriani et filiorum eius res gestas accurate commemoravit. [Ἀνάπηροι proprie dicuntur, quicunque carent vel mem-

τρώας ἀναδεξαμένους ἁμαρτίας προεστήσατο. Ἐναργὴς γὰρ ἐπὶ τούτων ἡ πρόῤῥησις ἣν εἶπεν ὁ Θεός· ἀποδιδοὺς ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα ἕως τρίτης καὶ τετάρτης γενεᾶς τοῖς μισοῦσί με. Τὰς γὰρ ἰδίας πονηρὰς ἐπιθυμίας ὧν ἠτύχει [20]), ταῖς τῶν υἱῶν κεφαλαῖς ἐπιβαλὼν, εἰς ἐκείνους τὴν ἑαυτοῦ κακίαν καὶ τὸ πρὸς τὸν Θεὸν μῖσος ἐξωμόρξατο." Καὶ περὶ μὲν τοῦ Οὐαλεριανοῦ τοσαῦτα ὁ Διονύσιος.

---

bro aliquo et parte corporis, vel certe eius usu, debiles et membris capti. vid. Pollux II, 61. ἀνάπηρος δὲ ἐστιν ὁ πᾶν τὸ σῶμα πεπηρωμένος. Fischer. ad Plat. Crit. c. XV. De verbis κυλλὸς et κωφὸς vid. *Paulus Commentar über das N. T.* Tom. II. p. 424 sq. Cf. *Markland.* ad Max. Tyr. XXXV, 2. T. II. p. 167, ed. *Reisk.* Sed usurpatur deinde haec vox etiam sigillatim de claudo, surdo, caeco etc. vid. Aelian. V. H. XI, 9. δείξας χωλόν τινα καὶ ἀνάπηρον i. e. caecum. Vid. *Foesius* in oecon. Hippocratis. cf. *Orell.* ad Nicol. Dam. p. 195. Ità igitur nostro loco ἀναπήρῳ verti possit: *claudo* quem fuisse Macrianum scribit Zonaras, ut Val. observat. *H.*] — 20) Ὧν ἠτύχει. Sic habet codex Regius quem fere ubique secutus est Stephanus. [Ἠτύχει quoque habet Sav. Cph. Stroth. *H.*] In reliquis Maz. Med. et Fuketiano legitur ὧν ηὐτύχει, rectius ni fallor. Revera enim Macrianus id quod tantopere concupierat, adeptus est, imperium videlicet. Sed cum ipse gestandis imperii insignibus ob corporis debilitatem parum esset idoneus, filios suos ad imperium evexit. Merito igitur de illo dicit Dionysius, ὅτι ηὐτύχησε τῶν ἰδίων ἐπιθυμιῶν, id est, *compos fuit votorum suorum.* [Ita Dionysio non repugnare videtur Tremellius-Pollio, qui haec scribit: „*Denique cum plures eius rei causa convenissent, placuit ut Macrianum cum filiis suis imperatores dicerent. Sic igitur imperium delatum est Macriano. Et causa Macriano imperandi cum filiis hae fuerunt. Primum quod nemo eo tempore sapientior ducum habebatur, nemo ad res gerendas aptior: deinde ditissimus, et qui privatis posset fortunis publica explere dispendia. Huc accedebat quod liberi eius fortissimi iuvenes tota mente in bellum ruebant.*" Cf. *Stroth. Uebersetzung* T. I. p. 534 not. 1. *H.*] Ceterum post haec Dionysii verba de Macriano sequebatur continuo locus ille qui legitur in capite 23. huius libri, ἐκεῖνος μὲν οὖν τῶν πρὸ αὐτοῦ βασιλέων, etc. Uterque enim locus descriptus est ex epistola Dionysii ad Hermammonem, scripta anno 9. principatus Gallieni. Quibus addendus ac praeponendus est alter locus ex eadem epistola, qui refertur in cap. 1. huius libri. Atque ita concinnatis ac reiunctis inter se omnibus fragmentis, paene integram Dionysii ad Hermammonem epistolam habituri sumus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ.

Περὶ τῶν τότε Διονυσίῳ καὶ τοῖς κατ' Αἴγυπτον συμβάντων.

(Nic. H. E. VI, 10.)

Περὶ δὲ τοῦ κατ' αὐτὸν διωγμοῦ σφοδρότατα πνεύσαντος, οἷα σὺν ἑτέροις ὁ αὐτὸς διὰ τὴν εἰς τὸν τῶν ὅλων θεὸν εὐσέβειαν ὑπέστη, δηλώσουσι αἱ αὐτοῦ φωναὶ, ἃς πρὸς Γερμανὸν [1]) τῶν κατ' αὐτὸν ἐπισκόπων κακῶς ἀγορεύειν αὐτὸν πειρώμενον ἀποτεινόμενος, τοῦτον παρατίθεται τὸν τρόπον· „εἰς ἀφροσύνην [2]) δὲ κινδυνεύω πολλὴν καὶ ἀναισθησίαν ὄντως ἐμπεσεῖν, εἰς ἀνάγκην συμβιβαζόμενος τοῦ διηγεῖσθαι τὴν θαυμαστὴν περὶ ἡμᾶς οἰκονομίαν τοῦ θεοῦ. Ἀλλ' ἐπεὶ [3]) μυστήριον φησὶ βασιλέως κρύψαι καλὸν, τὰ δὲ ἔργα τοῦ θεοῦ ἀνακηρύττειν ἔνδοξον, ὁμόσε χωρήσω τῇ Γερμανοῦ βίᾳ. Ἧκον πρὸς Αἰμιλιανὸν οὐ μόνος· ἠκολούθησαν δέ μοι συμπρεσβύτερός τέ μου Μάξιμος, καὶ διάκονοι, Φαῦστος καὶ Εὐσέβιος καὶ Χαιρήμων. Καί τις τῶν ἀπὸ Ῥώμης παρόντων ἀδελφῶν ἡμῖν συνεισῆλθεν. Αἰμιλιανὸς δὲ οὐκ εἶπέ μοι προηγουμένως, μὴ σύναγε. Περιττὸν γὰρ τοῦτο ἦν αὐτῷ, καὶ τὸ τελευταῖον ἐπὶ τὸ πρῶτον ἀνατρέχοντι. Οὐ γὰρ περὶ τοῦ μὴ συνάγειν ἑτέρους ὁ λόγος ἦν αὐτῷ, ἀλλὰ περὶ τοῦ μηδ' αὐτοὺς ἡμᾶς εἶναι Χριστιανούς· καὶ τούτου προσέταττε πεπαῦσθαι, εἰ μεταβαλοίμην ἔγωγε, καὶ τοὺς ἄλλους ἕψεσθαί μοι νομίζων. Ἀπεκρινάμην δὲ οὐκ ἀπεοικότως [4]), οὐ-

---

Cap. XI. 1) Ἃς πρὸς Γερμανόν. Quod sequitur insigne fragmentum ex epistola seu potius libro Dionysii adversus Germanum episcopum, iungendum est cum altero eiusdem libri fragmento quod habes in lib. VI. cap. 40. [Cf. Cyprian epist. 82. *H.*] — 2) *Εἰς ἀφροσύνην δὲ κινδυνεύω.* Eadem excusatione utitur Paulus apostolus in epist. 2. ad Corinthios cap. 11. cum se ipse laudaturus esset, ubi vide quae notat Ioannes Chrysostomus. Ad eum igitur Pauli locum alludit Dionysius. — 3) Pro *ἐπειδὴ* et *ἀνακαλύπτειν*, quod propius accedit ad textum Tobiae, cum Nic. et Stroth. dedi *ἐπεὶ* et *ἀνακηρύττειν*. *H.* — 4) *Οὐκ ἀπεοικότως.* Malim scribere *οὐκ ἀπεικότως.* Mox verba illa *πειθαρχεῖν δεῖ θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις* delenda esse mihi videntur. Leguntur quidem haec verba

δὲ μακράν· πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις. "Ἀλλ' ἄντικρυς διεμαρτυράμην, ὅτι τὸν θεὸν τὸν ὄντα μόνον, καὶ οὐδένα ἕτερον σέβων οὐδ' ἂν μετατεθείμην, οὐδὲ παυσαίμην ποτὲ Χριστιανὸς ὤν. Ἐπὶ τούτοις ἐκέλευσεν ἡμᾶς ἀπελθεῖν εἰς κώμην πλησίον τῆς ἐρήμου καλουμένην Κεφρώ. Αὐτῶν δὲ ἐπακούσατε τῶν ὑπ' ἀμφοτέρων λεχθέντων ὡς ὑπεμνηματίσθη [5]). Εἰσαχθέντων Διονυσίου [6]) καὶ Φαύστου καὶ Μαξίμου καὶ Μαρκέλλου καὶ Χαιρήμονος, Αἰμιλιανὸς διέπων τὴν ἡγεμονίαν εἶπε· καὶ ἀγράφως ὑμῖν διελέχθην περὶ τῆς φιλανθρωπίας τῶν κυρίων ἡμῶν ἣ περὶ ὑμᾶς κέχρηνται. Δεδώκασι γὰρ ἐξουσίαν ὑμῖν σωτηρίας εἰ βούλεσθε [7]) ἐπὶ τὸ κατὰ φύσιν τρέπεσθαι,

---

in cap. 5. actuum apostolorum, sed nihil faciunt ad hunc locum. Nisi malis legere, ut est in codice Reg. ἀπεκρινάμην δε οὐκ ἀπεοικότως, οὐδὲ μακρὰν τοῦ πειθαρχεῖν, etc. Id est, *responsum dedi, quod non longe abest ab illo apostolico.* [Τοῦ, quod omittit Maz. Med. Fuk. Sav. Steph. Val. Cph., ex Reg. addidit Stroth., male ut equidem puto. Recte vertit Val.: *Respondi non improbabiliter* (melius: *rei non convenienter*) *nec longe arcessita responsione.* Cur autem delere voluerit Val. πειθαρχεῖν — ἀνθρώποις, non intelligo, cum illis sane uti potuerit Dionysius. *H.*] — 5) Ὡς ὑπεμνηματίσθη. Male Christophorsonus hunc locum ita vertit: *sicut a quibusdam in commentarios relata sunt.* Ὑπομνήματα Graeci vocant, quae Latini *acta*, ut observavimus ad librum I. ubi de actis Pilati. Qui haec acta conficiebant, dicebantur a Graecis ὑπομνηματογράφοι. Latini eos ab actis vocabant, ut legitur in notitia imperii Romani. Hypomnematographi urbis Alexandrinae mentio fit in lege ultima codice Theodosiano de decurionibus. Eius officium describit Philo in Flaccum, ubi de Lampone quodam loquens, qui erat hypomnematographus praefectorum Aegyptii, προσεστὼς γὰρ ἡγεμόσιν ὁπότε ὑπεμνηματίζετο, τὰς δίκας εἰσάγων ὡς ἔχων τάξιν, εἶτα τὰ μὲν ἀπήλειφεν, ἢ παρήει ἑκὼν, τὰ δ' οὐ λεχθέντα προσενέταττεν. Hoc hypomnematographi officium gessit olim Alexandriae Lucianus, ut ipse testatur in apologia pro iis, qui salarium accipiunt, his verbis: ἔγωγ' οὖν, εἰ σκέψαιο, δόξαιμ' ἂν σοι οὐ τὸ σμικρότατον τῆς Αἰγυπτίας ταύτης ἀρχῆς ἐγκεχειρίσθαι, τὰς δίκας εἰσάγειν, καὶ τάξιν αὐταῖς τὴν προσήκουσαν ἐπιτιθέναι, καὶ τῶν πραττομένων καὶ λεγομένων ἁπαξαπάντων ὑπομνήματα γράφεσθαι, etc. Addit etiam Lucianus, hypomnematographum salarium amplissimum e fisco habuisse, et peracto recte officio provinciam regendam accepisse. — 6) Εἰσαχθέντων Διονυσίου. Haec erat formula actorum publicorum, ut docet Amm. Marcellinus in lib. XXII. his verbis: *Et acta super eo gesta, non sine magno legebantur horrore, cum id voluminis publici contineret exordium. Consulatu Tauri et Florentii, inducto sub praeconibus Tauro.* Ad quem locum vide quae olim notavimus. — 7) Εἰ βούλοισθε. In tribus exemplaribus

καὶ θεοὺς τοὺς σώζοντας αὐτῶν τὴν βασιλείαν προσκυνεῖν, ἐπιλαθέσθαί τε τῶν παρὰ φύσιν. Τί οὖν φατὲ πρὸς ταῦτα; Οὐδὲ γὰρ ἀχαρίστους ὑμᾶς ἔσεσθαι περὶ τὴν φιλανθρωπίαν αὐτῶν προσδοκῶ, ἐπειδήπερ ἐπὶ τὰ βελτίω ὑμᾶς προτρέπονται. Διονύσιος ἀπεκρίνατο· οὐ πάντες πάντας προσκυνοῦσι θεοὺς, ἀλλ᾽ ἕκαστοι τινὰς, οὓς νομίζουσιν. Ἡμεῖς τοίνυν τὸν ἕνα θεὸν καὶ δημιουργὸν τῶν ἁπάντων, τὸν καὶ τὴν βασιλείαν ἐγχειρήσαντα[8]) τοῖς θεοφιλεστάτοις Οὐαλεριανῷ καὶ Γαλλιήνῳ σεβαστοῖς, τοῦτον καὶ σέβομεν καὶ προσκυνοῦμεν, καὶ τούτῳ διηνεκῶς ὑπὲρ τῆς βασιλείας αὐτῶν ὅπως ἀσάλευτος διαμένῃ, προσευχόμεθα. Αἰμιλιανὸς διέπων τὴν ἡγεμονίαν, αὐτοῖς εἶπε· τίς γὰρ ὑμᾶς κωλύει καὶ τοῦτον εἴπερ ἐστὶ θεὸς, μετὰ τῶν κατὰ φύσιν θεῶν προσκυνεῖν; θεοὺς γὰρ σέβειν ἐκελεύσθητε, καὶ θεοὺς οὓς πάντες ἴσασι. Διονύσιος ἀπεκρίνατο· ἡμεῖς οὐδένα ἕτερον προσκυνοῦμεν. Αἰμιλιανὸς διέπων τὴν ἡγεμονίαν, αὐτοῖς εἶπεν· ὁρῶ ὑμᾶς ὁμοῦ καὶ ἀχαρίστους ὄντας καὶ ἀναισθήτους τῆς πραότητος τῶν σεβαστῶν[9]) ἡμῶν. Διόπερ οὐκ ἔσεσθε ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Ἀλλὰ ἀποσταλήσεσθε εἰς τὰ μέρη τῆς Λιβύης, καὶ ἐν τόπῳ λεγομένῳ Κεφρώ· τοῦτον γὰρ τὸν τόπον ἐξελεξάμην ἐκ τῆς κελεύσεως τῶν σεβαστῶν ἡμῶν. Οὐδαμῶς δὲ ἐξέσται οὔτε ὑμῖν οὔτε ἄλλοις τισὶν, ἢ συνόδους ποιεῖσθαι, ἢ εἰς τὰ καλούμενα κοιμητήρια[10]) εἰσιέναι. Εἰ δέ τις φανείη μὴ γενόμενος εἰς τὸν τόπον τοῦτον ὃν ἐκέλευσα, ἢ ἐν συναγωγῇ τινὶ εὑρεθείη, ἑαυτῷ τὸν κίνδυνον ἐπαρτήσει. Οὐ γὰρ ἐπιλείψει ἡ δέουσα ἐπιστρέφεια. Ἀπόστητε οὖν ὅπου ἐκελεύσθητε. Καὶ νοσοῦντα δέ με κατήπειξεν, οὐδὲ μιᾶς ὑπέρθεσιν δοὺς ἡμέρας. Ποίαν οὖν ἔτι[11]) τοῦ συνάγειν ἢ μὴ συνάγειν εἶχον σχολήν;"

Maz. Med. et Fuk. legitur εἰ βούλεσθε. — 8) Ἐγχειρίσαντα Stroth. H. — 9) Πραότητος τῶν σεβαστῶν. Codex Med. et Maz. addunt ἡμῶν. Quibus consentit codex Fuk. [Grut. Stroth. H.] — 10) Κοιμητήρια. Latini *areas* vocabant. Ita Tertullianus in libro ad Scapulam, et in gestis purgationis Caeciliani; *Nam cives in area martyrum fuerunt inclusi.* Et in gestis purgationis Felicis: *Tollat aliquis de vestris in aream, ubi orationes facitis.* — 11) Ποίαν οὖν ἔτι. Accusabatur scilicet Dionysius a Germano, quod conventus fratrum non habuisset ante exortam persecutionem, sed fuga saluti suae prospexisset. Quoties enim ingruebat persecutio, solebant prius episcopi populum congregare, ut eum ad retinendam Christi fidem exhortarentur. Deinde infantes et catechumenos ba-

Εἶτα μεθ' ἕτερα φησίν· „ἀλλ' οὐδὲ τῆς αἰσθητῆς ἡμεῖς μετὰ τοῦ κυρίου συναγωγῆς ἀπέστημεν. Ἀλλὰ τοὺς μὲν ἐν τῇ πόλει σπουδαιότερον συνεκρότουν ὡς συνὼν, ἀπὼν μὲν τῷ σώματι, ὡς εἰπεῖν [12]), παρὼν δὲ τῷ πνεύματι. Ἐν δὲ τῇ Κεφροῖ, καὶ πολλὴ συνεπεδήμησεν ἡμῖν ἐκκλησία, τῶν μὲν ἀπὸ τῆς πόλεως ἀδελφῶν ἑπομένων, τῶν δὲ συνιόντων ἀπ' Αἰγύπτου. Κἀκεῖ θύραν ἡμῖν ὁ θεὸς ἀνέῳξε τοῦ λόγου. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐδιώχθημεν, ἐλιθοβολήθημεν, ὕστερον δέ τινες οὐκ ὀλίγοι τῶν ἐθνῶν τὰ εἴδωλα καταλιπόντες, ἐπέστρεψαν ἐπὶ τὸν θεόν. Οὐ πρότερον γὰρ παραδεξαμένοις αὐτοῖς, τότε πρῶτον δι' ἡμῶν ὁ λόγος ἐπεσπάρη. Καὶ ὥσπερ τούτου ἕνεκεν ἀπαγαγὼν ἡμᾶς πρὸς αὐτοὺς ὁ θεὸς, ἐπεὶ τὴν διακονίαν ταύτην ἐπληρώσαμεν, πάλιν ἀπήγαγεν. Ὁ γὰρ Αἰμιλιανὸς εἰς τραχυτέρους μὲν, ὡς ἐδόκει, καὶ Λιβυκωτέρους ἡμᾶς μεταστῆσαι τόπους ἐβουλήθη· καὶ

---

ptizabant, ne sine baptismo ex hac vita migrarent, et eucharistiam fidelibus dividebant, cum incertum esset quam diu duratura esset persecutio. Quem morem docuit nos factum Dorothei cuiusdam Thessalonicensis episcopi, temporibus Iustini, quod refertur in suggestione Germani, Felicis et Dioscori, missa ad Hormisdam PP. anno Christi 519. — 12) Ἀπὼν μὲν τῷ σώματι ὡς εἶπον. [Reg. Steph. Val. *H.*] Rectius in codice Maz. et Med. scribitur ὡς εἰπεῖν. In Fuk. et Sav. scriptum inveni ὡς εἶπεν] ὁ ἀπόστολος. Certe alludit Dionysius ad locum apostoli in priore ad Corinth. cap. 5. [Equidem ὡς εἰπεῖν scripsi recte hoc iam praeferente Val., qui tamen ὡς εἶπον cum Reg. Steph. tenuit. Videtur enim illud Pauli dictum quasi in proverbium abiisse, unde illud post illa ὡς συνὼν, addens Dionysius, ὡς εἰπεῖν, ut ita dicam, simul intulit. Poterat tamen illud etiam propterea addere, quia apostoli verba se sua facere indicare vellet. Accedit magna codd. Maz. Med. auctoritas et quod ὡς εἰπεῖν tuentur etiam MSt. MG. Praeterea cf. infra c. XXV. not. 7. Contra Strothius cum Zimmermanno ὡς εἶπεν dedit ex solo Venet., quoniam inde ceterarum lectionum causa facilius intelligi possit. Cum enim nemo, quid sibi vellet illud ὡς εἶπεν perspiceret, vario modo lectionem esse immutatam. At vereor, ne hoc ipsum maxime illi lectioni obsit, quia reapse nemo eam facile intelligat. Hinc in Fuk. et Sav. ὁ ἀπόστολος additum, hinc ipse Stroth. statim addit: „*Forsan vera Dionysii scriptura erat ὡς εἶπεν ὁ Παῦλος, quae posterior vox ob sequens παρων iam olim excidit.*" Neque ὡς εἶπεν aptius fit, si putes omissum esse τίς. Cf. *Hermann.* ad Viger. p. 730. 739. Nam aperte nihil addendum erat nisi vel ὁ ἀπόστολος vel ὁ Παῦλος. Itaque [illegible] errore scribendi ortum puto, εἶπον vero ab iis profectum con[illegible] illud melius convenire opinarentur praecedentibus verbis ὡς [illegible]e repetit quodammodo

τοὺς πανταχόσε εἰς τὸν Μαρεώτην ἐκέλευσε συρῆναι, κώμας ἑκάστοις τῶν κατὰ χώραν ἀφορίσας, ἡμᾶς δὲ μᾶλλον ἐν ὁδῷ καὶ πρώτους καταληφθησομένους ἔταξεν. Ὠκονόμει γὰρ δηλονότι καὶ παρεσκεύαζεν, ἵνα ὁπόταν βουληθείη συλλαβεῖν, πάντας εὐαλώτους ἔχοι. Ἐγὼ δὲ ὅτε μὲν εἰς Κεφρὼν κεκελεύσμην ἀπελθεῖν, καὶ τὸν τόπον ἠγνόουν ὅποι ποτὲ οὗτος ἐστὶν, οὐδὲ τὸ ὄνομα σχεδὸν πρότερον ἀκηκοὼς· καὶ ὅμως εὐθύμως καὶ ἀταράχως ἀπῄειν. Ἐπεὶ δὲ μετασκηνώσειν εἰς τὰ Κολλουθίωνος [13]) ἀπηγγέλη μοι, ἴσασιν οἱ παρόντες ὅπως διετέθην· ἐνταῦθα γὰρ ἐμαυτοῦ κατηγορήσω. Τὸ μὲν πρῶτον ἠχθέσθην καὶ λίαν ἐχαλέπηνα· καὶ γὰρ εἰ γνωριμώτεροι καὶ συνηθέστεροι ἐτύγχανον ἡμῖν οἱ τόποι, ἀλλ' ἔρημον μὲν ἀδελφῶν καὶ σπουδαίων ἀνθρώπων ἔφασκον εἶναι τὸ χωρίον, ταῖς δὲ τῶν ὁδοιπορούντων ἐνοχλήσεσι καὶ λῃστῶν καταδρομαῖς ἐγκείμενον [14]). Ἔτυχον δὲ παραθυμίας, ὑπομνησάντων με τῶν ἀδελφῶν, ὅτι γειτνιᾷ μᾶλλον τῇ πόλει. Καὶ ἡ μὲν Κεφρὼν πολλὴν ἡμῖν ἦγεν ἀδελφῶν τῶν ἀπ' Αἰγύπτου τὴν ἐπιμιξίαν, ὡς πλατύτερον [15]) ἐκκλησιάζειν δυνάσθαι· ἐκεῖ δὲ πλησιαίτερον οὔσης τῆς πόλεως, συνεχέστερον τῆς τῶν ὄντως ἀγαπητῶν καὶ οἰκειοτάτων καὶ φιλτάτων ὄψεως ἀπολαύσομεν. Ἀφίξονται γὰρ καὶ ἀναπαύσονται, καὶ ὡς ἐν προαστείοις πορρωτέρω κειμένοις, κατὰ μέρος ἔσονται συναγωγαί [16]). Καὶ οὕτως ἐγένετο." Καὶ μεθ' ἕτερα, περὶ

Dionysius illis ἀπὼν — — πνεύματι. H.] — 13) Τὰ Κολλουθίωνος. Supplendum videtur μέρη. Sic supra dixit Dionysius τὰ μέρη τῆς Λιβύης. Erat autem hic locus in Mareotica praefectura. Sic etiam τὰ Βουκόλου tractus quidam Aegypti dicebatur, a nomine scilicet dominorum qui ea loca olim possederant. Apud Nicephorum Κολούθιον hic locus dicitur cum simplici lambda, quam scripturam rectiorem puto. Nam Κολλουθίων nomen est deflexum a Colutho, quod nomen fuit frequens apud Aegyptios. Certe ita dictus est poëta quidam celebris temporibus Anastasii, oriundus ex Thebiade ut testatur Suidas. Fuit et alter Coluthus schismaticus in Aegypto temporibus magni Athanasii, cuius crebra fit mentio in eius apologia. Eum Acoluthum vocat Gregorius Nyssenus in lib. XI. contra Eunomium. — 14) Κατὰ δρομαῖς ἐγκείμενον. Scribendum puto ἐγκείμενον. — 15) Πλατύτερον ἐκκλησιάζειν bene vertis Strothius: *grosse Versammlungen halten*, minus bene Valesius: *laxius conventus agere*. vid. quae exposui ad II, 18 not. 1. H. — 16) Κατὰ μέρος συναγωγαί. Quoties suburbia paulo remotiora erant ab urbe, ii qui in suburbiis illis manebant, non cogebantur ad maioris ecclesiae conventus accedere, sed in eo suburbio particulares fiebant conventus in aliqua basilica

τῶν συμβεβηκότων αὐτῷ αὖθις ταῦτα γράφει· „πολλαῖς γε ταῖς ὁμολογίαις [17]) Γερμανὸς σεμνύνεται. Πολλά γε εἰπεῖν ἔχει καθ' ἑαυτοῦ γενόμενα· Ὅσας ἀριθμῆσαι δύναται περὶ ἡμῶν ἀποφάσεις, δημεύσεις, προγραφάς. ὑπαρχόντων ἁρπαγάς, ἀξιωμάτων ἀποθέσεις [18]), δόξης κοσμικῆς ὀλιγωρίας, ἐπαίνων ἡγεμονικῶν καὶ βουλευτικῶν [19]) καταφρονήσεις, καὶ τῶν ἐναντίων ἀπειλῶν, καὶ

---

aut in loco ad hoc agendum idoneo. Id ex hoc Dionysii loco manifeste colligitur, quem nec Musculus nec Christophorsonus intellexerunt, sed omnia miscuerunt, adeo ut ex eorum interpretatione nihil sani possis elicere. Porro προάστεια Graeci dicunt, non solum suburbia, quae urbi coniuncta sunt sed etiam vicos satis longo intervallo ab urbe dissitos. Sic Canopus duodecimo lapide distans ab urbe Alexandria, προάστειον dicitur ab Athanasio in libello quem obtulit concilio Chalcedonensi. Sic etiam Daphne suburbanum Antiochiae, Achyrona Nicomediae, et Septimum dicitur suburbanum Constantinopolis, licet aliquot passuum millibus abessent ab illis civitatibus. Vide Glossarium Pithoei in novellas Iuliani antecessoris voce, *Proastium*. Porro ex hoc loco colligitur, aetate quidem Dionysii unicam adhuc fuisse Alexandriae ecclesiam, in quam omnes urbis illius fideles orationis causa conveniebant. Postmodum vero temporibus Athanasii, cum plures essent ecclesiae a diversis episcopis Alexandriae aedificatae, cives Alexandrini seorsum in diversis ecclesiis colligebantur, κατὰ μέρος καὶ διῃρημένως, ut loquitur Athanasius in apologia prima ad Constantium, nisi quod in maioribus festis, paschae scilicet aut pentecostes, non fiebant particulares conventus, sed universi in maiorem ecclesiam conveniebant, ut ibidem testatur Athanasius. [Hoc ex nostro loco minime sequi, animadvertit Lowth. H.] — 17) *Πολλαῖς γε ταῖς ὁμολογίαις*. Haec et sequentia ironice dicuntur a Dionysio. Quae deinde sequuntur, sic lego et interpungo: πολλά γε εἰπεῖν ἔχει καθ' ἑαυτοῦ γενόμενα, ὅσα ἀριθμῆσαι δύναται περὶ ἡμῶν. Certe in vetustissimo codice Mazarino, post vocem ἡμῶν apposita est virgula, et ante vocem ὅσας ponitur subdistinctio. Codex autem Fuk. emendationi nostrae plane subscribit. — 18) *Ἀξιωμάτων ἀποθέσεις*. Hinc patet Dionysium Alexandrinum splendido genere ortum fuisse. Nam dignitas ex generis nobilitate praecipue ducitur. Hinc in gestis purgationis Caeciliani, quae post collationem Carthaginensem edita sunt, Victor interrogatus a Zenofilo consulare, cuius conditionis esset, respondit: professor sum literarum Romanarum. Deinde interrogatus cuius dignitatis esset, respondit: patre decurione Constantiniensium, avo milite, qui in comitatu militaverat. Ceterum Dionysius Alexandrinus, antequam ad Christi fidem transiret, professione rhetor fuerat, ut docet Maximus in scholiis ad librum Dionysii Areopagitae de coelesti hierarchia capite 5. ὁ γοῦν μέγας Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρέων ἐπίσκοπος, ὁ ἀπὸ ῥητόρων, etc. — 19) *Βουλευτικῶν*. Augustus Alexandrinos sine ullis decurionibus rempublicam suam administrare iusserat. Post[illegible]ro Severus imp. Alexan-

καταβοήσεων καὶ κινδύνων, καὶ διωγμῶν καὶ πλάνης καὶ στενοχωρίας, καὶ ποικίλης θλίψεως ὑπομονήν; Οἷα τὰ ἐπὶ Δεκίου καὶ Σαβίνου [20]) συμβάντα μοι, οἷα μέχρι νῦν Αἰμιλιανοῦ. Ποῦ δὲ Γερμανὸς ἐφάνη; τίς δὲ περὶ αὐτοῦ λόγος; Ἀλλὰ τῆς πολλῆς ἀφροσύνης εἰς ἣν ἐμπίπτω διὰ Γερμανόν, ὑφίεμαι· διὸ καὶ τὴν καθ᾿ ἕκαστον τῶν γενομένων διήγησιν, παρίημι τοῖς εἰδόσιν ἀδελφοῖς λέγειν.“ Ὁ δ᾿ αὐτὸς καὶ ἐν τῇ πρὸς Δομέτιον καὶ Δίδυμον ἐπιστολῇ τῶν ἀμφὶ τὸν διωγμὸν αὖθις μνημονεύει ἐν τούτοις· „τοὺς δὲ ἡμετέρους πολλούς τε ὄντας καὶ ἀγνῶτας ὑμῖν, περισσὸν ὀνομαστὶ καταλέγειν· πλὴν ἴστε ὅτι ἄνδρες καὶ γυναῖκες, καὶ νέοι καὶ γέροντες, καὶ κόραι καὶ πρεσβύτιδες, καὶ στρατιῶται καὶ ἰδιῶται, καὶ πᾶν γένος καὶ πᾶσα ἡλικία, οἱ μὲν διὰ μαστίγων καὶ πυρός, οἱ δὲ διὰ σιδήρου τὸν ἀγῶνα νικήσαντες, τοὺς στεφάνους ἀπειλήφασι· τοῖς δὲ οὐ πάμπολυς αἰτάρκης ἀπέβη χρόνος, εἰς τὸ φανῆναι δεκτοὺς τῷ κυρίῳ· ὥσπερ οὖν ἔοικε μηδὲ ἐμοὶ ὃ μέχρι νῦν. Διόπερ εἰς ὃν οἶδεν αὐτὸς ἐπιτήδειον καιρὸν ὑπερέθετό με, ὁ λέγων· καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι. Τὰ γὰρ καθ᾿ ἡμᾶς ἐπειδὴ [21]) πυνθάνεσθε καὶ βούλεσθε δηλωθῆναι ὑμῖν ὅπως διάγομεν, ἠκούσατε μὲν πάντως, ὅπως ἡμᾶς δεσμώτας ἀπαγομένους ὑπὸ ἑκατοντάρχου καὶ στρατηγῶν [22]) καὶ τῶν σὺν

---

drinis curiam habere permisit, ut scribit Dio in lib. LI. τοῖς δ᾿ Ἀλεξανδρεῦσιν ἄνευ βουλευτῶν πολιτεύεσθαι ἐκέλευσεν. Paulo post βουλεύουσι δὲ δὴ ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ ἐπὶ Σεβήρου αὐτοκράτορος ἀρξάμενοι. Idem scribit Spartianus in Severo: *Alexandrinis ius buleutarum dedit, qui sine publico consilio, ita ut sub regibus, ante vivebant, uno iudice contenti, quem caesar dedisset.* Certe in epistola Athanasii ad solitarios, mentio fit decurionum Alexandriae. — 20) Τὰ ἐπὶ Δεκίου καὶ Σαβίνου. Hic Sabinus praefectus Aegypti fuerat temporibus Decii imp. De quo Dionysius in epistola ad Fabium, quam retulit Eusebius in cap. 41. lib. VI. Aemilianus vero praefectus Aegypti de quo hic sermo est, postea imperium occupavit: ut scribit Pollio in 30. tyrannis, qui tamen eum ducem appellat, non autem praefectum Aegypti. — 21) Ἐπεὶ πυνθάνεσθαι. [Ita Reg. Sav. Steph. *H.*] Codex Med. Fuk. et Maz. habent ἐπειδὴ π. καὶ βούλεσθαι, et paulo post ἀπαγομένους pro ἀγομένους. — 22) Καὶ στρατηγῶν. Male interpretes hoc loco *duces* interpretati sunt, quod est absurdissimum. Cur enim pluribus opus erat ducibus ad deducendum Dionysium in exilium, cum unus tantum adesset centurio? Vidit hanc obsurditatem Christophorsonus, eaque de causa pro στρατηγῶν emendavit στρατηγοῦ, et *ducem* interpretatus est. Sed neque hoc modo absurdita-

αὐτοῖς στρατιωτῶν καὶ ὑπηρετῶν, ἐμέ τε καὶ Γάϊον καὶ Φαῦστον καὶ Πέτρον καὶ Παῦλον, ἐπελθόντες τινὲς τῶν Μαρεωτῶν [23]), ἄκοντας καὶ μηδὲ ἑπομένους, βίᾳ τε σύροντες [24]) ἀφ-

---

tem vitare potuit. Neque enim dux ipse reos in exilium deducere solebat. Sed huiusmodi officium mandabatur centurioni aut speculatori. Aliud igitur significat vox στρατηγῶν, nempe duumviros seu magistratus Alexandrinae civitatis. Graeci enim ita vocabant, ut pluribus exemplis probavi ad librum XXXI. Amm. Marcellini. [Praeterea vid. *Spanhem.* *ad Iulian.* orat. I. p. 76 sq. *Dorville* ad Charit. p. 447. *H.*] Porro hi magistratus cum haberent modicam coercitionem, ut loquuntur iurisconsulti, reos comprehendere, carceri mancipare et interrogare, et acta conficere solebant, Romano praesidi iudicium de iis reservantes, ut discere est ex actibus apostolorum, et ex actis Pionii martyris et aliorum. Quare non mirum est, si magistratus Alexandriae hoc in loco operam suam commodant rectori provinciae, ad deducendum Dionysium in exilium, quem scilicet ipsi comprehenderant, et in iudicium coram praefecto Aegypti adduxerant. Sed et quae sequuntur verba καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς στρατιωτῶν καὶ ὑπηρετῶν, sententiam nostram confirmant. Nam στρατιῶται referuntur ad centurionem, ὑπηρέται vero ad duumviros seu magistratus quibus parebant. Athanasius quoque in epistola ad solitarios, στρατηγὸν vocat duumvirum seu magistratum Alexandrinae civitatis. Loquens enim de Arianis qui presbyteros ac diaconos Alexandriae in iudicium pertractos exsilio multaverant, ita scribit: καὶ πῶς αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ δουκὸς καὶ τῶν δικαστῶν ἐφυγάδευσαν, καταφέροντες ἐκ τῶν οἴκων τοὺς οἰκείους αὐτῶν διὰ τῶν στρατιωτῶν καὶ τοῦ στρατηγοῦ Γοργονίου καὶ πληγαῖς κατακόπτοντες. Id est: *Quomodo ducis ac iudicum opera eos in exsilium egere; necessarios illorum ex domibus extrahentes militari manu, ac adiumento Gorgonii magistratus.* Male enim interpres *Gorgonium ducem* vertit. Atqui dux ipse Sebastianus vocabatur, teste Athanasio. Gorgonius vero magistratus erat seu duumvir Alexandriae. Cuius id proprium munus erat, ut reos comprehenderet, et coram maioribus iudicibus sisteret. Testatur id libellus protestationis populi Alexandrini, quem Athanasius epistolae suae subiecit, his verbis: οἶδε ταῦτα καὶ ὁ στρατηγὸς τῆς πόλεως Γοργόνιος. Et paulo post: ἀπέστειλε τὸν τῆς τάξεως δήμιον, καὶ τὸν στρατηγὸν, θέλων αὐτὰ ἆραι, id est, *misit speculatorem officii sui, et magistratum, ut arma illa ex ecclesia tolleret.* — 23) Ἐπελθόντες τινὲς τῶν Μαρεωτῶν. Haec in prima persecutione sub Decio contigerunt, tunc cum Dionysius Sabini praefecti sententia Taposirim deductus est, ut scribit ipse Dionysius in epistola adversus Germanum, quae habetur in lib. VI. cap. 40. Certe qui epistolam illam Dionysii adversus Germanum cum hac quae ad Domitium scripta est, contulerit, non dubitabit, quin de una eademque re utrobique loquatur Dionysius. Quare fallitur Eusebius, qui in hac Dionysii ad Domitium epistola, ea narrari putavit quae ad Valeriani persecutionem pertinebant, quod ex ipso Dionysio facile est

ἥρπασαν. Ἐγὼ δὲ νῦν καὶ Γάϊος καὶ Πέτρος, μόνοι τῶν ἄλλων ἀδελφῶν. ἀπορφανισθέντες ἐν ἐρήμῳ καὶ αὐχμηρῷ τῆς Λιβύης τόπῳ κατακεκλείσμεθα, τριῶν ἡμερῶν ὁδὸν τοῦ Παραιτονίου [25]) διεστηκότες." Καὶ ὑποκαταβὰς φησίν· „ἐν δὲ τῇ πόλει καταδεδύκασιν ἀφανῶς ἐπισκεπτόμενοι τοὺς ἀδελφούς· πρεσβύτεροι μὲν, Μάξιμος, Διόσκορος, Δημήτριος καὶ Λούκιος· οἱ γὰρ ἐν τῷ κόσμῳ προφανέστεροι, Φαυστῖνος καὶ Ἀκύλας, ἐν Αἰγύπτῳ πλανῶνται. Διάκονοι δὲ οἱ μετὰ τοὺς ἐν τῇ νόσῳ [26]) τελευτήσαντας ὑπολειφθέντες, Φαῦστος, Εὐσέβιος, Χαιρήμων· Εὐσέβιος ὃν ἐξ ἀρχῆς ὁ Θεὸς ἐνεδυνάμωσε καὶ παρεσκεύασε τὰς ὑπηρεσίας τῶν ἐν ταῖς φυλακαῖς γενομένων ὁμολογητῶν ἐναγωνίως ἀποπληροῦν, καὶ τὰς τῶν σωμάτων περιστολὰς [27]) τῶν

refellere. Etenim in persecutione sub Valeriano, Dionysius non est deductus in exsilium cum custodia militari, nec supervenientes Mareotae fugatis militibus eum per vim abstractum in libertatem restituerunt, nec Caium et Faustum, et Petrum ac Paulum presbyteros secum tunc Dionysius habuit. Quae omnia in persecutione illa quae paulo ante Decii imperium coepta est, Dionysio contigerunt, ut ipse testatur in epistola adversus Germanum, quam refert Eusebius in lib. VI. At in persecutione sub Valeriano, Dionysium comitati sunt in exsilio Maximus presbyter, et diaconi Faustus, Eusebius et Chaeremon, et quidam clericus Romanus, quemadmodum scribit idem Dionysius in epistola adversus Germanum, quam refert Eusebius in cap. 10. huius libri. — 24) *Βίᾳ τε καὶ σύροντες.* In codice Med. et Maz. legitur *βίᾳ τε σύροντες* rectius, nec aliter scriptum habet codex Fuketianus. — 25) *Παραιτονίου* fuisse praecipuam urbem Marmaricae, in ora maris Africi, quae nunc *Alberton* dicitur, et ab Alexandria distet CL. millia passuum, observat Stroth. *H.* — 26) *Ἐν τῇ νόσῳ.* Rufinus legit *νήσῳ.* Sic enim vertit: *Sed et ex diaconis quosdam in insula post poenas confessionis esse defunctos.* Verum Dionysius luem intelligit, quae Galli et Volusiani temporibus grassata est per totum orbem Rom. ut Eusebius in chronico, aliique testantur. Vide Aurelium Victorem. Eiusdem morbi meminit Dionysius infra cap. 22. ubi etiam de diaconis loquitur, quos pestis illa consumpsit. — 27) *Περιστολάς.* Hanc vocem Christophorsonus longo verborum circuitu ita est interpretatus: *Ad lintea, quibus corpora beatorum martyrum iam vita defunctorum involverentur, conficienda.* Habebat scilicet prae oculis Christophorsonus morem aevi nostri, quo mortuos linteo operire, atque ita humo condere solemus. Apud antiquos vero (de Christianis etiam loquor) alius mos erat. Vestibus enim cadavera amiciebant, et quidem pretiosissimis, ut docet Eusebius infra cap. 16. de Asturio. Si quis tamen Christophorsoni versionem velit defendere, habet quo illam tueatur testimonium Athanasii. Is enim in vita b. Antonii ita scribit: *Sole*

To

τελείων καὶ μακαρίων μαρτύρων οὐκ ἀκινδύνως ἐκτελεῖν. Καὶ γὰρ μέχρι νῦν οὐκ ἀνίησιν ὁ ἡγούμενος, τοὺς μὲν ἀναιρῶν, ὡς προεῖπον, ὠμῶς τῶν προσαγομένων· τοὺς δὲ βασάνοις καταξαίνων, τοὺς δὲ φυλακαῖς καὶ δεσμοῖς ἐκτήκων, προστάσσων τε μηδένα τούτοις προσιέναι, καὶ ἀνερευνῶν μή τις φανείη. Καὶ ὅμως ὁ Θεὸς τῇ προθυμίᾳ καὶ λιπαρίᾳ [28]) τῶν ἀδελφῶν διαναπαύει τοὺς πεπιεσμένους." Καὶ τοσαῦτα μὲν ὁ Διονύσιος, καὶ ἐν ταύτῃ τέθειται τῇ γραφῇ. Ἰστέον δὲ ὡς ὁ μὲν Εὐσέβιος ὃν διάκονον προσεῖπεν, σμικρὸν ὕστερον ἐπίσκοπος ἐκκλησίας τῆς κατὰ Συρίαν [29]) Λαοδικείας καθίσταται, ὁ δὲ Μάξιμος ὃν τότε πρεσβύτερον εἴρηκε, μετ' αὐτὸν Διονύσιον, τὴν λειτουργίαν τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν ἀδελφῶν διαδέχεται. Φαῦστος δὲ σὺν αὐτῷ τηνικάδε διαπρέψας ἐν τῇ ὁμολογίᾳ, μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμοῦ φυλαχθεὶς, γηραιὸς κομιδῇ καὶ πλήρης ἡμερῶν, καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς μαρτυρίῳ τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθεὶς τελειοῦται. Ἀλλὰ τὰ μὲν κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τῷ Διονυσίῳ συμβάντα, τοιαῦτα.

Aegyptii pie defunctorum, atque inprimis sanctorum martyrum corpora funerare quidem et linteis involvere, non autem mandare terrae, sed imposita lectulis, intra privatos parietes retinere. — 28) *Λιπαρίᾳ benignitate* vertit Val. Strothius *Gefälligkeit* male, credo. Est potius: fortitudo, constantia. Cf. *Passow.* s. v. λιπαρία. Cum Str. autem λιπαρίᾳ dedi. *H.* — 29) Ἐπίσκοπος τῆς κατὰ Συρίαν. Codex Med. Fuk. et Max. vocem addunt hoc modo: οὐ μικρὸν ὕστερον ἐπίσκοπος ἐκκλησίας τῆς κατὰ, etc. longe rectius. Nam Eusebius diu postea episcopus fuit Laodiceae; successit enim Socrati, ut docet Eusebius infra. [Cap. 32. Valesio autem contradixit Str. et σμικρὸν omisso οὐ scripsit ex Reg. Sav. Cph. Steph. Cogitandum enim esse hanc epistolam scriptam esse saltem post annum CCLXXII, ut ex morbi mentione pateat. Hinc non dubitavi σμικρὸν scribere, praesertim cum *Readingus* scripserit in Corrigendis ad h. l. *nescio unde particula* οὐ *in Valesii textum irrepserit, quam nec Stephanus agnoscit, nec sensus patitur, nisi* μικρὸν *in* μακρὸν *verterimus.* Quo vero praeterea σμικρὸν tueri studet Strothius, Eusebium constanter scribere σμικρὸν opinatus, illud falsum est. Cf. VI, 3. ubi ipse Strothius legit μικροῦ δεῖν, non σμικροῦ, et multis aliis locis. *Οὐ* autem ex prima litera vocis σμικρὸν natum videtur. *H.*]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ.

Περὶ τῶν ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης μαρτυρησάντων.

(Nic. H. E. VI, 11.)

Κατὰ δὲ τὸν δηλούμενον Οὐαλεριανοῦ διωγμὸν, τρεῖς ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης τῇ κατὰ Χριστὸν διαλάμψαντες [1]) ὁμολογίᾳ, θείῳ κατεκοσμήθησαν μαρτυρίῳ, θηρίων γενόμενοι βορά. Τούτων ὁ μὲν, Πρίσκος ἐκαλεῖτο, ὁ δὲ, Μάλχος, τῷ δὲ τρίτῳ Ἀλέξανδρος ὄνομα ἦν. Τούτους φασὶ κατ' ἀγρὸν οἰκοῦντας, πρότερον μὲν ἑαυτοὺς ὡς ἀμελεῖς καὶ ῥαθύμους κακίσαι, ὅτι δὴ βραβείων τοῦ καιροῦ τοῖς πόθου γλιχομένοις [2]) οὐρανίου διανέμοντος, ὀλιγωροῖεν αὐτοὶ, μὴ οὐχὶ προαρπάζοντες τὸν τοῦ μαρτυρίου στέφανον, ταῦτα δὲ βουλευσαμένους, ὁρμῆσαι ἐπὶ τὴν Καισάρειαν, ὁμόσε τε χωρῆσαι ἐπὶ τὸν δικαστὴν, καὶ τυχεῖν τοῦ προδεδηλωμένου τέλους. Ἔτι πρὸς τούτοις γύναιόν

Cap. XII. 1) *Διαλάμψαντες.* Satis vel ex h. l. apparet insigne Eusebii etiam erga eos martyres observantia, qui nullo accusante, sed fanatico quodam ardore correpti, martyrium sponte sua subierunt. cf. *Möller* de Euseb. C. p. 35. 64. *H.* — 2) *Τοῖς — οὐρανίου* Vales. vertit: *coelesti amore flagrantibus* et similiter Strothius: *vom himmlischen Verlangen entzündet.* Quam interpretationem equidem non puto posse ferri. *Γλίχεσθαί τινος* enim non est: *flagrare aliqua re*, sed *flagrare vehementi vel desiderio ac cupiditate.* Ita Herodot. VIII, 143. ἐλευθερίης γλιχόμενοι i. e. libertatis ardore quodam flagrantes. cf. Plat. Crit. XV. γλίσχρως ἐπιθυμεῖν ζῆν. *Gataker.* ad Antonin. IV, 50 p. 136. Itaque, nisi afferri possint exempla ex patribus, ubi *γλίχεσθαί τινος* sit *flagrare aliqua re*, quae ego frustra quaesivi, aut vertendum erit h. l. *coelestis amoris cupidissimis* aut πόθος esse putandum: *res desiderata, cara* et locus ita interpretandus: *coelestium rerum desideratarum cupidissimis.* Ceterum *γλίχεσθαι* simplici Infinitivo iunctum etiam legitur apud Euseb. de martyr. Pal. VIII. *ἐμφορηθῆναι γλιχόμενος.* cf. Philo de sacrific. Cain. p. 175. *μιμεῖσθαι γλίχεσθαι.* Plutarch. C. Gracchus c. XV. *τοῦ ἱματίου λαβέσθαι γλιχομένης.* Platon. Crit. c. XV. *οὕτω γλίσχρως ἐπιθυμεῖν ζῆν.* Lucian. Charon. §. 22. p. 59. ed. *Lehm.* *ἓν ἔτι ἐπόθουν εἰδέναι.* Hebr. VI, 11. et *Boehme* in Commentar. ad h. l. p. 272. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* §. 531. 1. p. 1036 not. p. 1060 extr. p. 1064 sq. p. 1067 sq. not. 3. *H.*

τι κατὰ τὸν αὐτὸν διωγμὸν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει, τὸν ὅμοιον ἱστοροῦσιν ἀγῶνα διηθληκέναι. Τῆς δὲ Μαρκίωνος αὐτὴν αἱρέσεως γενέσθαι κατέχει λόγος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ.

Περὶ τῆς μετὰ Γαλλιηνὸν εἰρήνης.

(Nic. H. E. VI, 12.)

Ἀλλ' οὐκ εἰς μακρὸν δουλείαν τὴν παρὰ βαρβάροις ὑπομείναντος Οὐαλεριανοῦ, μοναρχήσας ὁ παῖς [1]), σωφρονέστερον περὶ τὴν ἀρχὴν διατίθεται [2]), ἀνίησί τε αὐτίκα διὰ προγραμμάτων [3])

Cap. XIII. 1) *Μοναρχήσας ὁ παῖς.* *Pagi* ad a. 259 n. 15. haec affert citante *Readingo* ad h. l. „Gallienus, dum res Romana in tantis versaretur periculis, pacem Christianis concessit; sed edictum illud periit. Quod enim refert Eusebius VII, 13., datum fuit in favorem Aegyptiorum, postquam Macrianus et filii occisi sunt. Quare neque Aegyptus neque Alexandria pacis beneficio potitae, et persecutio, quae hoc anno (nempe 259.) in aliis regionibus desiit, ibidem continuata, et quidem usque ad mensem 42., ut testatur Dionysius in epistola ad Hermammonem, quem Baronius, Pearsonus et Lambertus in rebus Cyprianicis explicandis, Valesius aliique passim male interpretantes, scripsere, persecutionem Valerianeam per annos tres et menses sex ecclesiam afflixisse: quod tamen nonnisi de Alexandria et Aegypto asseruit Dionysius, qui in citata epistola, de rebus tantum in suo patriarchatu gestis, non vero de iis, quae in universa ecclesia contigere, mentionem facit.“ Cf. *Stroth.* *Uebersetz.* T. I. p. 546 not. 3. *H.* — 2) *Τὴν ἀρχὴν διατίθεται.* Codex Med.* et Maz. habent περὶ τὴν ἀρχήν. Quibus etiam consentit codex Fuk. et Savil. Porro monendus est lector, capitum ordinem hic a Rufino commutatum. Haec enim duo capita 13. et 14. Rufinus collocavit post caput 19. quod est de cathedra Iacobi. In indice tamen capitulorum, quem idem Rufinus huic libro praefixit, idem est ordo capitulorum qui in Graecis Eusebii exemplaribus. Cur autem Rufinus ordinem capitum mutaverit, causam non video, nisi forte quia commodius esse censuit, Marini et Asturii martyria subnectere passioni martyrum Caesariensium. Sed animadvertere debuerat, diversis haec temporibus contigisse. Nam Caesarienses quidem illi passi sunt in persecutione Valeriani, Marinus

τὸν καθ' ἡμῶν διωγμὸν, ἐπ' ἐλευθερίας τοῖς τοῦ λόγου προεστῶσι τὰ ἐξ ἔθους ἐπιτελεῖν δι' ἀντιγραφῆς προστάξας, ἥτις τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον· „Αὐτοκράτωρ καῖσαρ Πούπλιος Λικίνιος 4) Γαλλιηνὸς, Εὐσεβὴς, Εὐτυχὴς, Σεβαστὸς, Διονυσίῳ καὶ Πίννᾳ καὶ Δημητρίῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις· τὴν εὐεργεσίαν τῆς ἐμῆς δωρεᾶς διὰ παντὸς τοῦ κόσμου ἐκβιβασθῆναι προσέταξα· ὅπως ἀπὸ τόπων τῶν θρησκευσίμων ἀποχωρήσωσι. Καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὑμεῖς τῆς ἀντιγραφῆς τῆς ἐμῆς τῷ τύπῳ 5) χρῆσθαι δύνασθε, ὥστε μηδένα ὑμῖν ἐνοχλεῖν. Καὶ τοῦτο ὅπερ κατὰ τὸ ἐξὸν δύναται ὑφ' ὑμῶν ἀναπληροῦσθαι, ἤδη πρὸ πολλοῦ ὑπ' ἐμοῦ συγκεχώρηται. Καὶ διὰ τοῦτο Αὐρήλιος Κυρήνιος ὁ τοῦ μεγίστου πράγματος 6) προστατεύων, τὸν τύπον τὸν ὑπ' ἐμοῦ δοθέντα διαφυλάξει.“ Ταῦτα ἐπὶ τὸ σαφέστερον ἐκ τῆς Ῥωμαίων ἑρμηνευθέντα γλώττης ἐγκείσθω. Καὶ ἄλλη δὲ τοῦ αὐτοῦ διάταξις φέρεται, ἣν πρὸς ἑτέρους ἐπισκόπους πεποίηται, τὰ τῶν καλουμένων κοιμητηρίων ἀπολαμβάνειν ἐπιτρέπων χωρία.

---

autem et Asturius sub Gallieno. Rufini errorem Usuardus et Ado ac reliqui deinceps secuti, martyrium Marini atque Asturii in Valeriani tempora contulerunt. Sed eos refellit Eusebius, ut dixi. — 3) Προγραμμάτων i. e. edictorum. Cf. Basil. ep. 249. *Abresch.* Lection. Aristaen. Add. p. 341. Vid. *Lobeck. ad Phryn.* p. 249. *H.* — 4) Λικίννιος cum Steph. et Nic. scripsit Stroth. *H.* — 5) Ἀντιγραφῆς τῷ τύπῳ. *Formam rescripti* interpretatus sum, ut Latini loqui solent. Sic Ambrosius, et imperatores in codice, ut notavi ad librum XIV. Amm. Marc. [Non tamen statim post τύπον *rescriptum* Val. vertere debebat, sed *regulam*. *H.*] — 6) Τοῦ μεγίστου πράγματος προστατεύων. Hunc locum iamdudum explicavi in notis ad excerpta ex Dione Cocceiano pag. 112. Cuiacius in lib. VIII. observat. cap. 32. recte quidem monuit, rationalem summae rei his verbis designari. Sed quid esset summa res, non intellexit. Nos ad illum Dionis locum, ostendimus summam rem idem esse ac summam pecuniam, τὸν καθόλου λόγον. [Cf. cap. 10. supra. *H.*]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ.

Οἱ κατ' ἐκεῖνο συνηκμακότες ἐπίσκοποι.

(Nic. H. E. VI, 34.)

Ἐν τούτῳ δὲ τῆς μὲν Ῥωμαίων ἐκκλησίας εἰσέτι τότε καθηγεῖτο Ξύστος [1]), τῆς δὲ ἐπ' Ἀντιοχείας μετὰ Φάβιον, Δημητριανός· Φιρμιλιανὸς δὲ Καισαρείας τῆς Καππαδοκῶν [2]). Καὶ ἐπὶ τούτοις τῶν κατὰ Πόντον ἐκκλησιῶν Γρηγόριος καὶ ὁ τούτου ἀδελφὸς Ἀθηνόδωρος, Ὠριγένους γνώριμοι. Τῆς δ' ἐπὶ Παλαιστίνης Καισαρείας Θεοκτίστου μεταλλάξαντος, διαδέχεται τὴν ἐπισκοπὴν Δόμνος. Βραχεῖ δὲ χρόνῳ τούτου διαγενομένου, Θεότεκνος ὁ καθ' ἡμᾶς, διάδοχος καθίσταται. Τῆς δ' Ὠριγένους διατριβῆς καὶ οὗτος ἦν. Ἀλλὰ καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀναπαυσαμένου Μαζαβάνου, τὸν θρόνον Ὑμέναιος, ὁ καὶ αὐτὸς ἐπὶ πλείστοις τοῖς καθ' ὑμᾶς διαπρέψας ἔτεσι, διεδέξατο [3]).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ.

Ὅπως κατὰ Καισάρειαν Μαρῖνος ἐμαρτύρησεν.

(Nic. H. E. VI, 13.)

Κατὰ τούτους εἰρήνης ἁπανταχοῦ τῶν ἐκκλησιῶν οὔσης, ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης Μαρῖνος [1]) τῶν ἐν στρατείαις [2])

Cap. XIV. 1) *Ξύστος*. Immo Xystus iampridem obierat. Quippe Xystus in persecutione Valeriani insigni martyrio coronatus est Tusco et Basso coss. 7. idus Augusti, ut constat tum ex epistola Cypriani, tum ex libro pontificali. — 2) *Τῆς Καππαδοκίας* Stroth. *H.* — 3) *Διαδέχεται* Idem. *H.*

Cap. XV. 1) *Μαρῖνος κ.* [illegible] ‑no non actum fuisse ex edicto Valeriani, a Gallieno iam [illegible] x antiqua lege Traiani, ob-

ἀξιώμασι τετιμημένων, γένει τε καὶ πλούτῳ περιφανὴς ἀνὴρ, διὰ τὴν Χριστοῦ μαρτυρίαν τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται, τοιᾶσδε ἕνεκεν αἰτίας. Τιμὴ τίς ἐστι παρὰ Ῥωμαίοις τὸ κλῆμα, οὗ τοὺς τυχόντας φασὶν ἑκατοντάρχους γίνεσθαι [3]. Τόπου σχολάζοντος, ἐπὶ τοῦτο προκοπῆς τὸν Μαρῖνον ἡ τοῦ βαθμοῦ τάξις ἐκάλει. Ἤδη τε μέλλοντα τῆς τιμῆς ἔχεσθαι, παρελθὼν ἄλλος πρὸ τοῦ βήματος, μὴ ἐξεῖναι μὲν ἐκείνῳ τῆς Ῥωμαίων μετέχειν ἀξίας κατὰ τοὺς παλαιοὺς νόμους, Χριστιανῷ γε ὄντι καὶ τοῖς βασιλεῦσι μὴ θύοντι, κατηγόρει· αὐτῷ δὲ ἐπιβάλλειν τὸν κλῆρον. Ἐφ' ᾧ κινηθέντα τὸν δικαστὴν, Ἀχαιὸς οὗτος ἦν [4],

---

servavit *Moshem. Comm. de rebus Christian. a. C. M.* p. 557. unde sequatur, antiquas imperatorum in Christianos leges, aliis etiam et mitioribus latis, vim suam retinuisse. *H.* — 2) Τῶν ἐν στρατείαις. Cohortalis militia hic videtur intelligi, ut ex sequentibus licet colligere. Fit enim mentio Achaei iudicis, et fori ac iudiciorum, quae de armata et castrensi militia dici non possunt. Certe si de armata militia hic sermo esset, Marinus coram duce aut coram legato caesaris causam dixisset. Habebant autem ordinarii iudices etiam centuriones suos et cornicularios in officio suo. Sed et cuncta fere nomina officialium qui ipsis apparebant, de castrensi militia erant sumpta, ut notat Asconius Pedianus. — 3) Ἑκατοντάρχους γίνεσθαι τόπου σχολάζοντος. Ita plane interpungitur hic locus in codice Regio eamque interpunctionem tuetur *Casaubonus* in notis ad Spartianum pag. 21. Sic enim censet Casaubonus, vitem fuisse insigne quo futuri centuriones designabantur, centurionatum ipsum gesturi, cum locus aliquis vacuus fuisset. Sed *Salmasius* iu notis ad eundem Spartianum, hanc interpretationem Casauboni merito reprehendit, quippe qui aliud esse credidisset *vitem gerere*, aliud *centurionem esse*. Itaque Salmasius Eusebii locum aliter interpungit, et post vocem γίνεσθαι finale punctum apponit, ut fecere Musculus et Christophorsonus. Certe in vetustissimo codice Mazarino, Fuk. et Medicaeo post vocem γίνεσθαι subdistinctio adscribitur. Sed in iisdem codicibus, post voces illas τόπου σχολάζοντος punctum in summo apponitur. Ex quo apparet, scriptos omnes codices in huius loci distinctione consentire. Nec valde refert utro modo distinguas, cum semper idem sensus existat quoquo modo interpunxeris. [Casauboni interpunctionem sequitur Stroth., laudato loco ex Spartian. Hadrian. X. „*nulli vitem, nisi robusto et bonae famae dabat, nec tribunum nisi plena barba faciebat.*" Ceterum ne notissimos quidem Romanorum mores Eus. familiares fuisse ex h. l. collegit *Möller.* de Eus. p. 30 extr. *H.*] — 4) Ἀχαιὸς οὗτος ἦν. Christophorsonus *Achivum genere* vertit, cui non assentior. Achaeus enim nomen proprium est, quomodo vocatus olim est dux celeberrimus qui adversus Antiochum rebellavit, ut scribit Polybius. Hic porro Achaeus de quo loquitur Eusebius,

πρῶτον μὲν ἐρέσθαι ποίας ὁ Μαρῖνος γνώμης εἴη. Ὡς δ' ὁμολογοῦντα Χριστιανὸν ἐπιμόνως ἑώρα, τριῶν ὡρῶν ἐπιδοῦναι αὐτῷ εἰς ἐπίσκεψιν διάστημα. Ἐκτὸς δῆτα γενόμενον αὐτὸν τοῦ δικαστηρίου, Θεότεκνος ὁ τῇδε ἐπίσκοπος ἀφέλκει προσελθὼν δι' ὁμιλίας, καὶ τῆς χειρὸς λαβὼν, ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν προάγει. Εἴσω τε πρὸς αὐτῷ στήσας τῷ ἁγιάσματι [5]), μικρόν τε παραναστείλας αὐτοῦ τῆς χλαμύδος [6]) καὶ τὸ προσηρτημένον αὐτῷ ξίφος ἐπιδείξας, ἅμα τε ἀντιπαρατίθησι προσαγαγὼν αὐτῷ τὴν τῶν θείων εὐαγγελίων γραφὴν, κελεύσας τῶν δυεῖν ἑλέσθαι τὸ κατὰ γνώμην. Ὡς δ' ἀμελλητὶ τὴν δεξιὰν προτείνας, ἐδέξατο τὴν θείαν γραφὴν, ἔχου τοίνυν, ἔχου, φησὶ πρὸς αὐτὸν ὁ Θεότεκνος, τοῦ θεοῦ, καὶ τύχοις ὧν εἵλου, πρὸς αὐτοῦ δυναμούμενος, καὶ βάδιζε μετ' εἰρήνης. Εὐθὺς ἐκεῖθεν ἐπανελθόντα αὐτὸν, κῆρυξ ἐβόα καλῶν πρὸ τοῦ δικαστηρίου· καὶ γὰρ ἤδη τὰ τῆς προθεσμίας τοῦ χρόνου πεπλήρωτο [7]). Καὶ δὴ παραστὰς τῷ δικαστηρίῳ, καὶ μείζονα τῆς πίστεως τὴν προθυ-

---

praeses erat Palaestinae, et in urbe Caesarea quae caput erat totius provinciae, sedem habebat. — 5) Ἁγίασμα h. l. significat ipsam sanctiorem templi partem, ubi erat mensa domini. vid. *Suicer*. Thes. T. I. p. 56. I. *H.* — 6) Τῆς χλανίδος. Lego τῆς χλαμύδος. Chlamys enim et balteus erant insignia militantium, ut ex innumeris locis Ioannis Chrysostomi, Libanii, et aliorum probari potest. Plerumque tamen pro chlamyde χλάνις passivo errore scribitur. Vulgata lectio fefellit Nicephorum, qui pro χλανίδος hic substituit χιτωνίσκον. Gregorius Nyssenus in lib. I. contra Eunomium pag. 295. μετὰ δὲ ταῦτα περὶ χλανίδα καὶ ζώνην ἀσχοληθεὶς ὥς φασιν· ἐπειδὴ πάντα, etc. Quem locum pessime vertit Gretserus. [Χλανίδος retinuerunt cum Val. Stroth. Zimmerm. Sed equidem h. l. quamvis refragantibus codicibus non dubitavi scribere χλαμύδος, cum saepissime confundantur χλάνις et χλάμυς neque illud ad h. l. quadret. Vid. *Dorville* ad Chariton. p. 433 sq. cf. Plutarch. Timoleon c. XXXI ext. *Suicer*. Thes. T. I. p. 1307. b. sq. *Salmas*. ad Tertull. de pallio p. 70 sq. p. 410 sq. *Orell*. in supplement. nott. in Nicol. Damasc. p. 21. *Paulus Commentar über das N. T.* Tom. III. p. 730. In talibus vel in patrum scriptis valere debet, quod de gentilium scribit *Ernestius* ad Sueton. Neron. c. XLVI. *sculptura* in textu exhibens pro *sculptura*: „*Talia, — recte librorum iniussu correxerunt viri docti. Peccantque hodie Critici, si in talibus, tam manifestis, Codd. auctoritatem requirunt. Quodsi instauratores bonarum literarum, et primi editores auctorum Graecorum et latinorum superstitione nostrorum hominum infecti fuissent, nae multa adhuc peccata grammatica in libris veterum integra reperiremus.*" *H.*] — 7) Post πεπλήρωτο, τῷ βασιλεῖ addit Cph. Ion. πεπλήρωτο· καὶ δὴ παραστὰς τῷ βασιλεῖ legitur

μίαν ἐπιδείξας, εὐθὺς ἐκεῖθεν, ὡς εἶχεν, ἀπαχθεὶς τὴν ἐπὶ θανάτῳ, τε λειοῦται [8]).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ιϛ.

Ἡ κατὰ Ἀστύριον ἱστορία.

(Nic. H. E. VI, 14.)

Ἔνθα καὶ Ἀστύριος ἐπὶ τῇ θεοφιλεῖ παῤῥησίᾳ μνημονεύεται, ἀνὴρ τῶν ἐπὶ Ῥώμης συγκλητικῶν γενόμενος, βασιλεῦσί τε προσφιλὴς, καὶ πᾶσι γνώριμος εὐγενείας τε ἕνεκα καὶ περιουσίας· ὅς παρὼν τηνικάδε τελειουμένῳ τῷ μάρτυρι, τὸν ὦμον ὑποθεὶς, ἐπὶ λαμπρᾶς τε καὶ πολυτελοῦς ἐσθῆτος ἄρας τὸ σκῆνος [1]) ἐπιφέρεται, περιστείλας τε εὖ μάλα πλουσίως, τῇ προσηκούσῃ ταφῇ παραδίδωσι. Τούτου μυρία μὲν καὶ ἄλλα μνημονεύουσιν οἱ τἀνδρὸς καὶ εἰς ἡμᾶς διαμείναντες γνώριμοι.

---

in MSt. Valesio assensus est cum Steph. Stroth. *H.* — 8) Τελειοῦται. Id est, *martyrio consummatus est*, ut loquuntur Hieronymus et Rufinus. Nam confessione quidem initiabantur martyres, morte consummabantur, et fiebant τέλειοι μάρτυρες, ut ait Dionysius Alexandrinus supra in hoc libro cap. 11. sub finem. Aliam rationem affert Clemens Alexandrinus in lib. IV. Stromatei pag. 206. cur martyrium vocetur τελείωσις, ob excellentiam scilicet charitatis. Αὐτίκα τελείωσιν τὸ μαρτύριον καλοῦμεν, οὐχ ὅτι τέλος τοῦ βίου ὁ ἄνθρωπος ἔλαβεν ὡς οἱ λοιποὶ, ἀλλ' ὅτι τέλειον ἔργον ἀγάπης ἐνεδείξατο. [Τελειοῦται i. e. *martyrio ad plenam beatitatem evehitur*. Vid. Eus. H. E. II, 22. IV, 15 in. V, 2. 3. VI, 3. 5. Cf. *Suicer.* Thes. T. II. p. 1260 sq. II. 1. 2. p. 1262. III. *Boehme* Comment. in epist. ad Hebr. II, 10 p. 118 sq. *Wahl.* Clav. N. T. s. h. v. De vitae fine simpliciter τελειοῦσθαι legitur III, 35. *H.*]

Cap. XVI. 1) Σκῆνος vide III, 31 not. 1. Adde 2. Corinth. IV, 7. 1. Thess. IV, 4. Lactant. II, 3, 8. hoc enim quod oculis subiectum est, *non homo* sed *hominis receptaculum* est, cuius qualitas et figura non ex lineamentis *vasculi* quo continetur, sed ex factis et moribus pervidetur. *H.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ.

Περὶ τῶν κατὰ Πανεάδα σημείων τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν μεγαλουργίας.

Ἀτὰρ καὶ παραδόξου τοιούτου. Ἐπὶ τῆς Φιλίππου Καισαρείας ἣν Πανεάδα [1] Φοίνικες προσαγορεύουσι, φασὶ παρὰ ταῖς αὐτόθι δεικνυμέναις ἐν ταῖς ὑπωρείαις τοῦ καλουμένου Πανίου ὄρους πηγαῖς, ἐξ ὧν καὶ τὸν Ἰορδάνην προχεῖσθαι, κατά τινα ἑορτῆς ἡμέραν, σφάγιόν τι [2] καταβάλλεσθαι· καὶ τοῦτο τῇ τοῦ δαίμονος δυνάμει ἀφανὲς γίνεσθαι παραδόξως, θαῦμά τε εἶναι περιβόητον τοῖς παροῦσι τὸ γινόμενον. Παρόντα δ' οὖν ποτὲ τοῖς πραττομένοις τὸν Ἀστύριον, καὶ τὸ πρᾶγμα καταπληττομένους ἰδόντα τοὺς πολλούς, οἰκτεῖραι τῆς πλάνης, κἄπειτα ἀνανεύσαντα εἰς οὐρανόν, ἱκετεῦσαι διὰ Χριστοῦ τὸν ἐπὶ πάντων θεόν, τὸ λαοπλάνον δαιμόνιον ἀπελέγξαι καὶ παῦσαι τῆς τῶν ἀνθρώ-

---

Cap. XVII. 1) Ἣν Πανεάδα Φοίνικες. Phonices hic dicit Eusebius Graecos qui Phoenicem incolebant. Paneas enim nomen est Graecum: Syri vero vel potius Syrophoenices eam urbem *Dan* appellabant, ut scribit Hieronymus in quaestionibus in genesim, et in libro de locis Hebraicis, et in epistola ad Evragium. Idem scribit Philostorgius in lib. VII. cap. 3. Locus Hieronymi de quaestionibus ita se habet: *Dan Phoenices oppidum, quod nunc Paneas dicitur. Dan autem unus e fontibus Iordanis. Nam et alter vocatur Ior, quod interpretatur* ῥεῖθρον. *Duobus ergo fontibus qui haud procul a se distant; in unum rivulum foederatis, Iordanis deinceps appellatur.* [Seriori tempore Paneas seu Caesarea Philippi vocata est Neronias. Ioseph. Antiqq. XX, 8. De situ urbis vide prae ceteris *Paulus Commentar über das N. T.* Tom. II. p. 553 — 556. cf. *Winer. biblisches Realwörterbuch* p. 128. 2. De variis urbium vario tempore consuetis nominibus vid. *Harduin. numm. antiqq. popull. et urbb. illustr.* p. 340. *H.*] Porro in manuscriptis codicibus Maz. Med. ac Fuk. Πανίου ὄρους scribitur, non per diphthongum, ut in codice Regio. Apud Iosephum quoque tum in libris antiquitatum, tum in bello Iudaico Πανίου sine diphthongo. [Apud Plin. V, 15. Peneas scribitur. Πανίου ex Maz. Med. Fuk. Nic. dedi cum Stroth. Πανείου exstat in Reg. Savil. Stephan. *H.*] — 2) Σφάγιόν τι καταβάλλεσθαι. Solebant gentiles in fontes ac puteos quos colebant, victimas iacere. Hinc Publicola interrogat Augustinum in epistola 153. si licet de fonte bibere, vel de puteo, ubi de sacrificio aliquid missum est.

πων ἀπάτης. Ταῦτα δὲ φασὶν εὐξαμένου, ἀθρόως, τὸ ἱερεῖον ἐπιπολάσαι ταῖς πηγαῖς. Οὕτω τε αὐτοῖς τὸ παράδοξον οἴχεσθαι, μηδενὸς μηκέτι θαύματος περὶ τὸν τόπον γενομένου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ.

Περὶ τοῦ ἀνδριάντος οὗ ἡ αἱμοῤῥοοῦσα ἀνέστησεν.

(Nic. H. E. VI, 15.)

Ἀλλ' ἐπειδὴ τῆσδε τῆς πόλεως εἰς μνήμην ἐλήλυθα, οὐκ ἄξιον ἡγοῦμαι παρελθεῖν διήγησιν καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς μνημονεύεσθαι ἀξίαν. Τὴν γὰρ αἱμοῤῥοοῦσαν [1]) ἣν ἐκ τῶν ἱερῶν εὐαγγελίων πρὸς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν τοῦ πάθους ἀπαλλαγὴν εὕρασθαι [2]) μεμαθήκαμεν, ἐνθένδε ἔλεγον ὁρμᾶσθαι, τόν τε οἶκον αὐτῆς ἐπὶ τῆς πόλεως δείκνυσθαι, καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ σωτῆρος εἰς αὐτὴν εὐεργεσίας θαυμαστὰ τρόπαια παραμένειν. Ἑστάναι γὰρ ἐφ' ὑψηλοῦ λίθου πρὸς μὲν ταῖς πύλαις τοῦ αὐτῆς οἴκου, γυναικὸς ἐκτύπωμα χάλκεον ἐπὶ γόνυ κεκλιμένον, καὶ τεταμέναις ἐπὶ τὸ πρόσθεν ταῖς χερσὶν, ἱκετευούσῃ ἐοικός. Τούτου δὲ ἄντικρυς ἄλλο τῆς αὐτῆς ὕλης ἀνδρὸς ὄρθιον σχῆμα, διπλοΐδα [3]) κοσμίως περιβεβλημένον, καὶ τὴν χεῖρα τῇ γυναικὶ προτεῖνον, οὗ παρὰ τοῖς ποσὶν ἐπὶ τῆς στήλης [4]) αὐτῆς, ξένον τι βοτάνης εἶδος φύ-

Cap. XVIII. 1) *Τὴν γὰρ αἱμοῤῥοοῦσαν.* Citatur hic Eusebii locus in septima synodo, actione quarta pag. 508. Vide quae narrat Philostorgius in lib. VII. cap. 3. et ex illo Nicephorus. [Vid. *Excursus* X. *H.*] — 2) *Εὑρέσθαι* scripsit Stroth. Sed quid sit verius, difficile definiatur, praesertim cum lectionis suae fontem nec Stroth. indicaverit. Ita ipse Euseb. V. C. I, 27. εὑρέσθαι habet, sed paulo ante eodem capite εὕραντο legitur. *Εὕρασθαι* retinuit quoque Zimmermann. Praeterea vid. *Lobeck. ad Phrynich.* p. 139. cf. *Dorville* ad Chariton. p. 402 sq. *Maittaire* de Graecae linguae diall. p. 63. B. ed. *Sturz. Wolf.* ad Demosthen. Leptin. p. 216. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* p. 342. c. Hebr. IX, 13. Sed notandum quoque, verbum ἀπαλλαγὴν Strothium collocasse post εὑρέσθαι. *H.* — 3) *Διπλοΐδα.* Vid. *Excursus* X. ext. *H.* — 4) *Ἐπὶ τῆς στήλης αὐτῆς.* Vid. *Excursus* X. med. *H.* — 5) *Μέχρι*

ειν, ὃ μέχρι τοῦ κρασπέδου [5]) τῆς τοῦ χαλκοῦ διπλοΐδος ἀνιὸν, ἀλεξιφάρμακόν τι παντοίων νοσημάτων τυγχάνειν. Τοῦτον δὲ τὸν ἀνδριάντα εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ φέρειν ἔλεγον. Ἔμεινε δὲ καὶ εἰς ἡμᾶς, ὡς καὶ ὄψει παραλαβεῖν ἐπιδημήσαντας αὐτοὺς τῇ πόλει. Καὶ θαυμαστὸν οὐδὲν τοὺς πάλαι ἐξ ἐθνῶν εὐεργετηθέντας πρὸς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν, ταῦτα πεποιηκέναι, ὅτε καὶ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ τὰς εἰκόνας Παύλου καὶ Πέτρου [6]), καὶ αὐτοῦ δὴ τοῦ Χριστοῦ, διὰ χρωμάτων ἐν γραφαῖς σωζομένας ἱστορήσαμεν, ὡς εἰκὸς τῶν παλαιῶν ἀπαραλλάκτως [7]) οἷα σωτῆρας [8]) ἐθνικῇ συνηθείᾳ παρ' ἑαυτοῖς τοῦτον τιμᾶν εἰωθότων τὸν τρόπον [9]).

τοῦ κρασπέδου ἀνιόν. Rufinus hunc locum ita intellexit, quasi planta illa tunc demum efficax ad sanandos morbos esse inceperit, postquam ad fimbriam usque dominicae vestis excrevisset. Quem sensum secutus est Christophorsonus, et ante illum Nicephorus. Sed tamen cum id Eusebius aperte non dicat, quisque pro arbitrio suo statuet. Mihi probabilius videtur, idcirco ab Eusebio nominatim hoc additum fuisse, quod planta illa supra fimbriam dominicae vestis non assurgeret, quasi hanc reverentiam exhibens domino. Atque ita hunc locum accepit etiam Nicephorus, ut videre est in cap. 15. lib. VI. — 6) *Παύλου καὶ Πέτρου* Val. vertit *Petri ac Pauli*. Vid. *Fabricii* Cod. Apocr. N. T. Tom. III. p. 448. h. „In Graecis nomen Pauli Petro praeponitur, quod cum Rufino Damascenus, Nicephorus, Synodus Nicaena secunda, Valesius postponunt. Plura veterum loca Paulum Petro praeponentium congessit Cotelerius ad constitt. apostol. VIII, 33. T. I. Patrum Apostolicorum p. 414." Idem annotavit ipse Valesius ad Eus. H. E. III, 21 not. 2. *H.* — 7) *Ἀπαραλλάκτως*. In codice Regio, Maz. Fuk. et Saviliano [MSt. MG. Nic. Val. Stroth. Zimmerm. *H.*] scribitur *ἀπαραφυλάκτως*. Rufinus vertit *indifferenter*. *Quod*, inquit, *mihi videtur ex gentilicia consuetudine indifferenter usurpatum*. Ego tamen *ἀπαραφυλάκτως* significare crediderim *inconsiderate* et *imprudenter*, *contra veterem disciplinam*, *incaute*. Porro Henr. Savilius in margine sui libri ad haec verba hoc scholion adscripserat: *Nota de imaginibus dici, ἐθνικὴ συνήθεια*. [Vid. *Excursus* X. *H.*] — 8) *Οἷα σωτῆρας*. Vid. ibid. *H.* — 9) *Τοῦτον — τὸν τρόπον*. Vid. ibid. *H.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ.

Περὶ τοῦ θρόνου Ἰακώβου τοῦ ἐπισκόπου.

(Nic. H. E. VI, 16.)

Τὸν γὰρ Ἰακώβου θρόνον [1]) τοῦ πρώτου τῆς Ἱεροσολύμων ἐκκλησίας τὴν ἐπισκοπὴν πρὸς αὐτοῦ τοῦ σωτῆρος [2]) καὶ τῶν ἀ-

---

Cap. XIX. 1) Θρόνον. Vid. *Excursus* XI. *H.* — 2) Πρὸς αὐτοῦ τοῦ σωτῆρος. Vetus haec fuit traditio, Iacobum apostolum a Christo episcopum Hierosolymorum fuisse ordinatum. Id praeter Eusebium diserte scribit Chrysostomus in homilia 38. in epistolam Pauli ad Corinthios ad illa verba: *Deinde visus est Iacobo.* Ἐμοὶ δοκεῖ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ. Αὐτὸς γὰρ αὐτῶν λέγεται κεχειροτονηκέναι καὶ ἐπίσκοπον ἐν Ἱεροσολύμοις πεποιηκέναι πρῶτον. Idem quoque tradit Epiphanius in haeresi Antidicomarianitarum numero 8. ita de Iacobo loquens: καὶ πρῶτος οὗτος εἴληφε τὴν καθέδραν τῆς ἐπισκοπῆς, ᾧ πεπίστευκε κύριος τὸν θρόνον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς πρώτῳ. Cum Chrysostomo et Epiphanio consentit auctor Menaei ad diem 23. Octobris, et Nicephorus Callistus in l. II. historiae cap. 38. cuius haec sunt verba: ὃς ἀδελφὸς τοῦ κυρίου ἐλέγετο, καὶ τὴν Ἱεροσολύμων ἐκκλησίαν, πρῶτος παρὰ τοῦ σωτῆρος Χριστοῦ ἐγκεχείριστο· ὡς δέ τινες, καὶ παρὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ὕστερον. Hieronymus in caput 1. epistolae ad Galatas, de Iacobo ita scribit: *Sed praecipue hic frater domini dicitur, cui filius matris suae ad patrem vadens dominus commendaverat.* Porro tam Eusebius quam reliqui id hausisse videntur ex libro I. Clementis recognitionum, in quo Petrus ita loquens inducitur: *Septimana iam una ex passione domini complebatur annorum, et ecclesia domini in Hierusalem constituta copiosissime multiplicata crescebat, per Iacobum qui a domino ordinatus est in episcopum, rectissimis dispensationibus gubernata.* Idem legitur in lib. VIII. Clementis constitutionum cap. 35. ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων χειροτονηθείς. In martyrologio quod beati Hieronymi inscriptum est nomine 6. Calendas Ianuarias ita legitur: *Ordinatio episcopatus sancti Iacobi apostoli fratris domini, qui ab apostolis primus ex Iudaeis Hierosolymae est episcopus ordinatus.* Ceterum monendus est lector, voces illas τοῦ ἀποστόλου, in codicibus nostris Regio, Maz. et Fuk. non haberi, nec apud Rufinum. In titulo tamen ipsius capitis, nostri codices Maz. Med. et Fuk. vocem illam praeferunt hoc modo: περὶ τοῦ θρόνου Ἰακώβου τοῦ ἀποστόλου, quamquam in indice capitulorum qui libro praefixus est, iidem codices aliter scriptum habent in hunc modum: περὶ τοῦ θρόνου Ἰακώβου τοῦ ἐπισκόπου. [Cum Str.

ἀποστόλων ὑποδεξαμένου, ὃν καὶ ἀδελφὸν τοῦ Χριστοῦ χρηματίσαι οἱ θεῖοι λόγοι περιέχουσιν, εἰς δεῦρο πεφυλαγμένον οἱ τῆδε κατὰ διαδοχὴν περιέποντες ἀδελφοὶ, σαφῶς τοῖς πᾶσιν ἐπιδείκνυνται, οἷον περὶ τοὺς ἁγίους ἄνδρας τοῦ θεοφιλοῦς ἕνεκεν, οἵ τε πάλαι,[3]) καὶ οἱ εἰς ἡμᾶς ἔσωζόν τε καὶ ἀποσώζουσι σέβας. Καὶ ταῦτα μὲν ταύτῃ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ.

Περὶ τῶν ἑορταστικῶν Διονυσίου ἐπιστολῶν, ἔνθα καὶ περὶ τοῦ πάσχα κανονίζει.

(Nic. H. E. VI, 4.)

Ὁ γε μὴν Διονύσιος πρὸς ταῖς δηλωθείσαις ἐπιστολαῖς αὐτοῦ, ἔτι καὶ τὰς φερομένας ἑορταστικὰς [1]) τοτηνικαῦτα συντάττει[2]),

---

scripsi τοῦ ἐπισκόπου pro τοῦ ἀποστόλων. *H.*] — 3) Οἵ τε πάλαι καὶ εἰς ἡμᾶς. Nostri codices Max. Med. et Fuk. vocem addunt hoc modo: καὶ οἱ εἰς ἡμᾶς, rectius procul dubio. Verum ut hic una voce auctiores sunt, ita mox vocem ἀξιόχρεων non habent, quae plane superflua esse mihi videtur. [Recepit eam nihilominus Stroth. et Zimmerm. post ἀποσώζουσι. cf. *Maittaire* de diall. p. 41. A. B. p. 453. ed. *Sturz*. *H.*]

Cap. XX. 1) Ἑορταστικάς. Rufinus *paschales* vertit optime. Huiusmodi paschales epistolas Alexandrini episcopi quotannis scribere consueverant, et ad reliquas Aegypti ecclesias mittere, quo in paschalis feste celebratione omnes inter se ecclesiae consentirent. Exstant hodieque huiusmodi epistolae Theophili, Cyrilli et aliorum. Sed obiter corrigendus est Rufinus, qui in cap. 19. ita dicit: *Scribit autem de his idem Dionysius in epistola paschali, quae solemniter per annos singulos legi solet*, corrige *scribi solet*, ut habent manuscripti codices. Porro quae forma esset harum epistolarum, discere licet ex triginta homiliis paschalibus Cyrilli. Primo enim sermonem continebant de festo paschali. In fine autem initium quadragesimae et diem paschae annuntiabant. Unde tam homiliae dici possunt quam epistolae. Cyrillus quidem in homilia 22. epistolam vocat. Hieronymus in libro de scriptoribus ecclesiasticis, inter opera Athanasii recenset epistolas ἑορταστικὰς, id est, paschales, quarum unica hodie superest, licet non integra. — 2) *Κανόνα — ὀκταετηρίδος.*

πανηγυρικωτέρους ἐν αὐταῖς περὶ τῆς τοῦ πάσχα ἑορτῆς ἀνακινῶν λόγους. Τούτων τὴν μὲν Φλαυΐῳ προσφωνεῖ, τὴν δὲ Δομετίῳ καὶ Διδύμῳ· ἐν ᾗ καὶ κανόνα [3]) ἐκτίθεται ὀκταετηρίδος, ὅτι μὴ ἄλλοτε ἢ μετὰ τὴν ἐαρινὴν ἰσημερίαν προσήκοι τὴν τοῦ πάσχα ἑορτὴν ἐπιτελεῖν παριστάμενος. Πρὸς ταύταις καὶ ἄλλην τοῖς κατ' Ἀλεξάνδρειαν συμπρεσβυτέροις ἐπιστολὴν διαχαράττει, ἑτέροις τε ὁμοῦ διαφόρως [4]), καὶ ταύτας ἔτι τοῦ διωγμοῦ συνεστῶτος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ.

Περὶ τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συμβάντων.

(Nic. H. E. VI, 19.)

Ἐπιλαβούσης [1]) δὲ ὅσον οὔπω τῆς εἰρήνης, ἐπάνεισι μὲν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν· πάλιν δ' ἐνταῦθα στάσεως καὶ πολέμου συ-

---

Octo annorum canonem plerique tunc temporis statuebant, aliis tamen sedecim annorum canonem recipientibus, ut Hippolyto, cf. VI, 22. Vid. *Blanchini dissertatio de canone paschali S. Hippolyti* inserta editioni Hippolyti Fabricianae. Haec monuit *Stroth*, *Uebers.* ad h. l. not. 1. *H.* — 3) *Τοσηγικαῦτα συντάττει*. Ex his verbis colliget aliquis, eas epistolas a Dionysio scriptas esse in persecutione Valeriani, quod tamen falsum est. Nam epistola ad Domitium et Didymum, scripta est regnante Decio, ut dixi. [Cf. VI, 40. Sed Valesium in eo falsum esse contendit *Pagi* ad a. 252, n. 26. ubi epistolam illam potius Valeriano et Gallieno imperantibus scriptam esse, Nicephorum VI, 18. et ipsum Eusebium in hoc capite testari dixit, quem de rebus imperante Gallieno loqui sit certissimum. *H.*] — 4) *Διαφόρως*. Nicephorus habet διαφόρους, quam lectionem secutus videtur Christophorsonus. Paulo post ubi legitur: *ἐπὶ τοῦ διωγμοῦ συνεστῶτος*, ex manuscriptis codicibus correximus ἔτι.

Cap. XXI. 1) *Ἐπιλαβούσης — εἰρήνης*. Factum hoc a. C. 261., ut affirmat *Pagi* ad a. C. 261. et 262. Sed paulo post teste Eusebio renovata est Alexandriae seditio; erat enim ingenium Alexandrinorum seditiosissimum. Vide quae notavit Valesius ad Ammiani Marcell. XXII, 11. episcopus *Alexandriae est ordinatus*, *in civitate quae suopte motu et ubi causae non suppetunt*, *seditionibus crebris agitatur et turbulentis*, ut

στάντος, ὡς οὐχ οἷόν τε ἦν αὐτῷ τοὺς κατὰ τὴν πόλιν ἅπαντας ἀδελφοὺς εἰς ἑκάτερον τῆς στάσεως μέρος διῃρημένους ἐπισκοπεῖν, αὖθις ἐν τῇ τοῦ πάσχα ἑορτῇ, ὥσπερ τις ὑπερόριος ἐξ αὐτῆς τῆς Ἀλεξανδρείας διὰ γραμμάτων αὐτοῖς ὡμίλει. Καὶ Ἱέρακι δὲ μετὰ ταῦτα τῶν κατ' Αἴγυπτον ἐπισκόπῳ ἑτέραν ἑορταστικὴν ἐπιστολὴν γράφων, τῆς κατ' αὐτὸν τῶν Ἀλεξανδρέων στάσεως μνημονεύει [2]) διὰ τούτων· „ἐμοὶ δὲ τί θαυμαστὸν εἰ

---

oraculorum quoque fides loquitur. Rufin. VII, 18. Sed et *apud Alexandriam etsi nulla extrinsecus mali causa fit, eo ipso quod genus hominum ferox, seditiosum et semper inquietum est, civiles inter se motus.* Socrat. IV, 16. VII, 13. Prae ceteris autem vid. *I. Gothofredus* ad Cod. Theod. L. I. defensoribus civit. L. III. de his super relig. L. unica de his qui plebem audent, et L. XXXI. de his quorum appellationes. Cf. *Gesner.* de aetate et auctore Philopatridis dissertat. p. 64. praemissa editioni huius dialogi. *H.* — 2) *Στάσεως μνημονεύει.* Litterae sequentes ne verbum quidem referre de aliqua seditione, sed potius de peste, quae Alexandriae misere grassata est, sponte patebit legentibus. Simile aliquid iam observavi ad VII, 4 not. 1. Cf. IV, 10. ubi de episcopis Alexandriae, quamvis vel de his sermonem fore, capitis index significat (*Τίνες — καὶ Ἀλεξανδρέων γεγόνασι*), tamen nihil plane refertur. Haud temere ex nostro loco coniecit *Kestner.* de Eus. p. 77 sq. not. 188. Eusebium ultimam limam operi suo non addidisse, neque iterum illud pertractasse. cf. noster Excursus XV. Quod vero ad h. l. pertineat, probabiliter Eusebium, cum epistolam aliquam Dionysii, in qua certamina, inter Alexandrinos conserta, narrata erant, librario vellet tradere, aliam quandam, Alexandriae quoque fortasse exaratam, illi in manus dedisse, quam ille, licet de morbi, non discordiae peste scriptam, eo minus loco designato interponere cunctatus esse videatur, quod mox (c. 22.) de pestilentia agi fortasse iam cognorit. Ingeniosae isti V. D. coniecturae profecto haud aegrius assentiendum duco. Sed quod praeterea ille suspicatur III, 33. ab alia quadam manu addita esse ea, quae verbotenus ex Tertulliano excerpta legimus, propterea quod alias Eusebius ubi sensum alicuius loci nonnisi indicandum putat, nunquam deinde etiam singula eius verba reddidit, non minus est lubricum, quam illud, ut mihi videtur, nullo modo probatum, miraculosa illa, quae VI, 29. de Fabiano quamvis nullo nisi traditionis fonte notato leguntur et quae VI, 31. nomini Africani copiosius addita sunt, habenda esse pro supposititiis. Cf. quae monui ad VI, 11. VII, 16. 17. 19. Similiter quamvis VI, 14. locus ex Clemente laudatus iam ab Eusebio laudatus esset II, 15., tamen illud facilius fieri poterat vel si denuo pertractaret noster opus suum, praesertim quia maioris momenti ei fortasse videbatur illa de Marci evangelio narratio. Praeterea conferas, quae ad Euseb. VI, 14. not. 9. animadvertit Valesius. Paulo post cum Stephan. Cph. Niceph. Strothio

[illegible]

[illegible] Dionysius, [illegible] difficilem esse, [illegible] defecerunt. — 6, Καὶ τῆς θαλάσσης [illegible] distinctio, ut habent omnes [illegible]. Quod cum non viderunt interpretes, haec cum praece-

χισθεῖσαν, 7) ἔσχον ἱππήλατον· καὶ ὧν ἐν τῇ λεωφόρῳ 8) κατεποντίσθησαν οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ γαληνοὶ καὶ ἀκύμαντοι λιμένες γεγόνασιν εἰκόνες, πολλάκις φανέντες ἀπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς φόνων, οἷον ἐρυθρὰ θάλασσα. Ὁ δ' ἐπιῤῥέων ποταμὸς τὴν πόλιν, ποτὲ μὲν ἐρήμου τῆς ἀνύδρου ξηρότερος ὤφθη, καὶ μᾶλλον αὐχμώδης ἐκείνης, ἣν διαπορευόμενος ὁ Ἰσραὴλ οὕτως ἐδίψησεν, ὡς Μωϋσοῦ 9) μὲν καταβοᾷν, ῥυῆναι δ' αὐτοῖς παρὰ τοῦ θαυμάσια

---

dentibus male coniunxerunt, secuti scilicet editionem Rob. Stephani. Ego vero antequam manuscriptum ullum codicem Eusebii vidissem, hunc locum ita distinguendum esse coniiceram, ut ex versione mea apparet. Porro distinctionem et interpretationem nostram confirmant sequentia Dionysii verba. Audit enim Dionysius, portus urbis Alexandrinae, peremptorum civium cruore exundantes, rubri maris imaginem saepius praebuisse. Non igitur media urbis platea, sed portus, ut dixi, a Dionysio comparatur cum rubro mari. — 7) *Διατειχισθεῖσαν* vertit Val.: *duorum instar parietum (?) utrinque firmatum*, Str.: *wie eine doppelte Mauer aufgerichtet*. Cf. *Passow.* s. v. H. — 8) *Καὶ ὧν ἐν τῇ λεωφόρῳ.* Ante haec verba Rob. Stephanus in editione sua punctum apposuit, contra fidem omnium scriptorum codicum, qui ante haec verba mediam dumtaxat distinctionem, sive moram habent appositam. Christophorsonus quidem Rob. Stephani distinctionem secutus, hunc locum ita vertit: *Isti porro placidi et tranquilli urbis portus, fluctuum eorum quibus Aegyptii erant in traiectione submersi, veram effigiem gerunt.* Sed haec interpretatio non respondet verbis Dionysii. Quamobrem sequenda potius est distinctio scriptorum codicum, et haec verba cum praecedentibus connectenda. Verum dicet aliquis, quo referendus est articulus ille postpositivus *ὧν*? Respondeo articulum hunc referri ad vocem *θαλάσσης*, et pluralem numerum positum esse pro singulari. Mare quippe utrinque divisum, latam in medio viam Israelitis aperuerat. Atque ita duo veluti maria ex uno facta fuerant. Idcirco Dionysius *λεωφόρον τῶν θαλασσῶν* dixit eleganter, quasi bimarem plateam. Quod si cum Christophorsono et Stephano ante has voces finalem distinctionem adscripseris; non erit iam quo referatur articulus ille postpositivus. Neque enim ad vocem *λιμένες* referri potest. [Vid. quae animadverti ad Euseb. H. E. VIII, 6 not. 2. Simul notandus est paulo rarior, ut videtur, usus verbi *ἡ λεωφόρος* scil. *ὁδὸς*, quod h. l. in universum est *callis*, *semita* et synonymum praecedentis *ἱππήλατος*, cum alias dicatur de *via publica*, ut usurpat ipse Dionysius apud Euseb. H. E. VI, 41 p. 256. *οὐδεμία δὲ ὁδὸς, οὐ λεωφόρος, οὐ στενωπὸς ἡμῖν βάσιμος ἦν.* Adde Aelian. V. H. IV, 17. et incerti scriptoris dialogus Philopatr. p. 160 ed. *Gesner*. Cf. *Viger.* de idiott. p. 45 sq. III. ed. *Herm.* Post *ἱππήλατον* recte posuit Val. colon eumque secutus est Stroth. Contra Zimmermannus comma dedit, minus apte, ut mihi videtur. *H.*] — 9) *Μωϋσῆ μὲν καταβοᾷν.* Ita quidem legitur in codice

ποιοῦντος μόνου ἐκ πέτρας ἀκροτόμου πηγάν· ποτὲ δὲ τοσοῦτον ἐπλήμμυρεν 10), ὡς πᾶσαν τὴν περίχωρον, τάς τε ὁδοὺς καὶ τοὺς ἀγροὺς ἐπικλύσασαν, τῆς ἐπὶ Νῶε γενομένης τοῦ ὕδατος φορᾶς ἐπαγαγεῖν ἀπειλήν· ἀεὶ δὲ αἵματι καὶ φόνοις καὶ καταποντισμοῖς πάντοτε μεμιασμένας, οἷος ὑπὸ Μωϋσεῖ γέγονε τῷ Φαραώ, μεταβαλὼν εἰς αἷμα καὶ ἐποζέσας. Καὶ ποῖον γένοιτ' ἂν τοῦ πάντα καθαίροντος 11) ὕδατος ὕδωρ ἄλλο καθάρσιον;

Regio et Fuketiano. [Sav. Nic. Steph. Stroth. Zimmerm. *H.*] Verum in Maz. ac Medicaeo scriptum est *Μωϋσοῦ*, rectius sine dubio. [Lectionem Val. *Μωϋσεῖ* ipse veram puto, non solum propter maiorem cod. Maz. Med. auctoritatem, sed quia solent recentiores Graeci plura verba cum praepositione κατὰ composita iungere frequentius genitivo quam dativo. Ita Euseb. H. E. X, 4. παλαιᾶς ἀπάτης πατροπαραδότου κατεγγελᾶν dixit (cf. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* §. 402. 5. not. 2 p. 735.), et VI, 9. δεινὴν καταχέουσιν αὐτοῦ διαβολήν. Cf. Eust. ad Hom. Od. XI, 433 sq. Τὸ κατ' αἶσχος ἔχευεν, ἤτοι κατέχεεν αἰσχύνην. Ὅμηρος μὲν δοτικῇ ἐνταῦθα συνέταξεν, οἱ δὲ ὕστερον μετὰ γενικῆς ποιοῦνται τὴν σύνταξιν. *Bast.* epist. crit. p. 230. *H.*] — 10) Τοσοῦτος ἐπλήμμυρεν. Hoc est lectio codicis Regii [Nic. Steph. Stroth. *H.*] non omnino reiicienda. Reliqui tamen codices Maz. ac Med. cum Fuk. et Savil. scriptum habent τοσοῦτον. — 11) Πάντα καθαίροντος. Ut corporis ita animi etiam sordes aqua ablui gentiles non minus quam Christiani crediderunt. Notum Euripideum illud: θάλασσα κλύζει πάντα τἀνθρώπων κακὰ ex Iphig. T. v. 1160. ed. *Matthiae* min. cf. ibid. v. 1158. 1159. Alciphron. epist. I, 8. ubi ad Euripidis dictum ita alluditur: ἀνδροφόνος δὲ οὐκ ὑπομένω γενέσθαι, οὐδὲ μιᾶναι λύθρῳ τὰς χεῖρας ἃς ἡ θάλαττα ἐκ παιδὸς εἰς δεῦρο καθαρὰς ἀδικημάτων ἐφύλαξε. vid. *Bergler.* ad h. l. p. 31 sq. qui similem locum laudavit ex Synes. epist. LVII. Porro vid. Sophocl. Aiac. v. 654 sqq.

ἀλλ' εἶμι πρός τε λουτρὰ καὶ παρακτίους
λειμῶνας, ὡς ἂν λύμαθ' ἁγνίσας ἐμὰ
μῆνιν βαρεῖαν ἐξαλύσωμαι θεᾶς.

Bothius ad Sophocl. Oedip. T. v. 1227. ed. *Erfurdt.* „Aqua marina vel fluviali crimina quasi ablui perhibebantur — Aeneas Virgilianus:

Me bello e tanto digressum et caede recenti
Attrectare nefas, donec me flumine vivo
Abluero.

vid. Dacier. cf. Tertullian. de baptismo c. 5. Quem usum ex oriente in Graeciam traduxisse Orpheum, docet marmor Arundelianum, monente Steinbrüchelio in versione fabulae.“ Praeterea vid. Cicer. pro Rosc.

πῶς ἂν ὁ πολὺς καὶ ἀπέραντος ἀνθρώποις ὠκεανὸς ἐπιχυθεὶς, τὴν πικρὰν ταύτην ἀποσμῆξαι θάλασσαν; ἢ πῶς ἂν ὁ μέγας

Amer. 26. „*Noluerunt parricidas nudos in flumen deiicere, ne cum delati essent in mare, ipsum pollverent, quo cetera, quae violata sunt, expiari putantur.*" Etymol. M. p. 127. φύσει τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης καθάρσιόν ἐστι. Cf. Homer. Odyss. II, 261. Hesiod. Opp. et D. v. 336. Athenaeus IV, 27. Diogen. Laert. in vit. Platon. III, 6. Macrob. Saturn. III, 1. *Heyne* ad Virgil. Aen. I, 701. Veriora interdum praeceperunt poëtae. Vid. Euripid. Orest. v. 1583. ἁγνὸς γάρ εἰμι χεῖρας ἀλλ' οὐ τὰς φρένας. Hippol. v. 317. χεῖρες μὲν ἁγναί, φρὴν δ' ἔχει μίασμά τι. Cf. *Valckenar.* ad h. l. p. 198. et ad eiusdem Hippol. v. 653 p. 236. Sophocl. Oed. T. v. 1227 sqq.

> οἶμαι γὰρ οὔτ' ἂν Ἴστρον, οὔτε Φᾶσιν ἂν
> νίψαι καθαρμῷ τήνδε τὴν στέγην, ὅσα
> κεύθει.

Adde *Iacobs* ad Anthol. Graec. Vol. III. P. II. p. 11. Denique Ovid. Fastor. II, 34. ita canit:

> Ah nimium faciles, qui tristia crimina caedis
> Fluminea tolli posse putatis aqua.

Similiter apud patres ecclesiasticos vera falsis mixta hoc in genere inveniuntur. Vid. Tertullian. de orat. c. XIII. de lavatione manuum: „Ceterum *quae ratio est, manibus quidem ablutis, spiritu vero sordente orationem obire?* quando et ipsis manibus spirituales munditiae sint necessariae, ut a falso, a caede, a veneficiis, ab idololatria, ceterisque maculis, quae spiritu conceptae manuum opera transiguntur, purae alleventur. *Hae sunt verae munditiae, non quas plerique studiose curant, ad omnem orationem etiam cum lavacro totius corporis aquam sumentes.*" Lactant. Institt. divv. V, 19, 33. 34. „At illi infelices nec ex sceleribus suis intelligunt, quam malum sit quod colunt; quandoquidem flagitiis omnibus inquinati veniunt ad precandum: *et se pie sacrificasse opinantur, si cutem laverint, tanquam libidines intra pectus inclusas ulli amnes abluant, aut ulla maria purificent.* Quanto satius est mentem potius eluere, quae malis cupiditatibus sordidatur, et *uno virtutis ac fidei lavacro universa vitia depellere.* Quod qui fecerit, quamlibet inquinatum ac sordidum corpus gerat, satis purus est." Contra quantam vim aquae tribuerit Dionysius, satis, credo, ex nostro loco apparet. Similiter idem Lactantius, quem vidimus praeclare einsmodi superstitiones gentilium impugnasse, iusto magnificentius sentiebat nihilominus ipse de vi et efficacia baptismatis. Vid. Instit. div. III, 26, 4 sqq., quo loco ceteroquin vere aureo certe plura nonnisi oratoris more exaggerare voluisse dicendus est Christianorum Cicero, nisi falsa et perversa eum proposuisse et credidisse velis concedere. Ita enim ille scribit: *Da mihi virum, qui sit ira-*

ποταμὸς ὁ ἐκπορευόμενος ἐξ Ἐδὲμ, τὰς τέσσαρας ἀρχὰς εἰς ἃς ἀφορίζεται μεταχετεύσας εἰς μίαν τοῦ Γεὼν, ἀποπλύναι τὸ λύθρον; ἢ πότε ὁ τεθολωμένος ὑπὸ τῶν πονηρῶν πανταχόθεν ἀναθυμιάσεων ἀὴρ εἰλικρινὴς γένοιτο; Τοιοῦτοι γὰρ ἀπὸ τῆς γῆς ἀτμοὶ, καὶ ἀπὸ θαλάσσης ἄνεμοι, καὶ αὖραι καὶ λιμένων ἀναπνεύσεις ἀποπνέουσιν, ὡς σηπομένων ἐν πᾶσι τοῖς ὑποκειμένοις στοιχείοις νεκρῶν ἰχῶρας [12]) εἶναι τὰς δρόσους. Εἶτα θαυμάζουσι καὶ διαποροῦσι, πόθεν οἱ συνεχεῖς λοιμοὶ [13]), πόθεν

---

cundus, maledicus, effraenatus, paucissimis dei verbis tam placidum quam ovem, reddam. Da cupidum, avarum, tenacem: iam tibi eum liberalem dabo, et pecuniam suam plenis manibus largientem. — — Da crudelem, et sanguinis appetentem; iam in veram clementiam furor ille mutabitur. Da iniustum, insipientem, peccatorem: continuo et aequus et prudens et innocens erit. Uno enim lavacro malitia omnis abolebitur. Tanta divinae sapientiae vis est, ut in hominis pectus semel infusa, matrem delictorum stultitiam uno semel impetu expellat. — — Pauca — dei praecepta sic totum hominem immutant, et exposito vetere novum reddunt, ut non cognoscas eundem esse." Quamquam Lactantius ipse verbis dicit v. 19. „Gratis ista fiunt, facile, cito, modo pateant aures et pectus sapientiam sitiat." Sed vid. quae monui Euseb. H. E. VI, 44 not. 9. Chrysostom. homil. LVII. Tom. V. p. 390. Κρήνας εἶναι ἐν ταῖς αὐλαῖς τῶν εὐχητηρίων οἴκων νενόμισται, ἵνα οἱ μέλλοντες εὔχεσθαι τῷ Θεῷ, πρότερον ἀπονιψάμενοι τὰς χεῖρας, οὕτως αὐτὰς εἰς εὐχὴν ἀνατείνωσιν. Idem hom. LXXXII. CVIII. Alibi tamen et nominatim in homil. VI. in priorem epist. Pauli ad Timotheum externum illum ritum nisi accedat mentis candor, appellat γέλωτα, καὶ λῆρον, παίγνια καὶ παίδων ἀθύρματα. Scriptor constitt. apostoll. VIII, 32. πᾶς πιστὸς ἢ πιστὴ ἕωθεν ἀναστάντες ἐξ ὕπνου, πρὸ τοῦ ἔργου ἐπιτελέσαι, νιψάμενοι προσευχέσθωσαν. Paulinus in epistola ad Severum:

Sancta nitens famulis interluit atria lymphis
Cantharus, intrantumque manus lavat. —

Cf. incerti scriptoris dialogus Philopatr. p. 133. ed. Gesner. δὶ ὕδατος ἡμᾶς ἀνεκαίνισεν. Fabricii cod. apocryph. N. T. Tom. III. p. 852 sq. 26. 28. De Iudaeis, vid. Spencer. de legg. Hebr. L. III. diss. 3. c. 3. cf. Shaws Reisen p. 208. H. — 12) Ἰχῶρα. Nic. quod Stroth. praefert, sed male, ut equidem censeo. vid. quae monui ad VIII, 6. not. 2. et ad III, 6. not. 12. Adde Riccii dissertt. Homerice. XXXII. p. 243 sq. ed. Born. H. — 13) Οἱ συνεχεῖς λοιμοί. Iam inde a temporibus Galli et Volusiani, lues totum paene orbem Romanum vastavit. Certe Eutropius principatum Galli et Volusiani, sola pestilentia notum fuisse dicit. Addit Aurelius Victor, Gallo Volusianoque favorem ex eo quaesitum fuisse, quod tennissimi cuiusque exsequias sollicite curavissent. De hac peste

αἱ χαλεπαὶ νόσοι, πόθεν αἱ παντοδαπαὶ φθοραί; πόθεν ὁ ποικίλος καὶ πολὺς τῶν ἀνθρώπων ὄλεθρος; διὰ τί μηκέτι τοσοῦτον πλῆθος οἰκητόρων ἡ μεγίστη πόλις ἐν αὐτῇ φέρει, ἀπὸ νηπίων ἀρξαμένη παίδων μέχρι τῶν εἰς ἄκρον γεγηρακότων, ὅσους ὠμογέροντας [14] οὓς ἐκάλει πρότερον ὄντας ἔτρεφεν; ἀλλ' οἱ

Hieronymus in chronico ita scribit anno primo imp. Galli: *Pestilens morbus multas totius orbis provincias occupavit, maximeque Alexandriam et Aegyptum, ut scribit Dionysius, et Cypriani de mortalitate testis est liber.* Postea Gallieni temporibus lues iterum grassata est Romae et in provinciis, ut scribit Pollio in Gallieno, et Aurelius Victor. — 14) Ὠμογέροντες. Alexandriae ὠμογέροντες dicebantur a quadragesimo anno usque ad septuagesimum. Eorum nomina in albo descripta erant, eo quod annonam publicam acciperent, ut testatur Dionysius. His praeerant archigerontes, de quibus fit mentio in lege prima codice Theodosiano de Alexandrinae plebis primatibus. Huc etiam referri potest quod scribit Gregorius Naz. in oratione 21. de S. Athanasio, Alexandrinos per sexus et aetates et artes solitos esse distribui, quoties alicui obviam irent honoris causa. [Ὠμογέροντες quomodo Alexandrinis dici potuerint homines a quadragesimo anno aetatis usque ad septuagesimum iidemque opponi οἱ εἰς ἄκρον γεγηρακότες, optime patere potest ex iis quae animadvertit *Koeppen.* ad Homer. Iliad. XXIII, 791. Tom. VI, p. 229. ed. *Krause*: „ὠμογέροντα *nennt Antilochus den Ulysses, einen, der noch ein* u n r e i f e r *Greis ist, der erst zu altern anfängt, aber noch bei frischen Kräften ist.* Das Bild ist von noch nicht ganz reifen Baumfrüchten hergenommen, *die noch hart, nicht weich und nachgebend sind; oder wie die Venetianischen Scholien wollen, von noch nicht ganz gar gekochtem Fleische.*" Cf. Odyss. XV, 356. At Ammonius in Lexic. p. 36. ed. *Valcken.*, postquam alios aetatis gradus commemoravit, addit: Μειράκιον, εἶτα Μεῖραξ, εἶτα Νεανίσκος, εἶτα Νεανίας, εἶτα Ἀνὴρ μέσος, εἶτα Π ρ ο β ε β η κ ὡ ς, (ὃν καὶ Ὠ μ ο γ έ ρ ο ν τ α καλοῦσιν) εἶτα Γέρων, εἶτα Πρεσβύτης, εἶτα Ἐσχατόγηρως. Cf. *Valckenar.* animadvv. ad Ammon. p. 54. „*decrepitus* senex, ἐφθὸς γέρων dicebatur. *Philoxenus* in Gloss. *Decrepitus*, Ὑπέργηρως; Ἐκπεπνευκώς; Ἑφθὸς γέρων. Ita scribi debet. In *Ammonio* Ἐσχατόγηρως. *Marcus Antoninus* de Rebus suis L. IX. §. 33. ὁ ἐσχατόγηρως ἀποθανὼν εἰς ἴσον καταστήσεται τῷ προώρῳ. Confer *Poll.* II, 13." Atque eodem modo *decrepitus* senex ab Enseb. H. E. X, 8. dicitur ἐσχατόγηρως, qui Dionysio Alexandrino apud Euseb. H. E. VI, 42. est ὑπέργηρως. Adde *Dorville* ad Chariton. p. 384. *Villoison.* et *Tollius* ad Apollon. Lexic. p. 728. ed. *Toll. Wesseling.* ad Diodor. XX, 458. Ceterum Graecum ὠμογέρων imitati sunt Romani. Vid. Virgil. Aen. VI, 304.

Iam senior, sed cruda deo viridisque senectus.

τεσσαρακοντοῦται καὶ μέχρι τῶν ἑβδομήκοντα ἐτῶν, τοσοῦτον [15]) πλείονες τότε, ὥστε μὴ συμπληροῦσθαι νῦν τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν προσεγγραφέντων καὶ συγκαταλεγέντων εἰς τὸ δημόσιον σιτηρέσιον, τῶν ἀπὸ τεσσαρεσκαίδεκα ἐτῶν μέχρι τῶν ὀγδοήκοντα· καὶ γεγόνασιν οἷον ἡλικιῶται τῶν πάλαι γεραιτάτων, οἱ ὄψει νεώτατοι. Καὶ οὕτω μειούμενον ἀεὶ καὶ δαπανώμενον ὁρῶντες τὸ ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων γένος, οὐ τρέμουσιν, αὐξομένου καὶ προκόπτοντος τοῦ παντελοῦς αὐτῶν ἀφανισμοῦ.[16]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ.

Περὶ τῆς ἐπισκηψάσης νόσου.

(Nic. H. E. VI, 20.)

Μετὰ ταῦτα λοιμικῆς [1]) τὸν πόλεμον διαλαβούσης νόσου, τῆς τε ἑορτῆς πλησιαζούσης, αὖθις διὰ γραφῆς τοῖς ἀδελφοῖς ὁμιλεῖ, τὰ τῆς συμφορᾶς ἐπισημαινόμενος πάθη διὰ τούτων· „τοῖς μὲν ἄλλοις ἀνθρώποις οὐκ ἂν δόξειε καιρὸς ἑορτῆς εἶναι τὰ παρόντα. Οὐδὲ ἔστιν αὐτοῖς οὔτε οὗτος οὔτε τις ἕτερος, οὐχ ὅπως τῶν ἐπιλύπων [2]), ἀλλ' οὐδ' εἴ τις περιχαρὴς [3]) ὃν οἰη-

---

Tacit. Agricola c. XXIX. Et Martial. VIII, 63. similiter dixit *crudam viro* puellam i. e. nondum maturam, nondum nubilem. *H.*] — 15) *Τοσοῦτο* Steph. *τοσούτῳ* ex Venet. Cph. Ion. Strothius et Zimmermann. *τοσοῦτον* habet Nic. *H.*

Cap. XXII. 1) *Λοιμικῆς νόσου.* Coepit ista pestis a. C. 252. *Obtinuit* autem, inquit Cedrenus, annos XV.; coepit autumno, *et desiit sub ortum caniculae.* Cf. *Pagi* ad a. 254 n. 5. *Stroth.* ad Herodian. I, 1. in. Tom. I. p. 22. ed. *Irmisch. H.* — 2) *Οὐχ ὅπως τῶν ἐπιλοίπων.* Scribendum omnino est *τῶν ἐπιλύπων*, ut habent manuscripti codices Maz. ac Med. cum Saviliano. Opponitur enim *τῷ περιχαρεῖ* quod mox sequitur. Est autem elegantissimum hoc exordium paschalis epistolae sive orationis Dionysii. Aliis, inquit Dionysius, infidelibus scilicet ac gentilibus praesens tempus minime opportunum videatur ad festum diem celebrandum, quippe cum luctu et lamentis plena sint omnia. Verum nec ullum omnino tempus, non dico luctuosum, cuiusmodi hoc tempus esse fateor,

θείεν μάλιστα. Νῦν μέν γε θρῆνοι πάντα, καὶ πενθοῦσι πάντες, καὶ περιηχοῦσιν οἰμωγαὶ τὴν πόλιν διὰ τὸ πλῆθος τῶν τεθνηκότων καὶ τῶν ἀποθνησκόντων ὁσημέραι. Ὡς γὰρ ἐπὶ τῶν πρωτοτόκων τῶν Αἰγυπτίων γέγραπται, οὕτως καὶ νῦν ἐγενήθη κραυγὴ μεγάλη. Οὐ γάρ ἐστιν οἰκία ἐν ᾗ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῇ τεθνηκώς· καὶ ὄφελόν γε [4])· πολλὰ μὲν γὰρ καὶ δεινὰ

---

sed ne laetissimum quidem illis hominibus, id est, infidelibus, aptum est ad festivitatem celebrandam. Impii siquidem et mali homines nunquam omnino dies festos agere possunt, licet hostias immolent, et libamenta offerant. Soli virtute praediti festos dies agunt. Soli quippe officio funguntur, et vota atque incruentas hostias offerunt deo. Multa in hanc sententiam habet Origenes in lib. VIII. contra Celsum, quae sunt e Stoicorum philosophia desumpta, ex quibus magnam lucem accipit hic Dionysii locus. — 3) Περιχαρὴς ὂν οἰηθείεν. Apud Nicephorum legitur εἴ τις περιχαρὴς ὢν οἰηθείη. Quae scriptura ferri non potest, cum verbum οἰηθείη in passiva significatione sumi non possit. Dixit ergo Dionysius περιχαρὴς ὂν οἰηθείεν, pro eo quod alii dicerent: ὃ ἂν οἴωντο ἂν μάλιστα περιχαρῆ. — 4) Καὶ ὄφελόν γε. Turnebus ad oram libri sui emendavit καὶ ὄφελόν γε εἷς. Quae tamen scriptura in omnibus nostris codicibus non legitur. In codice Regio scriptum inveni: καὶ ὄφελόν γε· εἰς πολλὰ μὲν γὰρ καὶ δεινὰ, sicut etiam habet Nic. Recte igitur Turnebus, qui sola interpunctione [? H.] mutata, hunc Dionysii locum restituit, ut dixi. [Rectissime puto Cph. Steph. et Valesium εἷς auctoritate Maz. Med. Fuk. Sav. Ruf. plane omisisse et temere Stroth. ac Zimmermannum ex Venet. Grat. Cast. Turnebi lectionem recepisse. Εἷς enim quam h. l. ineptum sit, ex antecedentibus et sequentibus satis intelligi censeo. Namque si verba antecedentia eam sententiam habere voluisset Dionysius, ut nullam domum esse eo ipso tempore quo scribebat, appareret, in qua non certe unus sit mortuus, tunc εἷς haud dubie ut loco longe aptiori vel statim post οὐκ ἔστιν vel post ἐν αὐτῇ posuisset, et ut magis etiam in illo εἷς maximam orationis vim inesse videretur, fortasse vel ἀλλὰ, certe, illi εἷς anteposuisset, deinde vero καὶ ὄφελόν γε aut simpliciter scripsisset aut repetito priore εἷς. cf. Galat. III, 4. V, 11. 12. Iam vero magis etiam illi εἷς repugnant subsequentia. Quomodo enim, quaeso, illi sententiae: Et utinam unus tantum in unaquaque domo nunc esset mortuus, conveniunt verba πολλὰ μὲν γὰρ — συμβεβηκότα, quae nihil nisi hoc significare possunt: multa enim et acerba *ante hanc calamitatem* contigerunt? Dicendum erat potius, ut recta fieret et esset oppositio: sunt enim adeo in quaque domo *plura* funera, non solum unum funus, vel: multa enim mala nunc etiam accidunt. Quae cum ita sint, facile, credo, intelligitur illam lectionem εἷς longe minori etiam librorum auctoritate munitam plane reiiciendam esse. Neque vero cod. Reg. lectio vera est, quam Nic. sequitur et qua sublata post συμβεβηκότα distinctione εἰς refe-

καὶ τὰ πρὸ τούτου συμβεβηκότα. Πρῶτον μὲν ἡμᾶς ἤλασαν 5)· καὶ μόνοι πρὸς ἁπάντων διωκόμενοι καὶ θανατούμενοι, ἑορτάσαμεν καὶ τότε. Καὶ πᾶς ὁ τῆς καθ' ἕκαστον θλίψεως τόπος, πανηγυρικὸν ἡμῖν γέγονε χωρίον, ἀγρὸς, ἐρημία, ναῦς, πανδοχεῖον 6), δεσμωτήριον, φαιδροτάτην δὲ πασῶν ἤγαγον ἑορτὴν

---

ratur ad ἤλασαν. Nam vel haec satis se prodit ut profectam ab iis qui locum nostrum omisso εἰς vel εἷς non perspici commodo posse opinarentur. At locus iam potest optime intelligi. Dionysius enim tum illud quo scribebat, tum praeteritum malorum quibus pressi erant, tempus in mente habens, haec scripsit: Plena iam omnia sunt lamentis (νῦν μέν γε θρηνεῖ πάντα) et ob mortuorum ac morientium hominum multitudinem tota urbs eiulatu circumsonat (νῦν ἐγενήθη κραυγὴ μεγάλη), nulla nunc est domus, in qua non sit aliquod funus. Et utinam gravis illa funerum calamitas nunc tantum, cum haec scribo, nos turbet et vexet! Multa enim et acerba mala ea etiam sunt, quae hoc praesens malum antecesserunt. Opponit igitur Dionysius malum, quo nunc affligantur, et quod antea iam perpessi sint, nullo modo cogitans prae reliquis de numero calamitosorum. Male igitur vertit Valesius, quem secutus est Stroth., verba: καὶ ὄφελόν γε: Atque utinam unum duntaxat in unaquaque domo esset. *H.*] — 5) Πρῶτον μὲν ἡμᾶς ἤλασαν. Repetit hic Dionysius et quasi compendio enumerat cuncta, quae Christiani passi fuerant Alexandriae iam inde ab initio sui pontificatus. Primo enim, inquit, nos persecuti sunt. Persecutionem intelligit quae coepta est anno ultimo Philippi imperatoris. Bellum deinde, ait, secutum est intestinum. De hoc civili bello Alexandrinorum vide epistolam Dionysii ad Fabium supra in lib. VI. cap. 41. Deinde cum paululum, inquit, nos ut illi quievissemus, incubuit lues illa gravissima, ea scilicet quae sub Decio coepisset. Aliquot enim diaconi ea peste consumpti sunt temporibus Decii, ut patet ex epistola Dionysii ad Domitium et Didymum in cap. 11. huius libri. — 6) Πανδοκεῖον Steph. solenni in hac voce varietate. Πανδοχεῖον dedit solius Niceph. auctoritate, cum Val., quamvis ipse scripserit πανδοχεῖον, tamen de codicum suorum lectione nihil monuerit, Strothius. Ob hanc ipsam causam utra lectio sit verior, difficilius est ad definiendum. Quamvis enim constet, recentiores adscivisse πανδοχεῖον ita ut πανδοκεῖον tanquam melioris notae verbum antiquiorum scriptorum videatur esse proprium (vid. *Lobeck. ad Phryn.* p. 307. cf. Aristoph. Plut. v. 436. *Oudendorp.* ad Thom. M. p. 676. *Pierson.* ad Moer. p. 271. *Fischer.* ad Theophrast. charactt. VI, 2.), tamen ipsi recentiores Graeci Atticae non minus dialecti quam aliarum subinde usi sunt vocabulis, unde codd. auctoritate maxime hac in re est confidendum. Ea vero h. l. confidere non possumus. Nihilo minus tamen, cum Nic. habeat πανδοχεῖον, et codex Reg. saepe cum Nic. consentiat, ac tum pleramque veram lectionem exhibere censendus sit, Stephanus etiam haud semel codicis Medicaei sae-

οἱ τέλειοι μάρτυρες εὐωχηθέντες ἐν οὐρανῷ. Μετὰ δὲ ταῦτα πόλεμος καὶ λιμὸς ἐπέλαβεν, ἃ τοῖς ἔθνεσι συνδιηνέγκαμεν, μόνοι μὲν ὑποστάντες ὅσα ἡμῖν ἐλυμήναντο, παραπολαύσαντες δὲ καὶ ὧν ἀλλήλους εἰργάσαντό τε καὶ πεπόνθασι· καὶ τῇ Χριστοῦ πάλιν ἐνηυφράνθημεν εἰρήνῃ, ἣν μόνοις ἡμῖν ἔδωκε. Βραχυτάτης δὲ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν τυχόντων ἀναπνοῆς, ἐπικατέσκηψεν ἡ νόσος αὕτη, πρᾶγμα φόβου τε παντὸς φοβερώτερον ἐκείνοις, καὶ συμφορᾶς ἡστινοσοῦν σχετλιώτερον, καὶ ὥς ἴδιός τις αὐτῶν ἀπήγγειλε συγγραφεύς, πρᾶγμα μόνον δὴ τῆς πάντων ἐλπίδος κρεῖσσον γενόμενον· ἡμῖν δὲ οὐ τοιοῦτο μέν, γυμνάσιον δὲ καὶ δοκίμιον οὐδενὸς τῶν ἄλλων ἔλαττον. Ἀπέσχετο μὲν γὰρ οὐδὲ ἡμῶν, πολλὴ δὲ ἐξῆλθεν 7) εἰς τὰ ἔθνη." Τούτοις ἑξῆς ἐπιφέρει λέγων· „οἱ γοῦν πλεῖστοι τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν δι' ὑπερβάλλουσαν ἀγάπην καὶ φιλαδελφίαν ἀφειδοῦντες ἑαυτῶν καὶ ἀλλήλων ἐχόμενοι, ἐπισκοποῦντες ἀφυλάκτως τοὺς νοσοῦντας, λιπαρῶς ὑπηρετούμενοι, θεραπεύοντες ἐν Χριστῷ, συναπηλλάττοντο ἐκείνοις 8) ἀσμενέστατα, τοῦ παρ' ἑτέρων ἀναπιμπλάμενοι πάθους, καὶ τὴν νόσον ἐφ' ἑαυτοὺς ἕλκοντες ἀπὸ τῶν πλησίων, καὶ ἑκόντες ἀναμασσόμενοι τὰς ἀλγηδόνας 9). Καὶ πολλοὶ νο-

---

pius reiiciendas quam probandas lectiones contra cod. Reg. auctoritatem tenuerit (vid. *Stroth. praefat.* p. IX. 1. p. XI. 3.), his omnibus lectionem πανδοχεῖον longe probabiliorem reddi, facile intelligatur. Cf. Luc. X, 34. Chrysost. Tom. X. p. 375. C. T. XII. p. 392. A. habet σιτοδοχεῖον. cf. Eurip. Alcest. v. 570. ξενοδοχεῖν. Homerus constanter habet ξεινοδόκος. cf. *Maittaire* de dialectt. ling. Gr. p. 171. C. Ad rem quae h. l. narratur, cf. *Augusti Denkwürdigkeiten* Tom. VIII. p. 164. 3. ubi cum alia tum haec leguntur: „*Der Satz*: εὐωχηθέντες ἐν οὐρανῷ, *hat wohl eine offenbare Beziehung auf die Eucharistie oder Agape.*" Conferri potest Chrysostom. Tom. V. p. 589. ubi coena sacra vocatur εὐωχία πνευματική. *H.* — 7) Πολὺ δὲ ἐξῆλθεν. Ita quidem scriptum habet codex Regius. Sed in reliquis exemplaribus Mazar. Med. ac Fuk. scribitur πολλὴ rectius. Subauditur enim νόσος. [Statim antea pro τῶν πάντων cum Nic. dedi τῆς πάντων recte hoc iam suadente Strothio et τῆς a Zimmermanno quoque scripto. *H.*] — 8) Συναπηλλάττοντο ἐκείνοις. Post has voces in codice Regio et in editione Rob. Stephani apposita est virgula. Verum in tribus nostris exemplaribus Maz. Med. et Fuk. alia est distinctio. Nam post vocem ἀσμενέστατα apposita est media distinctio seu mora. Quod quidem ideirco monendum esse duxi, ne quis forte suspicetur, vulgatam interpunctionem temere ac sine auctoritate scriptorum codicum a nobis mutatam fuisse. — 9) Ἀναμασσόμενοι τὰς

ἀναμάξαντες καὶ ῥύσαντες ἑτέρους, ἐτελεύτησαν αὐτοὶ, τὸν ἐκείνων θάνατον εἰς ἑαυτοὺς μεταστησάμενοι, καὶ τὸ δημῶδες ῥῆμα μόνης ἀεὶ δοκοῦν φιλοφροσύνης [10]) ἔχεσθαι, ἔργῳ δὴ τότε πληροῦντες, ἀπιόντες αὐτῶν πάντων περίψημα [11]). Οἱ γοῦν ἄριστοι τῶν παρ' ἡμῖν ἀδελφῶν τοῦτον τὸν τρόπον ἐξεχώρησαν τοῦ βίου, πρεσβύτεροί τέ τινες καὶ διάκονοι καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ λαοῦ λίαν ἐπαινούμενοι· ὡς καὶ τοῦ θανάτου τοῦτο τὸ εἶδος διὰ πολλὴν εὐσέβειαν καὶ πίστιν ἰσχυρὰν γινόμενον, μηδὲν ἀποδεῖν μαρτυρίου δοκεῖν. Καὶ τὰ σώματα δὲ τῶν ἁγίων ὑπτίαις χερσὶ καὶ κόλποις ὑπολαμβάνοντες, καθαιροῦντές τε τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ στόματα συγκλείοντες, ὠμοφοροῦντές τε καὶ διατιθέντες [12]),

ἀλγηδόνας. Langus et Christophorsonus verterunt *mitigantes*, quam interpretationem equidem probare non possum. Nam ἀναμάσσειν sive ἐκμάσσειν, idem est quod *exprimere, extergere*. Ait igitur Dionysius, Christianos qui aegros pestilenti morbo laborantes invisebant, expressos aegrotantium dolores in semetipsos transtulisse. Id enim significat vox ἀναμασσόμενοι, id est, *excipere in se et quasi exsugere alterius morbum*. Idem igitur est quod antea dixit Dionysius, καὶ τὴν νόσον ἐφ' ἑαυτοὺς ἕλκοντες. [Cf. Pierson. ad Moerid. p. 291 sq. *H.*] — 10) Μόνης φιλοφροσύνης. Non recte, meo quidem iudicio, Musculus et Christophorsonus *veram benevolentiam* interpretantur, cum φιλοφροσύνη sit potius *benevolentia* in sermone et affabilitate posita, quae *comitas* dicitur a Latinis. Gallice *civilitatem* et *complementum* vocamus. Videtur autem haec vox περίψημα quae in epistolis Pauli legitur, vulgo fuisse ab Alexandrinis usurpata, quoties se in salutationibus mutuo compellarent, et operam atque obsequium sponderent, ἐγὼ εἰμὶ περίψημα σοῦ. Quod certe hic Dionysii locus videtur innuere. Nisi potius intelligamus, Christianos vulgo a gentilibus vocatos fuisse hoc nomine, πάντων περίψημα, id est, *purgamenta saeculi*, quod magis placet. [Vid. *Excursus* XII. *H.*] — 11) Αὐτῶν περίψημα. Codex Med. et Maz. [Venet. Bong. Nic. Str. *H.*] una voce auctiores sunt. Sic enim habent: αὐτῶν πάντων περίψημα. Quomodo etiam in Fuk. scriptum inveni. — 12) Καὶ διατιθέντες. Christophorsonus vertit: *Decenter ornantes*, male. Nam de ornatu mox subiungit Dionysius. Rectius igitur verti *componentes*, quomodo loquuntur Latini. Sic Persius:

— — — *tamdemque beatulus alto*
Compositus lecto, etc.

Hieronymus lib. I. in Iovinianum: *Compositoque ex more cadavere, seipsa superiecit*. Hinc compositus pro sepulto apud Virgilium et Horatium. Possidius in vita b. Augustini: *Confestim vero pro eius commendanda corporis depositione oblatum est*, *parentesque solemniter exsequiarum ministerio*,

προσκολλώμενοι, συμπλεκόμενοι, λουτροῖς τε καὶ περιστολαῖς [13] κατακοσμοῦντες, μετὰ μικρὸν ἐτύγχανον τῶν ἴσων, ἀεὶ τῶν ὑπολειπομένων ἐφεπομένων τοῖς πρὸ αὐτῶν. Τὰ δέ γε ἔθνη πᾶν

---

insigniter compositus deportatus ac sepultus est. Ita enim legitur in codice Mesciacensi. — 13) Καὶ περιστολαῖς. Nec hanc vocem intellexit Christophorsonus qui vertit: *Linteo funebri involvere.* Solebant enim Romani tunc temporis cadavera vestibus amicire. Ac de gentilibus quidem res protrita est, adeo ut exemplis non egeat. Ipsos vero Christianos fidelium cadavera splendidis vestibus obtexisse, docet exemplum Asturii in cap. 16. huius libri. Hieronymus in epitaphio Paulae: *Quis inopum moriens non illius vestimentis obvolutus est?* Nec aliter intelligendus est locus Possidii, quem antea citavi. Graeci id vocant περιστέλλειν. Athenaeus in lib. XI. sap. 7. ὃν τρόπον Πυθιονίκην περιέστειλε τελευτήσασαν ὁ Ἅρπαλος. [Cf. supra cap. XI. not. 28. et cap. XVI. Eurip. Med. v. 1032. κατθανοῦσαν χερσὶν εὖ περιστελεῖν Alcest. v. 680. Sed saepe etiam vox περιστέλλειν haec in re usitatissima indicat omnem curam, quam pollinctores cadaveribus adhibebant, ut membra collocare, ungere, faciem componere, fasciis obvolvere, vestes pretiosiores induere. Vid. *Casperi* observv. II, 9. cf. *Suicer.* Thes. T. II. p. 648. II. p. 1196. *Kuinoel.* Commentar. ad Actor. V, 3. p. 197 ed. II. VIII, 2. Sophocl. Aiac. v. 922. πενθοῦντ' ἀδελφὸν τόνδε συγκαθαρμόσαι. Ceterum locus iste Eusebii est satis illustris, utpote ex quo, ut ex aliis, quam quantam curam adhibuerint Christiani antiqui in curandis corporibus mortuorum, disci possit. Adde Augustini tractat. *de cura pro mortuis gerenda.* Tertull. apol. c. XXXIX. XLII. Sigillatim de hoc genere egit *Muratorius* in dissertatione *de antiquis Christianorum sepulcris* quae legitur in Eiusd. Anecdott. cf. *Riccii* dissertatt. Homeric. XLIII. p. 329. sqq. ed. *Born.*, ubi p. 336 sqq. de antiquitate rituum Christianorum quoque in curandis mortuis disseritur. *Cramer.* *Fortsetzung des Bossuet* Tom. II. p. 514 sq. ed. II. Sed notatu etiam dignum est, quod scripsit Dionysius τὰ δέ γε ἔθνη πᾶν τοὐναντίον, etc., cum, qua diligentia, qua religione alias ipsi gentiles mortuorum corpora curaverint, satis constet. Vid. Homer. Il. XXIII, 13 sqq. Od. I, 289 sqq. XI, 66 sqq. 425 sq. XXIV, 68 sqq. Apollon. Rhod. I, 1059 sq. II, 839. IV, 1553 sq. Artemidor. Oneirocrit. IV, 83. Maxim. Tyr. dissertt. XXVI, 9. Tom. II. p. 30 sq. ed. *Reisk.* Pausan. Attic. I, 32. Τοὺς δὲ Μήδους Ἀθηναῖοι μὲν θάψαι λέγουσιν, ὡς πάντως ὅσιον ἀνθρώπου νεκρὸν γῇ κρύψαι. cf. supra c. 21 not. 13. Atque a Graecis ad Latinos hoc translatum esse, docet Ovid. Fastor. II, 543 sqq.

Hunc morem Aeneas, pietatis idoneus auctor,
Attulit in terras, iuste Latine, tuas.
Ille patris genio solemnia dona ferebat:
Hinc populi ritus edidicere pios.

τοὐναντίον· καὶ νοσεῖν ἀρχομένους ἀπωθοῦντο, καὶ ἀπέφευγον τοὺς φιλτάτους, κἂν ταῖς ὁδοῖς ἐῤῥίπτουν ἡμιθνῆτας, καὶ νεκροὺς ἀτάφους ἀπεσκυβαλίζοντο, τὴν τοῦ θανάτου διάδοσιν καὶ κοινωνίαν ἐκτρεπόμενοι, ἣν οὐκ ἦν καὶ πολλὰ μηχανωμένοις ἐκκλῖναι ῥᾴδιον." Μετὰ δὲ ταύτην τὴν ἐπιστολὴν, εἰρηνευσάντων τῶν κατὰ τὴν πόλιν, τοῖς κατ' Αἴγυπτον ἀδελφοῖς ἑορταστικὴν αὖθις ἐπιστέλλει γραφὴν, καὶ ἐπὶ ταύτῃ ἄλλας διαφόρους πά-

---

Ovid. Trist. III, 45.

Sed sine funeribus caput hoc, sine honore sepulcri,
Indeploratum barbara terra tegit.

Virgil. Aen. X, 903 sq.

Unum hoc, per, si qua est victis venia hostibus, oro,
Corpus humo patiare tegi. —

Horat. carm. I, 28, 23. Adde *Kirchmann.* de Funeribb. Roman. I, 12, III, 3. 24. Itaque fortasse nihil nisi insignis pestis illius saevitia movit gentiles illos, ut idem facerent, quod consueto more fecisse dicuntur Arabes, qui teste Strabone lib. XVI. mortuorum corpora non pluris quam stercus putavere. Cf. Iob. XVII, 14. II, 4. Adde Iulian. epist. XLIX. p. 429. ed. *Spanhem.* Notabilis etiam est locus Plutarchi de audiendd. poett. c. II. p. 13. ed. *Krebs.* II. Ὅσοι μέν τοι τὸν θάνατον ὡς οἰκτρὸν, ἢ τὴν ἀταφίαν ὡς δεινὸν ὀλοφυρόμενοι καὶ δεδιότες, φωνὰς ἐξενηνόχασι,

Μή μ' ἄκλαυστον ἄθαπτον ἰὼν ὄπιθεν (Hom. Od. XI, 72.)
καταλείπειν, καὶ,
Ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων πταμένη Ἄϊδος δὲ βεβήκει,
Ὃν πότμον γοόωσα, λιποῦσ' ἀδροτῆτα καὶ ἥβην. καὶ,
Μή μ' ἀπολέσῃς ἄωρον· ἡδὺ γὰρ τὸ φῶς
Λεύσσειν, τὰ δ' ὑπὸ γῆν, μή μ' ἰδεῖν ἀναγκάσῃς.

Αὗται πεπονθότων εἰσὶ καὶ προεαλωκότων ὑπὸ δόξης καὶ ἀπάτης. — — πρὸς ταῦτα δὴ πάλιν παρασκευάζωμεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἔχειν ἔναυλον, ὅτι ποιητικῇ μὲν οὐ πάνυ μέλον ἐστὶ τῆς ἀληθείας. Observanda denique est orationis brevitas in formula πᾶν τοὐναντίον scil. ἐποίησαν: Gentiles vero prorsus contraria his *egerunt*, ut vertit recte Valesius. Liberius Stroth. reddidit: *Bei den Heyden aber war es ganz umgekehrt.* Fortasse Stroth. ἦσαν ad πᾶν τοὐναντίον supplendum putavit, quod si quis velit supplere, convenirent illa verba nostris: *Die Heyden aber waren das völlige Gegentheil.* Sed priorem rationem praeferendam puto. Vid. quae observavi ad Euseb. H. E. V, 28 not. 18. Eadem est ratio formulae πᾶν μᾶλλον apud Theophrast. Charact. XXV, 3. πᾶν μᾶλλον ἢ μάχεσθαι i. e. π. μ.

λιν 14) διατυπώσας. Φέρεται δέ τις αὐτοῦ καὶ περὶ σαββάτου καὶ ἄλλη περὶ γυμνασίου. Ἑρμάμμωνι δὲ πάλιν καὶ τοῖς κατ' Αἴγυπτον ἀδελφοῖς δι' ἐπιστολῆς ὁμιλῶν, πολλά τε ἄλλα περὶ τῆς Δεκίου καὶ τῶν μετ' αὐτὸν διεξελθὼν κακοτροπίας, τῆς κατὰ τὸν Γαλλιηνὸν εἰρήνης ὑπομιμνήσκει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ.

Περὶ τῆς Γαλλιηνοῦ βασιλείας.

(Nic. H. E. VI, 21.)

Οὐδὲν δὲ οἷον, τὸ καὶ τούτων ὧδέ πως ἐχόντων ἀκοῦσαι· „ἐκεῖνος μὲν οὖν 1) τῶν πρὸ αὐτοῦ βασιλέων τὸν μὲν προέμενος, τῷ δὲ ἐπιθέμενος, πανγενῆ ταχέως καὶ πρόρριζος ἐξηφανίσθη· ἀνεδείχθη δὲ καὶ συνανωμολογήθη παρὰ πάντων ὁ Γαλλιηνός, παλαιὸς ἅμα βασιλεὺς καὶ νέος, πρῶτος ὢν καὶ μετ' ἐκείνους παρών. Κατὰ γὰρ τὸ ῥηθὲν πρὸς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν· τὰ ἀπ' ἀρχῆς ἰδοὺ ἥκασι, καὶ καινὰ ἃ νῦν ἀνατελεῖ. Ὥσπερ γὰρ νέφος 2) τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας ὑποδραμὸν καὶ πρὸς ὀλίγον ἐπη-

---

κοιεῖν ἢ μ. H.] — 14) Πάλιν ἄλλας. Codex Med. et Mazarinus addunt διαφόρους. Sic enim scriptum habent, καὶ ἐπὶ ταύτῃ ἄλλας διαφόρους πάλιν. [Stroth. legit πάλιν ἄλλας διαφόρους, quia haec postrema vox in Reg. Fuk. Sav. Steph. exciderit ob sequens διατυποῦσαι, et propterea statim ante διατυπ. ponenda sit. H.]

Cap. XXIII. 1) Ἐκεῖνος μὲν οὖν. Recte Christophorsonus Macrianum hic intelligi animadvertit, cuius proditione Valerianus in Persarum potestatem venit. Valerianum certe ducum proditione in illam calamitatem incidisse, testantur Aurelius Victor, Syncellus et alii. Porro haec Dionysii verba, iungenda sunt cum illis quae supra retulit Eusebius in cap. 10. huius libri. Sunt enim ex eadem Dionysii ad Hermammonem epistola. Ac ne unum quidem verbum inter haec duo fragmenta interiectum erat. Sed et in cap. I. huius libri, fragmentum eiusdem epistolae affert Eusebius. — 2) Νέφος bene vertit Strothius *ein Gewölke*, minus recte Valesius *nubes*. Potest enim νέφος etiam

λυγάσαν 3), ἐσκίασεν αὐτὸν καὶ ἀντ' αὐτοῦ προεφάνη, εἶτα παρελθόντος ἢ διατμηθέντος τοῦ νέφους, ἐξεφάνη πάλιν ἐπανατείλας ὁ ἥλιος, ὁ προανατείλας, οὕτω προστὰς καὶ προσπελάσας 4) ἐ-

---

hoc loco a νεφέλη distingui, ut distinguendum esse nuperrime docuit pro sua sagacitate *Tittmannus* in Lexic. Synonymor. in N. T. Specim. V. p. 7 sqq. „Νέφος et νεφέλη in eo quidem conveniunt, quod aërem humidum et spissum, quo coelum *obtegitur*, significant, sed eo tamen differunt, quod νέφος indifinitum nimbum denotat (*das Gewölke*), νεφέλη autem singulas nubes, quae ex illo nimbo veluti massa nubila, in certam aliquam formam coierunt (*die Wolken*).“ Quamquam semper et tum ab Homero tum a senioribus scriptoribus discrimen illud observari, non affirmarim. Cf. *Passow*. Lexic. s. v. νεφέλη et νέφος. Adde locum insigniorem, qui fugit diligentiam Tittmanni, Homer. Od. XII, 74 sq.

— — νεφέλη δέ μιν ἀμφιβέβηκεν
Κυανέη· τὸ μὲν οὔποτ' ἐρωεῖ. —

Ad quem locum Eustathius commentatur haec: Σημείωσαι δὲ καὶ ὅτι εὐθὺς καὶ ἕτερον ἐπισυνάπτει σχῆμα καινὸν, τὸ, νεφέλη δέ μιν ἀμφιβέβηκε, τὸ μὲν οὔποτ' ἐρωεῖ· ἐχρῆν μὲν γὰρ εἰπεῖν, ἡ μὲν οὔποτ' ἐρωεῖ· — ὁ δὲ ἄλλως ἔφη, τὸ μὲν οὔποτ' ἐρωεῖ· τουτέστι, τὸ νέφος, ὅ ταυτὸν τῇ νεφέλῃ κατὰ πολυωνυμίαν. Similiter Scholiasta ad τὸ μὲν observat: τὸ νέφος πρὸς τὸ συνώνυμον (nempe νέφος pro νεφέλη) ἀπήντησε, τὸ, τὸ μὲν οὔποτ' ἐρωεῖ σχημάτων σημαινομένων ἀκολουθίαν. Elegans vero est coniectura *Baumgarten-Crusii* (Homeri Odyss. Vol. II. P. I. p. 242.), pro ἀπήντησε coniicientis legendum esse ἀπήρτισε. Et Dionys. Hal. de Homeri poësi §. 8. Ἐπεὶ γὰρ, inquit, συνωνύμως λέγεται νεφέλη, καὶ νέφος, προειπὼν τὴν νεφέλην, ἐπήνεγκε τὸ οὐδέτερον νέφος. Adde Porphyr. Quaestt. Homer. VII. *H.* — 3) Ἐπαυγάσαν Gent. Ion. *H.* — 4) Προπελάσας. [Reg. Sav. Steph. *H.*] In tribus nostris codicibus legitur προσπελάσας, quibus consentit etiam Nicephorus. Nec dubito, quin scribendum etiam sit προστὰς cum duplici sigma. [Repugnat in eo Valesio *Pearson*. annall. Cyprian. ad a. 261 n. III. *H.*] Scribendum quoque est ὁ Μακριανὸς, ut legitur in Maz. Med. ac Fuk. [Μακρῖνος exstat in Reg. Sav. Steph. Nic. Cph. *H.*] Idcirco autem Dionysius de Macriani imperio loquitur, quod eum imperatorem Aegyptus cum universo oriente susceperat. Docet id vetustus nummus a Ioanne Tristano V. C. editus, in cuius adversa parte haec habetur inscriptio: *ΑΥΤ. Κ. Μ. ΦΟΥΛ. ΜΑΚΡΙΑΝΟΣ.* In altera parte: *ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ.* [Paulo ante pro ἐπανατείλας ὁ ἥλιος ὁ προανατείλας Steph. legit ἐπαν. ὁ προανατ. ἥλιος, Nic. ἐπαν. ἢ προα. ὁ ἥλιος, Cph. Ion. ἐπ. ὁ ἥλ. ὡς προαν. Verba autem sequentia ὁ μὲν οὐκ ἔστιν κ. λ. male vertit Strothius: *so ist auch Macrianus jetzt nichts mehr, wie er denn auch vorher nichts war.* Vid. X, 4 not. 29. *H.*] —

αὐτὸν ὁ Μακριανὸς τῆς ἐφεστώσης Γαλλιηνοῦ βασιλείας, ὁ μὲν οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ μηδὲ ἦν· ὁ δέ ἐστιν ὁμοίως ὥσπερ ἦν. Καὶ οἷον ἀποθεμένη τὸ γῆρας ἡ βασιλεία, καὶ τὴν προοῦσαν ἀνακαθηραμένη κακίαν, ἀκμαιότερον νῦν ἐπανθεῖ, καὶ πορρώτερον ὁρᾶται καὶ ἀκούεται καὶ διαφοιτᾷ πανταχοῦ." Εἶθ' ἑξῆς καὶ τὸν χρόνον καθ' ὃν ταῦτ' ἔγραφε, διὰ τούτων σημαίνει· „καί μοι πάλιν τὰς ἡμέρας τῶν βασιλικῶν ἐτῶν ἔπεισι σκοπεῖν. Ὁρῶ γὰρ ὡς ὀνομασθέντες μὲν οἱ ἀσεβέστατοι, μετ' οὐ πολὺ γεγόνασιν ἀνώνυμοι· ὁ δὲ ὁσιώτερος καὶ φιλοθεώτερος [5]) ὑπερβὰς τὴν ἑπταετηρίδα [6]), νῦν ἐνιαυτὸν ἔνατον διανύει, ἐν ᾧ ἡμεῖς ἑορτάσωμεν."

---

5) Ὁ δὲ — φιλοθεώτερος Valesius vertit *religiosissimus deique amantissimus*. Nescio tamen an necessario Comparativus pro Superlativo positus esse h. l. credendus sit. Vid. quae observavi ad III, 8 not. 12. V, 24 not. 8. et p. 128 not. Cf. *Davisius* ad Maxim. Tyr. dissertat. XII, 5. XXIII, 1. Tom. I. p. 35 sq. p. 439 sq. ed. *Reisk.* Perperam certe Strothius vertit *der geheiligte und gottgefällige Monarch*. *H.* — 6) Pro ἑπταετηρίδα Cph. legit ὀκταετηρίδα. Quam lectionem deberi sciolo cuidam, qui putabat, cum hic noni anni mentio fieret, ὀκταετηρίδα praecedere debuise, neque animadverteret Dionysium ἑπταετηρίδα tanquam tempus fatale commemorare, recte censuit Strothius. Atque hanc rationem cum ipso V. D. praefero ei, quam attulerat ille in: *Uebersetzung des Eusebius* Tom. I. pag. 563 not. 3. *Allein Dionysius redet hier von der Zeit, da er wirklich auch in Aegypten regiert. Denn zwischen dieser Zeit hatte Macrianus ein Iahr lang in Aegypten regiert, und unterdessen war die Regierung des Gallienus daselbst ausser Activität gewesen.* Verba μοι — ἔπεισι σκοπεῖν recte vertit Val. *mihi — contemplari subit*, Stroth. *es fällt mir ein.* Aptius etiam esset: *es kommt mir an.* Vid. *Valckenaer.* ad Eurip. Phoen. v. 1378. *Hermann.* ad Viger. p. 758 sq. Plutarch. Timoleon c. XXI. γελᾶν αὐτοῖς ἐπῄει. Cf. Parthenius cap. XVII. καί τις ἔρως ἐπῄει τὸν Περίανδρον. *Bast.* epist. crit. p. 196. *H.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ.

Περὶ Νέπωτος καὶ τοῦ κατ' αὐτὸν σχίσματος.

(Nic. H. E. VI, 21.)

Ἐπὶ τούτοις ἅπασι σπουδάσματα αὐτῷ καὶ τὰ περὶ ἐπαγγελιῶν δύο συγγράμματα. Ἡ δ' ὑπόθεσις αὐτῷ Νέπως ἦν ἐπίσκοπος τῶν κατ' Αἴγυπτον, Ἰουδαϊκώτερον τὰς ἐπηγγελμένας τοῖς ἁγίοις ἐν ταῖς θείαις γραφαῖς ἐπαγγελίας ἀποδοθήσεσθαι διδάσκων, καί τινα χιλιάδα ἐτῶν τρυφῆς σωματικῆς ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ταύτης ἔσεσθαι ὑποτιθέμενος. Δόξας γοῦν οὗτος ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως Ἰωάννου τὴν ἰδίαν κρατύνειν ὑπόληψιν, ἔλεγχον ἀλληγοριστῶν, λόγον τινὰ περὶ τούτου συντάξας ἐπέγραψε. Πρὸς ὃν ὁ Διονύσιος ἐν τοῖς περὶ ἐπαγγελιῶν ἐνίσταται, διὰ μὲν τοῦ προτέρου τὴν αὐτοῦ γνώμην ἣν εἶχε περὶ τοῦ δόγματος παρατιθέμενος, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου περὶ τῆς ἀποκαλύψεως Ἰωάννου διαλαμβάνων· ἔνθα τοῦ Νέπωτος κατὰ τὴν ἀρχὴν μνημονεύσας, ταῦτα περὶ αὐτοῦ γράφει· ἐπεὶ δὲ σύνταγμά τι προκομίζουσι Νέπωτος, ᾧ λίαν ἐπερείδονται ὡς ἀναντιῤῥήτως ἀποδεικνύντι [1])

Cap. XXIV. 1) *Ἀποδεικνύντι.* In codice Maz. Med. Fuk. et Savil. [MSS. MG. H.] ἀποδεικνύντι scribitur rectius. Porro cum constet ex hoc loco, librum Dionysii Alexandrini de promissionibus scriptum fuisse adversus Nepotem episcopum Aegypti, miror Hieronymum in praefatione libri XVIII. commentariorum in Esaiam, affirmare eum librum adversus Irenaeum Lugdunensem episcopum, a Dionysio fuisse conscriptum. Fuit quidem Irenaeus ex numero eorum, qui regnum Christi mille annorum spatio in terris futurum crediderunt, quibus id Papias persuaserat, ut scribit idem Hieronymus in catalogo et Eusebius noster in fine libri III. Verum Dionysii liber non adversus Irenaeum scriptus erat, sed adversus Nepotem, ut patet tum ex hoc Eusebii loco, tum ex ipso Hieronymo in libro de scriptoribus ecclesiasticis, ubi de Dionysio loquitur. [Hieronymum erroris esse accusandum negat *Stroth. Uebers.* Tom. I. p. 564 not. 5. *„Denn Dionysius schrieb hier überhaupt wider die Chiliasten, und Nepos gab nur die nähere Veranlassung dazu."* Cf. *I. Schupartus* de Chiliasmo Nepotis, Elencho Dionysii Alex. confecti, Giess. 1724. 6. et *Moshem.* Commentt. de rebus Christianorum a. C. M. p. 721 sq., quos laudat *Danz.* p. 108. Praeterea Hieronymus in catal.

τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν ἐπὶ γῆς ἔσεσθαι, ἐν ἄλλοις μὲν πολλοῖς ἀποδέχομαι καὶ ἀγαπῶ Νέπωτα, τῆς τε πίστεως καὶ τῆς φιλοπονίας καὶ τῆς ἐν ταῖς γραφαῖς διατριβῆς, καὶ τῆς πολλῆς ψαλμῳδίας [2]) ᾗ μέχρι νῦν πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν εὐθυμοῦνται,

---

haec scribit: *Apocalypsin Iohannis, si iuxta litteras accipimus, iudaizandum est, si spiritualiter, ut scripta est, disserimus, multorum veterum videbimur opinionibus contraire* etc. *H.*] — 2) Ψαλμῳδίας. Christophorsonus *psalmos et hymnos a Nepote compositos* interpretatur. [Quomodo verterint Valesius et Strothius ac quomodo ipse vertendum putem, vide paulo inferius ad finem paginae a me monitum. *H.*] Sane hic fuit mos veterum Christianorum, ut psalmos et hymnos in honorem Christi componerent. Quod testatur Eusebius in fine lib. V. De his psalmis mentio fit in epistola concilii Antiocheni adversus Paulum Samosatenum, [Infra cap. XXX. *H.*] et in canone penultimo concilii Laodiceni. Ubi diserte prohibetur, ne psalmi ἰδιωτικοί, id est, *a privatis hominibus compositi*, in ecclesia recitentur. Invaluerat enim haec consuetudo, ut multi psalmos in honorem Christi componerent eosque in ecclesia cantari facerent, ut ex locis supra notatis apparet. [Cf. Tertullian. de carne Christi c. 17. *Sed remisso Alexandro cum suis syllogismis quos in argumentationibus torquet, etiam cum psalmis Valentini, quos magna impudentia quasi idonei alicuius auctoris interserit, ad unam iam lineam congressionem dirigamus.* ibid. c. 30. *Nobis quoque ad hanc speciem psalmi patrocinabuntur, non quidem apostatae, et haeretici, et Platonici Valentini, sed sanctissimi et religiosissimi et receptissimi prophetae David.* Vid. *Le Moyne varr. sacra* Tom. II. p. 1086—1098. *H.*] Huiusmodi ergo psalmos in ecclesia deinceps cani vetant patres concilii Laodicensis, quos ἰδιωτικοὺς appellant, id est, *ab hominibus imperitis compositos, non a sancto spiritu dictatos.* Ita explicat Agobardus in libro de ritu canendi psalmos in ecclesia. [Verba τῆς πολλῆς ψαλμῳδίας vertit Valesius: *ob psalmorum multiplices cantus.* Sed accuratius iam Christophorsonus et rectius Strothius vertit: *um der vielen von ihm gedichteten Lieder willen.* Nam haud dubie ob compositionem, non ob decantationem carminum Nepos h. l. laudatur. De hac tamen insolentiori vocis ψαλμῳδία significatione, qua certe non de sola psalmorum recitatione vel decantatione est cogitandum, nihil dixit *Suicerus*, nihil *Augusti Denkwürdigkeiten aus der christl. Archaeol.* Tom. VI. p. 159. 188. 2. de consueta tantum verbi vi disserens et l. c. T. III. p. 387. cf. T. IV. p. 133 sq. ψαλμῶν ἰδιωτικῶν mentionem faciens. Sed de magno qui in veteri ecclesia psalmis contigit, honore et dignitate vid. *Augusti* ibid. T. VI. p. 170 sqq. cf. *Suicer.* Tom. II. p. 1565 sqq. *Ernesti Antimuratorius* p. 17 sq. „*Potuere etiam psalmi Davidici in communibus precibus usurpari: quod mihi maxime placet; propterea, quod satis constat,*

καὶ πάνυ δι᾽ αἰδοῦς ἄγω [3]) τὸν ἄνθρωπον ταύτῃ μᾶλλον, ἢ [4]) προανεπαύσατο [5]), ἀλλὰ. φίλη γὰρ καὶ προτιμωτάτη πάντων ἡ ἀλήθεια [6])· ἐπαινεῖν τε χρὴ καὶ συναινεῖν ἀφθόνως, εἴ τι ὀρ-

---

iis veterem ecclesiam et in canendo et in precando maxime esse usum, cum mallent divinitus scripta in deo colendo, quam humana, adhibere. *Hieronymum quidem, cum sacrorum librorum versionem latinam veterem — corrigeret, psalmos intactos reliquisse constat, ne populum conturbaret, qui illi veteri interpretationi adsuetus esset, eaque in supplicationibus publicis uteretur."* *H.*] — 3) Δι᾽ αἰδοῦς ἄγω i. e. αἰδοῦμαι. Ita Euseb. V. C. IV, 52. διὰ φροντίδος ἄγειν Aelian. V. H. IX, 4. Ἀνακρέοντα — — διὰ σπουδῆς ἦγε i. e. faciebat plurimi. De hoc usu praepositionis διὰ praeter *Hoogev.* ad Viger. p. 585., vid. *Valcken.* ad Eurip. Phoen. p. 177. *Brunck.* ad Soph. Oed. Tyr. v. 773. *Lennep.* ad Phalar. epist. p. 26. *Bast.* epist. crit. p. 207. cf. *Tittmann. Lexici synonymorum in N. T. spec.* VII. p. 10. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* p. 1149. Frequentissime iungitur ἔχειν ita cum διά. Ita infra cap. 25. διὰ σπουδῆς ἐχόντων. Cf. Nicol. Dam. histor. p. 65. δι᾽ ὑποψίας γίγνεσθαι. ibid. de vita Augusti p. 88. οἷς τὸ πράττειν δι᾽ ἐλπίδος ἦν i. e. quibus spes erat, ut recte vertit Valesius. Pro hoc tamen apud Sophocl. Trachin. v. 137. ἐλπισιν ἴσχειν legitur. *H.* — 4) Ἡι scripserant cum Venet. Cph. Cast. Stroth. et Zimmermannus. Sed ἢ recte dedisse puto Valesium cum Steph., quamvis deberet monere de codd. suorum lectione et male verterit: *vel ob id maxime, quod ex hac vita migravit.* Erat potius vertendum: magis revereor Nepotem ob hanc psalmorum compositionem *quam antequam* vita excessit. Patet autem difficiliorem esse lectionem ἢ quam ᾗ, quod in ipsa germanica interpretatione iam legisse videtur Strothius. Vertit enim: *ja ich habe auch vorzüglich deswegen Ehrerbietung gegen ihn, weil er schon gestorben ist.* Sensus autem ex utraque lectione fere idem existit, hominum laudandorum observationem et desiderium augeri ubi eos mors nobis eripuit. Cf. Hom. Odyss. XXII, 412.

Οὐχ ὁσίη κταμένοισιν ἐπ᾽ ἀνδράσιν εὐχετάασθαι.

Sophocl. Aiac. v. 962 sqq.

— — — κεἰ βλέποντα μὴ ᾽πόθουν,
θανόντ᾽ ἂν οἰμώξειαν ἐν χρείᾳ δορός·
οἱ γὰρ κακοὶ γνώμαισι, τἀγαθὸν χεροῖν
ἔχοντες οὐκ ἴσασι, πρίν τις ἐκβάλῃ.

Contra vid. ibid. v. 1266 sqq. *H.* — 5) Ἡι προανεπαύσατο. Plinius in lib. XXXVIII. cap. 2. *Cur, inquit, ad mentionem defunctorum, testamur memoriam eorum a nobis non sollicitari?* — 6) Ἀλήθεια cf. su-

θῶς λέγοιτο, ἐξετάζειν [7]) δὲ καὶ διευθύνειν εἴ τι μὴ φαίνοιτο ὑγιῶς ἀναγεγραμμένον. Καὶ πρὸς μὲν παρόντα καὶ ψιλῷ λόγῳ δογματίζοντα αὐτάρκης ἦν ἂν ἡ ἄγραφος ὁμιλία, δι' ἐρωτήσεως καὶ ἀποκρίσεως πείθουσα καὶ συμβιβάζουσα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους· γραφῆς δὲ ἐκκειμένης, ὥς δοκεῖ τισὶ, πιθανωτάτης, καὶ τινων διδασκάλων τὸν μὲν νόμον καὶ τοὺς προφήτας τὸ μηδὲν ἡγουμένων, καὶ τὸ τοῖς εὐαγγελίοις ἕπεσθαι παρέντων, καὶ τὰς τῶν ἀποστόλων ἐπιστολὰς ἐκφαυλισάντων, τὴν δὲ τοῦ συγγράμματος τούτου διδασκαλίαν ὡς μέγα δή τι καὶ κεκρυμμένον μυστήριον κατεπαγγελλομένων [8]), καὶ τοὺς ἁπλουστέρους ἀδελφοὺς ἡμῶν οὐδὲν ἐώντων ὑψηλὸν καὶ μεγαλεῖον φρονεῖν, οὔτε περὶ τῆς ἐνδόξου καὶ ἀληθῶς ἐνθέου τοῦ κυρίου ἡμῶν ἐπιφανείας, οὔτε τῆς ἡμετέρας ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἐπισυναγωγῆς καὶ ὁμοιώσεως, ἀλλὰ μικρὰ καὶ θνητὰ καὶ οἷα τὰ νῦν ἐλπίζειν ἀναπειθόντων [9]) ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ, ἀναγκαῖον καὶ ἡμᾶς ὡς πρὸς παρόντα τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν διαλεχθῆναι Νέπωτα." Τούτοις [10]) μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει λέγων· „ἐν μὲν οὖν τῷ Ἀρσενοείτῃ [11]) γενόμενος, ἔνθα, ὡς οἶδας, πρὸ πολλοῦ τοῦτο ἐπεπόλαζε τὸ δόγμα [12]), ὡς καὶ σχίσματα καὶ

---

pra IV, 16. *H.* — 7) Ἐξετάζειν τε. Rectius in codice Maz. Med. et Fuk. ἐξετάζειν δέ. Paulo post ex iisdem codicibus scribendum est γραφῆς δὲ ἐκκειμένης, ut videtur legisse Rufinus, pro quo Nicephorus posuit προκειμένης. Simile mendum in eodem vocabulo suprà notavi. — 8) Κατεπαγγελλομένων, id est, *diu ante promittunt quam tradant.* Metaphora est a mysteriis Graecorum, qui magna quaedam et miranda initiatis promittebant, eosque diuturna exspectatione cruciabant, *ut opinionem ac reverentiam suspendio cognitionis aedificarent*, quemadmodum loquitur Tertullianus in lib. contra Valentinianos. — 9) Ἐλπιζόμενα πειθόντων. Huius loci emendatio debetur codici Mazarino, in quo diserte scriptum inveni καὶ οἷα τὰ νῦν ἐλπίζειν ἀναπειθόντων ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ. Quomodo etiam legitur in codice Medicaeo, nisi quod ἐλπιζόμενα ἐλπίζειν scriptum habetur. Sed rectissima est codicis Maz. lectio, quam ego priusquam comperissem, subaudiendum hic esse ἀπὸ κοινοῦ verbum φρονεῖν existimabam. Codici Maz. subscribunt codex Fuk. et Savil. [Rufin. vertit: *non alia, quam sunt ea, quae nunc videmus sperare suadeant.* *H.*] — 10) Τούτοις — λέγων. Sequentia versa inveniri possunt in *Walch. Ketzergeschichte* T. II. p. 168. *H.* — 11) Ἐν μὲν οὖν τῷ Ἀρσενοείτῃ. Mirum est in tribus nostris codicibus et apud Nicephorum ac Ptolemaeum ita legi, cum constet scribendum esse Ἀρσινοείτῃ. Sic enim dicta est haec praefectura ab Arsinoe regina. — 12) Ἐπεπόλαζε

ἀποστασίας ὅλων ἐκκλησιῶν γεγονέναι, συγκαλέσας τοὺς πρεσβυτέρους καὶ διδασκάλους τῶν ἐν ταῖς κώμαις ἀδελφῶν, παρόντων καὶ τῶν βουλομένων ἀδελφῶν, δημοσίᾳ τὴν ἐξέτασιν ποιήσασθαι τοῦ λόγου προετρεψάμην. Καὶ τοῦτό μοι προσαγόντων τὸ βιβλίον ὥς τι ὅπλον καὶ τεῖχος ἀκαταμάχητον [13]), συγκαθεσθεὶς αὐτοῖς τριῶν ἑξῆς ἡμερῶν ἐξ ἕω μέχρις ἑσπέρας, διευθύνειν ἐπειράθην τὰ γεγραμμένα. Ἔνθα καὶ τὸ εὐσταθὲς καὶ τὸ φιλάληθες, καὶ τὸ εὐπαρακολούθητον [14]) καὶ συνετὸν ὑπερηγάσθην τῶν ἀδελφῶν, ὡς ἐν τάξει καὶ μετ' ἐπιεικείας τὰς ἐρωτήσεις καὶ τὰς ἐπαπορήσεις καὶ τὰς συγκαταθέσεις ἐποιούμεθα, τὸ μὲν ἐκ παντὸς τρόπου καὶ φιλονείκως τῶν ἅπαξ δοξάντων περιέχεσθαι, εἰ καὶ μὴ [15]) φαίνοιντο ὀρθῶς ἔχοντα, παραιτησάμενοι, μήτε δὲ τὰς ἀντιλογίας ὑποστελλόμενοι, ἀλλ' ἐς ὅσον οἷόν τε τῶν προκειμένων ἐπιβατεύειν [16]) καὶ κρατύνειν αὐτὰ πειρώμενοι, μήτε εἰ λόγος

τὸ δόγμα. Langus et Musculus interpretantur *emersit*. Christophorsonus autem vertit *prodiit in lucem*. Ego vero malui vertere *increbruit*, quo sensu Eusebius hanc vocem usurpat in cap. 29. huius libri. — 13) Ἄμαχον. Codex Med. et Maz. habent ἀκαταμάχητον longe rectius: sic etiam scribitur in codice Fuk. et Savil. [Venet. MSt. MG. Ruf. Stroth. *H.*] — 14) Εὐπαρακολούθητον. Feliciter mihi vertisse videor *docilitatem*. Nam παρακολουθεῖν proprie dicuntur auditores, qui sensum verborum assequuntur. Male ergo Musculus et Christophorsonus *obsequium* interpretati sunt. [Cf. Plat. Men. p. 21. ed. *Buttm.* ἀποκρίνωμαι ᾗ ἂν σὺ μάλιστα ἀκολουθήσαις. Sympos. 39, 4. οὐ σφόδρα ἑπομένους νυστάζεις. Phaed. 5. init. 56 extr. Felicius etiam quam a Valesio verti posse puto τὸ φιλάληθες καὶ τὸ εὐπαρακολούθητον *cognoscendae veritatis eamque quasi sequendi studium*. Cf. Quintil. Inst. X, 1, 15. *sequi suis viribus*. *H.*] — 15) Μὴ omissum a Val. et Zimmermanno atque ut videtur Rufino, ex Steph. Cph. Ion. Nic. et Stroth. inserui propterea quod sequentia illud necessario postulant. Statim enim post illud εἰ καὶ μὴ — ἔχοντα explicatur verbis contrariis ἀλλ' ἐς ὅσον — — αἰδούμενοι et nominatim illa μήτε εἰ λόγος αἱρεῖ, μεταπείθεσθαι καὶ συνομολογεῖν αἰδούμενοι hanc sententiam aperte declarant, veritos illos non esse mutare sententiam aliisque assentiri, *siquidem rationibus convicti fuerint*. Quodsi antea dictum esset, eos vel tunc si rectae iis esse viderentur suae sententiae, haud eas tenuisse, quomodo haec duo deinde sibi haud repugnent, equidem non satis video. Quare μὴ inserui eo magis quo minus Val., ubi illud omittatur, indicavit. Pro φαίνοιντο autem Stephan. habet φαίνοιτο, sed illud tenent MSt. MG. Ion. *H.* — 16) Τῶν προκειμένων ἐπιβατεύειν. Musculus vertit *instare proposito*, multo rectius quam Christophorsonus, qui vertit: *ea quae erant ab aliis proposita munire*.

αἱρεῖ, μεταπείθεσθαι καὶ συνομολογεῖν αἰδούμενοι, ἀλλ' εὐσυνειδήτως καὶ ἀνυποκρίτως, καὶ ταῖς καρδίαις πρὸς τὸν Θεὸν ἡπλωμέναις [17]), τὰ ταῖς ἀποδείξεσι καὶ διδασκαλίαις τῶν ἁγίων γραφῶν συνιστανόμενα καταδεχόμενοι. Καὶ τέλος ὅ, τε τῆς διδαχῆς ταύτης ἀρχηγὸς καὶ εἰσηγητὴς ὁ καλούμενος Κορακίων, ἐν ἐπηκόῳ πάντων τῶν παρόντων ἀδελφῶν ὡμολόγησε καὶ διεμαρτύρατο ἡμῖν, μηκέτι τούτῳ προσέξειν, μηδὲ διαλέξασθαι περὶ τούτου, μηδὲ μεμνῆσθαι, μηδὲ διδάξειν, ὡς ἱκανῶς ὑπὸ τῶν ἀντιλεχθέντων ᾑρημένος· τῶν τε ἄλλων ἀδελφῶν

[Val. vertit: ad ea, dé quibus instituta erat disputatio, eniti. H.]—17) Ἡπλωμέναις ταῖς καρδίαις. Hic quoque Musculus multo rectius vertit, quam Christoph. et Langus. Nam Christoph. vertit: *puris ergu deum ac simplicibus animis.* Atque ita fere Langus. At Musculus recte interpretatus est: *cordibus ad deum expansis.* Sed et longe ante Musculum Rufinus recte hunc locum exposuerat: *patefactis cordibus deo.* — 18) Συγκαταβάσει. Hoc loco συγκατάβασις ponitur non pro *dispensatione*, [cf. Hieronym. apol. I, contra Ruf. T. II. opp. p. 138. H.] sed pro συμβιβάσει, id est, *unitione*, ut sic dicam, et *reconciliatione*. Qua voce utitur Dionysius paulo supra, καὶ συμβιβάζουσα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους. Eodem sensu Paulus in epist. ad Colossens. cap. 2. συμβιβάζειν et συμβιβασμὸν dixit. [Minime vero συγκατάβασις confundi debet cum συμβιβασμὸς s. συμβίβασις, cum in illo insit longe plus. Dicitur enim h. l., laetatos esse qui aderant, de communi rei deliberatione s. disputatione (cf. I, 2.), *de studio ad omnium sententias quasi descendendi* deque assensu. Referenda autem συγκατάβασις maxime videtur ad Cbracionem, de quo proxime sermo erat, et qui non pertinaciter et obstinate, quamvis posset, resistebat et contendebat, sed ad alios sese demittebat et quasi descendebat. Inest enim in voce συγκατάβασις semper illud, eum cuius illa est, esse qualicunque de causa superiorem et fortiorem, neque aliorum vi sed sola sua voluntate et iudicio ad illam adduci. Itaque male *reconciliationem* vertit Valesius, melius Strothius *das Nachgeben.* Iam vero ex ipsa illa vocabuli συγκατάβασις significatione, fluxit quoque notus illius usus, quo de pessima eorum consuetudine usurpabant illud patres ecclesiastici qui vel falsis aliorum opinionibus assentirentur (*Accommodation*). Vid. *Suicer.* Thes. T. II. p. 1067 — 1074. *Eiusd.* Observv. Sacrr. p. 130. sq. *Rittershus.* Sacr. Lect. I, 14. Praeterea cf. Chrysostom. de sacerdot. VI, 4, 528. 529., ubi postquam dixit Chrysostomus, clericum esse debere ποικίλον, ita pergit: ποικίλον δὲ λέγω, οὐχ ὕπουλον· οὐδὲ κόλακα καὶ ὑποκριτὴν, ἀλλὰ πολλῆς μὲν ἐλευθερίας καὶ παῤῥησίας ἀνάμεστον, εἰδότα δὲ καὶ συγκατιέναι χρησίμως, ὅτ' ἂν ἡ τῶν πραγμάτων ὑπόθεσις τοῦτο ἀπαιτῇ, καὶ χρηστὸν εἶναι ὁμοῦ καὶ αὐστηρόν. Οὐ γάρ ἐστιν ἑνὶ τρόπῳ χρῆσθαι τοῖς ἀρχομένοις ἅπασιν — — — καὶ πολλῆς χρεία καὶ συγκα-

οἱ παρόντες ἔχαιρον ἐπὶ τῇ κοινολογίᾳ καὶ τῇ πρὸς πάντας συγκαταβάσει [18]) καὶ συνδιαθέσει.“

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ.

Περὶ τῆς Ἰωάννου ἀποκαλύψεως.

(Nic. H. E. VI, 22. 23.)

Εἶθ' ἑξῆς ὑποβὰς περὶ τῆς ἀποκαλύψεως Ἰωάννου ταῦτα φησί· „τινὲς μὲν οὖν τῶν πρὸ ἡμῶν ἠθέτησαν καὶ ἀνεσκεύασαν [1]) πάντῃ τὸ βιβλίον, καθ' ἕκαστον κεφάλαιον διευθύνοντες, ἄγνωστόν τε καὶ ἀσυλλόγιστον ἀποφαίνοντες· ψεύδεσθαί τε τὴν ἐπιγραφήν. Ἰωάννου γὰρ οὐκ εἶναι λέγουσιν· ἀλλ' οὐδ' ἀποκάλυψιν εἶναι, τὴν σφοδρῷ καὶ παχεῖ κεκαλυμμένην τῷ τῆς ἀγνοίας παραπετάσματι [2])· καὶ οὐχ ὅπως τῶν ἀποστόλων τινά, ἀλλ' οὐδ' ὅλως τῶν ἁγίων ἢ τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τούτου γεγονέναι ποιητὴν τοῦ συγγράμματος. Κήρινθον δὲ τὸν καὶ ἀπ' ἐκείνου κληθεῖσαν Κηρινθιανὴν συστησάμενον αἵρεσιν, ἀξιόπι-

---

ταβάσεως καὶ ἀκριβείας. Euseb. demonstr. evang. I, 8. *συγκατιόντες τῇ τῶν πλειόνων ἀσθενείᾳ*, i. e. ad plurium imbecillitatem se demittentes. Ibid. paulo antea legitur pro illo: *κατάλληλον ταῖς τῶν πολλῶν ἀκοαῖς ποιούμενοι τὴν διδασκαλίαν.* Sed vox Graecis plane inaudita est *συνδιάθεσις*, quod iunctum verbo *συγκατάβασις* idem est quod *συγκατάθεσις*, quo antea usus erat Dionysius: *τὰς συγκαταθέσεις ἐποιούμεθα* *assensiones* a nobis fiebant, ut vertit Val. Vid. Cicer. Academm. I, 12. ed. *Schütz.* „de *assensione* atque *approbatione quam Graeci συγκατάθεσιν vocant,*“ etc. Gell. N. A. XIX, 1. visa isthaec non *approbat*, h. e. *οὐ συγκατατίθεται* — sed *abiicit respuitque. Wetsten.* ad Luc. XXIII, 51. 2 Corinth. VI, 16. Plutarch. Brutus c. XLV. ext. Neque tamen ipse *συγκατατίθεμαι Lobeckio* ad Phryn. p. 398., qui nostro loco pro *συνδιαθέσει* scribi voluit *συγκαταθέσει. H.*]

Cap. XXV. 1) *Ἀνεσκεύασαν* Rufinus interpretatur: *a canone scripturarum abiiciendum putarunt.* Cf. *Kuinoel.* Commentar. ad Actor. XV, 24 p. 529. ed. II. *H.* — 2) *Ἀγνοίας παραπετάσματι.* Nic. habet *ἀγνωσίας.* [Hoc ipsum *ἀγνωσίας* nisi verum sit, tamen optime sententiam quae in voce *ἀγνοίας* inest, explicare, recte ad h. l. monet Str. Male enim Ruf. ac Val. *ignorantiae* verbo usi sunt, cum *ἀγνοίας παραπετάσματι* potius sit:

στον ἐπιφημίσαι θελήσαντα τῷ ἑαυτοῦ πλάσματι [3]) ὄνομα. Τουτο γὰρ εἶναι τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τὸ δόγμα, ἐπίγειον ἔσεσθαι τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν, καὶ ὧν αὐτὸς ὠρέγετο φιλοσώματος ὢν καὶ πάνυ σαρκικὸς, ἐν τούτοις ὀνειροπολεῖν [4]) ἔσεσθαι, γαστρὸς καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα πλησμοναῖς, τουτέστι σιτίοις καὶ ποτοῖς καὶ γάμοις, καὶ δι' ὧν εὐφημότερον ταῦτα ᾠήθη ποριεῖσθαι, ἑορταῖς καὶ θυσίαις καὶ ἱερείων σφαγαῖς. Ἐγὼ δὲ ἀθετῆσαι μὲν οὐκ ἂν τολμήσαιμι τὸ βιβλίον, πολλῶν αὐτὸ διὰ σπουδῆς ἐχόντων ἀδελφῶν, μείζονα δὲ τῆς ἐμαυτοῦ φρονήσεως τὴν ὑπόληψιν τὴν περὶ αὐτοῦ λαμβάνων, κεκρυμμένην εἶναί τινα καὶ θαυμασιωτέραν τὴν καθ' ἕκαστον ἐκδοχὴν ὑπολαμβάνω. Καὶ γὰρ εἰ [5]) μὴ συνίημι, ἀλλ' ὑπονοῶ γε νοῦν τινὰ βαθύτερον ἐγκεῖσθαι τοῖς ῥήμασιν. Οὐκ ἰδίῳ ταῦτα μετρῶν καὶ κρίνων λογισμῷ, πίστει δὲ πλέον νέμων, ὑψηλότερα ἢ ὑπ' ἐμοῦ καταληφθῆναι νενόμικα· καὶ οὐκ ἀποδοκιμάζω ταῦτα ἃ μὴ συνεώρακα, θαυμάζω δὲ μᾶλλον ὅτι μὴ καὶ εἶδον." Ἐπὶ τούτοις τὴν ὅλην τῆς ἀποκαλύψεως βασανίσας γραφὴν, ἀδύνατον δὲ αὐτὴν κατὰ τὴν πρόχειρον ἀποδείξας νοεῖσθαι διάνοιαν, ἐπιφέρει λέγων· „συντελέσας δὴ πᾶσαν, ὡς εἰπεῖν [6]), τὴν προφη-

---

sub tegumento et quasi velo earum rerum *quae non possunt satis cognosci et perspici*; *unter einer so starken und dicken Decke von Non sense*, ut interpretatur Str. Praeterea observandum est pro σφοδρῷ Steph. Nic. Str. legere σφόδρα quod tamen mihi durius videtur. Paulo post pro τοῦ γράμματος quod dederunt Steph. Val., cum Ven. Nic. Str. scripsi τοῦ συγγράμματος. *H.*] — 3) Τῷ ἑαυτοῦ πλάσματι. Vid. III, 28 not. 2. *H.* — 4) Ὀνειροπολεῖν. Scribendum videtur ὀνειροπολεῖ vel ὠνειροπόλει. [Minime. *H.*] Paulo post ubi legebatur εὐθυμότερον, emendavi εὐφημότερον, ex codice Maz. Med. Fuk. et Savil. quibus subscribit Nicephorus, et Eusebius ipse in libro III. cap. 27. ubi hunc locum Dionysii adducit. — 5) Καὶ γὰρ — — τοῖς ῥήμασιν. Patet ut ex verbis praecedentibus ἐγὼ — — ἀδελφῶν, satis timide adhuc et cautissime indicasse de apocalypseos authentia Dionysium. Hoc enim profecto magnum est, non intelligere sensum illius libri et tamen suspicari inesse aliquid sublimius et reconditum. Cf. *Le Moyne varr. sacr.* T. II. p. 1012 sqq. Longe liberius *Lutherus*: „*Es haben*, inquit, *viele der Väter dies Buch vor Zeiten verworfen. Und ob wohl S. Hieronymus mit hohen Worten führet, und spricht, es sey über alles Lob, und so viel Geheimnisse darin als Wörter, so er doch des nichts beweisen kann, und wohl am mehrern Orten seines Lobes zu milde ist. Endlich halte davon iedermann, was ihm sein Geist giebt: Mein Geist kann sich in das Buch nicht schicken.*" *H.* — 6) Ὡς εἰπεῖν Valesius plane non vertit. Strothius autem

τείαν, μακαρίζει ὁ προφήτης τοὺς τε φυλάσσοντας αὐτὴν, καὶ δὴ καὶ ἑαυτόν [7]). Μακάριος [8]) γάρ φησιν ὁ τηρῶν τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου· κἀγὼ Ἰωάννης ὁ βλέπων καὶ ἀκούων ταῦτα. Καλεῖσθαι μὲν οὖν αὐτὸν Ἰωάννην, καὶ εἶναι τὴν γραφὴν Ἰωάννου ταύτην, οὐκ ἀντερῶ. Ἁγίου μὲν γάρ εἶναί τινος καὶ θεοπνεύστου συναινῶ. Οὐ μὴν ῥᾳδίως ἂν συνθείμην τοῦτον εἶναι τὸν ἀπόστολον, τὸν υἱὸν Ζεβεδαίου, τὸν ἀδελφὸν Ἰακώβου, οὗ τὸ εὐαγγέλιον τὸ κατὰ Ἰωάννην ἐπιγεγραμμένον, καὶ ἡ ἐπιστολὴ ἡ καθολική. Τεκμαίρομαι γὰρ ἔκ τε τοῦ ἤθους ἑκατέρων, καὶ τοῦ τῶν λόγων εἴδους, καὶ τῆς τοῦ βιβλίου διεξ-

non solum ad vaticinium sed etiam prophetam illud referens reddidit locum ita: *Nachdem der sogenannte Prophet seine ganze sogenannte Weissagung vollendet.* Quod ad illam locutionem ipsam attinet, alias ea significatur, *ut ita dicam*, ut supra cap. XI. ubi vid. not. 12. Chrysost. de sacerdot. I, 4, 41. τὴν ψυχὴν τὴν ἡμετέραν, ὡς εἰπεῖν, φέροντες ἐνεθήκαμέν σου ταῖς χερσὶ ubi non satis accurate vertit *Bengelius:* ut aiunt. Cf. ibid. III, 15, 286. τὴν μὲν γὰρ ῥίζαν καὶ, ὥς ἄν τις εἴποι, μητέρα μίαν ἔχουσι. Herodot. VI, 95. VII, 24. Eodem modo apud Eusebium infra c. XXX. ext. legitur σχεδὸν εἰπεῖν, *so zu sagen*, ut recte vertit Strothius. Cf. Plat. Sophist. p. 237. C. χαλεπὸν ἤρου, καὶ, σχεδὸν εἰπεῖν, οἵῳ γε ἐμοὶ παντάπασιν ἄπορον. Aptius vero alias vertes ὡς εἰπεῖν et ὡς ἔπος εἰπεῖν (Eus. H. E. X, 4.) per: *quodammodo, fere.* Ita VI, 27. ὡς εἰπεῖν Ruf. vertit *pene* et Nic. habet σχεδόν. Vid. Chrysost. de sacerd. IV, 4, 402. διὰ τοῦ μέρους ἅπαν, ὡς εἰπεῖν, λυμαίνεται τὸ λοιπόν. ibid. VI, 3, 516. καθ' ἑκάστην, ὡς εἰπεῖν, ἡμέραν. Hebr. VII, 9. Plat. Apol. Socr. I. Praeterea vid. *Fischer.* ad Weller. T. I, p. 17. *Wolf.* ad Demosth. Lept. p. 361. cf. *Matthiae ausf. Gramm.* p. 1069. *H.* — 7) Cf. Apoc. XXII, 7. 8. ubi ad ἐγὼ Ἰωάννης, non subaudivisse patet Dionysium εἰμί. *H.* — 8) Μακάριος — — τούτου. Satis acute *Lutherus* de hoc apocalypseos effato haec pronuntiat: „*Es dünkt mich auch das allzuviel zu seyn, dass er hart solch sein eigen Buch, mehr dann keine andre heiligen Bücher thun, da vielmehr an gelegen ist, befiehlt und dräuet, wer etwas davon thue, von dem werde Gott auch thun* u. s. w. *wiederum sollen selig seyn, die da halten, was darinnen steht; so doch niemand weiss was es ist, geschweig denn dass ers halten sollt, und eben so viel ist als hätten wirs nicht.*" Similiter paulo inferius Dionysius verbis οὐ γὰρ εἶπεν — — — ἀποκαλύψεων et inde alium apocalypsin conscripsisse coniicit quam Iohannem, quia illum longe plura commemoraturum fuisse de vita ac factis Christi quam suis ipsius visionibus probabile sit. *Lutherus* autem pergit: „*Ich sage, was ich fühle. Mir mangelt an diesem Buche nicht einerley, dass ichs weder apostolisch noch prophetisch halte. — — Ich achts*

αγωγῆς 9) λεγομένης, μὴ τὸν αὐτὸν εἶναι. Ὁ μὲν γὰρ εὐαγγελιστὴς οὐδαμοῦ τὸ ὄνομα αὐτοῦ παρεγγράφει, οὐδὲ κηρύσσει ἑαυτὸν, οὔτε διὰ τοῦ εὐαγγελίου, οὔτε διὰ τῆς ἐπιστολῆς." Εἶθ' ὑποβὰς, πάλιν ταῦτα λέγει· „Ἰωάννης δὲ οὐδαμοῦ οὐδὲ ὡς περὶ ἑαυτοῦ οὐδὲ ὡς περὶ ἑτέρου· ὁ δὲ τὴν ἀποκάλυψιν γράψας, εὐθύς τε ἑαυτὸν ἐν ἀρχῇ προτάσσει· Ἀποκάλυψις Ἰησοῦ Χριστοῦ ἣν ἔδωκεν αὐτῷ δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἐν τάχει. Καὶ ἐσήμανεν ἀποστείλας διὰ τοῦ ἀγγέλου αὐτοῦ τῷ δούλῳ αὐτοῦ Ἰωάννῃ, ὃς ἐμαρτύρησε τὸν λόγον τοῦ θεοῦ καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ, ὅσα εἶδεν. Εἶτα καὶ ἐπιστολὴν γράφει· Ἰωάννης ταῖς ἑπτὰ ἐκκλησίαις ταῖς ἐν τῇ Ἀσίᾳ, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη. Ὁ δέ γε εὐαγγελιστὴς, οὐδὲ τῆς καθολικῆς ἐπιστολῆς προέγραψεν ἑαυτοῦ τὸ ὄνομα, ἀλλὰ ἀπερίττως ἀπ' αὐτοῦ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας ἀποκαλύψεως ἤρξατο· ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν. Ἐπὶ ταύτῃ γὰρ τῇ ἀποκαλύψει καὶ ὁ κύριος τὸν Πέτρον ἐμακάρισεν εἰπών· μακάριος εἶ Σίμων βὰρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ πατήρ μου ὁ οὐράνιος. Ἀλλ' οὐδὲ ἐν τῇ δευτέρᾳ φερομένῃ Ἰωάννου καὶ τρίτῃ, καίτοι βραχείαις οὔσαις ἐπιστολαῖς, ὁ Ἰωάννης ὀνομαστὶ πρόκειται, ἀλλὰ ἀνωνύμως ὁ πρεσβύτερος γέγραπται. Οὗτος δέ γε οὐδὲ αὔταρκες ἐνόμισεν εἰσάπαξ ἑαυτὸν ὀνομάσας, διηγεῖσθαι τὰ ἑξῆς, ἀλλὰ πάλιν ἀναλαμβάνει· ἐγὼ Ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς ὑμῶν, καὶ συγκοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει καὶ βασιλείᾳ καὶ ἐν ὑπομονῇ Ἰησοῦ, ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Πάτμῳ, διὰ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ καὶ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ. Καὶ δὴ καὶ πρὸς τῷ τέλει ταῦτα εἶπε· μακάριος ὁ τηρῶν τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου. Κἀγὼ Ἰωάννης ὁ βλέπων καὶ ἀκούων ταῦτα. Ὅτι μὲν οὖν Ἰωάννης ἐστὶν ὁ ταῦτα γράφων, αὐτῷ λέγοντι πιστευτέον· ποῖος δὲ οὗτος, ἄδηλον. Οὐ γὰρ εἶπεν ἑαυτὸν εἶναι, ὡς ἐν τῷ εὐαγγελίῳ

---

fast gleich bei mir, dem vierten Buch Esras, und kann allerdings nicht spüren, dass es von dem heiligen Geist gestellt sey." H. — 9) Διεξαγωγῆς λεγομένης. Hoc vocabulum proprium fuit rhetorum, ut vox illa λεγομένης a Dionysio adiuncta satis indicat. Et Musculus quidem *tractatum libri* interpretatur. Christophorsonus autem *discursum*. Ego διεξαγωγὴν idem esse censeo, quod *dispositionem* sive οἰκονομίαν. Nam διεξαγαγεῖν, idem est ac διοικεῖν, ut scribit Suidas. Possis etiam interpretari *formam et rationem scribendi* seu *cha-*

πολλαχοῦ, τὸν ἠγαπημένον ὑπὸ τοῦ κυρίου μαθητὴν, οὐδὲ τὸν ἀδελφὸν Ἰακώβου, οὐδὲ τὸν αὐτόπτην καὶ αὐτήκοον τοῦ κυρίου γενόμενον. Εἶπε γὰρ ἄν τι τούτων τῶν προδεδηλωμένων, σαφῶς ἑαυτὸν ἐμφανίσαι βουλόμενος. Ἀλλὰ τούτων μὲν οὐδέν. Ἀδελφὸν δὲ ἡμῶν καὶ συγκοινωνὸν εἶπε καὶ μάρτυρα Ἰησοῦ, καὶ μακάριον ἐπὶ τῇ θέᾳ καὶ ἀκοῇ τῶν ἀποκαλύψεων. Πολλοὺς δὲ ὁμωνύμους Ἰωάννῃ τῷ ἀποστόλῳ νομίζω γεγονέναι, οἳ διὰ τὴν πρὸς ἐκεῖνον ἀγάπην, καὶ τὸ θαυμάζειν καὶ ζηλοῦν, ἀγαπηθῆναί τε ὁμοίως αὐτῷ βούλεσθαι ὑπὸ τοῦ κυρίου, καὶ τὴν ἐπωνυμίαν τὴν αὐτὴν ἠσπάσαντο. Ὥσπερ καὶ ὁ Παῦλος πολὺς καὶ δὴ καὶ ὁ Πέτρος ἐν τοῖς τῶν πιστῶν παισὶν ὀνομάζεται [10]). Ἔστι μὲν οὖν καὶ ἕτερος Ἰωάννης ἐν ταῖς πράξεσι τῶν ἀποστόλων ὁ ἐπικληθεὶς Μάρκος· ὃν Βαρνάβας καὶ Παῦλος ἑαυτοῖς συμπαρέλαβον, περὶ οὗ καὶ πάλιν λέγει· εἶχον δὲ καὶ Ἰωάννην ὑπηρέτην. Εἰ δὲ οὗτος ὁ γράψας ἐστὶν, οὐκ ἂν φαίην· οὐδὲ γὰρ ἀφῖχθαι σὺν αὐτοῖς εἰς τὴν Ἀσίαν γέγραπται· ἀλλὰ ἀναχθέντες μὲν φησιν ἀπὸ τῆς Πάφου οἱ περὶ Παῦλον, ἦλθον εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας. Ἰωάννης δὲ ἀποχωρήσας ἀπ' αὐτῶν, ὑπέστρεψεν εἰς Ἱεροσόλυμα. Ἄλλον δέ τινα οἶμαι τῶν ἐν Ἀσίᾳ γενομένων· ἐπεὶ καὶ δύο φασὶν ἐν Ἐφέσῳ γενέσθαι

---

vacterem, quod confirmat Dionysius. Primo enim ἀπὸ τοῦ ἤθους probat apocalypsim non esse Ioannis apostoli. Deinde ex stilo et forma scribendi, id est, ex dictione atque sententiis. — 10) Ἐν τοῖς τῶν πιστῶν παισὶν ὀνομάζεται. Notandus est hic Dionysii locus de antiqua Christianorum consuetudine, qui Petri Paulique, et aliorum sanctorum nomina, liberis suis imponebant tum honoris ac benevolentiae causa, tum ut liberi sui deo cari acceptique essent, non minus quam sancti illi fuerant. Hinc est quod Chrysostomus in tomo primo, in oratione de sancto Meletio, Antiochenos tanta benevolentia Meletium complexos esse scribit, ut parentes liberis suis nomen illius imponerent, quo domum suam eius praesentia exornarent. Idem Chrysostomus homilia 21. in Genesim, auditores suos hortatur, ut non quaevis nomina temere ac fortuito, nec avorum aut proavorum aut illustrium virorum, sed sanctorum potius hominum qui virtutibus refulserunt, liberis suis imponant appellationes, ut eorum exemplo ad virtutem incendantur. [De praecedenti καὶ δὴ καὶ cf. quae annotavi ad Euseb. H. E. III, 23 not. 11 p. 236. Adde *Schäfer.* ad Dionys. H. de comp. verbor. p. 228. p. 335. p. 386., quo postremo loco V. D. „*Frequentissimus*, inquit, *solemnisque usus harum particularum* (καὶ δὴ καὶ), *ubi, praemissā voce* ἄ λ λ ο ς, *oratio accedit ad id quod inprimis attendendum est.*" Cf. *Viger.* p. 497 sq. not. 6. et *Hermann.* ad Viger. p. 820 p. 839. *H.*] —

μνήματα, καὶ ἑκάτερον Ἰωάννου λέγεσθαι. Καὶ ἀπὸ τῶν νοημάτων δὲ καὶ τῶν ῥημάτων [11] καὶ τῆς συντάξεως αὐτῶν, εἰκότως ἕτερος οὗτος παρ' ἐκεῖνον ὑπονοηθήσεται. Συνᾴδουσι μὲν γὰρ ἀλλήλοις τὸ εὐαγγέλιον καὶ ἡ ἐπιστολὴ, ὁμοίως τε ἄρχονται. Τὸ μὲν φησὶν, ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος· ἡ δὲ, ὃ ἦν [12] ἀπαρχῆς. Τὸ μὲν φησὶ, καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός· ἡ δὲ τὰ αὐτὰ σμικρῷ παρηλλαγμένα· ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν, περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς· καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη. Ταῦτα γὰρ προανακρούεται [13] διατεινόμενος, ὡς ἐν τοῖς ἑξῆς ἐδήλωσε πρὸς τοὺς οὐκ ἐν σαρκὶ φάσκοντας ἐληλυθέναι τὸν κύριον· δι' ἃ καὶ συνῆψεν ἐπιμελῶς, καὶ ὃ ἑωράκαμεν μαρτυροῦμεν, καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἥ τις ἦν πρὸς τὸν πατέρα, καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν· ὃ ἑωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν. Ἔχεται αὐτοῦ [14] καὶ τῶν προθέσεων οὐκ ἀφίσταται. Διὰ δὲ τῶν αὐτῶν κεφαλαίων [15] καὶ ὀνομάτων πάντα διεξέρχεται· ὧν

---

11) *Καὶ ἀπὸ τῶν νοημάτων δὲ καὶ ῥημάτων, καὶ τῆς τούτων συντάξεως.* Hoc secundum est argumentum, quo Dionysius Alexandrinus coniiciebat apocalypsim et evangelium Ioannis non unius scriptoris opus esse. Primum enim argumentum quo id probabat, petitur ex moribus et instituto utriusque scriptoris, ut ipse Dionysius insinuavit his verbis: *τεκμαίρομαι γὰρ ἔκ τε τοῦ ἤθους ἑκατέρων.* Et hoc quidem argumentum ad haec usque verba quae supra posuimus, Dionysius executus est. Nunc vero alterum argumentum proponit, ex verbis et sententiis utriusque scriptoris et ex collocatione verborum. Sic enim cum Cicerone interpretor vocem illam *σύνταξιν.* Vide elegantissimum librum Dionysii Hal. *περὶ συντάξεως ὀνομάτων.* [Et ibid. init. *Uptoni* ac *Schäferi* nott. *H.*] Quamquam hoc loco *σύνταξις* tam sententiarum, quam verborum dispositionem videtur comprehendere. Porro ex hoc loco apparet, quantopere in critica exercitatus fuerit Dionysius Alexandrinus. Quippe proprium est critici, de scriptis veterum iudicare, et quod verum ac germanum, quod spurium ac subditicium opus sit, discernere. — 12) *Ἡ δὲ ὃ ἦν — πατρὸς* et *τὴν ζωὴν — ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν* omittit Nic. *H.* — 13) *Προανακρούεται* bene vertit Val. *haec velut modulationis proludia praemittit.* Cf. *Toup.* ad Longin. XLI, 2. *Schäfer.* meletem. crit. p. 13. Paulo post pro *διὸ καὶ* cum Steph. Nic. Stroth. *δι' ἃ καὶ* dedi. *H.* — 14) *Ἔχεται αὐτοῦ* i. e. sibi constat, *er bleibt sich selbst treu,* ut Strothius vertit. Valesius: *totus ex se ipso pendet. H.* — 15) *Τῶν αὐτῶν κεφαλαίων.* Periodos seu membra orationis intelligit, quibus integer sensus absolvitur. Sic fa[i]cit huius ca-

τινα μὲν, ἡμεῖς συντόμως ὑπομνήσομεν[16]). Ὁ δὲ προσεχῶς ἐντυγχάνων, εὑρήσει ἐν ἑκατέρῳ πολλὴν τὴν ζωὴν, πολὺ τὸ φῶς, ἀποτροπὴν τοῦ σκότους, συνεχῆ τὴν ἀλήθειαν, τὴν χάριν, τὴν χαρὰν, τὴν σάρκα καὶ τὸ αἷμα τοῦ κυρίου, τὴν κρίσιν, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην τοῦ θεοῦ, τὴν πρὸς ἀλλήλοις ἡμᾶς ἀγάπης ἐντολὴν, ὡς πάσας δεῖ φυλάσσειν τὰς ἐντολάς· ὁ ἔλεγχος τοῦ κόσμου[17]), τοῦ διαβόλου, τοῦ ἀντιχρίστου, ἡ ἐπαγγελίου τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἡ υἱοθεσία τοῦ θεοῦ, ἡ διόλου πίστις ἡμῶν ἀπαιτουμένη, ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς πανταχοῦ· καὶ ὅλως διὰ πάντων χαρακτηρίζοντας, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν συνορᾷν τοῦ τε εὐαγγελίου καὶ τῆς ἐπιστολῆς χρῶτα πρόκειται. Ἀλλοιοτάτη δὲ καὶ ξένη παρὰ ταῦτα ἡ ἀποκάλυψις, μήτε ἐφαπτομένη, μήτε γειτνιῶσα τούτων μηδενὶ σχεδὸν, ὡς εἰπεῖν, μηδὲ συλλαβὴν πρὸς αὐτὰ κοινὴν ἔχουσα· ἀλλ' οὐδὲ μνήμην τινὰ οὐδὲ ἔννοιαν, οὔτε ἡ ἐπιστολὴ τῆς ἀποκαλύψεως ἔχει· ἐῶ γὰρ τὸ εὐαγγέλιον· οὔτε τῆς ἐπιστολῆς ἡ ἀποκάλυψις· Παύλου διὰ τῶν ἐπιστολῶν ὑποφήναντός τι καὶ περὶ τῶν ἀποκαλύψεων αὐτοῦ, ἃς οὐκ ἐνέγραψε καθ' αὑτάς. Ἔτι δὲ καὶ τῆς φράσεως τὴν διαφορὰν ἔστι τεκμήρασθαι τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὴν ἀποκάλυψιν. Τὰ μὲν γὰρ οὐ μόνον ἀπταίστως κατὰ τὴν Ἑλλήνων φωνὴν, ἀλλὰ καὶ λογιώτατα[18]) ταῖς λέξεσι, τοῖς συλλογισμοῖς, ταῖς συντάξεσι τῆς ἑρμηνείας γέγραπται. Πολλοῦ γε δεῖ βάρβαρόν τινα φθόγγον, ἢ σολοικισμὸν, ἢ ὅλως ἰδιωτισμὸν ἐν αὐτοῖς εὑρεθῆναι. Ἑκάτερον γὰρ εἶχεν, ὡς ἔοικε, τὸν λόγον[19]), ἀμφότερα

pitis dixit Dionysius καθ' ἕκαστον κεφάλαιον διευθύνοντες. Graeci περικοπὴν etiam dicunt, Latini *capitulum*. — 16) Ὑπομνήσομεν. [Ita cum Reg. Steph. legit Stroth. *H.*] Codex Medicaeus et Mazarinus ὑπομνήσωμεν. Magis tamen placet Fuketian. codicis et Saviliani scriptura ὑπεμνήσαμεν. [Ὑπομνηματίσομεν Nicephorus. *H.*] — 17) Ἔλεγχος τοῦ κόσμου. *Condemnationem* verti rectius ut opinor, quam *reprobationem*. Certe glossarium vetus ἔλεγχον interpretatur iudicium. [Antea pro τὴν πρὸς ἀλλήλους — ἐντολὴν Nic. habet τῆς πρὸς ἀλλήλους κ. λ. unde Zimmermannus ad h. l. legendum putat: τὴν τῆς πρὸς ἀλλήλους κ. λ., non male. Inferius ante εὐαγγέλιον male omiserat Val. τὸ, quod cum Steph. Nic. Stroth. inserui. *H.*] — 18) Λογιώτατα male vertit Valesius: *cum summa elegantia* et Stroth. *sehr schön*. Est potius h. l. illud: *disertissime, ratione plane oratoria*. Cf. quae monui ad III, 36 not. 4. *H.* — 19) Τὸν λόγον, τὴν γνῶσιν. Posteriora duo verba [quae addunt Reg. Sav. Steph. Cph. Nic. *H.*] expungenda sunt, quippe quae sensum perturbant, nec in Mazarino, Fuketiano ac Medicaeo codice le-

αὐτῷ χαρισαμένου τοῦ κυρίου, τόν τε τῆς γνώσεως, τόν τε τῆς φράσεως. Τούτῳ δὲ ἀποκάλυψιν μὲν ἑωρακέναι, καὶ γνῶσιν εἰληφέναι καὶ προφητείαν, οὐκ ἀντερῶ, διάλεκτον [20]) μέντοι καὶ γλῶσσαν οὐκ ἀκριβῶς ἑλληνίζουσαν αὐτοῦ βλέπω, ἀλλ' ἰδιώμασι μὲν βαρβαρικοῖς [21]) χρώμενον, καί που καὶ σολοικίζοντα. Ἅπερ οὐκ ἀναγκαῖον νῦν ἐκλέγειν· οὐδὲ γὰρ ἐπισκώπτων, μή τις νομίσῃ, ταῦτα εἶπον, ἀλλὰ μόνον τὴν ἀνομοιότητα διευθύνων τῶν γραφῶν."

---

guntur. Porro per ἑκάτερον λόγον intelligit Dionysius τὸν ἐνδιάθετον καὶ τὸν προφορικὸν λόγον, id est, *rationem quae in mente recondita est, et quae sermone profertur.* Hoc est, quod subiungit Dionysius τόν τε τῆς γνώσεως τόν τε τῆς φράσεως. Sic enim scribendum est ex codice Med. Fuk. Sav. et Maz. non ut vulgo legitur τόν τε τῆς σοφίας, τόν τε τῆς γνώσεως, absque ullo sensu. [Pro ἀμφοτέρους cum Str. scripsi ἀμφότερα. Idem vero pro τόν τε τῆς φράσεως ex Reg. Steph. Nic. dedit καὶ τὸν τῆς φ. Neque post τὸν λόγον comma, sed colon posuit, male, quamvis hanc interpunctionem adsciverit etiam Zimmerm. Nam arctius cohaerent sequentia cum praecedentibus. Praeterea cf. 1 Cor. XII, 8. Pro τόν τε τῆς γνώσεως vero Cph. habet τό, τε sine sensu, nisi suppleas πνεῦμα. Verba quae paulo ante leguntur ταῖς συντάξεσι τῆς ἑρμηνείας Val. vertit: in tota *orationis* compositione. Vid. *Hudson.* ad Dionys. de compos. verb. p. 11. ed. *Schäfer.* Cf. *Upton.* et *Schäfer.* ibid. et supra not. 12. *H.*] — 20) Διάλεκτον μέντοι καὶ γλῶσσαν Valesius vertit: Verum *dictionem* eius. Est enim διάλεκτος et γλῶσσα quod supra φράσις, ἑρμήνεια. Vid. *Schäfer.* ad Dionys. de comp. verb. p. 35. cf. p. 39. *Sturz.* de dialecto Alexandr. p. 11 sqq. et *Eiusd.* brevis introductio in Graecae linguae diall. p. XXXII. sqq. praemissa libro Maittairiano de Graec. ling. diall. quem edidit V. D. *H.* — 21) Ἰδιώμασι βαρβαρικοῖς Dionysius haud dubie nihil dici voluit nisi quod antea vocaverat ἰδιωτισμὸν, *vitiosis dicendi generibus, barbarische Wendungen,* ut bene vertit Strothius. Vid. *Hermann. ad Viger.* p. 866 sqq. Simul vero notanda est constructio ipsius Dionysii paulo insolentior in verbis χρώμενον et σολοικίζοντα conspicuam. Cum enim de apocalypseos διαλέκτῳ ἑλληνιζούσῃ locutus esset, repente transilit ad illius libri scriptorem et hunc usum esse dicit barbarismis et soloecismis, ita vero ut ad χρώμενον et σολοικίζοντα etiam supplendum sit αὐτόν. Cf. quae monui ad Eus. H. E. VIII, 14 not. 6. *Schäfer.* ad Dion. comp. p. 31 sq. Sed Val. vertit: sed barbarismis *inquinatam* scil. *dictionem.* *H.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κϛ.

Περὶ τῶν ἐπιστολῶν Διονυσίου.

(Nic. H. E. VI, 24.)

Ἐπὶ ταύταις[1]) τοῦ Διονυσίου φέρονται καὶ ἄλλαι πλείους ἐπιστολαί· ὥσπερ αἱ κατὰ Σαβελλίου πρὸς Ἄμμωνα τῆς κατὰ Βερνίκην ἐκκλησίας ἐπίσκοπον, καὶ ἡ πρὸς Τελεσφόρον, καὶ ἡ πρὸς Εὐφράνορα· καὶ πάλιν Ἄμμωνα καὶ Εὔπορον. Συντάττει δὲ περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως καὶ ἄλλα τέσσαρα συγγράμματα[2]),

---

Cap. XXVI. 1) Ἐπὶ ταύταις. Ergo duo illi de promissionibus libri, ex quibus superiora fragmenta excerpsit Eusebius, erant epistolae. Quod etiam indicat locus quidam ex initio libri secundi, quem citat Eusebius in c. 22. ἐν μὲν οὖν τῷ Ἀρσινοείτῃ γενόμενος, ἔνθα, ὡς οἶδας, πρὸ πολλοῦ τοῦτο ἐπεπόλαζε τὸ δόγμα. Nam voces illae ὡς οἶδας, epistolarem prorsus sermonem sapiunt. Verum quoniam hae Dionysii epistolae longiores erant, ideo libri etiam vocari possunt. Certe Rufinus in cap. 5. huius libri epistolas Dionysii Alexandrini de baptismo vocat libros. Sed et quatuor libri contra Sabellium, quos Dionysio Romanae urbis episcopo nuncupavit, nihil aliud erant quam prolixiores epistolae, ut paulo post indicat Eusebius noster, qui et reliquos Dionysii libros epistolari forma ac stilo conscriptos fuisse testatur. Porro fragmentum ex lib. I. Dionysii contra Sabellium, citat Eusebius in lib. I. de praeparatione. — 2) Ἄλλα τέσσαρα συγγράμματα. Cum Dionysius Alexandrinus in epistolis quas contra Sabellium scripserat, de Christi divinitate non recte sensisse videretur, quidam episcopi Pentapolitani Romam profecti, coram Dionysio Romanae urbis episcopo eum accusarunt. Quos cum Dionysius Romanus collecta in eam rem synodo audivisset, et excerptas ex Dionysii Alexandrini epistolis sententias examinasset, scripsit ad Dionysium Alexandrinum, ut fidem suam atque sententiam super ea re distinctius promeret. Quare Dionysius Alexandrinus quatuor ad Romanum scripsit epistolas, quas inscripsit ἐλέγχου καὶ ἀπολογίας, ut docet Athanasius in libro de sententia Dionysii Alexandrini et in libro de synodo Arimini, ubi fragmenta profert eorum librorum. Basilius quoque in lib. de spiritu sancto ad Amphilochium cap. ultimo, fragmentum adducit ex epistola 2. Dionysii Alexandrini ad Dionysium Romanum, ubi etiam testatur epistolam illam inscriptam fuisse περὶ ἐλέγχου καὶ ἀπολο-

ἃ τῷ κατὰ Ῥώμην ὁμωνύμῳ Διονυσίῳ προσφωνεῖ. Καὶ πλείους δὲ παρὰ ταύτας εἰσὶν αὐτοῦ παρ' ἡμῖν ἐπιστολαὶ, καὶ δὴ καὶ πολυεπεῖς λόγοι ἐν ἐπιστολῆς χαρακτῆρι γραφέντες· ὡς οἱ περὶ φύσεως [3]) Τιμοθέῳ τῷ παιδὶ προσπεφωνημένοι, καὶ ὁ περὶ πειρασμῶν, ὃν καὶ αὐτὸν Εὐφράνορι ἀνατέθεικεν. Ἐπὶ τούτοις καὶ Βασιλείδῃ τῶν κατὰ Πεντάπολιν παροικιῶν ἐπισκόπῳ γράφων, φησὶν ἑαυτὸν εἰς τὴν ἀρχὴν ἐξήγησιν πεποιῆσθαι τοῦ ἐκκλησιαστοῦ. Διαφόρους δ' ἡμῖν καὶ πρὸς τοῦτον [4]) καταλέλοιπεν ἐπιστολάς. Τοσαῦτα ὁ Διονύσιος. Ἀλλὰ γὰρ ἤδη μετὰ τὴν περὶ τούτων ἱστορίαν, φέρε καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς τοῖς μετέπειτα γνωρίζειν γενεὰν ὁποία τις ἦν, παραδῶμεν.

γίας, id est, *de refutatione adversariorum ac defensione sua* — 3) Οἱ περὶ φύσεως. Ex hoc libro insigne fragmentum affert Eusebius in libro XIV. de praeparatione sub finem. Hic porro Dionysii liber de natura [adversus Epicuraeos editus cf. *Danz.* p. 94. *H.*] nuncupatus erat Τιμοθέῳ τῷ παιδί. Quae quidem vox ambiguae significationis est. Musculus quidem et Christophorsonus *filium* interpretati sunt. Ego *puerum* verti. Neque enim existimo Dionysium coniugem unquam habuisse. Eadem difficultas ocurrit supra in lib. VI. cap. 40. [Inde luculenter apparet habuisse coniugem Dionysium eodem modo quo episcopum Chaeremonem ibid. 42. et infra 30. Demetrianum ut recte monuit Stroth. ad h. l. Solus igitur catholicismus effecit, ut Vales. *puerum* h. l. verteret. *H.*] — 4) Ἡμῖν τε καὶ πρὸς τοῦτον. Delenda est particula τε, quae nec in Mazarino, nec in Medicaeo Fuk. et Savil. codice legitur. Porro ex multis illis Dionysii ad Basilidem epistolis, unica hodie superest, quam nobis conservavit Theodorus Balsamo.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ.

Περὶ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως καὶ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ συστάσης ὑπ᾽ αὐτοῦ αἱρέσεως.

(Nic. H. E. VI, 27.)

Ξύστον τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἔτεσιν ἕνδεκα [1]) προστάντα, διαδέχεται τῷ κατ᾽ Ἀλεξάνδρειαν ὁμώνυμος Διονύσιος. Ἐν τού-

---

Cap. XXVII. 1) *Ἔτεσιν ἕνδεκα προστάντα Ξύστον.* Graviter hic hallucinatur Eusebius. Neque enim undecim annis Xystus Romanam rexit ecclesiam, sed biennio tantum ac mensibus undecim, ut scribitur in libro de pontificibus Romanis, quem primus edidit Cuspinianus. In eo libro anni pontificum Romanorum optime digesti sunt, a Callisto papa usque ad Liberii poetificatum. Et de Xysto quidem ita scribit: *Xystus annis 2. mensibus undecim, diebus* 6. *coepit a consulatu Maximi et Glabrionis usque Tusco et Basso, et passus est octavo Idus Augusti.* Idem testatur Cyprianus in epistola ad Successum, qui et ipse iisdem coss. sed in sequenti mense martyrium passus est. At Eusebius nihil de Xysti martyrio nec in chronico, nec in historia ecclesiastica dicit, quod valde miror, et multo magis mirarer, nisi scirem Eesebium in rebus per occidentem gestis negligentiorem fuisse. Porro in chronico quidem scribit Xystum sedisse annos 8. cum hic undecim annos ei tribuat. Et Xysto quidem Dionysium papam successisse tradit anno Gallieni 12., in locum vero Dionysii Alexandrini Maximum successisse dicit anno 11. eiusdem Gallieni. Quod est absurdissimum, cum constet Dionysium Alexandrinum quatuor adversus Sabellium libros Dionysio Romanae urbis episcopo nuncupasse, ut scribit Eusebius supra capite 24. [Cf. *Pagi* ad a. C. 258. *Pearson.* annall. Cypr. ad eund. a. n. V. de succ. prim. Rom. epis. diss. I. c. 10 n. III. *Bulli* defens. fidei Nic. p. 146. citante Readingo ad h. l. Praeterea *Danz.* de Euseb. p. 51 sq. haec attulit: „*Post martyrium Xysti* (die VI Augusti a. 258.) *vacavit Romae sedes anno fere uno: quo tempore penes Presbyteros cura ecclesiae Romanae mansit. Post hanc vacationem, anno igitur* 259., *Dionysius, Romanae ecclesiae presbyter, Romae episcopus creatus est. Paulus Samosatenus secundum Chronicon Eusebii, ordinatus est episcopus Antiochenus anno post captivitatem Valeriani, qui est annus Chr.* 260. *Eusebium ergo suam aetatem ab hoc anno incipere, his ex locis constaret, nisi exploratum esset, verba τὰ καθ᾽ ἡμᾶς, οἱ καθ᾽ ἡμᾶς* (vid. finis cap. XXVI.) *non ita anxie apud Eusebium esse premenda.*

τῷ δὲ καὶ Δημητριανοῦ κατ' Ἀντιόχειαν τὸν βίον μεταλλάξαντος, τὴν ἐπισκοπὴν Παῦλος ὁ ἐκ Σαμοσάτων παραλαμβάνει. Τούτου δὲ ταπεινὰ καὶ χαμαιπετῆ περὶ τοῦ Χριστοῦ παρὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν φρονήσαντος, ὡς κοινοῦ τὴν φύσιν ἀνθρώπου γενομένου, ὁ μὲν κατ' Ἀλεξάνδρειαν Διονύσιος παρακληθεὶς ὡς ἂν ἐπὶ τὴν σύνοδον ἀφίκοιτο, γῆρας ὁμοῦ καὶ ἀσθένειαν τοῦ σώματος αἰτιασάμενος, ἀνατίθεται τὴν παρουσίαν, δι' ἐπιστολῆς ²) τὴν αὐτοῦ γνώμην ἣν ἔχοι περὶ τοῦ ζητουμένου, παραστήσας. Οἱ δὲ λοιποὶ τῶν ἐκκλησιῶν ποιμένες, ἄλλος ἄλλοθεν ὡς ἐπὶ λυμεῶνα τῆς Χρίστου ποίμνης συνίεσαν, οἱ πάντες ἐπὶ τὴν Ἀντιόχειαν σπεύδοντες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ.

Περὶ τῶν τότε γνωριζομένων διαφανῶν ἐπισκόπων.

Τούτων οἱ μάλιστα διέπρεπον, Φιρμιλιανὸς μὲν τῆς Καππαδοκῶν Καισαρείας ἐπίσκοπος ἦν· Γρηγόριος δὲ καὶ Ἀθηνόδωρος ἀδελφοὶ, τῶν κατὰ Πόντον παροικιῶν ποιμένες· καὶ ἐπὶ τούτοις Ἕλενος τῆς ἐν Ταρσῷ παροικίας, καὶ Νικόμας ¹) τῆς ἐν

Nam ex usu eius loquendi — — etiam ea, quae non ita longe ante eius aetatem evenerunt, his verbis comprehenduntur. v. H. E. G. Paulus Historia Cerinthi — p. 48.“ H.] Ceterum in vetustissimo codice Mazarino et in Medicaeo verba transposita sunt hoc modo: Ξύστον τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας, etc. Sic etiam scribitur in Saviliano. [Τῆς Ῥωμ. ἐκκλ. — Ξύστον legit Stroth. *H.*] — 2) Δι' ἐπιστολῆς nescio cur verterit Valesius: *per epistolas. H.*

Cap. XXVIII. 1) Νικόμας. Hoc nomen breviatum videtur pro Νικομήδης aut Νικόμαχος, eadem forma qua Lucas, Menas, Demas et similia. Apud Syncellum ultima syllaba circumflectitur Νικομᾶς. In vetustissimo codice Corbeiensis monasterii, qui collectionem canonum continet, inter episcopos qui concilio Nicaeno subscripserunt, provinciae Arabiae primus nominatur Nicomas Bostritanus. Sic enim diserte scribitur in eo codice, cum vulgati codices *Nicomachum* praeferant. Ita etiam scriptum inveni in altero non minoris antiquitatis codice C. Iustelli. —

Ἰκονίῳ· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας Ὑμέναιος, τῆς τε ὁμόρου ταύτης Καισαρείας Θεότεκνος, Μάξιμος ἔτι πρὸς τούτοις, τῶν κατὰ Βόστραν δὲ καὶ οὗτος ἀδελφῶν διαπρεπῶς ἡγεῖτο· μυρίους τε ἄλλους οὐκ ἂν ἀπορήσαι τις ἅμα πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις, τῆς αὐτῆς ἕνεκεν αἰτίας ἐν τῇ προειρημένῃ πόλει τηνικάδε συγκροτηθέντας ἀπαριθμούμενος. Ἀλλὰ τούτων γε οἱ μάλιστα ἐπιφανεῖς οἵδε ἦσαν. Πάντων οὖν κατὰ καιροὺς διαφόρως [2]) καὶ πολλάκις ἐπὶ ταὐτὸ συνιόντων, λόγοι καὶ ζητήσεις καθ᾽ ἑκάστην ἀνεκινοῦντο σύνοδον, τῶν μὲν ἀμφὶ τὸν Σαμοσατέα τὰ τῆς ἑτεροδοξίας ἐπικρύπτειν ἔτι καὶ παρακαλύπτεσθαι πειρωμένων, τῶν δὲ ἀπογυμνοῦν καὶ εἰς φανερὸν ἄγειν τὴν αἵρεσιν καὶ τὴν εἰς Χριστὸν βλασφημίαν αὐτοῦ, διὰ σπουδῆς ποιουμένων. Ἐν τούτῳ δὲ Διονύσιος τελευτᾷ, κατὰ τὸ δωδέκατον ἔτος τῆς Γαλλιηνοῦ βασιλείας, προστὰς τῆς κατ᾽ Ἀλεξάνδρειαν ἐπισκοπῆς ἔτεσιν ἑπτακαίδεκα· διαδέχεται δὲ αὐτὸν Μάξιμος. Γαλλιηνοῦ [3]) δὲ ἐφ᾽ ὅλοις ἐνιαυτοῖς πεντεκαίδεκα τὴν ἀρχὴν κεκρατηκότος, Κλαύδιος κατέστη διάδοχος. Δεύτερον δὲ οὗτος διελθὼν ἔτος, Αὐρηλιανῷ μεταδίδωσι τὴν ἡγεμονίαν.

---

2) *Κατὰ καιρὸν διαφόρως.* **Omnes nostri codices uno consensu habent κατὰ καιρούς. Itaque libenter scriberem κατὰ καιροὺς διαφόρους, cuiusmodi errorem supra notavimus. Plures certe synodi adversus Paulum Samosatenum diversis temporibus congregatae sunt, ut Eusebius Rufinusque testantur. Quod autem sequitur καὶ πολλάκις, id minime otiosum est ac superfluum. Nam et plures diversis temporibus synodos coactas fuisse ait Eusebius, et in unaquaque synodo plures fuisse sessiones sive actiones. Prima quidem synodus Antiochiae contra Paulum congregata est anno Gallieni 12. cui praesedit Firmilianus, de qua vide Baronium ad annum Christi 265. et 266. — 3) *Γαλλιηνοῦ.* Ab hac voce cap. 29. Cph. incipere monuit Stroth. qui vero cum Steph. cap. 29. initium fecit a verbis: *Δεύτερον δὲ οὗτος, etc.* Valesium secutus est Zimmerm. *H.***

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ.

Ὅπως ὁ Παῦλος ἐλεγχθεὶς ὑπὸ Μαλχίωνος τινὸς ἀπὸ σοφιστῶν πρεσβυτέρου, ἐξεκηρύχθη.

(Nic. H. E. VI, 28.)

Καθ' ὃν [1]) τελευταίας συγκροτηθείσης πλείστων ὅσων ἐπισκόπων συνόδου, φωραθεὶς καὶ πρὸς ἁπάντων ἤδη σαφῶς καταγνωσθεὶς ἑτεροδοξίαν ὁ τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν αἱρέσεως ἀρχηγὸς,

---

Cap. XXIX. 1) *Καθ' ὃν.* Subaudiri potest καιρὸν, quomodo loqui solet Eusebius. Quod si quis Αὐρηλιανὸν malit intelligere, equidem non magnopere repugnabo. Sed ex his verbis id tantum confici postest, synodum Antiochenam exordio principatus Aureliani contigisse. Proinde non assentior Baronio, qui hanc synodum refert anno 2. Aureliani. Sed Baronii sententiam prorsus evertit concilium Ephesinum pag. 228. ubi Paulus Samosatenus damnatus dicitur ante annos centum et sexaginta. Sic enim habet libellus contestationis cleri Constantinopolitani publice in ecclesia propositus, *quod Nestorius eiusdem sententiae sit cum Paulo Samosateno, ante annos* 160. *ab orthodoxis episcopis anathemate condemnato.* Scriptus est hic libellus consulatu Theodosii Augusti XIII. et Valentiniani III. anno antequam synodus in urbe Epheso congregaretur. Ab eo igitur consulatu si retro numeraveris annos centum et sexaginta solidos, incides in consulatum Claudii et Paterni, qui est annus Christi 270. Proinde synodus Antiochena in qua damnatus est Paulus, convenit Claudio et Paterno coss. anno Christi 270. Atque ita ponit Marianus Scotus et Hermannus Contractus in chronico. Sed omnem dubitationem adimit epistola synodica patrum Antiocheni concilii, quae missa esse dicitur ad Dionysium Romanum episcopum. Cum enim constet Dionysium papam mortuum esse consulatu Claudii et Paterni VII. Cal. Ianuarias, concilium Antiochenum serius omnino congregari non potuit. At Baronius, qui concilium Antiochenum confert in annum 2. Aureliani, necesse habuit pontificatum Dionysii in eum usque annum producere, contra fidem librorum pontificalium Damasi et Anastasii. Quid quod anno 2. Aureliani bellum in oriente gestum est adversus Zenobiam, capta cum aliis urbibus Antiochia, adeo ut synodus episcoporum eo anno congregari non potuerit. [Posteriorem synodum non a. 270. sed 269. esse habitam, contra Valesium et alios probare studuit *Pearson. de success. prim. Rom. episc.* p. 107. cf. *Stroth. Uebersetzung* T. I. p. 584 not. 8. *H.*] —

τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καθολικῆς ἐκκλησίας ἀποκηρύττεται. Μάλιστα δ' αὐτὸν εὐθύνας ἐπικρυπτόμενον διήλεγξε Μαλχίων [2]), ἀνὴρ τά τε ἄλλα λόγιος [3]), καὶ σοφιστοῦ [4]) τῶν ἐπ' Ἀντιοχείας Ἑλληνικῶν παιδευτηρίων διατριβῆς προεστὼς, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δι' ὑπερβάλλουσαν τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως γνησιότητα, πρεσβυτερίου τῆς αὐτόθι παροικίας ἠξιωμένος· οὗτος γέ τοι ἐπισημειουμένων ταχυγράφων, ζήτησιν πρὸς αὐτὸν ἐνστησάμενος ἣν καὶ εἰς δεῦρο φερομένην ἴσμεν, μόνος ἴσχυσε τῶν ἄλλων κρυψίνουν ὄντα καὶ ἀπατηλὸν φωράσαι τὸν ἄνθρωπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ.

Περὶ τῆς κατὰ Παύλου ἐπιστολῆς τῶν ἐπισκόπων.

(Nic. H. E. VI, 29. 30.)

Μίαν δὴ οὖν ἐκ κοινῆς γνώμης οἱ ἐπὶ ταὐτὸ συγκεκροτημένοι ποιμένες διαχαράξαντες ἐπιστολὴν εἰς πρόσωπον τοῦ τε Ῥωμαίων ἐπισκόπου Διονυσίου, καὶ Μαξίμου τοῦ κατ' Ἀλεξάνδρειαν, ἐπὶ πάσας διαπέμπονται τὰς ἐπαρχίας, τὴν αὐτῶν σπουδὴν τοῖς πᾶσι φανερὰν καθιστάντες, καὶ τοῦ Παύλου τὴν διάστροφον ἑτεροδοξίαν, ἐλέγχους τε καὶ ἐρωτήσεις ἃς πρὸς αὐτὸν ἀνακεκινήκασι, καὶ ἔτι τὸν πάντα βίον τε καὶ τρόπον τοῦ ἀνδρὸς διηγούμενοι· ἐξ ὧν μνήμης ἕνεκεν καλῶς ἂν ἔχοι ταύτας αὐτῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος διελθεῖν τὰς φωνάς· „Διονυσίῳ

---

2) *Μαλχίων.* Leontius in libro I. contra Nestorium, affert fragmenta quaedam ex disputatione Malchionis adversus Paulum Samosatensem. Apud Theodoretum in lib. II. haereticarum fabularum *Μαλαχίων* scribitur mendose. Hic ex confutatione Pauli Samosateni tantam gloriam retulit, ut ea de causa in Menologiis Graecorum meruerit consecrari die 28. Octobris. — 3) *Τά τε ἄλλα λόγιος* i. e. cum in aliis rebus instructus scientia tum scholae sophisticae Antiochenae praefectus. Perperam vertit Val.: *vir disertissimus quippe qui — praefuerat* (?) melius Str.: *Dies war ein gelehrter Mann, der — vorstand.* Neque tamen vel sic satis accurate. *H.* — 4) *Σοφός τις τῶν* Oph. et Ion. *H.*

καὶ Μαξίμῳ καὶ τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην πᾶσι συλλειτουργοῖς ἡμῶν ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις, καὶ πάσῃ τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, Ἕλενος καὶ Ὑμέναιος καὶ Θεόφιλος καὶ Θεότεκνος καὶ Μάξιμος, Πρόκλος, Νικόμας καὶ Αἰλιανὸς [1]), καὶ Παῦλος καὶ Βώλανος καὶ Πρωτογένης καὶ Ἱέραξ καὶ Εὐτύχιος καὶ Θεόδωρος καὶ Μαλχίων καὶ Λούκιος, καὶ οἱ λοιποὶ πάντες οἱ σὺν ἡμῖν παροικοῦντες τὰς ἐγγὺς πόλεις καὶ ἔθνη ἐπίσκοποι καὶ πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι [2]), καὶ αἱ ἐκκλησίαι τοῦ θεοῦ, ἀγαπητοῖς ἀδελφοῖς ἐν κυρίῳ χαίρειν." Τούτοις μετὰ βραχέα ἐπιλέγουσι ταῦτα· „ἐπεστέλλομεν δὲ ἅμα καὶ παρεκαλοῦμεν πολλοὺς καὶ

Cap. XXX. 1) Αἰμιλιανός. In codice Maz. Fuk. Savil. et Med. Αἰλιανὸς legitur. Rufinus quoque Aelianum vocat, atque ita fere Nicephorus et Syncellus. [MSt. MG. Cph. Stroth. *H.*] Ceterum Athanasius in libro de synodis Arimini et Seleuciae, testatur in hac synodo 70. fuisse patres, qui Paulum Samosatensem deposuerunt. [Hilarius de synodis prope finem, 80. patres numerat, ut animadvertit Lowthius. Superius ante Διονυσίῳ delevi ἐπιστολὴ cum Stroth. De locutione πάσῃ τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καθολικῇ ἐκκλησίᾳ i. e. universae quae ubique invenitur, ecclesiae catholicae, vide quae observavi III, 24 not. 3. Videntur ita loqui patres ecclesiastici κατὰ ζῆλον Ὁμηρικόν. Vid. Iliad. V, 267.

ἵππων, ὅσσοι ἔασιν ὑπ' ἠῶ τ' ἠέλιόν τε.

Ad quem locum bene animadvertit *Koeppen. erklärende Anmerkungen zu Homer's Ilias* T. V. p. 47. ed. *Ruhkopf.* „*alte sinnliche Sprache f. auf der ganzen Erde.*" Cf. Iliad. VII, 451. τοῦ κλέος ἔσται, ὅσον ἐπισκίδναται ἠώς. *Iacobs.* Antholog. Pal. p. 24. 271. Praeterea similiter loquitur Plutarch. Lycurgus c. X. ἐν μόνῃ τῶν ὑπὸ τὸν ἥλιον πόλεων τῇ Σπάρτῃ. Lucullus c. XXX. τριῶν τῶν ὑπὸ τὸν ἥλιον μεγίστων ἡγεμονιῶν. Chrysostom. de sacerdot. VI, 12, 596. ὑποθώμεθα εἶναί τινι μνηστῆρα τοῦ πάσης τῆς ὑφ' ἡλίῳ κειμένης γῆς βασιλεύοντος θυγατέρα. cf. Chrysost. Tom. VI. p. 148. B. ὅσην ἥλιος ἐφορᾷ γῆν. Tom. IV. p. 90. B. ὅσην ἥλιος διατρέχει γῆν. Euseb. demonst. evang. I, 6. τοῖς ὑφ' ἡλίῳ πᾶσιν ἔθνεσιν. Male igitur Valesius h. l. illud ὑπὸ τὸν οὐρανὸν in vertendo plane non respexit. Cf. Plutarch. Lucullus c. XXVIII. Ἀντίοχος ὁ φιλόσοφος ἐν τῇ περὶ θεῶν γραφῇ — οὔ φησιν ἄλλην ἐπεωρακέναι τοιαύτην (μάχην) τὸν ἥλιον.' *H.* — 2) Ἐπίσκοποι καὶ πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι, καὶ αἱ ἐκκλησίαι. Notanda est inprimis huius epistolae inscriptio, quae non solum episcoporum, sed presbyterorum et diaconorum, atque adeo plebis ipsius nomen praefixum continet. Eodem plane modo in actis Carthaginensis synodi, cui praefuit Cyprianus: *cum in unum Carthagine convenissent episcopi plurimi, cum presbyteris et diaconis, praesente etiam plebis maxima parte*, etc. Idem legitur in concilio Eliberitano. [Cf.

τῶν μακρὰν ἐπισκόπων, ἐπὶ τὴν θεραπεῖαν τῆς θανατηφόρου διδασκαλίας, ὥσπερ καὶ Διονύσιον τὸν ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας, καὶ Φιρμιλιανὸν τὸν ἀπὸ τῆς Καππαδοκίας, τοὺς μακαρίτας· ὧν ὁ μὲν ἐπέστειλεν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, τὸν ἡγεμόνα τῆς πλάνης οὐδὲ προσρήσεως ἀξιώσας, οὐδὲ πρὸς πρόσωπον γράψας [3]) αὐτῷ, ἀλλὰ τῇ παροικίᾳ πάσῃ, ἧς καὶ τὸ ἀντίγραφον ὑπετάξαμεν· ὁ δὲ Φιρμιλιανὸς καὶ δὶς ἀφικόμενος, κατέγνω μὲν τῶν ὑπ' ἐκείνου καινοτομουμένων, ὡς ἴσμεν καὶ μαρτυροῦμεν οἱ παραγενόμενοι, καὶ ἄλλοι πολλοὶ συνίσασιν, ἐπαγγειλαμένου δὲ μεταθήσεσθαι, πιστεύσας καὶ ἐλπίσας ἄνευ τινὸς περὶ τὸν λόγον λοιδορίας [4]) τὸ πρᾶγμα εἰς δέον καταστήσεσθαι, ἀνεβάλετο παρακρουσθεὶς [5]) ὑπ' αὐτοῦ τοῦ καὶ τὸν θεὸν τὸν ἑαυτοῦ καὶ κύριον ἀρνουμένου, καὶ τὴν πίστιν ἣν καὶ αὐτὸς πρότερον εἶχε, μὴ φυλάξαντος. Ἔμελλε δὲ καὶ νῦν ὁ Φιρμιλιανὸς εἰς τὴν Ἀν-

---

Le Moyne Varr. Sacr. Tom. II. p. 15 sq. *H.*] — 3) Οὐδὲ πρὸς πρόσωπον γράψας αὐτῷ. Falsa est igitur ac supposititia epistola Dionysii Alexandrini ad Paulum Samosatensem, quae edita est in tomo XI. bibliothecae sanctorum patrum una cum X. propositionibus Pauli Samosatensis, et Dionysii ad eas responsionibus. Nam patres quidem Antiocheni concilii, affirmant Dionysium non dedisse literas ad Paulum, sed tantum ad ecclesiam Antiochensem. In illa autem epistola, quae Dionysii nomine publicata est, Dionysius bis Paulo scripsisse dicitur. Sed nec stilus illius epistolae ac responsionis, reliquis Dionysii scriptis respondet. Itaque opus illud adulterinum esse, ob eas quas dixi rationes mihi persuadeo, licet Baronius eam epistolam pro vera ac germana habuerit. — 4) Ἄνευ τινὸς περὶ τὸν λόγον λοιδορίας. Male hunc locum vertit Christophorsonus, qui Rufinum recte praeeuntem sequi noluit. Vertit enim *sine ulla verborum contumelia*, cum vertendum esset *sine ulla religionis nostrae contumelia*. — 5) Παρακρουσθεὶς i. e. deceptus, circumventus. Proprie dicuntur παρακρούειν mercatores, qui in rebus appendendis alteram lancem fraudulenter ex aequilibrio pellunt digito, ut in alteram partem vergat, ut explicat Harpocration Lexic. p. 279 sq. et Suidas. Inde autem significat illud verbum in universum *decipere*, *fallere*, ἐξαπατᾶν, quocum illud coniungit Demosthen. de coron. T. I. p. 318 ed. *Reisk.* cf. Plat. Cratyl. T. III. p. 249. Plutarch. Solon c. XXX. παρακρουόμενος — ἐξηπάτησεν Fab. Maximus c. XIX. παρακρουσάμενος ἔσφηλε. Chrysostom. de sacerdot. I, 5, 56. vid. *Wolf.* ad Demosthen. Leptin. p. 291. cf. *Valckenar.* animadvv. ad Ammon. p. 191. „Vim verbi παρακρούεσθαι egregie expressit *Lucianus* in Timone §. 57. — — Simon enim dum liberali manu adulatori pugnos admetiebatur, indignanti Thrasycli, τί ἀγανακτεῖς, inquit, ὦ 'γαθὲ Θρασύκλεις; μῶν παρακέκρουσμαί σε; καὶ μὴν ἐπεμβαλῶ χοίνικας ὑπὲρ τὸ μέτρον τέτταρας. Quem locum qui decies

τιάχειαν διαβήσεσθαι καὶ μέχρι γε Ταρσῶν ἥκειν, ἅτε τῆς ἀρνησιθέου αὐτοῦ κακίας πεῖραν εἰληφώς· ἀλλὰ γὰρ μεταξὺ συνεληλυθότων ἡμῶν καὶ καλούντων καὶ ἀναμενόντων ἄχρις ἂν ἔλθῃ, τέλος ἔσχε τοῦ βίου." Μεθ' ἕτερα δ' αὖθις τὸν βίον τοῦ αὐτοῦ[6]: οἵας ἐτύγχανεν ἀγωγῆς, διαγράφουσιν ἐν τούτοις· ὅπου δὲ ἀποστὰς τοῦ κανόνος [7]) ἐπὶ κίβδηλα καὶ νόθα διδάγματα μετελήλυθεν, οὐδὲν δεῖ τοῦ ἔξω ὄντος τὰς πράξεις κρίνειν· οὐδὲ ὅτι πρότερον πένης ὢν καὶ πτωχὸς [8]), καὶ μήτε παρὰ πατέρων παραλαβὼν μηδεμίαν εὐπορίαν, μήτε ἐκ τέχνης ἤ τινος ἐπιτηδεύματος κτησάμενος, νῦν εἰς ὑπερβάλλοντα πλοῦτον ἐλήλακεν, ἐξ ἀνομιῶν καὶ ἱεροσυλιῶν, καὶ ὧν αἰτεῖ καὶ σείει τοὺς ἀδελφοὺς [9]), καταβραβεύων τοὺς ἀδικουμένους [10]), καὶ ὑπισχνούμενος βοηθήσειν μισθοῦ, ψευδόμενος δὲ καὶ τούτους, καὶ μάτην καρπούμενος [11]) τὴν τῶν ἐν πράγμασιν

legerit, nova semper voluptate eos perfundi sentiet." H. — 6) Βίον τὸν αὐτοῦ Grat. Cast. H. — 7) Ἀποστὰς τοῦ κανόνος. Sic vocant patres regulam fidei. Ita Eusebius in libro IV. cap. 23. de Dionysio Corinthiorum episcopo loquens: τῷ τῆς ἀληθείας παρίσταται κανόνι. — 8) Πένης ὢν καὶ πτωχός. Cf. I, 6 not. 6. Matth. V, 3. XXVI, 11. Iacob. II, 7. Iaspis. ad 2 Cor. VIII, 9 not. i. Sturz. Lexic. Xenoph. Vol. III. p. 502. Aristoph. Plut. v. 552 sq. Palaephat. de incredibili. XXIV. Ἐρεσίχθων — διαφθείρας τὰ χρήματα πένης ἐγένετο et index Fischer. s. v. πένης. Ammonius autem p. 111, ed. Valcken.: πένης καὶ πτωχὸς διαφέρει. Πένης μὲν γὰρ ὁ ἀπὸ τοῦ ἐργάζεσθαι καὶ πονεῖν πορίζόμενος τὸν βίον, πτωχὸς δὲ ὁ ἐπαίτης, ὁ τοῦ ἔχειν ἐκπεπτωκώς· ἢ ἀπὸ τοῦ πτώσσειν etc. H. — 9) Σείει τοὺς ἀδελφούς. Duplici ratione concussionis crimen admittitur, aut cum terrore potestatis, magistratus vel miles aliquid exigit, aut cum per fraudem et calumniam, suffragii praetextu aliquid a quopiam elicitur, ut in lege 1. D. de calumniatoribus. Hoc secundum genus concussionis intelligunt patres concilii Antiocheni. De primo genere concussionis loquitur Maximinus in epistola ad Sabinum, quam refert Eusebius in lib. IX. cap. 9. Nescio autem cur tantopere refugerit Christophorsonus vocem concutere et concussionis, cum tamen sint Latinae, et a veteribus iurisconsultis crebro usurpatae. Sed et in evangelio ea vox habetur, ubi Ioannes militibus ita praecipit: neminem concutiatis, contenti estote stipendiis vestris. Apud Graecos antiquissimus est usus vocis σείειν eo sensu pro calumniari. Sic enim Aristophanes et Teleclides loquuntur, teste Suida in voce σεῖσαι. — 10) Καταβραβεύων τοὺς ἀδικουμένους. Langus vertit praemia accipiens, non male. Utitur hac voce Paulus in epist. ad Colossenses II, 18. [Cf. Suicer. T. II. p. 48. H.] — 11) Μάτην καρπούμενος. Vox μάτην referenda est non ad Paulum ipsum qui hac arte pecuniam comedebat, sed ad litigantes qui pecuniam suam

ὄντων ἑτοιμότητα πρὸς τὸ διδόναι ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς τῶν ἐνοχλούντων, πορισμὸν ἡγούμενος [12]) τὴν θεοσέβειαν· καὶ οὔτε ὡς ὑψηλοφρονεῖ [13]) καὶ ὑπερῆρται κοσμικὰ ἀξιώματα ὑποδυόμενος, καὶ δουκηνάριος [14]) μᾶλλον ἢ ἐπίσκοπος θέλων καλεῖσθαι, καὶ σοβῶν [15]) κατὰ τὰς ἀγορὰς, καὶ ἐπιστολὰς ἀναγινώσκων καὶ ὑπ-

---

quam Paulo dederant, ut suffragium suum ipsis commodaret, perdebant absque ullo fructu. — 12) *Πορισμὸν ἡγούμενος τὴν θεοσέβειαν.* Haec verba desumpta sunt ex epistola 1. ad Timotheum cap. 6. — 13) *Οὔτε ὡς ὑψηλὰ φρονεῖ.* In vetustissimo codice Mazarino, Fuk. et Medicaeo legitur *καὶ οὕτως ὑψηλοφρονεῖ.* Sed rectior est vulgata scriptura, quam Regius codex et Syncellus et Nicephorus confirmant. Haec enim verba pendent ex superioribus. [Cum Strothio ante *οὔτε* addidi *καὶ*, quod praeter Maz. Fuk. Med. habent Nic. Syncell. Bong. Ion. Sed pro *ὑψηλὰ φρονεῖ*, quod eodem modo quo *ὡς* post *οὔτε* exhibent Reg. Sav. Steph. Val. Nic. Sync. Str. Zimmerm., ex iisdem codd. Maz. Med. Fuk. dedi *ὑψηλοφρονεῖ*, recte hoc suadente *Lobeckio* ad Phrynich. p. 200., ubi, quae veteres seorsim dicere solent, ea plerumque in unum confusa recentiores, V. D. docuit. Cf. verba quae infra leguntur *δοξοκοπῶν* et *φαντασιοκοπῶν*. Eus. demonstr. evangel. III, 7 p. 126. ed. *Mont.* ὁ μὲν γόης καὶ ἀληθῶς λαόπλανος πάντα ἐγχειρεῖ καὶ πράττει δοξοκοπῶν τὰ πολλὰ φαντασιοκοπῶν et paulo post ibid. *δοξομανὴς φαντασιοκόπος.* Plutarch. Pericles c. V. τοὺς δὲ τοῦ Περικλέους τὴν σεμνότητα δοξοκομπίαν τε καὶ τῦφον ἀποκαλοῦντας ὁ Ζήνων παρεκάλει καὶ αὐτούς τι τοιοῦτον δοξοκομπεῖν. Long. de subl. XXIII, 2 p. 88. ed. *Weisk.* *Irmisch.* ad Herodian. V, 8. Tom. III. p. 250. Praeterea mutavi h. l. interpunctionem post *ἐνοχλούντων* non colon cum Str. et Zimmerm., sed comma ponendo, contra post *θεοσέβειαν* colon cum Val. et Zimmerm. retinendo, male illud expunctum a Strothio. *H.*] — 14) *Δουκηνάριος.* De procuratoribus ducenariis vide quae scripsit *Salmasius* in notis ad historiam Augustam. Sic dicebantur procuratores, qui ducenta sestertia anni salarii nomine accipiebant a principe, ut clare docet Dio in lib. LIII. pag. 506. [Ducenarius, ut annotavit *Langus* ad Niceph. H. E. VI, 30 p. 286., princeps erat officii, vel apud praefectum Augustalem, vel apud comitem orientis, vel etiam apud alios provinciarum praefectos, adscitus ex schola agentium in rebus (vid. quae monui ad Euseb. H. E. VI, 40 not. 3.), qui adorata clementia principali cum insignibus exiret. Habuisse autem sub sua potestate ducenarium cornicularium, adiutorem, commentariensem, ab actis, numerarios, exceptores etc. teste Scoto de insignibus magistratuum. Cf. L. Matricul. de agent. in rebus lib. XII. cod. Phot. cod. CLXXXII. Comparari posse denique ducenarios cum hodiernis cancellariis regum et principum. *H.*] — 15) *Σοβῶν κατὰ τὰς ἀγορὰς* i. e. magnifice per forum incedens. Cf. Plutarch. Solon c. XXVII. Alciphron. epist. p. 392. ed. *Bergler.* ἐνθένδε ἀποσοβεῖν καὶ σπεύδειν πρὸς ὑμᾶς. Proprio et activo sensu *σοβεῖν* dicuntur, qui qualemcunque rem

αγορεύων ἅμα [16]) βαδίζων δημοσίᾳ καὶ δορυφορούμενος, τῶν μὲν προπορευομένων, τῶν δὲ ἐφεπομένων πολλῶν τὸν ἀριθμὸν, ὡς καὶ τὴν πίστιν φθονεῖσθαι καὶ μισεῖσθαι διὰ τὸν ὄγκον αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπερηφανίαν τῆς καρδίας· οὔτε τὴν ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς συνόδοις τερατείαν, ἣν μηχανᾶται δοξοκοπῶν καὶ φαντασιοκοπῶν, καὶ τὰς τῶν ἀκεραιοτέρων ψυχὰς τοῖς τοιούτοις ἐκπλήττων, βῆμα μὲν καὶ θρόνον ὑψηλὸν [17]) ἑαυτῷ κατασκευασάμενος, οὐχ ὡς Χριστοῦ μαθητὴς, σήκρητον δὲ [18]), ὥσπερ οἱ τοῦ κόσμου ἄρχοντες,

---

abigunt a se et amovent v. c. pulverem vid. Pollux I, 199. cf. *Sturz.* Lex. Xen. T. IV. p. 62. muscas Theophrast. Charr. XXV, 4. *Passow* s. v. Insolentiori, ut videtur, significatione legitur verbum apud Theophr. XXVI, 2. σοβεῖν τοὺς τοιούτους λόγους, incedentem iactare voces, ad quem locum vid. *Fischer. H.* — 16) Ὑπαγορεύων ἅμα. Post hanc vocem punctum in summo notatur tum in codice Regio, tum apud Nicephorum et Syncellum. Sed cum in codice Medicaeo et Mazarino nulla hic notetur distinctio, malim legere uno ductu ὑπαγορεύων ἅμα βαδίζων δημοσίᾳ, etc. Certe Rufinus hunc locum ita legit atque intellexit, ut ex eius versione apparet. *Nam et incedens per plateas, tali quadam ambitione utebatur, publice epistolas relegens, atque in auditu omnium et oculis dictans.* — 17) Βῆμα μὲν καὶ θρόνον ὑψηλόν. Reprehendunt patres Antiocheni concilii in Paulo episcopo Antiochiae, non quod thronum habuerit. Hoc enim insigne erat episcoporum, ut in throno seu cathedra sederent. Qui mos iam inde ab apostolicis temporibus invalueral in ecclesia. Certe Iacobi fratris domini thronum, Hierosolymis adhuc sua aetate servatum fuisse testatur Eusebius in capite 19. supra. [Cf. infra X, 4. *Bebereg.* annott. in can. apost. 58. *Bingham.* Orig. eccl. T. I. lib. II. c. 11. *H.*] Id igitur in Paulo damnant memorati patres, quod tribunal sibi exstrui curasset in ecclesia, et in eo thronum sublimem sibi statuisset. Recte itaque Rufinus hunc locum ita vertit: *In ecclesia vero tribunal sibi multo altius quam fuerat exstrui, et thronum in excelsioribus collocari iubet.* Episcopi quidem sedebant in cathedra paulo altiore quam reliqui presbyteri ut dicemus ad lib. X. Sed tribunal non habebant. Postea vero invaluerunt absidae gradatae et exhedrae, de quibus Ambrosius loquuntur et Augustinus, quae quidem a tribunali parum differebant. — 19) Σήκρητον δέ. [Reg. Sav. Steph. Nic. Stroth. *H.*] Hunc locum non intellexerunt interpretes Musculus et Christophorsonus. Secretum proprium erat magistratuum et maiorum iudicum, locus scilicet interior praetorii, cancellis munitus, ac velis obpansis inclusus, in quo magistratus sedebant, dum reorum causas cognoscerent. Vide quae notavi ad Amm. Marcellini lib. XV. pag. 87. [Locus princeps de secretariis quae more iudicum secularium in ecclesiis habebant episcopi et presbyteri, ut ibi audiendis ac dirimendis laicorum negotiis vacarent, est Severi Sulpicii in lib. III. de vita Martini, quem laudavit Valesius cum aliis locis ad Am-

ἔχων τε καὶ ὀνομάζων, παίων τε τῇ χειρὶ τὸν μηρὸν [19]), καὶ τὸ βῆμα ἀράττων τοῖς ποσὶ, καὶ τοῖς μὴ ἐπαινοῦσι, μηδὲ

---

mian. Marc. XV, 7. In illo enim Severi loco haec leguntur: *Deinde secretarium ingressus* [Martinus episcopus] *cum solus, ut erat ei consuetudo, resideret. Haec enim sibi etiam in ecclesia solitudinem permissa clericis libertate praestabat, cum quidem in alio secretario presbyteri sederent vel salutationibus vacantes, vel audiendis negotiis occupati*, etc. Unde simul patere videtur non distinguendum esse a secretario, quod alibi legitur, *salutatorium*, ut apud Gregor. Turon. hist. Francor. II, 24. XI, 6. quem ἀσπαστικὸν οἶκον vocat Theodoret. V, 15. Ex hoc vero Eusebii loco apparet, etsi secretariorum in ecclesiis usus satis antiquus fuerit, tamen Pauli Samosateni aetate adhuc ea inconsueta fuisse. Porro quomodo in vernaculo sermone commode verti possit vox σήκρητον, non statim liqueat neque uno verbo eius vim satis significes. Nihilominus *Walch. Ketzerg.* T. II. p. 109. vertit *Audienzzimmer*, aptius certe quam Str. *Kanzley.* Rufinus Latine dixit *secretarium*, Val. *secretum.* Praeterea vid. *Du Fresne* Glossar. med. et infimae Graecit. p. 1346 sqq. et *Eiusd.* Constantinopol. Christian. II, 13. 14. nec non *Lindenbrogii* observatt. in Ammian. Marcellin. p. 14. adiectae editioni Ammiani Valesianae posteriori quam curavit Hadrianus Valesius Paris. 1681. cf. *Fabricii* Cod. apocryph. N. T. Tom. II. p. 729 not. k. *H.*] In codice Maz. Med. et Fuk. legitur σήκρητόν τε rectius ut opinor. [Nic. σέκρητον exhibet. *H.*] Sed mox legendum est παίων δὲ, non ut vulgo editum est τε. — 19) *Παίων — μηρόν.* Signum hoc habebatur apud ipsos veteres gentiles animi vehementiae et fervidioris irae, unde clerici Christiani personae illud multo minus convenisse patet. Nominatim de Cleone narrat Plutarchus in Nicia cap. VIII. καὶ τὸν ἐπὶ τοῦ βήματος κοσμὸν ἀνελὼν, καὶ πρῶτος ἐν τῷ δημηγορεῖν ἀνακραγὼν, καὶ περισπάσας τὸ ἱμάτιον, καὶ τὸν μηρὸν πατάξας, καὶ δρόμῳ μετὰ τοῦ λέγειν ἅμα χρησάμενος τὴν ὀλίγον ὕστερον ἅπαντα τὰ πράγματα συγχέασαν εὐχέρειαν καὶ ὀλιγωρίαν τοῦ πρέποντος ἐνεποίησε τοῖς πολιτευομένοις. Et simul de Caio Graccho in Tib. Graccho c. II. ἔντονος δὲ καὶ σφοδρὸς ὁ Γάϊος, ὥστε καὶ δημηγορεῖν τὸν μὲν (Τιβέριον) ἐν μιᾷ χώρᾳ βεβηκότα κοσμίως, τὸν δὲ (Γάϊον) Ῥωμαίων πρῶτον ἐπὶ τοῦ βήματος περιπάτῳ τε χρήσασθαι, καὶ περισπάσαι τὴν τήβεννον ἐξ ὤμου λέγοντα, καθὰ περὶ Κλέωνος τοῦ Ἀθηναίου ἱστορεῖται, περισπάσαι τε τὴν περιβολὴν, καὶ τὸν μηρὸν πατάξαι λέγεται καὶ ἀλοῆσαι πρῶτον τῶν δημηγορούντων. Qui loci profecto dici possunt classici. Praeterea vid. *Hemsterhuis.* ad Lucian. Tim. p. 145. *Ruhnken.* in histor. crit. orat. Graec. p. XLIV. et de Cleone illo Scholiast. ad Aristoph. Plut. Act. II. Scen. 1. Interpp. ad Thom. M. p. 908. cf. Xenoph. Cyrop. VII, 3. Plutarch. Fabius Maximus c. XII. Contra caput tundebant et vestes scindebant, qui aliqua re in vehementiorem luctum essent iniecti. Vid. Eus. H. E. III, 23 p. 236. Plutarch. Solon c. VI. ubi narratur Solon morte filii sui quamvis falso nunciata ὁρμῆσαι παίειν τὴν κεφαλὴν, καὶ

ὥσπερ ἐν τοῖς θεάτροις καταςείουσι ταῖς ὀθόναις [20]), μηδ' ἐκβοῶσι τε καὶ ἀναπηδῶσι κατὰ τὰ αὐτὰ τοῖς ἀμφ' αὐτὸν στασιώταις ἀνδράσι τε καὶ γυναίοις, ἀκόσμως οὕτως ἀκροωμένοις, τοῖς δ' οὖν ὡς ἐν οἴκῳ θεοῦ σεμνοπρεπῶς καὶ εὐτάκτως ἀκούουσιν, ἐπιτιμῶν καὶ ἐνυβρίζων, καὶ εἰς τοὺς ἀπελθόντας ἐκ τοῦ βίου τούτου παροινῶν ἐξηγητὰς τοῦ λόγου φορτικῶς ἐν τῷ κοινῷ, καὶ μεγαλοῤῥημονῶν περὶ ἑαυτοῦ, καθάπερ οὐκ ἐπίσκοπος, ἀλλὰ σοφιστὴς καὶ γόης [21])· ψαλμοὺς δὲ τοὺς μὲν εἰς τὸν κύ-

τἄλλα ποιεῖν καὶ λέγειν, ἃ συμβαίνει τοῖς περιπαθοῦσιν. *H.* — 20) Καταςείουσι ταῖς ὀθόναις. Solebant olim in theatris spectatores in signum favoris oraria concutere. Vide quae notavit *Casaubonus* ad Vopiscum in Aureliano. Ubi Vopiscus dicit Aurelianum primum omnium oraria dedisse populo Romano ad favorem. Aurelianus igitur id acceperat ab orientalibus, qui longe ante ipsum orariis ad eam rem utebantur, ut docet hic locus, et Philostratus in cap. 5. lib. I. de vita Apollonii, loquens de Tarsensibus, et Dio lib. LXI. in fine. [Cf. Socrat. H. E. VII, 13. *H.*] — 21) Σοφιστὴς καὶ γόης. Quales v. c. Theudas et Aegyptius fuerunt. Euseb. H. E. II, 11. 21. cf. IV, 7 p. 305. Socrat. H. E. VII, 38. Et Athanasius de synod. Arimin. et Seleuc. τοῦ Παύλου, inquit, σοφίζεσθαι θέλοντος, καὶ λέγοντος· εἰ μὴ ἐξ ἀνθρώπου γέγονεν ὁ Χριστὸς θεός, οὐκοῦν ὁμοούσιος ἐστι τῷ πατρί, καὶ ἀνάγκη τρεῖς οὐσίας εἶναι μίαν μὲν προηγουμένην, τὰς δὲ δύο ἐξ ἐκείνης. Est autem verbum γόης maxime hac in re solenne, eodem modo quo πλάνος, quod Latini etiam in suam linguam receperunt. Vid. *Paulus Commentar über das N. T.* Tom. III. p. 897 sq. ad Mtth. XXVII, 63. cf. 2 Iohann. v. 7. *Ernesti* Clav. Cicer. s. v. *planus*. Euseb. demonstrat. evang. III. p. 102. ed. *Montacut.* Ἐπεὶ τοίνυν τῶν ἀπίστων οἱ πλείους γόητα καὶ πλάνον ἀποκαλοῦντες καὶ μυρίαις ἄλλαις κατηγορίαις βλασφημοῦντες αὐτὸν (Christum) κ. λ. Apud Lucianum Christus vocatur ἀνεσκολοπισμένος ἐκεῖνος σοφιστὴς (cf. incerti scriptoris dialogus Philopathris c. III. p. 99. ed. *Gesner.*) et a Celso apud Origenem ὁ γόης. Gregor. Naz. in carm. CXCIII. ed. *Muratorius* in anecdd. Graec. p. 175. diabolum vocat θανάτου σοφίστην. Cf. Philo de recipisc. Noe I. p. 394. ὃν ἔχει λόγον — νήπιον παιδίον πρὸς ἄνδρα τέλειον, τοῦτον καὶ σοφιστὴς πρὸς σοφόν. Idem de victim. offer. p. 662. γόης γὰρ ἀλλ' οὐ προφήτης ἐστὶν ὁ τοιοῦτος. Euripid. Hippol. v. 918 sq.

δεινὸν σοφιστὴν εἶπας, ὅστις εὖ φρονεῖν
τοὺς μὴ φρονοῦντας δυνατός ἐστ' ἀναγκάσαι.

Cf. *Valckenar.* ad h. l. p. 262. vid. ibid. v. 1035. ἆρ' οὐκ ἐπῳδὸς, οὐ γόης πέφυχ' ὅδε. Verba autem quae paulo antea h. l. leguntur, ἐξηγητὰς τοῦ λόγου Valesius vertit: *legis nostrae doctores*. Aptius vertisset: *doctrinae*

ριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν παύσας, ὡς δὴ νεωτέρους καὶ νεωτέρων ἀνδρῶν συγγράμματα, εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐν μέσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, τῇ μεγάλῃ τοῦ πάσχα ἡμέρᾳ ψαλμῳδεῖν γυναῖκας παρασκευάζων, ὧν καὶ [22]) ἀκούσας ἄν τις φρίξειεν· οἷα καὶ τοὺς θω-

---

nostrae interpretes. vid. Cicer. de legg. II, 27. *interpretes religionum,* i. e. qui traderent rationem scelerum per religionem expiandorum. *Ernesti* Clav. Cicer. s. v. Caesar. B. G. VI, 13. Quos enim Graeci περιηγητὰς, εἰσηγητὰς et ἐξηγητὰς vocabant, eos Latini dicere solebant interpretes. Quod vero ἐξηγητὴς idem est atque interpres, enarrator, explicator, inde factum est, quod proprie ita vocabantur, qui peregrinis circum ducentes quae spectatu essent digniora, ostendebant. vid. *Ruhnken.* ad Timaei Lex. p. 109. Plutarch. Theseus c. XXV. ὁσίων καὶ ἱερῶν ἐξηγητάς. Numa c. IX. ὁ δὲ μέγιστος τῶν Ποντιφικίων οἷον ἐξηγητοῦ καὶ προφητοῦ μᾶλλον δὲ ἱεροφάντου τάξιν ἐπέχει. ibid. c. XII. οἱ δὲ Ποντίφικες καὶ τὰ περὶ τὰς ταφὰς πάτρια τοῖς χρῄζουσιν ἀφηγοῦνται. Lucullus c. XXXI. ἄλλων τε πολλῶν εἰσηγητὴν καὶ διδάσκαλον — χρησίμων. Iustin. M. cohortat. ad Graecos c. XL. αὐτοὶ — γὰρ ἐν τῇ πόλει γενόμενοι παρὰ τῶν περιηγητῶν μεμαθήκαμεν. Atque eodem modo περιηγεῖσθαί τινί τι significat alicui aliquid ostendere apud Lucian. Charon. §. 1. p. 4. ed. *Lehmann.* vid. eiusd. index Charon. p. 129 sq. Lucian. diall. mortt. XX. p. 103. ed. *Voigtländer.* περιήγησαί μοι τὰ ἐν ᾅδου πάντα. Praeterea vid. Plat. Theaet. c. IV. X. et Harpocrat. Lexic. p. 151 ed. *Blancard.* *H.* — 22) *Καὶ* nec Valesius nec Strothius vertit, necio an superfluum illud esse opinati. Sed est particulae καὶ h. l. iusta sua vis ac significatio. Ipsi enim veteres Graeci saepius ita illa utuntur, ut alia quadam sententia quae necessario est supplenda, haud diserte expressa maior quaedam vis tribuatur iis verbis quibus καὶ iunctum est. Illud autem iterum duplici ratione fieri potest. Aut enim ea quae cogitatione supplenda sunt, minora et leviora sunt iis, quae sequuntur particulam καὶ, ac deinde haec ipsa commode potest per nostrum: *sogar, selbst,* exprimi, aut per se maiora et graviora, ac deinde particulam καὶ optime reddideris per nostrum: *nur, schon* et Latinorum *vel.* Exempla rem facile illustrabunt. Ad prius genus pertinet v. c. Sophocl. Antig. v. 278. ubi chorus dicit, dudum se cogisasse μή τι καὶ θεήλατον τοὔργον τόδ' i. e. sitne hoc factum non solum humana efficacia sed *etiam* divinitus. Ibi quod supplendum est, per se minus est, quam quod sequitur particulam καὶ. Hinc nos optime verteremus illum locum: *lange berathe ich bei mir,* (ἡ ξύννοια βουλεύει πάλαι) *ob nicht selbst, ob nicht sogar durch eine Gottheit dieses bewirkt sey.* Eadem ratio est locorum quae laudat *Passow.* s. v. καὶ n. 3., Hom. Iliad. V, 685. XI, 654 etc. Addo praeterea locum ex Nicol. Damasc. hist. p. 24. ed. *Orell.,* ubi egregie tuitus est contra *Corayum* καὶ *Ochsnerus* in supplement. nott. p. 21. laudato loco ex Xenoph. Cyrop. I, 3. ἤδετε δὲ καὶ μάλα γελοίως ubi cantus non per se sed *etiam* ineptus reprehenditur. Sed iam devenio ad alterum genus, ad quod perti-

πεύοντας αὐτὸν ἐπισκόπους τῶν ὁμόρων ἀγρῶν [23]) τε καὶ πόλεων, καὶ πρεσβυτέρους ἐν ταῖς πρὸς τὸν λαὸν ὁμιλίαις καθίησι

---

net hic ipse, quem prae manibus habemus, locus Eusebii. Eius enim sententia haec est: psalmos canere iussit Paulus Samosatenus mulieres in sui laudem, quos psalmos (ad ὧν enim ex ψαλμῳδεῖν supplendum ψάλμων) non solum si legeris, sed etiam si audiveris i. e. quos psalmos vel audiens, scilicet cum canuntur a mulieribus, cohorrescas. Nos: *auch nur, schon wenn man hört*. H. l. enim quod supplendum est ante καὶ aperte est aliquid gravius, quam quod sequitur, siquidem qui eiusmodi psalmos legebat, et hoc modo accuratius quae in iis continebantur, cognoscebat, facilius poterat eos detestari quam qui nonnisi audiebat eos decantari. Sed nihilominus nostro loco legitur, vel his potuisse ac debuisse horrorem quendam incuti et ut huius ipsius sententiae vis magis appareret, prior illa ut h. l. *minus spectanda*, haud diserte expressa est. Locus plane similis est qui ex Iosepho laudatur ab Euseb. H. E. III, 6 p. 199. τὰ φρικτὰ δὲ καὶ ἀκοαῖς ἔπασχέ τις i. e. nonnulli perferebant, quae vel si quis ea audiverit, horret, *auch nur, schon wenn man es hört*. Cogitandum antea est: non solum si quis ea viderit et ipse tulerit. Hoc tamen longe erat etiam gravius. Ita quoque Ephes. V, 12. αἰσχρόν ἐστι καὶ λέγειν i. e. ut recte vertit Iaspisius, *vel dictu nefas sunt*. Lutherus: *das ist auch schändlich zu sagen*. Rectius: *auch zu sagen, nur z. s.* Cf. incerti scriptoris dialog. Philopat. p. 113. ed. *Gesner*. αἰσχύνομαι καὶ λέγειν. Eodem pertinet locus Hebr. VII, 26. ubi καὶ post ἔπρεπεν recte puto addidisse *Griesbachium* male illud eiectum a *Knappio*. Optime enim καὶ potest etiam illo loco verti: *schon an sich war angemessen*. Cf. *Böhme* l. l. p. 331. p. 444. *Passow*. s. v. καὶ num. 8., qui vero ut iam patebit, non debebat ea quae sub num. 8. retulit, seiungere ab iis quae sub num. 3. exponit, et in καὶ ita usurpato vim quandam *minuentem* inesse ibi dicere: „*vermindernd*." Semper enim sive ea quae in eiusmodi locis sunt supplenda, per se maiora sive per se minora sint iis, quae sequuntur particulam καὶ, huius ipsius tamen eadem est vis ac natura, et in utraque causa haud diserte quaedam significantur, *quo magis ea quae καὶ insequuntur, appareant ac quasi emineant*. Neque recte puto *Passowium* l. l. postquam de illo usu καὶ dixit, addere: *ein seltener Gebrauch*, siquidem eo voluerit indicare raro ita loqui Graecos, non singularem et memorabiliorem esse hunc particulae καὶ usum. Porro ex eodem particulae καὶ usu, de quo adhuc disseruimus, explicari potest ac debet, quod καὶ cum participiis iunctum ad sensum saepius est *quamvis, etiamsi*, id quod recte vidit *Passow*. s. v. καὶ n. 4. (cf. *Valckenar*. ad Euripid. Phoeniss. v. 277 p. 98 sq. *Schäfer*. ad Dion. H. de compos. verbor. p. 332 sq.), neque cum illo non cognata est vis particulae καὶ in locutione τί δεῖ καὶ λέγειν; apud Euseb. H. E. V, 28 p. 141. Adiecto enim καὶ tanquam prae reliquis omnibus spectandum designatur τὸ λέγειν, ita ut nos commodo possimus

διαλέγεσθαι. Τὸν μὲν γὰρ υἱὸν τοῦ θεοῦ οὐ βούλεται συνομολογεῖν ἐξ οὐρανοῦ κατεληλυθέναι, ἵνα τι προλαβόντες τῶν μελλόντων γραφήσεσθαι θῶμεν· καὶ τοῦτο οὐ λόγῳ ψιλῷ ῥηθήσεται, ἀλλ' ἐξ ὧν ἐπέμψαμεν ὑπομνημάτων [24]) *δείκνυται πολλα-*

---

vertere: *was ist es nöthig auch noch zu sagen?* Vid. *Hermann.* ad Viger. p. 837, 320. cf. Euripid. Iphig. A. v. 1179. *τίς δὲ καὶ προσβλέψεται παίδων σε.* Inde denique factum videtur ut καὶ saepius poni videamus a Graecis, ubi sane vel Latino vel vernaculo sermone difficilius illud reddideris sed tamen sua vi minime caret καί, imo fortius vel negat vel affirmat. cf. Philipp. I, 15. *Paulus Commentar über das N. T.* Tom. I. p. 239. Sophocl. Philoct. v. 46. v. 534. Hebr. XI, 19. ubi certe non video, quomodo alterum καὶ aequet formulam ὡς ἔπος εἰπεῖν, ut censet *Boehme* in commentar. ad h. l. p. 591. Hebr. XII, 1. De Eusebii loco, observandum praeterea est ὧν ad γυναῖκας nec Valesium et Strothium retulisse. Ille enim vertit: *quod quidem audientibus* etc. hic: *Lieder — worüber man schaudern möchte, wenn man sie hört.* At in eo male lapsi sunt VV. DD., quod particulam καὶ plane neglexerunt, quam nonnisi deinde quomodo exprimas, vix liqueat, si ὧν ad γυναῖκας vere retuleris. Vix enim potest deinde verti: *auch wenn man sie* (die Weiber) *nur hört,* cum non intelligatur cur magis essent horribiles, si quis eas videret. De variis autem, quae Paulo Samosateno obiecta esse nostro loco legimus, criminibus vid. *Moshem. Commentt. de rebus Christ. a. C. M.* p. 704 sqq. *Routh.* reliqq. sacr. Vol. II. p. 481. 585. *Augusti Denkwürdigkeiten* Tom. III. p. 387 sqq. Tom. V. p. 268 sqq. 351. Tom. VI. p. 181. 344 sqq. cf. infra not. 36. Sigillatim vid. *Francisci Bernardini Ferrarii* de acclamationibus et plausu libri VII., Mediolani 1627. 4. cf. lib. V. c. 1 — 12. *Cramer. Fortsetzung des Bossuet* Tom. II. p. 318 sqq. Similia habet Plutarch. de audiendd. poett. c. VII. *δεῖ δὲ μὴ δειλῶς, μηδὲ ὥσπερ ὑπὸ δεισιδαιμονίας ἐν ἱερῷ φρίττειν ἅπαντα καὶ προσκυνεῖν, ἀλλὰ θαρσαλέως ἐθιζόμενον ἐπιφωνεῖν* cf. ad h. l. *Krebs.* p. 193 ed. II., qui affert locum ex Plutarch. de se ipso sine invidia laudando p. 964. *οἱ δὲ ῥητορικοὶ Σοφισταὶ, τὸ θείως καὶ τὸ δαιμονίως καὶ τὸ μεγάλως ἐν ταῖς ἐπιδείξεσι προσδεχόμενοι, καὶ τὸ μετρίως καὶ τὸ ἀνθρωπίνως προσαπολλύουσι.* Actor. XII, 22. Sueton. Claudius c. XII. Eosdem spectacula edentes — — voce ac *manu* veneratus est. Denique cf. *Bengel.* in nott. ad Chrysostom. de sacerd. V, 1, 455 p. 479 sqq. „*Eam consuetudinem* (applaudendi in concionibus sacris) — — *usque ad tempora Bernardi perdurasse, ex Bernardo notat Ferrarius.*" De Pauli doctrina vid. *I. G. Feuerlin.* de haeresi Pauli Samosateni, Götting. 1741. 4. *Moshem.* commentt. p. 688 sqq. *Löffler. kleine Schriften* Tom. I. p. 117 sqq. *H.* — 23) *Ἐπισκόπους τῶν ὁμόρων ἀγρῶν.* Chorepiscopos intelligere videtur. Eos enim distinguit epistola ab episcopis urbium. Hos igitur in concionibus ad populum, similia ac mulieres illas psaltrias de Paulo dixisse asserunt patres, quod Christophorsonus non intellexit. — 24) *Ὑπομνημά-*

χόθεν, οὐχ ἥκιστα δὴ ὅπου λέγει Ἰησοῦν Χριστὸν κάτωθεν. Οἱ δὲ εἰς αὐτὸν ψάλλοντες καὶ ἐγκωμιάζοντες ἐν τῷ λαῷ, ἄγγελον τὸν ἀσεβῆ διδάσκαλον ἑαυτῶν ἐξ οὐρανοῦ κατεληλυθέναι λέγουσι. Καὶ ταῦτα οὐ κωλύει, ἀλλὰ καὶ λεγομένοις πάρεστιν ὁ ὑπερήφανος. Τὰς δὲ συνεισάκτους[25]) αὐτοῦ γυναῖκας, ὡς Ἀντιοχεῖς ὀνομάζουσι, καὶ τῶν περὶ αὐτὸν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, οἷς καὶ τοῦτο καὶ τὰ ἄλλα ἁμαρτήματα ἀνίατα ὄντα συγκρύπτει, συνειδὼς καὶ ἐλέγξας ὅπως αὐτοὺς ὑπόχρεως ἔχῃ, περὶ ὧν λόγοις καὶ ἔργοις ἀδικεῖ, μὴ τολμῶντας κατηγορεῖν τῷ καθ' ἑαυτοὺς φόβῳ· ἀλλὰ καὶ πλουσίους ἀπέφηνεν· ἐφ' ᾧ πρὸς τῶν τὰ τοιαῦτα ζηλούντων φιλεῖται καὶ θαυμάζεται· τί ἂν ταῦτα γράφοιμεν; Ἐπιστάμεθα δὲ, ἀγαπητοὶ, ὅτι τὸν ἐπίσκοπον καὶ τὸ ἱερατεῖον ἅπαν παράδειγμα εἶναι δεῖ τῷ πλήθει πάντων καλῶν ἔργων· καὶ οὐδὲ ἐκεῖνο ἀγνοοῦμεν, ὅσοι ὑπὸ τοῦ συνεισάγειν

των. Quod supra observavimus, errare vulgo interpretes in huius vocis explicatione, id perspicuum fit hoc loco. Nam et Langus et Musculus et Christophorsonus *commentarios* interpretati sunt, cum *acta* seu *gesta* vertere debuissent. Acta autem illa synodi Antiochenae nihil aliud erant quam disputatio Malchionis adversus Paulum Samosatenum, quae a notariis excepta fuerat, ut supra dixit Eusebius. Ex iis actis testimonia quaedam profert Leontius Byzantius in lib. III. contra Nestorium, eaque distinguere videtur a disputatione Malchionis contra Paulum: ubi etiam doctus interpres *commentarios* vertit. — 25) Συνεισάκτους. Quid essent *συνείσακτοι* mulieres, iam pridem notavit *Ioannes Langus* vir doctissimus ad librum VI. Nicephori cap. 30. et post illum *Beatus Rhenanus* ad librum VII. Rufini. Quorum doctis observationibus nihil est quod addamus. Huiusmodi mulieres a clericis vulgo *sorores* vocabantur. Id me docuit canon III. concilii Nicaeni, qui in vetustissimo codice Corbeiensi hanc habet inscriptionem: *De subintroductis, id est, adoptivis sororibus.* Ex quibus explicanda est lex Honorii 44. in codice Theod. de episcopis et clericis: *Eum qui probabilem agit, docolorari consortio sororiae appellationis non decet,* etc. Sic etiam devotae deo virgines quosdam sibi extraneos adiungebant, quos fratres vocare consueverant. Quam nequitiam perstringit Hieronymus in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis: *Frater sororem virginem deserit. Celibem spernit virgo germanum, fratrem quaerit extraneum. Et cum in eodem proposito esse se simulent, quaerunt alienorum spiritale solatium, ut domi habeant carnale commercium.* Dicebantur etiam *commanentes* eiusmodi mulieres. Sic enim inscribitur canon ille concilii Nicaeni in vetustissimo cod. C. Iustelli, *de commanentibus. Agapetas* quoque eas vocabant teste Hieronymo in dicta epistola, ubi acerrime in eas invehitur. [Vid. *Excursus* XIII. *H.*] —

ἑαυτοῖς γυναῖκας ἐξέπεσον [26]). οἱ δ' ὑπωπτεύθησαν· ὥστε καὶ εἰ δοίη [27]) τὶς αὐτῷ τὸ μηδὲν ἀσελγὲς ποιεῖν, ἀλλὰ τήν γε ὑ-

---

26) Ἐξέπεσον Valesius vertit: *in praeceps lapsi sunt*, Strothius: *wie viele — gefallen.* Et sane tale quid ἐκπίπτειν esse debere, satis docent sequentia. Conveniret igitur ἐκπίπτειν h. l. verbo ἐξολισθαίνειν quod alibi legitur. Cf. paulo post verba μὴ ὀλισθῇ. Eus. H. E. X, 7 n. 5. *Böhme* Commentar. in epist. ad Hebr. II, 1 p. 87 sqq. Neque plane aliena esset a vi verbi ἐκπίπτειν vocis ἐκτρέπεσθαι significatio Hebr. XII, 13. Sed absolute positum ita verbum ἐκπίπτειν satis insolenter usurpatum videtur. Cf. *Irmisch.* ad Herodian. V, 1, 14. Tom. III. p. 23 sqq. εἰς ὑπεροψίαν ἐκπίπτει. Videntur igitur supplenda esse potius ad ἐξέπεσον praecedentia καλῶν ἔργων, quo sane sententia verborum haud valde mutatur, sed minus insolite illa expressa sit. Saepius enim Graecorum optimi ἐκπίπτειν τινὸς dicunt de eo, qui rei cuiusdam facit iacturam et hoc ipso capite inferius dicitur σὺν καὶ τῇ πίστεως ὀρθοδοξίᾳ τῆς ἐπισκοπῆς ἐκπεπτωκότος, cum — a recta fide simul et episcopatu *excidisset*, ut recte vertit Valesius, cum Latinos constet eodem modo *excidendi* vocabulo uti. Adde Chrys. de sacerdot. IV, 4, 406. τῆς ὑγιοῦς ἐξέπεσον πίστεως. Proprie igitur vertendum nostro loco ὅσοι — ἐξέπεσον: qui honestate sua exciderunt, honestatis suae fecerunt naufragium. Similiter *Böhme* l. l. p. 92. in epist. ad Hebr. II, 3. verbum ἐκφεύγειν probabilius absolute quam ut aliquid vel supplendum vel ex antecedente oratione repetendum putemus ab scriptore epistolae dictum esse censet; sed ex mea quidem sententia sine iusta causa. Quamvis enim Graecorum usus ita ferat in voce φεύγειν [vid. Hebr. XII, 25.], tamen ἐκφεύγειν quoque Graecos absolute dicere de fuga poenae, exemplis erat demonstrandum, quae frustra, credo, V. D. quaesitaverit. Itaque miror, eum adeo scribere potuisse in ἐκφεύγειν *magis etiam* quam in simplici φεύγειν illam rationem valere. Cf. *Viger.* de idiott. p. 233. XII. Praeterea longe facilius in illo certe loco epist. ad Hebraeos ad ἐκφευξόμεθα suppleri possunt verba *statim* praecedentia ἔνδικον μισθαποδοσίαν, id quod sane de nostro loco, ubi καλῶν ἔργων paulo remotius est a verbo ἐξέπεσον, minus potest dici. Quocirca non magnopere repugnem ei, qui nihilominus ἐξέπεσον absolute potius h. l. dictum esse malit defendere, ita ut sit *in praeceps labi*, pro quo alias dicatur ἐκπίπτειν εὐθείας ὁδοῦ vel ἐκπίπτειν εὐθείας. Cf. *Viger.* I p. 45. III. Atque non minus insolenter Hebr. VI, 61. et Sap. VI, 9. XII, 2. παραπίπτειν absolute dictum est. Vid. *Boehme* commentar. in epist. ad Hebr. l. l. p. 258. *H.* — 27) Ὥστε καὶ εἰ δοίη. Rectius in codice Mazar. Fuket. et Med. legitur ὥστ' εἰ καὶ δοίη. Atque ita Nicephorus et Syncellus, nisi quod apostrophen non habent. [Cum Valesio εἰ καὶ scripserunt Cph. Stroth. et ipse Zimmermannus. Sed, ut equidem puto, male ac perperam. Scribere non dubitavi καὶ εἰ, quod exhibet Reg. Sav. Steph. Dicitur enim h. l. nullo modo hoc, vere quenquam concedere, nihil a Paulo Samosateno turpe committi, quod si diceretur, scri-

πόνοιαν τὴν ἐκ τοῦ τοιούτου πράγματος φυομένην ἐχρῆν εὐλαβηθῆναι, μή τινα σκανδαλίσῃ, τοὺς δὲ καὶ μιμεῖσθαι προτρέψηται. Πῶς γὰρ ἂν ἐπιπλήξειεν ἢ νουθετήσειεν ἕτερον, μὴ συγκαταβαίνειν ἐπιπλέον εἰς ταὐτὸν γυναικὶ μὴ ὀλισθῇ φυλαττόμενον, ὡς γέγραπται [28]), ὅς τις μίαν μὲν ἀπέστησεν ἤδη, δύο δὲ ἀκμαζούσας καὶ εὐπρεπεῖς τὴν ὄψιν ἔχει μεθ' ἑαυτοῦ, κἂν ἀπίῃ που, συμπεριφέρει, καὶ ταῦτα τρυφῶν καὶ ὑπερεμπιμπλάμενος [29]); Ὧν ἕνεκα στενάζουσι μὲν καὶ ὀδύρονται πάντες καθ' ἑαυτούς, οὕτω δὲ τὴν τυραννίδα καὶ δυναστείαν αὐτοῦ πεφόβηνται, ὥστε κατηγορεῖν μὴ τολμᾷν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν, ὡς προειρήκαμεν, εὔθυνεν ἂν τις τὸν ἄνδρα, τὸ γοῦν φρόνημα καθολικὸν ἔχοντα, καὶ συγκαταριθμούμενον ἡμῖν, τὸν δὲ ἐξορχησάμενον [30]) τὸ μυστήριον καὶ ἐμπομπεύοντα [31]) τῇ μιαρᾷ

---

bendum esset εἰ καὶ, imo illud concedi, nonnisi poni ac sumi patet. Hinc VIII, 3. non minus recte dixit Eusebius: καὶ εἰ μὴ τεθνκὼς ἦν, *gesetzt auch, dass er nicht geopfert hätte.* Contra I, 9. recte legitur εἰ καί. Vid. *Hermann. ad Viger.* p. 832. cf. Plutarch. Timoleon. c. VII. εἰ καί τις ἠπίως εἶχε πρότερον πρὸς τὴν στρατείαν. Quamvis vero minime negare velim, καὶ εἰ pro εἰ καὶ quoque ponere Graecos, quod contendunt viri Graece scientissimi, ut *Valckenar.* ad Xenoph. Memor. p. 248. ed. *Ernest. Schäfer.* ad Longi pastoral. p. 355. melett. critt. p. 36. *Heindorf.* ad Plat. Gorg. §. 138. *Matthiae ausführl. griech. Grammat.* p. 152 not. d., tamen hoc Eusebii loco cur illud statuamus, cum ipsi codd. meliora suppeditent, nulla prorsus causa est. Eadem ratio est loci Matth. XXVI, 33. coll. Marc. XIV, 29. καὶ εἰ πάντες σκανδαλισθήσονται, unde iam patet in loco priori καὶ post εἰ positum esse reiiciendum. Cf. Luc. XI, 8, XVIII, 4. *H.*] — 28) Ὡς γέγραπται. Intelligit locum qui habetur in cap. 25. ecclesiastici, aut certe locum ex cap. 6. proverbiorum. — 29) Ὑπερεμπιπλάμενος. [Ita ex Reg. Med. Sav. Nic. Syncell. Steph. legit Str. *H.*] Melius in codice Maz. et Fuk. [et Zimmerm. *H.*] scribitur ὑπερεμπιμπλάμενος, quam vocem non intellexerunt interpretes. Arguunt patres Paulum, quod formosas mulieres semper secum haberet, idque luxu diffluens, et vino atque epulis sese ingurgitans, quae libidinis incentiva sunt. — 30) Τὸν δὲ ἐξορχησάμενον τὸ μυστήριον Strothius vertit: *der das Geheimniss unsrer Religion verrathen.* Recte quidem τὸ μυστήριον, quo vocabulo saepius significatur a patribus religio Christiana s. doctrina evangelica. Vid. *Suicer.* Thes. T. II. p. 382. c. Recte quoque, si solum usum linguae spectaveris, vocabulum ἐξορχεῖσθαι, quod de rerum arcanarum patefactione si non apud Herodian. V, 5, 4. Tom. III. p. 133 sq. ed. *Irmisch.* legitur, alibi certe ita dici probavit ipse Strothius ad l. l. Herodiani ex Clement. Alex. Strom. I. τὸν ἀπόῤῥητον ὡς ἀληθῶς τῆς ὄντως φιλοσοφίας λόγον ἐξόρχήσασθαι Paedag. c. III.

αἱρέσει τῇ Ἀρτεμᾷ (τί γὰρ οὐ χρὴ μόλις τὸν πατέρα αὐτοῦ δηλῶσαι;) οὐδὲν δεῖν ἡγούμεθα τούτων τοὺς λογισμοὺς ἀπαιτεῖν."

τῆς φύσεως τὰ ἀπόῤῥητα εἰς τὸ συμφανὲς ἀπογυμνοῦντας, ἐξορχουμένους et Achill. Tat. IV, 8. ἐξορχήσομαι τὰ μυστήρια. Adde Alciphron. epist. LXXII, p. 449 sq. edi Bergler. τὰ τῆς Θεοῦ ἐν Ἐλευσῖνι μυστήρια ἐξορχησάμενοι, cf. Max. Tyr. diss. XXXIX, 4. T. II. p. 247. ubi ἐξαγορεύειν ita legitur. Vid. Davisius ad h. l. Sed minus convenire videtur illa verbi ἐξορχεῖσθαι significatio nostro loco, ubi opponuntur aperte illa verba τὸν δὲ ἐξορχησάμενον τὸ μυστήριον praecedentibus τὸ γοῦν φρόνημα καθολικὸν ἔχοντα eodem modo quo ἐμπομπεύοντα — Ἀρτεμᾷ i. e. qui se iactare solet de exsecranda haeresi Artemae, verbis συγκαταριθμούμενον ἡμῖν. Quocirca rectius vertisse puto praeeunte Rufino Valesium: prodito atque eiurato religionis nostrae mysterio, voce „ prodito" similiter atque „ eiurato" accepta. Ac melius etiam solum „ eiurato" usurpasset Valesius. Contra Zimmermannus verba illa „ atque eiurato" non recte delevisse in translatione Valesiana nobis videtur. Quomodo sese ἐξορχεῖσθαι τὸ μυστήριον patribus esse potuerit: religionem Christianam deserere, abiicere, facile, credo, intelligitur. Quicunque enim ea illius placita enunciabat ac prodebat, quae potius tacenda essent, eo ipso illis satis luculenter demonstrare videbatur, se illam non amplius ex animo colere, imo contemnere, despicatui habere, deserere. Quare quamvis adhuc non sint in promptu alii loci, ubi eodem modo interpretanda sit vox ἐξορχεῖσθαι, tamen nihil vetat, quo minus potuisse ita eam a patribus usurpari dicamus, orationem vero contextam nostri loci docere puto, rectius illam nostro loco eo quo dixi modo explicari debere. Bene igitur Rufinus quoque vertit: abiurato fidei mysterio. Cf. Hermann. ad Viger. p. 941. „usus consulendus est priusquam regulam constituas: quamquam etiam ab altera parte cavendum, ne tantum tribuas usui, ut quod potest per rei naturam fieri, neges fieri posse, nisi usu exemplorumque vi comprobari videas. Nam quaedam in hoc genere eiusmodi sunt, ut ne indigeant quidem exemplis." Satis autem lubrica nobis videtur coniectura Readingi in Corrigendis, Valesium fortasse in aliquo codice legisse ἐξορκισάμενον pro ἐξορχησάμενον. Haec cum scripsissem, incidi casu in annotationem Valesii ad notas Maussaci in Harpocrat. Lexic. p. 152. omnia quae exposui, egregie confirmantem hanc: „ Ἐξορχήσασθαι autem fere pro insultare et contemnere ac deridere: sic Athanasius in 2. contra Arrianos saepe. Arrianus lib. III. cap. 21. σὺ δ' ἐξαγγέλλεις τὰ μυστήρια καὶ ἐξορχῇ παρὰ καιρὸν, παρὰ τόπον." Sed ἐμπομπεύοντα τῇ μιαρᾷ αἱρέσει τῇ Ἀρτεμᾷ minus bene vertit Val. ad execrandam transgressus haeresim Artemae, recte Stroth. der mit der abscheulichen Ketzerei des Artemas prahlt. H. — 31) Ἐκπομπεύσαντα. Nicephorus et Syncellus habent ἐμπομπεύσαντα. [Ita quoque ex Venet. Cph. Ruf. dedit Stroth. ἐκπομπεύσοντα habent Reg. Sav. Steph. H] Sed in codice Max. Fuk. et Med. ἐκπομπεύοντα scribitur rectius. Ceterum in huius loci versione corrigendus est Rufinus hoc modo: Hic vero qui abiurato fidei mysterio ad pol-

Εἶτ' ἐπὶ τέλει τῆς ἐπιστολῆς ταῦτ' ἐπιλέγουσιν· „ἠναγκάσθημεν οὖν ἀντιτασσόμενον[32] *αὐτὸν τῷ θεῷ καὶ μὴ εἴκοντα ἐκκηρύξαντες, ἕτερον ἀντ' αὐτοῦ τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ καταστῆσαι ἐπίσκοπον θεοῦ προνοίᾳ, ὡς πεπείσμεθα, τὸν τοῦ μακαρίου*[33] *Δημητριανοῦ καὶ ἐπιφανῶς προστάντος πρὸ τούτου τῆς αὐτῆς παροικίας υἱὸν Δόμνον ἅπασι τοῖς πρέπουσιν ἐπισκόπῳ καλοῖς κεκοσμημένον· ἐδηλώσαμέν τε ὑμῖν, ὅπως τούτῳ γράφητε, καὶ τὰ παρὰ τούτου κοινωνικὰ δέχησθε γράμματα*[34].

---

lutissimam se Artemae haeresim contulit. Et paulo post ubi leguntur haec verba: *Hic vero qui indignus habitus est esse in ecclesia catholica, anathema scribatur.* Lego *Artemae scribat*, ut fere scriptum habent duo vetustissimi codices. Ex quibus etiam sequentia corrigenda sunt in hunc modum: *Artemae scribat, et illius haeresis sectatores ei communicent.* Sic enim habet Graecum exemplar epistolae, ex quo haec conversa sunt. Atque ita diserte scriptum habet vetustissimus codex Rufini in bibliotheca S. Germani. — 32) *Ἀντιτασσόμενον τῷ θεῷ* i. e. *deo bellum indicentem*, ut recte vertit Val. Vid. *Kuinoel.* Commentar. ad Actor. XVIII, 6 p. 621. cf. Euseb. H. E. VI, 39 not. 2. Ad rem vid. *Cramer. Fortsetzung des Bossuet* Tom. II. p. 608. „*Man darf aber nicht glauben, dass die Bischöfe allezeit nach dem Grundsatze gehandelt hätten, dass kein Bischof den andern richten könnte. Als Paulus von Samosata, der Bischof von Antiochien, seinen Irrthum vortrug: — So begnügten sich die benachbarten Bischöfe nicht damit, dass sie ihn ermahneten, seinen Irrthum zu verlassen, unter der Bedrohung, dass sie sich von seiner Gemeinschaft absondern würden, sondern sie machten sich, nach dem cyprianischen Ausdrucke* (Cyprian. in Concil. Carthag. de rebaptiz. haeret. et lib. de unit. eccl. f. 108. ed. Brem.), *zu Bischöfen über Bischöfe.*“ *H.* — 33) *Τοῦ μακαρίτου.* In codice Medicaeo, Fuketiano et Mazarino, et apud Nicephorum et Syncellum legitur *τοῦ μακαρίου.* Nec multum refert utro modo scribatur. — 34) *Παρὰ τούτου τὰ κοινωνικὰ δέχησθε γράμματα. Communicatorias litteras* vocant Latini, quarum usus est antiquissimus in ecclesia. Easdem etiam *formatas* dixerunt, ut testatur Augustinus in epistola 163. Duplex autem fuit earum genus. Aliae enim clericis et laicis peregrinaturis dabantur, ut a peregrinis episcopis ad communionem admitterentur. Aliae erant quas episcopi testandae communionis suae causa ad alios mittebant episcopos, et quas ipsi vicissim ab aliis accipiebant: de quibus hic loquitur synodus. Eae autem paulo post ordinationem mitti solebant a recens ordinatis episcopis. De his intelligendus videtur Augustinus in epistola 162. Cypr. in epist. ad Cornel. p. 92. denique epistola synodica concilii Serdicensis. Si quis tamen cuncta haec loca de formatis etiam intelligere voluerit, equidem non repugnabo. Porro notanda est hoc loco diligens cautela sanctorum patrum, qui deposito haeretico sacerdote, nomen catholici episcopi qui in eius locum substitutus fuerat,

Τῷ δὲ Ἀρτεμᾷ οὗτος ἐπιστελλέτω, καὶ οἱ τὰ Ἀρτεμᾶ φρονοῦντες τούτῳ κοινωνείτωσαν.“ Καὶ ταῦτα μὲν ἐνταυθοῖ κείσθω [35]. *Τοῦ δὴ οὖν Παύλου σὺν καὶ τῇ τῆς πίστεως ὀρθο-*

---

cunctis episcopis significant, ut scilicet sciant, a quo ecclesiasticas litteras accipere et ad quem scribere debeant. Eandem ob causam Cyprianus misit Cornelio papae nomina catholicorum episcoporum totius Africae, ut scribit in epistola citata ad Cornelium. Patres quoque Sardicensis concilii eandem adhibuerunt diligentiam. Sed et quoties mortuis episcopis alii in eorum locum fuerant ordinati, eorum nomina reliquis episcopis indicare consueverat ordinator, ut scirent ad quos scribere et a quibus pacificas literas accipere deberent, ut discimus ex Theophili epistolis paschalibus. — 35) *Καὶ ταῦτα μὲν ἐνταυθοῖ κείσθω.* Baronius ad annum Christi 272. quo Antiochenam synodum consignavit, Eusebium nostrum fraudis arguit, seu, ut ipse loquitur, conniventiae, quod professionem fidei patrum synodi illius Antiochenae, quae Arianorum haeresim prorsus iugulabat, consulto praetermiserit. Verum Baronius et aliis in locis iniquior fuit adversus Eusebium, et hic immerito eum reprehendit. Nam professio illa fidei quam Baronius illic profert ex actis Ephesinae synodi, non est professio sanctorum patrum Antiocheni concilii, ut Baronius existimavit, sed ipsius Nicaeni. Quod quidem facile est demonstrare. Nam in parte III. seu tomo III. actorum Ephesinae synodi pag. 378. titulus professionis illius ita conceptus legitur: *Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ θεοῦ λόγου, τοῦ υἱοῦ τοῦ πατρὸς, ὅρος ἐπισκόπων τῶν ἐν Νικαίᾳ συναχθέντων ἐν τῇ συνόδῳ, καὶ ἔκθεσις τῆς αὐτῆς συνόδου πρὸς Παῦλον Σαμοσατέα.* Id est: *De incarnatione verbi dei, filii patris, definitio episcoporum qui Nicaeae in synodo convenerunt, et expositio eiusdem synodi adversus Paulum Samosatenum.* Vides professionem illam fidei adversus Paulum Samosatenum, asscribi synodo Nicaenae, non autem Antiochenae. Itaque non video, quid Baronium impulerit, ut professionem illam Antiochenae synodo adscriberet, nisi forte mendosos codices nactus est, aut pro Nicaena synodo Antiochenam restituendam putavit. Certe in synodo Nicaena haec non leguntur. Sed quis nescit cuncta fere acta illius synodi intercidisse? Videtur tamen mentio fieri illius definitionis in canone 19. concilii Nicaeni, qui est de Paulianistis: *Περὶ τῶν Παυλιανισάντων ὅρος ἐκτέθειται,* etc. Iam igitur expungenda est ex actis Antiochenae synodi, professio illa quam Baronius eumque secutus Binius Antiochenae synodo falso adscripserunt. Et haec quidem de synodo 2. Antiochena, quae adversus Paulum Samosatensem congregata est. Scripsit praeterea eadem synodus epistolam ad Paulum Samosatensem, in qua patres fidem suam de Christo ipsi significant, et utrum eadem cum ipsis sentiat, sciscitantur. Exstat haec epistola in tomo II. bibliothecae patrum, scripta a synodo inter initia consessus, antequam Malchion presbyter adversus Paulum disputasset. Verum Baronius hanc epistolam priori synodo Antiochenae, quae anno 12. Gallieni adversus eundem

δοξίᾳ τῆς ἐπισκοπῆς ἐκπεπτωκότος, Δόμνος, ὡς εἴρηται, τὴν λειτουργίαν τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν ἐκκλησίας διεδέξατο. Ἀλλὰ γὰρ μηδαμῶς ἐκστῆναι 36) τοῦ Παύλου τοῦ τῆς ἐκκλησίας οἴ-

---

Paulum coacta est, perperam attribuit, quod vel titulus ipse illius epistolae aperte convincit: *Exemplum epistolae missae Paulo Samosatensi ab orthodoxis episcopis priusquam deponeretur.* Atqui constat Paulum Samosatensem in secunda demum synodo Antiochena depositum fuisse. Nam in priore synodo deceptis per simulationem episcopis, indemnis abscesserat. Sed et nomina episcoporum illi epistolae praefixa, satis indicant id quod dixi: *Hymenaeus, Theophilus, Theotecnus, Maximus, Proclus, Bolanus; Paulo in Christo salutem.* Neque enim Hymenaeus in priore Antiochena synodo praesedit, sed Firmilianus. Porro haec verba: καὶ ταῦτα μὲν ἐνταυθοῖ κείσθω, absunt a tribus nostris codicibus Maz. Med. et Fuk. nec habentur in versione Rufini. — 36) Μηδαμῶς ἐκστῆναι τοῦ Παύλου. Paulus post depositionis sententiam adversus ipsum prolatam aliquot annis ecclesiam suam retinuit, nec episcoporum decreto paruit, fretus scilicet potentia Zenobiae reginae, quae tunc temporis in oriente dominabatur. Huius enim patrocinio tegebatur Paulus, ut scribit Athanasius in epistola ad Solitarios: Ἰουδαία ἦν Ζηνοβία καὶ Παύλου προέστη τοῦ Σαμοσατέως· ἀλλ' οὐ δέδωκε τὰς ἐκκλησίας Ἰουδαίοις εἰς συναγωγάς. Sane Paulum foede adulatum esse Zenobiae reginae, eiusque gratiam omnibus modis captasse, scribit Theodoretus lib. II. haereticarum fabularum, et ex illo Nicephorus in libro VI. cap. 27. Cuius verba perperam interpretatus est Langus hoc modo: *Paulus porro iste curare Zenobiam in religione Iudaizantem volens, plurimumque operae in ea convertenda ponens, in Artemonis haeresim impegit.* Quae quidem prava versio non sine causa Baronium conturbavit. Atqui θεραπεύειν hoc loco non est curare nec convertere, sed *adulari* et *obsequiis gratiam cuiuspiam promereri.* [Haud ingratum fore existimo lectori docto, cum his Valesio h. l. annotatis conferre quae scripsit *P. I. Scherdam* (Ruhnkenius?) in dissertat. philolog. de vita et scriptis Longini §. XI. p. LXXXXIV. sq. praemissa Longino *Weiskii*: „Per hanc ni fallimur, occasionem, cognitus est (Longinus) *a virilis animi muliere, et nulli priscarum heroidum secunda, Septimia Zenobia,* quae tum orientis imperium tenebat. Quae non minore ingenio, quam animo, praedita, cum bonas artes adamaret, Longinum Graecarum litterarum magistrum adhibuit. Vopiscus in Aurelian. 30. *quo* (Longino) *illa magistro usa esse ad Graecas litteras dicitur.* Quo uno, si quid indicamus, argumento concidit *fabula de Zenobiae Iudaismo,* saepe iactata ab ecclesiae patribus, Athanasio epist. ad Solitar. Tom. I. Opp. p. 386. Photio Bibl. Cod. CCLXV. p. 1470. et aliis, quos indicat Moshemius Histor. Christian. saeculi III. p. 706. Quis enim credat, Iudaeam Graecarum litterarum magistrum, eumque philosophum, expetiisse? Cuius gentis quantum in Graecas literas et philosophiam odium fuerit, nihil attinet disputare post luculentam demonstrationem Ernesti V. C.

κου θέλοντος, βασιλεὺς ἐντευχθεὶς Αὐρηλιανὸς, αἰσιώτατα περὶ τοῦ πρακτέου διείληφε, τούτοις νεῖμαι προστάττων τὸν οἶκον,

---

Opusc. Philol. p. 408. Unde igitur ista manavit fabula? Nempe ab immoderata et minime Christiana maledicendi libertate, quam illius aetatis orthodoxi sibi in quoslibet a se dissentientes sumebant. *Accusatus erat Paulus Samosatenus* cum ob alias opiniones, quas referre longum est, et haud necessarium, tum *ob Iudaismi suspicionem;* mox etiam patrum decreto episcopatu Antiocheno deiectus. *Hunc ab adversariis vehementer exagitatum cum Zenobia, mulier philosopha, et in religione diversa sentientes facile ferens, tuendum suscepisset, Orthodoxi, dolorem, quem inde ceperant, ulciscentes, non modo Paulum Samosatenum ad sacra Iudaica transiisse, sed eius etiam patronam Iudaeam fuisse, suo iure clamarunt.*“ *H.*] Victa demum Zenobia, catholicae religionis antistites Aurelianum adierunt, poscentes ut Paulum qui cum Zenobia adversus Romanos consenserat, ab ecclesiae Antiochenae sede removeret, quod contigit anno tertio imperii Aureliani. [Dicenda praeterea nonnulla sunt de verbis τοῦ τῆς ἐκκλησίας οἴκου, quae quid significent, sane potest ambigi. Valesius vertit *e domo ecclesiae*, Strothius *aus dem Kirchen-Hause*, non minus ambigue. Et in Germanica interpretatione ad h. l. not. 4. Strothius scripsit haec: „*Ioseph Mede glaubt, dass hierunter* (unter οἶκος ἐκκλησίας) *nicht das Wohnhaus des Bischoffs, sondern das dem Gottesdienste gewidmete Haus zu verstehen sey. Vielleicht könnte es beides zugleich gewesen seyn.*“ Valesius autem credidisse videtur οἶκον ἐκκλησίας significare h. l. nihil nisi ἐπισκοπήν. Cf. verba huius not. 36. „*Paulus — ecclesiam suam retinuit*“ et „*poscentes ut Paulum — ab ecclesiae Antiochenae sede removeret.*“ Equidem longe proclivior sum ad credendum, οἶκον ἐκκλησίας h. l. esse domum Paulo ad habitandum ab ecclesia concessam. Neque enim tam insipidum fuisse crediderim Paulum, ut aedes sacras occupaverit, et quamvis episcopi dignitate exutus, tamen ex illis excedere noluerit. Quamquam huic ipsi interpretationi qua οἶκος ἐκκλησίας sint aedes sacrae, melius convenire videntur sequentia ἐξελαύνεται τῆς ἐκκλησίας. Cf. *Cramer. Fortsetzung des Bossuet* T. II. p. 319 extr. p. 609 p. 633. *Löffler. kleine Schriften* T. I. p. 116. De iudicio Aureliani imperatoris hac in causa lato vid. *Cramer.* l. l. p. 633 sq. „*Dieser Kaiser* (Aurelianus) *that den Ausspruch, dass diejenige Parthey Recht haben sollte, welche mit den Bischöfen von Rom und Meyland in Gemeinschaft stünde. Ein heidnischer Kaiser konnte nicht anders schliessen, als dass derjenige unrecht haben müsste, der von den vornehmsten Bischöfen seines Reiches nicht für rechtgläubig gehalten würde. Dieses waren, nach seiner Meinung, die Bischöfe von Rom und Meyland. Man sieht wohl, dass man aus diesem Urtheile des Aurelianus die Hoheit der römischen Kirche über andere Kirchen nicht schliessen kann, ohne der meyländischen Gemeine eben diese Ehre beizulegen.*“ Et ibid. p. 609. „*Hatte er* (Paulus) *Anhänger in Antiochien, die zum bischöflichen Hause, es*

οἷς ἂν οἱ κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ῥωμαίων πόλιν ἐπίσκοποι τοῦ δόγματος ἐπιστέλλοιεν. Οὕτω δῆτα ὁ προδηλωθεὶς ἀνὴρ μετὰ τῆς ἐσχάτης αἰσχύνης [37] ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς ἐξελαύνεται τῆς ἐκκλησίας. Τοιοῦτος μέν γέ τις ἦν τὸ τηνικάδε περὶ ἡμᾶς ὁ Αὐρηλιανός· προϊούσης δ' αὐτῷ τῆς ἀρχῆς, ἀλλοῖόν τι περὶ ἡμῶν φρονήσας, ἤδη τισὶ βουλαῖς [38]), ὡς ἂν διωγμὸν καθ' ἡμῶν ἐγείρειεν, ἀνεκινεῖτο· πολύς τε ἦν ὁ παρὰ πᾶσι περὶ τούτου λόγος. Μέλλοντα δὲ ἤδη καὶ σχεδὸν εἰπεῖν τοῖς καθ' ἡμῶν γράμμασιν ὑποσημειούμενον, θεία μέτεισι δίκη, μονονουχὶ ἐξ ἀγκώνων τῆς ἐγχειρήσεως αὐτὸν ἀποδεσμοῦσα [39]), λαμπρῶς τε τοῖς πᾶσι συνορᾶν παριστῶσα, ὡς οὔποτε γένοιτ' ἂν ῥᾳστώνη τοῖς τοῦ βίου ἄρχουσι κατὰ τῶν τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησιῶν, μὴ οὐχὶ τῆς ὑπερμάχου χειρὸς θείᾳ καὶ οὐρανίῳ κρίσει, παιδείας ἕνεκα καὶ ἐπιστροφῆς, καθ' οὓς ἂν αὐτὴ δοκιμάζοι καιρούς, τοῦτ' ἐπιτελεῖσθαι συγχωρούσης. Ἔτεσι γοῦν ἓξ [40])

---

werde nun eine Kirche darunter verstanden oder nicht, das übrige beigetragen hatte; So konnten die Rechtgläubigen den Irrenden, darum weil sie irrten, den Antheil, welchen sie dann besassen, nicht vom Kaiser entziehen lassen." Nihilo minus eodem modo quo Aurelianus indicavit episcopus Caesareensis. Vide verba βασιλεὺς ἐντευχθεὶς Αὐρηλιανὸς αἰσιώτατα περὶ τοῦ πρακτέου διείληφεν etc. Cf. *Dodwell.* dissertt. in Iren. VI. p. 477. De verbo ἐντευχθεὶς vid. IV, 12 not. 6. cf. *Wahl.* Clav. N. T. s. h. v. *H.*] — 37) *Μετὰ — αἰσχύνης* Paulus munere suo privatus est, quia sive ex ipsa domo sua sive ex aedibus sacris a magistratu pulsus. *H.* — 38) *Τισὶ βουλαῖς.* Cf. *Moshem.* Commentt. de rebus Christ. a. C. M. p. 559 sq. *H.* — 39) *Μονονουχὶ — ἀποδεσμοῦσα* vertit Valesius: *quasi* (rectius *fere*) *constricto cubito conatum eius reprimens* i. e. praesentissima efficacia sua deus eius ausa repressit. *H.* — 40) *Ἔτεσι γοῦν ἕξ, etc.* Cum Eusebius nec hoc loco annos imperatorum recte designaverit, addere placet quae de iis scripsit *Pagi*: „Interfectus est *Aurelianus* inter Constantinopolim et Heracleam, die tertio nonas Aprilis anni 275. postquam inperaverat annos quatuor. *Eusebius* aliique, qui annos sex ei tribuunt, annos Iulianos utrinque incompletos numerant. Sequutum est interregnum sex mensium. Tum *Tacitus* imperator nunciatus est. Eoque ducentesima imperii die apud Tarsum vel interfecto, vel febre sublato (incertum enim est mortis genus), *Probus* in Illyrico, et *Florianus* Romae imperatores dicti. Horum posterior post LXXXIX. dies apud Tarsum a suis interficitur. *Probus* exactis in imperio annis sex et tribus integris mensibus, dum per Illyricum iter faceret, a militibus suis per insidias interemtus est circa initium mensis Augusti, anni 282. *Carus* imperator fulmine sublatus est anno 284. *Numerianus* per insidias occisus est, sed

κρατήσαντα τὸν Αὐρηλιανὸν διαδέχεται Πρόβος· καὶ τοῦτον δήπου τοῖς ἴσοις ἐπικατασχόντα, Κάρος ἅμα τοῖς παισὶ Καρίνῳ καὶ Νουμεριανῷ διαδέχεται[41]· πάλιν τ' αὖ καὶ τούτων οὐδ' ὅλοις τρισὶν ἐνιαυτοῖς διαγενομένων, μέτεισι τὰ τῆς ἡγεμονίας εἰς Διοκλητιανὸν καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν εἰσποιηθέντας· ἐφ' ὧν ὁ καθ' ἡμᾶς συντελεῖται διωγμὸς[42]), καὶ ἡ κατ' αὐτὸν τῶν ἐκκλησιῶν καθαίρεσις. Ἀλλὰ γὰρ μικρῷ τούτου πρότερον τὸν ἐπὶ Ῥώμης ἐπίσκοπον Διονύσιον ἔτεσιν ἐννέα διελθόντα τὴν λειτουργίαν, διαδέχεται Φῆλιξ.

---

non ante Septembrem anni 284. occisus est *Carinus* anno 285. tertium imperii Augustei annum ingressus." De successione vero episcoporum Romanorum ab Eusebio h. l. non satis recte constituta idem *Pagi* haec affert: „*Dionysius* die XXII. mensis Iulii anni 259. ordinatus fuit: dieque XXVI. mensis Decembris anni 269. supremum diem obiit: sicque sedit annos X. menses V. dies IV. *Felix* qui die XXVIII. Decembris anni 269 pontificatum susceperat, anno 274. ad deum migravit, die XXII. mensis Decembris. Sedit annos IV, menses XI, dies XXV, vacavit sedes dies XIII. Cum *Eutychianus* die VII. Decembris anni 283. e vivis excesserit, recte dicitur sedisse annis VIII, mensibus XI, diebus III. eiusque initium die 5. Ianuarii anni 275. contigit. Sedes VIII. dies vacat. *Caius* qui die XV. Decembris anni 283. pontificatum iniit, et usque ad diem XXI. Aprilis anni 296. ecclesiam gubernavit, sedit annos XII, menses IV, dies VII." Cf. infra cap. XXXII. not. 1. 2. *H.* — 41) Νουμεριανῷ διαδέχεται. Ultima vox abest a tribus nostris codicibus Mazar. Medic. Fuket. et recte subaudiri potest cum iam praecesserit. In iisdem codicibus, perinde ac in Saviliano scriptum inveni ἅμα παισὶν Καρίνῳ καὶ Νουμεριανῷ sine articulo. Item δέ που non δή που. — 42) Ὁ καθ' ἡμᾶς διωγμὸς, etc. Rectius in codice Medic. et Mazar. legitur καθ' ἡμᾶς. Quomodo etiam scriptum habet codex Fuket. et Savil.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ.

Περὶ τῆς τῶν Μανιχαίων ἑτεροδόξου διαστροφῆς ἄρτι τότε ἀρξαμένης.

(Nic. H. E. VI, 31. 32.)

Ἐν τούτῳ καὶ ὁ Μανεὶς [1]) *τὰς φρένας, ἐπώνυμός τε τῆς δαιμονιώσης αἱρέσεως* [2]), *τὴν τοῦ λογισμοῦ παρατροπὴν καθωπλίζετο, τοῦ δαίμονος αὐτοῦ δήπου τοῦ θεομάχου σατανᾶ ἐπὶ λύμῃ πολλῶν τὸν ἄνδρα προβεβλημένου. Βάρβαρος δῆτα τὸν βίον αὐτῷ λόγῳ καὶ τρόπῳ, τήν τε φύσιν δαιμονικός τις ὢν καὶ μανιώδης, ἀκόλουθα τούτοις ἐγχειρῶν, Χριστὸν αὐτὸν μορφάζειν*

Cap. XXXI. 1) *Ὁ Μανεὶς.* De iis quae de Manete refert hoc capite Eusebius, *Reuterdahl.* de fontt. p. 76. „*Vix*, inquit, *alia haec sunt, quam quae inter Orthodoxos temporis Eusebiani vulgo traderentur.*" Cf. verba *ὡς — — ἐπιπολάζει.* Socrat. I, 17. 22. Theodoret. in epitom. haeres. I, cap. ext. Cyrill. Hierosolym. catech. 6. Philastrius de haeress. Suidas in voce *Μανής.* *Beausobre* histoire de Manichée et du Manischéisme T. II. *Walch.* *Ketzergeschichte* T. I. *Wolf.* Manichaeismus ante Manichaeos. *Lardner.* *Glaubwürdigkeit der evangelischen Geschichte* T. II. *Bayle* dictionaire s. v. Manichéens. *Cramer.* *Fortsetzung des Bossuet* T. II. p. 303 sqq. Verba *ὁ Μανεὶς τὰς φρένας*, recte vertit Val. ille *merito dictus Manes*, melius etiam Stroth. *der am Verstande ein wahrer Manes war.* Praeterea *Stroth.* *Uebersetzung* T. I. p. 595 not. 10. animadvertit: „*Ein Wortspiel mit der Bedeutung des griechischen Participium μανεὶς, welches einen Rasenden bedeutete; davon der bei den Griechen gewöhnliche Sclavenname Manes herkommt. Bey diesem Ketzer aber war es kein griechischer, sondern ein persischer Name den er sich selbst beygelegt haben soll, da er vorher Kubrikus geheissen. Die Alten suchten darin ein Werk der Fürsehung, dass er sich von ohngefähr einen solchen Namen beilegen müssen, der im griechischen eine so schlimme Bedeutung hatte.*" Vide plura ad hoc genus spectantia a me exposita ad Euseb. VI, 41 p. 259. et infra c. XXXII. not. 38. cf. hoc ipso cap. XXXI. verba *ἐπώνυμος τε τῆς δαιμονιώσης αἱρέσεως* et inferius *τήν τε φύσιν δαιμονικός τις ὢν καὶ μανιώδης τε τυφούμενος γε ἐπὶ τῇ μανίᾳ.* H. — 2) *Δαιμονιῶδους αἱρέσεως.* Ita co-

σθαι ἐπειρᾶτο, τοτὲ μὲν τὸν παράκλητον καὶ αὐτὸ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον αὐτὸς ἑαυτὸν ἀνακηρύττων, καὶ τυφούμενός γε ἐπὶ τῇ μανίᾳ [3]), τοτὲ δὲ οἷα Χριστὸς, μαθητὰς δώδεκα κοινωνοὺς τῆς καινοτομίας αἱρούμενος. Δόγματα γε μὴν ψευδῆ καὶ ἄθεα ἐκ μυρίων τῶν πρόπαλαι ἀπεσβηκυιῶν αἱρέσεων [4]) συμπεφορημένα καττύσας, ἐκ τῆς Περσῶν ἐπὶ τὴν καθ' ἡμᾶς οἰκουμένην ὥσπερ τινα θανατηφόρον ἰὸν ἐξωμόρξατο· ἀφ' οὗ δὴ τὸ Μανιχαίων δυσσεβὲς ὄνομα, τοῖς πολλοῖς εἰσέτι νῦν ἐπιπολάζει. Τοιαύτη μὲν οὖν ἡ καὶ τῆσδε τῆς ψευδωνύμου γνώσεως ὑπόθεσις [5]), κατὰ τοὺς δεδηλωμένους ὑποφυείσης χρόνους.

---

dice Regio scribitur δαιμονώσης, ut monuit etiam Rob. Stephanus. Sed in vetustissimo codice Mazarino scriptum inveni δαιμονιώσης, quomodo etiam legitur in codice Fuk. ac Saviliano. — 3) *Τυφούμενος γε ἐπὶ τῇ μανίᾳ.* Hunc locum non intellexerunt interpretes. Rufinus quidem vertit *et elatus insania.* Sic enim habent manuscripti codices. Nec aliter Musculus et Christophorsonus. [Recte vertit Valesius *praeter insaniam superbia etiam elatus* et Str. *und bliess sich ausser seiner Raserey auch noch auf.* H.] — 4) *Ἀπεσβηκυιῶν αἱρέσεων.* In codice Mazar. Medic. et Fuket. scriptum est: *Καὶ ἐκ μυρίων τῶν πρόπαλαι ἀπεσβηκότων ἀθέων αἱρέσεων συμπεφορημένα.* Nec aliter legisse videtur Rufinus, qui sic vertit: *Dogmata stulta et impia diversis haereticis, qui iam prius extincti fuerant, mutilata disseminans.* — 5) *Τοιαύτη — ὑπόθεσις* Vales. non male vertit: Eiusmodi fuit *origo*, etc. male Strothius: *So eine Bewandniss hatte es mit dieser falschen Lehre.* Vide quae monui ad Euseb. de martyr. P. c. XI. not. 7. *H.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ.

Περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς διαπρεψάντων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, τίνες τε αὐτῶν μέχρι τῆς τῶν ἐκκλησιῶν πολιορκίας ἔμειναν.

(Nic. H. E. VI, 34—37.)

Καθ' οὓς Φήλικα τῆς Ῥωμαίων προστάντα ἐκκλησίας ἔτεσι πέντε, Εὐτυχιανὸς διαδέχεται· οὐδ' ὅλοις δὲ μησὶν οὗτος δέκα [1]) διαγενόμενος, Γαΐῳ τῷ καθ' ἡμᾶς καταλείπει τὸν κλῆρον. Καὶ τούτου δὲ ἀμφὶ τὰ πεντεκαίδεκα ἔτη προστάντος, Μαρκελλῖνος κατέστη διάδοχος, ὃν καὶ αὐτὸν ὁ διωγμὸς κατείληφε. Κατὰ τούσδε τῆς Ἀντιοχέων ἐπισκοπῆς μετὰ Δόμνον ἡγήσατο Τίμαιος· ὃν ὁ καθ' ἡμᾶς διεδέξατο Κύριλλος. Καθ' ὃν Δωρόθεον [2]) πρεσβείου τοῦ κατὰ Ἀντιόχειαν ἠξιωμένον τῶν

Cap. XXXII. 1) *Μησὶν οὗτος δέκα.* Immo Eutychianus annis octo, mensibus undecim Romanam rexit ecclesiam, ut est in vetere libro de pontificibus Romanis, in quo anni pontificum a Callisti pontificatu, ut iam dixi, optime digesti sunt, per consules sub quibus sedere coeperunt et sub quibus desierunt. Eusebius igitur octo annos ademit Eutychiano et Xysto eos perperam largitus est, ut supra notavi. — 2) *Δωρόθεον.* Baronius in notationibus ad martyrologium Romanum, hunc Dorotheum presbyterum Antiochiae, eundem esse credidit cum Dorotheo Tyri presbytero, cuius mentio fit die 5. mensis Iunii. Quem Baronii errorem iam notavit Blondellus in apologia pro sententia Hieronymi pag. 274. Sed dum alium reprehendit Blondellus, multo gravius ipsemet erravit. Dorotheum enim Antiochensem presbyterum, de quo hic loquitur Eusebius, confundit cum Dorotheo cubiculario Imp. Diocletiani, cuius martyrium describitur ab Eusebio in lib. VIII. Ego vero non dubito, quin duo fuerint Dorothei, alter presbyter Antiochensis, alter cubicularius eunuchus Diocletiani. Idque certissimis argumentis adstrui potest. Primo enim presbyter ille Antiochensis, martyr non fuit. Certe Eusebius id de illo non dicit, neque in hoc loco, neque in lib. VIII. cap. 13. ubi ecclesiasticos viros recenset, qui illa persecutione martyrium subierunt. Et tamen Lucianum Antiochenum presbyterum illic nominat, non omissurus utique Dorotheum magistrum suum, si is martyrium pertulisset. Deinde presbyter Antiochenus Dorotheus, vir fuit nobilis, et magistratum gessit antequam presbyter fieret. Alter vero Dorotheus servilis fuit conditionis utpote cubicularius eunuchus. Denique prior ille Dorotheus, presbyter

τηνικάδε λόγιον ἄνδρα ἔγνωμεν. Φιλόκαλος δ' οὗτος περὶ τὰ θεῖα γεγονὼς, καὶ τῆς Ἑβραίων ἐπεμελήθη γλώττης, ὡς καὶ αὐταῖς ταῖς Ἑβραϊκαῖς γραφαῖς ἐπιστημόνως ἐντυγχάνειν. Ἦν δ' οὗτος τῶν μάλιστα ἐλευθερίων [3]), προπαιδείας τε τῆς καθ' Ἕλληνας οὐκ ἄμοιρος, τὴν φύσιν [4]) δὲ ἄλλως εὐνοῦχος, οὕτω

---

fuit temporibus Cyrilli episcopi Antiocheni. Cyrillus autem sedere coepit ab anno 4. imp. Probi mansitque ad annum usque 17. Diocletiani. Ponamus igitur Dorotheum presbyterum fuisse circa exordia episcopatus Cyrilli, id est, sub Probo aut sub Caro. Fieri non potest, ut idem postea fuerit cubicularius Diocletiani. Neque enim ex presbyteris fiunt cubicularii, cum nec ecclesiastica regula, nec ratio ipsa id ferat. Quippe presbyteri fiebant matura iam aetate. Ad cubiculum autem principum pueri aut adolescentes formosi eligebantur. Quod si dixeris Dorotheum principatu Diocletiani factum esse presbyterum, eadem manet difficultas, quomodo ex presbytero factus sit cubicularius. Quippe ex Eusebio aliisque constat, Dorotheum dum esset cubicularius et in aula principum versaretur, subiisse martyrium. Fefellit Blondellum, primo quidem similitudo nominum, deinde quod uterque eunuchus, uterque carus imperatori fuisse dicitur. Verum animadvertere debuerat Blondellus, fieri non posse ut idem simul esset presbyter et cubicularius, simul sacras literas in ecclesia exponeret et in aula principum versaretur. [Cf. *Danz.* p. 52 sq. not. 8. „*Caius — Eutychiani successor ordinatus est, exeunte anno Christi* 283., *et sedem obtinuit per* XII. *annos, et quod excurrit. Timaeus diem obiit supremum eodem anno, quo Eutychianus cuius in locum subiit Cyrillus. Cyrillum secutus est Tyrannus cuius temporibus ecclesiarum vastatio maxime viguit, i. e. cuius vita episcopalis in annos priores persecutionis Diocletianae incidit.*" *H.*] — 3) Τῶν μάλιστα ἐλευθέρων. Magis placet ea lectio quam in codice Medic. et Mazar. reperi ἐλευθερίων, id est, *liberaliter educatus.* Sic certe legitur etiam in codice Fuket. et Saviliano. — 4) Τὴν φύσιν — εὐνοῦχος explicant verba, quae statim sequuntur οὕτω πεφυκὼς ἐξ αὐτῆς γενέσεως. De voce εὐνοῦχος vid. *Weisten.* ad Mtth. XIX, 2. *Fischer.* de vitiis Lexic. N. T. prolus. XXI. not. 16. *Paulus Commentar über das N. T.* Tom. II. p. 796. cf. Euseb. H. E. VI, 8 init. Moeris p. 347. ed. *Pearson.* Ceterum patet satis pleonastice dicta esse patet illa τὴν φύσιν — γενέσεως. Cf. quae disserui ad Euseb. H. E. VI, 14 p. 185 sqq. Quamquam haud scio an φύσις et γένεσις h. l. ita possit discerni, ut γένεσις et γέννησις distinguendum dicit *Paulus* l. l. p. 905. „*weil γένεσις (umfassender) Daseyn (von der Geburt an und weiter fort) bedeutet, γεννησις aber auf die Geburt sich einschränkt.*" Ibid. p. 915. et T. I. p. 106. a. p. 118 sq. p. 249. Adde Constantini orat. ad sanctt. coet. c. IV. ἡ δὲ κατὰ χρόνον ἀρχὴ γένεσις καλεῖται. Euseb. V. C. II, 34. οὐδὲν αὐτοῖς τῆς προτέρας ἐπαρκεσάσης γενέσεως. III, 41. ἐνσάρκου γενέσεως III, 43. ἐνσάρκου γεννήσεως. H. E. IV,

πεφυκὼς ἐξ αὐτῆς γενέσεως· ὡς καὶ βασιλέα διὰ τοῦτο οἷόν τε παράδοξον, αὐτὸν οἰκειώσασθαι, καὶ τιμῆσαί γε ἐπιτροπῇ τῆς κατὰ Τύρον ἁλουργοῦ βαφῆς. Τούτου μετρίως τὰς γραφὰς ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας διηγουμένου κατηκούσαμεν. Μετὰ δὲ Κύριλλον Τύραννος τῆς Ἀντιοχέων παροικίας τὴν ἐπισκοπὴν διεδέξατο. Καθ' ὃν ἤκμασεν ἡ τῶν ἐκκλησιῶν πολιορκία. Τῆς δ' ἐν Λαοδικείᾳ παροικίας ἡγήσατο μετὰ Σωκράτην Εὐσέβιος, ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρέων ὁρμηθεὶς πόλεως. Αἰτία δ' αὐτῷ τῆς μεταναστάσεως ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὸν Παῦλον ὑπόθεσις. Δι' ὃν τῆς Συρίας ἐπιβὰς, πρὸς τῶν τῇδε περὶ τὰ θεῖα ἐσπουδακότων, τῆς οἴκαδε πορείας εἴργεται, ἐπέραστόν τι θεοσεβείας χρῆμα [5]) τῶν

---

22 p. 398. περὶ κτίσεως καὶ γενέσεως Χριστοῦ. Const. orat. ad sanctt. coet. c. III. Ioh. IX, 1. Iacob. I, 23. III, 6. Iosephus apud Eus. H. E. III, 10 p. 215. εὐθὺς ἐκ πρώτης γενέσεως. In sequentibus ante μετρίως excidisse οὐ coniecit Strothius, cum iam in commentatione: *Leben und Schriften des Eus.* p. XIX. not. m. locum nostrum τούτου οὐ μετρίως etc. laudasset, etiam in edit. Graeca ad h. l. At temere, ut equidem puto. Vid. quae annotavi VI, 2 not. 11. Adde VI, 23 extr. μετρίως ἀνεγράψαμεν. *H.* — 5) Ἐπέραστόν τι θεοσεβείας χρῆμα i. e. *amabilis dei cultor s. Christianus.* Permira est interpretatio Vales.: *religionis thesaurus* et Strothii: *ein liebenswürdiger Schatz der Religion.* Est potius i. q. ἐπέραστός τις θεοσεβής. Vide quae observavi ad Euseb. H. E. I, 2 not. 3. Adde VIII, 13. θεῖόν τι χρῆμα διδασκάλων τῆς ἐν Χρίστῳ θεοσεβείας = θεῖός τις διδάσκαλος τ. ἐ. Χ. θ., quod ipse Val. melius vertit: Christianae religionis *doctor eximius* et Stroth. *einer der würdigsten Lehrer der christlichen Religion.* Praeterea vid. *Wesseling.* ad Herodot. I, 36. *Valckenar.* ad Euripid. Phoen. p. 70. *Viger.* de idiott. p. 158. III. ed. *Hermann. Reiz.* ad Lucian. Tom. I. p. 834. *Sturz.* Lexicon Xenophont. Vol. IV. p. 555. *Matthiae ausf. griech. Grammatik* p. 799. Notandus vero simul usus verbi θεοσέβεια tum hoc loco tum VIII, 13. Dicitur enim θεοσέβεια sapius a patribus ecclesiasticis κατ' ἐξοχὴν religio Christiana. Vid. *Cramer. Fortsetzung des Bossuet* T. II. p. 354. „*Alle christlichen Gemeinen, welche den Namen der Rechtgläubigen zu behaupten suchten, stimmten in der ersten Grundwahrheit der Religion, dass nur ein Gott, und zwar der Gott der Christen, die Anbetung der Menschen verdiente, vollkommen mit einander überein. — — Das war der erste Charakter, an welchem ein Christ von andern unterschieden wurde, er kannte keine andere Religion, als die Anbetung des Gottes, der des ganzen Erdkreises Herr, und der Erstgebohrne unter allen Creaturen war* (Orig. contra Cels. VII.). *Sie nannten daher auch das Christenthum nur den Dienst Gottes. Man findet diesen Namen bei dem Clemens von Alexandrien und bei dem Origenes häufig ge-*

καθ' ἡμᾶς γενόμενος, ὡς ἤδη καὶ ἀπὸ τῶν παρατεθεισῶν Διο-νυσίου φωνῶν διαγνῶναι ῥᾴδιον. Ἀνατόλιος [6]) αὐτῷ διάδοχος ἀγαθὸς φασὶν ἀγαθοῦ, καθίσταται, γένος μὲν καὶ αὐτὸς Ἀλε-ξανδρεύς, λόγων δ' ἕνεκα καὶ παιδείας τῆς Ἑλλήνων φιλοσο-φίας τε, τὰ πρῶτα τῶν μάλιστα καθ' ἡμᾶς δοκιμωτάτων ἀπενη-νεγμένος, ἅτε ἀριθμητικῆς καὶ γεωμετρίας ἀστρονομίας τε καὶ τῆς ἄλλης διαλεκτικῆς, ἔτι τε φυσικῆς θεωρίας, ῥητορικῶν τε αὖ μαθημάτων ἐληλακὼς εἰς ἄκρον· ὧν ἕνεκα, καὶ τῆς ἐπ' Ἀλεξανδρείας Ἀριστοτέλους διαδοχῆς [7]) τὴν διατριβήν, λόγος

---

braucht." Tacuit hanc verbi θεοσέβεια significationem Suicerus in Thes. Fluxit autem illa simul ex 1. Timoth. II, 10. cf. Act. III, 12. 1 Timoth. II, 2. III, 16. IV, 7. 8. VI, 3. 5. 6. 11. 2 Timoth. III, 5. Tit. I, 1. 2 Petr. I, 3. 6. 7. III, 11. Eodem modo θεοσεβεῖς sunt Christiani apud Euseb. H. E. VII, 10 p. 321., ubi pro θεοσεβῶν quod cum Niceph. dedit Vales., Stephan. habet εὐσεβῶν. *H.* — 6) Ἀνατόλιος. Hic est ni fallor Anatolius, cuius meminit Eunapius in vita Iamblichi, ubi dicit Iamblichum auditorem initio fuisse Anatolii, qui tunc temporis in philosophia secundum a Porphyrio locum obtinebat. Οὗτος Ἀνατολίῳ τῷ μετὰ Πορφύριον τὰ δεύτερα φερομένῳ συγγενόμενος, πολύγε ἐπέδωκε καὶ εἰς ἄκρον φιλοσοφίας ἤκμασεν· Certe Anatolius qui hic ab Eusebio commemoratur, iisdem temporibus vixit quibus Porphyrius, et in omni genere doctrinae perinde ac ille versatus est. Quippe Eusebius diserte testatur, eum non solum in philosophia ac mathematicis disciplinis, sed etiam in rhetorica cunctos sui temporis longo intervallo superasse. [Quod pertinet ad illam locutionem proverbialem, quae statim sequitur διάδοχος ἀγαθὸς φασὶν ἀγαθοῦ καθίσταται, eam alibi frustra quaesivi, nisi forte possit comparari illud Aristotelis: ὁ καλῶς ἄγων ἐμποιεῖ τὸ καλῶς ἕπεσθαι. Vid. *Erasmi* Chiliadd. Ceterum observandum est, proprie dicendum fuisse ἀγαθῷ praecedente αὐτῷ. Sed Eusebius h. l. simpliciter cogitans de ipsa proverbiali illa locutione, quae haud dubie erat: διάδοχος ἀγαθὸς ἀγαθοῦ καθίσταται, ἀγαθοῦ recte poterat scribere, quamvis antea non αὐτοῦ sed αὐτῷ scripsisset. *H.*] — 7) Ἀριστοτέλους διαδοχῆς. Cum Anatolius in omni genere philosophiae esset exercitatissimus, rogatus est ab Alexandrinis, ut Aristotelicae successionis scholam institueret, instar Platonicae successionis, cuius celeberrima schola iampridem Athenis erat instituta. Hic est sensus huius loci, quem Christophorsonus nullatenus intellexit. Multa hic possem dicere de schola Platonicae philosophiae, quae Athenis fuit. Huius scholae magistri, διάδοχοι dicebantur, et decreto publico ad eius magisterii locum promovebantur, ut docet Damascius in Isidori vita apud Photium pag. 1066. Habebat autem haec schola reditus annuos non mediocres ex praediis quae a viris studiosis ei scholae donata fuerant ac legata, quae διαδοχικὰ dicebantur, ut docet Olympiodorus in Alcibiadem Platonis;

μι πρὸς τῶν τῆδε πολιτῶν συστήσασθαι αὐτὸν ἀξιωθῆναι, ρίας μὲν οὖν τοῦδε καὶ ἄλλας ἀριστείας ἐν τῇ κατ' Ἀλεξάνδρειαν τοῦ Πυρουχείου πολιορκίᾳ [8]) μνημονεύουσιν ἅτε τῶν ἐν

---

axi 15. in fine, et Damascius in Isidori vita pag. 1058. Verum locus amascii integrior exstat apud Suidam in voce Πλάτων· Πλάτων ὁ φιλόσοφος πένης ἦν, καὶ μόνον τὸν ἐν Ἀκαδημίᾳ ἐκέκτητο κῆπον· ὃς μέρος ἐλάχιστον ἦν τῶν διαδοχικῶν, etc. Ad exemplum scholae illius Atheniensis stituta postmodum est Alexandriae philosophica schola, cui praefuit Hierocles celeberrimus ille philosophus, ut scribit Damascius ibidem, et Aeneas Gazensis in Theophrasto, initio. [Διδαχῆς Cph. Sed admodum frequentem esse illarum vocum permutationem recte monet Stroth. cf. V, 6. 11. *H.*] — 8) Τοῦ Πυρουχείου πολιορκίᾳ. In codice Regio legitur Προυχείου, ad marginem tamen eadem manu adnotatur scribendum esse Πυρουχείου. Sed nihilominus recte scriptum erat Προυχείου. Sic enim dicitur in vita Apollonii Dyscoli: ᾤκει δὲ ἐν τῇν Προυχίῳ περὶ τὸν δρόμον, ἐν τόπῳ οὕτω καλουμένῳ περὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἔνθα καὶ ἐτάφη. [Apud Epiphanium in libro de pond. et mens. scribitur Βραχίον. *H.*] Porro haec Bruchii expugnatio contigit Aureliani temporibus, ut scribit Amm. Marcellinus in fine libri XXII. ubi de Alexandria loquitur: *Aureliano imperium agente, civilibus iurgiis ad certamina interneciva prolapsis, dirutisque moenibus amisit regionum maximam partem quae Bruchium appellabatur.* In chronico tamen Eusebii id refertur anno 2. Claudii: *Alexandriae Bruchium, quod per multos annos fuerat obsessum, tandem destruitur.* Ad quem locum Scaliger Eusebium reprehendit, et Aureliani temporibus id accidisse contendit, fretus scilicet auctoritate Amm. Marcellini. Verum Eusebii sententiam equidem sequi malim. Etenim dum Bruchium obsideretur a Romanis, Eusebium virum sanctissimum, et Anatolium adhuc Alexandriae fuisse testatur Eusebius, nec nisi post solutam Bruchii obsidionem in Syriam migravisse. Atqui Eusebius in Syriam profectus est ad synodum Antiochenam quam anno 2. Claudii coactam fuisse supra demonstravimus. Et dum Antiochia rediret, a Laodicenis detentus, et episcopus eius loci factus est anno primo imp. Aureliani, ut opinari licet. Itaque recte Eusebius in chronico ad annum 2. Aureliani scribit, *Eusebius Laodicenus insignis habetur.* Quod si Bruchium Aureliano regnante captum est, quomodo Eusebius, qui obsidionis tempore erat Alexandriae, Antiochiam migrare et concilio interesse, et episcopus Laodiceae fieri potuit? [Ex sententia *Pagi* ad a. 269. n. XI. Eusebius potius scripsit, Eusebium et Anatolium post bellum ex Alexandria in Syriam migrasse; Bruchio sub finem a. 269. expugnato, simul Antiochiam perrexisse, post celebratam vere sub huius anni finem secundam synodum Antiochenam, Eusebium a Laodicensibus detentum et eorum episcopum renuntiatum esse, ac post eius mortem, post annum nempe secundum Aureliani imp., Anatolium, qui simul cum Eusebio Laodiceae detentus

τέλει προνομίας ἐξαιρέτου πρὸς ἁπάντων ἠξιωμένου, δείγματος δὲ ἕνεκα, μόνου τοῦδε ἐπιμνηθήσομαι. Τοῦ πυροῦ, φασὶ, τοῖς πολιορκουμένοις ἐπιλελοιπότος, ὡς ἤδη τῶν ἔξωθεν πολεμίων μᾶλλον αὐτοῖς τὸν λιμὸν ἀφόρητον καθεστάναι, παρὼν ὁ δηλούμενος, οἰκονομεῖταί τι τοιοῦτον. Θατέρου μέρους τῆς πόλεως τῷ Ῥωμαϊκῷ συμμαχοῦντος στρατῷ [9]), ταύτῃ τε τυγχάνοντος ἀπολιορκήτου, τὸν Εὐσέβιον (ἔτι γὰρ εἶναι τότε αὐτόθι πρὸ τῆς ἐπὶ Συρίαν μεταναστάσεως) ἐν τοῖς ἀπολιορκήτοις ὄντα, μέγα τε κλέος καὶ διαβόητον ὄνομα μέχρι καὶ τοῦ Ῥωμαίων στρατηλάτου κεκτημένον, περὶ τῶν λιμῷ διαφθειρομένων κατὰ τὴν πολιορκίαν πέμψας ὁ Ἀνατόλιος ἐκδιδάσκει. Ὁ δὲ μαθὼν, σωτηρίαν τοῖς ἀπὸ τῶν πολεμίων αὐτομόλοις παρασχεῖν, ὡς ἐν μεγίστῃ χάριτι δωρεᾶς τὸν Ῥωμαίων στρατηγὸν αἰτεῖται. Καὶ τῆς ἀξιώσεώς γε τυχὼν, ἐμφανὲς τῷ Ἀνατολίῳ καθίστησιν. Ὁ δὲ αὐτίκα τὴν ἐπαγγελίαν δεξάμενος, βουλὴν τῶν Ἀλεξανδρέων συναγαγὼν, τὰ μὲν πρῶτα πάντας ἠξίου φιλικὴν δοῦναι Ῥωμαίοις δεξιὰν, ὡς δ' ἀγριαίνοντας ἐπὶ τῷ λόγῳ συνεῖδεν, ἀλλ' οὐ τούτῳ γε, φησὶν, ἀντιλέξειν ποθ' ὑμᾶς οἴομαι, εἰ τοὺς περιττοὺς καὶ ἡμῖν αὐτοῖς οὐδαμῇ χρησίμους, γραΐδας καὶ νήπια καὶ πρεσβύτας, ἐκδοῦναι πυλῶν ἔξω βαδίζειν ὅποι καὶ βούλοιντο συμβουλεύσαιμι. Τί γὰρ δὴ τούτους εἰς μάτην ὅσον οὔπω τεθνηξομένους παρ' ἑαυτοῖς ἔχοιμεν [10]); τί δὲ τοὺς ἀναπήρους καὶ τὰ σώματα λελωβημένους, τῷ λιμῷ κατατρύχομεν, τρέφειν δέον

---

erat, in eius locum subrogatum. *H.*] — 9) Τῷ Ῥωμαϊκῷ συμμαχοῦντος στρατῷ. Dum Claudius imp. adversus barbaros pugnaret, Zenobia misso Zabda duce cum ingenti militum manu, adiuvante etiam Timogene Aegyptio, Aegyptum occupavit, et praesidium Alexandriae imposuit. Verum Probus dux Romanus cum copiis quibus imperabat, adiunctis sibi Aegyptiis quotquot Palmirenis minime favebant, eos ab Aegypto depulit, ut narrat Zosimus et Pollio in Claudio. Tunc igitur Bruchium mihi videtur obsessum fuisse a Romanis. — 10) Ἔχομεν Stroth. et Zimmermann. Paulo post ante ἀναπήρους deest apud Val. ἀρτίως. Παρ' ἑαυτοῖς quod statim ante legitur, idem est quod παρ' ἡμῖν αὐτοῖς. Satis constat et veteres Graecos et N. T. scriptores pronomine ἑαυτοῦ ita saepius uti. Cf. 2 Cor. VI, 4. VII, 1. *Winer. neutest. Gramm.* p. 64. 7., qui tamen non monuit Gal. V, 14. cum Griesbachio et Knappio scribendum esse σεαυτὸν, quod plures iique optimi codd. exhibent. Praeterea vid. *Dorvill.* ad Charit. p. 296. *Buttmann.* ad Plat. Alcib. II, 10. *Stallbaum.* ad Plat. Phileb. p. 5. cf. Xen. Mem. I, 4, 9. *Sturz.* Lex. Xen. Vol. III. p. 5. *H.*

μόνους ἄνδρας καὶ νεανίας, καὶ τὸν ἀναγκαῖον πυρὸν ταῖς ἐπὶ φυλακῇ τῆς πόλεως ἐπιτηδείοις ταμιεύεσθαι [11]; Τοιούτοις τισὶ λογισμοῖς πείσας τὸ συνέδριον, ψῆφον πρῶτος ἀναστὰς ἐκφέρει, πᾶν τὸ τῇ στρατείᾳ μὴ ἐπιτήδειον εἴτε ἀνδρῶν εἴτε γυναικῶν γένος, ἀπολύειν τῆς πόλεως, ὅτι μηδὲ καταμένουσιν αὐτοῖς καὶ εἰς τὸ ἄχρηστον ἐν τῇ πόλει διατρίβουσιν, ἐλπὶς ἂν γένοιτο σωτηρίας, πρὸς τοῦ λιμοῦ διαφθαρησομένοις. Ταύτῃ δὲ τῶν λοιπῶν ἁπάντων τῇ βουλῇ συγκατατεθειμένων, μικροῦ δεῖν τοὺς πάντας τῶν πολιορκουμένων διεσώσατο, ἐν πρώτοις μὲν τοὺς ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἔπειτα δὲ καὶ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ τὴν πόλιν πᾶσαν ἡλικίαν, διαδιδράσκειν προμηθούμενος, οὐ μόνον τῶν κατὰ τὴν ψῆφον δεδογμένων. Τῇ δὲ τούτων προφάσει, καὶ μυρίους ἄλλους λεληθότως γυναικείαν στολὴν ἀμπισχομένους, νύκτωρ τε τῇ ἐκείνου φροντίδι τῶν πυλῶν ἐξιόντας, καὶ ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων στρατιὰν ὁρμῶντας. Ἔνθα τοὺς πάντας ὑποδεχόμενος ὁ Εὐσέβιος, πατρὸς καὶ ἰατροῦ δίκην, κεκακωμένους ἐκ τῆς μακρᾶς πολιορκίας [12]), διὰ πάσης προνοίας καὶ θεραπείας ἀνεκτᾶτο. Τοιούτων ἡ κατὰ Λαοδίκειαν ἐκκλησία δύο ἑξῆς κατὰ διαδοχὴν ἠξιώθη ποιμένων, σὺν θείᾳ προμηθείᾳ μετὰ τὸν δηλωθέντα πόλεμον ἐκ τῆς Ἀλεξανδρέων πόλεως ἐπὶ τὰ τῇδε μεταληλυθότων. Οὐ μὲν οὖν ἐσπουδάσθη πλεῖστα τῷ Ἀνατολίῳ συγγράμματα, τοσαῦτα δ' εἰς ἡμᾶς ἐλήλυθα,

— 11) Ταμιεύεσθαι. Male Christophorsonus vertit *congerere*. Nam ταμιεύεσθαι proprie est, *cum parcimonia admetiri ac dispensare annonam*, quod in penuria fieri solet, et in obsidionibus. — 12) Ἐκ τῆς μακρᾶς πολιορκίας. Hieronymus in chronico plures per annos protractam esse scribit Bruchii obsidionem. — 13) Verba ἐν οἷς — — παρίστησιν vertit Valesius: *praecipue vero ex iis, in quibus suam de paschate sententiam confirmat.* Rectius contra praeeunte Christophorsono Strothius: *Besonders trägt er hierinnen die Meinungen vom Opferfeste vor.* Vere enim V. D. *Uebersetzung* T. I. p. 603 n. 10, haec scripsit: „*Obgleich* παρίστησι *beide Bedeutungen zulässt, so hätte doch bei* δόξαντα *noch* αὐτῷ *stehen müssen, wenn es* suam *heissen und nicht zweideutig seyn sollte. Zu geschweigen, dass die ganze Construction hätte anders seyn müssen, wenn des Du Valois Uebersetzung Statt haben sollte.*“ Adde VII, 27 ext. δι' ἐπιστολῆς τὸν αὐτοῦ γνώμην — παραστήσας quod Val. vertit: quid ipse de hac quaestione sentiret, per epistolas *indicavit*, Stroth. *schickte (?) aber in einem Briefe seine Meinung*, etc. Usitatiorem tamen esse eam significationem verbi παριστάναι qua illud est *probare, demonstrare*, non puto posse negari. Vide exempla ex Iosepho,

δι᾽ ὧν αὐτοῦ καταμαθεῖν δυνατὸν ὁμοῦ τό, τε λόγιον καὶ πολυμαθὲς, ἐν οἷς [13]) μάλιστα τὰ περὶ τοῦ πάσχα δόξαντα παρίστησιν. Ἀφ᾽ ὧν ἀναγκαῖον ἂν εἴη, τοιούτων ἐπὶ τοῦ παρόντος μνημονεῦσαι. . . . .

Ἐκ τῶν περὶ τοῦ πάσχα Ἀνατολίου κανόνων [14]).

„Ἔχει τοίνυν [15]) ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει τὴν νουμηνίαν τοῦ πρώτου μηνὸς, ἥτις ἁπάσης ἐστὶν ἀρχὴ τῆς ἐννεακαιδεκαετηρίδος, τῆς καθ᾽ Αἰγυπτίους μὲν Φαμενὼθ [16]) ἕκτῃ καὶ εἰκάδι, κατὰ δὲ τοὺς Μακεδόνων μῆνας, Δύστρου δευτέρᾳ καὶ εἰκάδι, ὡς δ᾽ ἂν εἴποιεν Ῥωμαῖοι, πρὸ ἕνδεκα Καλανδῶν Ἀπριλίων. Εὑρίσκεται [17]) δὲ ὁ ἥλιος ἐν τῇ προκειμένῃ Φαμενὼθ ἕκτῃ καὶ εἰκάδι [18])

Philone, Arriano, Artemidoro, Xenophonte allata a *Kuinoel.* Commentar. ad Actor. XXIV, 13 p. 772. ed. II. Cf. Valesius ad Euseb. H. E. IV, 23 not. 6. et de cognata verbi *παρατιθέναι* significatione *Valckenar.* Opuscc. Vol. II. p. 303. *Kuinoel.* Commentar. ad Actor. XVII, 3 p. 573 sq. *Passow.* in Lexic. s. vv. *H.* — 14) *Ἐκ τῶν περὶ τοῦ πάσχα Ἀνατολίου κανόνων.* Haec verba a reliquo Eusebii textu separanda sunt. Sunt enim instar tituli cuiusdam, quo denotatur, sequens fragmentum alterius esse scriptoris. [Quod fieri voluit Vales., ego cum Stroth. et Zimmerm. feci. *H.*] — 15) *Ἔχει τοίνυν.* Hic subaudiri aliquid manifestum est. Christophersonus quidem festum paschale subaudiri existimavit, quod est absurdum. Neque enim pascha incidit in novilunium primi mensis. Ego vero existimo scribendum esse ἔχεις, vel certe ἔχε in imperativo. [Cph. opinionem non posse admitti ob rationem a Val. allatam, certum esse existimo. Sed vel Val. sententiam qui vertit: *habes*, etc., praeeunte *Petavio* in *animadv. Epiph.* p. 188 — 200., ubi uberrime disputat de hoc Anatolii loco V. D., recte reiecit Strothius, veri simillimum esse ratus, Eusebium malum suum excerpendi morem secutum, quo ex medio contextu saepius nonnullis arreptis ea quae necessaria essent ad intelligendum, omitteret (cf. V, 7. 8. 16.), hoc quoque loco ante ἔχει omisisse nomen alicuius viri, cuius, cum ipse scripsisset de pascha, sententiam Anatolius referret. Ceterum amare Eusebium mentionem facere librorum de festo paschali scriptorum, quod haec causa sua aetate maxime agitata sit. Cf. *Valesii* diatribe de vita et scriptis Euseb. p. XLVI. not. 45. (*Io. van der Hagen*) *dissert. de Cyclis paschalibus, qui Enneadecaëteride Alexandrina nituntur* etc. Amstelod. 1736. 4. De Anatalio vid. *Eichhorn. Bibliothek der bibl. Litteratur* Vol. V. P. II. p. 253 sqq. *Keil.* ad Fabric. Bibl. Gr. Vol. VII. p. 300. *H.*] — 16) *Τῆς κατ᾽ Αἰγυπτίους μὲν Φαμενώθ.* In codice Med. Fuk. et Mazarino legitur τήν. Sed omnino legendum est τῇ, ut sequentia demonstrant. — 17) *Εὑρίσκεται — — ἁμαρτάνειν φαμέν.* Fortasse haud iniucundum erit lectoribus

οὐ μόνον ἐπιβὰς τοῦ πρώτου τμήματος, ἀλλ' ἤδη καὶ τετάρτην ἡμέραν ἐν αὐτῷ διαπορευόμενος. Τοῦτο δὲ τὸ τμῆμα, πρῶτον δωδεκατημόριον καὶ ἰσημερινὸν, καὶ μηνῶν ἀρχὴν, καὶ κεφαλὴν τοῦ κύκλου, καὶ ἄφεσιν [19]) τοῦ τῶν πλανητῶν δρόμου καλεῖν εἰώθασι· τὸ δὲ πρὸ τούτου, μηνῶν ἔσχατον καὶ τμῆμα δωδέκατον, καὶ τελευταῖον δωδεκατημόριον, καὶ τέλος τῆς τῶν πλανητῶν περιόδου. Διὸ καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ τιθεμένους τὸν πρῶτον μῆνα, καὶ τὴν τεσσαρεσκαιδεκάτην τοῦ πάσχα κατ' αὐτὴν λαμβάνοντας [20]), οὐ μικρῶς οὐδ' ὡς ἔτυχεν ἁμαρτάνειν φαμέν. Ἔστιν δ' οὐχ ἡμέτερος οὗτος ὁ λόγος. Ἰουδαίοις δὲ ἐγινώσκετο τοῖς πάλαι καὶ πρὸ Χριστοῦ, ἐφυλάττετό τε πρὸς αὐτῶν μάλιστα. Μαθεῖν δ' ἔστιν ἐκ τῶν ὑπὸ Φίλωνος, Ἰωσήπου, Μουσαίου

---

huius loci interpretationem Valesianam et Strothianam appositam habere. Illa haec est: „*Porro in supradicta die vicesima sexta mensis Phamenoth, sol reperitur non modo primum ingressus segmentum, verum etiam quartum in ea diem percurrens. Hanc partem primum dodecatemorium, et aequinoctium et mensis initium, et caput circuli, et carceres cursus planetarum vocare solent. Quae vero hanc partem proxime antecedit, finis mensium et segmentum duodecimum; et ultimum dodecatemorium, et terminus circuitus planetarum vocatur. Quamobrem qui primum mensem in ea statuunt, et quartamdecimam paschalis festi ex ea deducunt, eos non mediocriter errare affirmamus.*“ Strothius autem vertit: „*An dem gedachten 26sten Tage des Monats Phamenoth aber findet man die Sonne nicht allein aufsteigend in dem ersten Zeichen des Thierkreises, sondern sie läuft schon den vierten Tag darin. Dies Zeichen pflegt man das erste Zwölftel, das Aequinoctium, den Anfang der Monate, das Haupt des Kreises, und den Auslauf der Planeten zu nennen. Hingegen nennt man das nächstvorhergehende, den letzten Monat, das zwölfte Zeichen, das letzte Zwölftel, und das Ende des Kreislaufs der Planeten. Derowegen behaupten wir, dass diejenigen gar sehr irren, die in dieses Zwölftel den ersten Monat setzen, und den 14ten Tag des Osterfestes von da an rechnen.*“ *H.* — 18) Ἕκτῃ καὶ deest in MSt. MG. Ion. αὐτῇ ἕκτῃ καὶ εἰκάδι Cph. ἐνάτῃ καὶ εἰκάδι coniicit Petavius, cuius disputatio de toto h. l. est est cum maxime conferenda. *H.* — 19) *Καὶ ἄφεσιν τοῦ δρόμου.* Hanc vocem non intellexerunt interpretes. Ἄφεσις proprie est transenna, ex qua emittuntur quadrigae, ut recte notavit *Scaliger* in notis ad Manilium pag. 126. Primum igitur dodecatemorium vocabatur ἄφεσις, quod ab illo tanquam a carceribus inciperet cursus planetarum. Ἄφεσις ergo idem est quod ἀφετηρία. — 20) *Κατ' αὐτὴν λαμβάνοντας.* Omnino scribendum est κατ' αὐτὸ, ut iam pridem conieceram. Atque ita emendavit *Petavius in animadversionibus ad Epiphanium* pag. 190, ubi hunc Anatolii locum diligenter exponit. In quo etiam exponendo egregiam operam navavit Aegydius Bucherius. —

λεγομένων· καὶ οὐ μόνων τούτων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἔτι παλαιοτέρων, ἀμφοτέρων Ἀγαθοβούλων [21]) τῶν ἐπίκλην διδασκάλων, Ἀριστοβούλου τοῦ πάνυ [22]), ὃς ἐν τοῖς ἑβδομήκοντα κατειλεγμένος τοῖς τὰς ἱερὰς καὶ θείας Ἑβραίων ἑρμηνεύσασι γραφὰς, Πτολεμαίῳ τῷ Φιλαδέλφῳ καὶ τῷ τούτου πατρὶ, καὶ βίβλους ἐξηγητικὰς τοῦ Μωϋσέως νόμου τοῖς αὐτοῖς προσεφώνησε βασιλεῦσιν. Οὗτοι [23]) τὰ ζητούμενα κατὰ τὴν

---

21) *Ἀμφοτέρων Ἀγαθοβούλων.* Duos fuisse Agathobulos cognomento doctores, scribit Anatolius. Sed quod eos Philóne et Iosepho vetustiores facit, vereor ne opinione sua falsus sit. Nam Agathobulus philosophus floruit temporibus Hadriani, ut scribit Eusebius in chronico, et ex illo Georgius Syncellus. [Neque tamen ille Agathobulus unus idemque fuerit necesse est cum illis quos h. l. Eusebius memorat, ut recte animadvertit *Stroth. Uebersetzung* T. I. p. 605 not 14. *H.*] — 22) *Ἀριστοβούλου τοῦ πάνυ.* Rufinus Aristobulum ex Paneade interpretatur, gravi errore. Sed Rufinum nihil moror, cuius versio inumeris mendis referta est. Miror Scaligerum, qui in animadversionibus Eusebianis pag. 130. Anatolii verba, ex prava Rufini interpretatione corrigenda esse censuit. Beda quoque in libro de ratione computi, pravam Rufini interpretationem secutus ita scribit: *Sicut eorum antiquiores Agathobulus et ab eo eruditus Aristobulus et Paniada, qui unus ex illis septuaginta senioribus fuit, qui missi fuerant a pontificibus*, etc. Videtur Beda existimasse, Paniadam nomen fuisse proprium scripteris Iudaei. Quia scilicet in codice Rufini quo utebatur, scriptum erat *Aristobulus et Paniada*, quemodo etiam legitur in vetustissimo codice Parisiensis ecclesiae qui penes me est, et in Corbeiensi non minoris vetustatis codice, qui nunc est in bibliotheca sancti Germani. Ceterum quod hunc Aristobulum unum fuisse ex septuaginta senioribus scribit Anatolius, id iampridem refutavit Scaliger in eo loco quem citavi. Porro hic Aristobulus διδάσκαλος etiam cognominatus est, ut scribitur in lib. II. Macchabaeorum cap. 1. eo quod Ptolemaei regis magister fuisset. Neque enim assentior Scaligero, qui hunc Aristobulum, cuius mentio fit in historia Macchabaeorum, distinguit ab illo Peripatetico philosopho, qui suos in legem Mosis commentarios Ptolemaeo Philometori nuncupavit. — 23) *Οὗτοι — — κατὰ τὸ φθινοπωρινὸν ἰσημερινὸν ἡ σελήνη.* Huius quoque loci interpretationem Valesianam et Strothianam iuvat adscribere. Ac Valesius quidem vertit: „*Hi dum solutiones afferunt quaestionum in Exodum, aiunt cunctos pariter pascha immolare debere post aequinoctium vernum in medio primi mensis. Id autem contingit, cum sol primam partem solaris, aut ut quidam nominant, Zodiaci circuli, percurrit. Addit praeterea Aristobulus, in celebranda paschali festivitate necessario id requiri, ut non modo sol, sed et luna segmentum aequinoctiale percurrat. Nam cum duo sint segmenta aequinoctialia, alterum vernum, alterum auctumnale, eaque ex diametro sibi vicissim*

ἔξοδον ἐπιλύοντες, φασὶ δεῖν τὰ διαβατήρια θύειν ἐπίσης ἅπαντας μετὰ ἰσημερίαν ἐαρινὴν, μεσοῦντος τοῦ πρώτου μηνός· τοῦτο δὲ εὑρίσκεσθαι, τὸ πρῶτον τμῆμα τοῦ ἡλιακοῦ, ἢ ὥς τινες αὐτῶν ὠνόμασαν, ζωοφόρου κύκλου διεξιόντος ἡλίου. Ὁ δὲ Ἀριστόβουλος προστίθησιν, ὡς εἴη ἐξανάγκης 24) τῇ τῶν διαβατηρίων ἑορτῇ μὴ μόνον τὸν ἥλιον τὸ ἰσημερινὸν διαπορεύεσθαι τμῆμα, καὶ τὴν σελήνην δέ. Τῶν γὰρ ἰσημερινῶν τμημάτων ὄντων δύο, τοῦ μὲν ἐαρινοῦ, τοῦ δὲ μετοπωρινοῦ, καὶ διαμετρούντων ἄλληλα, δοθείσης τε τῆς τῶν διαβατηρίων ἡμέρας τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ τοῦ μηνὸς μεθ' ἑσπέραν, ἐστήξεται μὲν σελήνη τὴν ἐναντίαν καὶ διάμετρον τῷ ἡλίῳ στάσιν. Ὥσπερ οὖν ἔξεστιν ἐν ταῖς πανσελήνοις ὁρᾷν· ἔσονται δὲ ὁ μὲν, κατὰ τὸ ἐαρινὸν ἰσημερινὸν ὁ ἥλιος τμῆμα, ἡ δὲ, ἐξανάγκης κατὰ τὸ φθινοπωρινὸν ἰσημερινὸν ἡ σελήνη. Οἶδα πλεῖστα καὶ ἄλλα πρὸς αὐτῶν λεγόμενα, τοῦτο μὲν πιθανὰ, τοῦτο δὲ κατὰ τὰς κυριακὰς ἀποδείξεις 25) προϊόντα, δι' ὧν παριστάνειν πειρῶνται τὴν τοῦ

---

opposita, cumque quartadecima dies mensis ad vesperum paschali festo adsignata sit, luna quidem ex adverso soli consistet, quemadmodum videre est in pleniluniis. Ac sol quidem vernum aequinoctiale segmentum obtinebit, luna vero segmentum autumnalis aequinoctii necessario occupabit." Strothius interpretatus est: „*Diese alle sagen, bey der Auflösung der Fragen über das zweyte Buch Mosis, alle müssten das Osterlamm nach dem Frühlings-Aequinoctio, in der Mitte des ersten Monats schlachten. Dies aber fände sich, wenn die Sonne durch den ersten Theil der Sonnenbahn, oder wie einige von ihnen es nennen, durch das erste Zeichen des Thierkreises gienge. Aristobulus aber setzt hinzu, es sey nöthig, dass am Tage des Osterlammes, nicht allein die Sonne, sondern auch der Mond, durch das Aequinoctial-Zeichen gegangen sey. Denn da es zwei Aequinoctial-Zeichen giebt, das frühjährige und das herbstliche, die sich einander gerade entgegen stehn, und der Tag des Osterlammes auf den Abend des 14ten Tages des Monden angesetzt ist, so wird dann der Mond seinen Stand der Sonne gerade gegenüber haben, wie man dies bei jedem Vollmond sehn kann; es wird also die Sonne in dem Frühlings Aequinoctial-Zeichen, der Mond aber nothwendiger Weise im herbstlichen Aequinoctial-Zeichen stehn.*" H. — 24) Ὡς εἴη ἐξανάγκης κ. λ. vid. *Stroth.* Uebers. T. I. p. 606 not. 15. „*Nämlich dass die Sonne im Widder, der Mond aber in der Wage stehe, wie es in der Folge selbst erklärt wird. Denn das Osterfest soll am 14ten Tage des Monden, mithin im Vollmond gehalten werden: bekanntlich aber steht der Vollmond mit der Sonne in Opposition, folglich in der Wage, wenn die Sonne im Widder steht.*" H. — 25) *Κυριακὰς ἀποδείξεις.* Christophorsonus vertit *ratas.* Sic κυρίω

πάσχα καὶ τῶν ἀζύμων ἑορτὴν δεῖν πάντως μετ' ἰσημερίαν ἄγεσθαι· παρίημι δὲ τὰς τοιαύτας τῶν ἀποδείξεων ὕλας ἀπαιτῶν[26]), ὧν περιῄρηται μὲν τὸ ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως νόμῳ κάλυμμα, ἀνακεκαλυμμένῳ δὲ τῷ προσώπῳ λοιπὸν ἤδη Χριστὸν καὶ τὰ Χριστοῦ ἀεὶ κατοπτρίζεσθαι μαθήματά τε καὶ παθήματα[27]). Τοῦ δὲ τὸν

δόξαι dicuntur a Graecis. Rufinus validissimas assertiones vertit. — 26) Ὕλας ἀπ' αὐτῶν. Nostri quinque codices uno consensu scriptum habent ὕλας ἀπαιτῶν. Sed in codice Regio eadem manu adnotatur, scribendum esse ἀπ' αὐτῶν. Certe ἀπ' αὐτῶν legendum esse, ex sequentibus apparet. Nisi enim ita legeris, quo referes ea quae sequuntur verba ὧν περιῄρηται, etc.? Sed nunc re attentius examinata, scribendum censeo ὕλας ἀπαιτῶν· ᾧ περιῄρηται, etc. Idque et sensus et syntaxeos ratio postulat. [Lectionem ὧν tuentur quoque Venet. MSt. MG. Ion. cum Stroth. *H.*] — 27) Ὧν — παθήματα. Horum verborum sententiam nullam esse posse puto nisi hanc: „qui iam non eadem laboramus ignorantia qua Iudaei, legis s. doctrinae Mosaicae nullam habentes claram et perspicuam cognitionem, sed potius Christum, id est, eius doctrinam et passionem nullis plane involucris obtectam cognoscimus." Vid. interpp. ad 2 Corinth. III, 12 sqq. Iam vero non statim intelligitur, quomodo haec conveniant praecedentibus et apte cum iis cohaereant, ubi Anatolius profitetur, se non desiderare cuiusmodi demonstrationum copiam, quibus Iudaei evincere studuerint pascha et festum azymorum post aequinoctium esse celebrandum. Nam quamvis Christiani Christi doctrinam quae quidem N. T. libris continetur, de deo, de vitiis ac virtutibus, de generis humani redemtione, de vita futura *etc.* planissime haberent perspectam, tamen quomodo inde sequatur, eos eo ipso nosse tempus quo sit celebrandum festum paschale, nemo facile intelligat. Contra si Christus ipse tempus quo sit celebranda passionis et mortis suae memoria, constituisset deque eo praecepisset, tum vero Anatolius dicere poterat, non opus esse longa demonstrationum serie hoc in genere, siquidem vere Christiani ut reliquas Christi doctrinas ita vel de celebrando paschate praecepta apprime et luculenter perspiciant, dissimiles illi prorsus Iudaeis, qui neque reliqua Mosis scita neque eius de paschate decreta utpote variis involucris tecta, teneant. Atque hanc esse Anatolii argumentationem, ipse magis etiam significavit verbis καὶ παθήματα quae non tam opponi posse intelligitur ut illa τὰ Χριστοῦ μαθήματα praecedentibus τοῦ Μωϋσέως νόμῳ, sed eo potius consilio laxius adiecta videntur, ut quid sub τοῖς Χριστοῦ μαθήμασι Anatolius complecti et comprehendere voluerit, facilius appareret. Ne vero mireris illam Anatolii per se sane admirandam opinionem, Christum ipsum de tempore quo sit suum πάσχα celebrandum, praecepisse, quin etiam rationes astronomicas in hac disceptatione respiciendas exposuisse, vide mihi Arnob. adversus gentes I, 38., ubi Christus tradidisse dicitur praeter alia: *Unde ignibus solis genitalis fervor adsciscitur. Cur luna semper in motu*

πρῶτον παρ' Ἑβραίοις μῆνα περὶ ἰσημερίαν εἶναι, παραστατικὰ καὶ τὰ ἐν τῷ Ἐνὼχ 28) μαθήματα." Καὶ ἀριθμητικὰς 29) δὲ καταλέλοιπεν ὁ αὐτὸς ἐν ὅλοις δέκα συγγράμμασιν εἰσαγωγὰς, καὶ ἄλλα δείγματα τῆς περὶ τὰ θεῖα σχολῆς τε αὐτοῦ καὶ πολυπειρίας. Τούτῳ πρῶτος ὁ τῆς Παλαιστινῶν Καισαρείας ἐπίσκοπος Θεότεκνος, χεῖρας εἰς ἐπισκοπὴν ἐπιτέθεικε, διάδοχον ἑαυτοῦ μετὰ τελευτὴν πορίσασθαι τῇ ἰδίᾳ παροικίᾳ προμνώμενος 30). Καὶ δὴ ἐπὶ σμικρόν τινα χρόνον ἄμφω τῆς αὐτῆς προύστησαν ἐκκλησίας 31)· ἀλλὰ γὰρ ἐπὶ τὴν Ἀντιόχειαν τῆς κατὰ Παύλου συνόδου καλούσης, τὴν Λαοδικέων πόλιν παριὼν 32),

---

indemnis creditur, animalibus causis lucem semper atque obscuritatem resumens. Ad quem locum *Orellius* p. 321. „Ceterum, inquit, mirum cui videri possit, cur Arnobius h. l. Christum de rebus physicis et meteoris docentem induxerit. At fecit hoc more multorum ecclesiae patrum, qui divinum soterem tanquam omnis sapientiae divinae aeque ac humanae magistrum repraesentantes, talia, de quibus ne verbum quidem dixerat, illi affinxerunt qualia Plato Socrati. *H.*— 28) Ἐν τῷ Ἐνώχ. Liber Enoch citatur a Iuda in epistola Canonica. Erat liber apocryphus, nec inter canonicos Hebraeorum libros receptus. Sed tamen apostoli eorumque exemplo antiqui patres, testimonia ex apocryphis proferre non dubitarunt, ea scilicet quae ad adstruendam veritatem facerent, ex iis eligentes. Vide Georgium Syncellum in chronico, ubi luculentum fragmentum affert ex libris Enoch. — 29) Ἀριθμητικὰς εἰσαγωγάς. Exstant hodieque inter θεολογούμενα τῆς ἀριθμητικῆς excerpta ex libris Anatolii institutionum arithmeticarum. — 30) Προμνώμενος. In codice Med. Fuk. Sav. et Maz. [Cph. MSt. *H.*] legitur προνοούμενος. Sed rectior est vulgata lectio, quam codex Regius et Nicephorus confirmant. Quin etiam in codice Regio hoc scholium ad marginem legitur προξενῶν προμνηστεύεται. — 31) Ἄμφω τῆς αὐτῆς προύστησαν ἐκκλησίας. In codice Maz. haec notantur ad marginem: πῶς καὶ ἐνταῦθα μίας ἐπισκοπῆς δύο προύστησαν. Id est *vide quomodo etiam hic uni ecclesiae duo praefuerunt episcopi.* Intelligit autem scholiastes Alexandrum, qui una cum Narcisso Hierosolymorum episcopus fuit, ut in libro VI. testatur Eusebius. Haec sunt vetustissima exempla coadintorum, ut nunc vocant, episcoporum. Qui cum ad sublevandam episcoporum senectutem instituti primum fuissent, re postea in consuetudinem versa, nulla necessitate id exigente, per gratiam et ambitionem creari coepere, cui malo, ne longius serperet, remedium attulere patres concilii Serdicensis. — 32) Λαοδικέων πόλιν παριών. Idem de Eusebio Alexandrino retulit Eusebius in principio huius capitis, illum scilicet cum ad synodum Antiochenam quae adversus Paulum congregata fuerat, profectus esset, in reditu exceptum esse a Laodicensibus, eiusque loci episcopum factum. Nunc vero idem scribit de Anatolio, quod nulla ratione defendi posse

πρὸς τῶν ἀδελφῶν αὐτόθι κωλυθέντος Εὐσεβίου κεκράτηται, καὶ τοῦ Ἀνατολίου δὲ τὸν βίον μεταλλάξαντος, τῆς ἐκεῖσε παροικίας ὕστατος τῶν πρὸ τοῦ διωγμοῦ καθίσταται Στέφανος· λόγων μὲν φιλοσόφων καὶ τῆς ἄλλης παρ᾽ Ἕλλησι παιδείας, παρὰ τοῖς πολλοῖς θαυμασθείς, οὐχ ὁμοίως γε μὴν [33]) περὶ τὴν θείαν πίστιν διατεθειμένος, ὡς προϊὼν ὁ τοῦ διωγμοῦ καιρὸς ἀπήλεγξεν, εἴρωνα μᾶλλον δειλόν τε καὶ ἄνανδρον, ἤπερ ἀληθῆ φιλόσοφον ἀποδείξας τὸν ἄνδρα. Οὐ μὴν ἐπὶ τούτῳ γε καταστρέφειν ἤμελλε [34]) τὰ τῆς ἐκκλησίας· ἀνορθοῦται δ᾽ αὐτά, πρὸς αὐτοῦ θεοῦ [35]) τοῦ πάντων σωτῆρος αὐτίκα τῆς αὐτόθι παροικίας ἐπίσκοπος ἀναδειχθεὶς Θεόδοτος, πράγμασιν αὐτοῖς ἀνὴρ καὶ τὸ κύριον ὄνομα καὶ τὸν ἐπίσκοπον ἐπαληθεύσας. Ἰατρικῆς μὲν γὰρ σωμάτων ἀπεφέρετο τὰ πρῶτα τῆς ἐπιστήμης, ψυχῶν δὲ θεραπευτικῆς, οἷος οὐδὲ ἄλλος ἀνθρώπων ἐτύγχανε, φιλανθρωπίας, γνησιότητος, συμπαθείας, σπουδῆς τῆς τῶν παρ᾽ αὐτοῦ δεομένων [36]) ὠφελείας ἕνεκεν. Πολὺ δὲ ἦν αὐτῷ καὶ τὸ

---

mihi videtur. Quod si quis dicat, Eusebium paucis diebus post ordinationem fato functum fuisse, eique Anatolium succedere potuisse, auctoritatem Hieronymi ei opponemus, qui anno 2 Aureliani scribit: *Eusebius Laodicenus insignis habetur.* — 33) *Οὐχ ὁμοίως γε μήν.* Rufinus et Nicephorus haec verba sic intelligunt, quasi dicere voluerit Eusebius, Stephanum haud perinde ac praedecessores ipsius, erga fidem fuisse animatum. Ego vero sic intelligo, non perinde erga fidem ac erga philosophiam et Graecanicas disciplinas illum affectum fuisse. — 34) *Οὐ — ἤμελλεν* i. e. non illud erat destinatum, ut, etc. *er sollte nicht.* Vid. *Hermann.* ad Viger. p. 754. *Matthiae ausführl. griech. Grammatik* p. 943. *H.* — 35) *Πρὸς αὐτοῦ θεοῦ τοῦ πάντων σωτῆρος.* Haec verba Musculus et Christophorsonus referunt ad verbum *ἀνορθοῦται*, et post eas voces punctum finale apposuerunt. Sic enim vertit Musculus: *Cum autem sub eo periclitaturae essent res ecclesiae, ab ipso deo servatore omnium sustentatae sunt.* Musculi versionem secutus est Christophorsonus. Ego vero re attentius examinata, verba illa *πρὸς αὐτοῦ θεοῦ*, referenda esse censeo ad *ἐπίσκοπος ἀναδειχθείς*, ut sensus sit eiusmodi: *Nam continuo Theodotus ab ipso omnium servatore deo episcopus illius ecclesiae declaratus, cuncta restituit.* Fefellit interpretes prava huius loci interpunctio, quae etiam in scriptis codicibus reperitur, et vox *ἀνορθοῦται*, quam passive sumi existimarunt. — 36) *Τῆς τῶν παρ᾽ αὐτοῦ δεομένων.* In codice Medicaeo Fuk. et Maz. scriptum reperi: *τῶν τῆς παρ᾽ αὐτοῦ δεομένων ὠφελείας*, quam lectionem vulgatae anteferendam puto. Sic enim construenda sunt haec verba: *ἕνεκα τῶν δεομένων τῆς παρ᾽ αὐτοῦ ὠφελείας.* —

περὶ τὰ θεῖα μαθήματα συνησκημένον. Οὗτος μὲν δὴ τοιοῦτος ἦν. Ἐν Καισαρείᾳ δὲ τῆς Παλαιστίνης σπουδαιότατα Θεότεκνον τὴν ἐπισκοπὴν διελθόντα, Ἀγάπιος διαδέχεται· ὃν καὶ πολλὰ καμεῖν, γνησιωτάτην τε πρόνοιαν τῆς τοῦ λαοῦ προστασίας ἴσμεν πεποιημένον, πλουσίᾳ τε χειρὶ πάντων μάλιστα πενήτων ἐπιμεμελημένον. Κατὰ τοῦτον ἐλλογιμώτατον αὐτῷ τε βίῳ φιλόσοφον ἀληθῆ, πρεσβείου τῆς αὐτόθι παροικίας ἠξιωμένον, Πάμφιλον ἔγνωμεν· ὃν ὁποῖός τις ἦν καὶ ὅθεν ὁρμώμενος, οὐ σμικρᾶς ἂν γένοιτο δηλοῦν ὑποθέσεως· ἕκαστα δὲ τοῦ κατ' αὐτὸν βίου καὶ ἧς συνεστήσατο διατριβῆς 37), τούς τε κατὰ τὸν διωγμὸν ἐν διαφόροις ὁμολογίαις ἀγῶνας αὐτοῦ, καὶ ὃν ἐπὶ πᾶσιν ἀνεδήσατο τοῦ μαρτυρίου στέφανον, ἐν ἰδίᾳ 38) τῇ περὶ αὐτοῦ διειλήφαμεν ὑποθέσει. Ἀλλ' οὗτος μὲν τῶν τῇδε θαυμασιώτατος. Ἐν δὲ τοῖς μάλιστα 39) καθ' ἡμᾶς, σπανιω-

---

37) Ἧς συνεστήσατο διατριβῆς. Haec verba Musculus ita vertit: *In qua schola institutus fuerit.* Christophorsonus vero Musculi vestigiis insistens vertit: *Qua ratione institutus.* Ego vero scholam Caesareae a Pamphilo institutam intelligo. De bibliotheca Caesariensi a Pamphilo composita Hieronymus in Catalogo ubi de Matthaeo loquitur, et in epistola ad Marcellam. [De Agapio cf. *Valesii* de vita scriptisque Euseb. C. diatribe p. XL. sq. et quae ipse monui ibid. not. 38. *H.*] — 38) Ἐν ἰδίᾳ ὑποθέσει. Male Christophorsonus vertit *in separato quodam libello.* Nam Eusebius tres libros de vita Pamphili scripserat, ut testatur Hieronymus tum in libro de scriptoribus ecclesiasticis, tum in apologia adversus Rufinum. — 39) Ἐν δὲ τοῖς μάλιστα καθ' ἡμᾶς. Id est, *inter eos vero qui propius ad nostram usque aetatem pervenerunt.* Neque enim assentior Musculo et Christophorsono, qui vocem μάλιστα referunt ad σπανιωτάτους. Pierius enim et Meletius, de quibus mox loquitur Eusebius, ad Constantini usque tempora vixerunt. De Pierio vide Hieronymum et Photium in bibliotheca. Eum Rufinus non Pierium vocat, sed Hierium. Sic enim scribitur in MSS. Rufini, et in vetere martyrologio Romano die 4. Novembris. Quod quidem martyrologium maxima parte ex Rufini ecclesiastica historia descriptum esse observavi, translatis etiam in illud mendis quae apud Rufinum leguntur. Itaque frustra Rosweidus vetus martyrologium Rom. hoc esse existimavit, cum nec vetus sit, nec Romanum. Nam si Romanum esset, soles martyres qui Romae colebantur, commemoraret. Atqui videmus, omnium gentium ac locorum martyres in eo recenseri. Quod si quis vetus Romanum martyrologium cupit cognoscere, illud ipsum esse aio quod edidit Bucherius cum canone Victorii Aquitani. Cui subnectendum illud quod habetur in sacramentario Gregorii magni, et in calendario nuper Parisiis edito a R. P. Frontone. Quamquam haec calendaria potius sunt quam martyrologia. Martyrolo-

τάτους γενομένους ἴσμεν, τῶν μὲν ἐπ' Ἀλεξανδρείας πρεσβυτέρων Πιέριον, Μελέτιον 40) δὲ τῶν κατὰ Πόντον ἐκκλησιῶν ἐπίσκοπον. Ἀλλ' ὁ μὲν ἄκρως ἀκτήμονι βίῳ καὶ μαθήμασι φιλοσόφοις δεδοκίμαστο, ταῖς περὶ τὰ θεῖα θεωρίαις καὶ ἐξηγήσεσι, καὶ ταῖς ἐπὶ τοῦ κοινοῦ τῆς ἐκκλησίας διαλέξεσιν ὑπερφυῶς ἐξησκημένος, ὁ δὲ Μελέτιος, τὸ μέλι 41) τῆς Ἀττικῆς

---

gium autem Rom. nullum unquam proprie fuit. Illud enim cuius meminit Gregorius magnus in epistola ad Eulogium, martyrologium est b. Hieronymi, quo occidentalis ecclesia tunc utebatur, ut alibi demonstrabimus. — 40) *Μελέτιον τῶν κατὰ Πόντον ἐκκλησιῶν.* Hic est quem magnum Meletium vocat Athanasius in oratione 1. contra Arianos pag. 291. ubi recensens episcopos qui inter orthodoxos erant celeberrimi, magnum Basilium et Meletium ac Longinianum episcopos Armeniae et Ponti nominat. Philostorgius in libro I. hunc Sebastopoleos in Ponto episcopum fuisse dicit, et cum Basilio Amasiae episcopo Nicaenae synodo interfuisse, et ab Arianorum partibus stetisse, ut refert Nicetas in Thesauro orthodoxae fidei. Sed haec falso a Philostorgio conscripta esse testatur Athanasius in loco quem supra indicavi. De eodem Meletio loquitur Basilius in libro ad Amphilochium de spiritu sancto cap. ultimo: *Καὶ Μελέτιον τὸν πάνυ, ἐπὶ ταύτης εἶναι τῆς γνώμης οἱ συγγεγονότες φασι.* Id est: *Sed et magnum Meletium in eadem fuisse sententia, narrant qui cum eo versati sunt.* [*Μελίτιον* Cast. Nic. et ita vocat eum quoque Nicetas. *H.*] De hoc Meletio loquitur etiam Eustathius in vita Eutychii Patriarchae CP. Sed eum Amasiae episcopum facit, non Sebastopolis, ut Philostorgius. — 41) *Τὸ μέλι τῆς Ἀττικῆς.* Ergo Meletius ἀπο τοῦ μέλιτος dicitur. Sane Gregorius Nazianz. in Iambicis Meletium Antiochenum episcopum *μέλιτος ἐπώνυμον* vocat. Itaque nihil causae erat, cur Nicephorus in hoc loco Melitium pro Meletio substitueret. Melitium tamen hunc vocat etiam Nicetas in lib. V. thesauri sui cap. 7. ex Philostorgio. [Quid moverit eos, qui sive Meletium sive Melitium τὸ μέλι τῆς Ἀττικῆς vocarunt, ex iis quae fusius disserui ad Euseb. H. E. VI, 41 p. 259. coll. V, 11. not. 6 p. 64. et V, 13 not. 2., satis luculenter, credo, apparet. Indulserunt enim illi in eo primum communi cuidam variorum variae aetatis et indolis scriptorum mori ac *studio*, quod uno verbo commode dici posse videatur, *etymologico*, multum tribuentes variis quibus res vel homines appellabantur, nominibus et in variarum ad illas res vel homines allusionum aucupio mirifice sibi placentes, deinde vero hoc ipsum studium etymologicum patres quidem ecclesiastici eo lubentius adamarunt, quo magis vel illud saepius opportunitatem et quasi ansam iis praebuit, orthodoxos et res Christianas laudandi et efferendi, haereticos vero et res haereticas castigandi et perstringendi. Unde Melitium vocatum esse voluerunt Meletium Nicephor. et Nicetas fortasse propterea, quia inde illum τὸ μέλι τῆς Ἀττικῆς nominari posse et potuisse, facilius etiam intelligeretur. Iis

ἐκάλουν αὐτὸν οἱ ἀπὸ παιδείας, τοιοῦτος ἦν, οἷον ἄν γράψειέ τις τῶν κατὰ πάντα λόγων ἕνεκα τελεώτατον· ῥητορικῆς μέν γε

---

quae exposui ad Eus. H. E. VI, 41 p. 259 sq. adde supra p. 424. Θεόδοτος — ἐκαληθεύσας Euripid. Ion. v. 661 sqq. ubi Xuthus ita loquitur:

Ἴωνά δ' ὀνομάζω σε, τῇ τύχῃ πρέπον,
ὅθ' οὕνεκ' ἀδύτων ἐξιόντι μοι θεοῦ
ἴχνος συνῆψας πρῶτος.

Ad quem locum apte animadvertit *Hülsemannus* in Commentario suo ad Ionem Euripid. p. 228 sq. „Iam nomen impertit filio novo, quod gravissimum est. *Nimirum antiquissimus est sermo etymologicus, ad historiam vitae translatus*, quem si Graeca ex Orientis sentiendi ratione explicare, et inter se utramque comparare, liceret, (quidni vero liceat, modo talia afferantur nonnisi ad rem et sermonem per ἀναλογίαν illustrandum, neque vero illorum caussam in iis quaerendam ubi quaeri nequit? Cf. Exod. III, 14. 15. Eus. praep. evang. I, 9.) ex Mosaicorum librorum primo c. 49. illustrarem; v. *Herderum* S. V. de genio poës. Hebr. T. I. p. 303.; cf. *Valcken.* ad Phoen. v. 27. *de amore etymologico* Euripidis, eiusd. *Diatrib.* c. 2. fin. — Nostris poëtis, ex nostro pulcri sensu, vix talis etymologia ignosceretur, utpote infra dignitatem tragoediae posita." Quamquam de his postremis V. D. dictis cf. *Hermann.* ad Sophocl. Aiac. v. 425. „Valckenarius ad Eur. Phoen. 27. laudat Sophoclem, quod a nominum derivationibus abstinuerit. Brunckius hunc locum ut ridiculum reprehendit, quem Lobeckius quum aliis argumentis, tum eo refutavit, quod omnia veteres ex nominibus ceperint. *Omninoque hoc ita est naturae consentaneum, ut, si non argute quaeratur hoc genus et in puerilem lusum deflectat, nihil habeat, quod homini recto iudicio utenti displicere possit: quin magnam interdum vim habet*, ut hic, ubi nunc demum se intelligere Aiax significat, non casu, sed fatali quadam futuri praesagitione hoc sibi nomen impositum esse." At veniam non poterunt impetrare theologi, si qui patres ecclesiasticos vel in eorum saepe puerili ad haereticorum et orthodoxorum nomina alludendi ex iisque augumentandi et nomina iis imponendi studio adhuc imitentur! Cf. Euseb. H. E. III, 27 p. 252. VII, 3 not. 2. VII, 10 not. 13. VII, 31 not. 1. *Fabricii* cod. apocryph. N. T. Tom. I. p. 344 sq. not. a. *Dodwell.* dissert. in Iren. IV. p. 340. *Cramer.* *Fortsetzung des Bossuet* Tom. II. p. 179 sq. *Fuldner.* de Carpocratianis in: *Dritte Denkschrift der historisch-theolog. Gesellschaft* p. 193. Mox notanda est locutio οἱ ἀπὸ παιδείας i. e. *docti*, *eruditi*, vel accuratius: eruditionis studiosi. Vid. de illa *Viger.* de idiot. p. 579 sq. XIII. XIV. et *Hermann.* ad Viger. p. 855, 370. *Schäfer.* melett. critt. p. 27. p. 93. et ad Dionys. H. de comp. verb. p. 26 sqq. Adde Euseb. H. E. VI, 19 p. 207. ubi ex Origene laudantur verba: ὅτὲ μὲν αἱρετικοὶ ὅτὲ δὲ ἀπὸ τῶν Ἑλληνικῶν μαθημάτων καὶ μά-

τὴν ἀρετὴν οὐδὲ οἷόν τε θαυμάζειν ἐπαξίως. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν εἶναι αὐτῷ φαίη ἄν τις τὸ κατὰ φύσιν. Τῆς δ' ἄλλης πολυπειρίας τε καὶ πολυμαθείας [42]) τίς ἂν τὴν ἀρετὴν ὑπερβάλοιτο; Ὅτι δὴ ἐπὶ πάσαις λογικαῖς ἐπιστήμαις [43]) τὸν τεχνικώτατον καὶ λογιώτατον καὶ μόνον πεῖραν αὐτοῦ λαβὼν ἂν εἴπες. Ἐφάμιλλα δὲ αὐτῷ καὶ τὰ τῆς ἀρετῆς παρῆν τοῦ βίου [44]).

λιστα τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ. Similiter Latini dicunt *esse ab aliquo*. vid. Cicer. de orat. II, 38, 160. erat enim *ab isto* Critolaus. Tusc. Qu. II, 3, 7. de Fin. IV, 3, 7. Cf. *Fischer*. ad Wellen. III, b. p. 115. *Iacobs*. ad Anthol. P. p. 42. *Matthiae ausf. griech. Grammatik* p. 1129. *H.*] — 42) Φιλομαθείας. [Ita ex Reg. Nic. Steph. scripsit Stroth. *H.*] Recte in codice Med. Fuk. Sav. et Maz. legitur πολυμαθείας. Paulo post, ubi legitur εἶπεν ἄν, codex Medicaeus scriptum habet ἂν εἶπεν. Mazarinus vero ἂν εἴπες, ubi consentiunt codex Fuk. ac Savilii. [Εἶπεν ἂν Reg. Steph. ἂν εἰπεῖν Bong. εἴποις ἂν Venet. Grut. Cast. Nic. Stroth. *H.*] — 43) Λογικαῖς ἐπιστήμαις nec Valesium, nec Strothium satis recte interpretatum puto. Ille quidem vertit: *in omnibus disciplinis quae ratiocinatione nituntur*, hic similiter: *in allen Wissenschaften wobei es auf Verstand und Urtheil ankommt*, et praeterea observat n. 23. „Λογικαὶ ἐπιστήμαι, *scheinen den blossen Gedächtniss-Kenntnissen (die zwar freilich Mühe genug kosten, aber nicht viel sagen wollen) entgegengesetzt zu seyn*.“ At enim vero huius oppositionis ne leve quidem adest h. l. vestigium, imo cum antea memorasset Eusebius, insignem Meletii dicendi facultatem (ῥητορικῆς τὴν ἀρετὴν, cui opponitur τῆς ἄλλης πολυπειρίας καὶ πολυμαθείας ἀρετήν. cf. not. 44.) ideo fortasse non aestimatum iri a nonnullis, quia illa facultas *naturae donum sit*, consentaneum est reliquam Meletii πολυπειρίαν et πολυμαθείαν proponi tanquam λογικὰς ἐπιστήμας i. e. eas, ad quarum peritiam et cognitionem sibi comparandam non sufficit naturalis quaedam indoles, ut certe speciosius dici possit de eloquentia, sed in quibus prae reliquis desideratur usus et exercitatio virium. Negari quidem nequit, ita paulo latiori sensu dictum esse verbum λογικὸς, sed cur hac potissimum voce uti voluerit Eusebius, in promptu est. Captat enim h. l. lusus quosdam verborum λογικαῖς et λογιώτατον i. e. qui multa didicit, peritissimum et eodem modo quo verborum ἀρετὴν ῥητορικῆς, πολυπειρίας et πολυμαθείας, ac τοῦ βίου. Consueto more Euseb. demonstrat. evangel. III, 6 p. 130. ed. *Montac.* inter se opponit βαναύσου τέχνης et λογικῆς ἐπιστήμης i. e. disciplinae *liberalis, ingenuae*. vid. *Valckenar*. animadvv. ad Ammon. p. 214 sq. Perperam vero Val. vertit ...ώτατον *disertissimum*, recte Str. *dass er — die meiste Geschicklichkeit Gelehrsamkeit besessen*. Nam τεχνικώτατον convenit cum prae...ιτι πολυπειρίας, λογιώτατον cum πολυμαθείας s. φιλομαθείας ut alii legunt. ...ιae monui III, 36 not. 1. Ita plana esse puto omnia. *H.* — 44) Τοῦ ...υ apte ad τῆς ἀρετῆς adiecit Eus., ut qui antea Meletio ἀρετὴν i. e.

Τρύφων κατὰ τὸν τοῦ διωγμοῦ καιρὸν τοῖς κατὰ Παλαιστίνην κλίμασι διαδιδράσκοντα ἐφ' ὅλοις ἔτεσιν ἑπτὰ κατενοήσαμεν. Τῆς δ' ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας μετὰ τὸν σμικρῷ πρόσθεν δεδηλωμένον ἐπίσκοπον Ὑμέναιον, Ζάμβδας 45) τὴν λειτουργίαν παραλαμβάνει. Μετ' οὐ πολὺ δὲ τούτου κεκοιμημένου, Ἕρμων ὕστατος τῶν μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμοῦ, τὸν εἰσέτι νῦν ἐκεῖσε πεφυλαγμένον 46) ἀποστο-

---

insignem facultatem ῥητορικῆς tribuisset et aliarum rerum *praestantiam* s. ἀρετὴν memorasset. Vid. Aelian. V. H. II, 13. διὰ τὴν ἐν τοῖς μέτροις ἀρετήν. ibid. IX, 10. ἀρετὴ τῆς χώρας pro quo Polyb. III, 44. γενναιότης scripsit Hom. Odyss. II, 206. εἵνεκα τῆς ἀρετῆς ἐριδαίνομεν, ubi ad externam corporis suavitatem ἀρετὴ pertinet et recte explicat Aristarchus: τῆς ταύτης ἀρετῆς. Cf. *Viger.* p. 78. et *Hoogeven.* ac *Zeunius* ibid. p. 79. *Morus* ad Isocr. paneg. p. 78. *Clericus* sylvv. philol. c. II. *Sturz.* Lexic. Xen. Vol. I. p. 392 sq. Eustath. ad Hom. Od. ς p. 1845, 45. Aeschin. diall. I, 1. *Matthaei* ad Chrysost. homm. Vol. I. p. 53 not. 162. *Irmisch.* Excurs. ad Herodian. I, 1, 3. Tom. I. p. 763 sq. Cic. de invent. II, 53. de legg. I, 16. nec *arboris* nec *equi virtus* quae dicitur (*in quo abutimur nomine*). Horat. Od. IV, 4, 29 sqq. Lactant. Instit. div. III, 12, 1. *virtus quoties ad corpus refertur, fortitudo nominatur.* ibid. VI, 5, 1. Calpurn. Eclog. V, 5. *pastoria virtus.* Locus autem vere classicus est apud Plutarch. de audiendd. poëtt. cap. V. p. 41 sq. ed. *Krebs.* *H.* — 45) Ζαβδᾶς Grut. Nic. Ruf. Λαβδᾶς legi in aliis ad Nicephorum notatur. Ζάμβδας cum Val. Steph. Str. qui simul apud LXX. interpretes maxime infinitam esse huius generis circa μβ et β in nominibus propriis varietatem, observat. *H.* — 46) Τὸν εἰσέτι νῦν ἐκεῖσε πεφυλαγμένον. Intelligit cathedram Iacobi fratris domini, quae Hierosolymis servabatur, ut relatum est in cap. 19. [cf. *Excursus* XI. *H.*] Sic et Alexandriae cathedra beati Marci evangelistae, qui primus Alexandrinam fundavit ecclesiam, diutissime servata est, de qua in actis manuscriptis passionis b. Marci haec habentur: *Adest etiam huius rei testis, quae usque in hodiernum diem ad confirmandam huius veritatis assertionem in eadem ecclesia perseverat, ex ebore utique antiqua cathedra, politis compacta tabulis, in qua quidem stetisse illum dum evangelicas paginas exararet, praestantium non reticuit memoria relatorum. In cuius nimirum cathedrae sedili, nullus est ausus unquam pontificum deinceps residere. Sed in magna veneratione hactenus a cunctis exstat pontificibus humiliter honorata.* Quae quidem sic interpretor, ut plerique ex Alexandrinis episcopis in cathedra b. Marci sedere recusaverint. Certe b. Petrus Alexandrinus nunquam in ea sedere voluit, sed quoties gr[illegible] altaris conscendebat, ut pacem populo daret, in scabello quod era[illegible] [illegible]des illius cathedrae, residere consueverat. Quod cum mirarentur [illegible] [illegible] ul ac laici, causam eis Petrus aliquando hanc dixisse fertu[illegible] [illegible] cathedram

λικὸν διαδέχεται θρόνον. Καὶ ἐπ' Ἀλεξανδρείας δὲ Μάξιμον ὀκτωκαίδεκα ἔτεσι μετὰ τὴν Διονυσίου τελευτὴν ἐπισκοπεύσαντα Θεωνᾶς διαδέχεται· καθ' ὃν ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπὶ ταὐτὸν τῷ Πιερίῳ πρεσβυτερίου ἠξιωμένος Ἀχιλλᾶς ἐγνωρίζετο, τῆς ἱερᾶς πίστεως τὸ διδασκαλεῖον ἐγκεχειρισμένος, οὐδενὸς ἧττον σπανιώτατον φιλοσοφίας ἔργον καὶ πολιτείας εὐαγγελικῆς τρόπον γνήσιον ἐπιδεδειγμένος. Μετὰ δὲ Θεωνᾶν ἐννεακαίδεκα ἔτεσιν ἐξυπηρετησάμενον, διαδέχεται τὴν ἐπισκοπὴν τῶν ἐπ' Ἀλεξανδρείας Πέτρος, ἐν τοῖς μάλιστα καὶ αὐτὸς διαπρέψας ἐφ' ὅλοις δυοκαίδεκα ἐνιαυτοῖς· ὧν πρὸ τοῦ διωγμοῦ τρισὶν οὐδ' ὅλοις ἔτεσιν ἡγησάμενος τῆς ἐκκλησίας, τὸν λοιπὸν τοῦ βίου χρόνον εὐτονωτέρᾳ τῇ συνασκήσει 47) *ἑαυτόν τε ἦγε, καὶ τῆς*

---

illam propius accederet, totum se contremiscere. Caelestem enim quandam ac splendidissimam virtutem in ea cathedra sedentem a se conspici, quae animum ipsius gaudio simul ac formidine compleret, ut legitur in actis manuscriptis passionis eiusdem Petri. Ceterum non solius Iacobi et Marci, sed et omnium fere apostolorum cathedrae in iis quas fundaverant ecclesiis religiosissime servatae sunt, ut docet Tertullianus in libro de praescriptione haereticorum cap. 36. *Percurre*, inquit, *ecclesias apostolicas, apud quas ipsae adhuc cathedrae apostolorum suis locis praesident, apud quas ipsae authenticae literae eorum recitantur.* Scio quidem Nicolaum Rigaltium cathedras illic interpretari principales ecclesias ab ipsis apostolis constitutas. Verum ille Tertulliani locus hanc interpretationem non admittit. Esset enim *ταυτολογία*, cum antea dixerit Tertullianus: *percurre apostolicas ecclesias.* Idem igitur esset ac si diceret, percurre ecclesias apostolicas apud quas ecclesiae apostolorum suis locis praesident. Quare de ipsis apostolorum sedilibus necessario intelligendus est hic Tertulliani locus. Duo enim signa et quasi *γνωρίσματα* apostolicarum ecclesiarum hic notat Tertullianus. Primum est cathedra in qua sedit apostolus. Secundum epistolae quarum authenticum exemplar servabat ecclesia ad quam scriptae fuerant. — 47) *Εὐτονωτέρᾳ τῇ συνασκήσει.* Ruf. vertit: *cum se arctioribus vinculis continentiae destringeret.* Sic enim habet vetustissimus codex manuscriptus ecclesiae Parisiensis. Nihil frequentius occurrit apud Eusebium quam vox *ἄσκησις* et *φιλοσοφία.* Quas voces a philosophis mutuati sunt Christiani, ut iam observavi ad cap. 16. lib. II. Certe philosophi *ἀσκητὰς* vocabant eos, qui severioris vitae genus profitebantur, arctiore disciplina sese ad virtutem formantes. Hinc est, quod Artemido- in lib. IV *isertiv*. 15. Alexandrum philosophum *ἄνδρα ἀσκητὴν* vo- Et in lib. *s a* cap. 16. *ἐφιλοσόφησεν εὐτόνως καὶ τοῖς λόγοις καὶ τῇ* *τει χρησάμενος ἀκολούθως.* Vides *ἄσκησιν*, id est, *asceticam philo-* *am*, opponi philosophiae quae in nudis verbis consistit. Ita expli-

κοινῆς τῶν ἐκκλησιῶν ὠφελείας οὐκ ἀφανῶς ἐπεμέλετο. Ταύτῃ δ' οὖν ἐνάτῳ ἔτει τοῦ διωγμοῦ τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθεὶς, τῷ τοῦ μαρτυρίου κατεκοσμήθη στεφάνῳ.

---

care soleo, quod ait Marcus Antoninus in libro I. de rebus ad se pertinentibus cap. 7., μηδὲ φαντασιοπλήκτως τὸν ἀσκητικὸν, καὶ τὸν εὐεργετικὸν ἄνδρα ἐπιδείκνυσθαι. Porro Christiani cum hoc nomen sibi adscivissent, primum quidem clericis ascetarum vocabulum indiderunt, ut notavi ad cap. 16. lib. II. Postea vero monachi hoc nomen sibi vindicarunt. Sed initio ita fuisse, ut dixi, probatur tum exemplo Petri Alexandrini episcopi, tum Pierii presbyteri, quos ascetas fuisse testatur Eusebius in hoc capite. Hieronymus in catalogo de Pierio loquens: *Constat hunc mirae* ἀσκήσεως, *et appetitorem voluntariae paupertatis*, etc. Sic etiam Eusebius in cap. XI. de martyribus Palaestinae, Pamphilum presbyterum ascetam vocat his verbis: φιλοσόφῳ πολιτείᾳ καὶ ἀσκήσει διαπρέψας. Ceterum Rufinus in huius loci versione quaedam addidit de suo, quae ad vitam S. Petri Alexandrini pertinent. Sic enim habet: *Reliquos vero novem diversis in tentationem generibus duxit. Cumque se semper in omni agone persecutionum positus, arctioribus vinculis continentiae destringeret*, etc. Quantis persecutionum fluctibus vexatus toto episcopatus sui tempore fuerit Petrus, docet Ammonius monachus in libro de caede SS. patrum in monte Syna et in solitudine Raithu, his verbis: ἐγένετο μοί ποτε καθεζομένῳ ἐπὶ τὸ ταπεινόν μου κελλίον, πλησίον Ἀλεξανδρείας, ἐν τόπῳ καλουμένῳ Κανώβῳ, λογισμὸς ἀποδημῆσαι εἰς τὰ μέρη τῆς Παλαιστίνης. Πρῶτον μὲν γὰρ οὐχ ὑποφέρων βλέπειν τὰς θλίψεις, καὶ τὸν καθ' ἡμέραν γινόμενον κίνδυνον τῶν πιστῶν ὑπὸ τῶν παρανόμων τυράννων, τὸν ἁγιώτατον ἡμῶν ἐπίσκοπον Πέτρον ἀπὸ τόπου εἰς τόπον κρυπτόμενον καὶ φεύγοντα καὶ μὴ δυνάμενον τὸ σύνολον ἐν ἀνέσει καὶ παῤῥησίᾳ ποιμαίνειν τὴν ἱερὰν αὐτοῦ ποίμνην· ἅμα δὲ καὶ ἐπιθυμῶν θεάσασθαι τοὺς σεβασμίους τόπους, καὶ προσκυνῆσαι τὴν ταφὴν, καὶ τὴν ζωοποιὸν καὶ ἄχραντον ἀνάστασιν τοῦ κυρίου, etc. Id est: *Cum in cellula mea sederem iuxta Alexandriam in loco qui dicitur Canopus, venit mihi in mentem ut proficiscerer in Palaestinam. Primum enim aequo animo ferre non poteram, cum viderem vexationes et quotidiana pericula quae fideles sub iniquissimis tyrannis sustinebant, Petrumque sanctissimum episcopum hac illac subinde fugientem ac sese occultantem, cui proprium gregem secure ac libere pascere non licebat. Deinde vero loca sancta videre magnopere cupiebam, et sepulchrum domini nosri, et vivificam atque incontaminatam eius resurrectionem coram adorare.* Idem quoque testatur Petrus ipse de se, in sermone illo quem adhuc in carcere positus habuit ad Achillam et Alexandrum presbyteros. Exstahic sermo in actis MSS. eiusdem Petri Alexandrini: οἴδατε γὰρ, ἀδελφοὶ, ἕως μεθ' ὑμῶν ἦν ὅσην εἶχον τὴν περὶ αὐτοῦ (supple ποιμνίου) μέριμναν μεθ' ὅσων τε τῶν δακρύων καὶ θλίψεων τὸν πάντα χρόνον τῆς ἐν ὑμῖν διῆλθον ἀναστροφῆς, τόπον ἐκ τόπου διαμείβων διὰ τὰς εἰδωλομανούντων ἐπιβουλάς. Καὶ τοῦτο μὲν εἰς Μεσοποταμίαν ἀναστρεφόμενος, τοῦτο δὲ

Ἐν τούτοις τὴν τῶν διαδόχων περιγράψαντες ὑπόθεσιν ἀπὸ τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως ἐπὶ τὴν τῶν προσευκτηρίων καθαίρεσιν, εἰς ἔτη 48) *συντείνουσαν πέντε καὶ τριακόσια φέρε ἑξῆς τοὺς καθ' ἡμᾶς τῶν ὑπὲρ εὐσεβείας ἀνδρισαμένων ἀγῶνας, ὅσοι τε καὶ πηλίκοι γεγόνασι, καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς εἰδέναι διὰ γραφῆς καταλείψωμεν.*

Τέλος τοῦ ἑβδόμου λόγου.

τὴν τῆς Φοινίκης Συρίαν· καὶ ὅπως ποτὲ μὲν ἡ Παλαιστίνη, ποτὲ δὲ καὶ διάφοροι τῶν νήσων εἶχον ἡμᾶς. Ubi tamen quod ait Petrus Alexandrinus fugisse se in Mesopotamiam, non legitur apud Anastasium bibliothecarium qui acta illa passionis beati Petri, nondum a Symeone metaphraste interpolata, latine vertit. — 48) *Εἰς ἔτη πέντε καὶ τριακόσια.* Hic locus inprimis notandus est, quo Eusebius tempus omne, quod in historia ecclesiastica complexus est, in unam summam colligit. Ait igitur a natali domini ac servatoris nostri, usque ad eversionem ecclesiarum quae contigit anno Diocletiani nono ac decimo, annos esse quinque supra trecentos. Idem scribitur in vita et gestis SS. Patrum Metrophanis et Alexandri quae leguntur in bibliotheca Photii: *ἐννεακαιδεκάτῳ ἔτει τῆς Διοκλητιανοῦ βασιλείας· τῆς δὲ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας, ε καὶ τ' ἔτους, πάλιν ὁ καθ' ἡμῶν ἐκρατύνθη διωγμός.* In chronico etiam Eusebii idem annus Christi quintus ac trecentesimus notatur e regione anni 19. Diocletiani. Sic enim legitur in vetustissima omnium editione Mediolanensi, quam nec a Pontano, nec a Scaligero visam mihi commodavit Ioannes de Launoy, theologus Parisiensis. At in editione Scaligeri, annus ille Diocletiani quo coepta est persecutio, adscriptum habet annum Christi 304. Causa huius rei est, quod Scaliger in Eusebii chronico annum 1. Christi posuit non illum quo Christus natus est, sed sequentem. Atqui Eusebius annum 1. Christi numeraverat, illum ipsum quo natus est Christus, ut supra notavi ad lib. I. Christi enim natalem posuit Eusebius octavo Idus Ianuarii. Certe in omnibus MSS. chronici Eusebiani qui annos Christi adscriptos habent, Aquicinctino scilicet, Lypsiano et Orteliano, et in prima omnium editione Mediolanensi, annus Christi notatur is ipse quo natus est in Bethleem Iudae.

LIPSIAE,
EX OFFICINA HIRSCHFELDII.

